

13. TÜRKİYE LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR KONGRESİ

4-6 ARALIK 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

Özet Kitapçığı

ilem
ilmi etüdler derneği

İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ

TÜBİTAK

İlmi Etüdler Derneği (İLEM)

2002 yılında kurulan İlmi Etüdler Derneği, geleneğin birikiminden yeni bir düşüncenin inşasına fikrini paylaştan ilim insanlarının yetişmesine zemin oluşturacak ve insanlığın sorunlarına çözüm üretecek çalışmalar gerçekleştirme gayretindedir.

İLEM, düşünce dünyamızda müspet gelişmelere yol açabilmesi için akademik çalışmanın mahiyet ve gayesi üzerine yeniden düşünmenin gerekliliğine inanmakta ve ilmi çalışmalarını bu yönde şekillendirmektedir. Bu kapsamda kurulduğu günden bugüne lisans ve lisansüstü düzeyde çalışmalar yürüten araştırmacılara yönelik akademik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Lisans düzeyindeki katılımcılara medeniyetimizin kadim birikimi ve düşünce mirası yanında çağdaş dünyayı da tanımalarını sağlayan ve onlara bu yönde perspektif katan iki kademedен müteşekkil İLEM Eğitim Programı uygulanmaktadır. Bu eğitimle gençlere düşünme, analiz etme ve yöntem becerileri kazandırılarak ilmi üretkenlikleri artırılmakta ve akademik hayata hazırlanmaktadır. Bu programın yanında lisansüstü düzeydeki araştırmacıların istifade ettiği ve kendi çalışma alanlarında derinleşmelerine imkân sunan; bünyesinde çeşitli seminer, okuma grupları, sunum ve atölye çalışmalarını barındıran İLEM İhtisas faaliyetleri yürütülmektedir. Bilgiye ulaşma, bilgiyi bir değerler sistemi etrafında üretme ve paylaşma gibi temel kaygılar programın temel çerçevesini belirlemektedir. İhtisas programı ile özellikle sosyal bilimler alanındaki konuların kuşatıcı, külli bir perspektif ve özgün alternatifler sunacak şekilde çalışılması hedeflenmektedir. Yine lisansüstü düzeyinde verilen akademik eğitimlerle katılımcıların bilimsel araştırma yöntemlerine vakıf olmaları ve akademik disiplini özümseyerek düşünce üretmelerine imkân sağlanmaktadır. İLEM, akademik/ disiplinler hususların yanında çeşitli toplumsal meselelere özgün bir yaklaşımla bakmak ve bu istikamette alternatif çözümler üretmek gayesiyle çeşitli konu başlıkları altında ulusal ve uluslararası kongreler, yaz okulları, konferanslar, paneller, anma toplantıları ve seminerler düzenleyerek kamuoyunun istifadesine sunmaktadır. Bu çerçevede, yürüttüğü çeşitli düzeydeki faaliyetlerin çıktılarını ve diğer akademik çalışmalarını yayına (kitap, dergi, rapor vs.) dönüştürmektedir. Bu kapsamda hakemli akademik dergiler olan ve ESCI başta olmak üzere uluslararası indekslerce taranan “İnsan ve Toplum” ve “Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi” yayımlanmaktadır. Bunların yanı sıra “İslam Ahlak Projesi”, “İslam Düşünce Atlası”, “İslamcı Dergiler Projesi” ve “İslam Siyaset Düşüncesi Katalog Projesi” gibi araştırma ve yayın projeleriyle ilmi geleneğimizi anlamaya yardımcı, geçmişimize ışık tutarak günümüzü anlamlandıracak ve böylelikle geleceğimize şekil verecek çalışmalarına da devam etmektedir.

Sunuş

İlki 2012 yılında Konya’da olmak üzere sırasıyla Bursa, Sakarya, Kütahya, Isparta, Muş, Burdur, Malatya, Kocaeli, Konya, Mardin ve Yalova’da gerçekleştirilen Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi’nin (TLÇK) on üçüncüsü 4-6 Aralık 2024 tarihlerinde İstanbul’da gerçekleşecektir. Kongre bu yıl İlmi Etüdler Derneği (İLEM) yürütücülüğünde, İstanbul Medeniyet Üniversitesi işbirliğiyle ve TÜBİTAK’ın destekleriyle düzenlenmektedir.

Lisansüstü çalışmalar yapan araştırmacıların, ortak dil ve yöntem geliştirmelerine imkân ve zemin sağlamak, Türkiye’de yaşanan özgün akademik üretim sorununu aşmaya yönelik kuşatıcı yaklaşımları teşvik etmek amacıyla düzenlenen Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, sosyal bilim çalışmalarında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu çerçevede, genç akademisyenlere çok yönlü bir iletişim ve tecrübe aktarımı imkânı yaratılarak, çalışmalarının zenginleştirilmesi ve akademik dolaşıma sokulması hedeflenmektedir. Ayrıca Türkiye’deki lisansüstü çalışmaların niteliğinin artırılması yönünde ortaya konan çabalara katkı sunmak kongrenin temel hedefleri arasındadır. TLÇK’ya lisansüstü çalışmalarına hâlihazırda devam eden veya yüksek lisansını ya da doktorasını son iki yıl içerisinde tamamlamış olan araştırmacılar katılmaktadır.

13. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi açılış ve selamlama konuşmalarıyla başlayıp Doç. Dr. Muhammed Hüseyin Mercan’ın moderatörlüğünde Prof. Dr. Muhittin Ataman, Doç. Dr. Hakkı Hakan Erkiner, ve Doç. Dr. Kamuran Gökdağ’ın "İsrail Saldırganlığı ve Gazze Soykırımı" başlıklı açılış paneliyle devam edecektir. Kongrede Edebiyat, Eğitim, Felsefe, Hukuk, İktisat ve İşletme, İlahiyat, İletişim, Mimarlık & Şehircilik, Psikoloji, Sanat, Siyaset Bilimi, Sosyal Politikalar, Sosyoloji, Tarih, ve Uluslararası İlişkiler alanlarına ait toplam 105 bildiri 24 oturumda sunulacaktır.

13. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi’nin gerçekleştirilmesini mümkün kılan, kongre öncesinde ve sonrasında yoğun emek ve çaba sarf eden başta genç akademisyenlere, saygıdeğer hocalarımıza, İlmi Etüdler Derneği’ne, İstanbul Medeniyet Üniversitesi’ne ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu’na (TÜBİTAK) ve içtenlikle teşekkür ederiz.

Program Akışı

4 Aralık 2024

Kayıt ve Karşılama
09:30-10:00

Selamlama Konuşmaları
10:00-10:30

Açılış Paneli
10:30-12:00

Kongre Oturumları
14:00-17:30

5 Aralık 2024
Kongre Oturumları
9:30-15:30

6 Aralık 2024
Kongre Oturumları
09:00-15:30

1. Oturum

Sosyoloji

Oturum Başkanı: Merve Akkuş Güvendi

Salon 1

4 Aralık Çarşamba

14:00 - 15:30

Emine Sena Taş

Sosyal Hareketlilik Sürecinde Toplumsal Konumların Aktarımı: Kayseri Örneği

Fatma Betül Baştar, Feyza Kargılı

Profesyonel mi, Esnaf mı? Eczacılık Mesleğinin Dönüşümü

Sude Nur Tugay

Eğitimden İstihdama Geçiş Bağlamında Teknopark ve Üniversite İşbirliği Üzerine Nitel Bir Araştırma

Büşra Özen

Siyasal Profesyonelleşmenin Anahtarı Olarak Parti Değiştirmek

Sosyal Hareketlilik Sürecinde Toplumsal Konumların Aktarımı: Kayseri Örneği

Emine Sena Taş

Sosyoloji Necmettin Erbakan Üniversitesi
eminesenatas@gmail.com

Özet

Bu çalışmanın amacı sosyal hareketliliğin nasıl bir süreç dahilinde gerçekleştiğini anlamaya çalışmak ve bu süreç boyunca toplumsal konumların kuşaklararası aktarımına imkan tanıyan sosyal etkenleri keşfetmektir. Kayseri'nin merkez ilçeleri kapsamında gerçekleştirilmiş olan bu çalışmada nitel yöntem tercih edilmiş ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile 16'sı erkek 12'i kadın olmak üzere 28 katılımcı ile görüşülmüştür. Çalışmanın sonucunda ise Kayseri'deki sosyal hareketlilik sürecinde, ailelerin ve dönüşen toplumsal kurumların önemli bir belirleyen olduğuna ve bu doğrultuda başta aile olmak üzere kamu politikalarının, işgücü piyasalarının ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal hareketliliğin ya da hareketsizliğin başat faktörleri olduğuna ulaşılmıştır. Araştırma boyunca bütün katılımcıların mevcut toplumsal konumlarına gelineceye değin pek çok sosyal etki ile kuşatılmış olduklarına rastlanmıştır. Katılımcıların mevcut toplumsal konumlarının toplumsal kökenlerinden bağımsız bir şekilde ele alınamayacağına ulaşılan bu çalışma ile toplumsal konumların kuşaklar boyunca aktarıla geldiği sonucuna varılmıştır. Bu sebeple bu çalışma, bireysel çaba ve kabiliyet merkezli açıklamalardan önce sosyal etkenlerin keşfedilerek tüketilmesinin, sosyal hareketlilik deneyimlerinin anlaşılmasında zaruri bir süreç olması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Nitekim sosyal hareketlilik kavramının kavramsal dizgisinde de hareketlilik süreci sosyal sıfatı ile imlenir. Bu çalışmada da toplumsal konumların elde edilme sürecini ifade eden bu kavramsallaştırma yeniden doğrulanmış ve hareketlilik sürecinin sadece bireysel fenomenler ile anlaşılamayan sosyal bir birliktelik olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmanın ulaşılmış olduğu en temel bulgu katılımcıların sosyal hareketlilik süreçlerinin sosyal kökenlerinden bağımsız bir şekilde gerçekleşmemiş olmasıdır. Sönmez'in (2020) kavramsallaştırmasına göre katılımcıların ulaşılmış oldukları "menzil" kendisinden hareket ettikleri "köken" in belirleyiciliğine konu olmuştur. Araştırma boyunca şaşırtıcı bir şekilde bütün katılımcıların mevcut toplumsal konumlarında, toplumsal kökenlerine dair izlere rastlanmıştır. Menzile ulaşmaya değin elde edilen bütün başarılarla ya da başarısızlıklarda kökenin etkisi açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Bu doğrultuda araştırma sahasına çıkmadan önce araştırmacının, araştırma sahasında literatürü inşa etme ihtimaline dair duyduğu endişe ters yüz olmuş, araştırma sahası açık bir şekilde kendi gerçekliğini araştırma kurgusuna dayatmıştır.

Bu çalışmada ulaşılmış olan ikinci temel bulgu ise sosyal hareketlilik sürecinde ailenin etkinliğinin esasen belirli toplumsal mekanizmalar aracılığı ile işlerlik kazanabilmesi olmuştur. Aile aynı zamanda; kamu politikaları, işgücü piyasaları ve sivil toplum kuruluşları aracılığı ile yukarıya doğru sosyal

hareketlilik imkanının başat eleyici unsuru olmuştur. Bu etkileşim karşılıklı bir ilişki içinde gerçekleşmiştir:

Sosyal hareketlilik sürecinde ailenin etkinliğinin en önemli tamamlayıcı mekanizmalarından birisi eğitim politikalarında yansımaları bulan kamu politikaları olmuştur. Eğitim sürecinin toplumsal konumların aktarılmasına aracılık eden yapısının kamu politikalarıyla daha çok beslendiğine ve sosyal kökenleri konusunda dezavantajlı konumda olan birey ya da grupların sosyal hareketlilik imkanının daha da zorlaştırdığına ulaşılmıştır. Katılımcıların eğitim süreçlerinin takibi ile ulaşılan bir diğer önemli husus ise sosyal hareketlilik süreçlerinin anlaşılması için esasen bireylerin değil grupların hareketliliğine odaklanılması gerektiğidir. Bu noktada Sorokin'in dikkatleri bireysel hareketlilik hikayeleri yerine grupların alçalışına ya da yükselişine yöneltmesi; toplumsal konumlar arasındaki hareketliliği, araştırma sahasının kendine özgü toplumsal süreçleri dahilinde anlamamıza imkan tanımıştır. Nitekim bu çalışmada da eğitim sisteminin grupların alçalışında ve yükselişinde önemli bir işlevselliğe sahip olduğuna ve bu işlevselliği kazanmasında ise belirli kamu politikalarının ve sivil toplum örgütlerinin önemli bir payı olduğuna ulaşılmıştır. Dönemin siyasi karar mekanizmaları ile eğitim sistemi üzerinden uygulanan kamu politikaları katılımcıların inanç ve tercihleri nispetinde bir sosyal hareketlilik süreci deneyimlemesine neden olmuştur. Söz konusu kamu politikalarının belirli bir kesimin yukarıya doğru sosyal hareketlilik sürecine imkan tanıdığına ve belirli bir kesimin de sosyal hareketlilik sürecini engellediğine ulaşılmıştır. Bu doğrultuda dönemin siyasal kadrosunun belirli grupları imtiyaz sahibi kılarak belirli grupların hareketlilik imkanını uzun vadede geri döndürülemez bir şekilde etkilediği görülmüştür. Ancak bu noktada pek çok hareketlilik çalışmasının ulaşmış olduğu (Marks, Zagorski, & Ganzeboom, 1995; Hsiang-Hui & Nguyen, 2000; Solga, 1994; Verhoeven, Jansen, & Dessens, 2003; Wu, 2001; Zhao & Zhou, 2001; Gerber, 1997) kamu politikalarının geri döndürülemez etkisi tartışmaya açık bir konudur. Bu kanıya ise grupların alçalışında ve yükselişinde etkili olan bir diğer toplumsal mekanizmanın keşfi ile varılmıştır: Sivil toplum kuruluşları. Kayseri'nin sosyal hareketlilik süreci belirli siyasi kadroların yanı sıra belirli sivil toplum kuruluşlarının belirleyiciliği ile el ele gitmiştir. Doğrudan siyasi ya da ekonomik bir yapılanmaya karşılık gelmeyen söz konusu sivil toplum kuruluşları dahilinde Kayseri toplumunun kendine özgü dinamikleri daha şeffaf bir şekilde gözlemlenebilmiştir. Dini cemaatler, vakıflar, dernekler ve bu oluşumların kurmuş olduğu özel okullar özelinde gözlemlenen sivil toplum kuruluşları, katılımcıların sosyal hareketlilik süreçlerine eğitim yaşamları üzerinden önemli etkilerde bulunmuştur. Öyle bu etki söz konusu sivil oluşumların belirli bir kesiminin siyasal kadrolarda yer alması ile sonuçlanmıştır. Sivil bir oluşum olarak ortaya çıkan grubun etkinliği politika yapıcı düzeyinde bir etkinliğe yükselmiş ve belirli kamu politikaları aracılığı ile belirli grupların yükselişinde önemli bir güç odağı haline gelmiştir.

Katılımcıların sosyal hareketlilik süreçlerinde, eğitim politikaları aracılığı ile kamu politikalarının ve sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinin yanı sıra bu sürece aracılık eden bir diğer toplumsal mekanizma ise dönüşen iş gücü piyasaları olmuştur. Araştırmaya dahil edilen üç şirket yöneticisinin de dikkat çekici bir şekilde babalarının ve dedelerinin de dönemin en prestijli mesleki kollarına ya da ünvanlarına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Kendilerinin ise dönüşen işgücü piyasasında işletme sahibi ya da yöneticisi olarak mesleki yaşamlarına devam ettiğine rastlanmıştır. Bu işverenlerin tamamının sosyal kökenleri konusunda oldukça avantajlı bir konuma sahip olduklarına ulaşılırken kendisi ile görüşülen işçi kesimin

ise sosyal kökenleri konusunda önemli kısıtlılıklara sahip olduğuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda işveren ve işçi olan katılımcıların işgücü piyasasının dönüşen yapısından sosyal kökenleri nispetinde pay alabildiklerine ulaşılmıştır. Bu noktada sosyal hareketlilik literatüründe sınıf yönelimli hareketlilik çalışmaları ile tanınan Goldthorpe'nin mutlak ve göreceli hareketlilik kavramları söz konusu durumun ifadesi açısından önemli bir imkana sahiptir. Ona göre modern dünyada ortaya çıkan yeni mesleki konumlara geçişler sınıfsal ilişkilere göre belirlenmiştir. Manuel olmayan meslek gruplarındaki arz artışına rağmen bu konumlardan istifade edebilen kesim sınıfsal kökeni bakımından avantajlı konumda olanlar olmuştur. Bu bakışa göre, örneğin, babası tarım ile meşgul olan bir katılımcının şehir merkezinde manuel iş kollarında çalışmaya başlamış olması mutlak hareketlilik türüne karşılık gelmiştir. Çünkü bu hareketlilik mesleki yapıların değişimine bağlı olarak doğal bir süreç dahilinde gerçekleşmiştir. Katılımcının hareketlilik sürecinin göreceli hareketlilik türüne karşılık gelmesi ise ancak toplumsal konumunda önemli bir iyileşmeye sebep olabilecek bir mesleki konuma (bu örnek dahilinde manuel olmayan meslek gruplarına) erişmesi ile mümkün olabilecektir. Bu araştırma boyunca ulaşılan bulgulara göre ise işgücü piyasalarındaki dönüşüm sebebi ile gerçekleşen hareketlilik hikayelerinin toplumsal tabakalar arasında bir değişime neden olmayan yatay bir hareketlilik sürecine; Goldthorpe'nin bakışı ile yapısal dönüşümlerden kaynaklanan mutlak bir hareketlilik sürecine karşılık geldiğine ulaşılmıştır.

Bu çalışmada eşitsizliğin kuşaklararası aktarımının kamu politikalarını ilgilendiren yanının ortaya çıkartılması ile bu konuda inisiyatif almak isteyen ve adil bir toplumsal düzenin oluşumuna katkı sağlamak isteyen politika yapıcılar için bizatihi sahadan veri akışı sağlanması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda bu çalışmanın sonucunda eğitim sisteminin toplumsal konumlar arasındaki ayrışmayı derinleştiren ve toplumsal tabakalar arasındaki hareketliliği engelleyen yapısının önemli revizelere ihtiyacı olduğu kanısına varılmıştır. Eğitim politikaları, başarılı ve başarısız öğrencileri daimi surette ayırıştırarak, katılımcıların sahip olduğu avantajların ya da dezavantajların eğitim ve mesleki yaşamları boyunca yeniden üretilmesine aracılık etmiştir. Başarılı öğrencilerin daha nitelikli bir eğitime erişmesini sağlamak elbette uzun vadede nitelikli insan kaynağının ortaya çıkmasına imkan tanıyacaktır. Bu sebeple söz konusu eğitim politikaları bir toplumun geleceği için atılmış önemli bir adıma karşılık gelir. Fakat bu gelecek, ailelerinin sahip olmadığı kaynaklar ve donanımlar sebebi ile başarısız olan çocukların da geleceğidir. On iki yıllık eğitim süreci bütün çocukların katılımını gerektiren zorunlu bir kamu politikasına dönüşmüş ise söz konusu eğitim sürecinin sadece belirli bir grubun daha iyi bir toplumsal konuma erişmesine hizmet edecek şekilde kurgulanmış olması meşru bir kamu politikasına karşılık gelemmez.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hareketlilik, Aile, Kamu Politikası, İşgücü Piyasası, Sivil Toplum

Kaynakça

Bertaux, D., Thompson, P. (2017). Pathways to Social Class 'A Qalitative Approach to Social Mobility'. New York: Routledge Taylor. (İlk baskı, 1997)

Blau, P. M., & Duncan, O. D. (1967). The American occupational structure. New York: Wiley.

Ericson, R., & Goldthorpe, J. H. (1992). *The Constant flux: A study of class mobility industrial societies*. Oxford England; New York: Oxford University Press, USA.

Featherman, D. L., Hauser, R. M., & Sewell, W. H. (1974). "Toward Comparable Data on Inequality and Stratification: Perspectives on the Second Generation of National Mobility Studies". *The American Sociologist*, 9(1), 18-25.

Ganzeboom, H. B. G., Treiman, D. J., & Ultee, W. C. (1991). "Comparative Intergenerational Stratification Research: Three Generations and Beyond". *Annu. Rev. Sociol.*, 17, 277-302.

Glass, D. V. (1998). *Social mobility in Britain*. London: Routledge. 201 Goldthorpe, J. H. & Marshall, G. (1992). "The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques". *Sociology*, 26 (3), 381-400. <http://www.jstor.org/stable/42855066>

Grusky, D. B. & Hauser, R. M. (1984). "Comparative Social Mobility Revisited: Models of Convergence and Divergence in 16 Countries". *American Sociological Review*, 49(1), 19-38.

Hammersley, M., Traianou, A. (2017). *Nitel Araştırmalarda Etik: İhtilaflı Konular ve Bağlam* (S. Balcı, B. Ahi, Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık. Hassler, J., José V. Rodríguez Mora, Zeira, J., (2007). "Inequality and mobility". *Springer Science+Business Media*, 12:235–259. Doi: 10.1007/s10887-007 9019

Hout, M. ve Diprete, A. T. (2006). "What we have learned: RC28's contributions to knowledge about social stratification". *Research in Social Stratification and Mobility*, 24, 1–20. Doi:10.1016/j.rssm.2005.10.001

Karademir Hazır, I., Çelik, K., & Kalaycıoğlu, S. (2016). "Kuşak-içi ve kuşaklararası toplumsal hareketliliğin yörüngesi: Ankara ili örneği". *Sosyoloji Dergisi*, 36(1), 175–205. Doi: 10.16917/sd.68905

Karakaya, M. (2016). "Son Klasik, İlk Modern: Pitirim Aleksandroviç Sorokin ve Toplumsal Hareketlilik". *Sosyoloji Dergisi*, 36(1), 207-226.

Lipset, S. M. & Zetterberg, H. L. (1956). *A theory of social mobility*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.

Savage, M. (1994). "Social mobility and class analysis a new agenda for social history?" *Social History*, 19(1), 69-79.

Sönmez, A. (2006). "The measurement of social-class mobility and a discussion of some of the methodological issues involved". *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 163-173.

Sunar, L., Kaya, Y., & Otrar, M. (2016) *Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi Geliştirme Projesi*. İstanbul: TÜBİTAK. Proje No: 113K506.

Taş, E. S. (2022). Sosyal hareketlilik sürecinde toplumsal konumların aktarımı: Kayseri örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya.

Profesyonel mi, Esnaf mı? Eczacılık Mesleğinin Dönüşümü

Fatma Betül Baştar ^{1,*} & Feyza Kargılı ²

¹ Sosyoloji İstanbul Medeniyet Üniversitesi

² Sosyoloji İbn Haldun Üniversitesi

fatmabetulbastar@gmail.com

Özet

Bu araştırma, eczacılık mesleğinin zaman içerisindeki değişen rollerini mesleğin dönüşümü perspektifinden ele almaktadır. Eczacılık mesleği, insanlarla doğrudan iletişim içerisinde olması, zaman zaman sağlık danışmanlığı yapması bakımından toplumla iç içe bir meslek grubu olarak karşımıza çıkmakta bu anlamda söz konusu değişimi daha görünür kılmaktadır. Seri ilaç üretimine geçilmeden önce ilaçların eczacılar tarafından el ile yapılıyor olması, eczacıyı “ilacı yapan kişi” konumuna taşırken, seri üretim ile birlikte “ilacı satan” konumuna çekmiştir (Baytop, 1995, s. 8; White ve Latif, 2006, s. 1409, aktaran Demir & Eke, 2020, s. 560).

Türkiye Eczacılar Birliği’nin 2020 yılında hazırlanan raporuna bakıldığında dünya genelinde 23 ülkede eczacıların aşılama işlemini yaptıklarına ulaşılmıştır. Türkiye’de uzun bir dönem eczacılar; pansuman, enjeksiyon, aşılama gibi işlemleri yapabiliyorken sonraki süreçte söz konusu işlemler yasaklanmıştır. Bunun sonucunda eczacıların rollerinde bir değişikliğe gidildiği görülmekte; eczacıların, eczacılık rolleriyle ilgili olan pratikleri artık bir profesyonelden ziyade, esnaflık mesleğine yakın bir bağlamda olduğu düşünülmektedir. Eczaneler geçmiş dönemde, sağlıkla ilgili bilgi alma hususunda hastaların ilk tercih ettikleri kurum olarak görülürken artık sağlıkla ilgili durumlarda son durak hâlini almıştır. Eczacılar; ilaç yapımı, pansuman ve aşı yapma gibi rollerini gerçekleştirmemekte, bunun sonucunda birincil basamak sağlık kuruluşu olarak adlandırılan eczaneler, artık ilaç ticareti yapılan bir iş yeri hâlini almaktadır. Artık eczacılık pratikleri değişmekte ve bu anlamda eczacılar, sağlık alanında ticaret yapması bakımından esnaf veya sağlık danışmanı olarak görülmektedir. Bu anlamda artık eczaneye gelen bireylerin bir müşteri olarak mı, yoksa hasta olarak mı geldikleri tartışması akıllara gelmektedir. Söz konusu durum eczacıların mesleki itibarlarındaki değişimi beraberinde getirmiştir.

Mesleki itibar, mesleklerin toplumsal saygınlığını, meslekten beklentileri, mesleğin cazibesi ve otoritesini de içine alan bir kavram olup insanlar tarafından mesleklerin sosyal konumlarının değerlendirilmesi anlamına gelmektedir (Sunar, 2018). Mesleklerin itibarları, mesleğin özelliklerini ve toplum tarafından oluşturulan imgeler ile belirlenmekte ve bu imgeler yıldan yıla değişiklik gösterebilmektedir. Mesleki itibarı belirleyen birçok etken mevcuttur. 2018 yılında Toplumsal Yapı Araştırmalarının yapmış olduğu Türkiye’de Çalışma Hayatı ve Meslekler Araştırması’nda mesleki itibarı etkileyen unsurlar arasında mesleğin ortalama geliri, mesleğe duyulan ihtiyaç, mesleğe sahip olmak için gerekli olan eğitim niteliği, mesleğe atfedilen ahlaki değer sayılabilmektedir. Araştırmada mesleklerin itibarlarının gelir ile doğru orantılı olduğu, yüksek gelirli mesleklerin itibarlarının da aynı oranda yükseldiği sonucuna varılmıştır. Bunun yanında nitelikli eğitim, topluma yarar sağlama, kol gücü gerekliliğinin azlığı gibi faktörlerin mesleki itibarı etkileyen unsurlar olduğu açıklanmıştır. ISCO-08’de

yer alan meslek tasniflerine göre profesyonel meslekler arasında kabul edilen eczacılık mesleği yapılacak olan araştırmanın odağını oluşturmaktadır. Söz konusu araştırmanın mesleki itibar skalasına göre eczacılık mesleği, 75,79 skor ile 36. sırada yer almaktadır. Mesleğin ortalama gelirinin yüksekliği, nitelikli eğitim sonucu mesleğin edinilebilirliği, topluma fayda sağlama ve ahlaki değerlere uygunluk gibi unsurlar, mesleğin itibar düzeyini üstte tutmayı ve konumunun düşmesini engellemeyi etkileyen faktörlerdir. Eczacılık mesleğinin yıllara göre değişen mesleki itibarı, mesleğin saygınlık düzeyi, toplum tarafından çizilen eczacı profilinin herhangi bir araştırma konusu içine dahil edilmemiş oluşu, mesleğin toplumsal açıdan incelenmesinde görülen büyük eksiklik sebebiyle eczacılık mesleği inceleme odağına alınmıştır. Mesleğin herhangi bir değişim içinde olup olmadığını yapılacak olan çalışmada irdeleyip analiz etmek, mesleğin ilerleyen yıllarda konum ve itibarındaki olası değişme ve ilerlemeleri görebilmek, geçmişten günümüze değişen eczacılık mesleği ve eczacılara dair fikir sahibi olabilmek ve bu anlamda önerileri sunabilmek adına yarar sağlayacaktır. Yapılacak olan araştırmada bu mesleğin seçilmesinin temel nedeni, tüm bu bağlamda sürekli etkileşim içerisinde olduğumuz bir meslek grubu olarak eczacıların süreç içerisindeki değişimini sosyolojik bir bağlamda inceleme isteği olarak söylenebilir. Zira yakın bir zamanda Yükseköğretim Kurulu (YÖK), bazı meslek gruplarına ait lisans kontenjanlarını azalttı. Bu mesleklerden biri de çalışmanın ana odağını oluşturan eczacılık mesleği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kontenjanların azaltılması, bu mesleğin değişen dinamiklerini ve sağlık sistemi içindeki rolünün değerlendirilmesini de zorunlu kılmaktadır.

Eczacılık mesleğinin toplumsal açıdan incelendiği, sosyoloji bölümlerinden çıkan çalışmaların kısıtlılığı literatür taraması aşamasında anlaşılmaktadır (Çelik, 2016; Demir & Eke, 2020). Yapılan çalışmalara bakıldığında sosyal bilimler alanında çıkan çalışmaların kısıtlılığı, yapılacak olan mesleki itibar araştırmasının gerekliliğini de gözler önüne sermekte, eczacıların itibarlarıyla ilgili bir çalışmanın bulunmadığı dikkat çekmektedir. Öte yandan bir profesyonel meslek grubu olan eczacılarla ilgili sosyolojik anlamdaki çalışmalar da yetersiz bulunmuştur. Söz konusu çalışmanın, literatürdeki bu boşlukları doldurması hedeflenmektedir.

Araştırmanın ana problemi “Eczacılık mesleği nasıl bir dönüşüm geçirmektedir?” şeklindedir. Bunun yanı sıra, Eczacıların mesleki rol ve itibarlarında zaman içerisinde nasıl değişimler yaşanmıştır? Söz konusu değişimlerin nedenleri nelerdir?, Eczacıların görev ve sorumlulukları zaman içinde nasıl değişti?, Günümüzde eczacı ve kalfa arasındaki farklar nelerdir ve bu farklar bireyler tarafından nasıl algılanmaktadır?, Eczacılık eğitimi ve mesleki uygulamaların zaman içindeki değişimi nasıldır? Bu değişimler mesleğin ihtiyaçlarına nasıl cevap vermektedir?, Teknolojik gelişmelerin ve sosyal medyanın eczacıların rolleri üzerinde ne gibi etkileri vardır?, Eczacı-hasta ilişkisinin devamlılığını sağlayan unsurlar nelerdir? soruları da araştırmanın alt sorularını oluşturmaktadır. Araştırma, eczacılık mesleğinin tarih içerisindeki değişimini ve günümüzde geldiği durumu, mesleğin zaman içerisindeki değişen görevleri bağlamında, mesleki rolleri ve mesleğin itibarını nasıl etkilediğini anlamayı ve açıklamayı amaçlamaktadır. Özellikle eczacılık mesleğinin ticari yönünün son yıllarda artması bakımından esnaflaşmasının mesleğin itibarı üzerindeki etkisi, araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Temel hedef ise, eczacılık mesleğindeki değişen görevlerin ve mesleki rollerin, mesleki itibar ve mesleki dinamikler üzerindeki etkilerini incelemektir. Bunun yanı sıra araştırmanın, eczacıların, mesleki pratiklerini gerçekleştirirken karşılaştıkları sosyal dinamiklerdeki değişimleri

belirlemek, eczacı ve hasta arasındaki ilişkinin devamlılığını sağlayan unsurları belirlemek, dijitalleşmenin eczacılık mesleğinin gelişmesindeki rolünü anlamak, eczacılık mesleğinin, eczacı ve hasta gözünden hangi konumda bulunduğunu anlamak, eczacılık mesleğini vasıfsızlaştıran öğeleri tespit etmek, gibi yan hedefleri de bulunmaktadır. Literatüre bakıldığında, eczacıların itibarlarıyla ilgili bir çalışmanın bulunmadığı dikkat çekmektedir. Öte yandan bir profesyonel meslek grubu olan eczacılarla ilgili sosyolojik anlamdaki çalışmalar da yetersiz bulunmuştur. Söz konusu araştırmanın, literatürdeki bu boşlukları doldurması hedeflenmektedir.

Sağlık Bakanlığı'nın her sene hazırladığı fakat pandemi nedeniyle en son 2021 yılında yayınladığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı verilerine göre Türkiye'de toplam 37.211 eczacı vardır. 37.211 eczacının 4.033'ünün Sağlık Bakanlığı'nda görevli olduğu, 728'inin üniversitelerde akademisyen olduğu ve kalan 32.450'sinin ise özelde çalıştığı bilinmektedir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Araştırma için eczacılar, eczacı kalfaları, eczacılık öğrencileri ile görüşülmüştür. Bu bağlamda araştırmanın örneklemini, üç sahip ve mesul müdür eczacı, bir yardımcı eczacı, iki eczacılık bölümü öğrencisi ve bir eczane çalışanı olmak üzere altı kadın bir erkek toplam yedi kişiden oluşmaktadır. Mülakat süreci devam etmektedir. Söz konusu çalışmada gözlem ve görüşme tekniği uygulanmaktadır. Bu doğrultuda veri toplama aracı olarak yarı-yapılandırılmış mülakat formu kullanılmaktadır. Katılımcılarla yüz yüze derinlemesine mülakatlar yapılarak katılımcıların izinleri dahilinde ses kaydı alınmaktadır. Kayıtlar günün sonunda deşifre edilerek, deşifrelerin ardından kodlar ve kategoriler ve bu bağlamda temalara ulaşılarak araştırmanın analizi gerçekleştirilecektir. Çalışmanın saha araştırması aşamasında olması nedeniyle temel temalar henüz belirlenmemiş olup zaman içerisinde inşa edilecektir.

Araştırmanın bulgularından bahsedilecek olunduğunda, eczacılarla ilgili gerçekleştirilen bu çalışmada; eczacılık mesleğinin farklı boyutlarının olduğu, her meslek grubunda olduğu gibi bu meslekte de etik dışı davranışlar sergileyen bireylerin olduğu, sosyal medyanın eczacıların itibarları üzerinde ciddi etkilerinin olduğu ve mesleki gelişimin her meslek grubu üzerinde hem itibar bağlamında hem de genel anlamda etkili olduğu sonuçlarına ulaşıldı. Bu durum eczacılığın farklı mesleklerle bölünmesini akıllara getirmesi nedeniyle söz konusu durum **meslek içinde meslek** şeklinde kavramsallaştırılabilir. Elbette her meslek salt bir hâlde kendi tanımlamasına uygun bir şekilde pratiklerini gerçekleştirmez. Her mesleğin farklı boyutları bulunmaktadır. Fakat eczacılık mesleği özelinde meseleye baktığımızda durum biraz daha farklılaşmaktadır.

Eczacılık mesleğinde meslek ahlâkına uygun davranmayan eczacılar, eczacılık mesleğinin itibarı üzerinde etkilidir. Etik dışı davranışların, eczacılık mesleğinin bir profesyonel meslek olması bakımından bir beyaz yaka suçu olduğu söylenebilir. Ayrıca eczacılarla olan mülakatlarımızdan hareketle meslek ahlâkına uygun davranmayan eczacıların ve sosyal medyada bilinçsiz paylaşım yapan influencerların mesleğin itibarı üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eczacılık, Meslek Sosyolojisi, Mesleki İtibar, Toplumsal Rol, Mesleki Dönüşüm.

Kaynakça

Baytop, T. (1995). Eczâhâne'den eczane'ye: Türkiye'de eczaneler ve eczacılar (1800-1923), İstanbul.

Çelik, G. (2016). Eczacılık alanında beyaz yaka suçları. [Doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Demir, M., & Eke, E. (2020). Değişen eczacı rolleri bağlamında hastaların eczacılık hizmetleri ile ilgili memnuniyetlerinin değerlendirilmesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(2), 555-574. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1150983> adresinden ulaşılmıştır.

OECD. (2022). Healthdata 2020. <https://www.oecd.org/health/OECD-Health-Statistics-2022-Frequently-Requested-Data.xls> adresinden ulaşılmıştır.

SB- Sağlık Bakanlığı. (2021). Sağlık istatistikleri yılı 2021. <https://www.saglik.gov.tr/TR-84930/saglik-istatistikleri-yilliklari.html> adresinden ulaşılmıştır.

Sunar, L. (2018). Türkiye Mesleki İtibar Araştırması [PowerPoint slaytı]. <https://tyap.net/media/T%C3%BCrkiye-Mesleki-%C4%B0tibar-Skalas%C4%B1-Sunumu-Son.pdf> adresinden ulaşılmıştır.

TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). Yükseköğretim istihdam göstergeleri, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekogretim-Istihdam-Gostergeleri-2022-49600> adresinden ulaşılmıştır.

White, E.V. ve Latif, D.A. (2006). Office-based pharmacy practice: past, present, and future. The Annals of Pharmacotherapy, 40(July/August), 1409-1414.

Eğitimden İstihdama Geçiş Bağlamında Teknopark ve Üniversite İşbirliği Üzerine Nitel Bir Araştırma

Sude Nur Tugay

Sosyoloji Ibn Haldun Üniversitesi

sude.tugay@stu.ihu.edu.tr

Özet

Bu araştırmada, mühendislik fakültesi öğrencilerinin eğitimden istihdama geçiş süreçlerinde teknoparkların kişilere avantaj sağlayıp sağlamadıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu anlamda araştırmanın temel sorusu “Mühendislerin eğitimden istihdama geçiş süreçlerinde teknoparklar kişilere bir avantaj sağlıyor mu?” şeklindedir. Bununla birlikte mühendislik fakültesi öğrencilerinin eğitimden istihdama geçiş süreçlerinde etkili olan unsurlar, teknoparkların staj imkanıyla istihdama geçişte oynadığı rol, teknoparkta istihdama katılan mühendislerin ekosistem içerisinde irtibatlarını ve işbirliklerini nasıl sağlandığı ile teknopark içerisinde istihdamda olmanın mühendislerin kariyerlerine nasıl bir katkısı olduğu da araştırmada ortaya çıkarılan meselelerdendir.

Araştırmanın Amacı

Mühendislik fakültelerinde üretilen akademik bilginin piyasalaşarak pratik faydaya dönüşmesi sürecinde üniversite-sanayi iş birliğini öngören teknoparklar ile üniversiteler arasındaki ağın incelenerek eğitimden istihdama geçişte artı değer sağlayıp sağlamadıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, mühendislik fakültelerindeki öğrencilerin eğitimden istihdama geçişinde teknoparkların yeri ve öneminin saptanması, öğrencilerin istihdama katılmadan iş hayatını deneyimlemelerinin hem mesleki açıdan hem de network açısından kolaylık sağlayıp sağlamadığının incelenmesi, teknoparklarda staj yapan öğrencilerin orada devam etme durumlarını bağlamında eğitim-istihdam misyonunun analiz edilmesi, ortaya çıkan sorunlar için hem üniversite hem de teknoparklar adına çözüm önerileri sunulması araştırmanın hedefleri arasındadır.

Araştırmanın Önemi

Literatürde üniversite-sanayi-kamu iş birliği çerçevesinde ele alınan teknoparklarla ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu alanda yapılan çalışmalar çoğunluklu bu iş birliğinin nasıl gerçekleştiği ve ne düzeyde uygulandığı konusunda yapılmıştır. Mevcut çalışmalar değerlendirildiğinde çalışmaların çoğunlukla teorik çerçevede sınırlı kaldığı ya da nicel çalışmalar olduğu görülmektedir. Yapılan nitel çalışma bulunmakla birlikte bu çalışmalar da teknopark yöneticileriyle yapılmış olması dolayısıyla meselenin yalnızca o kısmının aydınlatılması sağlanmıştır. Ayrıca literatürde teknopark-üniversite iş birliği üzerinde yapılan çalışmalar incelendiğinde meselenin eğitim-istihdam boyutunun ya göz ardı edildiği ya da arka plana atıldığı görülmektedir. Ancak bu araştırmada eğitimden istihdama geçişte teknoparkların rolü incelenirken bunu bizzat deneyimleyen mühendislerle görüşülmüştür. Söz konusu iş birliği eğitimden istihdama geçiş bağlamında ele alınarak öğrencilerin çalışma hayatına

geçişte adeta kilit nokta gibi duran teknoparkların misyonu ve mevcut durumdaki çalışmalarının işlevselliği değerlendirilmektedir. Yapılan araştırma ve analizlerin politika önerisi şeklinde sonuçlandırılması, akademi ve teknopark yöneticileri ile paylaşarak eğitim-istihdam- kalkınma ilişkisinin çok yönlü boyutunun meselenin aktörlerine aktarılması amaçlanmaktadır. Bu anlamda araştırmanın alanyazına önemli bir katkı sunacağı, göz ardı edilen meselenin göz önüne çıkarılmasını hedeflemekte ve bu anlamda sosyolojik, siyasal ve iktisadi alandaki araştırma ve politikalara kaynaklık edebileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada mühendislik fakültesi öğrencilerinin eğitimden istihdama geçiş süreçlerinde teknoparkların rolünün incelenmesi amacıyla nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda bireye, bireyin çevreyle ilişkisine önem verilir. Nitel yöntemle yapılan çalışmalar, küçük, bireysel hikayelerin anlamına, buralardaki hikayelere odaklanan çalışmalardır. Bireylerin algılarının öncelenmesi, görüşme yapılan kişilerin doğal ortamında olması, aktif katılımcı rolü gibi etmenler bu yöntemi daha tercih edilir ve faydalı kılmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda da nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji ile yürütülmüştür.

Nitel yöntemle yürütülen bu çalışmada veri toplama aracı olarak görüşme kullanılmış ve yarı yapılandırılmış mülakat formu ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu katılımcıların demografik bilgilerine, mühendislik fakültesindeki eğitim süreçlerine, istihdama katılımlarına ve teknoparkta istihdama dair soruları içermektedir.

Araştırmanın evrenini mühendislik fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Mühendislik fakültesinin seçilmesinin nedeni sanayi-akademi işbirliği yapan teknoparkların daha çok mühendislik fakültesiyle işbirliği yapmaları ve bünyesindeki firma çalışanlarının da daha çok mühendis olması sebebiyledir. Araştırmanın örneklemini ise amaçlı örneklem şeklinde belirlenmiştir. Örneklemini belirlemek için katılımcıların mühendislik fakültesi mezunu olması, teknoparkta staj yapmış ya da halihazırda teknoparkta çalışıyor olmasına dikkat edilmiştir. Örneklem 4 kadın 4 erkek katılımcı olmak üzere 8 kişiden oluşmakta; katılımcıların 4'ü teknoparkta staj yapmış, 6'sı da halihazırda teknoparkta çalışan kişilerdir.

Bulgular

Mesleğin Eşiğinde

Özellikle 1980'lerle birlikte neoliberal politikaların benimsenmesiyle beraber önceki toplum tipinden farklı bir toplum tipine geçilmiştir. Post-modern toplum, sanayi ötesi toplum ya da bilgi toplumu olarak ifade edilen yeni toplumsal yapıda siyasal, ekonomik ve kültürel değişimlerin yanında eğitim yaklaşımlarında, eğitime atfedilen değerde, istihdam beklentilerinde de farklılaşmalar yaşanmıştır. Eğitim istihdam için bir gereklilik haline gelmiş, istihdama yönelik eğitim politikaları artmıştır.

Mesleğin eşiğinde temasında, mühendislik fakültesi öğrencilerinin lisans sürecinde eğitimden istihdama geçişlerinde etkili olan unsurlar ele alınmıştır. Eğitimden istihdama geçiş sürecinde etkili olan unsurlar dört başlık altında toplanabilir. Bunlar şu şekildedir: Akademik bilgiyi pratiğe dönüştürme, reel sektör bilgisine sahip akademisyen, kariyer yönünü şekillendirmenin aracı olarak staj ve mezun olunan okulun etkisi.

Ara Basamak Olarak Teknoparktan Geçmek

Bu başlık altında teknoparkta staj yapma ve istihdamda olma durumuna dair bulgular üç başlık altında ele alınmıştır. Bu başlıklar sektöre hızlı bir adım olarak teknopark yolculuğu, çabasız network imkanı ve girişimci ruha sahip mühendis olmak şeklinde sıralanabilir.

Teknoparkta Çalışmak

Teknoparkta çalışmak başlığı altında edinilen bulgular üç farklı başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar akademi ile irtibat, inovasyon ve ar-ge ile klasik komşuluktan “ekosisteme” şeklinde sıralanabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Mühendislik fakültesi öğrencilerinin eğitimden istihdama geçiş süreçlerinde etkili olan çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar lisans eğitime devam ederken ortaya çıkmakta ve kişilerin istihdama geçişlerinde kolaylaştırıcı ya da zorlaştırıcı etkilere sebep olmaktadır. Uygulamalı eğitim, reel sektör bilgisine sahip akademisyen, staj ve mezun olunan okulun etkisi söz konusu unsurlardandır. Araştırma sonucunda mühendislik eğitimi alan kişilerin istihdama katılımlarında bu unsurların etkili olduğu görülmüştür. Teorik ve uygulamalı eğitim almak, piyasa beklentileri ve ihtiyaçlarını bilen akademisyen, yapılan stajlar ve mezun olunan okul kişinin istihdama katılımını kolaylaştırabildiği gibi olumsuz durumlara da sebep olabilmektedir. Uygulamalı eğitim tarafı eksik olan bir okuldaki mezun olan kişinin sektörde alan seçme konusunda zorlandığı aynı zamanda mesleki bilgi becerilere adapte olma süresinin diğerlerine göre uzadığı görülmektedir. Aynı şekilde sektör bilgisine sahip olan akademisyenden de kişilerin piyasaya uygun bilgi ve becerileri edinmelerini ve network kazanmalarını sağlamak gibi etkilere sahiptir. Sektöre adım atmanın bir diğer basamağı da stajdır. İstihdama katılacakları sektörü belirlemek ve o alanda uygulamalı bir şekilde tecrübe kazanmak mühendislik öğrencileri için çok önemli bir yerde durmaktadır. Teknoparkların ise hem staj sürecinde hem de istihdam sürecinde rol üstlenen bir kurum olduğu görülmektedir. Teknoparklar staj yeri arayan öğrenci için farklı sektörden birçok firmayı bir araya getirerek çeşitlilik imkanı sağlamakta hem de bu çeşitlilik dolayısıyla kısıtlı zaman ve mekanda birçok meslektaşıyla tanışmasına zemin hazırlamaktadır. İstihdam aşamasında ise yenilikçi fikirlerin, araştırma ve geliştirme faaliyetlerin, girişimciliğin desteklenmesini mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte network havuzunu sağlayarak sosyal sermaye dolaşımını sağlamaktadır. Dolayısıyla mühendislik eğitiminde teknoparkların iş bulmayı kolaylaştırdığı, üniversitenin hem kaynak yarattığı hem de eğitim programlarında teknolojik gereksinimleri dikkate aldığı ve mezunların daha kolay iş imkânı bulmasına imkan sağladığı görülmektedir.

Sonuç olarak; mühendislik fakültesi ğrencilerinin eğitimden istihdama geçiş süreçlerinde etkili olan dört unsur olduğu tespit edilmiştir. Bunlar teorik ve pratik alan ayrımı, reel sektör bilgisine sahip akademisyen, staj ve mezun olunan okul etkisi şeklinde sıralanabilir. Eğitimden istihdama geçişte teknoparkların rolüne bakıldığında ise hem staj aşamasında hem de istihdam aşamasında etkili olduğu görülmüştür. Staj aşamasında etkisine bakıldığında; öğrencilerin daha kolay bir şekilde staj yapacakları kuruma ulaştığı, niversitenin referansıyla birlikte staj yaptıkları kurumda bulundukları için kurumun diğer stajyer öğrencilere nazaran onlara daha fazla mesleki gelişimleri sağlayabilecekleri bir süreç olduğu, geniş bir network edinme imkanının olduğu, girişimcilik duygusu ve faaliyetlerinin desteklendiği görülmektedir. İstihdam aşamasına bakıldığında network, ar-ge ve inovasyon, işbirliği gibi faaliyetlerin teknopark ierisindekilere aktarıldığını, kişilerin istihdama katılımlarını kolaylaştırıcı ve sonraki süreçte de gelişen dünya koşullarına ve piyasa şartlarına daha kolay adapte olmasını sağlayan bir mekanizma olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: Teknopark, piyasalaşma, istihdam, eğitim, niversite.

Kaynakça

Anna Gv ve S., Erdoğan, D. (2020). Dördüncü endüstri devriminin (endüstri 4.0) neresindeyiz? İstanbül Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (2), s. 299-318.

Bayzin, S. ve şengr, M. (2019). Üniversite sanayi işbirliğinde teknoparkların rolü. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 15(3), 299-313.

Creswell, J. W. (2023). Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni. Siyasal Kitabevi.

engel, K. (2009). Gaziantep organize sanayi bölgesindeki firmaların ar-ge ve teknoparklara yaklaşımı üzerine bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi.

Kocabaş, C. ve Alpaydın Y. (2018). Üniversite-sanayi işbirliği bağlamında teknoloji geliştirme bölgelerinin misyon ve vizyonlarının incelenmesi. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science, 8(2), 368-377.

Keleş, M. K. (2007). Türkiye’deki teknokentler: bir ampirik inceleme (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel niversitesi.

zyılmaz, D. (2016). İki binli yıllarda işgücü piyasalarında meydana gelen dönüşümün eğitilmiş gençlerin istihdam kararlarında yarattığı değişim: bilişim sektörü uygulaması (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi.

Sarı, T. (2007). Dünyadaki bilim ve teknoloji politikaları ışığında Türkiye ve teknokentler (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.

Ulutaş, B. (2016). Piyasalaşma bağlamında üniversite-sanayi işbirliği ve teknokentler (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.

Uzun, H. (2011). Yeni bir toplumsal dönüşüm sürecinin üretim birim olarak: teknoparklar (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi.

Ünal, Y. (2009). Bilgi toplumun tarihçesi. Tarih Okulu Dergisi, 2009(V), 123-144.

Yüksel, M. (2015). Eğitim-istihdam ilişkisi bağlamında yükseköğretim programlarının değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi.

Siyasal Profesyonelleşmenin Anahtarı Olarak Parti Değiştirmek

Büşra Özen

Sosyoloji İstanbul Medeniyet Üniversitesi

1busraozen@gmail.com

Özet

Milletvekillerinin seçildikleri partiden başka partilere geçmeleri, bağımsız kalmaları ya da bunun tam tersi siyasette çokça karşımıza çıkan bir olgudur. Seçildiği partiden ayrılanların ya da bağımsız adayların yeni bir parti kurması da olasıdır. Bahsedilen yer değiştirmeler kişisel nedenlerden kaynaklanabilirken partilerin birleşmesi ya da partilerde görüş ayrılıkları yaşanması gibi gelişmeler de buna sebep olabilir. Bu çoğu zaman eleştirileri de beraberinde getirir. Kimi zaman ihanet kimi zaman siyasi istikrarsızlığın nedeni, kimi zaman da şahsi çıkarlar için yapılan hamle olarak değerlendirilebilir. Ancak bu araştırmada parti değiştirmenin farklı bir yüzü incelenmiştir. Meclis içerisindeki bu hareketlenmelerin siyasette profesyonelleşmeye etki ettiği hatta siyasi profesyonelleşmeyi artırdığı ortaya atılmıştır. Çalışmanın örneklemini 1980 sonrası seçilen tüm milletvekilleri (19-28 Yasama Dönemleri) oluşturmuştur. Araştırma kapsamında 1980 sonrasında milletvekillerinin parti değiştirme durumları ile seçildikleri dönem sayısının ilişkisi incelenmiştir. Bir milletvekilinin seçilme sayısı profesyonelleşmeye işaret eden bir gösterge olarak kabul edilerek çeşitli analizler yapılmıştır. Son kertede parti değiştirmeyenlerle değiştirenlerin tekrar seçilme şansı 1980 sonrasında seçilen milletvekilleri üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Parlamento içi hareketlilik, özellikle parti değiştirme, kamuoyu tarafından genelde olumsuz değerlendirilir. Parti değiştirmenin sık yaşandığı dönemlerin ülkemizin siyasi istikrarsızlıklar yaşadığı dönemlere tekabül etmesi veya milletvekillerinin maddi ve siyasi menfaat karşılığı için parti değiştirdikleri düşüncesi bu olumsuz kanaate sebebiyet verir. 1982 Anayasasında milletvekillerinin parti değiştirmelerinin önüne geçmek amacıyla engelleyici bir hüküm getirilmiş olsa da 1995 yılında bu madde kaldırılmıştır. Siyasi Partiler Kanunu'nda da parti değiştirme hususunda yasaklayıcı veya zorlaştırıcı bir hüküm bulunmaz. Parti üyelerinin istifaları ise parti tüzükleri tarafından düzenlenir. Ciddi bir yasal kısıtlama olmadığı için milletvekilleri parlamentoya girdikten sonra istifa ederek bağımsız olarak ya da bir başka partiye geçerek görevlerine devam edebilirler. Parlamento içi hareketlilik dönemler arasında farklılık gösterir (Turan, 2015 ss.5-9). Bu bağlamda 1990'lı yıllara göre 2000'li yıllarda parlamento içi hareketlilikte azalma görülür. Bunda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin seçim üstünlüğüne bağlı siyasi istikrarın rol oynadığı düşünülmektedir.

Altınbaş Umut'a (2023, ss.68-80) göre milletvekillerinin parti değiştirmeleri bazı sonuçlara gebe olabilir. Bunlar; ilgili seçim bölgesinde söz konusu partinin güç kaybetmesi, parti imajının zedelenmesi, yeni partilerin kurulması, partilerin seçimlere katılabilme yeterliliklerinin sağlanması olarak özetlenebilir. Milletvekillerinin parti değiştirmeleri seçimlerde şanslarını artırma, görüşlerine uygun parti bulma, meclis çoğunluğuna sahip bir partiye aidiyet ve karar alma süreçlerine daha fazla dahil olma gibi gerekçelerle temellendirilir. Fikir ayrılıkları; parti politikalarına veya yönetimine karşı muhalefet;

partinin kuruluş amaçlarından uzaklaşması; ihraç kararları; diğer partilere geçme arzusu ve antidemokratik uygulamalara karşı duyulan tepki de bunlara eklenebilir. Öte yandan Türk siyasal hayatında yeni bir parti kurmak maksadıyla da partilerden kopuşlar gerçekleşebilmektedir.

Türkiye’de milletvekillerin parti değiştirmeleri hem siyasi partiler açısından hem de siyasi sistem açısından önemli neticeler doğurur. Parti değiştirmek bazen siyasi sistemdeki tıkanıklıkları açarken, bazen de seçilmiş parlamentolardaki dağılımları etkileyerek hükümetlerin düşmesi, yeni hükümetlerin kurulması şeklinde siyasi hayat üzerinde ciddi etki yaratmıştır. Duran ve Aksu’nun (2015) belirttiği gibi Türkiye’de milletvekillerinin parti değiştirmesi dört farklı biçimde gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, bireysel anlamda parti değiştirmedir. İkinci olarak milletvekilleri grup halinde parti değiştirebilir. Bu durumda genellikle milletvekilleri sadece bir partiden diğerine geçmekle kalmayıp partiden ayrılarak yeni bir parti kurmaya yönelmektedir. Ayrıca parlamentolardaki dağılımı etkileyerek hükümetleri de etkileyebilirler. Üçüncü olarak, partilerin kapatılması sonucunda milletvekillerinin parti değiştirmesidir. Burada da genellikle milletvekillerinin birleşerek yeni parti kurması söz konusudur. Son olarak, parti birleşmeleriyle yaşanan parti değişiklikleridir.

Erten (1996) milletvekillerinin parti değiştirmesinin kişisel nedenlerini 6 gruba ayırabileceğimizi ifade eder: Siyasi görüş değişikliği, parti içi uyuşmazlıklar, bakan olma ya da kişisel çıkar sağlama isteği, yeniden seçilebilme isteği, seçim bölgesine daha iyi hizmet etme amacı, milletvekillerinin seçim bölgelerindeki konumu. Kişisel nedenlerin yanı sıra partilerin tartışma ortamına müsaade etmeyen otokratik yapısı, partinin kapatılması, hükümetin kurulamaması durumunda milletvekillerinin hükümet kurma potansiyeli olan partilere yönelmesi gibi sebepler de parti değiştirmenin etkenleri olarak gösterilir.

1983’ten günümüze Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki partiler arası hareketliliği inceleyen Turan ve arkadaşları (2005) rutin ve rutin olmayan parti değiştirme üzerinde durmuşlardır. Rutin olmayan partiler arası hareketlilik parti kapatmanın bir neticesidir. Ancak bu sık karşılaşılan bir durum değildir. Öte yandan Türkiye’de parlamentodaki partiler arası bireysel hareketlilik rutinleşmiş bir durumdur. Partiler arası hareketlilik, siyasi istikrarsızlık doğurabilir. Ancak 1980 sonrasında milletvekili hareketliliği Türk siyasetinde askeri yönetimden sivil yönetime barışçıl bir geçiş yapmasına katkıda bulunduğu gibi sonraki dönemlerde siyasi ortamdaki değişikliklere uyum sağlamanın bir aracı olmuş ve sistemdeki gerilimleri azaltabilecek bir esneklik de sağlamıştır.

Türkiye üzerine yapılan bir başka önemli çalışma ise (Ozturk Goktuna, 2019) parti değiştirmenin partilerin siyasi pozisyonuna bağlı olduğu yönündedir. Parti sola ne kadar yakınsa, politikacılarının değişme olasılığı da o kadar yüksektir. Bu çalışmada daha büyük partilerdeki milletvekillerinin parti değiştirmeye daha az meyilli olduğu tespit edilmektedir.

Modern siyasette profesyonelleşmenin artmasıyla birlikte parti değiştirme daha fazla karşımıza çıkar. (Mancini, 1999). Heller ve Mershon (2008), parti disiplini ile milletvekillerinin parti değiştirme eğilimi arasında bir bağlantı olduğunu tespit etmiştir. Genellikle daha disiplinli partilerde daha fazla parti değiştirme eğilimine rastlanmıştır. Mcmenamin ve Gwiazda, (2011) zaman içinde parti değiştirmede

büyük bir çeşitlilik yaşayan Polonya örneklemini ele alarak parti kurumsallaşmasını incelemiştir. Ona göre parti değiştirme yasama partilerinin kurumsallaşmasını baltalamaktadır.

Türkçe literatürde milletvekillerinin parti değiştirmesi hususunda yapılmış çalışmalar genellikle profesyonelleşmeye dikkat çekmemiştir. Sınırlı sayıda araştırmada parti değiştirme ile yeniden seçilme durumu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Turan ve arkadaşları (2005) milletvekillerinin başka partilere geçmesini engellemek için kendi içlerindeki uyumu ve seçmenlerinin sadakatini korumaları gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü seçmen desteğindeki küçük bir düşüş bile, TBMM'deki sandalye sayısını ve sonraki seçimdeki oy oranını düşürebilir ve siyasal hareketliliği besleyebilir. Mocan ve Altındag (2024) ise bu iddiaya karşı çıkar. Türkiye'de birbirini izleyen beş seçimde (1991-2011) siyasi partilerin aldığı oyları kullanarak yapılan araştırmanın bulgularına göre Türkiye'de siyasetçiler seçim kazanma stratejileri bağlamında fırsatçı davranışlar gösterebilmektedir. Ayrıca siyasetçilerin kariyer kaygıları ve parlamentoda daha uzun süre görev yapmanın getirdiği avantajları kaybetmeme istekleri de parti değiştirmeleri için bir neden olarak tespit edilmiştir. Bu araştırmada milletvekillerinin parti değişimini rastgele yapmadıkları medyan seçmene doğru hareket ettikleri bulgulanmıştır. Parti değiştiren milletvekillerinin bir sonraki seçimde seçilme olasılığının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak bir partinin o seçim bölgesindeki aday listesinde bir önceki dönemde başka bir partiden milletvekili olarak görev yapmış bir siyasetçinin yer alması durumunda, partinin oy oranının arttığı tespit edilmiştir. Bu göstergeler siyasette profesyonelleşme için parti değiştirmenin eğer stratejik yapılırsa avantajlı olacağını destekler niteliktedir.

Siyasette profesyonelleşme deyince akla Max Weber gelir. Parti değiştirme hususunda spesifik incelemeleri olmasa da onun temel analizi bu hususta bize ışık tutabilir. Weber'e (1919[1946]) göre bir kişinin siyaseti meslekleştirmesinin iki yolu vardır: "siyaset için" yaşamak ve "siyaset sayesinde" yaşamak. Politikayı geçim kaynağı haline getirenler siyaset sayesinde yaşayan politikacılar, Siyasetin ekonomik gelirine bağımlı olmayanlar ise siyaset için yaşayanlardır. Weber siyasette profesyonelleşmenin yaygınlaştığını artık "siyaset için" yaşayan geleneksel siyasetçilerin yerini "siyaset sayesinde" yaşayan yeni tarz siyasetçilerin aldığını ifade eder. Burada parti değiştirme olgusunu Weber'in her iki kategorisine de yerleştirmek mümkündür. Bir kişi siyaset için yaşıyorsa, partinin ideolojisine uymaması, muhalif düşünceler geliştirmesi, partinin ilk kuruluş amaçlarından uzaklaşması gibi durumlar kişiyi görüşleri doğrultusunda parti değiştirmeye itebilir. Öte yandan milletvekilliği mesleğinin statü ve ayrıcalıklarını kaybetmek istemeyen, ekonomik olarak siyasete bağımlı, siyaset sayesinde yaşayan kişi de partisinin bir sonraki seçimlerde meclise girememesi ihtimaline karşın milletvekili seçilme olasılığını kaybetmemek için parti değiştirebilir.

Parti değiştirme ve seçilen dönem sayısı TBMM'de profesyonelleşmeyi görmek açısından önemli bir veridir. Bu anlamda parti değiştirenler ve değiştirmeyenler arasında mecliste görev yaptıkları dönem sayısına bakarak önemli farklılıklar tespit etmek mümkündür. Bu farklılık bize parti değiştirmenin siyasal profesyonelleşmedeki rolü hakkında bilgi verir. Bu bildiride 1980 sonrası meclis albümlerinden üretilen veritabanı üzerinden yapılan sayısal analize dayanılarak parti değiştirmenin Türkiye'de siyasette profesyonelleşmenin önemli anahtarlarından birisi olduğu gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Milletvekili, parti değiştirme, siyasal profesyonelleşme, siyasal parti, siyasal hareketlilik

Kaynakça

Aldrich, J. H., & Bianco, W. (1992). A game-theoretic model of party affiliation of candidates and office holders. *Mathematical and Computer Modelling*, 16(8/9), 103-116.

Altınbaş Umut, S. (2023). Türkiye Büyük Millet Meclisi 27'nci yasama döneminde milletvekillerinin parti değiştirmeleri. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 67-85.

Desposato, S., & Scheiner, E. (2008). Governmental centralization and party affiliation: Legislator strategies in Brazil and Japan. *The American Political Science Review*, 102(4), 509-524.

Duran, H., & Aksu, A. (2015). Türkiye'de milletvekillerinin parti değiştirmelerinin tür ve biçimleri bağlamında Yeni Türkiye Partisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24.

Erten, E. (1996). Türkiye'de temsil anlayışı ve milletvekillerinin parti değiştirmesi [Yüksek Lisans]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Heller, W. B., & Mershon, C. (2008). Dealing in discipline: Party switching and legislative voting in the Italian Chamber of Deputies, 1988-2000. *American Journal of Political Science*, 52(4), 910-925.

İlter, T. (2005). Volatility in politics, stability in parliament: An impossible dream? The Turkish Grand National Assembly during the last two decades. İçinde C. Leston-Bandiera (Ed.), *Southern European Parliaments in democracy*. Routledge.

King, A. (1981). The Rise of the Career Politician in Britain—And its Consequences. *British Journal of Political Science*, 11(3), 249-285. <https://doi.org/10.1017/S0007123400002647>

Kocapınar Yıldırım, G. (2018). Elite recruitment and political career patterns: A comparative analysis of political parties in Turkey [Doktora]. Sabancı University.

Mancini, P. (1999). New frontiers in political Pprofessionalism. *Political Communication*, 16(3), 231-245. <https://doi.org/10.1080/105846099198604>

Mcmenamin, I., & Gwiazda, A. (2011). Three roads to institutionalisation: Vote-, office- and policy-seeking explanations of party switching in Poland. *European Journal of Political Research*, 50(6). <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2010.01985.x>

Mocan, N., & Altındag, D. T. (2024). Opportunistic career moves of mobile politicians. *Journal of Labor Research*, 45, 58-110. <https://doi.org/10.1007/s12122-024-09353-0>

Ozturk Goktuna, B. (2019). Party switching in Turkey. *Ecomod 2019*, Azores Portugal.

Turan, İ. (2015). Parlamento içi hareketlilik üzerine gözlem ve düşünceler. İçinde E. Tuncer & B. Tuncer, Meclis aritmetiğinde yaşanan değişim: (1943 – 1960). TESAV.

Turan, İ., İba, Ş., & Zarakol, A. (2005). Inter-party mobility in the Turkish Grand National Assembly: Curse or blessing? European Journal of Turkish Studies, 3. <https://doi.org/10.4000/ejts.400>

Weber, M. (1919[1946]). Essay in Sociology. İçinde H. Gerth & C. W. Mills (Ed.), Politics as a Vocation. New York Oxford University Press.

2. Oturum

Felsefe

Oturum Başkanı: Kübra Bilgin Tiryaki

Salon 2

4 Aralık Çarşamba

14:00 - 15:30

Ramazan Bayraktar

Charles Larmore'un Düşüncesinde Ahlakın Yeniden İnşası

Sevinç Akay

Sahte İkili Karşıtlık: Duygu ve Düşünce

Hanifenur Yaman

Aristoteles ve İbn Bâcce'de Ahlak-Siyaset İlişkisi

Deniz Yapar

Jean-Paul Sartre'ın Varoluşçu Etiğinin Öngördüğü Değer Anlayışı

Efruze Esra Alptekin, Songül Demir

Oyun Felsefesi Tarihinde Hans-Georg Gadamer'in Oyun Anlayışının Konumu

Charles Larmore'un Düşüncesinde Ahlakın Yeniden İnşası

Ramazan Bayraktar

Felsefe Tarihi Ankara Üniversitesi
bayraktarramocan61@hotmail.com

Özet

Ahlâk teorileri rasyonel varlıklar olan insanların düşüncelerini, davranışlarını ve tutumlarını esas almalarından hareketle özne temelli düşünüldüğü gibi öznenen bağımsız olarak da ele alınmıştır. Söz konusu farklılık onu şekillendiren filozofun düşüncelerinden, tercihlerinden, davranışlarından, duygularından, duygulanımlarından ve toplum içindeki konumundan beri değildir; dolayısıyla söz konusu durumlar, ahlâk teorilerindeki farklılaşmaların sebeplerindendir. Modernlikle birlikte değişen epistemoloji ve ontoloji ahlâk alanında yeni teoriler geliştirilmesine de neden olmuştur. Söz konusu dönemin özellikleri göz önünde bulundurularak geliştirilen ahlâk anlayışları düşünce ile gerçeklik arasında keskin ayrımlar yaparak çalışmamızın konusu olan ahlâk alanında onulmaz sorunlara yol açmıştır. Modernliğin düşünceye verdiği ağırlık ve ortaya çıkardığı problemler, çağdaş felsefecilerden Charles Larmore tarafından da ele alınmıştır. O, modernliği ahlâk fenomenine olan etkisi ve ortaya çıkardığı sorunlar bakımından incelerken tarihi durumu ve olumsuzluğu kabul ederek pratiğe dönük bir tavrı öne çıkarmaktadır.

Larmore, ahlâk anlayışını inşa etmeye çalışırken eleştiriler üzerinden zemin sağlamaya çalışmaktadır. Söz konusu eleştirileri onun öne çıkardığı şekliyle en temelde natüralizm, Hume, analitik felsefe ve ahlâk anlayışlarına yönelik biçimde ifade edilebilir. natüralizme yönelik olan eleştirilerinin sebebi ahlâkın metafizik kökenlere ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır. Bu aşamadan sonra Hume'a yönelik akıl eleştirisinde Larmore hem akla hem de duygu/tutku/lara gereken konumu tayin etmeye çalışmaktadır. Larmore analitik felsefenin etik meselelere yönelik eleştirisinde, ahlâkî meselelerin soyut kalmasını ifade edip deneyime gereken değerin verilmemesini öne çıkarmaktadır. Larmore'un ahlâk anlayışlarına yönelik eleştirilerine gelince, burada Kant ahlâkı ve sonuççu ahlâk eleştirileri öne çıkmaktadır. Onun Kant ahlâkına yönelik eleştirilerinde temel mesele, esasında akla yüklenen nitelikler ve ahlâk anlayışının gerekçelendirme problemiyle alakalıdır. Sonuççu ahlâk anlayışlarına yönelik eleştirileri ise maksimizasyon ilkesinin gerekçelendirmesinde uygun soruşturmanın yapılmaması ve metafizik karakterli normatif nedenlere gereken değerin verilmemesine odaklanmaktadır. Larmore'un erdem ahlâkına dönüşü uygun görmemesi ise söz konusu ahlâk anlayışının, yaşadığımız çağın düşünce yapısına uzak kalmasından kaynaklanmaktadır. Onun eleştirilerinin en temel gerekçelerinden birisi, sorunları izale etmeye çalışırken deneyimlenen zamanın ruhunun göz önünde bulundurulmayışıdır.

Larmore Modern düşünceye yönelttiği eleştirilerle özerk failin ahlak anlayışı yerine ahlakın özerkliğini savunmaktadır. Larmore'un "ahlâkın özerkliği" olarak ortaya koymaya çalıştığı teorisi temelde metafizik kökenli nedenlere dayanmaktadır. O, söz konusu nedenler anlayışıyla akli, özgürlüğü, benliği, ahlâkı temellendirmeye çalışmaktadır. Larmore'un ahlâkın özerkliği teorisinin temel amacı şudur: Ahlâk, bitmez tükenmez bir hadiseye işaret ettiği için, rasyonel failler ahlâkı inşa etmede yetersiz

kalırlar. Bununla birlikte söz konusu faillerin makul anlaşmazlık içerisinde olmalarını göz önünde bulundurarak bir ahlâk teorisi inşa etmeye çalışmaktadır.

Larmore, ahlâk anlayışının kavramlarını temellendirebilmek için metafiziğe müracaat etmektedir. Söz konusu saik Larmore'un felsefesinde metafizik kavramının önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Onun felsefî düşüncesinde metafizik, bilimlerin kendilerinin dünya hakkında bilgi vermesi olarak kabul edildiğinde, var olması gerekenler de dahil olmak üzere bir bütün olarak gerçekliğin temel niteliklerini belirlemekle ilgili refleksif bir yapıyı ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle metafizik, Larmore düşüncesinde deneyimin farklı boyutları/aşamaları'nın, şeylerin genel tasvirinde ne şekilde bir bütün oluşturduğunu tespit etmeye dönük bir araştırmaya/soruşturmaya işaret eder. Söz konusu soruşturma, sadece bilimlerin verili koşullarında kalmadan bunun ötesine geçmek gerektiğini ihtiva etmektedir.

Metafizik kökenli ve aynı zamanda ahlak anlayışının temelini oluşturan nedenleri normatif bir bakış açısıyla kabul eden Larmore, onların keşfedilerek ortaya çıkarıldığını ifade eder. Bu özellikleri itibariyle nedenlerin keşfedilmesi hususu, onların rasyonel varlıklar olan insanlar tarafından inşa edilmediğini; bilakis normatif yapılarından mütevellit fark edilmeyi bekleyen şeyler olduğunu göstermektedir.

Larmore özgürlük anlayışını, uygun biçimde şekillendirilmiş akla dayandırarak ortaya koyar. Buna ilaveten o, akıl mekanizmasını bu meseleleri açıklamak amacıyla kullanırken aklın varlığını Kant'ta olduğu gibi kesin bir şekilde değil; varsayımsal olarak kabul etmektedir. Diğer bir ifadeyle akıl bazı şeylere bağlı biçimde kendini gösterebilmektedir.

Larmore, ahlâk teorisine insan özgürlüğünün varlığıyla alakalı ön koşulları ortaya koymakla başlar. Özgürlüğü dış kısıtlamalardan bağımsız bir şekilde seçme gücü olarak kabul etmek yerine Larmore, seçme hususunu bir şeyi diğerinden daha fazla tercih etme ile ilişkilendirir ya da bir ilkeye göre hareket etmeyi nedenlere bağlar. Diğer bir ifadeyle özgürlük, deneyimden bağımsız bir şekilde ele alınmaz; akıl yürütme vesilesiyle nedenlere olan mukabele açısından belli şartlara bağlanmaktadır.

Modern ahlâk önerileri yerine ahlâkın özerkliğini ikame etmeye çalışarak özerklik ile ahlâk arasında, söz konusu anlayışlardan farklı bir ilişki kurmaya çalışan Larmore, ahlâkı rasyonel fail tarafından inşa edilemeyen bir alan olarak ifade eder. Larmore'un geliştirmeye çalıştığı ahlâkın özerkliği teorisinde ahlâk alanı indirgenemez ve rasyonel fail tarafından tamamıyla kuşatılamaz bir özelliğe sahiptir. Ahlâkın özerkliği minvalinde rasyonel varlıkları ayırıcı kılan temel nitelik Larmore'a göre bizzat ahlâkın kendisinden çıkan esaslardır. Bunlar genel olarak ve esasen başkalarına zarar vermemek, verilen sözü yerine getirmek vb. gibi toplumun rasyonel varlıklardan icra etmesini beklediği temel gereksinimlerdir. Ancak bu hususun kaynağı ve bağlayıcılığı ne olmalıdır? gibi temel bir problem de ortaya çıkmaktadır. Buna, Larmore tarafından belirli gerekçeler sunulsa da ahlâkın özerkliğinin bağlayıcı olması gerektiği hususunda tam olarak ikna edici ve rasyonel bir gerekçeden bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Genel olarak bakıldığında Larmore'un modern ahlâk anlayışlarına yönelik eleştirileri bağlamında geliştirmeye çalıştığı ahlâk düşüncesi, nedenlere yaptığı vurgu, gayri şahsi oluşu, deneyimi ve olumsuzluğu göz önünde bulundurması gibi özellikler itibariyle mevcut normatif ahlâk teorilerinden farklı, yeni bir anlayışı seslendirmektedir. Bu çerçevede, Larmore'un modernlik ve onun getirdiği

sorunlara/problemlere yine bu dönemin düşünüş özelliklerini göz önünde bulundurarak hem bu dönemin ruhuna hem de postmodern anlayışa uygun bir ahlâkî teori geliştirmeye çalıştığı söylenebilir. Söz konusu teorinin post- metafizik olarak nitelenen bir dönemde metafiziğe olan ihtiyaca dikkat çekmesi ve metafiziği temel alması da ayrıca kayda değerdir. Ancak Larmore, alternatif bir dünya görüşüne dikkat çekmiş ve metafiziğe ihtiyacı dile getirmişse de, metafizik görüşünü temellendirirken başvurduğu yarı-Platoncu nedenlerin ontolojik statüsü, konumlandığı yer ve nasıl normatif karakterde oldukları, akla nasıl tesir ettikleri ve aklın nedenlere nasıl mukabele ettiği gibi hususlar hakkında ikna edici gerekçeler ileri sürememektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak Felsefesi, Charles Larmore, Ahlak'ın Özerkliği, Nedenler, Akıl, Özgürlük

Kaynakça

Gaus, Gerald F.. "Liberalism, Negative and Positive Liberty". Stanford Encyclopedia of Philosophy. Stanford: Stanford University Press, 1997.

Güleç, Mehmet. Kant'ta Tanrı ve Tanrısallaştırılan Akıl. Ankara: Elis Yayınları, 2016.

Kant, Immanuel. Pratik Usun Eleştirisi. Çev. İ. Zeki Eyüpoğlu. İstanbul: Say Yayınları, 2001.

Kant, Immanuel. Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi. Çev. İoanna Kuçuradi. Ankara: Türk Felsefe Kurumu, 2002.

Kant, Immanuel. "Aydınlanma Nedir?". Çev. Atilla Yayla. Liberal Düşünce 10/38-39 (Bahar -Yaz 2005), 225-230.

Larmore, Charles. The Patterns of Moral Complexity. New York: Cambridge University Press, 1987.

Larmore, Charles. The Morals of Modernity. New York: Cambridge University Press, 1996.
Larmore, Charles. The Autonomy of Morality. New York: Cambridge University Press, 2008.

Larmore, Charles. The Practices of the Self. London: The University of Chicago Press. 2010.

Larmore, Charles. What is Political Philosophy?. New Jersey, Princeton University Press, 2020.

Larmore, Charles. Morality and Metaphysics. New York: Cambridge University Press, 2021.

Larmore, Charles. "Kant and the Meanings of Autonomy". International Yearbook of German Idealism 9 (2011), 3- 21.

Larmore, Charles. "Reflection and Morality", Social Philosophy and Policy, 27/2 (2010),

Larmore, Charles. "The Idea of a Life Plan". *Social Philosophy & Policy* 16/1 (1999), 96- 112.

Larmore, Charles. "The Right and The Good". *Philosophia*, 20/1-2 (2007),15-32. Larmore, Charles. "Back to Kant, No Way". *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy* 46:2 (2010), 260-271.

Larmore, Charles. "Moral Judgment". *The Review of Metaphysics*, Philosophy Education Society 35/2 (1981), 275-296.

Sahte İkili Karşıtlık: Duygu ve Düşünce

Sevinç Akay

Felsefe İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
sevincakayy@gmail.com

Özet

1. Giriş

Bu çalışmada duygu ve düşünce ayırımına bağlı olarak ikisi arasında varsayılan karşıtlık ve hiyerarşinin temelinde ne olduğu sorusu araştırılacaktır. Öncelikle iki terimin sınırları ve kaynakları sorgulanıp ikisi arasındaki antinomiler zikredilecek, akabinde duygunun doğruluk değeri olup olmadığı ve nesnelliği ele alınacaktır. Kavramların felsefe tarihinde geçirdikleri dönüşüm üzerinden karar verme sürecinde duygu ve düşüncenin bütünselliği tartışılacak ve bunun için güncel felsefi ve nörobilimsel tartışmalardan da faydalanılacaktır. Nihayetinde duygu ile düşüncenin birbirinden soyutlanamazlığı savına dayanarak duygunun dereceli yapısının ikili karşıtlığa katkıda bulunduğu iddia edilecek ve bu karşıtlığın sahte bir ikilem olduğu öne sürülecektir.

2. Sınırlar ve Kaynaklar

Duygu, akıl, rasyonalite ve düşünce kavramları Antik Yunan'dan bu yana felsefe tarihinde çeşitli dönüşümlere uğramıştır. Akıl, Antik Yunan felsefesinde iyiyi arzulamak gibi ulvi bir işleve sahipken modern dönemde arzulama aklın bir işlevi olmaktan çıkmış[1], daha ziyade beden ve duyularla ilişkilendirilmiştir. Bu itibarla duygu ve düşüncenin geçmişten bugüne nasıl farklı anlaşıldığına değinmek gerekir.

Antik Yunan felsefesinde duygu ve akıl arasında her ne kadar karar verme ve yönetme yetkisi hususunda hiyerarşi olsa da bir karar ve bir hüküm verirken ilgili duygu türünün tamamen kötü görülüp dışlanması mümkün değildir. Deyim yerindeyse duygular bir spektrum ve dereceliliğe sahiptir. Platon'da akıl duygunun bu derecelerinden olumsuz olanı eğiterek dengeyi sağlarken, Aristoteles'te akıl spektrumda orta noktadaki duyguya karar verir ve o duyguyla eylemselliğini sürdürüp alışkanlık kazandırmak suretiyle o duyguyu kalıcı hale getirir ve erdem sahibi olur. Sonuç olarak Platon ve Aristoteles'te her karar hem aklî hem de duygusaldır. Akıl birlikte olduğu duygunun yöneticisi olarak yönettiği şeyden ârî olamaz. Sadece duygunun farklı dereceleri arasında karar verir ve bu kararı bazen değiştirerek bazen de sağlamlaştırarak onunla birlikte amacına doğru yol alır. Ancak modernitede bu birliktelik zorunlu görülmediği gibi çoğu kez ikisi arasında karşıtlık ilişkisi kurulur.

Duygu kavramının güncel felsefe sözlüklerine göre tanımı kabaca şöyledir: Çeşitli ruh hali (mental states) türlerinden biri.[2] Öfke, korku, sevinç ve üzüntü duygu örneklerinden birkaçıdır. Duygular bazı hareketleri tetikleyebilen ve bazılarına da engel olabilen bir tür uyarılma durumları ifade eder. İçerikleri, nesneleri ve bedensel ifadeleri vardır.[3]

Duygunun felsefe sözlüklerindeki tanımında yer alan birçok yüklem Descartes'in duygu tasavvurundan esinlendiği söylenebilir. Kaynağı bakımından duygu, düşüncenin etkin kısmını meydana getiren akıl ve iradeden ziyade bedenden ve dış dünyadan gelir. Duygu her ne kadar bir düşünce türü olarak tanımlansa da nesnel gerçeklik açısından diğer düşünce türlerinden daha altta durmaktadır.[4]

Duygu ve düşünce kavramlarındaki bu dönüşümün sebepleri arasında şunlar sayılabilir: beden ve ruh ayrımı, aklın tahsis edilerek yargı üretici faaliyetine hasredilmesi, duygunun esas kaynağı olarak haz ve acıya dayalı bedenle ilişkilendirilmesi, duygunun spektrumsal ve dereceli yapısının göz ardı edilmesi. Bu sav farklı düşünürlerin tezleri üzerinden desteklenebilir.

3. Kararda Duygu ve Düşüncenin Bütünselliği

Duygu ve düşüncenin bütünselliği temelinde yükselttiği hipotezinde Antonio Damasio, Descartes'in Yanılgısı: Duygu Akıl ve İnsan Beyni adlı eserinde Descartes'in karar verici ve bilgi üretici aklı ruha hasretmekle hata yaptığını, duygunun karar vermedeki hayati önemini ve karar verme ve yargı üretme gibi bilişel süreçlerin, beyindeki duygu ve düşünce merkezleri farz edilen bölgelerin ilişkisel olarak birlikte faaliyet göstermesi sonucunda sağlıklı bir şekilde işlediğini öne sürer.[5] Damasio'nun hipotezi Antik felsefedeki karar verme ve eyleme süreçlerinde akıl ve duygu bütünlüğünü destekler niteliktedir.

Duyguların düşünce ile birlikte işlerliği ve karşıt olmadıkları tezini savunan bir diğer düşünür de Ronald De Sousa'dır. Rationality of Emotion isimli çalışmasında duygu ve düşünceye dair farklı felsefi, psikolojik ve bilimsel görüşleri tasnif ve analiz etmekle kalmayıp bunların duygu ve düşünce arasındaki ilişkisellik ve bütünlüğü açıklamaya yetmediğini, daha kapsamlı bir teorinin geliştirilmesi gerektiğini öne sürer. Duygunun özsel olarak fizyolojik olduğu kadar zihinsel de olduğunu söyler ve duyguların rasyonelliğini temellendirmek için onun farklı özelliklerine vurgu yapar. Duygunun rasyonelliğini büyük oranda 'nesne yönelimliliğine' (object directedness) ve yönelimsel çeşitliliğine dayandırır. Ayrıca ona göre duygular 'gerçekliğin değer yüklü düzeyinin bir tür algısı'dır ve ortaya koyduğu bu gerçeklik üzerinde uzlaşması mümkün olmayacak kadar zengin bir değer çokluğudur.[6] Duygu ve düşünce birbirinin karşıtı değildir, farklı işlevlere sahip unsurlardan oluşan bir bütünlük arz ederler. Bu minvalde duygunun çok değerli ve zengin bir gerçeklik düzeyi sunma ve nesne yönelimli olma özellikleri rasyonelliğini temellendirir.

Düşüncenin duygudan soyutlanamayacağını ve ikisinin daima birlikte işlediğini Heidegger'in varlık anlayışında da görmek mümkündür. Filozofa göre akıl matematiksel bir faaliyet içinde olduğu durumlarda bile bir ruh hali içindedir. Bu ruh hali Kartezyen felsefedeki duygu anlayışından nesnesiz olabilmesi açısından farklılık gösterir. Varlığın hakikati nesnesi olmayan kaygı içinde ortaya çıkar. Heidegger'de hakikatin nesnesiz bir duyguda kendini göstermesi her ne kadar ontolojik çerçeveleri farklı olsa da Platon'un Sempozyum diyalogunda serimlediği, nesnesini geride bırakarak hakikati temaşaya götüren aşk imgesini akla getirir. Nihayetinde bu iki filozofta duygunun rasyonel ve hakikatle ilişkili olması için nesneye bağlı olması zorunlu değildir. Bu sebeple Heideggerci bakış açısında nesnellik antinomisi de geçersizdir.

4. Duygunun Dereceli Yapısının Sahte İkileme Etkisi

Duygu ve düşünce eğer bir bütünsel bazı durumlarda birbirinden ayrı gibi görünmelerine sebep olan nedir? Platon'un Phaidros ve Sempozyum diyaloglarında aşkın çeşitliliği ve kademeli olarak değer kazanması duygunun dereceli yapısına işaret eder. Aristoteles'de bu durum daha nettir. Lineer bir duygu spektrumu ve bunun uçları ve ortası olduğu tasavvur edilir. Ronald de Sousa da duygunun çok değerliliğine ve çeşitliliğine vurgu yapar. Bu çalışma bu yapının ikilemde özsel bir etkisi olduğunu öne sürmektedir.

Duygunun dereceli yapısına paralel olarak kendini gösterme şiddeti ve davranışlara etkisi duruma göre farklılık gösterir. Bu etkiyle birlikte davranış değişikliğinin gözlemlenebilirliği bir durumda duyguyu öne çıkarıp diğer durumda geri planda tutabilir. Bu da geri plandaki duygu sırasında düşüncenin öne geçtiği, aksi halde ise düşüncenin geri kaldığı zannına sebep olabilir. Görülebilir davranış değişikliğinin yokluğu duygunun şiddetiyle ilgili fikir verebilse de yokluğuna delil olamaz. Duygunun dereceliliği düşünce ve davranış çeşitliliğine sebep olma kabiliyetini taşısa da burada sebep sonuç ilişkisi zorunlu değildir. Değişikliğin yokluğu, duygunun yokluğuna değil, farklı sebeplere bağlı olabilir. Böylelikle karar alma sürecinde duygunun derecesine bağlı olarak kendisini göstermesi veya geri planda tutmasının sahte ikileme katkıda bulunduğu ileri sürülebilir.

5. Sonuç

Bu çalışmada duygu ve düşünce kavramları analiz edilerek ikisi arasında farz edilen karşıtlığın zemininde ne olduğu sorgulanmıştır. Bu minvalde felsefe tarihi boyunca uğradığı dönüşümlerden hareketle duygu ve düşünce kavramlarının kaynakları ve sınırları araştırılmıştır. Duygu ve düşüncenin aktiflik, nesnellik, bütünlük gibi farklı açılardan karşı karşıya getirilmesinin sebepleri genel itibarıyla incelenmiştir. İki kavramın Antik Yunan ve modern felsefedeki kapsamalarının farklılığı mezkur karşıtlığın kaynağını açıklamada önemli bir yer tutmuştur. Antik felsefede düşüncenin arzulama işlevini haiz olması, duyguyla birlikte aşkın bir hakikate ulaşma kabiliyeti ve amaçsallığı modern felsefede gözden kaybolmuş ve düşünce yargı üreticiliğine ve hesapçı özelliğine indirgenmiştir. Ruh ve beden ayrımı, metafizik ve amaçsallığın izalesine bağlı olarak rasyonelliğin kapsamının daralması ile duygunun kaynağı bakımından bedene indirgenmesi ve işlevinin yaşamsal faaliyetlere hasredilmesi duygu ve düşünce karşıtlığını besleyen sebeplerdendir. Bunlara ek olarak bu çalışmada duygunun rasyonellikten soyutlanamazlığından hareketle onun spektrumsal yapısı ve dereceliliğinin karşıtlık zannına katkıda bulunduğu öne sürülmüştür. Sonuç olarak duygu ve düşüncenin ayrılmaz bir bütün olduğu ve ikisi arasındaki karşıtlığın sahte bir ikilem olduğu savunulmuştur.

[1] Michael Frede, "Introduction" in *Rationality in Greek Thought*, ed. by Micheel Frede and Gisela Striker (New York: Oxford University Press), 2002, 1-29.

[2] Robert M. Gordon, 'Emotion' in *The Cambridge Dictionary of Philosophy: Second Edition*, (New York: Cambridge University Press, 1999), 259,260.

[3] Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy* (New York: Oxford University Press, 2005), 113.

[4] a.g.e. 56.

[5] Antonio Damasio, Descartes'in Yanılgısı: Duygu Akıl ve İnsan Beyni, 185.

[6] Ronald De Sousa, Rationality of Emotions (Massachusetts: The MIT Press), 1987, 350.

Anahtar Kelimeler: duygu, düşünce, sahte ikili karşıtlık, kararda duygu ve düşüncenin bütünselliği, duygunun dereceli yapısı

Kaynakça

Aristoteles, Nikomakhos'a Etik. Çeviren Saffet Babür. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2007.

Blackburn, S. The Oxford Dictionary of Philosophy. New York: Oxford University Press, 2005.

Damasio, A. Descartes'in Yanılgısı: Duygu Akıl ve İnsan Beyni. Çeviren Bahar Atlamaz. İstanbul: Varlık Yayınları, 2006.

Damasio, A. Hissetmek ve Bilmek. Çeviren Mustafa Kırca, Pelin Gözel. Ankara: Odtü Yayıncılık, 2022.

De Sousa, R. Rationality of Emotions. Massachusetts: The MIT Press, 1987.

Descartes, R. Duygular Ya da Ruh Halleri. Çeviren Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Alfa, 2015.

Descartes, R. Meditasyonlar. Çeviren Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Alfa, 2015.

Frede, M. "Introduction" in Rationality in Greek Thought, edited by Micheel Frede and Gisela Striker. New York: Oxford University Press) 2002, 1-29.

Gordon, Robert M. 'Emotion' in The Cambridge Dictionary Of Philosophy. New York: Cambridge University Press, 1999.

Lewis M., Sullivan, M. W., Michalson L. "The Cognitive-Emotional Fugue". In Emotions Cognition and Behavior, ed. by Carrol E. Izard and et al., New York: Cambridge University Press, 1988, 264-288.

Platon. Phaidros. Çeviren Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2020.

Aristoteles ve İbn Bâcce'de Ahlak-Siyaset İlişkisi

Hanifenur Yaman

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler İstanbul Üniversitesi
hanifenuryaman18@gmail.com

Özet

Bu çalışma, günümüz siyaset teorisinde halen geçerliliği bulunan Aristoteles'in ahlak-siyaset ilişkisine bakışına ve Endülüs'ün önemli filozoflarından İbn Bâcce'nin döneminin hâkim paradigması olan bu tezi nasıl anlayıp yorumladığına odaklanarak iki düşünürün fikirlerini karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden olan tarihsel eleştirel yönetime başvurulacaktır. Çalışmanın temel iddiası, ahlak- siyaset ilişkisinde iki ayrı uç olarak görülebilecek olan yalnızca kamusal alanda ahlak bir benliğin inşa edilebileceği görüşü ile bireysel olarak ahlak benliğin inşası sonucu kamusal alana dahil olunması gerektiği görüşünün Aristoteles ve İbn Bâcce bağlamında farklı bir paydada düşünülebileceğidir. Araştırma kapsamında ulusal, uluslararası literatür incelendiğinde Aristoteles'teki ahlak-siyaset ilişkisini konu alan pek çok çalışma olduğu, İbn Bâcce'nin ilgili görüşlerinin ise sınırlı sayıda çalışmaya konu edildiği görülmüştür. İbn Bâcce'nin getirdiği yeni bakış açısının İbn Rüşd gibi sonraki dönem filozoflarına kaynaklık teşkil edecek temeller sunduğu düşünülürse bu çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı açıktır.

Antik Çağ'ın önemli filozoflarından olan ve pek çok farklı disiplin için temel kaynak niteliğinde eserler bırakan Aristoteles, siyaset ve ahlak felsefesi tarihinde de önemli konuma sahip bir düşünürdür. Özellikle ahlak-siyaset ilişkisinin nasıl kurulacağı sorusunun zamansız bir tartışma olduğu düşünüldüğünde filozofun bu konudaki fikirleri İslâm filozoflarından modern düşünce akımlarına kadar hemen her dönemde karşılık bulmuştur.

Aristoteles felsefesinde ahlak ve siyaset arasındaki bağlantıyı anlayabilmek için öncelikle onun ahlak felsefesine bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda, Nikomakhos'a Etik ve Eudemos'a Etik adlı eserler temel kaynaklarımızı teşkil edecektir. Aristoteles'in ahlak felsefesi teleolojik, yani gayeci bir felsefe olarak tanımlanır. Ona göre, ahlakî eylemler neticesinde ulaşılması gereken bir hedef, amaç bulunmaktadır. Eylemlerin ve tercihlerin amacı iyiye ulaşmaktır. İyi ise herkes tarafından istenen şeydir. Dolayısıyla mutluluk, kendine yeten ve yalnızca kendisinden dolayı istenen bir şey olarak nihaî ve ulaşılabilir en iyi mutluluktur. Bir diğer ifadeyle Aristoteles, ahlakî davranış ve eylemlerimizin amacının mutluluk olduğu sonucuna varmaktadır.

Aristoteles'e göre amacı mutluluk olmakla birlikte ahlakın kaynağı akıldır. Çünkü akıl insana ait olan ve onu diğer tüm canlılardan ayıran yegâne unsurdur. Erdemler de akıl vasıtası ile tespit edilebilir. Yani akıl ahlakın bir önkoşulu olarak görülür ve kişinin yapıp ettiklerinden sorumlu tutulabilmesini de akıl sağlamaktadır.

Mutluluğu ruhun erdeme uygun eylemi olarak tasvir eden Aristoteles erdemlere erişebilmek için bazı koşullar olduğundan bahseder ki bunlar; doğa, eğitim ve akıldır. Doğa, kişinin doğduğu koşulları ve erdemleri edinme kapasitesini ifade etmektedir ancak doğa koşulu tek başına yeterli değildir. Eğitim ve akıl koşulları ile Aristoteles, erdemlere erişmeyi politik bir eylem haline getirmiştir. Eğitimin devlet eliyle gerçekleştirilmesi gerektiğini söyleyen Aristoteles, devletin görevlerinden birini de yurttaşların erdemlere erişebilmelerine yardımcı olmak amacıyla uygun toplumsal, siyasal ortamı yaratmak, erdemleri gözeten yasalar doğrultusunda düzenlenen bir eğitim vermek olarak tanımlamıştır.

Sonuç olarak Aristoteles'in ahlak-siyaset ilişkisini şöyle özetleyebiliriz: Amaçlanan en büyük iyiliğin mutluluk olduğunu söyleyen filozof, mutluluğa erdemli yaşamla ulaşılabileceğini ekler. Ancak erdemlere erişmek siyasal, toplumsal bir canlı olarak tanımladığı insan için birey olarak gerçekleştirilebilecek bir hedef değildir. Kişinin iyi bir çevreye, eğitime ve bu koşulları sağlayacak olan erdemli vatandaşlar yetiştirmeyi amaç edinmiş bir devlete ihtiyacı vardır.

Latin kaynaklarında Avempace olarak anılan İbn Bâcce 470/1011 yılında Endülüs'ün kuzeyinde bulunan Sarakusta (bugünkü ismi ile Zaragoza) şehrinde doğmuştur. Endülüs'ün parçalandığı, Hristiyanlar tarafından şehirlerin işgal edildiği ve sürekli el değiştirdiği siyasî anlamda istikrarsız bir dönemde yaşayan İbn Bâcce Murabıtlar Devleti'nin çöküş döneminde de siyasette aktif olan bir devlet adamıdır. Yaşadığı dönemin siyasî istikrarsızlığı ve toplumsal çözümler şüphesiz siyaset felsefesini de etkilemiştir. Bu konudaki fikirlerini günümüze ulaştırmış en önemli eseri olan Tadbîrü'l-Mütevahhid'de işlemiştir.

Gerek yaşadığı dönem gerekse de siyasetteki tecrübeleri ona siyaset felsefesini geliştirmesi açısından farklı pencereler açmıştır. İbn Bâcce, Aristoteles'in erdemlerin ancak siyasal bir alanda elde edilebileceği fikrinin hâkim paradigma olduğu ve teorisini geliştirirken çokça ilham aldığı Fârâbî'nin eserlerinin Endülüs'e ulaştığı bir dönemde yaşıyordu. Fârâbî'nin erdemli şehrin amaç birliğine, ortak bilme ve eyleme tarzına ters düşen ayırık otları olarak tanımladığı 'nevâbit' kavramını İbn Bâcce zıt bir anlamda kullanmış ve bu kavramla erdemsiz bir toplum içinde yaşayan ve hakikate erişmeyi hedefleyen erdemli kişileri kastetmiştir.

İbn Bâcce'nin felsefesinin temelinde Aristoteles ve Fârâbî gibi insanın nihaî amacını gerçekleştirmek ve mutluluğa erişmek için erdemli bir topluluğa ve yönetime ihtiyacı olduğu fikri bulunmaktadır. Ancak onlardan farklı şekilde İbn Bâcce, "toplum ve yönetim kişiyi erdemlere erişirme yetisinden uzaksa kişi mutluluğa ve erdemlere nasıl ulaşabilir" ve "devleti nasıl erdemli devlet idealine yaklaştırabilir" sorularını sormuştur. Bunlara cevap olarak ise nevâbitin ya mutluluğa erişmekten vazgeçmesi ya da toplumdan uzaklaşması gerektiği şeklinde iki seçenek sunmuştur.

İnsan nasıl doğası gereği toplumsal bir varlıksa aynı sebepten ötürü mutluluğu arzulayan da bir varlıktır görüşünde olan İbn Bâcce, erdemsiz toplumun içinde kalarak onlara benzeme tehlikesinden dolayı nevâbitin toplumsal hayattan uzaklaşmasını ideal seçenek olarak görmektedir. Bu noktada 'tedbir' ve 'mütevahhid' kavramlarından bahseden düşünür, 'tedbir'i eylemleri belirli bir amaç doğrultusunda organize etmek şeklinde aktarırken tedbir ve akıl arasında bir bağlantı da kurar. 'Mütevahhid' ise erdemsiz toplumda erdemli bir insan olarak yaşamaya çalışan ve bu amaç uğrunda kendini toplumdan

uzaklaştıran kişi şeklinde ifade edilmektedir. Bu noktada önemli eserinin adı da olan tedbîrî'l-mütevahhid kavramı, erdemsiz bir toplumda erdemli kalmak amacıyla toplumdan uzaklaşan kişinin, eylemlerini akıl ve irade doğrultusunda belirleyip, belirlediği amaç uğrunda yönetmesi olarak tanımlanabilir.

İbn Bâcce'nin bu yaklaşımı mutluluk için toplumsal hayatı zorunlu gören yaklaşımdan uzaklaşma olarak okunabilir. Ancak esasında siyaseti toplumsal bir çerçevede ele alan ve insanı toplumsal bir varlık olarak gören İbn Bâcce toplumdan uzaklaşıp yalnızlaşmayı şer olarak görmekte, bunun yalnızca zarurî durumlarda meşru kabul edilebileceğini savunmaktadır. İbn Bâcce'nin esas amacı toplumsal mutluluk olarak görülebilir çünkü kişinin inzivaya çekilmesinin nedeni toplumun erdemli hale gelmesinde rol oynayacak olduğunun düşünülmesi böylece topluma karşı sorumluluğunun vurgulanmasıdır. İbn Bâcce'nin gerek yalnızlaşmayı savunurken dahi bunun kötü bir durum olduğunu belirtmesi gerekse de bu yalnızlaşmanın neticesinde toplumsal bir yarar elde edilmesini umması onun toplumsal hayat ve siyaset arasında kurduğu mutlak bağı kanıtlar niteliktedir. Filozof tüm bunları erdemli devlete erişebilmek için geçilmesi gereken yollar olarak görmektedir.

Sonuç olarak iki düşünür de insanı diğer varlıklardan akla sahip olması sebebiyle ayırarak ve tam da bu sebeple ona çeşitli sorumluluklar yükleyerek teorilerine başlamışlardır. Ayrıca ortak bir diğer kanıları ise hedeflenen en büyük iyiliğin mutluluk olmasıdır. Ancak İbn Bâcce için bu mutluluğun ölümden sonrasını da kapsadığı söylenebilir. Teorilerinin içeriği konusunda ise ortak noktalar olarak insanı toplumsal, siyasal bir varlık olarak görmeleri, erdemlere ulaşabilmek için toplumsallığı zorunlu kılmaları söylenebilir. Ancak tüm bu ortaklıklara rağmen teorilerindeki farklılık yaşadıkları dönemin etkisiyle açıklanabilir. Aristoteles'te erdemli bir bireyin inşası için toplum vazgeçilemez ve zorunlu iken İbn Bâcce erdemsiz toplumu erdemlere ulaşmak isteyen kişinin önünde bir engel olarak görmüş, ondan vazgeçilmesinin desteklemiştir. Böylece İbn Bâcce'nin teorisinde toplum vazgeçilebilir bir konumda olmakla birlikte kişi erdemlere izole bir ortamda da ulaşabilir.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, İbn Bâcce, ahlak, siyaset, birey

Kaynakça

Aristoteles. (2014a). Nikomakhos'a etik (F. Akderin, Çev.).

Aristoteles. (2014b). Politika (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.

Aydınlı, Y. (1999). İBN BÂCCE. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-bacce>

Dunlop, D. M. (2018). İbn Bâcce'nin felsefî öncüleri ve çağdaşları (B. Tamtürk, Çev.).

Esots, J. (2021). The typology of excellent and the non-excellent cities according to al-Fārābī and Ibn Bājjā. Rivages, 6.

İbn Bâcce. (2017). Tedbiru'l-Mütevahhid (M. Uyanık & A. Akyol, Çev.).

İbn Tufeyl. (2016). Hayy bin Yakzan. Salon Yayınları.

Köroğlu, B. (2015). İbn Bâcce. İçinde Doğu'dan batıya düşüncenin serüveni (s. 519).

Kraut, R. (2001). Aristotle's ethics.

La Martire, C. (2022). What is the Arabic for zoon politikon? Ethics and politics in Ibn Tufayl (d. 581/1185). Doctor Virtualis, 17, 79-105.

Özturan, H. (2015). Aristoteles ve ahlak. İçinde B. A. Çetinkaya, C. Türer, & H. Olgun (Ed.), Doğu'dan batı'ya düşüncenin serüveni antikçağ yunan & ortaçağ düşüncesi (C. 2, s. 318).

Jean-Paul Sartre'ın Varoluşçu Etiğinin Öngördüğü Değer Anlayışı

Deniz Yapar

Felsefe Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
denizyaparr@gmail.com

Özet

Varlık ve Hiçlik'le birlikte kendi özgün varoluşçuluğunu ortaya koyan Jean-Paul Sartre, onun varoluşçuluğundan bir etik kuram çıkmadığı yönünde eleştiriler almıştır. Buna karşın Sartre, “Varoluşçuluk Bir Hümanizmdir” başlıklı bir konferans vererek, kendi varoluşçuluğunun bir etik ve değer felsefesi barındırdığını göstermeye çalışır. Bu çalışmada, Sartre'ın bireysellikten ve öznellikten hareket eden varoluşçuluğunun öngördüğü etik anlayışı çerçevesinde onun değer anlayışı ele alınacaktır.

Ateist bir varoluşçu olarak Sartre, insanı yaratan ve onun özünü belirleyen bir Tanrı'nın olmayışından yola çıkarak insanda “varoluşun özden önce geldiğini”, insanın özgür edimleriyle kendi özünü kendisinin yarattığını savunur. Ona göre insanın önceden belirlenmiş bir özü ya da doğası olmadığı için o, “(...) kendini nasıl yaparsa öyle olacaktır.”[1] “İnsan kendini nasıl yaparsa öyledir.” iddiası, Sartre'ın varoluşçuluğunun temel ilkesidir. Sartre'a göre varoluş özden önce geldiği için insan nasıl olduğundan sorumludur. Bu nedenle varoluşçuluğun ilk işi, “her insanı kendi varlığına kavuşturmak, varlığının sorumluluğunu da omzuna yüklemektir.”[2] Sartre, “İnsan sorumludur.” derken insanın sadece kendinden değil diğer tüm insanlardan da sorumlu olduğunu söyler.[3] Bu bağlamda “Varoluş özden önce gelir” diyerek öznellikten hareket eden Sartre, etik bağlamda bir tür tümel sorumluluk anlayışına dayanarak öznelerarası bir zemine ulaşmaya çalışır.

Sartre'a göre insan eylemde bulunurken, yani olmak istediği kişiyi yaratırken kendi kendini seçmek suretiyle diğer insanları da seçer. Çünkü bireyin her edimi, olmasını zorunlu olarak gördüğü bir insan tasavvurunu doğurur. Yani insan, olmak istediği kişiyi belirlerken herkesin nasıl olması gerektiğini de tasarlamış olur.[4] Böylece Sartre'ın varoluşçu etiğinde, dünyaya fırlatılmış ve mutlak bir özgürlük içerisinde olan insan, değer yaratıcısı olarak karşımıza çıkar. Sartre'a göre seçtiği tasarıyla genel olarak insanın nasıl olması gerektiğine ilişkin bir değer yargısı ortaya koyan insan kendisi için istediği şeyi tüm insanlık için ister. Bu bağlamda onun etiği bir bağlanma etiği olarak diğer insanlarla ilişkilenebilir.

Sartre'a göre insanın önceden belirlenmiş bir özü ve evrende herhangi bir önsel değer olmadığı için, tüm değerlere temellik eden şey özgürlüktür. Özgürlüğü böylece ontolojik bir zemine yerleştiren Sartre açısından insan, tam da özgür olduğu için kendi değerlerini ve özünü yaratabilir.[5] Gelgelelim bu özgürlük yalnızca bireysel bir özgürlüğü kapsamaz. Sartre'a göre başkalarının varlığı benim özgürlüğümü sınırlandırır. Başkalarının varlığı ve onlarla birlikte yaşama durumu, bireyi kendi özgürlüğünden ve eylemlerinden sorumlu kılar.[6]

Sartre açısından “bağlanma etiği” gereği insan kendi özgürlüğünü isterken başkalarının da özgürlüğünü istemek durumundadır. Sartre ahlakın evrensel olduğunu ve özgürlüğün her zaman için hem kişinin

kendisinin hem de diğer insanların özgürlüğünü gerektirdiğini söyler. Onun açısından önemli olan dayanabileceğimiz ahlaki ilkeler bulmak değil, eylemi özgürlük adına gerçekleştirmektir.[7]

Sartre’ın ahlak anlayışına göre “(...) özgür bir bağlanma alanında insan her şeyi seçebilir.”[8] Burada sormak gerekir: Salt seçime bağlı olarak oluşturulan değerler ne kadar değerli olabilir? Hayatın önsel bir anlamı yoksa ve değerleri insanlar yaratıyorsa nasıl evrenselliğe ulaşılabilir? Sartre tüm bunlarda çelişkili bir şey görmez. Ona göre hayata anlam katan insandır. Değer de seçilen anlamdır. Böylece bir insanlık topluluğu ya da bir kamusalılık mümkündür.[9]

Sartre, kendi varoluşçuluğunu bir tür hümanizm olarak sunar. Ona göre iki tür hümanizm vardır. Bunlardan ilki, insanı üstün bir değer ve bir amaç olarak belirleyen klasik hümanizmdir. Klasik hümanizm anlayışını onun insanı bir kalıba, bir belirlenime soktuğu için eleştiren Sartre, statik bir insan tasavvuruna karşı çıkar. Ona göre insan özgürdür ve dolayısıyla da her an başka bir şey olma olanağına sahiptir. Gelgelelim sınırları çizilmiş, içeriği tanımlanmış ifadeler insanın kendini her yeni an yeniden şekillendirmesine ve isterse daha önce olduğundan farklı bir şekilde kurmasına izin vermez.[10] Bu bağlamda Sartre’ın varoluşçu hümanizmi, insanın kendi kendini kuran ve değerler yaratan bir varlık olarak kendini aşması, başkalarına bağlanması olarak anlaşılmalıdır. Bu açıdan bakarsak varoluşçu hümanizm, öznellikten yola çıkarak öznelarasılığa ulaşmak bakımından bir aşkınlığı hedefler.[11]

Sartre’ın hümanizm anlayışına göre insan, seçimler yaparak kendini kuran ve yaptığı her seçimle de değerler yaratan bir insandır. Ona göre; “İnsan kendini bulmalı, özünü elde etmeli ve şuna da inanmalıdır: Hiçbir şey -Tanrı’nın varlığını gösteren en değerli kanıt (delil) dahi- kişiyi kendinden, benliğinden kurtaramaz. Varoluşçuluk bir çeşit iyimserliktir bu anlamda, bir çeşit eylem, çalışma öğretisidir.”[12]

Sartre’a göre insan, değerlerin yaratıcısıdır. İnsan, değer yaratmadan edemez çünkü o her durumda seçimde bulunmak zorundadır. Çünkü seçimde bulunmamak dahi bir seçimdir. Bu nedenle değer, kendini kurmak zorunda olan özgür insana adeta musallat olur. Değerlerin dünya üzerindeki nesnel karşılaşması ise, başkası-için-varlık alanıyla ilişkilidir. Başkası-için-varlık alanı, kendisi-için-varlıkların karşılaşma, ilişkilene alanıdır.[13] “Bağlanma etiği” kişinin bireysellikten çıkarak toplumsal alana geçişine imkân verir ve böylece kolektif değerler alanına geçilir. Başkası-için-varlık olarak insan, bir toplumsal özne haline gelerek ortak bir tasarıya yönelir. Diğer insanlara bağlanan özne, böylece dışa ve geleceğe yönelir. Bu özne, tarihsel gerçekleri içinde yaşadığı toplumun gerçekleriyle bütünleştirir.[14] Çünkü insan, olanaklar alanındadır ve olanaklar alanı tarihsel ve toplumsal olgulara bağlı olarak şekillenir.[15]

Varlık ve Hiçlik’te “Ben özgür olmaya mahkumum.” diyerek ontolojik özgürlüğü işleyen Sartre’ın varoluşçuluğunda ontolojik özgürlükten politik özgürlüğe doğru bir geçiş söz konusudur çünkü özgürlük, seçimlerle ve sorumlulukla ilgilidir. Seçim yaparken kendi dünyasını seçen insan, içinde yaşadığı dünyadan sorumlu hale gelir. Bu da bizi özgürlüğün sosyal ve politik boyutuna götürür. Buna göre; insan ontolojik bakımdan özgür bir varlık olduğu için politik özgürlüğü kurmaktan sorumludur. “Varoluş özden önce gelir” ilkesi insanın geleceğe ilişkin olarak kendini kendi seçimleriyle kurduğunu ve bunu da bilinçli olarak yaptığını belirtmek bakımından politik bir özgürlüğe vurgu yapar. Bağlanma

etiği, kişinin bireysel özgürlük arayışını toplumsal bir özgürlük arayışına dönüştürür. “Varoluşçuluk Bir Hümanizmdir” metni, Sartre’ın Varlık ve Hiçlik’te dile getirmiş olduğu “Özgürlüğe mahkûm olmak dünyaya karşı sorumlu olmaktır.” argümanına dayanır. Sartre bu argümanı “Herkes özgür olmadıkça kimse özgür değildir.” iddiasına genişletir.[16]

Ontolojik özgürlükten politik özgürlüğe geçiş, “Ben kime karşı sorumluyum?” sorusunu sormakla başlar. Sartre’ın sorumluluk etiği, tahakküme karşı çıkan bir politika olarak şekillenir.[17] Çünkü “Varoluşumdan dolayı özgür olmaya mahkum olduğum” şeklindeki ontolojik iddia kişiyi “Herkes özgür olmadıkça kimse özgür değildir” sonucuna götürür.[18] Buna göre; “İnsan olmam dolayısıyla özgür olduğum için, benim ve diğer tüm herkesin olgusal olarak özgürlükten mahrum olması bir skandaldır.”[19] Böylece ontolojik özgürlüğe dayanarak politik özgürlüğe geçilmesiyle birlikte somut bir özgürlük talebi gündeme gelir. Bu somut özgürlük talebi, herkes için istenen bir özgürlüktür. Çünkü insan olmanın anlamı, özgür olmaktır. Diğer insanları insanlıklarında tanımak, onları özgürlüklerinde tanımaktır. Bu nedenle kişi, diğer insanların özgürlüğünü desteklemelidir.[20]

[1] Jean-Paul Sartre, Varoluşçuluk, çev. Asım Bezirci (İstanbul: Say, 2018), 39.

[2] Sartre, Varoluşçuluk, 40.

[3] Sartre, Varoluşçuluk, 40.

[4] Sartre, Varoluşçuluk, 41.

[5] Elijah Akinbode, “Jean-Paul Sartre’s Existential Freedom: A Critical Analysis”, International Journal of European Studies. 7,1, (2023): 16.

[6] Jose Luis Fernandez, “Toward an Ethics of Nothingness: Sartre, Supervenience, and the Necessity of My Contingency” Humanities Bulletin 4,1, (2021): 15-17.

[7] Sartre, Varoluşçuluk, 69-70.

[8] Sartre, Varoluşçuluk, 71.

[9] Sartre, Varoluşçuluk, 72.

[10] Jean-Paul Sartre, Bulantı, çev. Selahattin Hilav (İstanbul: Can, 2017), 175-177.

[11] Sartre, Varoluşçuluk, 72-73.

[12] Sartre, Varoluşçuluk, 74-74.

[13] Jean-Paul Sartre, Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi, çev. Gaye Çankaya Eksen-Turhan Ilgaz (İstanbul: İthaki, 2018), 147-150.

[14] Mehmet Emin Özcan, Jean-Paul Sartre'ın Özgürlüğün Yolları'nda Anlatı Kişisi ve Toplumsal Özne Olarak Birey, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 112-114.

[15] Robert Bernasconi, Sartre'ı Nasıl Okumalıyız?, çev. Ongun Kılıç (İstanbul: Runik, 2021), 79.

[16] Bernasconi, Sartre'ı Nasıl Okumalıyız?, 50-58.

[17] Bernasconi, Sartre'ı Nasıl Okumalıyız?, 54.

[18] Bernasconi, Sartre'ı Nasıl Okumalıyız?, 59.

[19] Bernasconi, Sartre'ı Nasıl Okumalıyız?, 59.

[20] Bernasconi, Sartre'ı Nasıl Okumalıyız?, 60.

Anahtar Kelimeler: Sartre, Varoluşçuluk, Özgürlük, Etik, Değer.

Kaynakça

Akinbode, Elijah. "Jean-Paul Sartre's Existential Freedom: A Critical Analysis", International Journal of European Studies 7,1 (2023): 15-18. pp. 15-18. doi: 10.11648/j.ijes.20230701.13

Bernasconi, Robert. Sartre'ı Nasıl Okumalıyız?, çeviren Ongun Kılıç. İstanbul: Runik, 2021.

Fernandez, Jose Luis. "Toward an Ethics of Nothingness: Sartre, Supervenience, and the Necessity of My Contingency" Humanities Bulletin 4,1 (2021): 9-19.

Özcan, Mehmet Emin. Jean-Paul Sartre'ın Özgürlüğün Yolları'nda Anlatı Kişisi ve Toplumsal Özne Olarak Birey. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Sartre, Jean-Paul. Bulantı, çeviren Selahattin Hilav. İstanbul: Can, 2017.

Sartre, Jean-Paul. Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi, çeviren Gaye Çankaya Eksen-Turhan Ilgaz. İstanbul: İthaki, 2018.

Sartre, Jean-Paul. Varoluşçuluk, çeviren Asım Bezirci. İstanbul: Say, 2018.

Oyun Felsefesi Tarihinde Hans-Georg Gadamer'in Oyun Anlayışının Konumu

Efruze Esra Alptekin ^{1,*} & Songül Demir ¹

¹ Felsefe Yıldız Teknik Üniversitesi
efruzeesra@gmail.com

Özet

Bu çalışma, oyun felsefesinin kapsamını ve metodolojik gelişimini inceleyerek, Hans-Georg Gadamer'in oyun anlayışının felsefi tarih içindeki yerini ve önemini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Gadamer'in oyun anlayışı, onun kendinden önceki düşünürleri nasıl bir araya getirdiğini ve sonraki nesillere nasıl bir miras bıraktığını ortaya koyar. Çalışma, üç ana bölümden oluşur: Oyun felsefesinin tanımı, Gadamer'in bu alandaki konumu ve onun felsefesinin açtığı yeni imkanlar ile sonrasında yapılan çalışmalar.

Oyun, antik çağlardan günümüze kadar felsefi bir ilgi alanı olmuştur ve son yüzyılda bu ilgi artmış, oyunun doğası ve insan varoluşundaki anlamı gibi sorular daha yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Bu sorular arasında şunlar bulunmaktadır: Oyun nedir? Oyun sadece insanlarla mı sınırlıdır, yoksa her şey oynar mı? Eğer her şey oynuyorsa, varlıklar arasında bir oyun hiyerarşisi var mıdır? Oyun, sadece kültürel bir iz değil, aynı zamanda nesnel bir olgu olarak karşımıza çıkar. Bu durum, oyunu düşünsel olarak yeni sorularla karşı karşıya getirir. Nesnel oyunun artışı, oyunun derin anlamına dair düşünmeyi olumlu mu yoksa olumsuz mu etkiler? Oyunun yaygınlaşması, düşünsel derinliğini zayıflatır mı?

Bu çalışma, oyuna dair düşünmenin felsefi bir disiplin olarak ele alınması gerektiğini vurgular. "Oyun felsefesi" terimi, oyunun doğası, anlamı ve rolünü inceleyen geniş bir alanı kapsar. Oyun, yaşamın her alanında kendine yer bulduğu için, bu çalışma da yaşam felsefesi ile iç içe bir sorgulamayı içerir. Oyun felsefesi tarihsel olarak çizgisel değil döngüsel bir gelişim gösterir. İki temel tavır öne çıkar: Oyunun bir şey için araç olması ve oyunun kendisinin bir amaç olması. Bu iki zıt tutum, felsefi tarihte birbirini takip etmez; her dönemde hem araç olduğu hem de amaç olduğu görüşleri bulunur. Platon, oyunun eğitimin aracı olarak görmesine rağmen, oyunun ontolojik anlamının temellerini de atmıştır. Oyun, hayat içerisindeki rolü ve yaygınlığı nedeniyle felsefi düşünceye çeşitlilik kazandırır. Oyun felsefesi, bu iki tartışmayı da kapsar.

Gadamer'in oyun anlayışı, bu tartışmalara yeni bir perspektif getirir. Gadamer'in düşüncesi, önceki düşünürlerin katkılarını bir araya getirerek, oyun felsefesinin tarihindeki yerini belirginleştirir. Gadamer, Platon, Schiller, Nietzsche ve Heidegger'in yaklaşımlarını kavrar ve bu filozofların oyun anlayışlarına karşı eleştirilerde bulunur. Ancak, oyun düşüncesinin tarihi, Gadamer'le başlamaz. Johan Huizinga'nın Homo Ludens (1938) eseri, oyunun toplumsal ve kültürel önemini vurgulayan öncü çalışmalardan biridir. Huizinga, oyunun insan ve hayvan yaşamındaki temel özelliklerini analiz eder. Ludwig Wittgenstein'in Felsefi Soruşturmalar (1953) eseri, dil oyunları kavramını ön plana çıkararak

dilin oyunlarla olan ilişkisini tartışır. Roger Caillois'ın *Man, Play and Games* (1958) eseri, oyunun farklı türlerini ve insan doğasındaki yerini sistematik bir şekilde ele alır. Eugene Fink'in *Play as Symbol of the World* (1960) eseri ise oyunun sembolik ve kozmolojik boyutlarını inceler. Bernard Suits'in *The Grasshopper* (1978) adlı eseri, oyunun rolünü ve özgürlük-zorunluluk dengesini tartışır. Kendall Walton'ın *Mimesis as Make-Believe* (1990) eseri, sanat eserlerini anlamlandırmada oyun teorisini kullanır. Emily Ryall ve diğerlerinin editörlüğünde yayımlanan *The Philosophy of Play* (2013) eseri, oyunun sosyal yaşamın hayati bir parçası olduğunu vurgulayan disiplinlerarası bir çalışmadır.

Gadamer'in oyun anlayışı, felsefi düşünce alanında önemli bir yer tutar ve detaylı bir şekilde ele alınması, çalışmamızın temelini anlamak için gereklidir. *Truth and Method* (1960) eserinde, Gadamer'in hermeneutik kuramı çerçevesinde oyun kavramı incelenir ve oyunun bilgi ve anlamın oluşumundaki rolü vurgulanır. Gadamer'in düşüncesinde, oyun sadece eğlence veya estetik bir etkinlik değil, dilin ve sembollerin anlaşılmasında merkezi bir rol oynayan bir süreç olarak görülür.

Gadamer'in oyun anlayışı, felsefi düşüncenin diğer alanlarıyla da derin bir bağ kurar. *Truth and Method*'de, oyunun anlam ve bilgi oluşturma süreçlerinde nasıl bir işlev gördüğüne dair ayrıntılar verilir. Oyun, Gadamer'in felsefesinde varoluşun anahtar bir unsuru olarak öne çıkar ve bilgi üretme süreçlerinde kritik bir mekanizma olarak değerlendirilir. Oyun, katılımcıların sürekli etkileşim içinde oldukları ve birlikte anlam inşa ettikleri bir alan olarak görülür. Bu süreçte, oyunun kuralları ve dinamikleri, anlamının ve yorumlamanın temel taşları haline gelir.

Gadamer'in oyun anlayışı, felsefi mirası hem derinlemesine inceler hem de bu mirası yeni bir perspektifle ele alır. Onun oyun felsefesi, önceki düşünürlerin oyun kavramlarını yeniden değerlendirir ve bu konudaki mevcut anlayışlara katkıda bulunur. Gadamer, oyunun sadece bir etkinlik değil, insanın kendini ifade etme, anlam yaratma ve toplumsal ilişkiler kurma süreçlerinde merkezi bir rol oynadığını vurgular. Oyun, Gadamer'in felsefesinde, bireylerin ve toplulukların etkileşimli süreçlerde anlam ve bilgi üretmelerine olanak tanıyan bir alan olarak görülür.

Gadamer'in oyun anlayışının etkisi, sonraki filozoflar tarafından da genişletilmiştir. Jean Grondin, Gadamer'in oyun kavramını yaratıcılık ve spontane olarak öne çıkararak özne-nesne ikiliğini aşmayı amaçladığını belirtir. Grondin'in çalışmaları, Gadamer'in düşüncesini *Truth and Method*'in merkezinde tutarak yöntem, humanizm, estetik değerlendirme ve tarih çalışması gibi temaları derinlemesine ele alır. Gadamer'in oyun anlayışının felsefi derinliği ve toplumsal etkileşim süreçlerindeki rolü, düşüncesinin sonraki nesillere nasıl bir miras bıraktığını anlamak açısından önemlidir.

Christopher Lawn'un çalışmaları da Gadamer'in dil felsefesi ve oyun kavramı üzerine detaylı bir analiz sunar. Lawn, Gadamer'in eserlerinde şiirsel ve günlük dilin rolünü incelediği gibi, oyunun bilgi ve anlam üretimindeki rolünü de değerlendirir. Nielsen'in çalışmaları, Gadamer'in oyun kavramını çoklu anlamlarıyla açıklamaya ve sanatın dinamik, iletişimsel, çok oyunculu bir etkinlik olarak varoluşunu analiz etmeye girişir. Nielsen, Gadamer'in oyunu insan hayatı ve deneyiminin bir yönü olarak anladığını ve sanat eserlerinin ortaya çıkışının, eserin ve katılımcıların etkileşimli oyun hareketi yoluyla gerçekleştiğini vurgular.

Ronald C. Arnett, Gadamer'in hermeneutik felsefesi ve iletişim etiği bağlamında oyun kavramını ele alır. Arnett'in çalışmaları, özellikle iletişim etiği, topluluk oluşturma ve diyalog süreçleri üzerine odaklanır. Arnett, Gadamer'in oyun anlayışını fenomenolojik deneyim, iletişim ve semiyotik koordinatlarla detaylandırır. Oyun kavramını saygı ve diyalog ekseninde yeniden okuyarak, oyunun yaratıcı yorumlayıcı misyonunu inceleyerek ciddi bir oyun analizi sunar.

Sonuç olarak, Gadamer'in oyun anlayışı, oyun felsefesinin bütüncül bir yapıda okunmasına imkan taşıyan bir düzenleme içerir, kendinden önceki birikimi toparlar ve yeni bir boyut kazandırır. Oyun, Gadamer'in felsefesinde bilgi ve anlam üretiminin temel bir parçası olarak görülür ve bu anlayış, sonraki filozoflar tarafından genişletilerek derinleştirilmiştir. Gadamer'in oyun anlayışı, hem önceki düşünceleri bir araya getirir hem de bu mirası yeni bir perspektifle ele alır, bu bağlamda hem felsefi hem de toplumsal etkileşimlerde merkezi bir rol oynar. Gadamer kendinden öncekini toparlayarak ve karşılıklı okuma sahasına alarak oyun felsefesine bütünlük ve ilerleme getirmekle beraber, kendinden sonrakiler içinde oyun ve toplumsal ilişki okuma alanı açmıştır. Gadamer'den sonrası, oyunu ontolojik bir varlık olarak ispatlamakla uğraşmayarak, var olan oyunla toplumsal etiği ve ilişkileri yeniden düşünmek üzerine çalışma alanını genişletirler. Bu sebeple Gadamer'in çalışması oyun felsefesi tarihi içerisinde önemli bir konumdadır. Bu çalışma hem bu konumu belirginleştirmekte hem de bu konum sayesinde açılan tartışma alanlarını öne çıkarmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Oyun Felsefesi, Gadamer, Yapı, Toplumsal Etik, İletişim

Kaynakça

Arnett, R. C. (2012). Hans-Georg Gadamer: Philosophical hermeneutics and the interplay of understanding and meaning. In J. Hannan (Ed.), *Philosophical profiles in the theory of*

communication (pp. 235-259). New York: Peter Lang.

Campbell, J. A. (1978). Review of truth and method, by H.-G. Gadamer. *Quarterly Journal of Speech*, 64, 101-122.

Connolly, J. M. (1991). Gadamer and the author's authority: A language-game approach.

Philosophy & Rhetoric, 24 (2), 135-150. <https://www.jstor.org/stable/429737>.

Derrida, J. (1999). "İnsan Bilimleri Söyleminde Yapı, Gösterge ve Oyun", Çev: Özkan Gözel, *Toplumbilim dergisi* içinde, Ağustos 1999, sayı 10, Bağlam, İstanbul, s.165-173

Dursun, Y. (2014). *Oyunun ontolojisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Fink, E. (2015). *Bir dünya sembolü olarak oyun*. (N. Aça, Çev.). Dost Kitabevi.

Gadamer, H. G. (1980). *Dialogue and dialectic: Eight hermeneutical studies on Plato*. (P. C.Smith, Trans.). New Haven, CT: Yale University Press.

Gadamer, H. G. (2008). Hakikat ve yöntem, cilt 1. (H. Arslan & İ. Yavuzcan, Çev.). İstanbul:

Paradigma.

Gadamer, H. G. (2015). Güzelliğin güncelliği: Oyun, sembol ve festival olarak sanat. (F.

Tepebaşılı, Çev.). Konya: Çizgi Kitabevi.

Golladay, S. M. (2003). Akıllı Alfonso'nun oyunlar kitabı'nın resimli dünyası. P Dünya Sanatı Dergisi, 33, (Oyun ve Sanat özel sayısı), 60-78.

Grondin, J. (2001). Play, festival, and ritual in Gadamer: On the theme of the immemorial in his later works. L. L. Schmidt (Ed.), Language and linguisticity in Gadamer's hermeneutics (pp. 1-15). Lanham, MD: Lexington Books.

Heidegger, M. (1998). Tekniğe ilişkin soruşturma. (D. Özlem, Çev.). İstanbul: Paradigma.

Herakleitos. (2016). Fragmanlar: Testemoni-Fragmenta-Imitationes. E. Yıldız & G. Şar

(Çev.). İstanbul: Dergâh.

Huizinga, J. (2000). Homo Ludens: Oyunun toplumsal bir işlevi üzerine bir deneme (M. A.

Kılıçbay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Lawn, C. (2001). Gadamer on poetic and everyday language. Philosophy and Literature, 25(1),113-126.

Nietzsche, F. (1963). Yunanlıların trajik çağında felsefe (N. Hızır, Çev.). Elif

Yayınları.

Platon. (1998b). Devlet. (C. Şentuna & S. Babür, Çev.).Kabalcı Yayınevi.

Ryall, E., Russell, W., & MacLean, M. (Eds.). (2013). The Philosophy of Play.

Sandvig, C. (2006). The Internet at play: Child uses of public Internet connections. Journal of Computer-Mediated Communication, 11, 932-956.

Schiller, F. (2001). İnsanın estetik eğitimi üzerine bir dizi mektup. (G. Aytaç, Çev.).

Suits, B. (2012). Çekirge: Oyun, yaşam ve ütopya. (S. Serhabiboğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Toker, N. (2005). Oyuna girme-oyunu seyretme: Platon'a karşı Aristoteles. Toplum ve Bilim,103, 1-20.

Yıldız, E., & Şar, G. (2016). Herakleitos'un Oyunu: Herakleitos fragmanlarına yorumlar.

İstanbul: Dergâh Yayınları.

Alptekin, E.E. (2024), Bir Tecrübe Olarak Sanat ve Oyun, Çocuk Yazını, Sanat dosyası 2024

3. Oturum

Hukuk

Oturum Başkanı: Cahit Suluk

Salon 3

4 Aralık Çarşamba

14:00 - 15:30

Emir Efe Egemen

Hukuk Kurallarının Yorumlanması ve “Hukuk Felsefesi” Dersi

Necati Alp Çelebi

İnsan Odaklı Yapay Zeka: Geleceğin Teknolojisi

Beyza Nur Bilen

Anonim Şirket Bağımsız Yönetim Kurulu Üyelerinin Yapay Zeka Kullanımından Sorumluluğu

Betül Öztürk Demir

Dijital Çağda Unutulma Hakkı: Anayasa Mahkemesi’nin N.B.B. Kararı Üzerine Bir İnceleme

Hukuk Kurallarının Yorumlanması ve “Hukuk Felsefesi” Dersi

Emir Efe Egemen

Kamu Hukuku Türk-Alman Üniversitesi
lawlexius@gmail.com

Özet

Hukuk, genel anlamıyla, toplumsal düzeni sağlayan, toplumun genel çıkarlarını koruyan, toplumsal ilişkileri düzenleyen ve ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünde yol gösteren kurallar bütünüdür. Bu çerçevede; hukuk kurallarının toplumsal hayatın düzenli işleyişini sağlamak, bireylerin hak ve özgürlüklerini korumak ve adaleti temin etmek gibi temel işlevleri bulunmaktadır.

Hukuk kurallarının oluşumundaki temel amaca ulaşılabilmesi için, doğru ve isabetli şekilde yorumlanması gerekmektedir. Toplumda düzen, güven ve istikrarı sağlamak amacıyla yetkili otoriteler tarafından üretilen hukuk kurallarının yorumlanması, en az bunların oluşturulması kadar önemli bir değere sahiptir. Çeşitli amaçlar ekseninde hukuk dünyasında etkileri olan hukuk kuralları yorumlanırken, bunların ortaya çıkış amacına uygun hareket edilebilmesi sağlanmalıdır.

Hukuk kuralları, uygulamaya geçirilirken hukuku uygulayanların yorumları öne çıkmaktadır. Bir hukuk kuralının bir uyuşmazlığa nasıl ve ne şekilde uygulanacağı, o hukuk kuralının yorumlanmasıyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, isabetli ve doğru bir şekilde yapılan yorum, ilgili hukuk kuralının ortaya çıkış gayesine ve bir anlamda özüne ve ruhuna hizmet etmektedir.

Felsefe, düşünme, sorgulama ve analiz etme eylemidir. Hukuk kurallarının yorumlanması da geniş bir düşünme, sorgulama ve analiz etme eylemini gerektirmektedir. Hukuk kurallarının yorumlanmasında, uygulayıcılar ilgili hukuk kuralını sadece okumakla yetinmemekte, yoğun ve geniş bir düşünme hareketinin içine girmektedir. Hukuk kurallarını yorumlamak, felsefe ile yakından ilişkilidir. Bu anlamda, hukuk fakültelerindeki Hukuk Felsefesi dersinin hukukun uygulayıcıları için önemi yadsınamaz.

Hukuk fakültelerinde Hukuk Felsefesi dersinin okutulması ve öğrencilere bu doğrultuda beceriler kazandırılması, ileride hukukun uygulayıcıları konumuna gelecek öğrenciler için çok kıymetli, isabetli ve faydalı bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, hukuk kurallarının yorumlanmasında, hukuk uygulayıcılarının sahip olması gereken felsefi bakış açısına vurgu yapılarak hukuk fakültelerinde geleceğin hukukçularına verilen Hukuk Felsefesi dersinin önemine değinilmiştir. Bu bağlamda; Türkiye’deki devlet üniversitelerinde yerleştirme puanı anlamında ilk üçte yer alan üniversitelerin hukuk fakültelerindeki Hukuk Felsefesi dersine ait ders izlenceleri, ders içerikleri, müfredat, ders konuları, öğrenim çıktıları incelenerek analiz edilmiştir. Böylece hukuk fakültelerinde verilen Hukuk Felsefesi dersinin amacı, işlevi ve etkisi anlamında genel açıklamalara yer verilmiştir.

Bu çalışma, hukuk felsefesinin hukuk kurallarının yorumlanmasındaki etkilerini ve Türkiye’deki dört hukuk fakültesinde sunulan Hukuk Felsefesi derslerinin içeriklerini detaylı bir şekilde karşılaştırarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel tezi, hukuk felsefesinin, hukukun soyut ilkeleri ile somut uygulama arasındaki köprüyü kurarak, hukukun nasıl işlediğini anlamamıza ve hukuki yorumlama süreçlerini derinleştirmemize yardımcı olduğudur. Hukuk felsefesinin teorik temelleri, hukuk sistemlerinin eleştirel analizi ve hukuki normların uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi, bu çalışmanın ana odak noktalarındandır. Araştırma, hukuk felsefesinin, hukukun pratik uygulamaları ve yorumlama süreçlerinde nasıl bir etki yarattığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırma, nitel bir yöntem kullanarak gerçekleştirilmiştir ve Türkiye’deki dört üniversitenin hukuk fakültelerinde sunulan Hukuk Felsefesi derslerinin müfredatları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu üniversiteler Galatasaray Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi’dir. Çalışmanın temel araçları arasında üniversitelerin resmi internet sitelerindeki müfredatlar, ders kitapları, akademik kaynaklar ve öğretim programları yer almaktadır. Bu araçlar, her bir üniversitenin Hukuk Felsefesi dersinin nasıl yapılandırıldığını ve öğrencilere hangi bilgilerin sunulduğunu anlamak için kullanılmıştır.

Galatasaray Üniversitesi’nde sunulan Hukuk Felsefesi dersi, öğrencilere hukuk teorisinin ve felsefesinin temel unsurlarını tanıtmayı ve çeşitli teoriler arasındaki farklılıkları, kesişimleri ve tartışmaları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Dersin içeriği, hukuk sistemlerinin temel değerlerini, hukuk felsefesi tarihinin önemli dönüm noktalarını, hukuk teorileri ile hukuk sistemlerinin bağlantılarını ve hukukun üstünlüğü ile hukuk devletleri arasındaki farkları kapsamaktadır. Öğrenim çıktıları arasında, hukuk sistemlerinin temel değerlerini analiz edebilme, hukuksal düzenlemelerin amacını değerlendirme, felsefi teorileri eleştirebilme ve çağdaş hukuk kavramları üzerindeki etkilerini kıyaslama yetenekleri bulunmaktadır. Bu ders, hukuk felsefesinin geniş bir perspektifini sunarak, öğrencilere hukukun teorik ve uygulamalı yönleri hakkında derinlemesine bilgi sağlar.

Boğaziçi Üniversitesi’nin Hukuk Felsefesi dersi ise temel kavramlar, hukuki kurumların felsefi arka planı, doğal hukuk/pozitif hukuk ayrımı ve çeşitli tarihsel dönemlerdeki hukuk felsefesi yaklaşımlarını kapsamaktadır. Ders, öğrencilerin hukuk felsefesinin tarihsel gelişimini ve çağdaş yaklaşımlarını anlamalarına yardımcı olmayı hedeflemektedir. İçerik, antik çağlardan günümüze kadar olan hukuk felsefesi akımlarını inceleyerek, öğrencilerin hukukun felsefi temel kavramlarını ve teorilerini derinlemesine öğrenmelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda, ders, hukuk felsefesinin tarihsel bağlamda nasıl evrildiğini ve çeşitli hukuk sistemlerinde nasıl uygulandığını ele alarak, öğrencilerin hukuk felsefesi konusundaki bilgi ve anlayışını artırmayı amaçlamaktadır.

İstanbul Üniversitesi’nde Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi dersi, öğrencilere hukuk felsefesinin temel uğraş alanlarını tanıtarak hukuka felsefi bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir. Dersin içeriğinde, bilim, felsefe ve hukuk felsefesi arasındaki ilişkiler, hukuk felsefesinin tarihsel gelişimi, büyük düşünce akımları içindeki hukuk felsefesi ve çeşitli problemler ele alınmaktadır. Bu ders, öğrencilerin hukukun felsefi temellerini ve bu temellerin hukuki uygulamalardaki yansımalarını anlamalarına yardımcı olmak amacıyla yapılandırılmıştır. Ayrıca, dersin öğretim yöntemleri, konferans anlatımı ve soru-cevap oturumları ile etkileşimli bir öğrenme deneyimi sunmaktadır. Bu yöntemler,

öğrencilerin aktif katılımını teşvik ederek, hukukun felsefi ve sosyolojik boyutlarını derinlemesine incelemelerini sağlamaktadır.

Ankara Üniversitesi'nde Hukuk Felsefesi dersi, hukukun temel kavramlarını, hukuk ve insan hakları ilişkisini, hukukun ahlakiliğini, hukuki geçerlilik problemlerini ve hukukun uygulanmasında akıl yürütme ile yorumlama süreçlerini kapsamaktadır. Bu ders, öğrencilere hukuk ve adalet kavramları arasındaki ilişkiyi tanımlama, hukuksal düzenlemeleri hukuk felsefesi yaklaşımları bakımından değerlendirme ve etik ile hukuk ilişkisi hakkında bilgi edinme fırsatı sunmaktadır. İçerikte, hukukun geçerliliği, doğal hukuk, hukuki pozitivizm ve çeşitli hukuk teorilerinin ele alındığı konular arasında yer almaktadır. Bu konular, öğrencilerin hukukun felsefi temellerini anlamalarını ve hukuki normların yorumlanmasında gerekli bilgi ve becerileri kazanmalarını sağlamak amacıyla yapılandırılmıştır.

Bu çalışmanın özgün yönleri, Türkiye'deki Hukuk Felsefesi derslerinin çeşitli yaklaşımlarını ve içeriklerini karşılaştırarak, her bir üniversitenin Hukuk Felsefesi derslerinin güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirmeyi içermektedir. Her üniversitenin Hukuk Felsefesi dersinin amacı, içeriği ve öğretim yöntemleri arasındaki farklılıklar, hukuk felsefesinin eğitimdeki rolünü ve hukukun uygulamalarındaki etkilerini anlamak için önemli bir temel sunmaktadır. Çalışma, hukuk felsefesinin teorik ve pratik yönlerini derinlemesine inceleyerek, hukuk eğitiminin kalitesini ve öğrencilerin bu alandaki bilgi ve becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Literatüre katkıları, Türkiye'deki hukuk fakültelerindeki Hukuk Felsefesi derslerinin genel olarak benzer hedeflere sahip olduğunu, ancak içerik ve öğretim yöntemlerinde belirgin farklılıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, hukuk eğitiminin standartlarını ve çeşitliliğini vurgulamakta ve hukuk felsefesinin eğitimdeki rolünü incelemektedir. Çalışma, hukuk felsefesinin öğrencilere kazandırdığı bilgi ve beceriler ile hukuki yorumlama süreçlerinde nasıl bir etki yarattığı konusunda önemli bulgular sunmaktadır. Ayrıca, hukuk felsefesinin eğitsel değerini ve hukuki uygulamalarındaki rolünü vurgulamakta ve hukuk eğitiminde reformlar için önerilerde bulunmaktadır.

Çalışmanın bulguları, Türkiye'deki hukuk fakültelerindeki Hukuk Felsefesi derslerinin pratik hukuk uygulamaları üzerindeki etkilerini anlamak için sağlam bir temel sunmaktadır. Hukuk felsefesinin eğitimdeki rolü ve hukukun uygulamasındaki yeri, öğrencilere kazandırdığı bilgi ve beceriler açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, çalışma, hukuk eğitiminde geliştirilmesi gereken alanları belirleyerek, hukuk felsefesinin eğitimdeki rolünü ve hukuki yorumlama süreçlerindeki etkisini artırmak için önerilerde bulunmaktadır. Çalışmanın sonuçları, hukuk felsefesinin eğitimdeki yerini güçlendirmek ve hukuk uygulamalarındaki etkilerini artırmak için önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, hukuk felsefesinin eğitimdeki rolünü ve pratik hukuk uygulamalarındaki etkisini anlamak için kapsamlı bir analiz sunmakta ve Türkiye'deki hukuk fakültelerindeki Hukuk Felsefesi derslerinin içeriklerini karşılaştırarak, hukuk eğitiminin kalitesini artırmaya yönelik önemli bulgular sağlamaktadır. Bu bağlamda, hukuk felsefesinin teorik ve pratik yönlerini derinlemesine inceleyerek, hukuk eğitiminde reformlar için önerilerde bulunmakta ve hukuk felsefesinin eğitimdeki rolünü vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk Kuralları, Hukuk Kurallarının Yorumlanması, Yorum Metotları, Hukuk ve Felsefe, Hukuk Felsefesi.

Kaynakça

Adnan Güriz, Hukuk Başlangıcı, 5. Baskı, Siyasal Kitabevi: Ankara, 1996.

A. Şeref Gözübüyük, Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, 13. Bası, Turhan Kitabevi: Ankara, 1999.

Ankara Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Açık Ders Malzemeleri Ders İzleni Formu.

Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ders İçerikleri.

Atılım Üniversitesi - AKTS ve TYYÇ Kataloğu.

Gold, Michael Evan, A Primer on Legal Reasoning. Cornell University Press: Ithaca, New York: 2018.

Hasan Tahsin Fendoğlu, Hukuka Giriş (Hukuk Başlangıcı) Ders Notları, Mimoza Yayınları: Konya, 1995.

İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilgi Sistemi, Ders İçeriği ve İzleni Formu.

Kemal Gözler, İngilizce Karşılıklarıyla Hukukun Temel Kavramları, 9. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım: Bursa, 2012.

Raymond Wacks, Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş, Çeviren: Engin Arıkan, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2013.

Vecdi Aral, Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları, 3. Baskıdan Tıpkı Basım, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2021.

Yasemin Işıktaç, Hukuk Felsefesi, 7. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2021.

İnsan Odaklı Yapay Zeka: Geleceğin Teknolojisi

Necati Alp Çelebi

Teknoloji ve Fikri Mülkiyet Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı Maltepe Üniversitesi
necatialpcelebi@gmail.com

Özet

Yapay Zeka ("YZ") teknolojisi, son yıllarda sağlık, eğitim, ulaşım, finans ve müşteri hizmetleri gibi çeşitli sektörlerde önemli gelişmeler göstermiştir. Bu, özellikle hizmetlerin ve ürünlerin verimliliğini, kullanılabilirliğini ve kişiselleştirilmesini artırma vaadinde bulunmaktadır. Ancak YZ sistemleri hayatın gündelik akışında daha belirgin hale geldikçe, algoritmik önyargı, ayrımcılık, gizlilik ihlali ve karar verme süreçlerindeki şeffaflık eksikliği gibi acil olarak giderilmesi gereken etik sorunlar da ortaya çıkmaktadır (Floridi & Cowls, 2019). Bu zorlukları ele almak ve YZ'nin insan değerleriyle uyumlu olmasını sağlamak için, İnsan Odaklı Yapay Zeka ("Human-Oriented Artificial Intelligence") ("İnsan Odaklı YZ") kavramı, teknolojinin geliştirilmesinde kritik bir yere sahiptir.

İnsan Odaklı YZ, kullanıcıların duygusal, sosyal ve pratik ihtiyaçlarını dikkate alarak YZ sistemlerinin tasarlanmasını amaçlamaktadır. Etik ilkelerin her aşamada önemini vurgulayan bu yaklaşım, kullanıcıların aktif katılımını teşvik etmekte ve daha etkili teknolojik çözümlerin geliştirilmesine olanak tanımaktadır. İnsan Odaklı YZ nin merkezinde, YZ sistemlerinin ayrımcılık ve önyargı içermeden çalışmasını sağlamak amacıyla etik ve adalet ilkesi bulunmaktadır. Bu ilke, algoritmaların şeffaf ve denetlenebilir olmasını savunmakta; dolayısıyla otomatik karar verme süreçlerinde daha fazla hesap verebilirlik olanağı sağlanmaktadır (Veale & Edwards, 2018). YZ teknolojilerinin düzenli değerlendirilmesi, eğitim verileri ve algoritmalarındaki sistemik önyargıların belirlenip azaltılmasında kritik bir rol oynamaktadır (Dignum, 2023).

İnsan Odaklı YZ, ayrıca YZ sistemlerinin kullanılabilirliği ve erişilebilirliğine de vurgu yapmaktadır. YZ teknolojileri, engelli bireyler ve sınırlı teknoloji bilgisi olan kullanıcılar da dahil olmak üzere geniş bir kitleye hitap edecek şekilde tasarlanmalıdır (Goertzel, 2014). Evrensel tasarım ilkeleri uygulanarak, yazılımlar ve uygulamalar, farklı toplulukların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde oluşturulmalıdır. YZ'nin geliştirilmesi sırasında, kullanıcıların süreçte aktif bir biçimde yer alması gerekmektedir. Bu katılımcı yaklaşım, çeşitli perspektiflerin ortaya çıkmasına ve kullanıcı odaklı zorlukların farklı bakış açılarıyla ele alınmasına olanak tanımaktadır (Cath, 2018). Ayrıca, YZ sistemlerinin nasıl çalıştığı, hangi verileri kullandığı ve kullanım amaçlarının ne olduğu konusunda şeffaf bir iletişim, kullanıcı güvenini artırmaktadır.

İnsan Odaklı YZ, sistemlerin güvenilir ve etkili olmasını sağlamak için sürekli izleme ve değerlendirme mekanizmalarının oluşturulmasını gerektirmektedir (Dignum, 2023). Kullanıcıların YZ sistemlerinin doğru çalışacağına dair güven duymalarını sağlamak için bu durum son derece önemlidir. YZ sistemlerinin insan duygularını anlaması ve bu duygulara duyarlı bir şekilde tasarlanması, kullanıcı deneyimlerini önemli ölçüde iyileştirmektedir (Goertzel, 2014). YZ teknolojilerinin, çeşitli demografik

gruplara hitap edecek şekilde geliştirilmesi, erişim engellerinin kaldırılmasına yardımcı olmaktadır (Jobin, Ienca & Vayena, 2019). YZ sistemleri, kullanıcılarla etkileşimleri üzerinden sürekli öğrenmeli ve gelişmelidir. Bu adaptif öğrenme, sistemlerin daha etkili sonuçlar sunmasını sağlamaktadır (Veale & Edwards, 2018). Kullanıcı verilerinin korunması, YZ sistemlerine olan güveni artırmak için oldukça önemlidir. İnsan Odaklı YZ, veri koruma standartlarına sıkı sıkıya uymalı ve kullanıcı haklarına saygı göstermelidir (Floridi & Cows, 2019). AB YZ Tüzüğüne göre, yüksek riskli YZ sistemleri, insanlar tarafından etkili bir şekilde denetlenebilecek şekilde tasarlanmalıdır. Bu, insan denetiminin sağlık, güvenlik veya temel haklar üzerindeki riskleri önlemek amacı taşıdığını belirtmektedir. Denetim önlemleri, sistemin risklerine ve kullanım bağlamına uygun olmalıdır. YZ sistemleri, denetleyicilerin sistemin yeteneklerini anlamalarına ve çalışmasını izlemelerine olanak tanımalıdır. Örneğin, denetleyiciler, sistemin çıktısını yorumlayabilmeli ve gerektiğinde müdahale edebilmelidir (European Union, n.d.). Ayrıca, sistemden elde edilen her türlü eylemin veya kararın, en az iki yetkin kişi tarafından bağımsız olarak doğrulanması gerekmektedir.

IBM Watson Health gibi YZ araçları, hasta verilerini analiz ederek kişiselleştirilmiş tedavi planları oluşturarak tanı doğruluğunu artırmaktadır (IBM Watson Health, n.d.). Khan Academy gibi platformlar, bireysel öğrenci ihtiyaçlarına yanıt veren uyarlanabilir öğrenme teknolojilerini kullanmaktadır (Khan Academy, n.d.). Waymo gibi şirketler, yolcuların güvenliğini öncelikli hedef olarak alarak otonom araçlar geliştirmektedir (Waymo, n.d.). Bank of America'nın Erica gibi YZ tabanlı sanal asistanları, müşteri deneyimlerini kişiselleştirerek hızlı ve etkili yanıtlar sunmaktadır (Bank of America Erica, n.d.). Amazon'un Alexa'sı, kullanıcıların ilgi alanlarına göre kişiselleştirilmiş alışveriş deneyimleri sunarak müşteri memnuniyetini artırmaktadır (Amazon Alexa, n.d.). ROSS Intelligence, avukatların hukuk araştırmalarını daha verimli bir şekilde yürütmesine yardımcı olan bir YZ platformudur (ROSS Intelligence, n.d.). YZ uygulamaları, JPMorgan'ın COIN'i gibi araçlarla dolandırıcılık tespitini sağlayarak güvenlik önlemlerini artırmaktadır (JPMorgan COIN, n.d.). HireVue gibi araçlar, adayların video mülakatlarını analiz ederek işe alım süreçlerinde önyargıları azaltmaya yöneliktir (HireVue, n.d.).

Etik ilkeler, YZ geliştirme süreçlerinde giderek merkezi bir yere sahip olacaktır. Şirketler, iş modelinde etik uygulamaları entegre etme konusunda baskı altında kalacaklardır (Floridi & Cows, 2019). Gelişmiş doğal dil işleme ve duygusal analiz teknolojileri, insanların YZ sistemleriyle daha sezgisel ve doğal etkileşimler kurmasını sağlayacaktır (Jobin, Ienca & Vayena, 2019). Artan veri gizliliği talepleri, kuruluşları sağlam güvenlik önlemleri ve düzenleyici uyum sağlama konusunda zorlayacaktır (Veale & Edwards, 2018). YZ'nin sosyal etkileri, gelecek yıllarda daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilecektir. Bu incelemeler, YZ'nin sosyal eşitlik ve kültürel dinamikler üzerindeki etkisini öne çıkaracaktır (Cath, 2018).

Sonuç olarak, İnsan Odaklı YZ, teknolojinin geliştirilmesinde kritik bir evrimdir. Etik ve sorumlu uygulamaları teşvik etmek, katılımcılığı ve şeffaflığı artırmak ve kullanıcı ihtiyaçlarını ön planda tutmak suretiyle İnsan Odaklı YZ, yalnızca yüksek teknik verimlilik sağlayan sistemler değil, aynı zamanda insan deneyimlerini zenginleştiren ve toplumsal refahı destekleyen bir yaklaşımı temsil etmektedir. İnsan odaklı değerlerin YZ geliştirme süreçlerine entegre edilmesi, teknolojinin insanlığa hizmet etme

potansiyelini ortaya çıkararak, YZ nin sadece bir araç değil, insan deneyimini geliştiren bir ortak olarak işlev görmesini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: yapay zeka, insan odaklı, algoritma, şeffaflık, hesap verilebilirlik

Kaynakça

Learn What Alexa Can Do. (n.d.). Amazon. <https://www.amazon.com/b?node=17934671011>

Bank of America Erica. (n.d.). Bank of America. <https://promo.bankofamerica.com/erica/>

Cath, C. (2018). Governing Artificial Intelligence: Ethical, Legal and Technical Opportunities and Challenges. <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rsta.2018.0080>

Dignum, V. (2023). Responsible Artificial Intelligence: Recommendations and Lessons Learned. https://www.researchgate.net/publication/366779228_Responsible_Artificial_Intelligence_Recommendations_and_Lessons_Learned

European Union. (n.d.). Article 14: Human Oversight | EU Artificial Intelligence Act. <https://artificialintelligenceact.eu/article/14/>

Floridi, L., & Cowls, J. (2019). A Unified Framework of Five Principles for AI in Society. Harvard Data Science Review. <https://hdsr.mitpress.mit.edu/pub/10jsh9d1/release/8>

Goertzel, B. (2014). Artificial General Intelligence: Concept, State of the Art, and Future Prospects. Journal of Artificial General Intelligence. https://www.researchgate.net/publication/271390398_Artificial_General_Intelligence_Concept_State_of_the_Art_and_Future_Prospects

HireVue. (n.d.). <https://www.hirevue.com/>

IBM Watson Health. (n.d.). <https://www.ibm.com/watson-health>

Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). Artificial Intelligence: The Global Landscape of Ethics Guidelines. Nature Machine Intelligence, 1(9), 389-399.

Khan Academy. (n.d.). <https://www.khanacademy.org/>

JPMorgan COIN. (n.d.). JP Morgan. <https://www.jpmorgan.com/>

ROSS Intelligence. (n.d.). <https://www.rossintelligence.com/>

Veale, M., & Edwards, L. (2018). Clarity, Surprises, and Further Questions in the Article 29 Working Party Draft Guidance on Automated Decision-Making and Profiling. Computer Law & Security Review,

34(2), 398-404. Clarity, Surprises, and Further Questions in the Article 29 Working Party Draft Guidance on Automated Decision-Making and Profiling

Waymo. (n.d.). <https://waymo.com/>

Anonim Şirket Bağımsız Yönetim Kurulu Üyelerinin Yapay Zeka Kullanımından Sorumluluğu

Beyza Nur Bilen

Hukuk Fakültesi Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
beyzanur.bilen@medeniyet.edu.tr

Özet

Öz: Teknolojinin gelişmesiyle birlikte yapay zeka kavramı insan hayatının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Yapay zekanın bu yaygınlaşan kullanımı zaman içerisinde hukuk kurallarının dönüşümüne ve hukuksal boşlukların doldurulmasına sebebiyet verecektir. Yapay zeka alanında yaşanan bu gelişmeler sonucunda yapay zeka işletme modellerini etkilemeye başlamıştır. Nitekim karşılaşılabilecek ilk etkilerden biri yapay zekanın yönetim kuruluna girmesidir. 2014 yılında Hong Kong'da rejeneratif tıp alanında faaliyet gösteren bir şirket, yönetim kuruluna VITAL (Validating Investment Tool for Advancing Life Sciences) adlı bir algoritmayı atadığını duyurmasıyla yapay zekanın yönetim kurulu üyesi olması konusundaki tartışmalar hız kazanmıştır. Yapay zekanın yönetim kuruluna girmesiyle birlikte üyelikten doğan sorumluluğun kime ait olacağı tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Yapay zekanın şirket yönetimine sağlayacağı katkı hiç şüphesiz yüksek olacaktır. Bu katkının yanında ele alınması ve üzerine düşünülmesi gereken ise yapay zekanın şirket yönetiminde birtakım sorunlara sebebiyet vermesi durumunda ortaya çıkan bu zarardan doğan sorumluluğun hangi hukuki gerekçelere kime yükleneceğidir. Bu durumda özellikle yapay zekanın şirket yönetim kurulunda üstlenebileceği rolleri, kuruldaki işlevi, yapay zekanın yönetim kurulu üyesi olmasının mümkün olup olmadığı ve yapay zekanın çeşitlerine göre yönetim kurulu üyelerinin hukuki sorumluluğuna etkisi üzerinde durulacak ve cevaplandırılması gereken sorular bu bildiride tartışma konusu yapılacaktır. Anonim şirket bağımsız yönetim kurulu üyelerinin yapay zeka kullanımından doğacak sorumluluğu hakkında Türk hukukundaki akademik boşluğu doldurmaya yönelik bu araştırmayla bir çaba ortaya konulacaktır. Bu olgular çerçevesinde ilk olarak yapay zeka kavramı, hukuki statüsü, çeşitleri ve işlevleri ele alınacaktır. Anonim şirket yönetim kurulu, üyelerin hukuki sorumlulukları ve borçları açıklanarak yapay zekanın yönetim kurulunda kullanılması veya dahili durumunda üyelerin hukuki sorumluluğu ve bağımsız yönetim kurulu üyelerinin durumu özel olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Yönetim Kurulu, Hukuki Sorumluluk, Bağımsız Yönetim Kurulu Üyesi, Özen Yükümlülüğü

Yapay Zeka Kavramı

Yapay zeka kavramı yeni bir kavram olmayıp ilk kullanımı 1955 yılında John McCarthy ve Myron Minsky tarafından yapılmıştır.[1] Bilgisayar biliminin bir alt dalı olan yapay zekanın evrensel bir tanımı bulunmamaktadır. Yapay zeka ve ne olduğuna dair çeşitli tanımlamalar yapılabilir. McCarthy, yapay

zekanın babası[2], akıllı makineler ve özellikle bilgisayar programları yapılmasını sağlayan bilim ve mühendislik olarak nitelendirmektedir.[3] Yapay zeka, "normalde insan zekası gerektiren" görevleri otomatikleştirmek için teknolojiyi kullanmak olarak tanımlanabilir.[4] Nils J. Nilsson tanımına göre ise yapay zeka, "makinaları akıllı hale getirmeye adanmış bir faaliyettir ve zeka, bir varlığın çevresinde uygun ve öngörülü bir şekilde çalışmasını sağlayan nitelik" olarak tanımlanabilir.[5] Ryan Calo ise yapayı tanımlamaktan kaçınarak bir çok farklı tekniği içerisinde barındıran şemsiye bir terim olarak ifade ettikten sonra kavramı makine öğrenimindeki devasa veri kümelerinden özellikler çıkarmak için çok katmanlı yapılardan yararlanan derin öğrenme yaklaşımlarını içerdiğini ifade etmektedir.[6] Ancak yapay zekanın, bir şeyi neden yaptığını ayırt edemediği yani temyiz kudretine sahip olmadığı için gerçekten akıllı olduğu söylenemez.[7]

Yapay Zeka Türleri

Yapay zeka türleri çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmalara örnek olarak; zayıf yapay zeka ve güçlü yapay zeka; dar yapay zeka, genel yapay zeka ve süper yapay zeka; reaktif yapay zeka, sınırlı hafızaya sahip yapay zeka, zihin teorisine sahip yapay zeka ve bilinç sahibi yapay zeka verilebilir.[8]

Yapay zeka alanında çalışan araştırmacılar, yapay zekanın dört farklı türünün olduğunu ifade etmektedirler. Bunlar; reaktif yapay zeka (Reactive Machines), sınırlı hafızaya sahip yapay zeka (Limited Memory), zihin teorisine sahip yapay zeka (Theory of Mind) ve bilinç sahibi yapay zeka (Self-awareness) dir. Reaktif yapay zeka, tamamen tepkisel çalışmakta olup; karar vermek için geçmiş deneyimlerini hatırlatma ve bunları kullanma yeteneğine sahip değildir. Sınırlı hafızaya sahip yapay zeka, karar verirken önceki tecrübelerinden faydalanabilmektedir ancak hafızası yakın geçmişle sınırlıdır. Zihin teorisine sahip yapay zeka, kendi davranışlarını etkileyen düşünce ve duygulara sahip olabileceği temeline dayanmaktadır. Bilinç sahibi yapay zeka, esasen zihin teorisinin bir uzantısı olup bu tür yapay zeka bilinci sayesinde kendi duygu ve düşüncelerini anlayabilecek ve bunu yansıtan davranışlar sergileyebilecektir.

Yapay Zekanın Hukuki Statüsü

Şirketler hukukunda yapay zeka kullanımından dolayı ortaya çıkan sorumluluğun kime ait olacağının tespit edilebilmesi için öncelikli olarak yapay zekanın hukuki statüsünün belirlenmesi gerekmektedir. Yabancı hukuk ve Türk hukuku doktrinde farklı görüşler bulunmakta olup bunlar; köle, eşya, hayvan, kişi benzeri, kişi ve elektronik kişi şeklinde sınıflandırılabilir.

Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulu

Anonim şirketlerin iki zorunlu organı bulunmakta olup bunlar; yönetim kurulu ve genel kuruldur. Yapay zekanın yönetim kuruluna üyeliği veya yönetim kurulunca kullanılması durumunda yönetim kurulu üyelerinin hukuki sorumluluğuna etkisini ele alacağımız için çalışmamızda yalnızca yönetim kuruluna dair açıklamalar yapılacaktır. TTK m.365 uyarınca anonim şirketler yönetim kurulu tarafından yönetilir ve temsil olunur.[9]

Yönetim Kurulu Üyeleri

TTK m. 359/1 uyarınca, esas sözleşmeyle atanmış veya genel kurul tarafından seçilmiş bir veya birden fazla kişiden oluşan yönetim kurulunun bulunması gerekmektedir. Yönetim kurulu üye sayısının üst sınırına ilişkin bir hüküm öngörülmemiştir.[10] Bağımsız yönetim kurulu üyesi kurumsal yönetim ilkeleri çerçevesinde anonim ortaklıklardaki menfaat çatışmalarının dengelenmesi amacıyla hizmet etmektedir. Temel olarak Sermaye Piyasası Kanununda düzenlenmekte olup, yatırımcıların korunması bağlamında halka açık anonim şirketlerle ilgili olarak öne çıkmaktadır. TTK m.360 ile yönetim kurulu içerisinde bağımsız yönetim kurulu üyesi bulunabileceği kanun koyucu tarafından benimsenmiştir.[11] Kurumsal Yönetim Tebliği uyarınca bağımsız üye sayısı toplam yönetim kurulu üye sayısının üçte birinden az olamaz ve her koşulda bağımsız üye sayısı ikiden az olamaz. Yönetim kurulu üyelerine kanun tarafından öngörülmüş olan yükümlülükler yönetim ve gözetim, özen ve bağlılık ve sadakat olarak ifade edilebilir.

Yapay Zekanın Yönetim Kurulunda Yer Almasının Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğuna Etkisi

Yapay zekanın yönetim kurulunda yer almasının hukuki sorumluluğa etkisi incelendiğinde ilk olarak kullanılan yapay zekanın türlerine göre ayırım yapılması uygun olacaktır. Bağımsız yönetim kurulu üyeleri, sahip oldukları yükümlülükler bakımından diğer yönetim kurulu üyelerinden farklı bir esasa tabi tutulmamışlardır. Bu nedenden dolayı özen yükümlülükleri bakımından asgari sınır olarak objektif özen yükümlülüğü uygulanır.[12] Bağımsız yönetim kurulu üyesinin üstlenecekleri görevi gereğince ifa edebilmeleri için mesleki eğitim, bilgi ve tecrübe ve ortaklık faaliyetlerine olumlu katkıda bulunabilecek, ortaklık ile pay sahipleri arasındaki menfaat çatışmasında tarafsız kalabilecek ve özgürce karar verebilecek aynı zamanda güçlü etik standartlara, mesleki itibara ve tecrübeye sahip olması şart koyulmuştur.[13] Bu özellikler bağımsız yönetim kurulu üyesinin belirli konularda diğer yönetim kurulu üyelerinden daha yüksek bir özen derecesine tabi tutulması sonucunu doğurabilir.[14]

[1] John Armour ve Horst Eidenmueller, “Self-Driving Corporations?” Harvard Business Law Review, (2019): 8.

[2] V Rajaraman, “John McCarthy- Father of Artificial Intelligence”, Resonance Journal of Science and Education 19, sy.3, (2014): 198.

[3] John McCarthy, “What is Artificial Intelligence? Basic Questions”, Stanford University, (2007).

[4] Harry Surden, “Artificial Intelligence and Law: An Overview”, Georgia State University Law Review 35, sy.4, (2019): 1307.

[5] Stanford University, “Artificial Intelligence and Life in 2030, One Hundred Year Study on Artificial Intelligence”, Report of the 2015 Study Panel, (2016): 12.

[6] Ryan Calo, “Artificial Intelligence Policy: A Primer and Roadmap, University of California”, Davis Law Review 51, sy.1, (2017): 405.

[7] Meltem Karatepe Kaya, “Yapay Zekanın Şirket Yönetimine Olası Katkılarının Türk Şirketler Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi ve Yapay Zekanın Hukuki Statüsünün Belirlenmesinde Şirketler Hukukundan Çıkarılabilecek Dersler”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi XXV, sy.3, (2021): 73.

[8] Salih Karadeniz, “Yapay Zekanın Anonim Şirket Yönetim Kuruluna Üyeliği ve Üyelikten Doğan Sorumluluğunun Değerlendirilmesi”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi TAAD 14, sy.54, (2023): 263

[9] Hasan Pulaşlı, Şirketler Hukuku Genel Esaslar, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2024), 8.

[10] Necla Akdağ Güney, Anonim Şirket Yönetim Kurulu, (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2016), 24.

[11] Çağlar Manavgat, “Türk Hukukunda Bağımsız Yönetim Kurulu Üyeleri”, BATİDER 30, sy.1 (2014): 39.

[12] Ali Murat Sevi, Anonim Ortaklıkta Yönetim Kurulu Üyeleri ve Yöneticilerin Özen Yükümlülüğü, (Ankara:Seçkin 2021), 67.

[13] Manavgat, “Bağımsız Yönetim Kurulu Üyeleri” 55.

[14] Sevi, “Özen Yükümlülüğü”, 68.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Yönetim Kurulu, Hukuki Sorumluluk, Bağımsız Yönetim Kurulu Üyesi, Özen Yükümlülüğü

Kaynakça

Akdağ Güney, Necla. Anonim Şirket Yönetim Kurulu. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2016.

Armour John ve Eidenmueller Horst, “Self-Driving Corporations?” Harvard Business Law Review, (2019): 8.

Calo, Ryan. “Artificial Intelligence Policy: A Primer and Roadmap, University of California”, Davis Law Review 51, sy.1, (2017): 405.

Hintze, A. “Understanding the Four Types of AI, from Reactive Robots to Self-Aware Beings”, The Conversation, (2016): Erişim 25 Ağustos 2024, <https://theconversation.com/understanding-the-four-types-of-ai-from-reactive-robots-to-self-aware-beings-67616>

Karadeniz, Salih. “Yapay Zekanın Anonim Şirket Yönetim Kuruluna Üyeliği ve Üyelikten Doğan Sorumluluğunun Değerlendirilmesi”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi TAAD 14, sy.54, (2023): 263

Karatepe Kaya, Meltem. “Yapay Zekanın Şirket Yönetimine Olası Katkılarının Türk Şirketler Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi ve Yapay Zekanın Hukuki Statüsünün Belirlenmesinde Şirketler Hukukundan Çıkarılabilecek Dersler”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi XXV, sy.3, (2021): 73.

Manavgat, Çağlar. “Türk Hukukunda Bağımsız Yönetim Kurulu Üyeleri”, BATİDER 30, sy.1 (2014): 39.

McCarthy, John. “What is Artificial Intelligence? Basic Questions”, Stanford University, (2007).

Pulaşlı, Hasan. Şirketler Hukuku Genel Esaslar. Ankara: Adalet Yayınevi, 2024.

Sevi, Ali Murat. Anonim Ortaklıkta Yönetim Kurulu Üyeleri ve Yöneticilerin Özen Yükümlülüğü. Ankara: Seçkin, 2021.

Stanford University. “Artificial Intelligence and Life in 2030, One Hundred Year Study on Artificial Intelligence”, Report of the 2015 Study Panel, (2016): 12.

Surden, Harry. “Artificial Intelligence and Law: An Overview”, Georgia State University Law Review 35, sy.4, (2019): 1307.

V Rajaraman. “John McCarthy- Father of Artificial Intelligence”, Resonance Journal of Science and Education 19, sy.3, (2014): 198.

Dijital Çağda Unutulma Hakkı: Anayasa Mahkemesi'nin N.B.B. Kararı Üzerine Bir İnceleme

Betül Öztürk Demir

Özel Hukuk İstanbul Üniversitesi
avbetulozturkdemir@gmail.com

Özet

Anayasa Mahkemesinin 2013/5653 numaralı N.B.B. başvurusu, bir gazetenin internet haber arşivinde erişilebilir durumda olan haber ve yayınlar ile ilgili içeriğin yayından kaldırılması yönündeki talebe ilişkindir. Ulusal ölçekte yayımlanan bir gazetenin internet sayfalarında, başvurunun uyuşturucu kullandığı iddiası ile yürütülen ceza kovuşturması neticesinde cezaya hükmedildiğine ilişkin olarak üç haber başlığı yayımlanmıştır. Başvurucu, basın kuruluşuna gönderdiği ihtarname ile ilgili haberlerin şeref ve haysiyetini zedelediğini, özel hayatına ilişkin mahremiyeti ortadan kaldırdığını, aile yaşamını ve sosyal hayatını olumsuz etkilediğini ve topluma mal olmuş ünlü bir kişi olmadığını ileri sürerek yayınların kaldırılmasını talep etmiştir. Basın kuruluşunun, başvurunun talebini yerine getirmemesi üzerine, başvuru tarafından içeriklerin yayından kaldırılması talebiyle basın kuruluşu aleyhine sulh ceza mahkemesine başvurulmuş olup, mahkeme tarafından başvurunun yazı içeriğinin yayından kaldırılması talebinin kabulüne karar verilmiştir. Anılan karara karşı, basın kuruluşu tarafından itiraz edilmiş ve itiraz mercii yazı içeriğinin yayından çıkarılması kararının kaldırılmasına hükmetmiştir. Başvurucu, bireysel başvuruda bulunmuştur.

Başvuru, söz konusu haberlere halen internet ortamında ulaşılabilmesinin, başvurunun şeref ve itibarını zedeleyip zedelediğinin araştırılması çerçevesinde, kişinin manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı, özel hayata saygı hakkı, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü ile basın hürriyeti bakımından incelenmiştir.

Anayasa Mahkemesi; devletin, bireylerin kişisel şeref ve itibarını koruma yükümlülüğünü vurgulamış, kişisel şeref ve itibara yönelik saldırıların kişisel verilerin korunması hakkı ile bağlantılı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İnceleme konusu kararda, devletin bireylerin geçmişte yaşadıklarının başkaları tarafından öğrenilmesini engelleyerek bireylere “yeni bir sayfa açma” imkanı sunma sorumluluğu taşıdığına dikkat çekilmiştir.

Mahkeme, internet üzerinden her türlü haber ve görüşlerin iletilmesine yönelik müdahalenin ifade özgürlüğü kapsamında olduğunu belirtmiştir. Ancak internetin yaygın kullanımı ile bireylerin geçmişte yaptıkları ve hatırlanmasını istemedikleri hususların unutulmasına fırsat vermeyen sanal bir ortam meydana geldiğini ve bu durumun ifade ve basın özgürlüğü ile şeref ve itibarın korunması arasındaki dengeyi ifade ve basın özgürlüğü lehine bozduğunu ifade etmiştir. Mahkeme, bu dengenin tekrar kurulmasının, unutulma hakkının kabul edilmesi ile mümkün olacağını ifade etmiş, erişimin engellenmesine yönelik talebin reddedilmesiyle ifade ve basın özgürlükleri ile kişinin manevi

bütünlüğünün korunması hakkı arasında adil bir dengenin kurulduğunun söylenemeyeceğini belirtmiştir. Bu değerlendirmeler neticesinde Mahkeme tarafından, başvurucunun şeref ve itibarının korunması hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir.

İnternetin yaygınlaşmasından önce kişilerin geçmişlerine ilişkin veriler, fiziksel olarak saklanmakta ve zaman içinde unutulmaktaydı. Ancak günümüzde, dijital olarak üretilen ve muhafaza edilen verilerin unutulması neredeyse imkansız hale gelmiştir. We Are Social tarafından yayımlanan Digital 2023 Global Overview Raporuna göre, dünya üzerinde 5,16 milyar internet kullanıcısı bulunmaktadır. Dünya nüfusunun %64,4'üne tekabül eden bu oran, 2022 yılına göre %1,9 artış göstermiştir. İnternet kullanımının günden güne artması, internet ortamında yer alan bilgilerin kolayca ulaşılabilir olması unutulma hakkı kavramını ortaya çıkarmıştır.

Unutulma hakkı, bireylerin geçmişte hukuka uygun olarak yayılmış ve doğru nitelikteki bilgilerinin, zamanın geçmesine bağlı olarak erişimden kaldırılmasını ya da gündeme getirilmemesini talep edebilmesidir. Unutulma hakkı Yargıtay tarafından "...üstün bir kamu yararı olmadığı sürece, dijital hafızada yer alan geçmişte yaşanan olumsuz olayların bir süre sonra unutulmasını, başkalarının bilmesini istemediği kişisel verilerin silinmesini ve yayılmasının önlenmesini isteme hakkı" olarak tanımlanmıştır. Unutulma hakkı sayesinde, bireyler geçmişte yaşadıkları olumsuz olaylar nedeniyle damgalanmama ve yeni bir başlangıç yapma imkanına sahip olmaktadır. Unutulma hakkı, Avrupa Adalet Divanı'nın 13 Mayıs 2014 tarihli Google/İspanya kararı ile Avrupa'da birçok ülkede uygulanmaya başlanmış ve uluslararası hukukta yer edinmeye başlamıştır. Bu nedenle, Google/İspanya kararı unutulma hakkı bakımından dönüm noktası niteliğindedir.

Söz konusu hak, kişisel verilerin korunması ve özel hayatın gizliliği hakları ile aynı amacı taşımaktadır. Nitekim, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de unutulma hakkını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 8. maddesi kapsamında özel hayatın korunması hakkının bir alt başlığı olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda, unutulma hakkının bağımsız bir hak olmadığını savunan ve unutulma hakkını kişisel verilerin korunması hakkı ile özel hayatın gizliliği haklarının bir alt başlığı veya bu hakların bir bileşeni olarak değerlendiren yazarlar bulunmaktadır. Ancak unutulma hakkını bu haklardan ayıran ve bağımsız bir hak olarak nitelendirilmesine sebep olan birçok özelliği bulunmaktadır. Bu özelliklerin ilki, unutulma hakkının konusunu, yayımlandığı tarihte doğru olan bilgi ve içeriklerin oluşturmasıdır. Bir diğer ifadeyle, bir bilginin ya da içeriğin unutulma hakkına konu olabilmesi için hukuka uygun olması gerekmektedir. Hukuka aykırı olarak yayımlanmış içeriklerin yayımdan kaldırılması için farklı hukuki yollar bulunmaktadır.

Unutulma hakkının bir diğer ayırıcı özelliği ise, gündeme gelmesi için hukuka uygun olan bilgi ve içeriğin internet ortamında alenileşmiş olması gerektiğidir. Bilginin alenileşmesi ile anlaşılması gereken, bilginin internet ortamında yer alması neticesinde herkes tarafından kolaylıkla erişilebilir ve ulaşılabilir hale gelmesidir. Her ne kadar Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, unutulma hakkının yalnızca dijital ortamdaki kişisel veriler için değil, kamunun kolaylıkla erişebileceği yerdeki kişisel veriler için uygulanması gerektiğini ifade etse de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile Avrupa Adalet Divanının uygulaması ve öğretinin görüşü, sadece internet ortamında yer alan bilgi ve içeriklerin unutulma hakkı kapsamında olduğu yönündedir.

Unutulma hakkı talepleri zaman bakımından da incelenmektedir. Bir bilginin, unutulma hakkı talebine konu olabilmesi için alenileşmiş hukuka uygun bu bilginin üzerinden uzun sayılabilecek bir süre geçmesi ve zaman içinde güncelliğini yitirmiş olması gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Kişisel Verileri Koruma Kurumu unutulma hakkı taleplerini incelerken, talep konusu bilgi ve içeriğin güncelliğini oldukça irdellemektedir. Bu taleplerinin kabul edilmesinde toplum menfaati göz önünde tutulmaktadır. Talep konusu içeriğe erişimin engellenmemesi toplumun yararına ise unutulma hakkı talebinin kabul edilmesi mümkün olmayacaktır.

Unutulma hakkının hâlihazırdaki uygulamasına göre yalnızca gerçek kişiler hakkın öznesi olarak kabul edilmektedir. Ancak, tüzel kişilerin unutulma hakkına ilişkin talepte bulunduğu uyumsuzluklar da meydana gelmiştir. Ancak tüzel kişilerin bu haktan yararlanması gerektiği görüşü uygulamada kabul görmemekte ve mahkeme kararlarına da yansımamaktadır.

Bu çalışmada Anayasa Mahkemesi'nin N.B.B. kararı çerçevesinde unutulma hakkı kavramı incelenecektir. Bu kapsamda öncelikle unutulma hakkının tanımına ve önemine değinilecektir. Akabinde unutulma hakkı ile kişisel verilerin korunması ve özel hayatın gizliliği hakkı arasındaki bağ ele alınarak, unutulma hakkının bağımsız bir hak olup olmadığı meselesi irdelenecektir. Daha sonra mevzuatımız normlar hiyerarşisi çerçevesinde ele alınarak unutulma hakkının Türk hukukundaki yeri tartışılacaktır. Bu kapsamda, Anayasa'nın, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun ve Türkiye'nin temel internet mevzuatı olan 5651 Sayılı Kanun'un ilgili maddeleri ele alınacaktır.

Daha sonra N.B.B. kararının değerlendirilmesine geçilerek, kişisel verilerin korunması ile ifade ve basın özgürlüğü arasındaki ilişki, internet haberciliği ve geleneksel medya bağlamında irdelenecek ve Mahkeme'nin kararı bu kapsamda değerlendirilecektir. Bu değerlendirmeden sonra, unutulma hakkı taleplerinin ele alınmasında dikkate alınması gereken kriterlere dair görüşlerimize yer verilecek ve Mahkeme'nin kararının bu açıdan incelenmesi sağlanacaktır.

Çalışmanın devamında, unutulma hakkı uygulamalarında önerilen erişimin engellenmesi metodu ölçülülük ilkesi kapsamında tartışılacaktır. Bu kapsamda, unutulma hakkının Avrupa'daki ve diğer ülkelerdeki uygulamalarına dair örnekler verilerek, arama sonuçlarından kısmen bağlantı kaldırılması yöntemi izah edilecektir.

Çalışma, Mahkeme'nin unutulma hakkına ilişkin taleplerin değerlendirilmesinde uygulanmasında öngördüğü 5651 sayılı Kanun'un ilgili maddesinin değerlendirilmesi ve unutulma hakkının uygulanmasına ilişkin sorunlara çözüm önerilerimizin sunulması ile tamamlanacaktır.

Bu çalışmanın amacı, unutulma hakkı kavramını detaylı bir şekilde izah ederek, bu hakkın uygulanma şeklini ve uygulamadaki eksiklikleri Anayasa Mahkemesi'nin N.B.B. kararı bağlamında incelemek ve tespit edilen eksikliklere yönelik çözüm önerileri sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: İnternet, Unutulma Hakkı, Temel Hak ve Özgürlükler, Kişisel Verilerin Korunması, Özel Hayatın Gizliliği

Kaynakça

Yavuz, C. (2020). İnternetteki arama sonuçlarından kişisel verilerin kaldırılması: Unutulma hakkı (3. baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

Sözüer, E. (2017). Unutulma hakkı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Can, F. (2023). Türk ceza hukuku kapsamında “unutulma hakkı”. Kişisel Verileri Koruma Dergisi, 5(2).

Turgut, C. (2021). Kişilik hakkının bir görünümü olarak unutulma hakkı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Karakas, M. E. (2020). Dijital geçmişin internet erişiminden kaldırılması “unutulma hakkı” ve Türk hukukunda görünümü. Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3(2).

Çelik, Y. (2017). Özel hayatın gizliliğinin yansıması olarak kişisel verilerin korunması ve bu bağlamda unutulma hakkı. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 8(32).

Salihpaşaoğlu, Y., & Değirmencioğlu, B. (2020). Unutulma hakkının bir “insan hakkı”na dönüşme yolculuğu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24.

Doğan, A. S. (2020). Kişilik hakkının 5651 sayılı Kanun’un 9. maddesi kapsamında korunması. Bilişim Hukuku Dergisi, (2020/2).

Gözler, K. (2014). Kişilik haklarını ihlal eden internet yayınlarının kaldırılması usûlü ve ifade hürriyeti: 5651 sayılı Kanunun 9’uncu maddesinin ifade hürriyeti açısından değerlendirilmesi. Rona Aybay’a Armağan, Legal Hukuk Dergisi, Özel Sayı, Aralık 2014

Yasak, İ. A. (2023). Unutulma hakkı (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.

Demir, D. (2023). Kişisel verilerin korunması kapsamında unutulma hakkı (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Çevrimiçi Kaynaklar

<https://www.wearesocial.com>

<https://www.lexpera.com.tr>

<https://www.dergipark.org.tr>

<https://www.mevzuat.gov.tr>

4. Oturum

Mimarlık ve Şehircilik

Oturum Başkanı: Mustafa Kömürcüoğlu

Salon 1

4 Aralık Çarşamba

16:00 - 17:30

Fatiha Nur Terlemez

Sürdürülebilir Kent Planlaması: Kentsel Siyaset ve Çevre Yönetimi Perspektifinden Bir İnceleme

Şilan Çelebioğlu

Mardin'de Kentsel Ekonominin Dönüşümü: Kültür Turizmi Sektörü ve Yerel Kültürün Yeniden Üretimi

Sena Belviranlı Çuhadar, Nuran Kara Pilehvarian

Osmanlı Devleti'nde Altyapı İnşaatlarının Dönüşümü ve Philipp Holzmann Şirketi

Ezginaz Kara

Türkiye'de Sosyal Konut Projeleri ve Tasarım Eleştirisi: Ankara Kuzeykent TOKİ Projesi Örneği Üzerine Bir İnceleme

Sürdürülebilir Kent Planlaması: Kentsel Siyaset ve Çevre Yönetimi Perspektifinden Bir İnceleme

Fatiha Nur Terlemez

Şehir ve Bölge Planlama Gazi Üniversitesi
ozcan.fatihnur@gmail.com

Özet

1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" raporu ve 1992 Rio Dünya Zirvesi'nde kabul edilen sürdürülebilir kalkınma prensipleri, şehirlerin gelecekteki gelişimini derinden etkilemiştir. Bu ilkeler, kentsel planlamada çevresel, ekonomik ve sosyal bileşenlerin dengeli bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma, kentsel siyaset ve çevre yönetimi perspektifinden sürdürülebilir kent planlamasının detaylı bir incelemesini yapmayı hedeflemektedir. Çalışmanın temel tezi, kentsel siyaset ve çevre yönetiminin sürdürülebilir kent planlamasının gerçekleştirilmesinde rolü olduğu ve işlevinin kapsamlı bir şekilde değerlendirmesi gerektiğidir. Bu bağlamda, kentsel siyasetin ve çevre yönetiminin sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda nasıl bir etkisi olduğu analiz edilmiştir.

Araştırmanın yöntemsel yaklaşımı, literatür taraması, karşılaştırmalı analiz ve vaka incelemeleri gibi çeşitli teknikleri içermektedir. Literatür taraması, sürdürülebilirlik, kentsel siyaset ve çevre yönetimi konularında mevcut akademik ve pratik bilgileri gözden geçirerek bilgi boşluklarını ortaya koymuştur. Karşılaştırmalı analiz yöntemi, farklı şehirlerin planlama süreçleri ve sürdürülebilirlik uygulamalarını kıyaslayarak uygulamaların etkinliğini değerlendirmiştir. Türkiye'deki kent planlama projeleri üzerinden yapılan vaka incelemeleri ise, sürdürülebilirlik ilkelerinin şehir planlama süreçlerine entegrasyonunu incelemek amacıyla kullanılmıştır. Bu yöntemler, sürdürülebilir kent planlamasının çeşitli yönlerini ve bu süreçlerin nasıl daha etkili hale getirilebileceğini anlamak için geniş bir veri seti sunmuştur.

Çalışmanın bağlamı, sürdürülebilirlik kavramının kentsel siyaset ve çevre yönetimi ile ilişkilendirilerek, daha geniş bir perspektif sunmasıdır. Genellikle çevresel bir kavram olarak ele alınan sürdürülebilirlik, bu çalışma ile kentsel siyaset ve yönetim süreçleriyle birleştirilmiştir. Bu yaklaşım, sürdürülebilirlik ilkelerinin sadece çevresel değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik boyutlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesine olanak tanımaktadır. Türkiye bağlamında, şehirlerin planlama süreçlerinde sürdürülebilirlik ilkelerinin ne derece dikkate alındığı ve bu ilkelerin pratik uygulamalara nasıl yansıdığı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda, kentsel siyaset ve çevre yönetimi arasındaki etkileşimin, sürdürülebilir kent planlamasının başarısını nasıl etkilediği üzerine yeni bakış açıları geliştirilmiştir.

Çalışmanın literatüre katkıları arasında, sürdürülebilirlik kavramının kentsel siyaset ve çevre yönetimi bağlamında nasıl yeniden tanımlanabileceği ve bu tanımların şehir planlamasında nasıl somut hale getirilebileceği yer almaktadır. Çalışma, sürdürülebilir kentsel formun oluşturulması için öneriler

sunmakta ve bu sürecin teorik ve pratik düzeyde nasıl ele alınabileceğine dair yenilikçi bakış açıları geliştirmektedir. Ayrıca, sürdürülebilirlik ilkelerinin kentsel siyaset ve çevre yönetimi süreçlerine entegrasyonunun şehirlerin uzun vadeli gelişimi üzerinde olumlu etkiler yarattığı vurgulanmaktadır. Türkiye'deki şehir planlama süreçlerinin sürdürülebilirlik perspektifinden yeniden ele alınması gerektiği, çalışmanın en önemli sonuçlarından biridir. Önerilen stratejiler, sürdürülebilir kent planlamasının gerçekleştirilmesine yönelik önemli katkılarda bulunmakta ve bu alandaki literatüre değerli bir katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma, sürdürülebilir kent planlamasının kentsel siyaset ve çevre yönetimi perspektifinden nasıl yapılandırılabilmesine dair derinlemesine bir inceleme sunmaktadır. Elde edilen bulgular, sürdürülebilirlik ilkelerinin şehir planlama süreçlerine entegrasyonunun karmaşıklığını ve önemini açıkça ortaya koymaktadır. Çalışmanın temel tezi, kentsel siyaset ve çevre yönetiminin, sürdürülebilir kent planlamasının gerçekleştirilmesinde nasıl hayati bir rol oynadığını belirlemekte olup, bu bağlamda çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

İlk olarak, kentsel siyaset, şehirlerin planlanması ve yönetiminde belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın bulguları, kentsel siyaset ile sürdürülebilirlik hedefleri arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Kentsel siyaset, şehirlerin uzun vadeli gelişim stratejilerinin şekillendirilmesinde ve çevresel ile sosyal hedeflerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, politika yapıcılarının ve yerel yönetimlerin, sürdürülebilir kent planlaması süreçlerinde daha etkin bir rol üstlenmeleri gerektiği sonucuna varılmıştır. Şehirlerin planlama süreçlerinde, çevresel ve sosyal hedeflerin öne çıkarılması, bu hedeflerin hayata geçirilmesi için gerekli adımların atılmasını sağlamaktadır.

Çevre yönetimi açısından, doğal kaynakların korunması ve yönetimi, sürdürülebilir kent planlaması için kritik bir bileşendir. Çalışma, çevre yönetiminin etkili bir şekilde uygulanmasının, doğal kaynakların korunması ve ekosistem işlevlerinin sürdürülmesi açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çevre yönetimi stratejileri, şehirlerin çevresel sorunlara karşı daha dirençli hale gelmelerini sağlamakta ve ekosistem dengesini korumakta önemli bir rol oynamaktadır. Çalışma, yeşil altyapı, enerji verimliliği, su yönetimi ve kirlilik kontrolü gibi çevresel yönetim alanlarında yapılacak iyileştirmelerin, sürdürülebilir kent planlaması üzerindeki etkilerini detaylandırmaktadır. Çevre yönetiminin şehir planlamasıyla entegrasyonu, sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye bağlamında yapılan vaka incelemeleri, sürdürülebilirlik ilkelerinin yerel ve ulusal düzeyde nasıl uygulandığını, karşılaşılan zorlukları ve bu zorlukların nasıl aşılabileceğine dair önemli bulgular sunmuştur. Türkiye'deki şehirlerin planlama süreçlerinde, sürdürülebilirlik ilkelerinin ne derece dikkate alındığı ve bu ilkelerin nasıl uygulamaya konduğu detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Türkiye'de sürdürülebilir kent planlaması uygulamalarında karşılaşılan zorluklar, eksiklikler ve öneriler, şehirlerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarında karşılaşılabilecekleri engelleri ve bu engellerin nasıl aşılabileceğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin şehir planlama süreçlerinde çevresel, sosyal ve ekonomik boyutların daha dengeli bir şekilde ele alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma, sürdürülebilirlik ilkelerinin kentsel siyaset ve evre yönetimi süreçlerine entegrasyonunun şehirlerin uzun vadeli gelişimi üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Çalışmanın bulguları, sürdürülebilir kentsel formun oluşturulması için önerilen stratejilerin, hem teorik hem de pratik düzeyde şehir planlama süreçlerini nasıl iyileştirebileceğine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Sürdürülebilir kent planlaması için önerilen stratejilerin, şehirlerin çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarında nasıl bir rol oynayabileceği ve bu süreçlerin nasıl daha etkili bir şekilde yürütülebileceği konularında yeni bakış açıları sunulmuştur. Türkiye’de sürdürülebilir kent planlaması uygulamalarının yeniden değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmış ve şehirlerin sürdürülebilirlik perspektifinden daha etkili bir şekilde planlanması için önerilen stratejiler, şehirlerin uzun vadeli sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarında kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın sunduğu stratejik öneriler ve bulgular, sürdürülebilir kent planlamasının hem teorik hem de pratik düzeyde nasıl gerçekleştirilebileceğine dair önemli bir yol haritası sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: evre Yönetimi, Kent Planlaması, Kentsel Siyaset, Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Kent

Kaynakça

Aguirre, B. E., 2002. Sustainable development as collective surge. *Social Science Quarterly*. 83 (1): 101–118.

Ashworth, G.J. and Tunbridge, J.E., 2000. *The tourist–historic city: retrospect and prospect of managing the heritage city*. Pergamon Press, Oxford.

Basiago, A. D., 1996. The search for the sustainable city in 20th century urban planning. *Environmentalist*, 16, 135-155.

Batuhan, T., Kodaz, İ., 2020. On Birinci Kalkınma Planında Kentleşme ve evre Politikaları. *şehir ve Medeniyet Dergisi*, 6(12), 75-94.

Bayram, F., 2001. Sürdürülebilir kentsel gelişme: araçlar, yaklaşımlar ve Türkiye. İçinde Cevat Geray’a Armağan: 251- 265. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.

Berger, M., 2014. The unsustainable city. *Sustainability*. 6 (1): 365–374.

Berkani, A., Köymen, E., 2023. Akıllı şehirlerin Tasarım ve Geliştirilmesinde şehir Bilgi Modellemesinin (CIM) Rolü: Amsterdam rneği. *PLANARCH-Design and Planning Research*, 7(2), 163-170.

CEU (Council of Europe), 2009. *Manifesto for a New Urbanity European: Urban Charter II*. Council of Europe Publishing, Strasbourg.

Choguill, C. L., 2008. Developing sustainable neighbourhoods. *Habitat International*. 32: 41–48.

Cömertler, S, Cömertler, N., 2021. Akıllı Kentlerde Çevresel, Sosyal ve Ekonomik Sürdürülebilirlik, Kopenhag Örneği. Journal of Architectural Sciences and Applications, 6 (1), 317-333. DOI: 10.30785/mbud.780116.

Harris, J. M., 2000. Basic Principles of Sustainable Development. Global Development and Environment Institute Working Paper:00-04, Tufts University, USA.

Haughton, G., 1997. Developing sustainable urban development models. Cities. 14 (4): 189–195.

ICLEI (International Council for Local Environmental Initiatives), 1994. Aalborg Charter. European Conference on Sustainable Cities and Towns, (24–27 Mayıs 1994), Aalborg.

Johnston, P., Everard, M., Santillo, D. ve Robèrt, K., 2007. Reclaiming the Definition of Sustainability. Environmental Science and Pollution Research International, 14(1) 60-66.

Keleş, R. and Hamamcı, C., 1993. Çevrebilim. İmge Kitabevi, Ankara.

Mora, L., Bolici, R., 2017. How to become a smart city: Learning from Amsterdam. Green Energy and Technology. Springer, 251–266.

Nijkamp, P. ve Pepping, G. (1998). A meta - analytical evaluation of sustainable city initiatives. Urban Studies, 35 (9): 1481-1500.

Özcan, K., 2016. Kent Planlamada Sürdürülebilirlik Gündemi: Bir Kavramsallaştırma Denemesi. Avrasya Terim Dergisi, 4(2), 7-17.

Özgen, N., 2019. Sürdürülebilirlik Kavramı ve Kullanım Alanları. Özgen, N. E., Kahyaoğlu, M. (Ed.) Sürdürülebilir Kalkınma, Ankara: Pegem Akademi. 2-37.

Ruckelshaus, WD., 1989. Toward a sustainable world. Scientific American. 261 (3): 66–175.

Salet, W., 2014. The ladder of sustainable urbanization. disP–The Planning Review. 50 (4): 4–5.

Satterthwaite, D. (1997). Sustainable cities or cities that contribute to sustainable development?. Urban Studies, 34 (10): 1667–1691.

Mardin'de Kentsel Ekonominin Dönüşümü: Kültür Turizmi Sektörü ve Yerel Kültürün Yeniden Üretimi

Şilan Çelebioğlu

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anadolu Üniversitesi
silancelebioglu@hotmail.com

Özet

Bir sosyal düzen olarak kent, sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde toplumsal, ekonomik ve nüfus gibi bileşenlerden meydana gelen bir kurumlar sistemidir. Aynı zamanda dinamik bir yapı olan kentler, özellikle nüfus bakımından ve statü açısından değişim göstermektedir. Bu değişimlerin etkileri ilk elde kentin ekonomisini ve dolayısıyla sermaye birikiminin yönünü belirlemektedir. Çift taraflı işleyen bu etkileşimler kent ekonomisi kavramının önemini ortaya koymaktadır. Kent ekonomisi/kentsel ekonomi adlı disiplinin de kentin gelişimine etki eden üretim ve tüketim yapılarının, kentin fonksiyonel işlevleri ve dolayısıyla mekânsal kullanımının ve planlamanın, son olarak da çeşitli kararlarla somutlaşan kentsel politikalara göre şekillendiğini söylemek gerekir. Nitekim, kültürücü yaklaşımın öncüsü olan Weber'e göre (2003), açıklayacak olursak kent, evler topluluğuna sahip olmasının yanı sıra, kendisine ait toprağa dayalı mülkiyeti, gelir ve giderlerden oluşan bir bütçesiyle kendisine iktisadi birliğe sahip bir birimdir.

Ekonomik faaliyetlerin merkezi olma misyonuyla öne çıkan kentler, coğrafi konumları ve dolayısıyla tarihî özellikleri, beşerî kalkınma ve kaynak dağılımı, kentin sosyal sermayesinin gelişimi ve etkin yönetim organizasyonu gibi değişkenlerle birbirinden ayrıldığından kentsel ekonomik yapıları da farklılık göstermektedir. Dolayısıyla kent ekonomisi kentsel alanların temel karakterini açıklamakta ve kentsel morfoloji ile kentin endüstriyel iç yapısı arasındaki ilişki örüntülerini ortaya koymaktadır. Bu ilişki hizmet, sanayi, ticaret ve endüstri gibi faaliyetlerle sınıflandırılırken küresel sisteme eklemlenme süreci ile kent rolleri önem kazanarak kentsel işlevciliğin artmasını sağlamıştır. Bu araştırma, esasında hizmet sektörü içerisinde bir alt dal olarak yer alan turizmin kentsel mekânda giderek endüstriyel bir faaliyet alanı olarak yer almasını ve ticarî bir meta olarak yeniden kurgulanmasına odaklanmayı amaçlamaktadır.

Dinamik ve interdisipliner yapısı ile gezi, eğlence, alış-veriş ve kültür gibi çeşitli amaçlarla yapılan, yeni ve farklı deneyimler kazandıran seyahatler olarak tanımlanan turizm, aynı zamanda yarattığı istihdam ve döviz geliri bakımından son yıllarda önemli atılım gösteren alanlardan biri olmuştur. Fordizmden post-Fordizme geçiş ile birlikte 1990'lı yıllardan bu yana tüketici tercihleri de değişmekte, deniz turizmindeki tekel, yerini, yayla, tarih, kültür, inanç, sağlık ve gastronomi, ekoloji turizmleri gibi çeşitlenmelere bırakmaktadır.

Türkiye'de turizm endüstrisinin gelişimini turizm politikalarının evrimine paralel bir şekilde okumak gerekir. Hizmet sektörünün bir dalı olarak incelenen turizm endüstrisi, 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ile başladığı kabul edilen neo-liberalleşme ve küresel piyasaya eklemlenme politikalarının getirdiği önemli yeniliklerden biri olarak kalkınmada öncelikli sektör kabul edilmiştir. Yerel kaynakların döviz

getirici dış ticaret araçları ve sektörler olarak işlevselleştirilmesi politikasının en belirgin alanı, Akdeniz-Ege kıyı şeridinin uluslararası turizm alanı olarak ticarileştirilmesi olmuştur. 1982 tarih ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu örneğinde olduğu gibi, daha 1980'lerin başından itibaren, turizm işletmecilerine arsa tahsisi, vergi indirimi, yatırım teşviki gibi imtiyazlar tanıyan önemli düzenlemeler yapılmıştır. İlerleyen dönemde eklenen benzer düzenleme ve politikalarla, Antalya-İzmir arasındaki sahil şeridi boyunca, Alanya, Kemer, Fethiye, Köyceğiz, Marmaris, Bodrum ve Çeşme örneklemindeki mevsimlik tatil-kentlerinin oluşumu sağlanmıştır

Ekonomik olarak neo-liberal çizgide ilerleyen turizm endüstrisinin atılım gösterdiği önemli alanlardan biri de kültür turizmidir. Klasik turizm anlayışına alternatif bir alan olarak ortaya çıkan kültür turizmi, kültürel coğrafyanın da ilgilendiği miras; kültür mirası somut/somut olmayan miras, tarihi miras, arkeolojik miras, kentsel miras gibi kavramsallaştırmalarla karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de yerel coğrafyanın turizme açılmasına ve kaynakların turistik metalaştırılmasına dayalı ekonomi politikası araçlarından biri olarak belirlendiği alanlardan biri de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki etno-kültürel varlıklar olmaktadır. Bu bağlamda turizm endüstrisinin giderek yükselen bir faaliyet alanı olarak öne çıkan kültür temelli turistik davranışın Türkiye'de yoğunlaştığı yörelerden birinin Mardin olduğu gözlenmektedir. Mardin gibi, Anadolu ve Mezopotamya medeniyetlerinin tarihsel birikimlerini özellikle dinsel mimari unsurları ile barındırmakta olan kentlerdeki bu tarihsel nitelik, turizmi teşvike yönelik bir imaj olarak simgeleşmekte ve kent kimliğinin yeniden inşasında kurucu bir temel olarak kullanılmaktadır.

Mardin ve civarı, coğrafi konumu itibarıyla bulunduğu Yukarı Mezopotamya coğrafyasının fiziksel özellikleri ile antik dönemden bugüne tarihsel birikimi tarafından belirlenmiş, bu kapsamda, tüm Anadolu kentleri gibi, antik site, Ortaçağ imparatorluk şehri, modern Cumhuriyet kenti ve küreselleşme çağına özgü neoliberal kent aşamalarından geçmiştir. Mardin, Asya'dan Avrupa'ya uzanan antik kara ticaret yolları üzerinde bulunan her şehir gibi kavimler arası ticari ve askerî faaliyetlerinin etkilerinden önce, Pers, Arap, Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinin sınırlarının kesiştiği bir coğrafi konumda bulunmasının sonucu olarak, çoklu etno-kültürel kimliklerin ve medeniyetlerin yerleşim alanı olmuştur. Medeniyetler arası birikimin yörede gözlenebilen en belirgin unsurlarından biri, Hristiyan inancının Antik Mezopotamya ve Anadolu coğrafyasındaki erken görünümünden biri olan Süryani kimliği ve cemaatidir. Süryani inanç terminolojisinde "Tur Abdin" diye adlandırılan bölge, günümüzde de Metropolitlik başta olmak üzere Süryani inancının önemli dinsel merkezlerini barındırmaktadır. Bu medeniyetler arası tarihsel birikim ve etno-kültürel çeşitlilik, Mardin'in, günümüzde tarih-kültür-inanç turizmi temalı "dinlerin ve dillerin kenti" olarak ifade edilen güncel kentsel kimlik kurgusunun temel argümanını oluşturmaktadır.

Bu noktadan hareketle değinilmesi gereken diğer bir konu ise Süryani kültür mirasına yönelik artan turistik ilgidir. İnanç ve kültür turizminin Mardin'e yönelik ilk seyri 2000'li yıllarla birlikte gelişmeye başlamıştır. Kentte bulunan tarihi Süryani konaklarında çekilen dizilerle birlikte Mardin'e yönelik merak artınca, tarihsel mekânlar turizm için yeniden dönüştürülmüş, öncesinde, güvenlik endişelerinden dolayı, Dara, Beyazsu gibi yerler gezi rotası içine dahil edilmeyorken, bugün özellikle Dara önemli bir "destinasyon" olarak sunulmaya başlanmıştır (Küçük, 2019). Öte yandan bir öz temsil aracı olarak

etnisiteyi gündeme getiren mutfak kültürünün bölgenin gastronomi bağlamında önemli bir destinasyon haline gelmesine hizmet edebileceği düşüncesiyle Süryani şarabı, Süryani kahvesi, Süryani çöreği, Süryani pizzası gibi yerel mutfak ürünlerinin de birer turistik pazarlama aracı olarak yeniden üretilmektedir. Bugün, özellikle Mardin ve Midyat'ta 2000-2500 civarındaki nüfuslarıyla kurucusu oldukları şehirde turizm nesnesi haline gelen Süryaniler, kültür ve inanç turizminin geliştirilmesi amacıyla çekici bir imge olarak kurgulanmakta, Süryani kimliği üzerinden sunulan çok kimlikli çok kültürlü yerel tarih söylemi, mimarî miras ve arkeolojik kalıntılardan ibaret turistik envanter, bu varsayımı günlük yaşamda gözlenebilir kılmaya yeterli somut veriyi sunmamaktadır (Özcoşar, 2013)

Bu çalışma, Türkiye'de, ülke ekonomisinin küresel piyasaya eklemlenmeye dayalı neoliberal ekonomi politik rejiminin belirleyici bir unsuru olarak turizm sektörü kapsamında yerel coğrafyanın uluslararası turizme açılmasında, özellikle Yukarı Mezopotamya havzasında yer alan Mardin örneğinde güncel "medeniyetler arası turistik kent" söylemleri kentsel kimlik kurgusunu, kentsel mekânın tarihsel dönüşümü ve yerel toplumun ekonomik, toplumsal ve kültürel yapılarının evrimi ışığında incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Bu kapsamda Neo-Marksist kent kuramı çerçevesinde kentsel ekonomik sistem ile mekân arasındaki ilişki bağlamının mekânın salt fiziksel bir yerleşim alanından sermaye birikim aracına dönüşüne ve haliyle fiziksel kullanım değerinden ticari değişim değerine evrimine odaklanan yöntem ışığında tartışmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Kültür Turizmi, Kent Ekonomisi, Süryaniler, Kent Kimliği

Kaynakça

- Akyüz, H. G. (2005). Tüm yönleriyle süryaniler. Anadolu Ofset.
- Arslanoğlu, R. (2000). Kent, kimlik ve küreselleşme. Ezgi Kitabevi.
- Aydın, S., Özel, O., Ünsal, S., & Emiroğlu, K. (2019). Mardin aşiret, cemaat, devlet. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bell, G. (1911). Amurath to amurath. William Heinemann Mcmxı
- Castells, M. (1997). Kent, sınıf, iktidar. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Corbusier, L. (2014). Şehircilik. (Pelin Kotas, Çev.). Diamon Yayınları.
- Çağlar, A. (2007). Rescaling cities, cultural diversity and transnationalism: Migrants of Mardin and Essen. *Ethnic and Racial Studies* 30(6), ss. 1070-1095.
- Çelebioğlu, Ş. (2023). Yer ve yurt arasında bir kimlik ve hafıza: süryanilerin "ev"e dönüş göçü. Pınar Melis Yelsalı Parmaksız (Edt.). Ev: tarihsel, toplumsal ve sembolik bir mekân olarak anlamı ve dönüşümü (ss. 173-190). Nika Yayınevi.
- Doğaner, S. (2013). Türkiye kültür turizm. Doğu Kitabevi.

Doytcheva, M. (2009). Çokkültürlülük. İletişim Yayınları.

Engels, F. (1992). Konut sorunu. (Güneş Özdural, Çev.). Sol Yayınları.

Harvey, D. (2001). Sermayenin mekânları eleştirel bir coğrafyaya doğru. Sel Yayıncılık.

Harvey, D. (2003). Sosyal adalet ve şehir. (M. Moralı, Çev.). Metis Yayınları.

Harvey, D. (2008). Umut mekânları. (Zeynep Gambetti, Çev.). Metis Yayınları.

Keleş, R. (1993). Kentleşme politikası. İmge Kitabevi.

Küçük, M. (2019, Ekim 16-19). "Yeni Mardinler Üretmek ve Tüketmek: Mardin'in Turistikleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme [Sözlü Bildiri]. IV. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi Ankara, Türkiye.

Lefebvre, H. (2014). Mekânın üretimi. (Işık Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.

Lynch, K. (2010). Kent imgesi. (İrem Başaran, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.

Morley, D., & Kevin R. (1997). Kimlik mekanları. (Emrehan Zeybekoğlu, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Nora, P. (2006). Hafıza mekânları. (M. Emin Özcan, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.

Özcoşar, İ. (2013). Şehir ve cemaat: mardin süryanileri ya da süryanilerin mardin'i. İdeal Kent, 9, ss. 74-93.

Öztürk, M. (2013). Çoğulculuk söyleminin sahiciliği üzerine: midyat örneği. İdealkent 9, ss. 42-73.

Palmer, A. (1990). Monk and mason on the tigris frontier: the early history of tur'Abdin. Cambridge University Press.

Rebholz, A. A. (2017). Kent kuramları: klasikler ve çağdaşlar. M. Talas, M. ve E. Yiğit (Edt.). Kent sosyolojisi (ss. 136-160). Lisans Yayıncılık.

Ritzer, G. (2011). Toplumun mcdonaldlaştırılması. Ayrıntı Yayınları.

Sönmez, F. (2012). Kapitalist Devlet ve Kentsel Mekânın Dönüşümü: Stratejik-İlişkisel Yaklaşım Açısından Harvey ve Castells'in Kent Kuramları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.

Şengül, T. (2001a). Kentsel çelişki ve siyaset. Demokrasi Kitaplığı.

Şengül, T. (2001b). Sınıf mücadelesi ve kent mekânı. Praksis, 2, ss. 9-31.

Weber M. (2003). Şehir modern kentin oluşumu. (Ceylan, Çev.). Bakış Yayınları.

Osmanlı Devleti’’nde Altyapı İnşaatlarının Dönüşümü ve Philipp Holzmann Şirketi

Sena Belviranlı Çuhadar ^{1,*} & Nuran Kara Pilehvarian ¹

¹ Mimarlık Yıldız Teknik Üniversitesi
senabelviranlı@gmail.com

Özet

Sultan II. Mahmud reformları ile başlayan çoğu kaynakta “Osmanlı Modernleşmesi” olarak anılan süreç, 19. yy. süresince her alanda yapılan reformlar ve ardından yeni yapılanmalarla birlikte gerçekleşen kapsamlı bir dönüşüm hareketiydi. Ordu isyanları, çocuk yaşta tahta geçen sultanlar, nâibe valide sultanlarla merkezi otoritenin zayıflaması, ordunun bu durumu sürdürmek istemesi, Avrupa kıtasında yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşümler, devletin idari teşkilat yapısında ve buna bağlı olarak askeri, eğitim, sağlık ve üretim alanlarındaki reformları kaçınılmaz kılmıştı.

Devletin merkezi otoriteyi yeniden güçlendirme, yeni oluşan dünya düzeninde çağına yön veren devlet olma hedefiyle de gerçekleştirdiği bu çok yönlü değişimlerin önemli bir parçası da Osmanlı topraklarında yapılan altyapı çalışmaları idi. Yeni dünya düzeninde oluşan yeni ekonomilerin getirisi olan demiryolları ve yeni ticari limanlar gibi altyapı projeleri, hem devlet yapısını güçlendirmeyi hem de artan ekonomik ve ticari faaliyetler yoluyla devlet gelirlerini artırmayı hedefliyordu. Bunun yanı sıra, bu altyapı projeleri askeri lojistik desteği devletin tüm topraklarına ulaştırmak, toplumun yaşam standartlarını yükseltmek ve merkezi otoriteye bağlı bütünleşmeyi sağlamak açısından da büyük önem taşımaktaydı.

Bu nedenle, demiryolu inşaatları, liman gelişimleri ve su temini projeleri gibi stratejik öneme sahip büyük altyapı projelerini gerçekleştirmek için gerekli teknik bilgi ve finansal kaynakların artırılması adına, yabancı sermayeye çeşitli imtiyazlar ve teşvikler sunulmuştur. Uluslararası iş birlikleri ile Osmanlı mimarlık ve inşaat ortamında da yabancı sermayenin payı artmıştır. Bu süreçte, özellikle Batı Avrupa’dan gelen şirketler, Osmanlı topraklarında büyük altyapı projelerine imza atmıştır. Bu projelerdeki yabancı sermaye kendi ülkesindeki inşaat aktörlerini de projelere dahil etmiştir.

Avrupa’dan gelen yabancı sermaye ve teknoloji desteği ile hayata geçirilen büyük altyapı projeleri, hem Osmanlı modernleşme sürecini desteklemiş hem de yerli mühendis ve teknik elemanların yetişmesine olanak tanımıştır. Bu projeler, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin mühendislik ve teknik kapasitesinin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. 19. Yüzyıl’ın başlarında, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren inşaat şirketleri genellikle İngiliz ve Fransız kökenliken bu durum yüzyıl sonunda değişmiştir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Almanya ile artan siyasi ve ekonomik ilişkiler sonucunda, Alman inşaat şirketleri de Osmanlı topraklarında önemli projeler üstlenmeye başlamıştır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermeye başlayan Alman şirketlerinden biri de Philipp Holzmann & Co. olmuştur. Şirketin Osmanlı topraklarına girişi, Anadolu Demiryolu Projesi ile olmuştur. Bu proje, 1889'da kurulan Anadolu Demiryolları Şirketi (Société du Chemin de fer Ottoman d'Anatolie)'ne verilen imtiyazla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Başlangıçta, Graf Vitali'nin "Regie Generale des Chemins de Fer" şirketi ile kurulan ortaklıkla projeye başlanmış, ardından Anadolu Demiryolu Projesi'nin başındaki isim olan Deutsche Bank yönetim kurulu üyesi Georg von Siemens'in isteği üzerine Philipp Holzmann & Co. da projeye dahil olmuştur. Siemens, bu projeyi Alman inşaat şirketlerinin uluslararası alanda deneyim kazanması için önemli bir fırsat olarak görmüştür ve bu durum, şirketin uluslararası alandaki faaliyetlerinin genişlemesine zemin hazırlamıştır. Şirket planlandığı gibi sonrasında Afrika'da pek çok proje gerçekleştirmiş ve Alman kolonizasyon çalışmalarında önemli roller üstlenmiştir.

Regie Generale des Chemins de Fer Şirketi'nin Anadolu Demiryolları Şirketi'nin kurulmasından kısa bir süre sonra şirketten ayrılmasıyla, Anadolu Demiryolu Projesi'nin teknik lideri Philipp Holzmann & Co. olmuştur. Bu proje, şirketin Osmanlı topraklarındaki ilk büyük ölçekli işlerinden biri olarak kayda geçmiştir. Şirket, projenin başarıyla tamamlanmasının ardından Osmanlı Devleti'nde daha birçok projede yer almış ve modernleşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Bu süreçte Philipp Holzmann & Co. sadece demiryolu inşaatlarında değil, aynı zamanda limanlar, köprüler ve su altyapısı gibi projelerde de etkin bir şekilde yer almış, modern inşaat yöntemleri ile mühendislik uygulamaları yaparak önemli başarılar elde etmiştir.

Philipp Holzmann Şirketi, 1849 yılında Johann Philipp Holzmann tarafından kurulmuş ve Avrupa ile Kuzey Amerika'daki sanayi devriminin getirdiği yeni mühendislik projelerine yanıt vermek amacıyla faaliyetlerine başlamıştır. Şirket Frankfurt'taki Borsigplatz Tüneli, Hamburg Limanı, Amsterdam Merkez İstasyonu gibi önemli yapılar inşa etmiştir. Şirket, demiryolu inşaatları, tüneller, köprüler ve büyük ölçekli sanayi yapılarında uzmanlaşarak hızla büyümüştür. Özellikle Almanya'nın sanayileşme sürecinde edindiği teknik bilgi birikim ve deneyim, Osmanlı projelerinde de etkin bir şekilde kullanılmıştır, bu durumun Osmanlı'daki teknik eğitim açısından da büyük bir fırsat yarattığını tahmin etmek zor değildir. Şirketin Mimar Kemaleddin, Mehmet Nihat Nigizberk gibi devlet kurumlarında çalışan mimarlarla birlikte proje geliştirdiği arşivlerdeki belgeler ve projelerde kayıtlıdır.

Şirketin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri, özellikle İstanbul'da açılan inşaat büroları ile daha da genişlemiştir. İstanbul bürosu, projelerin planlanmasından, mali yönetimine ve fon kullanımına kadar tüm süreçlerin denetlenmesinde kritik bir rol üstlenmiştir. Bürolar ayrıca, projelerin teknik detaylarının hazırlanması ve projelerin modern mühendislik çözümleri ile hayata geçirilmesi noktasında da stratejik kararlar almıştır. Philipp Holzmann & Co., İstanbul'da Haydarpaşa Limanı, Üsküdar-Kadıköy su tesisleri, İzmit Körfezi Dok/Kuru Havuz ve Metropol Metro Projesi (1911) gibi önemli projelere imza atmıştır. Bunun yanında, şirket Anadolu'nun farklı bölgelerinde de Konya Ovası Sulama Projesi gibi önemli çalışmalara katılmıştır ve bu projeler yerel halkın yaşam kalitesini artırmıştır.

Philipp Holzmann & Co., yalnızca Osmanlı Dönemi'nde değil, Cumhuriyet Dönemi'nde de Türkiye'deki faaliyetlerini sürdürmüştür. Ankara ve İstanbul'da büroları bulunan şirket, uzun yıllar Türkiye'de inşaat ve mühendislik alanında önemli projeler gerçekleştirmiştir. Şirket, projelerinde hem

modern inşaat tekniklerini (örneğin betonarme sistemler) hem de geleneksel yöntemleri (taş işçiliği, ahşap işçiliği, dövme demir kullanımı) bir arada kullanarak verimliliği ve kaliteyi artırmıştır. Ayrıca buharlı makineler gibi modern ekipmanlar kullanarak iş süreçlerini daha da verimli hale getirmiştir.

Bu çalışma, Philipp Holzmann şirketinin Anadolu Demiryolları Projesi ile başlayan süreçte Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği altyapı projelerini incelemeyi hedeflemektedir. Projelerin, Osmanlı inşaat ortamı içerisinde sunduğu teknik yenilikler ve modernizasyon sürecine katkılar, Osmanlı mimarları ve mühendislerinin projelerdeki rolü üzerinde durulacaktır. Ayrıca, bu projelerin gerçekleştirilmesinde kullanılan yöntemler ve teknolojinin Osmanlı inşaat sektörüne etkileri ele alınacaktır. Böylece, bu projelerin tarihi ve mühendislik boyutlarıyla incelenmesi hedeflenmektedir.

Bu çalışmada, kaynak olarak hem Alman hem de Osmanlı arşivleri incelenmiştir. 2003 yılında kapanan Philipp Holzmann Şirketi'nin arşivi, Almanya'nın Frankfurt şehrinde bulunan Institut für Stadtgeschichte (Şehir Tarihi Enstitüsü)'ne devredilmiştir. Bu arşivdeki proje belgeleri ve Osmanlı arşivlerinde yer alan dokümanlar birlikte ele alınarak, şirketin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin derinlemesine bir analizi yapılacaktır ve bu süreç, tarihsel bağlamda inşaat sektöründeki gelişmelerin anlaşılmasına ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İnşaat Sistemi, Philipp Holzmann, Altyapı Projeleri

Kaynakça

Bilgili, N. (2016). İstanbul Limanları'nın Modernizasyonu: Dersaadet rıhtım ve anadolu demiryolları şirketlerinin inşa faaliyeti (1890-1934) (M. S. Thesis) . İstanbul Technical University, Department of Architecture.

Heinrich M., (1949). Philipp Holzmann, Aktiengesellschaft im Wandel von hundert Jahren : 1849-1949, Umschau Publishing House.

Issawi, C. (1980). The Economic History of Turkey, 1800-1914. Chicago: University of Chicago Press.

Kösebay Erkan, Y. (2007). Anadolu demiryolu çevresinde gelişen mimari ve korunması (Ph.D. Thesis), İstanbul Technical University, Department of Architecture.

Özege, M.S. (1971). Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, Fatih Press.

Özyüksel, M. (1988). Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları. İstanbul, Arba Yayınları.

Pamuk, Ş. (1987),The Ottoman Empire and European Capitalism 1820-1913: Trade, Investment and Production, Cambridge University Press, Cambridge and New York.

Pamuk, Ş. (2010). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İstanbul, İletişim Yayınları.

Piaton, C., Godoli, E., Peyceré D. (Eds.). (2012). Building Beyond The Mediterranean Studying Archives of European Businesses (1860-1970), Honoré Claire.

Pohl, M. (1999). Philipp Holzmann: Geschichte eines Bauunternehmens 1849-1999, C.H. Beck, München.

Şenyurt, O. (2011). Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm, İstanbul, Doğu Press, 2011.

Uzun, T. (2008). Geç Osmanlı-erken Cumhuriyet dönemi mimarlık pratiğinde bilgi ve yapım teknolojileri değişimi erken betonarme İstanbul örnekleri: 1906-1930. (Ph.D. thesis), Yıldız Technical University, İstanbul.

Ürekli, F. (1999). İstanbul'da 1894 Depremi. İstanbul: İletişim Publish.

Yergün, U. (2002). Batılılaşma dönemi mimarisinde yapım teknolojisindeki değişim ve gelişim (Ph.D. thesis). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yetişgin, M., & Özdamar, T. (2018). Osmanlı Şehirlerinde Belçika şirketlerinin altyapı faaliyetleri. TAD.

Yılmaz, C. (2011) Osmanlı anonim şirketleri, Scala Press, 2011.

Türkiye'de Sosyal Konut Projeleri ve Tasarım Eleştirisi: Ankara Kuzeykent TOKİ Projesi Örneği Üzerine Bir İnceleme

Ezginaz Kara

İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı İstanbul Gelişim Üniversitesi
ekara@gelisim.edu.tr

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için kentsel dönüşümle geri kazanılan sosyal konut bağlamında Ankara Kuzeykent TOKİ Projesi'ni incelemektedir. Çevre duyarlılığı, insan merkezli tasarım, estetik algı ve altyapı/ulaşım planlamasındaki eksiklikler gibi standart ve genel bir perspektifle tasarlanan projelere ilişkin yaygın sorunlar araştırılmaktadır. TOKİ sosyal konut projelerinin analizi, projenin kentsel doku üzerindeki etkisinin değerlendirilmesini içermektedir. Bu nitel çalışmada, TOKİ'nin temel tasarım uygulamalarındaki sorunlar vurgulanarak proje için iyileştirmeler önerilmektedir. Merkezi nokta, estetik ve işlevin birlikte ele alındığı, tasarım fikirleri açısından çeşitlendirilen, çevreye duyarlı, insan odaklı, altyapı açısından sağlam bir yaklaşımın gerekliliği etrafında şekillenmektedir. TOKİ projelerinin analizi, Türkiye'deki sosyal konut girişimlerinde karşılaşılan yaygın mekansal ve tasarım zorluklarının geniş bir yelpazesine temsilci bir örnektir. Bu sorunların ele alınmasıyla, çalışma Türkiye'deki sosyal konut projelerinin kalitesinin ve etkinliğinin artırılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Artan nüfus ve yapısal zayıflıklar nedeniyle büyük bir ihtiyaç haline gelen sosyal konut projeleri, TOKİ Başkanlığı himayesinde geliştirilmektedir. TOKİ (Toplu Konut İdaresi), bu sorunu çözmek için "KuzeyKent" projesini geliştirmiştir. Bu makale, TOKİ projesi kapsamında özel olarak ele alınan Kuzeykent projesinin hedeflerini, yöntemlerini, literatür taramasını, bulgularını ve sonuçlarını inceleyecektir. Bu çalışma, TOKİ'nin sosyal konut projelerinin tasarım yönlerini ve ilgili eleştirileri analiz etmek için karma yöntemler yaklaşımını kullanmaktadır. Yöntemler, literatür taraması, vaka çalışması analizi ve karşılaştırmalı analiz kombinasyonunu içermektedir. Bu makale, bu projelerin tasarım ve inşaat özelliklerini ve Türkiye'deki sonuçlarını derinlemesine inceleyecektir. Özellikle, Toplu Konut İdaresi (TOKİ) gibi kuruluşlar tarafından finanse edilen sosyal konut projelerine ilişkin tartışmalar, bu projelerin kentsel gelişime nasıl katkıda bulunduğu konusu inceleme kapsamının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Sosyal konut politikalarının ihtiyaçları ne ölçüde karşıladığını ve nerelerde iyileştirmeler yapılabileceğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Diğer yandan, Kuzeykent TOKİ Projesi, sorunu çözmek için birçok kaynaktan sorular sorularak ayrıntılı olarak incelenecektir. Bu girişin ardından, mevcut çalışma örnek bir proje olan KuzeyKent'i ele almaktadır; bu, Türkiye'deki TOKİ sosyal konut politikası çerçevesinde yeni bir proje türü anlamına gelmektedir. Bu çalışmanın amacı, bir proje çağrısının (fon talep eden bağımsız bir birim) üç boyutunda sağladığı sosyal getiriyi analiz etmektir: girdisi, süreci ve çıktısı. Sorgulama, şemanın tasarımını, mimari unsurlarını, mühendislik ve çevresel yönlerini inceleyecektir. Araştırma ayrıca, şemanın kentsel oda ve çevresel sürdürülebilirlik açısından performansını belirlemeyi deneylerle

araştırmaktadır. Bu çalışma, KuzeyKent projesinin güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek diğer sosyal konut projelerinin planlama ve uygulama sürecini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, KuzeyKent TOKİ projesinin toplum ve bireyler üzerindeki etkilerini ve sonuçlarını belirlemektir. Bu projenin şehirdeki rolünü ve tasarımının sonuçları nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu girişimler tarafından yapılan araştırmalar, site ve mimari, altyapı, çevresel sürdürülebilirlik gibi alanlarda gelecekteki sakinler için ne gibi potansiyeller sundukları üzerine odaklanmaktadır. Öncelikle KuzeyKent TOKİ projesinin yerel topluluk üzerinde olumlu bir etki gösterdiği ve bu projenin tasarımı ile sonucu arasında bir ilişki olduğu hipotezi sunulmaktadır. Projenin çevresel sürdürülebilirlik, sosyal uyum ve genel yaşam kalitesi alanlarında birçok cephede olumlu sonuçlar vermesi beklenmektedir. Çalışmanın amacı projeyi dört farklı açıdan detaylı olarak analiz etmektir; sırasıyla mimari tasarım, altyapı hizmetleri, çevresel etki ve sosyal katkı. Aynı zamanda, kentsel alanın hem fiziksel hem de sosyal unsurlarını ve bunların daha geniş toplum üzerindeki etkilerini dikkate alarak kapsamını genişletmektedir. Örneğin, araştırma, bir proje içerisindeki yeşil alanların sakinlerin sağlık ve refahını nasıl etkilediğine bakacaktır. Bu çalışma, kat planlarını inceleyerek proje yönetimi ve uygulama sürecini ve bu planların ev sahiplerinin endişelerini nasıl çözebileceğini gösterecektir. Ancak bu çalışmada bazı sorunlar bulunmaktadır. Sonuçları prensipte doğru olsa da, bu duruma iki önemli karıştırıcı etken olabilir; kısa zaman dilimlerinde eksiksiz/doğru veri toplamanın mümkün olmaması, bu çalışmanın kapsamını kısıtlayabilir. Belirli proje belgeleri eksikse veya belirli veri setlerine erişimleri yoksa sorunlar yaşayabilirler. Veri toplama sırasında kaynak kısıtlamaları veya proje uygulama alanlarına erişim eksikliği gibi pratik zorluklarla karşılaşabilirler. Kusurlu olsa da, bu hususların dikkatli bir şekilde ele alınması, bulguların yorumlanmasına ve gelecekteki araştırmaların tasarımına rehberlik edebilir. Bu araştırma metodolojisi, hem nicel hem de nitel yöntemleri kapsamaktadır. Nicel veriler, örnek olarak sunulan araştırma alanıyla ilgili belgelerden sayısal verilerin incelenmesini içerir. Nitel veriler ise, literatürde mevcut bilgilerin gözden geçirilmesini ve örneğin kullanıcı odaklı bir perspektiften projenin incelenmesini içermektedir. Sonuç olarak, başlangıçta bir literatür taraması yapılacak, ardından örnek kullanılarak bir vaka çalışması analizi yapılacak ve araştırma sonuçlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasarım Eleştirisi, Kentsel Planlama, Uygun Fiyatlı Konut, Sosyal Konut Tasarımı

Kaynakça

Açıkgöz, A. Tuğba (2014), "Economic, Spatial, Social Impacts of Urban Transformation and the Role of Public: The Example of Ankara Gültepe (Çinçin)", Unpublished Master's Thesis, Gazi University Institute of Science and Technology, Department of Urban and Regional Planning, Ankara.

Armağan, Vildan (2014), "Urban Transformation in Terms of Society-Space Relationship: The Example of New Mamak Urban Transformation and Development Project", Unpublished Master's Thesis, Gazi University Institute of Social Sciences, Department of Public Administration, Ankara.

Köroğlu, Yusuf Emre (2020), "Assessment of Urban Transformation Implementation Actors' Awareness Levels on Sustainable Building Design Approach", Unpublished Master's Project, Institute of Science, Department of Real Estate Development and Management, Ankara University.

Eşkinat, Rana; (2012), "The Place and Impact of TOKI in the Turkish Construction Sector", DPUJSS, Volume: 32, Number: 2, p.159-172.

Yıldırım, Kemal, UZUN, Oğuzhan, KAHRAMAN, Necmi; (2009), "Evaluation of Living Spaces of Apartment Houses Located in Two Different Cultural Regions in Terms of Use Process", Politeknik Dergisi, Volume: 12, Number: 9, p.113-120.

Yıldırım, Hatice; (2012), "Evaluation of TOKI's Social Housing and Luxury Housing Projects: Ankara Example", Master's Thesis, Ankara University Institute of Science, Ankara.

Arslan Avar, A. (2009). Lefebvre's Triple – Perceived, Designed, Lived Space – Dialectic. Dosya, 17: 7-17

Çardak, F. S. (2011). "Examination of TOKI Houses in the Context of Urban Transformation: Yüreğir Sinanpaşa Urban Transformation Project and Asksantaş TOKI Example" (Published Master Disstertation) Çukurova University: Adana.

Demirli, M. E. (2011). "Socio-spatial Analysis of Urban Renewal in the Case of Relocating Kadifekale Inhabitants to TOKI Uzundere" (Published Master Disstertation) İzmir University of Economics: İzmir.

Çöl, Ş. Identity Problem in Our Cities and An Attempt to Measure the Identity Level of Today's Cities, M.S.Ü. 1998, p. 47

5. Oturum

Siyaset Bilimi

Oturum Başkanı: Abdül Samet Çelikçi

Salon 2

4 Aralık Çarşamba

16:00 - 17:30

Korkut Demir

Türkiye’de Devlet ve Halk Arasında Gerçekleşen Kanuna Aykırı Uzlaşma Alanlarının Siyasi Kültür Bağlamında Tahlili: İmar Affı Örneği

Murat Karatay

Ulusal Birlik Partisi versus Cumhuriyetçi Cephe: Fransa'da Aşırı Sağın İktidara Gelemesinin Nedenleri Üzerine Bir İnceleme

Osman Atasoy, Halil Peçe

Erken Cumhuriyet Döneminde Rejimle Barışık İslamcı Bir Portre Olarak Ali Vahit Üryani

Ahmet Berk Boz

Milli Görüş Hareketi ve Dönüşümü: 1970’li ve 1990’lı Yıllara Karşılaştırmalı Bir Bakış

Muhammed Enes Yılmaz

Ekonomi Bürokrasisinde Görev Alan Personellerin Üst Düzey Kamu Yönetimi ve Siyasette Aldığı Rollerin İncelenmesi

Türkiye’de Devlet ve Halk Arasında Gerçekleşen Kanuna Aykırı Uzlaşma Alanlarının Siyasi Kültür Bağlamında Tahlili: İmar Affı Örneği

Korkut Demir

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi İstanbul Üniversitesi
krktdemir@gmail.com

Özet

Devleti kendisinden gayri müesseselerden ayıran en yegâne unsur kendi ülkesinde hâkim kuvvet olmasıdır. Devletlerin esasında buyur etmiş oldukları bütün hukuki – siyasi – idari kararlar o ülkenin vatandaşları için çok dar bir alternatifler alanı haricinde alternatifsiz bir şekilde kabul edilmesi gereken emirlerdir. Devletin kendi aldığı kararlara uymayan kişileri ve kararlar neticesinde meydana gelen nizama muhalefet eden kişileri belirli ölçülerle cezalandırmasıysa siyasetin tabiatının olmazsa olmazlarından. Devletin bu keyfiyet alanı kendisine modern devletlerin dünya tarihine arzı endam etmesiyle hakiki manasıyla fiiliyet imkânı bulmuştur. Modern devletler geçmiş devletlere nazaran kendi halklarına daha detaylı emirler vermekte ve insanları daha fazla kuşatmaktadır. Buna mukabil olarak bu kuşatma kimi ülkelerde bir anlaşma kimi ülkelerde çatışmanın neticesinde hukukun ve kanunun sınırları dahilinde gerçekleşmektedir. Modern devletlerin kanun vasıtasıyla halk ile kurmuş oldukları münasebetin dengesi ülkelere göre değişmekle birlikte batılı liberal ülkelerin kanunun halk lehine devlet aleyhine olduğu şeklinde umumi bir kabul bulunmaktadır. Bu perspektife göre batılı liberal ülkeler modern devletin bir rüknü olarak sınırlı devlet umdesine münasip davranmaktadır. Batılı liberal ülkeler haricinde kalan ülkelerdeyse kanunlar devlet lehine halk aleyhine bir şekilde hayat bulmaktadır. Bu da devletlerin sınırlı olmaksızın güçlü olduğuna ve halkın Batı ülkelerinin tam zıttı bir şekilde güçsüz olduğu varsayımını doğurmaktadır. Devletin güçlü olduğu algısının bulunduğu ülkelerden biri de Türkiye’dir. Türkiye’de devletin güçlü buna mukabil halkınsa güçsüz olduğu varsayımı sıklıkla dile getirilmektedir. Bu çalışmada detaylandırılarak anlatılacak olan tahlile göreyse bu gerçekliği olan bir vaziyet değildir. Bilakis Türkiye’de halkın ve devletin uzlaşma alanları çok daha fazladır. Tıpkı bütün uzlaşmalarda olduğu gibi tarafların birbirlerinin rızasını sahip oldukları güç ölçeğinde aramak zorunda kalmaları hali Türkiye’de halk ve devlet arasında sıklıkla gerçekleşmektedir. Sanılanın aksine Türkiye’de halk güçsüz değil aksine Batılı halklara nazaran devletin karşısında çok daha güçlüdür. Yalnızca bunun gerçekleştiği anları Avrupa merkezli devlet – halk münasebeti bağlamında okuduğumuz ve kendi siyasi kültürümüz ve sistemimizin Batı ile uymayan kısımlarını kerih görmemizden kaynaklı olarak tahlil edememekteyiz.

Kanunların halk ve devletin uzlaşısıyla olduğu kadar kanunu tatbik eden otoritenin (devletin bütün fiziki unsurları) de halk nezdinde itibarlı olması gerekmektedir. Batı’da ekseriyetle devlet müesseseleri büyük bir kült haline gelmiştir ve olabildiğince serbestlik alanları vardır. Halk çoğunlukla bu serbestlik alanlarına dair herhangi bir kararda bulunamaz haldedir. Bu da devletin halk ile kurmuş olduğu ilişkide oldukça resmi ve mecburiyetler dahilinde olduğunu görmekteyiz. İnsanların içerisinde bulunmuş olduğu hayatın büyük bir kısmında gayri ihtiyari bir şekilde dahil oldukları bu durum sistemin tabiatı olarak

görülmektedir. Devletin kanunlarını tatbik edilenlerle kurulan bu ilişki kanuna uygun olmakla birlikte ne kadar halkın rızasına dayanmaktadır bunun tartışılması gerekmektedir. Buna mukabilse Türkiye gibi ülkelerde halk ve devletin fiziki unsurları arasındaki münasebet çok daha gayri resmi bir şekilde gerçekleşir. Burada halkın kanun ile benzer kişiliğe bürünmeye başlamasından kaynaklı olarak eleştirilemez ve sözüne uyulması kanunen olması gerektiği hali yerine çok daha kişiler arasında belirli biatlara dayanmaktadır. Biat her ne kadar kötü olarak görülüyor olsa bile bu doğru değildir çünkü bir kimseye biat etmek için ortada iki ayrı iradenin var olması gerekmektedir. Türkiye gibi ülkelerin biat kültürü ile yönetildiğini söyleyen araştırmacıların gözden kaçırdıkları bu hususun Batı’da cemiyetin devletten ayrı bir irade göstermenin imkansızlığını görmezden gelmektedirler. İktidarların değiştirilebildiği ama nizamın değiştirilmesinin mümkün olmadığı bu ülkelerin sistemlerinin norm olarak görülmesi o ülkeler haricindeki yapıların hepsinin eleştirilmesine sebebiyet vermektedir.

Habermass’ın belirttiği gibi modern devletin sistem düzeyi hayat düzeyini kolonize etmeyi başarmıştır. Çok erken yaşlardan itibaren farkında olmadan devletin koymuş olduğu kuralların içerisine çok farklı ve ciddi düzeylerde girilmektedir. Bunun en zirve olduğu Batı dünyasında devlet maddi – manevi pek çok alanı kanun vasıtasıyla işgal etmektedir. Devletin haricinde unsurlardan doğrudan halka fayda sağlayan sivil toplumun aşırı derecede güçsüz olduğunu belirtmek gerekir. Bununla uyumlu olarak kanunlar daha ciddi bir şekilde takip edilmekte, cezalar daha sert bir şekilde tatbik edilmekte ve kanuna mugayir unsurlar kanunun uygulanabilirliğine bakılmaksızın kaldırılmaktadır. Sıklıkla övülen bu durum ve kendisini herhangi bir kriz anında göstermeyen Batı’nın istikrarlı sisteminin temelinde olduğu düşünülen kanunların her alanı işgal edip sert uygulanması hususundaki anlayışla bakıldığı zaman Türkiye gibi ülkelerin hukukun tatbiki hususunda zafiyeti olduğunu söylemek cazip gelecektir. Türkiye’de bir hukuki kriz olduğu gerçeği tartışılmayacak kadar aşikardır. Fakat bu krizin Batı’da olduğu gibi kanunların sert uygulanmamasından kaynaklı mı yoksa kanunların tabiatından kaynaklı olup olmadığı hususu bu çalışmanın esas konusunu teşkil etmemekle birlikte önemli bir sorusu olmaktadır. Türkiye Batılı ülkelere kıyasla kanunların daha esnek uygulandığı ve kanun dışı unsurların kendisine daha fazla hayat alanı bulduğu bir ülkedir. Zemmedilen bu durum esasında siyasi kültürümüzün ve sistemimizin bizlere vermiş olduğu farklı bir uzlaşma unsurudur.

Hiç şüphesiz ki kanunun umumi bir kabule dayanıp herhangi bir hak ihlaline sebep vermediği durumlar için geçerli olmayan bu uzlaşma Türkiye’de siyasetin gerçek hayatla olan kurduğu münasebetin daha uzlaşmacı olduğunu göstermektedir. Türkiye’de zaman zaman halk ve devlet -özellikle seçimlerden önce- karşı karşıya gelmekte ve birtakım istekler konuşulmaktadır. Batıda benzeri olmayan bu uzlaşma sadece hukuki ve ahlaki çöküntünün ibaresi değildir. Devletin kanun koyması yeterli değildir. Koymuş olduğu kanunun tatbik edilebilirliğini düşünmesi ve bunun tatbikinin önündeki manileri de kaldırması gerekir, bunun olmadığı ve sadece kanun koyulmasıyla bırakılıp hukuk devleti mefhumuna sığınmak demokrasi maskesi altındaki diktatörlükten başka bir şey olmayacaktır. Bu uzlaşma alanlarının en sonuncularından biri Türkiye’de 2018 senesinde gerçekleşen ve İmar Barışı ismiyle yayınlanan 3194 sayılı İmar Kanunu’nun Geçici 16’ncı maddesidir. Bu çalışmada bu madde üzerinde durularak Türkiye’nin siyasi kültürünün ve sisteminin kendine has uzlaşma alanlarının yapısı incelenerek Türkiye’de devletin ne denli sınırlı olup olmadığı tahlil edilecektir. Söz konusu maddenin ehemmiyeti şudur, yapılan bu kanun değişikliği seçim öncesinde oy kazanma hissinin meydana getirdiği ciddi bir

baskı neticesinde gerçekleşmiştir. Bunun haricinde neticeleri itibariyle de gemiş e yönelik pek çok hak gaspının ve kanuna aykırı suçların affedilerek kanuni hale getirilmesi sağlanmış tır. Bunun neden bir uzlaş ı olduğu ve tipik Batılı yaklaşımın aksine hukukun ihlal edildiği ve geri kalmış lığın işareti olmadığı bu çalışmada tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sınırlı Devlet, İmar Affı, Modern Devlet, Potla Kültürü, Liberalizm

Kaynakça

- 1) Friedrich, Carl. J. Sınırlı Devlet. ev. Mehmet Turhan. İstanbul: Gündoğan Yayınları 1. Baskı. 1999.
- 2) Güngör, E., “Bozkır Türk Kültüründe Potla Benzeri Uygulamalar: Hakimiyet, G  ve Birliğin Sembolü; Toy (Ken Liy ), şölen, Yuğ”, Vakan visUluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 8/2 (Eylül 2023): 1532-1565.
- 3) Migdal, Joel S. Güçlü Toplumlar ve Zayıf Devletler. ev. Onur İşçi. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları. 1. Baskı. 2021.
- 4) Habermas, J rɡen. Kamusal lığın Yapısal Dönüşümü. ev. Tanıl Bora. Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları. 1. Baskı. 2015.
- 5) İmar Barış . Yapı Kayıt Belgesi Verilmesine İlişkin Usul Ve Esaslar. (3194 Sayılı İmar Kanunu 16. Ek Maddesi). 30443 Nolu resmi gazete (6 Haziran 2018). Erişim Tarihi: 08.09.2024.

Ulusal Birlik Partisi versus Cumhuriyetçi Cephe: Fransa'da Aşırı Sağın İktidara Gelemesinin Nedenleri Üzerine Bir İnceleme

Murat Karatay

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
karmuratay@gmail.com

Özet

Fransa’da ilk turu 30 Haziran, ikinci turu ise 07 Temmuz 2024 tarihlerinde gerçekleştirilen erken genel seçimlerin ardından aşırı sağ görüşe sahip Ulusal Birlik (Rassemblement National, RN) partisinin ilk turda almış olduğu % 33,2’lik oy oranı başta Fransa olmak üzere aşırı sağın Avrupa’da yükselişine dair endişeleri yeniden arttırmıştır. Aşırı sağcı Ulusal Birlik partisi, erken genel seçimlerden önce 6-9 Haziran 2024 tarihlerinde düzenlenen Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ise %31,5 oy oranına ulaşarak Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron’un erken genel seçim kararı almasına sebep olmuştur. Ulusal Birlik partisi erken genel seçimlerin ikinci turunda birinci turda aldığı oy oranının gerisinde kalmasına karşın mecliste 143 milletvekiline sahip olabilmektedir.

Ulusal Birlik partisinin kısa aralıklarla düzenlenen iki seçimde beklenmedik başarılarla ulaşması bu alanda çalışan araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Aşırı sağa mensup siyasi oluşumların Avrupa’nın hemen hemen genelinde ve özellikle Fransa’da 20. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak devam eden yükselişi akademide uzun zamandır üzerinde yoğunlukla durulan konular arasında gelmektedir. Aşırı sağcı Ulusal Birlik (o yıldaki adıyla Ulusal Cephe) partisinin oy oranlarının dikkatleri çeken şekilde artışı 2002 cumhurbaşkanlığı seçimleri ile başlamıştır. Partinin kurucusu Jean-Marie Le Pen ilk turda %16,86 oranında oy alarak ikinci tura kalmayı başarmıştır. 2007 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise 2002 seçimlerindeki başarı tekrarlanamamış, partinin oyu ilk tur seçimlerinde % 10,44’e düşmüştür. Benzer durum 2002 ve 2007 yıllarında düzenlenen genel seçimlerde de söz konusudur. Oy oranları 2002 yılında %11,1’den 2007 yılında %4,3’e gerilemiştir. Oy oranlarındaki düşüş, aşırı sağ görüşe sahip bir partinin yükselişinin sebep olduğu endişeden ötürü medyanın sürdürdüğü olumsuz kampanyanın neticesinde ana akım partilere karşı Ulusal Cephe partisi lehinde tepki oyu kullanan seçmenin tercihinin azalmasına bağlanmıştır.

2007 seçimlerinden sonra partide söz sahibi olmaya başlayan ve 2011 yılı itibarıyla babasının ardından partinin başına geçen Marine Le Pen 2007 yılındaki oy oranlarındaki düşüşten ders alarak partinin yörüngesini değiştirmeye karar vermiştir. Marine Le Pen “şeytanlıktan arındırma (dédiabolisation) olarak adını verdiği yeni kampanyasıyla partisinin “cumhuriyet değerleriyle” ters düşen yanlarını törpülemeye karar vermiştir. 2002 yılında elde edilen başarının ardından 2007 uğranılan hezimet, Marine Le Pen açısından partisinin seçmen nezdinde demokrasi ve parlamenter sistem başta olmak üzere cumhuriyet değerleriyle barışık meşru bir parti olarak kabul edilmesinin sağlanması gerektiği fikri üzerinde durmasına neden olmuştur. Marine Le Pen bu amaç doğrultusunda öncelikle partinin adını faşist kimliği andıran Ulusal “Cephe”den kurtararak Ulusal Birliğe çevirmiştir. Marine Le Pen, yaptığı

konuşmalarda ısrarla sağıcı bir parti olmadıkları vurgusunu yapmış, “sözde de olsa” cumhuriyetçi kimliğinin altını çizmek için Fransız radikal sağ figürlerine yapılan tüm atıfları kaldırmıştır. Ayrıca Marine Le Pen, partisini “egemenlik” ve “laiklik” gibi geleneksel cumhuriyetçi kavramların savunucusu olarak sunmuştur. Son olarak Marine Le Pen yeni kampanyası çerçevesinde babası Jean-Marie Le Pen’in düştüğü hatadan ders alarak kamuya karşı açıklamalarını, İslam’a karşı saldırılarını hariçte tutarak, ırkçı ve antisemitik söylemlerden arındırmıştır.

Marine Le Pen’in partisine çizdiği yeni yol haritası meyvelerini vermiş ve partisinin oy oranları 2012 genel seçimlerinden itibaren artarak devam etmiştir. Ulusal Birlik partisi genel seçimlerin ilk turlarında 2012 yılında %13,6; 2017 yılında %13,2; 2022 yılında %18,7 ve 2024 yılında daha önce yer verildiği gibi %33,2 oy oranına ulaşmıştır. Benzer artış seyrine cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de rastlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 2012 yılında %17,9; 2017 yılında %21,30 ve 2022 yılında %23,15 oranında oy alınmıştır.

Marine Le Pen liderliğinde 2012 yılı itibarıyla Ulusal Birlik partisi adına elde edilen ilerlemeye karşın seçim sonuçlarında dikkat çekici husus, birinci turlarda elde edilen başarının çoğunlukla ikinci turda tekrarlanamamasıdır. Bu çalışmada, Ulusal Birlik partisinin oylarının 1980’li yıllardan itibaren artış eğilimine girmesine ve 2002 yılı itibarıyla çoğunlukla seçimlerin ilk turlarında birinci ya da ikinci parti olmasına karşın aynı başarının ikinci turlarda neden tekrarlanamadığı sorusuna cevap aranmaktadır.

Ulusal Birlik partisinin iktidar partisi ya da ortağı olmasını engelleyen nedenlerin başında öncelikle Fransız seçmenlerin akıllarında bir “hükümet partisi” olarak yer almaması gelmektedir. Ulusal Birlik partisi özellikle Jean-Marie Le Pen döneminde 1980’lerden başlayarak 2000’li yılların ilk yıllarına kadar merkez sağ ve sol partilerin ekonomik anlamda başarısızlıkları karşısında tepkilerini göstermek isteyen seçmenlerin oylarını almıştır. Buna göre seçmenin ilk turda, merkez partilerine gereken tepkiyi gösterip, alınması gereken dersleri hatırlatıp ikinci turda hükümeti devralacak esas partiye tercihini yönelttiği düşünülmektedir. Seçmenin nezdinde Ulusal Birlik partisi, hükümet etme yetkisini alamayacak derecede cumhuriyet değerleriyle sorun içerisinde anti-demokratik bir partidir. Seçmenin aldığı bu tavır karşısında ya da seçmeni bu tavra meylettiren şekilde merkez partileri Ulusal Birlik partisinden hükümet etme yetkisini almasını engellemeye yönelik ittifak içerisine girmişlerdir.

Genel olarak Ulusal Birliğe karşı bir cephe ya da ittifak olarak görülen cumhuriyetçi tavır, aslında Fransız siyasetinde yıllardır kendisine yer bulmaktadır. Literatürde “Cumhuriyetçi Cephe (Republican Front)” olarak adlandırılan ittifak, aşırı sağın seçim kazanma şansını en aza indirmek için birkaç ana akım siyasi parti ve seçmenlerinin ortak çabasını tanımlamaktadır. Cumhuriyetçi Cephe’nin kuruluşu, 1955 yılında Dördüncü Cumhuriyet döneminde dört merkez sol ve merkez sağ partinin Jean-Marie Le Pen’in de ideologlarından olan Pierre Poujade’nin liderlik ettiği Esnaf ve Sanatkarları Savunma Birliği (UDCA)’ne karşı kurulan seçim paktına dayandırılmaktadır. Bu terim ilk olarak l'Express dergisinden bir gazeteci olan Jean-Jacques Servan-Schreiber tarafından kullanılmış, daha sonra Le Monde tarafından benimsenmiştir. Cumhuriyetçi Cephe’nin oluşumu 1950’li yıllara dayandırılrsa da varlığını ve olgunlaşmasını daha çok Ulusal Birlik partisinden önünü kesme arayışına borçludur.

Cumhuriyetçi Cephe'nin yanısıra "Cumhuriyetçi Disiplin" ya da "Cumhuriyet Bloğu" olarak da adlandırılan merkez partileri ittifakı, özellikle cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ortaya çıkarak Ulusal Birlik'in önünü kesmeyi başarmıştır. "Cumhuriyetçi Disiplin" çoğu zaman sağ ve soldaki rakip adayların Ulusal Birlik adayının karşısında en iyi konumda olan aday lehine geri çekilmesi olarak tarif edilmektedir. Çoğu durumda partiler bu yönde bir ittifaka resmi olarak yönelmeseler dahi seçmen aşırılık yanlısı olarak gördüğü Ulusal Birliği engellemek adına kendisini cumhuriyetçi disipline sokarak siyasi görüşüyle bağdaşmayan ancak seçimi kazanma ihtimali olan adaya oy verme eğilimine girmektedir. Benzer duruma 2002 yılı cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında rastlanmıştır. İlk turda Jean-Marie Le Pen karşısında kaybeden Sosyalist Parti adayı Lionel Jospin, ikinci turda Le Pen tarafından ortaya konan milliyetçi tehdide karşı her görüşten Cumhuriyetçinin bir araya gelmesi çağrısında bulunarak merkez sağ adayı Jacques Chirac'ın desteklenmesini istemiştir. 1980'lerden bu yana Ulusal Birlik partisinin oylarının artmasıyla Cumhuriyetçi Cephe, belediye, departman, bölge, parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde farklı şekillerde kullanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı Fransa'da 2024 yılında düzenlenen genel seçim sonuçlarından yola çıkarak Ulusal Birlik partisinin 1980'li yıllardan itibaren oy oranlarında artış eğilimine sahip olmasına karşın hükümet etme yetkisini alamamasının ya da cumhurbaşkanı adayının ikinci tura kalamamasının nedenlerini göstermektir. Cumhuriyetçi değerlerle bağdaşmayan aşırılık yanlısı fikirlerinin Fransa'ya zarar vereceği ileri sürülerek merkez partiler tarafından "Cumhuriyetçi Cephe" adıyla kurulan ittifak, Ulusal Birliğin ilerleyişini bir adım öteye taşımasına engel olmuştur. Bu çalışmanın özgün yönü literatürde Ulusal Birlik partisinin tarihsel geçmişi ve ideolojisi üzerine çokça çalışma olmasına karşın, hükümet partisi olarak görülememesinin sebepleri arasında yeterince Cumhuriyetçi Cephe'ye yer verilmemesine karşıt olarak bu yönde bir teze dayandırmış olmasıdır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerini kullanarak gerçekleştirilmiştir. Ulusal Birlik partisinin 1980'li yıllardan itibaren oy oranlarında yükselen seyrinin ikinci tur oylamalarına yansıtılamamasının sebepleri araştırılmıştır. Seçim dönemlerinde geçerli olan ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeler analiz edilerek birinci turda yakalanan başarının ikinci turda gerçekleşmemesinin sebepleri aranmıştır. Bu bağlamda, üzerinde durulmayan bir konuya dikkate çekiliyor olması çalışmanın literatüre sunacağı katkı olarak düşünülmektedir. 1986 genel seçimlerinden başlayarak, cumhurbaşkanlığı seçimleri de dahil olmak üzere, günümüze kadar birinci turda edilen oy oranlarının ikinci turda belirgin bir şekilde düşmesi çalışmanın elde edilen bulgusudur. Bu bulgu ışığında Ulusal Birliğin seçimlerde birinci turda elde ettiği başarıyı ikinci turda elde edemeyerek iktidar partisi olamamasına Cumhuriyetçi Cephe'nin harekete geçirilmesinin neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fransa, Aşırı Sağ, Ulusal Birlik Partisi, Cumhuriyetçi Cephe, 2024 Genel Seçimleri

Kaynakça

Schlesinger, J. A. (1958). The French Radical Socialist Party and the Republican Front of 1956. *Western Political Quarterly*, 11(1), 71-85. <https://doi.org/10.1177/106591295801100105>

Fennema, M. and Maussen, M. (2000), Dealing with Extremists in Public Discussion: Front National and 'Republican Front' in France. *Journal of Political Philosophy*, 8: 379-400. <https://doi.org/10.1111/1467-9760.00108>

Hainsworth, P. (2004). The extreme right in France: the rise and rise of Jean-Marie Le Pen's front national. *Representation*, 40(2), 101–114. <https://doi.org/10.1080/00344890408523253>

Hainsworth, P. (2008). *The Extreme Right in Europe* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203965054>

Rydgren, J. (2005). *Movements of exclusion: Radical right-wing populism in the Western world*. Nova Publishers.

Mondon, A. (2013). *The Mainstreaming of the Extreme Right in France and Australia: A Populist Hegemony?* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315555898>

Stockemer, D. (2017). *The Front National in France: Continuity and Change Under Jean-Marie Le Pen and Marine Le Pen* (1st ed.). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-49640-5>

Dubois, L. (2024). How France's Republican front halted the far-right's rise. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/b68812f1-d8e8-4bb6-a788-cb2dc069feec> adresinden 01/08/2014 tarihinde alınmıştır.

Erken Cumhuriyet Döneminde Rejimle Barışık İslamcı Bir Portre Olarak Ali Vahit Üryani

Osman Atasoy ^{1,*} & Halil Peçe ²

¹ Tarih İstanbul Medeniyet Üniversitesi

² İşletme Erzurum Teknik Üniversitesi
atasoy-o@hotmail.com

Özet

II. Meşrutiyet döneminde zenginleşen düşünce hayatı yeni fikir temsillerini ortaya çıkardığı gibi var olan siyasal akımların da gelişmelerine olanak tanımıştır. Bir modernleşme projesi olarak şekillenmeye başlayan İslamcılık, dönemsel olarak farklı söylemlere sahip düşünürler üzerinden temsil edilegelmiştir. Pragmatist politikalarla başlayan Osmanlıcılık düşüncesi zamanla geri plana düşünce Osmanlı topraklarını elde tutma adına bir başka pragmatist siyasal konsept olarak İslamcılık (İttihad-ı İslam) düşüncesi dillendirilmeye başlamıştır. Osmanlı unsurlarından olan Türkler dışındaki birçok Müslüman grupların bağımsızlık mücadelesi içine girmesi ve II. Meşrutiyet döneminin getirmiş olduğu görece hürriyet, İslamcılık düşüncesinin pragmatist politikalar ötesinde ideoloji hüviyeti almasına olanak tanımıştır. İslamcılık, modernleşmeyle çelişmeyen ve hatta modernleşmeye mihmandarlık yapabilecek modernist bir ideoloji olarak Meşrutiyet döneminde İslamcı dergiler vasıtasıyla geliştirildi. Modernleşmenin olmazsa olmaz görünümünün İslam diniyle “nasıl çelişmediği” bu dönem zarfında birçok İslamcı düşünürün mesele haline getirdiği konuların başında geliyordu. Cumhuriyetin ilanıyla beraber İslamcı düşünce diğer akımlar da göz önüne alındığında arka planda kalıp siyasal elitler tarafından göz ardı edilen bir ideoloji halini almıştı. Erken Cumhuriyet döneminde, İslamcı ideoloji içinde değerlendirilebilecek yeni rejime mesafeli İslamcılar olduğu kadar, rejimle barışık İslamcı şahsiyetlerin de bulunduğu görülmektedir. Bunlardan biri olarak Ali Vahit Üryani, uzun yıllar diyanet bürokrasisi içinde etkili bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üryanizade Ali Vahid Efendi, soyadı kanunundan sonra aldığı resmi adıyla Ali Vahit Üryani, 1879 yılında İstanbul’da doğmuş, ilk tahsilini bu şehirde Evliya İbtidai Mektebinde tamamlamıştır. Sonrasında Davutpaşa Rüştîyesinden mezun olan Ali Vahit, Bayezid Camii dersiamlarından Hadimî Hasan Efendi’den medrese usulünde İslami ilimler tahsilini tamamlayarak icazetname almıştır. Eğitimin çatallaştığı bir dönemde hem modern hem de geleneksel eğitimini beraber sürdüren Ali Vahit, medrese eğitiminin yanında kadılık mesleğini icra edebilmek için Mekteb-i Nüvvab’a da devam ederek buradan da mezun olmuş ve 1903 ile 1914 yılları arasında Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinde Şer’i mahkeme reisliği olan naiplik görevini icra etmiştir. Bu dönemde entelektüel faaliyetlerden de geri durmayan Ali Vahit Üryani, İslamcılık fikriyatıyla yakından ilgilenmiş, dönemin neşriyatında yazılar yazmış ve İslam düşüncesinin kriz döneminde çağdaş sorunlara İslam’ı temel alarak çareler arayan isimlerden olmuştur.

Millî Mücadele döneminde Ankara'ya giden Üryani burada direniş hareketine destek verirken aynı zamanda yeni kurulmakta olan TBMM Hükümeti idaresinde resmi görevler üstlenmiştir. Bu görevleri Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da devam etmiş, 1925 sonrasında da Diyanet Teşkilatında -kısa bir emeklilik dönemi istisna tutulursa- vefatına kadar üst düzey görevlerde bulunmuştur. Cumhuriyet döneminde de eserler veren Üryani, dinin paranteze alındığı bir dönemde devletle uyum kanadında yer alan bir İslamcı olarak ilgiye şayan bir portre sunmaktadır. Onun bu dönemde yazdıklarının analizi bize, “mağlup” bir ideoloji mensubunun idari merkezle zıtlaşmayıp hatta organik bağıını sürdürerek var oluşunu sürdürme çabalarının serencamını görme imkânı vermektedir.

Ali Vahit Üryani, Cumhuriyet dönemi ile başlayan süreçte gerek vaazlarında gerekse de kaleme almış olduğu eserlerinde rejim aleyhine tavır almayıp insanların dindar olmaları ve otoriteye karşı isyankâr olmamaları noktasında görüşler beyan etmiştir. Bu bağlamda Ali Vahit arkada bırakacaklarını düşünmeden askerlik vazifesini yerine getirenlerin büyük mükafatlara erişeceği yönünde fikirler ileri sürmüştür. Bu tarz ifadelerin dini motivasyon ile yeni rejime muhalefet eden çevreler açısından Cumhuriyet idaresine meşruiyet kazandırma eğilimi içerdiği söylenebilir. Askerlik görevini yerine getirmenin modern bir vatandaşlık hizmeti sunmanın ötesinde kutsal bir geri dönüşünün (mükafat) olduğunu savunmak Ali Vahit'in yeni rejime bakış açısını anlama açısından anlamlıdır.

Ali Vahit'in Türkçe Hutbeler eserinde geçen “Geri kalışımızın başlıca sebebi ilimsizliktir, bilgisizliktir” ifadesi ve aynı zamanda ilmin nerede olursa olsun alınması gerektiği hadisine yapmış olduğu vurgu II. Meşrutiyet İslamcı fikriyatını ziyadesiyle yansıtmaktadır. Aynı zamanda tren, gemi, vapur, maden arama ve fabrika açma gibi teknik bilgiye ilim ile ulaşılacağına dair vurgusu İslamcı neşriyatın teknik bilgi, hendese gibi konulardaki hassasiyetine de kaynaklık etmektedir. Ali Vahit'in gerek söylemleri gerekse de görüşlerini geliştirirken baz aldığı meseleler ele alındığında kendisinin İslamcı düşünce altında değerlendirilmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Aynı zamanda pek çok diğer İslamcı aydın kişinin aksine yeni rejimde almış olduğu resmi görevler Ali Vahit'in İslamcı görüşlere sahip olup erken Cumhuriyet döneminde kendine yer edinmesini daha da araştırılabilir hale getirmektedir.

Ali Vahit'in İslamcı olması II. Meşrutiyet döneminde özellikle İslamcı dergilerde sıkça tartışılan meselelere referans verip İslamcılarının genel görüşlerini kabul etmesiyle alakalıdır. Ali Vahit, “geri kalmışlığı” dini işin erbabından layıkıyla öğrenilmemesine bağlamaktadır. Bu görüş aslında İslamcı düşüncenin en önemli dayanaklarından biridir. İslam dinine yöneltilen temel eleştirilerden biri olarak İslam toplumlarının geri kalmışlıkları veya Müslümanların mazlum, mağlup ve müşkül durumda olmalarının bizzat dinden kaynaklandığı savı, İslamcı düşüncenin ve dahi İslamcılarının meşru kabul edip her dönem cevaplamaya çalıştıkları meselelerin başında gelmektedir.

Genel olarak İslâm toplumunun ve Müslüman bireylerin mevcut “menfi vaziyetleri” İslamcılara göre dinden değil farklı saiklerden kaynaklanmaktadır. Çünkü İslam dini İslamcılara göre ilerlemeci bir dindir ve eğer bir geri kalmışlık durumu söz konusuysa bunun nedenini dinde değil, dini öğreten kişi ve kurumlarda aramak gerekir. Ali Vahit de genel olarak bu konsept içinde kalıp, Kuran'ın doğru öğretilip doğru anlaşılması gerektiğini savunduğundan İslamcı bir portre olarak değerlendirilmektedir. Ali Vahit'e göre Kuran ölümlere gönderilmiş bir kitap değil; bilakis, dirilere doğru yolu göstermek üzere inmiş olan ilahi bir kitaptır.

Ali Vahit vaazlarında “bir lokma bir hırka” olarak sembolleştirilen aza kanaat etme anlayışını eleştirmekte ve Müslümanların fakirliğe övgü göstermelerinin dinle bağdaşmadığını ayet ve hadislerle delillendirmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte İslamcı aydınların geleneksel din telakkisi eleştirisinde söz konusu anlayışa atfettikleri özelliklerden birisi de “fakirliğin övülmesi ve zenginliğin hor görülmesi”dir. Müslüman halkın fakirliği zenginliğe tercih ettiği için fakir kaldığı ve zenginliği dini gerekçelerle elinin tersiyle ittiği çabucak kabul edilmesi güç iddialardır. Tarımsal üretime dayalı ekonomik faaliyetlerin hüküm sürdüğü, gelirin kıt ve doğal kaynaklardan geleneksel yöntemlerle devşirildiği ve esas motivasyonun kıtlık yaşamamak olduğu Osmanlı taşra toplumunun 1911-1922 arasındaki 11 yıl süren kesintisiz savaş haline iştirak ettiği de düşünüldüğünde söz konusu fakirliğin bir tercih neticesi olmadığı daha yakın bir ihtimaldir. Kapitalist dünya görüşünün hâkim olduğu endüstri toplumlarında sıkça görülen halkın ekonomik faaliyetlerin her türlüüne teşvik edilmesi olgusu burada yeni kurulan ve ekonomik yönden cılız Cumhuriyet’in iktisadi atılım ihtiyacıyla da uyuşacak bir biçimde dini bir muhtevayla sunulmaktadır. Bu bağlamda Ali Vahit Müslümanları çalışmaya ve zengin olmaya teşvik etmektedir.

İslamcılık Osmanlı’nın son dönemlerinde şekillenen modern bir ideoloji olarak Cumhuriyet dönemi ile başlayan süreçte yönetici elitlerin göz önünde tuttuğu, siyasal bir düşünce olarak beslendiği bir ideoloji değildir. Bununla birlikte, günümüze değin çeşitli dönemlerde İslamcılığın farklı görünümünün ve birbirinden farklı konseptlere sahip temsilcilerinin de olduğu anlaşılmaktadır. İslamcılık özelinde var olan bu farklılıkların görülmesinde Post-modern toplumlara has büyük anlatıların kırılmaya uğrayıp çeşitlenmeye başladıkları gerçeğinin yanı sıra Türk siyasal hayatında yaşanan çalkantıların da etkili olduğu söylenebilir.

İslamcılar AK Parti hükümetlerine kadar dönem dönem otorite ile görece barışık bir pozisyon alsalar da genel olarak muhalif bir siyasal çizgide konumlanmaktaydılar. İslamcıların otoriteye en mesafeli olduğu dönem ise erken Cumhuriyet dönemi idi. Bu dönem özelinde otorite ile barışık şekilde söz söylemeye devam eden İslamcı bir portre olarak Ali Vahit Üryani’nin Cumhuriyet rejimi ile nasıl bir ilişki kurduğu bu çalışmanın temel sorusudur. Doküman analizinden yararlanılıp Ali Vahit’in Osmanlıca kaleme aldığı Asker İlmihali, İbtidailerde Din Dersleri, Köy Hocası İlmihali, Terbiye Dersleri gibi eserler ve çıkartmış olduğu Köy Hocası Mecmuası ve Köy Hocası Gazetesi incelenerek çalışmanın temel sorusu irdelenecektir. Ayrıca Ali Vahit’i neden İslamcı bir portre olarak ele aldığımız söylem analizinden yararlanılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Böylece literatürde çok yer edinmemiş ve eserlerinin büyük çoğunluğu latinize edilmemiş bir düşünür ve bürokrat olan Ali Vahit’in mevcut yazın içerisinde yeri genişletilecek olup literatür açısından önemi vurgulanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Vahit Üryani, İslamcılık, Ulema, Erken Cumhuriyet Dönemi, Diyanet İşleri Başkanlığı

Kaynakça

Ali Vahit Üryânîzâde. Asker İlmihali. İstanbul: Türk Matbaası, 1927.

Ali Vahit Üryânîzâde. Çanakkale Cephesinde Duyup Düşündüklerim. İstanbul: Daru'l-Hilafeti'l-Âliye Necm-i İstiklal Matbaası, 1916.

Ali Vahit Üryânîzâde. Hacı Bayram-ı Veli Kürsüsünde: Birinci Vaaz. Ankara: Hakimiyet-i Millîye Matbaası, 1926.

Ali Vahit Üryânîzâde. İbtidailerde Din Dersleri. İstanbul, 1917.

Ali Vahit Üryânîzâde. Terbiye Dersleri. Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1928.

Ali Vahit Üryânîzâde. Türkçe Hutbeler. İstanbul: Amedî Matbaası, 1928.

Ali Vahit Üryânîzâde. Vaaz. Ankara: İktisad Matbaası, 1926.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Meşihat Arşivi, Ulema Sicil Dosyaları, Defter No:1-0-59-1-147.

Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Arşivi: Sicil No: Eski 19, Yeni 230932.

Köy Hocası Gazetesi, 1927-1928.

Köy Hocası Mecmuası, 1918-1922.

Üryânî, Ali Vahit. Köy Hocası İlmihali. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1965.

Milli Görüş Hareketi ve Dönüşümü: 1970'li ve 1990'lı Yıllara Karşılaştırmalı Bir Bakış

Ahmet Berk Boz

Yerel Yönetimler Marmara Üniversitesi

ahmet.boz@marmara.edu.tr

Özet

Türkiye’de 1960’lı yıllarda sağlanan büyüme ile birlikte farklı sınıf ve sınıf fraksiyonlarının çıkarlarını ulusal kalkınmacı bir proje kapsamında birleştirmek mümkün olmuş ancak sonrasında büyüme süreci aynı şekilde sürdürülememiş ve sınıf çıkarlarının farklılaşmasına engel olunamamıştır. Sermaye sınıfı içerisindeki bu farklılaşma, Adalet Partisi’nin (AP) büyük sermaye lehine giderek belirginlik kazanan tutumu ve dini grupların teşvik ve desteği ile birleşmiş; daha önce merkez sağ partilerde muhafazakar bir hizip olarak siyasi arenada yer alan İslamcıların 1970 yılında Necmettin Erbakan önderliğinde - Türkiye Odalar Birliği Başkanı seçilmesini takip eden süreçte yaşananların akabinde - Milli Nizam Partisi’ni (MNP) kurup siyasi arenada müstakil bir şekilde temsil edilmelerine olanak sağlamıştır. Ancak bu parti 12 Mart 1971 Muhtırasının ardından laikliğe tehdit oluşturduğu gerekçesiyle kapatılmıştır.

1972 yılında ise Milli Selamet Partisi (MSP), Milli Görüş’ün ikinci siyasi partisi olarak kurulmuştur. MSP, MNP’nin devamı olduklarını vurgulayıp oluşabilecek kafa karışıklıklarının önünü almak isterken aynı zamanda parti kapatmadan sonra daha temkinli bir tutum takınmış ve bunun neticesinde hareketin tartışmasız lideri Erbakan yeni partinin kurucuları arasında dahi yer almamış ancak sonraki süreçte partiye katılmıştır. 1970’li yıllar boyunca MSP; ilki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), ardından ikisi de diğer sağ partilerden oluşan Milliyetçi Cephe Hükümetleri olmak üzere üç kez koalisyon hükümetlerinin bir parçası olarak iktidara ortak oldu. Bu koalisyon ortaklığı dönemlerinde elindeki iktidar nimetlerini kadrolaşma ve MNP sürecinden itibaren süreklilik gösteren maddi ve manevi kalkınma olarak tanımladığı hedefler doğrultusunda kullanmıştır. Parti, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin akabinde ise diğer siyasi partiler gibi kapatılmıştır.

Bu kapatmanın ardından bu sefer Refah Partisi (RP) kurulmuştur. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında parti -küresel çapta İslamcı akımlarda ve partilerde politik, iktisadi ve düşünsel vb. birçok alanda dikkate değer dönüşümlere paralel olarak- hem Türkiye’de darbe sonrasında -özellikle- siyasi, ekonomik ve dini alanlarda meydana gelen değişimlerden kaynaklanan hem de partinin örgütsel ve ideolojik/politik oryantasyonu gibi bir dizi sebepten ötürü önemli dönüşümler yaşamıştır. Bu dönüşümler neticesinde parti, aşamalı bir şekilde tabanını cami cemaatinin ötesine genişletmeyi başarmış ve askerler tarafından veto yediği 1983 genel seçimlerinden sonra katıldığı ilk seçim olan 1984 yılındaki yerel seçimlerden itibaren istikrarlı bir yükseliş yaşamıştır. Bu yükseliş 1994 yılındaki yerel seçimlerde başta İstanbul ve Ankara olmak üzere toplamda 6 büyükşehir, 22 il ve çok sayıda ilçe ve belde belediye başkanlığının kazanılması ile devam etmiştir. Bu seçimlerde kazanılan İstanbul ve Ankara gibi büyükşehir belediyeleri RP’nin artık tüm Türkiye çapında bir parti olduğunu tekrardan

tasdik etmiştir. Buna ek olarak da İstanbul ve Ankara gibi büyükşehir belediyelerinin kazanılması; kadroların yetiştirilmesi ve kendilerine yakın sermaye gruplarına kaynak aktarılması açısından da RP adına önemli bir kazanım olmuştur. Ayrıca rakiplerinin içinde bulunduğu olumsuz duruma karşın RP kazanılan belediyelerin getirdiği imkanlarla birlikte kent yoksulları ile bağını daha da güçlendirmiştir. Bir yıl sonraki 1995 genel seçimlerinde de oyların %21.4'ünü alarak seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı başarmasıyla yükseliş zirve noktasına ulaşmıştır. Genel seçimlerin sonrasında RP birinci parti olmasına rağmen askerlerin uyarılarıyla hükümet dışında kaldığı kısa süreli ANAP-DYP koalisyonunun ardından, 1996 yılında DYP ile bir koalisyon hükümeti oluşturmuş ve Erbakan da başbakanlık koltuğuna oturmuştur.

RP koalisyon ortaklığı döneminde bir yandan; radikalliğini törpüleme, iktidar bloğuna yönelik kendisini bir ana akım parti olarak sunma gayretine girişmiş ve bu doğrultuda laik düzene yönelik uzlaşmacı bir söylemi vurgulamıştır. Ayrıca artan Özal ve ANAP vurgusu da kendisini sistem içi merkez sağ parti olarak konumlandırmaya çalışmasının bir tezahürüdür. Öte yandan bu dönemde RP'nin kamusal alanda İslami görünürlüğün artmasına yönelik hamleleri, dış politika tercihleri, MÜSİAD ve dini gruplarla olan ilişkisi iktidar bloğunun tepkisini çekmiştir. Ordu tüm bunlara yanıt olarak 28 Şubat 1997'de RP'nin dini alandaki gücünü ve itibarını zora sokacak maddeleri içeren bir dizi talepte bulunmuş ve ordunun öncülüğünde yargı, basın ve TUSİAD başta olmak üzere bir dizi sivil toplum kuruluşu işbirliğinde yürütülen ve birçok alanda İslamcılarının gücünü ortadan kaldırmayı amaçlayan 28 Şubat Süreci ile birlikte Necmettin Erbakan istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu süreç neticesinde Mayıs 1997 yılında koalisyon dağılmış ve 1998 yılında da RP kendinden önce gelen Milli Görüş partileri ile aynı akıbetten kurtulamamış ve kapatılmıştır. İktidar bloğu tarafından rahatsızlık uyandıran hususlara baktığımızda ise 28 Şubat sürecinin -genelde sürecin uygulayıcıları ve destekçileri tarafından iddia edildiği gibi- sadece kimlik eksenli olmadığı, sermaye sınıfı içerisindeki çatışmaların da bu süreçte belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak baktığımızda, RP yukarıda ifade edilen yükseliş sürecinde serbest piyasa kapitalizmi ile devlet kapitalizmi arasında ve her ikisinin de sadece olumlu yönlerini bünyesinde barındıran karma bir ekonomi ve üçüncü yol olarak tarif edilen “Adil Düzen” vaadi ve kendi bünyesindeki dönüşüm ile birlikte hem ulusal hem de uluslararası ölçekte yaşanan dönüşüm süreçlerinden farklı şekilde etkilenen toplumsal sınıf ve grupları bir araya getirmeyi ve böylelikle dönüşümlerin hem olumlu hem de olumsuz yanlarından yararlanmayı başarmıştır -tabii burada farklı toplumsal sınıf ve grupların bir araya gelmesindeki tek etkenin Adil Düzen vaadi olmadığı başka bir dizi önem arz eden etkenin de mevcut olduğuna çalışmanın içerisinde değinilecektir-. Ki bu husus da partinin 90'lı yıllara damgasını vuran hegemonya krizi koşullarında özel bir konuma yerleşmesini sağlamış ve yükselişini açıklayan önemli faktörlerden birisi olmuştur.

Bu çalışmada Milli Görüş partilerinin 1980'li yıllar ile birlikte yaşadığı dönüşümü açıklayabilmek için 1970'li ve 1990'lı yıllar; parti örgütü, seçmen tabanı ve bunun coğrafi dağılımı, ekonomik program, farklılaştırma stratejisi, batı ve dış politika, otorite, kadın ve laiklik eksenlerinde karşılaştırılarak iki dönem arasındaki süreklilik ve kopuşlar incelenmiştir. Tüm bu karşılaştırmayı sağlam bir zemine oturtması ve daha anlaşılır kılması için de öncelikle ulusal ölçekte keskin bir kopuşa işaret eden 12 Eylül

1980 öncesi ve sonrasındaki Milli Görüş partilerinin tarihi -RP'den sonra önemli bir kopuşa karşılık gelen FP dönemi kapsam dışında bırakılarak- kısaca ele alınmıştır. Bahsedilen dönemler arasındaki karşılaştırmayı yaparken; döküman analizi yöntemi kullanılarak, RP ve MSP parti programları ve bu partilerin seçim beyannamelerinin yanısıra ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Tüm bu incelemeler neticesinde ise, Batı ve dış politika, liderin otoritesi, laiklik ve farklılaştırma stratejisi eksenlerinde süreklilik; kadın, ekonomi programı, seçmen tabanı ve coğrafi dağılım eksenlerinde ise kopuşlar tespit edilmiştir. Örgüt bağlamında ise hem kopuş hem süreklilik gözlenmiştir. Ayrıca bu süreçte birbiriyle de etkileşim içerisindeki eksenlerde yaşanan kopuşun kapsamı, ele aldığımız dönem sonrasındaki Milli Görüş kökenli partilerde daha da genişleyecek ve bu kapsam genişlemesine ek olarak süreklilik gösteren eksenlerde de kopuş lehine değişimler yaşanacaktır. Böylelikle ele aldığımız dönemi, daha kapsamlı dönüşümlere zemin hazırlayan, bir geçiş dönemi olarak tarif etmemiz mümkün hale gelir. Daha kapsamlı dönüşümler neticesinde MGH kökenli kadroların ve partilerin Türkiye siyasetinde kazandığı etkinliği düşündüğümüzde de bu geçiş sürecinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milli Görüş Hareketi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Neoliberalizm, İslamcılık

Kaynakça

Akça, İ (2018). 1980 sonrası Türkiye’de hegemonya projeleri ve otoriterizmin değişen biçimleri. İçinde: Akça İ, Bekmen A ve Özden B A (der.), “Yeni Türkiye”ye varan yol: Neoliberal hegemonyanın inşası (26-65). İletişim Yayınları.

Büyükkara, MA (2018). Çağdaş İslami akımlar. Klasik Yayınları.

Çakır, R (2017). Ayet ve slogan: Türkiye’de İslami oluşumlar. Metis Yayınları.

Çakır, R (2005). Milli görüş hareketi. İçinde: Bora T, Gültekingil M (Ed.), Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Cilt 6: İslamcılık (544-575). İletişim Yayınları..

Çalmuk, F (2005). Necmettin Erbakan. İçinde: Bora T, Gültekingil M (Ed.), Modern Türkiye’de siyasi düşünce:Cilt 6: İslamcılık (550-567). İletişim Yayınları.

Duran, B ve Cinar M (2008). The ‘specific’ evolution of contemporary political Islam in Turkey and Its ‘difference’. In: Cizre U (ed), Secular and Islamic politics in Turkey: The Making of The Justice and Development Party (17-40). Routledge.

Göle, N (1997). Secularism and Islamism in Turkey: The making of elites and counter-elites. Middle East Journal, 51(1), 46–58.

Gulalp, H (1999). Political Islam in Turkey: The rise and fall of the Refah Party. The Muslim

World : A Quarterly Review of History, Culture, Religions & the Christian Mission in Islamdom. 89(1), 22–41. <https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.1999.tb03667.x>

Narlı, N (2003). The rise of the Islamist movement in Turkey. In Rubin B (ed), Revolutionaries and Reformers: Contemporary Islamist Movements in the Middle East. State University of New York Press, 125-140.

Roy, O (2005). İslamcı hareketlerin sıradanlaşması. İçinde: Bora T, Gültekingil M (Ed.), Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Cilt 6: İslamcılık (927-935). İletişim Yayınları.

Oğuz, Ş (2012). Türkiye’de kapitalizmin küreselleşmesi ve neoliberal otoriter devletin inşası. TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 12(45), 2-17.

Öniş, Z (1997). The political economy of Islamic resurgence in Turkey: The rise of the Welfare Party in perspective. Third World Quarterly, 18(4), 743-766.

Sarıbay, AY (2005). Milli Nizam Partisi’nin kuruluşu ve programının içeriği. İçinde: Bora T,

Gültekingil M (Ed.), Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Cilt 6: İslamcılık. (576-590). İletişim Yayınları.

Toprak, B (1984). Politicisation of Islam in a secular state: The National Salvation Party in

Turkey. In: Arjomand, SA (ed) From Nationalism to Revolutionary Islam. (119-133). Palgrave Macmillan.

Tuğal, C (2007). NATO’s Islamist. New Left Review, 44, 5-34.

Tuğal, C (2011). Pasif devrim: İslami muhalefetin düzenle bütünleşmesi. Ferit Burak Aydar (çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Yavuz, MH (2005). Milli görüş hareketi: Muhalif ve modernist gelenek. İçinde: Bora T,

Gültekingil M (Ed.), Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Cilt 6: İslamcılık.(591-603). İletişim

Yayınları.

Ekonomi Bürokrasisinde Görev Alan Personelin Üst Düzey Kamu Yönetimi ve Siyasette Aldığı Rollerin İncelenmesi

Muhammed Enes Yılmaz

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi İstanbul Üniversitesi
info@enesyilmaz.net

Özet

Siyaset ve bürokrasi ilişkileri Türkiye’de her dönem tartışılan konular olmuştur. Bu bağlamda, siyasetçilerin ve siyasi yönü ağır basan bürokratik görevler icra eden kişilerin hangi süreçlerden geçerek bulundukları makamlara geldikleri üzerinde yapılan analizler, siyasal ilişkileri ve olayları anlamak açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de siyaset hayatında ve kamu yönetiminde önemli etki doğurduğunu düşündüğümüz bir vakıa ortaya konularak bunun sebepleri irdelenecektir.

Modern demokrasilerde teorik olarak milli egemenlik ilkesi hakimdir. Buna göre, devlet temelde millet tarafından seçilen temsilciler tarafından idare edilmektedir. Ancak, her ne kadar teorik planda böyle olsa da yönetime etki eden baskı gruplarının/lobilerin varlığı bir gerçektir. Bu gruplardan biri de bürokrasidir. Nitekim, çok partili dönemde TBMM’de görev alan milletvekilleriyle ilgili yapılan bir çalışmada, 1946-2015 yılları arasında Milletvekili olarak seçilen kişilerin %41’inin bürokrasi kökenli olduğu tespiti yapılmıştır. Söz konusu isimler arasında devletin farklı birimlerinde çalışan isimler bulunmaktadır. Bu çalışmada, ekonomik konularda görev ve yetki sahibi bazı kurumların personellerinin, siyasette ve siyasi yönü ağır basan üst düzey bürokratik makamlarda aldığı roller incelenerek Türkiye’de ekonomi bürokrasisinin karar alma süreçlerindeki gücü irdelenecektir.

Çalışma kapsamında 4 adet kamu kurumu ve bu kurumlarda meslek personeli olarak görev yapmış kişiler incelenmiştir. Bu kurumlar Devlet Planlama Teşkilatı (1960), Maliye Teftiş Kurulu (1879), Hesap Uzmanları Kurulu (1945) ve Bankalar Yeminli Murakıpları Kurulu’dur (1958). Söz konusu kurumlardan Devlet Planlama Teşkilatı Başbakanlığa bağlı ve icrai yetkilere sahip bir kurum pozisyonunda iken diğer üç kurum -kuruluş döneminde- Maliye Bakanlığı bünyesinde doğrudan bakana bağlı denetim birimleridir.

Çalışmada 1980-2024 arası dönem esas alınmış olup bu tarihler arasında kurulan hükümetlerin tamamında bu kadrolarda görev yapmış en az bir kişinin bakan olarak görev aldığı; ayrıca her dönem sayısı birden fazla olmak üzere milletvekilleri bulunduğu; bunlara ek olarak kamuda müsteşar, müsteşar yardımcısı, genel müdür, genel sekreter, başkan gibi en üst düzey görevlerde bu kişiler arasından yüzlerce atama yapıldığı görülmektedir. Belirtilen tarih aralığında bu mesleklerle mensup kişi sayısının 900-1000 kişi dolaylarında olduğu düşünüldüğünde, bahse konu kurumların ve bu kurumların personelinin Türkiye’nin idaresinde ne düzeyde etkin bir role sahip oldukları görülebilir. Çalışmada, bu duruma ilişkin bulgular ortaya konulup bu duruma neden olan faktörlerin incelenmesi hedeflenmektedir.

Çalışma kapsamında; çalışmaya konu olan kurumların tarihçeleri incelenmiş, mevzuat bağlamında görev ve yetkileri analiz edilmiş, kamu yönetimindeki konumları ve karar alma süreçlerindeki fiili ağırlıkları gibi hususlarda değerlendirmeler yapılmıştır. Bu incelemelerde resmi kaynaklar yanısıra, geçmişte bu kurumlarda ya da bu kurumlarla yakın ilişkili kurumlarda çalışmış kişilerle mülakatlar yapılmıştır ve hatıratlardan yararlanılmıştır. Zira incelenen konu, informel ilişki ağlarına temas eden bir konudur. Bu yönüyle, tarafımızca yapılan mülakatlar ve hatıratlardan yapılan alıntılar vesilesiyle, Türk siyaset ve kamu yönetimi hayatında belirli bir dönemde önemli etki doğuran bir vakıayı akademik literatüre kazandırmak amaçlanmaktadır.

Söz konusu kurumlardan çok sayıda üst düzey bürokrat ve siyasetçi yetişmesinin nedenleri incelendiğinde, farklı hususların etkili olduğu görülmektedir:

1- İlk olarak; çalışma kapsamına alınan dönemde, ülkemizdeki elit üniversitelerden mezun olan başarılı gençler arasında bu kurumların popüler olduğu, yüksek rekabet içeren sınavlar ile bu kurumlara personel istihdam edildiği görülmektedir. Bu açıdan, bu kurumlarda istihdam edilen personelin zaten gelecek vadeden kişiler olduğu, dolayısıyla bu kişilerin ilerleyen mesleki yaşamlarında üst düzey görevler icra etmelerinin olağan bir durum olduğu ifade edilebilir. Buradaki kritik nokta, bu kurumların belirli bir dönemde popüler olması, diğer bir ifadeyle bu kurumların yetenekli insanları kendine çekmekteki başarısıdır. En yetenekli ve başarılı gençleri kendi bünyelerinde istihdam edebilmiş olan bu kurumlar, kamu yönetimi ve siyasette etkili olmuşlardır.

2- Söz konusu kurumlara en baştan kalifiye eleman istihdam edilmekle birlikte, istihdam edilen personelin yetiştirilmesi sürecinde de personeline değer veren bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu kurumlarda istihdam edilen personel 3 yıllık bir yardımcılık (uzman yardımcısı, müfettiş yardımcısı, murakıp yardımcısı) süreci sonunda mesleki unvan elde etmekte, bu süreçte çerçevesi belirli bir eğitimden geçmektedir. Bu durum, bu kurumlarda çalışan personelin asgari olarak belirli bir mesleki bilgi düzeyine ve yaklaşım tarzına sahip olmasına imkan sağlamaktadır. Ek olarak, personelin eğitimi için geniş imkanlar sunulduğu da görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, söz konusu kurumlarda yaygın biçimde personelin yurtdışına yüksek lisansa ya da dil eğitimine gönderildiği görülmektedir. Neticede, belirli bir kıdeme gelindiğinde; alanında gerekli teknik bilgilere sahip, yurtdışı tecrübesi olan ve yabancı dil bilen bir profil karşımıza çıkmaktadır.

3- Söz konusu kurumlardaki personelin mesleki yaşamlarına bakıldığında, kendi kıdem ve yaş düzeylerindeki çoğu kamu personelinden daha fazla inisiyatif alan bir çalışma tarzına sahip oldukları görülmektedir. Örneğin, birkaç yıllık tecrübeye sahip bir DPT uzmanı, sorumlu olduğu sektördeki yatırımcı kamu kurumlarının üst yöneticileriyle müzakereler yürütmekte, bir Hesap Uzmanı ülkenin en büyük şirketlerinde vergi incelemesi yapmaktadır. Bu tarz durumlar, söz konusu personelin kendine güvenen ve inisiyatif alabilen bir karakter yapısına sahip olmasına zemin hazırlamaktadır.

4- Söz konusu kurumlarda görev alan personelin, Türkiye'nin meselelerine makro düzeyde bakabilme ve devletin işleyişini yakından tanıma imkanına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, bu kişilerin sadece kendi kurumlarında değil devletin birçok farklı kurumunda da yöneticilik görevleri almasına ve siyasete girmelerine zemin hazırlamıştır. Zira bu kişiler ülkenin ve devletin önemli birçok meselesi

hakkında yakından bilgisi sahibidir; bürokratik açıdan bakıldığında devletin işleyişini iyi bildikleri için farklı kurumları idare edebilme, siyasi açıdan bakıldığında gerek iktidar gerekse muhalefet partileri açısından söylem üretebilme yeteneğini haizdir.

5- Söz konusu kurumlarda görev alan personel, kurumlarının yasal yetki çerçevesi ve kamu yönetimindeki fiili pozisyonu itibarıyla, üst düzey bürokrasi ve siyasetle yakından ilişki kurma imkanına sahip olmuştur. Bu durum, onların genç yaşlardan itibaren üst yapıda çevre edinmelerine ve bireysel ilişkiler kurmalarına imkan sağlamakta, bu ilişkiler orta ve uzun vadede bu kişilerin siyasete girmelerini ya da siyasi yönü olan bürokratik görevlere atanmalarını kolaylaştırmaktadır. O kadar ki, bu kurumların bir atlama tahtası olarak görüldüğü yönünde eleştiriler bile yapılmaktadır. Yine bu bağlamda, söz konusu kurumlarda görev alan personelin, sahip oldukları yetkiyi ve fiili gücü kendi kişisel kariyeri için kullandığı yönünde eleştiriler de yapılmaktadır. Buna göre, örneğin bütçede ödenek tahsisi sürecinde etkili olan bir personelin kendi memleketine kamu yatırımı yapılmasını sağlaması ve bunu bir argüman olarak kullanıp siyasi çevrelerde güçlenmesi gibi olaylar nakledilmektedir.

6- Söz konusu kurumlarda görev alan personelin üst düzey kamu yönetiminde ve siyasette sıklıkla rol olmasında etkili olduğu iddia edilen bir diğer husus ise, bu kişilerin kendi aralarında kayırmacılık düzeyine varan bir dayanışma içinde olmalarıdır. Gerçekten de bu kurumların mensuplarının kendi kurumlarını Türkiye'nin en önemli kurumu ya da en önemli birkaç kurumundan biri olarak görme eğiliminde oldukları ve kendi mesleki kimlikleri çok önemsedikleri görülmektedir. Bu yönüyle, söz konusu iddialarda haklılık payı olduğu ifade edilebilir. Bu kurumlardan sık biçimde üst düzey bürokrat çıkması diğer kamu kurumları ve siyasetçiler nezdinde de eleştirilere konu olan bir husus olmuştur. Diğer kamu kurumlarında görev alan birçok kişi, bu kurumların 'köşe başlarını tuttuğu' ve mesleki kayırmacılık yaparak atamalarda kendi meslektaşlarını ön planda tuttıkları yönünde eleştiriler ifade etmektedir. Bazı siyasetçiler ise bu kurumların kamu yönetimindeki bu ağırlıklarını bürokratik oligarşi olarak nitelendirmiştir.

Neticede; bir kısmı kişisel birikim ve yeteneklerinden kaynakları olarak, bir kısmı bulundukları kurumun kamu yönetimindeki pozisyonuna bağlı olarak, bir kısmı ise eleştiriye açık bazı tavır ve davranışlardan kaynaklı olmak üzere; çalışma kapsamına ele alınan kurumların personelinin sıklıkla üst düzey bürokrasi ve siyasette rol aldığı, söz konusu kurumların belirli bir dönemde adeta bir üst düzey bürokrat ve siyasetçi okulu fonksiyonu ifa ettiği görülmektedir. Bu vakıanın, ülkemizdeki siyasetçi ve üst düzey bürokrat profilini analiz etmek açısından dikkate değer yönleri olduğu kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Üst Düzey Bürokrasi, Milli Egemenlik, Bütçe, Rant Kollama

Kaynakça

Aksal, Mustafa, vd. - "Kamu Mali Yönetiminin Paradigması ve Gelişim Süreci - Türkiye Örneği", Nobel Bilimsel Eserler, İstanbul, 2022.

Albayrak, Süha Oğuz, "Merkez Kariyer Uzmanlık Sistemi Saha Araştırması Raporu", Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, Ankara, 2021.

Albayrak, Süha Oğuz, “Kamuda İnsan Kaynakları Yönetimi alışma Grubu Raporu”, Kalkınma Bakanlığı, Ankara, 2018.

Aslan, Abdullah, “Vergi Tarihinde Hesap Uzmanları Kurulunun ve Hesap Uzmanlarının Yeri” Vergi Dünyası Aylık Dergi, Yıl: 34, Sayı: 406, Haziran 2015, s. 77-103.

“Avrupa Birliği Yolunda ABGS’nin 10 Yılı”, T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara, 2011.

Bakır, C., “Maliye Bürokrasisinde rgtsel Değişim ve Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı’nın Kurulması”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 45, Sayı 2, Haziran 2012, s. 89-122.

Barlas, Mehmet, “Turgut zal’ın Anıları”, Birey Yayınları, İstanbul, 2000.

Bayram, Mehmet Emin, “Türkiye’de Planlama Teşkilatının (Türk Plancılığının) Hukuki ve İdari Yapısı İle İlgili Meseleleri ve çözüm nerileri”, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara, 1994.

Bener, Erhan, “Bürokratlar”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

Bildirici, Zeynep Dilara, “Türkiye’de çok Partili Dönemde Bürokrasinin TBMM’de Temsili Ekseninde Siyasete Etkisi”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019.

Birand, Mehmet Ali, “Türkiye’nin Gümrük Birliği Macerası 1959-1996”, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996.

Budak, Feyzullah, “Denetim Anıları”, Atayurt Yayınevi, Ankara, 2022.

Cankorel, B., “Bir Dönem Biterken – Bir Diplomatin Seyir Defteri”, Kırmızıkeci Yayınları, İstanbul, 2014.

Demirel, şüheda, “Bütçe Hukukunda Kalkınma Planlarının Rolü”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2021.

Ecer, Hayati, “Bir Bankalar Yeminli Başmurakıbının 50 Yıllık Denetim Deneyim ve Anılarıyla Türkiye’de Bankacılık-Sigortacılık”, Cinius Yayınevi, İstanbul, 2018.

Emmioğlu, Kahraman, “Bir mr”, Elips Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2013.

Işık, H., “Maliye Teftiş Kurulu’nun Kapatılması ve Kamu Mali Denetimine Etkisi”, Maliye Ve Finans Yazıları (120), s. 203-230.

Kansu, G., “Planlı Yıllar / Anılarla DPT’nin yks” Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

Kumcuoğlu, Ertuğrul, “Müsteşar”, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019.

Oral, Sümer, “Bir Devrin İzleri”, Himalaya Yayınları, İstanbul, 2022.

Önen, Ertuğrul, “Sen İşini Kış Tut Yaz Çıkarsa Bahtına (Türkiye’den ve Türk bürokrasisinden manzaralar)”, Dorlion Yayınevi, Ankara, 2017.

Saraç, Osman, “Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Yapılan Düzenlemelerin Değerlendirmesi”, Maliye Dergisi, Sayı:148, 2005, s. 128-162.

Serdar, Ali, “Hesap Uzmanlığından Damlalar Nükteler Anılar” Maliye Hesap Uzmanları Vakfı, Ankara, 2020.

Sezen, Seriya, “Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama”, TODAİE Yayınları, Ankara, 1999.

Tak B., Çiftçioğlu, A., “Algılanan Örgütsel Prestij İle Örgütsel Bağlılık Ve Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişkilerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”, Akdeniz İİBF Dergisi, 2009;09(18), s. 100-116.

Türkcan, Ergun, “Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980” İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Uras, Güngör, “Bak, Ben Sana Anlatayım”, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2017.

6. Oturum

İlahiyat

Oturum Başkanı: Esra Çiftci

Salon 3

4 Aralık Çarşamba

16:00 - 17:30

Halit Şamil Akbal

Gazzâlî'nin Mişkâtü'l-envâr'ı: Yorum Yöntemi ve Teorik Zemini

Fatma Kaymakçı

Kuleli Vak'ası ve Nakşibendiyye: Hacı Feyzullah Efendi'nin Rolü Üzerine Bir İnceleme

Alırıza Farımaz

Amerikan Akademisinde Tasavvuf Tarihi Yazımı: İbnü'l-Arabî ve Vahdet-i Vücûd Örneği

Sena Nur Yıldız Dekker

17. Yüzyıl Osmanlı Kelâmı ve Hanefî-Mâtürîdi Kimliğinin İâdesi: Beyâzîzâde Ahmed Efendi

Kenan Özdemir

XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âlimi Saçaklızâde Maraşı'nın Risâletü's Sürûr ve'l Ferah Adlı Risâlesinin Özgün Yönleri Çerçevesinde Ebeveyn-i Resûl Meselesine Yaklaşımı

Gazzâlî'nin Mişkâtü'l-envâr'ı: Yorum Yöntemi ve Teorik Zemini

Halit Şamil Akbal

İlahiyat Fakültesi Marmara Üniversitesi
halitakbal@hotmail.com

Özet

Cüneyd-i Bağdâdî ve sonrasında tasavvufun bir din ilmi olarak inşa edilme girişimlerinin var olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde özellikle Serrâc başta olmak üzere Kelâbâzî ve Kuşeyrî gibi sûfî yazarlar tasavvufun bir din ilmi olacak şekilde teorik çerçevesini belirli bağlamları öne çıkartmak suretiyle inşa etmeye çalışmışlardır. Bu noktada Serrâc'ın tasavvufun fıkıh-ı bâtın olarak din ilimleri arasındaki yerini tespit etme, Kelâbâzî'nin sûfîlerin inanç tutumlarını belirleme, Kuşeyrî'nin de tasavvufun terminolojisini ortaya koyma faaliyetinden söz edebiliriz. Gazzâlî'nin tevarüs ettiği tasavvuf anlayışı da bu minvalde Cüneyd-i Bağdâdî ve sonraki sûfîler tarafından işlenen içeriğiyle, önce ibâhî tavırlardan, sonra Şîî-Bâtînî gruplardan ayrıştırılmış bir tasavvuftur. Dolayısıyla Gazzâlî yorum sorunu başta olmak üzere pek çok hususta, kendisini Şîî-Bâtînî gruplara karşı konumlandırmıştır. Bu çalışmada biz tasavvufî paradigmaya özgü yaklaşım ile zâhir-bâtın ayrımının Gazzâlî'nin yorum yöntemindeki yerine odaklanarak Mişkâtü'l-envâr'ın içeriğini besleyen tasavvufî arka planı ele alacağız. Yanı sıra bâtın anlama ulaşılması amacıyla i'tibâr ve te'vîl yöntemlerinin Gazzâlî'de kullanımına yer vereceğiz. Yine Gazzâlî'nin Mişkâtü'l-envâr'da beslendiği Meşşâî nefis teorisi merkezinde felsefî kaynağı da ortaya koymaya çalışacağız.

Esas itibarıyla Mişkâtü'l-envâr nur ayeti ve hicap hadisinin yorumunu hedefleyen bir risaledir. Bununla birlikte bu eserde Gazzâlî'nin sahip olduğu yorum yönteminin uygulamasını bulmak mümkündür. Genel olarak Gazzâlî sûfîlerin benimsediği yorum yönteminde bâtın anlam fikrinin konumunu, kapsamını ve meşruiyetini İhyâ'da detaylıca açıklamıştır. Buna göre zâhirî tefsir ilmi yani Kur'ân lafızlarının açıklanmasında yalnızca zâhire odaklanan yorum faaliyeti, Kur'ân'ın anlam dağarcığını ortaya çıkarmada tek başına yeterli değildir. Bunun ötesinde kişilerin yetkinlik derecelerine göre eriştikleri bir bâtın anlam alanı mevcuttur (Gazzâlî 2019, 1:684).

Bâtın anlamın zâhir anlama aykırı bir özellik taşımadığını özellikle vurgulayan Gazzâlî bâtın anlamın elde edilmesinin ancak zâhirden hareketle olabileceğini düşünmektedir. Bu konuda o bâtın anlamın zâhir anlamın nakzedicisi değil, bir tamamlayıcısı (istikmâl) olduğunu özellikle belirtme ihtiyacı hissetmiştir (Gazzâlî 2019, 1:65). Böylelikle Gazzâlî'nin zâhir anlamın iptali aracılığıyla şeriatın yükümlülüklerini göz ardı etmeye çalışan ibahî tavırları engellemeye çalıştığı söylenebilir.

Gazzâlî bâtın anlamı önceleyip zâhir anlamı iptal eden zümrelerle, tam tersi bir perspektif ile zâhir anlamı önceleyip bâtın anlamın varlığını inkar eden Haşviyye ve Bâtıniyye diye isimlendirdiği zümrelere karşı eleştiriler yöneltmiştir; bundan dolayı o hem zâhir hem de bâtın anlamın kabul edildiği

zâhir-bâtın anlam birlikteliğinin gerekliliğini ve önemini sık sık vurgulamıştır: “O halde sırf zâhire takılıp kalan Haşvî; bâtına takılıp kalan Bâtınî; İkisini uzlaştıran ise kâmilidir” (Gazzâlî 2020, 65).

Zâhir-bâtın anlam birlikteliğini koruma konusunda, Gazzâlî eleştirdiği bu iki zümreden farklı olarak “İ’tibâr” yöntemini benimser. Fıkıhta kıyas ve mantıkta analojiye denk gelen İ’tibâr yöntemi tasavvufta zâhir anlamın iptal edilmeden bâtın anlamın elde edilmesini sağlayan bir yöntemdir. Bu yöntemde zâhir anlam ile bâtın anlam arasındaki ortak bir unsur sebebiyle ilkinden ikincisine geçiş şeklinde bir süreç işlemektedir. İ’tibâr yönteminin sağladığı zâhir-bâtın anlam birlikteliğinin aksine Bâtınîlerin kullandığı te’vîl yöntemi zâhirin iptaline yol açmış, Haşviyye’nin görüşü ise bâtın anlamın reddini gerektirerek İ’tibâr yönteminin sağladığı zâhir-bâtın anlam birlikteliğini sağlayamamıştır. İ’tibârın nasların anlaşılmasında bir yöntem olarak kullanılış biçimini Gazzâlî çeşitli örnekler üzerinden izah etmeye çalışır. Mişkâtü’l-envâr’da Hz. Mûsâ’nın nâlinlerini çıkarmasına ilişkin âyetin yorumu Gazzâlî’nin bu konudaki mevzisini gösteren örneklerden biridir (Gazzâlî 2020, 65).

İ’tibâr ile karıştırılması muhtemel diğer bir yöntem ise te’vîl yöntemidir. Şöyle ki İ’tibârdan farklı olarak te’vîl yönteminde zâhiri anlam iptal edilerek ikincil bir anlama geçiş söz konusudur. Bu ise ancak zâhiri anlamın anlaşılmasını engelleyecek bir durum söz konusu olduğunda uygulanılabilecek bir yöntemdir. İ’tibârın te’vîlden temel farkı şudur: Te’vîl sadece müteşâbih nassa uygulanır ve bu nassın zâhir anlam üzere anlaşılmasının imkansızlığından dolayı zâhir anlamın iptal edilmesi gerekir; İ’tibâr ise muhkem nassı da kapsar ve bu nas üzerinde uygulandığında zâhir anlamın da kabul edilmesi gerekir. Yani İ’tibâr için te’vîli de kapsayan genel bir anlamlar arası geçiş işlemidir denebilir. Dolayısıyla Gazzâlî’nin yorum yönteminde, İ’tibâr ile te’vîlin birbirinden farklı olduğu hususu göz ardı edilmemelidir.

Mişkâtü’l-envâr’da İ’tibâr Yöntemi Örnekleri:

1. "Beyt"

Muhkem Nas: “Köpek bulunan eve melekler girmez” hadisinde geçen “Beyt (ev)” lafzı.

Zâhir Anlam: Köpek bulunan ev.

Bâtın Anlam: Öfke bulunan kalp.

2. "İki Pabuç"

Muhkem Nas: “Pabuçlarını çıkar!..” (Tâhâ/12) âyetinde geçen “Na’leyn (iki pabuç)” lafzı.

Zâhir Anlam: Deriden yapılmış pabuç.

Bâtın Anlam: İki alem (kevneyn).

Mişkâtü’l-envâr’da Te’vîl Yöntemi Örnekleri:

1. "Nur"

Müteşâbih Nas: “Allah göklerin ve yerin nurudur” (en-Nûr/35) âyetinde geçen “Nur (ışık)” lafzı.

İptal Edilen Zâhir Anlam: Kendisi aydınlık olup başkasını da aydınlatan fiziki nesne.

Kendisine Hamledilen Anlam: Var oluş kaynağı.

2. "Hicap"

Müteşâbih Nas: “Allah’ın nurdan ve zulmetten yetmiş bin perdesi vardır” hadisinde geçen “Hicap (perde)” lafzı.

İptal Edilen Zâhir Anlam: Perde.

Kendisine Hamledilen Anlam: Allah’tan alıkoyan engel

Çalışmamızın diğer kısmını oluşturan felsefî arkaplan bölümüne geldiğimizde öncelikle şunu ifade etmemiz gerekir: Gazzâlî’nin seçmeci veya ayıklayıcı olarak nitelendirilebilecek bir yöntemle filozoflara ait teorilerin bazılarını olduğu gibi ve bazılarını da kısmen değiştirerek benimsediği görülmektedir. Günümüz İslâm felsefesi araştırmacıları bu etkinin açıkça farkındadırlar. Nitekim bu doğrultuda Robert Wisnovsky, Gazzâlî’nin İbn Sînâ metafiziği ve psikolojisinin (ilm-i nefis) önemli unsurlarını tasavvuf yanı sıra Sünnî kelâma ve nübüvvet teorilerine entegre ettiğini öne sürmüştür (Wisnovsky 2013, 206). Bir başka önemli Gazzâlî araştırmacısı Frank Griffel ise Gazzâlî’yi bir tür İbn Sînâ takipçisi olarak nitelemiştir. Dahası Griffel, bu etkilenim sonucunda Gazzâlî’nin felsefeyi kelâma dahil ederek felsefî kelâm inşa ettiği düşüncesine sahiptir (Griffel 2015, 23). Alexander Treiger de - Griffel’in kelâm için düşündüğüne benzer bir şekilde- Gazzâlî’nin felsefeyi tasavvufa dahil ederek felsefî tasavvuf inşa ettiği iddiasında bulunmuştur (Treiger 2007, 17).

Mişkâtü’l-envâr özelinde Gazzâlî’ye etkisi bağlamında göstermeye çalışacağımız gibi onun İbn Sînâ felsefesinden önemli ölçüde etkilenimi nefis teorisi konusunda olmuştur. Benzer şekilde İbn Sînâ araştırmacılarına göre de İbn Sînâ’nın İslâm felsefesine yaptığı en önemli katkı nefis teorisi alanındadır, hatta bundan dolayı o, bir nefis filozofu olarak anılmalıdır (Gutas 2020, 199). Dolayısıyla nefis teorisinin, Gazzâlî’nin Nur âyeti tefsirinde yorum yöntemini şekillendiren temel teorilerden biri olduğu söylenebilir.

Gazzâlî’nin Mişkâtü’l-envâr’ın ikinci faslının ikinci kutbunda Nur âyetinde zikredilen nesneleri -beş ayrı ruh olarak tanımladığı- idrak araçları ile eşleştirmesi nefis teorisindeki güçlerle yakından ilişkilidir. Gazzâlî’nin açıklamalarına göre âyette geçen “mişkât” duysal ruha, “zücâce” hayalî ruha, “misbâh” aklî ruha, “zeytin ağacı” fikrî ruha ve “zeytin yağı” ise kutsî-nebevî ruha karşılık gelmektedir. Bu ruhların işlevleri ile ilgili olarak Gazzâlî duysal ruhun beş duyudan gelen bilgileri algıladığı, hayalî ruhun bu bilgileri depoladığı, aklî ruhun zorunlu tümel bilgileri elde ettiği, fikrî ruhun tüm bu bilgileri terkip ederek yeni bilgiler ortaya çıkardığı, kutsî ruhun ise Rabbânî marifetler gibi aklın ötesinde bilgiler

edinme işlevi gördüğünü belirtmektedir (Gazzâlî 2020, 68-69). İşlevleri dikkate alındığında bu beş ruh ile nefis teorisindeki hayvanî ve insanî nefsin güçleri kısmen eşleşmektedir.

Burada vurgulanması gereken önemli nokta şudur: Gazzâlî söz konusu kutsî akıllı veya kendi isimlendirmesi ile kutsî-nebevî ruhu yalnız peygamberlere özgü kılmamakta, aksine bazı evliyaların da bu özelliğe sahip oluşundan bahsetmektedir. Gazzâlî'nin kutsî-nebevî ruha sahip olanlar kısmına evliyaları da dahil etmesi, tasavvufa özgü velâyet olgusunun mahiyet ve işlevini açıklamak gayesine dönük bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Nitekim benzer bir şekilde İbn Sînâ'nın da kutsî akıl mefhumu ile nübüvvetin mahiyetini temellendirmeye çalıştığı ifade edilmektedir (Gürsoy 2014, 1). Dolayısıyla Gazzâlî'nin tasavvuftaki velayet olgusunu temellendirirken -İbn Sînâ'nın nihai şeklini verdiği- nefis teorisini kendi sistemine entegre ettiği söylenebilir. Bu hususun örnekleriyle ve detaylarıyla açıkça ortaya konmuş olması çalışmamızın Gazzâlî araştırmalarına ve tasavvuf alanına sunduğu özgün katkılardan olacağı belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hâmid Gazzâlî, Tasavvuf, Mişkâtü'l-envâr, Yorum Yöntemi, İtibâr, Nefs Teorisi

Kaynakça

Gazzâlî, Ebu Hâmid. 2019. İhyau ulumi'd-din. Cidde: Darü'l-Minhac.

———. Varlık, bilgi, hakikat = mişkâtü'l-envar. Çev. (Mahmut Kaya) 4. bs. Klasik yayınları; 128. İstanbul:Klasik Yayınları.

Griffel, Frank. 2015. Gazali'nin Felsefî Kelamı. Çev. İbrahim Halil Üçer ve Muhammed Fatih Kılıç. İstanbul: Klasik.

Gutas, Dimitri. 2020. İbn Sînâ'nın Mirası. Çev. Cüneyt Kaya. 3. bs. İstanbul: Klasik Yayınları.

Gürsoy, Adnan. 2014. "İbn Sînâ'nın Nübüvvet Teorisinde Kutsî Akıl". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23 (2): 1-26.

Treiger, Alexander. 2007. "Monism and Monotheism in al-Ghazâlî's Mishkât al-anwâr". Journal of Qur'anic Studies 9 (1): 1-27.

Wisnovsky, Robert. 2013. "Avicenna's Islamic Reception". İçinde Interpreting Avicenna: Critical Essays, editör Peter Adamson. Cambridge University Press.

Kuleli Vak'ası ve Nakşibendiyye: Hacı Feyzullah Efendi'nin Rolü Üzerine Bir İnceleme

Fatma Kaymakçı

İlahiyat Fakültesi Samsun Üniversitesi

fatma.kaymakci@samsun.edu.tr

Özet

Kuleli Vak'ası, 17 Eylül 1859 tarihinde Sultan Abdülmecid'e (1839-1861) yönelik gerçekleştirilmesi planan suikast ve yönetimi hedefleyen bir isyan teşebbüsüdür. Olay katılanların olağanüstü bir komisyonca sorgulanmak üzere Kuleli Kışlasına götürülmesi dolayısıyla "Kuleli Vak'ası" olarak bilinse de kayıtlarda Fedailer Cemiyeti, Fedailer Muahedesi, Hüseyin Daim Paşa Fırka-i İhtilaliyesi ve Muhafaza-i Şeriat gibi isimlerle de anılagelmıştır. Süleymaniyeli Şeyh Ahmed önderliğinde bir grup tarafından düzenlenen bu teşebbüse Kırım Savaşı (1853-1856) sonrası devletin maddi olanaklarında ortaya çıkan sarsılmanın, lüks ve israf dolu yaşam tarzlarına tepkilerin, özellikle de Tanzimat ve Islahat fermanlarındaki bazı maddelerin toplumsal alanda meydana çıkarttığı değişikliklerin zemin hazırladığı ifade edilmekle birlikte mensuplarının kimlikleri, dinî ve siyasi söylemleri, teşkilatlanma süreci ve isyan stratejisi gibi hususlardan hareketle vak'anın mahiyeti ve amacı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Şeyh Ahmed'in tasavvufi kimliği ve Kırım Savaşı'na gönüllü olarak katılması vesile kılınp askerî, ulema ve esnaf gibi çeşitli sınıflardan kimselerin gruba dâhil edilerek teşebbüsün geniş bir teşkilatlanma süreciyle gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Başlangıçta grubun gizliliğini sağlamak amacıyla muahidlerin mühür basması gereken bir metnin yer aldığı defter tutulurken daha sonra muahidlerin isimlerinin yeni katılanlar tarafından öğrenilmemesi maksadıyla içerisinde "أنا و السليماني أحمد الشيخ بين و بيني الذي عهد قبلت" [Şeyh Ahmed es-Süleymânî ile aramda olan antlaşmayı kabul ettim ve ben muahid fedaiyim.] ifadesinin bulunduğu bir pusula ile üyelik gerçekleşmiştir. Grup, üyelerini muahid ve fedai olmak üzere iki ana sınıfa ayırmıştır. Hangi grupta yer alacakları katılımcıların seçimlerine bırakılmaksızın Şeyh Ahmed ve muahidler tarafından belirlenmiştir.

Mirliva Hasan Paşa, grubun faaliyetleri hakkında bilgi toplamak amacıyla toplantılara katılmış ve durumu Serasker Rıza Paşa'ya bildirmiştir. 14 Eylül 1859'da Kılıç Ali Paşa Camii'nde düzenlenen toplantı sırasında ise hükûmet büyük bir baskın gerçekleştirerek grup üyelerini yakalamıştır. Kırk bir sanık sorgulanarak durumlarına göre dört derecede incelenmiş ve sanıklar idam, hapis, sürgün gibi çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Ancak söz konusu cezalar Sultan Abdülmecid tarafından daha sonra hafifletilmiştir. Dönemin önde gelen Nakşibendi-Halidî Şeyhi Feyzullah Efendi'nin (v. 1876) ise üçüncü dereceden suçlu bulunarak beş sene Midilli'de kalebind olmasına hüküm verilmiştir.

Hacı Feyzullah Efendi günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Silistre'ye bağlı Hezargrad Kasabası'nda doğmuş, çocukluk ve gençlik dönemlerinin bir kısmını Vidin'de geçirmiş ve resmî

vazifeleri dolayısıyla çeşitli coğrafyalarda bulunmuştur. İlk olarak Hüseyin Vâiz'e (v. 1839-40) daha sonra Muhammed Kudsi'ye (v. 1852) intisap ederek icazet almıştır. Malatya'da başladığı irşad faaliyetlerine 1847'den itibaren İstanbul Halıcılar'da kendi adına yaptırılan tekkede devam etmiştir. Şeyh Feyzullah Efendi geniş halk kitlelerine ulaşmış ve dönemin önemli isimleri üzerinde etkili olmuştur. Müntesipleri arasında Leskofçalı Galib (v. 1867), Mehmed Tâhir Efendi (v. 1888), Mehmed Emin Paşa (v. 1908) ve Küçük Hüseyin Efendi (v. 1930) gibi isimler yer almıştır. Şeyh Ahmed ve Tophâne Müftüsü Bekir Efendi'nin kendisiyle müttefik oldukları yönündeki beyanları üzerine Şeyh Feyzullah Efendi Bâb-ı Seraskerîye götürülerek tutuklanmıştır. Sultan Abdülaziz'in cülusuyla ilan edilen umumi afv ile affedilerek İstanbul'daki irşad faaliyetlerine devam etmiştir.

Osmanlı Arşivinde bu konuda Şeyh Feyzullah Efendi ile ilgili doğrudan ve dolaylı birçok belge bulunduğu tespit edilmiştir. Kendisine ait arz-ı hâller ile istintaknamesinden hareketle Kuleli Vak'ası'na karışma sebebi, Midilli sürgünü ve tutuklu bulunduğu esnada yaşadıkları hakkında detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Muhtemelen sorgulanma neticesinde Şeyh Feyzullah Efendi'nin suçlu bulunması, üyeler arasında müritlerinin yer alması ve asıl kaynaklara atfı yapılmaksızın ikincil kaynaklar üzerinden alıntılanması gibi nedenlerden hareketle günümüze kadar yapılan çalışmalarda Şeyh Feyzullah Efendi'nin olaya dâhil olduğu yönündeki görüşler şekillenmiştir. Ancak arşiv belgeleri, istintaknameler ve gazete haberleri gibi birincil derecedeki kaynaklar incelendiği vakit Şeyh Feyzullah Efendi'nin olaya katıldığını gösteren kesin bir kanıtın olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim Osmanlı Arşivinde yer alan ve birinci dereceden kaynak olma hüviyetini haiz istintaknamelerden, İngiliz ve Fransız sefaretlerinin gerçekleştirdikleri yazışmalardan, Cerîde-i Havâdis ve Takvîm-i Vekâyi' gibi dönemin öne çıkan gazetelerinde yayımlanan haberlerden hareketle olayın yönetime ve kamuoyuna yansımalarına ilişkin bilgi edinmek mümkündür. Ancak başta üyelerin birbiriyle çelişkili ifadelerinin bulunması, yönetim ve sefaretlerin kendi çıkarları doğrultusunda halkı bilgilendirmeye yahut yönlendirmeye çalışması gibi birçok farklı sebepten vak'a net bir çerçeve kazanamamıştır.

Ayrıca grubun Nakşi meşayihinden Şeyh Ahmed tarafından kurulmuş olması ve sorgulanan sanıklar arasında çok sayıda Nakşibendiyye tarikatına mensup ismin yer alması göz önünde bulundurularak Nakşibendiyye tarikatının bu olayda oynadığı rol de tartışılmalıdır. Araştırmaların çoğunda tarikatın isyan üzerindeki etkileri dolaylı yollardan ele alınmış ancak bu bağlamda da net bir kanıt sunulamamıştır.

Kuleli Vak'ası, başarısızlığına rağmen Osmanlı tarihindeki önemli gelişmeleri etkilemiştir. Yusuf Akçura (v. 1935) hareketi ilerici ve meşruti bir adım olarak görürken Uluğ İğdemir (v. 1994) bu isyanı gerici ve köktenci bir hareket olarak nitelendirmiştir. Vatan ve hürriyet şairi olarak tanınan Nâmık Kemal (v. 1888) ise vak'ayı hürriyet hareketi olarak değerlendirmiş ve gizli yargılamaların hukuk kurallarına aykırı olduğunu vurgulamıştır. Tebliğimizde ise genelde Nakşibendiyye tarikatının özelde Şeyh Feyzullah Efendi'nin Kuleli Vak'ası'ndaki durumu incelenmeye çalışılacaktır. Bir taraftan Şeyh Feyzullah Efendi'yle beraber çok sayıda ve yüksek mevkideki müritleri sayesinde olayın geniş bir kitleye yayılma amacı taşıyıp taşımadığının izleri sürülmeye gayret edilecek diğer taraftan da Şeyh Feyzullah Efendi'nin Ordu-yı Hümâyün'da farklı görevler vasıtasıyla bulunmuş olmasının cemiyete

kazandırılmak istenmesinde ne ölçüde önemli olduğu hususu tartışılacaktır. Ayrıca dönemin yazılı kaynaklarında olayın nasıl yer aldığı mümkün olduğunca tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kuleli Vak'ası, Nakşibendiyye, Halidiyye, Sultan Abdülmecid, Hacı Feyzullah Efendi.

Kaynakça

BOA, Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO), 1695/127086.

_____, Cevdet Dahiliye (C.DH), 209/10405.

_____, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi (DH.SAİD.d), 7/79.

_____, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi (DH.SAİD.d),

75/311.

_____, İrade Dahiliye (İ.DH), 445/29437.

_____, Kâmil Kepeci Defteri (KK.d), 6290/1.

_____, Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL), 367/56.

_____, Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL), 428/110.

_____, Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN), 149/31.

_____, Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 509/63.

_____, Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 567/70.

244

_____, Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM), 200/16.

_____, Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM), 200/94.

_____, Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM), 214/6.

Cerîde-i Havâdis, 24 Safer 1276, nr. 953.

_____, 21 Rebûlâhir 1276, nr. 961.

İkdâm, 5 Rebûlevvel 1330, nr. 704.

_____, 6 Rebülevvel 1330, nr. 705.

İktihâm, 8 Rebülevvel 1330, nr. 1.

İğdemir, Uluğ. (2009). Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kılıç, R. (2006). Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşebendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Hâlidî Sürgünleri. Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 7 (17), 103-119.

Koç, M. (2021). Revnakoğlu'nun İstanbul'u: İstanbul'un İç Tarihi Fatih. Fatih Belediyesi.

Onaran, B. (2018). Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867) (çev. Saadet Özen). İletişim Yayınları. (2009).

Amerikan Akademisinde Tasavvuf Tarihi Yazımı: İbnü'l-Arabî ve Vahdet-i Vücûd Örneği

Alırıza Farımaç

İlahiyat Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
alirizafarimaz@gmail.com

Özet

Tasavvufun teorik anlatısı dikkate alındığında birincil kavram vahdet-i vücûd, en ön sırada gelen isim de İbnü'l-Arabî'dir (v. 1240). Bir diğer tanımlamayla nazarî tasavvuf, akademik tasavvuf araştırmalarının başlıca temalarından biridir. İbnü'l-Arabî ve onun tasavvuf anlayışı etrafında şekillenen -Şeyh-i Ekber nitelemesine atıfla kullanılan- Ekberî ekole mensup mutasavvıflar ve eserleri hakkındaki çalışmalar, tasavvuf araştırmalarının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Ekberî ekolün anlatılarının batılı entelektüel çevrelere girişine gelenekselci ekol öncülük etmiş,(Morris, 2001, ss. 87-122) öncelikle Fransızca tercüme metinler ortaya çıkmıştır.(Morris, 1986a, ss. 539-551) Akademik anlamda en büyük atılım İspanyol araştırmacı Miguel Asin Palacios'un (v. 1944) metinleri üzerinden olmuş,(Morris, 1986a, ss. 542-545) 1960'lar ve sonrasında ise İngilizce kaleme alınmış metinlerin sayısı artmıştır.(Morris, 1986b, ss. 733-756, 1987, ss. 101-119) Batı'da eğitimini tamamlayarak çalışmalarını nazarî tasavvuf üzerine yoğunlaştıran araştırmacılar, birbirlerinden farklı metodolojik yaklaşımları benimsemiş ve yer yer farklı sonuçlara ulaşmış olsalar da İbnü'l-Arabî'ni önemli bir mistik ve filozof olduğunda karar kılmışlardır.(Rosenthal, 2021, ss. 11-12)

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'da İslam araştırmalarının merkezi Kuzey Amerika'ya kaymıştır. Bu dönemde, Joseph Schacht (v. 1969), Hamilton Gibb (v. 1971), Gustave von Grunebaum (v. 1972) ve Franz Rosenthal (v. 2003) gibi önde gelen oryantalistler, Amerikan üniversitelerinde görev alarak Avrupa'nın birikimini buraya taşımış ve İngilizce eser telifine başlamışlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin etkisiyle ve Amerikan hükümetinin akademik İslam araştırmalarına verdiği destekle, bu öncü isimler kısa sürede birçok öğrenci yetiştirmiş ve böylece Amerikan İslam araştırmaları sahası hem nitelik hem de nicelik açısından önemli bir gelişme kaydetmiştir. Başlangıçta sadece lisansüstü düzeyde çalışmalar yürütülmüşse de İslami ilimler öğretimi zamanla lisans seviyesine de yayılmış ve pek çok üniversitede başlatılmıştır. Bu gelişmeler, alanda kaynak eserlere olan ihtiyacı artırmış ve bu doğrultuda John Renard, William C. Chittick, Alexander D. Knysh ve Nile Green gibi tasavvuf araştırmacıları tarafından ders kitabı mahiyetinde temel eserler kaleme alınmıştır.(Renard, 1996; A. D. Knysh, 1999; A. Knysh, 2000; W. C. Chittick, 2007; Green, 2012; A. Knysh, 2019) Bu çalışmada bu eserler özelinde İbnü'l-Arabî ve vahdet-i vücûdun nasıl ele alındığı ve tarihselleştirildiği incelenecektir.

İbnü'l-Arabî ve Ekberî ekole müntesip sufilerin eserleri, Renard'ın eserinin birincil kaynakları arasındadır.(Renard, 2006, ss. 293-294, 318-320, 324-326) Renard, İbnü'l-Arabî'yi, tasavvuf tarihinin en büyük iki teorisyeninden biri olarak nitelendirmektedir.(Renard, 2011, s. 217) Diğer metinlerden farklı olarak, İbnü'l-Arabî'nin şiir dilini tasavvufi temaları ele almak için nasıl kullandığını incelemiş ve

onu döneminde İslam âleminin İbnü'l-Fârız'ı takiben en etkili şairi olarak tanımlamıştır.(Renard, 2006, ss. 158-160) Renard, İbnü'l-Arabî'nin yeni ve özgün bir tasavvuf terminolojisi oluşturduğunu tespit etmiş ayrıca İslam'da velayeti ele aldığı çalışmasında, İbnü'l-Arabî'yi birincil kaynak olarak kullanmış ve velayete dair görüşlerine geniş bir şekilde yer vermiştir.(Renard, 2008) Renard, tasavvuf tarihinin en tartışmalı konularından birinin varlık anlayışı olduğunu belirtmekte ve bu tartışmaların İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinden azade ele alınamayacağını vurgulamaktadır. Renard, vahdet-i vücûdu kişinin bireysel varlığını Tanrı'nın varlığı karşısında yok sayması olarak tanımlar. Renard, bu kavramın karşısında yer alan vahdet-i şuhûd anlayışının, vahdet-i vücûdu monizme benzemekle suçladığını ifade eder. Tartışmanın temelinde ise ontolojik ve tecrübî birlik anlayışlarının yattığını öne sürmektedir.(Renard, 2016, ss. 103, 144-145, 238, 313-314, 329) Ayrıca, Renard, İbnü'l-Arabî anlayışına karşı çıkan İmâm-ı Rabbânî'nin (v. 1624) bu görüşü benimsemesini kelâmî kaygılarıyla ilişkilendirir.(Renard, 2006, ss. 337-338)

Chittick'in tasavvuf araştırmalarında, özellikle İbnü'l-Arabî ve Ekberî ekolü üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Tasavvufa yönelik yaklaşımı da büyük ölçüde İbnü'l-Arabî'nin düşüncesinden etkilenmiştir. Bu bağlamda, tasavvufa genel bir giriş niteliğindeki çalışmasında, tasavvufu İbnü'l-Arabî'nin anlayışı çerçevesinde tanımladığı ve incelediği dikkat çekmektedir. Kitabın ana ve alt başlıklarının belirlenmesinde, Ekberî ekolün vurguladığı meseleler ve kavramlar öncelikli olarak ele alınmıştır.(W. C. Chittick, 2022, ss. 5-6) Ayrıca, kitabın indeksi ve kaynaklar bölümünde, en sık zikredilen isim olarak "İbnü'l-Arabî", en çok atıfta bulunulan kaynak olarak ise el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye öne çıkmaktadır. Chittick, İbnü'l-Arabî'yi "büyük nazariyatçı", "sufilerin edebî zirvesi" ve "İslam âleminin büyük nazariyecisi" gibi ifadelerle övmekte(W. C. Chittick, 2022, ss. 52, 81, 144) İbnü'l-Arabî'yi bir mistik değil, rasyonel bir nazariyeci olarak nitelendirmektedir.(W. Chittick, 2020) Eserde, tasavvuf nazariyesinin meseleleri kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Kitabın ikinci yarısında ise Ekberî ekolün kullandığı kavramlarının en sık kullanılan terimler olduğu gözlemlenmektedir. Chittick'in tasavvuf tarihini incelerken nazarî tasavvufu inceleyen ve Ekberî çevrenin kaleme aldığı metinlere geniş bir şekilde başvurduğu ve bu öğretileri metnin merkezine alarak tasavvuf tarihini çok büyük ölçüde bu perspektiften değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Knysh hem Batılı hem de Müslüman araştırmacıların, İbnü'l-Arabî'nin geniş külliyatına rağmen, genellikle onun metafizik ve teolojik görüşleri üzerindeki tartışmalara yoğunlaştığını ifade etmektedir.(A. Knysh, 2020, ss. 173-175) İbnü'l-Arabî'nin metafizik anlayışını incelerken, Knysh onu tasavvuf tarihinin merkezine yerleştirmektedir. Özellikle, diğer çalışmalarda yeterince ele alınmayan Mağrip ve Endülüs sufi/mistik geleneği üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. İbnü'l-Arabî'nin amacının Kur'an ve sünneti izah etmek olduğunu belirten Knysh, onun Kur'an'ı ele alışı ve tefsir yöntemini detaylı bir şekilde değerlendirmektedir.(A. Knysh, 2021, ss. 147-151) Knysh, ayrıca İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerini benimseyerek geliştiren sufilere de değinmiştir. Ekberî ekolün nas yorumu ve metafizik izahları ile Hristiyan teologlar ve Neo-Platonistlerin görüşleri arasındaki benzerliklere dikkat çekmiş, İbnü'l-Arabî'nin Şîî-Bâtınî geleneğe etkisine değinmiştir.(A. Knysh, 2021, ss. 157-174)

Green, tasavvuf tarihini tarihsel dönemlere ayırdığı kitabının ikinci bölümünde, İbnü'l-Arabî'nin biyografisini özetleyerek onu "bütün dönemlerin en etkili sufi teorisyeni" olarak nitelendirmiştir. Tüsteri

(v. 896), Tirmizî (v. 932), Nifferî (v. 96?), Gazzâlî (v. 1111) ve Sühreverdî'yi (v. 1191) nazârî düşüncenin şekillenmesinde İbnü'l-Arabî'nin öncülü olarak işlemiştir. Green, İbnü'l-Arabî'nin velayeti nübüvvete üstün tuttuğunu ve bu anlayışın velilerin dinî otoritesinin tesisinde hayati bir rol oynadığını ifade etmektedir.(Green, 2012, ss. 73-80) Ayrıca, âlemin manevi hiyerarşik düzenini temsil eden “ricâlî'l-gayb” gibi kavramların ve kabullerin gelişiminde, İbnü'l-Arabî'nin “insân-ı kâmil” teorisinin birincil derecede öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.(Green, 2012, s. 94) Vahdet-i vücûdun gayrimüslimlerle etkileşimde anlayış ve uyumu kolaylaştırdığını belirten Green, aynı zamanda ortak yaşam imkânı sunduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, farklı din mensuplarının bir arada yaşadığı Hindistan ve Osmanlı coğrafyası örneklerini zikretmektedir.(Green, 2012, s. 145) Osmanlı coğrafyasında vahdet-i vücûd doktrininin devletin desteklemiş olmasına da vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte, Green, bu anlayışın insan-Tanrı ilişkisi üzerindeki spekülasyonları artıracığını, dinî bağlılığın anlamının zayıflamasını ve “teklifin” sorgulanmasını doğuracağını da dikkat çekmektedir.(Green, 2012, s. 79) Vahdet-i vücûd anlayışının İslam âlimleri tarafından yer yer eleştirildiğini belirten Green, bunlara Osmanlı'daki Kadızadeli hareketi ile Hindistan'dan İmâm-ı Rabbânî'nin mücadelesini örnek vermektedir.(Green, 2012, ss. 158, 163-167) Genel olarak, Green'in yaklaşımının konuyu daha çok tasavvuf tarihindeki sosyal ve siyasi etkileri üzerinden ele almak olduğu gözlemlenmektedir.

Kuzey Amerika tasavvuf araştırmaları alanında en çok yoğunlaşılan konuların başında İbnü'l-Arabî ve sistematize ettiği vahdet-i vücûd anlayışının geldiği görülmektedir. Bu durumun Avrupalı oryantalistlerin araştırmalarının tematik bir takibi anlamında yorumlanması mümkündür. İlk oryantalistlerin Akdeniz çevresinde gelişmiş felsefî akımlardan Neo-Platonizm, Gnostisizm ve Hermetisizm ile ilişkilendirdikleri vahdet-i vücûd; Kuzey Amerika akademisi mensuplarınca tasavvuf tarihinin başat bir unsuru ve İslam düşünce tarihindeki önemli geleneklerden biri olarak incelenmektedir. Amerikan akademisine mensup araştırmacıların eserlerinde İslam'ın doğup neşet ettiği bölgede bulunan felsefe geleneklerinin vahdet-i vücûd üzerindeki etkisine dikkat çekilmiş olmakla birlikte erken dönem oryantalist geleneğin aksine İbnü'l-Arabî düşüncesinin bu geleneklerden bağımsız şekilde gelişmiş mistik-düşünsel bir gelenek olarak tavsif edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında İbnü'l-Arabî'nin bir çok metninden -nazârî anlatısının yanı sıra hususen Arapça tasavvuf edebiyatı bahislerinde kendisine önemli bir yer ayrılmakta ve içerdiği diğer unsurlarla- tasavvuf tarihi metinlerinde kaynak olarak yararlanıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İbnü'l-Arabî, Vahdet-i Vücûd, Amerika, Tarih Yazımı.

Kaynakça

Chittick, W. (2020). Ibn 'Arabî. İçinde E. N. Zalta (Ed.), The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2020). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/ibn-arabi/>

Chittick, W. C. (2007). Sufism: A Beginner's Guide. Oneworld Publications.

Chittick, W. C. (2022). Tasavvuf: Kısa Bir Giriş (T. Koç, Çev.). İz Yayıncılık.

Green, N. (2012). *Sufism: A Global History*. Wiley-Blackwell.

Knysh, A. (2000). *Islamic Mysticism: A Short History*. Brill Academic Publishing.

Knysh, A. (2019). *Sufism: A New History of Islamic Mysticism*. Princeton University Press.

Knysh, A. (2020). *Tasavvuf Tarihi* (N. Koltas, Çev.). Ketebe Yayınları.

Knysh, A. (2021). *Sufilerin Tarihine Farklı Bir Bakış Denemesi* (Ö. Saruhanlıoğlu, Çev.). Nefes Yayınları.

Knysh, A. D. (1999). *Ibn 'Arabi in the Later Islamic Tradition: The Making of a Polemical Image in Medieval Islam*. SUNY Press.

Morris, J. W. (1986a). *Ibn 'Arabi and His Interpreters Part I: Recent French Translations*. *Journal of the American Oriental Society*, 106(3), 539-551. <https://doi.org/10.2307/602110>

Morris, J. W. (1986b). *Ibn 'Arabi and His Interpreters Part II: Influences and Interpretations*. *Journal of the American Oriental Society*, 106(4), 733-756. <https://doi.org/10.2307/603535>

Morris, J. W. (1987). *Ibn 'Arabi and His Interpreters Part II (Conclusion): Influences and Interpretations*. *Journal of the American Oriental Society*, 107(1), 101-119. <https://doi.org/10.2307/602957>

Morris, J. W. (2001). *Ibn 'Arabī in the "Far West": Visible and Invisible Influences*. *Journal of the Muhyiddin Ibn Arabi Society*, XXIX, 87-122.

Renard, J. (1996). *Seven Doors to Islam: Spirituality and the Religious Life of Muslims*. University of California Press.

Renard, J. (2006). *İslâm'ın Yedi Kapısı* (N. Koltas, Çev.). İnsan Yayınları.

Renard, J. (2008). *Friends of God: Islamic Images of Piety, Commitment, and Servanthood*. University of California Press.

Renard, J. (2011). *Islam and Christianity: Theological Themes in Comparative Perspective*. University of California Press.

Renard, J. (2016). *Historical Dictionary of Sufism (Second Edition)*. Rowman & Littlefield.

Rosenthal, F. (2021). *Felsefe ile Tasavvuf Arasında İbnü'l-Arabî* (E. Alkan, Ed.). Pinhan Yayıncılık.

17. Yüzyıl Osmanlı Kelâmı ve Hanefî-Mâtürîdî Kimliğinin İâdesi: Beyâzîzâde Ahmed Efendi

Sena Nur Yıldız Dekker

İslami İlimler Ibn Haldun Üniversitesi
sena.yildiz@stu.ihu.edu.tr

Özet

Osmanlı devleti, ilmî kimliğinin oluşmasında bulunduğu konum hasebiyle birçok düşünce yapısı ile karşı karşıya gelmiştir. Bu düşünce yapılarından İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) çizgisini temele alan Osmanlı Devleti sonrasında Molla Fenârî (ö. 834/1431) ile Fahrreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) bir geçiş sağlamıştır. Râzici geleneğin Osmanlı devletinde tam iskânı dönem âlimlerinden istemiş olduğu tartışmalı konulara risâle ve hâşiye çalışmalarıyla Sultan II. Mehmed (ö. 886/1481) döneminde olmuştur. Osmanlı bu açıdan her ne kadar yeni bir devlet olsa da Râzî geleneğine ortak olmakla entelektüel açıdan köklü bir geçmiş elde etmiştir. Bu açıdan Osmanlı ilim geleneği, bu birikime hakimiyetinden dolayı daha derin bir geçmişi kendi kimliğine kazandırmıştır.

Fâtih Sultan Mehmet *el-Mevâkıf*, *Şerhü'l-Mevâkıf*, *Hâşiye-i Tecdîd* gibi kitapların okutulmasına olanak sağlamıştır. Bu kitaplar Osmanlı medreselerin isimlendirilmesinde kullanılacak kadar benimsenmiş ve ilgi görmüştür. Bu bahsedilen durum kelâmî birikimin çoğunluk olarak Eş'arî kitaplar üzerinden yapıldığını bizlere sunmakla beraber Osmanlı kelâmının bağlı olduğu Hanefî-Mâtürîdî çizgiden ziyade Eş'arî temele dayandığını fikrini akıllara getirmemelidir. Öyle ki okutulan eserler muhtevaları açısından Eş'arî iddiaları taşımasına rağmen felsefe-kelâm birlikteliğinin özgün bir sunuşu olmaları yönünden Osmanlı kelâm geleneğinde karşılık bulmuştur. Osmanlı ulemasının mezheplerini savunma amacıyla *mukaddimât-ı erba'* ve *irâde-i cüziyye* gibi konuları tartışması tam da bu Eş'arî metinlerin tahlilinde ortaya çıkar. Fâtih Sultan Mehmet'in Osmanlı medresesine kazandırmış olduğu bu gelenek sonrası 17. yüzyıl Osmanlı entelektüel dünyası aklî ilimler alanında bir gerileme olduğu iddiasıyla karşı karşıya gelmiştir.

Literatüre bakıldığında bu iddiayı merkeze alarak çürütmeyi hedefleyen Mehmet Kalaycı ve Khaled el-Rouayheb gibi araştırmacıların çalışmaları mevcuttur. Khaled el-Rouayheb, 17. yüzyıldaki aklî ilimlerin sona erdiği iddiasını çürütmek için kaynağını Halil İnalcık'tan aldığı *bağnazlık fanatizmi* terimiyle açıklar. Bu terim, 16. yüzyıl sonu ortaya çıkan Kadızâdeliler

hareketi ve Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 986/1561) ve Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) kendi dönemlerindeki aklî ilimlere olan ilginin azalmasından şikâyet etmeleri şeklinde açıklanır.

el-Rouayheb, Taşköprizâde ve Kâtip Çelebi'nin 17. yüzyıldaki aklî ilimlere olan ilginin azaldığını ifade etmelerini farklı bir şekilde yorumlar. Bu iki âlim, aklî ilimlerin önceki yüzyıllarda zirve dönemini yaşadığına kıyasla daha az aktif bir dönemde yaşamış olduklarından, aklî ilimlerin geçmişte daha önde olduğuna dair abartılı bir değerlendirme yapmaktadırlar. el-Rouayheb, Taşköprizâde ve Çelebi'nin

dönemin aklî ilimlerine karşı şikayetlerinin de hemen kabul edilmemesi gerektiğini savunur. Zira 17. yüzyıl Osmanlı âlimlerinin kendi dönemlerinde felsefeye olan ilginin arttığını ifade ettikleri alıntılar önem taşır.

Kâtip Çelebi, medreselerdeki aklî ilimlerin azalmasının sebebini Kadızâdeliler hareketine bağlar. Kadızâdeliler kendilerini Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573) yoluna gören bir harekettir. Kadızâdelilerin aklî ve riyâzî ilimlere olan tutumlarının Osmanlı'nın 17. ve 18. yüzyıllarda ilmî olarak geriye gitmesinin sebebi olarak gösterir. Bu tutum birçok açıdan sorun içermektedir. Zira medreselerin düşüş yaşaması aklî ilimlere bağlı olarak mı gelişmişti? Başka bir deyişle medreseler aklî ilimlerin varlığıyla mı zirveye ulaşmıştı? Problem, medreselerin gerilemesine sebep gösterilen dinamiğin “aklî ilimler” olduğudur. Öyle ki Osmanlı medreseleri devlet için adam yetiştiren kurumlardır. Kuruluşundan itibaren fikhî temellere sıkı ıkiya bağlı olan bu kurumun birincil amacı devletin kadı, müftü ve müderris ihtiyacını karşılayacak fıkıh okullarıdır. Medresenin temel amacı olan fıkıh ilmi yok edilmediği sürece nasıl olurda aklî ilimlerin azalmasıyla medreselerin gerilediği söylenebilir sorusu bu iddianın isabetli olmadığını gösterir.

Bu çalışmadaki ihmal edilen alan olarak ele alınan aklî ilimlerden kastın ne olduğu belirlenmelidir. Aklî ilimlerden kasıt riyâzî ve tabiî ilimler mi, kelâm ilmi mi, felsefe mi yoksa tüm zikredilen ilimlerin hepsi mi? Bu çalışmada kast olunan mânâ *kelâm*dır, çünkü döneme dair bu görüşü öne süren Kâtip Çelebi'nin ifade ettiği *Hâşiyetü't-Tecrîd* ve *Şerhü'l-Mevâkıf* derslerinin sonraki sultanlar tarafından kaldırılmasından yakınmak aklî ilimlerin kelâm ilmini ifade etmesi demektir. Kaynakların da belirttiği gibi bu eserler 16. yüzyıl sonrasında da kesinti yaşamaksızın okutulmuş eserlerdir.

Kâtip Çelebi'nin ifadelerinden çıkan bir diğer problem ise aklî ilimlerin 16. yüzyıl sonrasında medreselerde okutulmamasıdır. Durumun böyle olmadığı icâzetnâmeler, otobiyografi kitapları ve dönemin medrese müfredatını ortaya koyan yerli ve batılı kaynaklarda mevcuttur. Böylece, aklî ilimlerin medrese müfredatı dışında yer almadığı ispat edilmiş olup medreselerin yükselme ve gerilemesi açısından bir etken taşımadığı ortaya konmuştur.

Çalışmanın iddiası, dönem âlimlerinden Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin kelâma dair yaptığı çalışmalar ele alınarak güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Beyâzîzâde Ahmed Efendi yaklaşık 20 yıllık kadılık görevi yanında Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerini derlediği *el-Usûlü'l-münîfe*'si ve bu derlemeyi bizzat şerh ettiği *İşârâtü'l-merâm min ibârâti'l-imâm* eseriyle saf Hanefî-Mâtürîdî kimliğini öne çıkararak dönem içindeki farklılığını ortaya koymuştur. Beyâzîzâde'nin kitaplarının isim ve muhtevaları amacı çok net bir şekilde belli eder. O, II. Mehmed'in kanalıyla Osmanlı medreselerindeki ilmî birikimin çoğunlukla Eş'arî kitaplardan alınmasına karşın kurulduğundan bu yana amelî ve itikadî olarak Ebû Hanîfe'ye bağlı olan Osmanlı devletinin mezhebini korumak istemiştir. Bunun yanında Eş'arî ve Mâtürîdî mezhepleri arasındaki adeta kitabın muhtevalarını oluşturan elli meseleyi tespit edip bunların hakiki ihtilaflar olduğunu belirlemiştir.

Beyâzîzâde'yi önemli kılan şey onun hem kelâm ilminin 17. yüzyılda gerilediği iddialarına bir antitez olması hem de bu gerilemenin sebebi olarak gösterilen Kadızâdeliler hareketi tesirindeki Osmanlı medreselerinde yetişmiş bir âlim olmasıdır. Beyâzîzâde'nin kadılık görevi yanında kelâma ile işigal

edip eser yazması onun kelâma olan ilgisinden çok daha fazla şeyi ifade eder. Zira bu ilmin ön koşulları çoktur, *İşârâtü'l-Merâm* gibi bir eser ortaya koyabilmek için kişinin iyi bir kelâm eğitiminden geçmesi ve bunları analiz edebilecek diğer aklı ilimlere vakıf gerekmektedir.

Bu çalışma, 17. yüzyıl Osmanlısındaki kelâm ilmine gelen iddiaların tarihsel bir bakış açısıyla isabetsiz olduğunu ortaya koyarken dönem âlimlerinden Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) Hanefî-Mâtürîdî kimliği iâdesiyle de dönem için iddia edilen tezin somut örneklerle çürütmesini hedeflemektedir. Beyâzîzâde'nin mezhep savunuculuğu, Eş'arî gelenekle farklılık arz eden *teklîf* kavramı merkeze alınarak *İşârâtü'l-merâm min ibârâtü'l-imâm* eseri üzerinden ele alınacaktır. İnsana verilen sorumluluklar, aklın sınır ve fonksiyonları gibi unsurlar *mârifetullah*, *hüsün-kubuh* ve *teklîf-i bimâ lâ yutâk* meselelerine temas edilerek incelenecektir.

Sonuç olarak, betimleyici ve analitik yöntemle hazırlanan bu çalışma Osmanlı entelektüel hayatının kesinti yaşamaksızın kelâm ile ilişkili olduğu ve buna somut bir örnek olarak Beyâzîzâde'nin *İşârâtü'l-merâm min ibârâtü'l-imâm* eseri üzerinden *teklîf* konusu tahlil edilerek iddiaların çürütülmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmanın birinci bölümü dönemin tarihsel arka planını sunarak okuyucuya problemin somut örneklerle hissedilmesini hedefler. İkinci bölüm ise Beyâzîzâde'nin ilmî birikimini tahlil etmeye ve mezhepsel duruşunun önemini anlamaya yardımcı olur. Ayrıca, Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin üzerine yapılan çalışmalar nispeten sınırlı olduğundan bu çalışma literatürde Beyâzîzâde'nin adının hatırlatılmasıyla sonraki çalışmalara da öncülük etmesini amaçlar.

Anahtar Kelimeler: 17. Yüzyıl, Osmanlı Kelâm Tarihi, Beyâzîzâde Ahmed Efendi, Hanefî-Mâtürîdî savunuculuğu, Teklif

Kaynakça

Baz, İbrahim. “Dinde Tasfiyeci Zihniyetin 17. Yüzyıldaki Temsilcisi: Kadızâdeliler”. Sahn-ı Semândan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Beyâzîzâde Ahmed Efendi. *İşârâtü'l-Merâm min İbârâtü'l-İmâm*. Editör Yûsuf ‘Abdürrezzak. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1949.

Beyâzîzâde Ahmed Efendi. *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin Görüşleri*. Editör İlyas Çelebi. 7. bs. İstanbul: İFAV, 2020.

Demirci, Osman. “Osmanlı’da Kelâm Eğitimi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14, sy 28 (2016).

El-Rouayheb, Khaled. *Islamic Intellectual History In the Seventeenth Century: Scholarly Currents in the Ottoman Empire and the Maghreb*. New York, NY: Cambridge University Press, 2015.

———. *Islamic Intellectual History in the Seventeenth Century: Scholarly Currents in the Ottoman Empire and the Maghreb*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

İlyas Çelebi. “XVII. Yüzyıl Osmanlı Kelâmcıları ve Beyâzîzâde Ahmed Efendi’nin Kelam İlmindeki Yeri”. *Kur’ân Mesajı İlmî Araştırmaları Dergisi*, sy 10, 11, 12 (1998): 104-12.

İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çeviren Ruşen Sezer. 3. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazî İlimler*. C. I. II. c. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

İzğöer, Ahmet Zeki, ve İlyas Çelebi. “Beyâzîzâde Ahmed Efendi”. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6:55-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kalaycı, Mehmet. “Bir Osmanlı Kelâmcısı Ne Okur? Osmanlı İlim Geleneği Çerçevesinde Beyâzîzâde’nin Mecmû’a Fi’l-Mesâ’ili’l-Müntehabe Adlı Eseri”. *İçinde Osmanlı’da İlm-i Kelam. Osmanlı’da İlimler*. İstanbul: İSAR Yayınları, 2022.

———. “Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı’daki İzdüşümleri”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20, sy 2 (2016): 9-72.

Kâtip Çelebi. *Mîzanü’l-Hakk fi İhtiyari’l-Ahak*. Editör Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1980.

Makdisi, George. *İslam’ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı’da Beşeri Bilimler*. Çev. Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

———. *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.

Muhibbi, Muhammed Emin. *Hulâsatü’l-eser fi a’yani’l-karni’l-hâdi aşer*. C. 4. 4 c. Mısır: el-Mektebetü’l-Vahbiyye.

Sarıkaya, Yaşar. “Osmanlı Medreselerinde Akli İlimlerin İhmali Meselesi Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *OsmanlıDünyasında Bilim ve Eğitim (Kongre)*, 2001, 145-58.

Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi’u’l-Fuzalâ*. Editör Ramazan Ekinci ve Derya Örs. C. 4. 4 c. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.

Ferah Adlı Risâlesinin Özgün Yönleri Çerçevesinde Ebeveyn-i Resûl Meselesine Yaklaşımı

Kenan Özdemir

İlahiyat Fakültesi Kocaeli Üniversitesi
Kenanozdemir1444@gmail.com

Özet

Hız. Peygamber'in anne ve babasının iman bakımından dünya ve âhiretteki durumlarının ne olacağı meselesi, erken dönemden itibaren İslâm ümmetinin zihninde yer alan soru işaretlerinden biridir. Konunun ümmet nezdinde sorgulanır hâle gelmesinin kaynağı ve en erken örneğı şüphesiz Hz. Peygamber'in bizzat kendi ağzından nakledilen bazı hadis rivâyetleridir. Bu hadis rivâyetlerinin genel muhtevası, Ashabın İslâm'ın tebliğinden önce vefat eden kendi anne ve babasının uhrevî durumlarının ne olacağına ilişkin Hz. Peygamber'e sorular sorması, Hz. Peygamber'in de bu sorulara kendi anne-babası ile ilişkilendirerek cevap vermiş olmasıdır. Hz. Peygamber'in anne ve babasının iman bakımından durumunun ne olacağı sorusu, sonraki yüzyıllarda da ümmetin âlimlerini bu konu üzerinde fazlaca mesai yapmaya sevk etmiştir. Konuya dair her ne kadar öncesinde bazı bireysel çalışmalar yapılmış olsa da en sistematik çalışmayı, yazdığı altı risâle ile en erken dönemde İmam Süyûtî yapmıştır. O, ebeveyn-i Resûl'ün dünyada iman eden kişiler olduklarını, âhirette ise ehl-i necât olacaklarını tüm rivâyet malzemelerini ortaya koymak suretiyle kanıtlamaya çalışmış ve ebeveyn-i Resûl literatürünün oluşmasına öncülük etmiştir. İmam Süyûtî'nin bu katkısından sonra mesele, Osmanlı ulemasına intikal etmiştir. XIV. yüzyıl ile XX. yüzyıl arasında yalnızca ebeveyn-i Resûl meselesini ihtiva eden onlarca risâle kaleme alınmıştır. İşte bu risâlelerden biri de Saçaklızâde Maraşı'nın Risâletü's Sürûr Ve'l Ferah adlı risâlesidir. Kütüphanelerde birden çok nüshası bulunan eser, toplam on üç varaktan oluşmaktadır. Küçük hacimli gibi görünse de birden çok meseleyi ebeveyn konusu bağlamında ihtiva etmesi açısından dikkat çekicidir. Anlaşılır ve okunaklı bir el yazısı ile kaleme alınan eser; içerik, dil ve anlatım, işlenen konular arasındaki bütünlük açısından orijinallik arz etmektedir. Saçaklızâde Maraşı XVIII. yüzyılda yaşayan, İslâmî ilimlere dair birçok farklı alanda yeni eserler kaleme alan bir Osmanlı âlimidir. Başta kelim; fıkıh, tasavvuf gibi alanlar olmak üzere edebiyat ve fikir sahasında da eserler kaleme almış olması onun üretken bir müellif olarak tanınmasına vesile olmuştur. Anadolu coğrafyasında yetişen, hayatının uzunca bir bölümünü Kahramanmaraş'ta geçiren, hem öğrenci hem de müderris olarak Kahramanmaraş'ta yaşayan bu önemli Osmanlı mütefekkirinin ebeveyn-i Resûl meselesine ilişkin kaleme aldığı Risâletü's Sürûr Ve'l Ferah adlı risâlesi de onun çok yönlülüğünü ve entelektüelliğini fazlasıyla yansıtmaktadır. Bu çok yönlülüğü, yazmış olduğu risâlesini birçok açıdan zenginleştirmiş ve birçok özgün yön barındırmasına katkı sağlamıştır. Zira bu özgün yönlerin başında, konuya dair kaleme alınan aynı yüzyıldaki diğer risâlelerin konuyu ele alış ve açıklama yöntemleri gelmektedir. Bu yüzyılda kaleme alınan birçok ebeveyn-i Resûl risâlesi konuyu tasavvufî öğeler ile metafizik boyutta incelerken, hakikat-i Muhammedi anlatısını eserlerinin merkezine taşıırken, zerre-i Muhammedi algısına vurgu yaparken, Muhammedi gen aktarımının tertemiz bir şekilde Hz. Âdem'den Hz. Âmine'ye kadar ulaştığı bilgisi ile risâleleri betimlenirken Saçaklızâde'nin risâlesinde bu konulara hiçbir surette yer verilmemesi

dikkat çekicidir. Aslında Saçaklızâde'nin de tasavvuf erbabı olduğu Abdulgani en-Nâblusi' den tasavvuf hilafeti aldığı bilinmektedir. Buna rağmen ebeveyn-i Resûl meselesinin anlatımında tasavvufi hiçbir öğeye yer vermemesi onun konuya yaklaşım tarzının diğer ebeveyn-i Resûl yazarlarından çok farklı ve özgün olduğunu göstermektedir. O, ebeveyn-i Resûl meselesini kelim ve mantık zemininde açıklamaya çalışarak daha çok nakli delilleri akli çerçevede temellendirmeyi hedeflemiştir. Her ne kadar mesele, rivâyet merkezli bir mesele gibi görünse de Saçaklızâde konunun merkezine mantık ve kelim anlayışını yerleştirerek konuya dair yenilikçi bir metodoloji üretmiştir. Risâleyi özgün kılan yönlerden biri de, Ehl-i Sünnet doktrininin iki ana lokomotifleri olan Şâfi/Eş'ari Hanefi/Mâtürîdî düşünce ekollerinin isimlerini zâhiren risâlede zikretmek suretiyle ebeveyn-i Resûl meselesinde aynı istikamette düşündüklerini ve bu konuda aralarında herhangi bir ihtilafın olmadığı mesajını vermesidir. Konuya farklı bir zâviyeden yaklaştığı bilinen Ebû Hanîfe'nin fikrini de olumlu yönde yeniden değerlendirerek Ehl-i Sünnet içerisinde ebeveyn konusunda tam birlik ve beraberlik anlayışının hâkim olduğu mesajını verme amacı gütmesi özellikle risâle içerisinde önemli bir özgünlük oluşturmaktadır. Eseri özgün kılan yönlerden biri de, muhteva itibari ile yalnızca ebeveyn-i Resûl meselesini işliyor olmamasıdır. Eser içerisinde barındırdığı konular kategorize edildiğinde kelim ilminin en girift konuları olan marifetullah, hüsün-kubuh, iman-küfür, Allah'ın birliği, aklın yeterliliği ve yetkinliği gibi konulara ebeveyn-i Resûl meselesi çerçevesinde yer verilmesidir. Bu şekilde konuya yaklaşılmış olması bütüncül bir bakış açısı sonucunda eserin vücuda getirildiğini göstermektedir. Konuya parçacı bir yaklaşım tarzı ile değil bütüncül bir yaklaşım tarzı ile yaklaşılması konuyu daha canlı ve anlaşılır kılmıştır. Risâle'nin içeriğine ilişkin bir başka özgünlük de, müellif risâlesinin bir bölümünü yalnızca dil ve etimolojiye ayırmış olmasıdır. Kelimelerin kullanım ve lengüistik açıdan çok anlamlılığını teker teker değerlendirmiştir. Bu değerlendirme, ebeveyn literatürü açısından son derece önemli bir değerlendirmedir. Zira, ebeveyn literatüründe yer alan rivâyetlerin hangi anlam bağlamında kullanılması ve anlaşılması gerektiğine yaptığı dilsel analiz ile ısl tutmuştur. Özellikle ebeveyn ve vâlideyn kelimelerine ilişkin getirdiği yorumlar ebeveyn-i Resûl meselesinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamış olmasının yanında konuya antitez olarak yaklaşanlara da bir cevap mâhiyetindedir. Eserin yazılma amacı temelde, Hz Peygamber'in anne ve babasının dünyada iman ehli oldukları ve âhirette de ehl-i necât olacaklarının savunulmasıdır. Risâle yazılış amacı itibari ile bir nevi ebeveyn müdafaası olarak kaleme alınmıştır. Ancak eserin yazılmasındaki ikincil en büyük gerekçe ve en önemli özgün yön hiç şüphesiz açıkça bir meydan okuma hedefi ile kaleme alınmış olmasıdır. Bu meydan okuma, Saçaklızâde'nin kendisi gibi Hanefi bir âlim olan ancak ebeveyn-i Resûl meselesinde kendisi ile tamamen zıt bir fikre sahip olan Ali el-Kâri'ye yönelik geliştirdiği eleştiri ve reddiyedir. Ali el Kâri'nin Ebû Hanîfe'den rivâyet edilen "Hz. Peygamber'in anne ve babası küfür üzere ölmüştür." iddiasını kuvvetlice savunması ve bu savunuyu yazılı bir metine de dökmüş olması Saçaklızâde'yi kendisini eleştirmeye iten bir risâle kaleme almaya sevk ettiği metnin içeriğinden açıkça anlaşılmaktadır. Saçaklızâde'ye göre, Ali-el Kâri bu konuda Ebû Hanîfe'yi doğru anlayamamış ve yanlış değerlendirme sonucunda bir risâle kaleme almıştır. Ali el Kâri'nin bu düşüncüyü dile getirebilmesi için Saçaklızâde'ye göre ancak kafasına soğuk vurmuş ve onun akli karışmış olmalıdır. Bunun dışında Saçaklızâde'ye göre hiçbir akli başında kişi Hz. Peygamber'in anne ve babası küfür üzerine ölmüştür diyemez. Ali el-Kâri'yi sadece bu ağır itham ile eleştirmez bir de onun bu konuyu ihtiva eden bir risâle kaleme aldığını bu risâlede ebeveynin küfür üzere öldüğünü kaydettiğini belirttiikten sonra bu risâlenin okuyucular tarafından bıkkınlık ve sıkılmaya vesile olduğunu belirtir. Saçaklızâde, Ali el Kâri'nin insanın ruhunu sıkı onan bıkkınlık ve daralma hissi veren risalesi

karşısında kendisinin de insanlara neşe, mutluluk ve sevinç aşılayan bir risâle kaleme aldığını belirtir. Saçaklızâde Maraşı'nın kaleme aldığı Risâletü's Sürûr Ve'l Ferah alı risâlesine ilişkin belirtilmesi gereken son özgün husus, onun küfür kavramına ilişkin getirdiği yenilikçi yorumdur. O, ebeveyn-i Resûl meselesi bağlamında ebeveynin küfür üzere öldüğünü iddia edenlere karşı küfrün tek yönlü bir kavram olmadığı noktasından hareketle değerlendirmelere gider. Küfrün hakiki ve mecâzi olmak üzere iki boyutunun olduğunu ifade eden Saçaklızâde; Hakiki küfrün, bir peygamberin tebliğine ulaşmasına rağmen ona inanmayan insanları kapsadığını, mecâzi küfrü ise peygamber tebliğine yetişemeyen insanların başka varlıklara tapınmaları olarak tanımlar. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in anne ve babasının asla hakiki küfürle nitelendirilemeyeceğini ancak bir küfürle itham olunacaklarsa bu küfrün mecâzi küfür olduğunu ifade eder. Saçaklızâde'ye göre mecâzi küfrün de ebeveyne herhangi bir zarar vermeyeceğini açıktır. Zira ilahi davete erişmeyenler Allah'ın kitabındaki âyetler gereği azaba uğramayacaktır. Sonuç olarak bu çalışma, ümmetin zihninde ve kalbinde duygusal bir yere sahip olan, söylenilecek her bir cümle için Hz. Peygamber'in muazzaz şânına bir eksiklik getirme ya da onu üzme endişesi gölgesinde, ebeveyn-i Resûl meselesine ilişkin bir risâle kaleme alan XVIII. yüzyıl Osmanlı âlimi Saçaklızâde Maraşı'nın konuya ilişkin özgün katkılarını sunarak gün yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır

Anahtar Kelimeler: Kelam, Ebeveyn-i Resûl, Fetret, Saçaklızâde Maraşı, Risâletü's Sürûr Ve'l Ferah

Kaynakça

Akçay, Mustafa. Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dini Konumu. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.

Akçay, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Anne-Babasının Dini Konumuna Dair Ebu Hanife'ye Atfedilen Görüşler Etrafındaki Tartışmalar". Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19, sy. (2009) : 1-27.

Gündoğdu, Cenğiz. "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsiler-Kadıızâdeliler Mücâdelesı" . İlam Araştırma Dergisi III, sy. 1 (Ocak-Haziran 1998) : 38-72

Gömbeyaz, Kadir. "Vâni Mehmet Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resûl Hakkındaki Görüşleri" . Ulusal Vâni Mehmet Efendi Sempozyumu, 07-08 Kasım 2009, Kestel-Bursa-Bildirileri-, ed. Mehmet Yalar & Celil Kiraz. Bursa: Emin Yayınları, 2011:211-224

Çelebi, İlyas. "Risaleleri ve İtikadi Görüşleri ile İmam-ı Azam Ebû Hanife". İslami Araştırmalar 15/1-2 (Ebû Hanife Özel Sayısı) (2002): 63-73

Demir, Abdullah. "Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanife'nin Akâid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri" .Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 14/28 (2016): 169-226

Kalaycı, Mehmet. Osmanlı Sünniliği: Tarihsele-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi. Ankara: Otorite Yayınları, 2015

Ceyhan, Semih, “Molla Fenârî ve Bir Usul Metni olarak Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî”, İslam Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2010, 23, s.77–78

Ceyhan, Semih “Eski Bir Polemiğin Yeni Yorumları: Osmanlı Süfîlerinin Ebeveyn-i Resûl literatürüne kazandırdığı Perspektif”, Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları, ed. Fuat Aydın-Metin Aydın-Muhammed Yetim, İstanbul: Mahya Yayınları 2019, s.653-685

Saçaklızâde Muhammed el-Maraşî, Risâletü's-sürûr ve'l-Ferah Tercümesi, haz. Mehmet Gedizli. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2014

Risâletü's-sürûr ve'l-Ferah, Marmara İlahiyat Fakültesi Yazmaları, 739

Saçaklızâde, Risâle fi hakkıvalideyi'n-nebi, İstanbul: Dersaâdet Matbaası, 1306

Halil İbrahim Bulut, , “Osmanlı Müelliflerinden Maraşlı Saçaklızâde ve Ebeveyn-i Resûl Konusundaki Görümleri”, I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 2005, s.70.

Kadir Özdamarlar, “Türk Tasavvuf ve Düşünce Dünyasında Saçaklızâde Mehmet Efendi ve Eserleri Üzerine Bir Deneme”, Kahramanmaraş Sempozyumu, s.46-50

Celil Kiraz, “Saçaklızâde Mehmet Efendi”nin Beyzâvî’ye Yönelik Eleştirileri”, Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 15, Sayı: 1, 2006, s. 319-367

Ali el-Kârî“, Edilletü mu‘tekadi Ebî Hanîfe fi[hakkı] ebeveyi”r-Resûl, Süleymaniye Ktp. Damat İbrâhim Paşa, nr. 298/4

7. Oturum

Felsefe

Oturum Başkanı: Yasin Ramazan Başaran

Salon 1

5 Aralık Perşembe

09:30 - 11:00

Büşra Varır

Temessül Merkezli Bilgi Anlayışına Farklı Bir Yaklaşım: Nasîrüddîn Tûsî Örneği

Nurefşan Çalışkan Ordu

İbn Sînâ'nın Delâlet Nazariyesine Râzî'nin Katkıları

Sümeyye Aydın Kots

Antik Felsefeden İbn Sînâ'ya Teşkiki Yüklemlenin Kavramlaşması

Hilal Uğur, Elif Üsküplü

Müslüman Bilim İnsanın Bilimsel Bilgiye Yaklaşımı ve Evrenin Sonu Üzerine Bir Değerlendirme

Yasin Çandır

Büchner'in Etkisinde Osmanlı'da Din-Bilim İlişkisi Tartışmaları

Temessül Merkezli Bilgi Anlayışına Farklı Bir Yaklaşım: Nasîrüddîn Tûsî Örneği

Büşra Varır

Mantık Anabilim Dalı Kilis 7 Aralık Üniversitesi
busra.varir@kilis.edu.tr

Özet

İbn Sînâ (ö. 428/1037), farklı varlık düzlemlerindeki suretlerin *yüklemsel birliğini* sağlamak amacıyla varlık ve mahiyet ayırımına gitmiş, mahiyetin; kendinde, hariçte ve zihinde olmak üzere üç ayrı itibara sahip olduğundan bahsetmiştir. Mahiyet Teorisi olarak da zikredilen bu yaklaşıma göre mahiyet, kendinelik/yalın halini koruyarak hem dış dünyada hem de zihinde bulunabilir. Dolayısıyla insan aklı kendinde mahiyeti, haricî taayyünlerinden ve zihnin soyutlama şartlarından azade olarak yalın bir halde kavrayabilmektedir. Kendinde mahiyetin bu türden özelliklere sahip olması İbn Sînâ'ya, dışta bulunan nesneyle zihindeki makulün, mahiyetçe özdeş olduğunu savunabilme imkanı vermiştir. Zira bu durumda zihnimizde bulunan suretle dışta bulunan hakikat arasındaki tek fark varlık tarzı farklılığı olmaktadır. Üstelik mahiyetin gerek zihinde gerekse hariçte, farklı varlık seviyelerinde bulunabiliyor olması bilgiyi, nesnenin mahiyetinin zihinde husûlü şeklinde tanımlanmasına olanak sağlamıştır. İbn Sînâ'nın bu anlayışı her ne kadar kendi düşünce sistemi içerisinde birtakım probleme açıklık getirse de Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) tarafından sıkı bir eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu noktada, İbn Sînâ ve Fahreddin Râzî'nin Tûsî (ö. 672/1274) üzerindeki açık etkisi bilinmekte ve akla şöyle bir soru gelmektedir: Acaba Tûsî İbn Sînâ'ya ait husûl merkezli bilgi tanımı ve bu tanım etrafında örülen bilgi anlayışını, -Fahreddin Râzî'nin eleştirilerine rağmen- aynıyla devam mı ettirmiştir? Yoksa onun, söz konusu eleştirileri aşmak adına İbn Sînâ'dan farklı veya yeni bir şey söylediğinden söz edilebilir mi?

Bu sorulardan hareketle bu çalışma, Tûsî'nin Şerhu'l-İşârât'ı mihverinde, Fahreddin Râzî tarafından öne sürülen sorunları aşma çabasını dolayısıyla da farklı ya da yeni bir şey söyleyip söylemediğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Zira bir İbn Sînâ şarihi olarak Tûsî, Şerhu'l-İşârât'ında İbn Sînâ felsefesinin temel ilkelerini gözeterek imalı veya anlaşılması güç olan ifadeleri şerh etme ve tartışmalı meseleleri açıklığa kavuşturma gibi bir misyon edinmiştir. Bu anlamda çalışmamızı Şerhu'l-İşârât mihverinde ele almamız, Tûsî'nin İbn Sînâ'nın düşüncelerini nasıl yorumladığına yönelik bir perspektife erişmek bakımından da önem arz eder. Araştırmamız neticesinde ulaştığımız sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz: İbn Sînâ mahiyetin itibarları teorisiyle birlikte mahiyeti değerlendirmenin üç farklı yolunu vaz etmiş; onun, hariçte ve zihinde olmak üzere her iki varlık düzleminde, "kendinde" halinin korunduğunu söylemiştir. Bu vesileyle kendinde mahiyetin, zihnî ve haricî varlık seviyelerinde, özdeş bir şekilde bulunuşunu savunabilmiştir. İbn Sînâ, bu düşüncesini bilgi anlayışına da tatbik etmiş, bilgiyi "bilinenin suretinin zihinde hâsıl olması" şeklinde tanımlamıştır. Bu anlamda idrake konu olan hariçteki şey ile o şeye ait akıldaki suret, mahiyet bakımından özdeştir. Dolayısıyla İbn Sînâ terminolojisinde mahiyetin, hariçte ve zihindeki bulunuşuna karşılık gelen hakikat ve suret gibi kavramlar, her ne kadar farklı çağrışımlara sahip olsalar da nihai kertede, şeyin değişmez hakikatine yani mahiyete işaret etmektedir.

Bu minval üzere İbn Sînâ İşârât'ta bilgiyi, "idrak edilen şeyin hakikatının, idrak edende temessül etmesi" şeklinde tanımlamış, tanımında yer alan "hakikatin temessülü" ifadesiyle, "bir şeyi o şey kılan hakikat"ın zihinde meydana gelmesini kastetmiştir.

Fahreddin Râzî'ye geldiğimizde ise o, "bir şeyi o şey kılan hakikat" anlamındaki mahiyetin zihindeki varlığını reddetmektedir. Ona göre temessül ile "bilinenin hakikatının bilende hasıl olması" kastediliyorsa, dağ ve denizi bilen kişinin zihninde dağ ve denize misil, yani onlara her yönden benzer olan bir şeyin meydana gelmesi gibi yanlış bir anlam ortaya çıkacaktır. Aynı şekilde sıcak, soğuk, daire gibi nitelikler zihinde hakikatiyle var olduğunda -niteliğin, nitelenen için hasıl olmasından başka bir hakikati olmadığından- zihnin de bu niteliklere dönüşmesi icap edecektir. Öte taraftan "hakikatin temessülü"yle kastedilen şey bilinenin misaliyse, yani bilende meydana gelen şey, bilinene herhangi bir yönden benzerse, bu durumda hariçteki nesne tam anlamıyla bilinene denk olmayacaktır. Zikredilen örnekler dikkate alındığında Râzî'nin, hakikatin zihindeki varlığını sorunsallaştırmasında metafizik kabullerinin ve bu kabullere binaen geliştirdiği bilgi anlayışının etkili olduğu söylenebilir. Zira Râzî'nin her ne kadar "bir şeyi o şey kılan hakikat" anlamındaki mahiyetin hariçte, fertlerin zımında bulunduğu kabul etse de böylesi bir anlamın zihindeki varlığını reddettiği görülür. Buna bağlı olarak o, bilgiyi, hakikatin zihinde hasıl olması veya temessül etmesinden ziyade izâfî nisbî bir hal olarak kabul etmektedir.

Tûsî "hakikatin temessülü"yle kastedilenin "misal" olduğunu, misalin ise hariçteki nesneden soyutlanarak zihinde oluşan aklî surete karşılık geldiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda Tûsî, şeyin hakikatiyle suretini birbirinden ayırmış ve söz konusu suretle şeye ait mahiyetin özdeş olduğunu belirtmiştir. Böylece Tûsî'nin "akılda o şeyden elde edilen şey" şeklindeki mahiyet tanımı, aklî suret olarak ele aldığı misal için de geçerli olmaktadır. Bütün bunlar, Tûsî'nin Râzî tarafından öne sürülen sorunlara cevap üretmek amacıyla attığı adımlar şeklinde okunabilir. Nitekim Tûsî, akılda oluşan şeyin, hariçteki nesnenin misli değil misali olduğunu söyleyerek buradaki misalle Fahreddin Râzî'nin misalinden ayırmış, onunla, "hariçtekine herhangi bir yönden benzer olan"ı değil anlamsal olarak doğrudan ona mutabık olan "aklî suret"i kastetmiştir. Bu anlamda Tûsî için idrake konu olan nesnenin tam anlamıyla bilinene denk olamayacağı, dolayısıyla da onun bilgisine sahip olunamayacağı yönündeki eleştiri geçerliliğini yitirmiştir. Ayrıca söz konusu suret, şeyin hakikatini değil suretini ifade ettiğinden, hariçte meydana gelen etki veya hükümlerin zihinde açığa çıkması icap etmez. Başka bir deyişle şeyin hakikati, hariçteki 'aynî varlığa; sureti ise akıldaki gayri aslî bir varlığa karşılık geldiğinden dairesellik, sıcaklık ve soğukluk gibi nitelikleri idrak edenin, bunları idrak ettiği esnada, dairesel, sıcak ve soğuk olması zorunlu değildir. Çünkü bahsedilen niteliklerin etkileri, gayri aslî şekilde var oldukları mahalde değil, 'aynılarıyla bulundukları nesnelerde açığa çıkmaktadır.

Tûsî mahiyeti ele alış biçimiyle İbn Sînâ'dan ayrıştığı noktayı da izhar etmiştir. Hatırlamak gerekirse İbn Sînâ mahiyetle şeyin değişmez hakikatine işaret etmekteydi. Bununla birlikte mahiyetin farklı varlık düzeylerinde kendiliğinden hiçbir şey yitirmeksizin bulunduğunu ifade ederek mahiyetin söz konusu varlık düzeylerindeki özsel birliğini sürdürülebilir kılmıştı. Yani dışta tahakkuk etmiş bu insan ile akılda mücerred olarak bulunan tümel insan, insanlık mahiyeti açısından birbiriyle özdeşdir. Ancak buradaki ayniyeti sağlayan temel faktör, tikelin içinde, tikelleşmeden var olan ortak insanlık anlamıdır. Halbuki

Tûsî'nin, hariçteki fertlerin zımnında var olan böylesi bir ortak anlamı kabul etmediğini görmüştük. Ona göre, akıldaki suretle hariçteki nesnenin mahiyetçe müsavi/mutabık olması, idrak edilen şeyin hariçte var olması durumunda, idrak edilenin ta kendisi olacağı anlamına gelmektedir. Bu durumda Tûsî, “kendinde mahiyetin zihinde ve hariçte özdeş bir şekilde bulunuşu” biçimindeki mutabakat tasavvurundan, “idrak edilen şeyin hariçte var olması durumunda, idrak edilenin ta kendisi olacağı” şeklindeki mutabakat anlayışına kaymıştır. Sonuç olarak Tûsî'nin, hem söz konusu mutabakat anlayışından hem de misali aklî suret olarak tanımlamasından hareketle temessül merkezli bilgi bağlamında Fahreddin Râzî tarafından öne sürülen soru/n/ları, mantıksal düzlemde kalarak aşmaya çalıştığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Nasîrüddîn Tûsî, Şerhu'l-İşârât, Epistemoloji, Mahiyet, Misal, Aklî Suret

Kaynakça

Alper, Ömer Mahir. *Varlık ve Zihin İslâm Felsefesinde Zihnî Varlık Sorununa Metinlerle Bir Giriş*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2021.

Erdinç, Ziya. *Teftâzânî'de Bilgi Teorisi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

_____. “13. Ve 14. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Tabîî Tümel-Mutlak Mahiyet İlişkisi”. *14. Ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyumu Bildirileri*. ed. Murat Demirköy, Hacer Ergin Özkan, Bilge Sever Kıyak. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, 2020, 35-65.

İbn Sînâ, Ebu Ali. *el-İşârât ve't-Tembîhât*. çev. Ali Durusoy - Muhittin Macit - Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1. Basım, 2005.

_____. *Kitâbü'ş-Şifâ-Metafizik*. çev. Ömer Türker – Ekrem Demirli. 2 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1. Basım, 2004.

_____. *Mantiğa Giriş*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1. Basım, 2006.

_____. *el-Mebde ve'l-me'ad*, thk. Abdullah Nurani - zir-i nazar Mehdi Muhakkik. Tahran: Müessesesi-i Mütalaat-ı İslami Danişgah-ı McGill Şube-i Tahran, 1984/1363.

Korkmaz Hasan. *Fahreddin Râzî'nin Zihnî Varlık Anlayışı: el-Mebâhisü'l-Meşrikiyye Ve el-Mülâhhas Bağlamında Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Kutluer, İlhan. *İbn Sînâ Ontolojisinde Zorunlu Varlık*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2002.

Râzî, Fâhreddîn. *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât*. nşr. Ali Rızâ Necefzâde. 2 Cilt. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1383.

_____. *el-Mûlahhas fî'l-mantık ve'l-hikme* thk. İsmail Hanoğlu. Amman: el-Asleyn li'd-Dirasat ve'n-Neşr (Asleyn Studies Publication), 1441/2021.

_____. *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye fî ilmi'l-ilâhiyyât ve't-tabî'iyât*. thk. Muhammed Mu'tasım el-Bağdâdî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.

Şenel, Kübra. *Fahreddin Râzî'nin Düşüncesinde Eflâtuncu İdeler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Türker, Ömer. *İbn Sînâ'da Metafizik Bilginin İmkânı*. Ankara: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2019.

_____. (haz.). *Metafizik*, 3 Cilt. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.

_____. “Varlık ve Anlam: Bilgi ve Bilinenin Özdeşliği Üzerine (Fahreddin er-Râzî ve Takipçilerinden Hareketle Bir Değerlendirme)”. *Nazariyat: İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları* 1/1 (Nisan 2014), 35-50.

Tûsî, Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed. “Bekâü'n-nefs ba'de bevâri'l-beden”. *Telhîsu'l-Muhassal*. Beyrut: Dârü'l-Edvâ', 2. Basım, 1985.

_____. *Şerhu'l-İşârât (el-İşârât ve't-tenbîhât bâ-şerhi Hâce Nasîrüddîn et-Tûsî ve Kutbüddin er-Râzî)*. thk. Kerim Feyzî. 3 Cilt. Kum: Müessese-i Matbûât-ı Dîniyye, 1383.

Üçer, İbrahim Halil. “Özdeşlikten Temsile: İbn Sînâ'ya Göre İnsani Nefste Bilen-Bilinen Özdeşliği Sorunu”. *Nazariyat: İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları* 4/2 (Nisan 2018), 1-53.

_____. “Gerçekliğin Dönüşümü: İbn Sînâcî Felsefede Tümmelerin Ontolojisi ve Kutbüddin er-Râzî'nin Zihnî Misaller Teorisi Üzerine”. *Nazariyat: İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları* 6/2 (Ekim 2020), 23-66.

İbn Sînâ'nın Delâlet Nazariyesine Râzî'nin Katkıları

Nurefşan Çalışkan Ordu

İslam ve Türk Felsefesi İstanbul Medeniyet Üniversitesi
nurefsancaliskan@gmail.com

Özet

Mantık, felsefe ve dil çalışmalarında karşılaştığımız lafzın anlama delâleti meselesi İbn Sînâ'nın (v.1037) kitaplarında ilk kez üçlü bir ayrıma tabi tutulur ve mesele bunun üzerinden anlatılır. İbn Sînâ, Farâbî'nin (v.950) ifade ettiği tasavvur tasdik ayrımına göre mantığı düzenleyerek onun tasnifine yeni bir biçim verir. Buna göre tasavvur bahsinin mebdâfî kısmında beş tümel bulunur, tarifte kullanılacak tümel lafızları içeren bu bahsin başında ise lafızların anlamlara delâleti incelenmelidir. Teoriye göre lafızlar, anlamların bazen tamamına (mutabakat) bazen bir parçasına (tazammun) bazen de onun gereğine (iltizam) delâlet eder, İbn Sînâ konuyu örneklerine de yer vererek çeşitli kitaplarında ele alır. Ardından Fahreddîn Râzî (v.1210), meseleyi geliştirir ve sonrakilere daha büyük ve dakik bir teori bırakır.

Araştırmamız İbn Sînâ ve Râzî'nin mantığa dair metinlerindeki lafızların delâleti bahislerinin incelenmesi ile ortaya çıkmıştır. Bunun dışında ikincil literatürde de konuyla alakalı mantık, kelim, tefsir, felsefe, fıkıh usulü ve dil ilimleri alanlarında kaleme alınmış kitaplar, tezler ve makaleler bulunmaktadır. Karşılaştırmalı çalışmaların bir kısmı delâlet ve semantik, semiosis gibi kavramlar arasında, bazıları ise Gelenbevî (v.1791) ve Frege (v.1925) gibi çeşitli Batı ve İslam alimlerinin görüşleri arasında cereyan etmiştir. Osmanlı düşüncesinde meseleyi ele alan makaleler olduğu gibi fıkıh usulünde bakımından ve disiplinler arası şekilde de farklı yazılar kaleme alınmıştır. Tüm bu literatür dikkate alınmakla birlikte, İbn Sînâ ve Râzî'nin eserlerini derinlemesine inceleyerek mantık metinleri üzerinden yapılacak bir delâlet çalışmasının literatüre farklı bir katkı sağlayacağı sonucuna varılmıştır.

İbn Sînâ'da başlayan ve Râzî'nin geliştirdiği çeşitli meseleler vardır. Bunlardan biri delâlet türleri arası ilişkilerdir. İbn Sînâ'ya göre tazammun ve iltizam delâletleri mutabakatı gerektirir. Râzî ise meseleyi biraz daha genişleterek diğer gerektirme ilişkilerini de buraya ekler. Ona göre tazammun ve iltizam mutabakata tabiidir, ama bir yerde mutabakat varsa bu, tazammun delâletinin de kesinlikle var olduğunu göstermez. Mutabakat varken tazammunun da olması için mahiyetin bileşik olması şartını ekler, mahiyetin bileşik bir yapısı varsa tazammun da gerçekleşir. İltizamın bulunması ise mahiyetin melzum olmasına bağlıdır. Râzî'ye göre ise mutabakat delâleti bulunan bir lafız her halükârda melzum olur ve mutabakatın bulunduğu her yerde iltizam delâleti de gerçekleşir.

İltizam delâletinin ilimlerde kullanımı da tartışmalı bir meseledir. İbn Sînâ, iltizam delâletinin muteber olmadığına işaret etmiş, daha sonra Gazzâlî ve Râzî bunu "iltizam delâleti ilimlerde/tariflerde kullanılmamalıdır" sözleriyle açıkça dile getirmiştir. Bu ifadedeki maksat hiçbir ilimde kullanılmaması değildir, eğer öyle olsaydı Gazzâlî, iltizama tekabül eden işaretin delâletini fıkıh ilminde kullanmazdı. İbn Sînâ da mutabakat ve tazammunu hadd ile ilişkili olarak ele almış, iltizam delâletini ise bu tarif

türünün dışında tutmuştur. Dolayısıyla anlaşılmaktadır ki maksat iltizamın hadd türü tanımlarda kullanılmamasıdır ki Râzî de bu konuda İbn Sînâ'yı takip eder.

İltizamın kullanılmama sebebini Râzî şöyle açıklar. Lazımlar açık (beyyin) ve açık olmayan (gayrı beyyin) olmak üzere ikiye ayrılır. Açık lazımlar sonlu, açık olmayan lazımlar sonsuzdur. Açık lazımlar sonludur ama açık derken kime göre açık olduğu bilinemez, dolayısıyla hangi lazımın açık olmadığını kesin şekilde tespit etmek mümkün değildir. Açık olmayan lazımlar sonsuzdur, sonsuz bir lazımlar kümesi ise iltizam delâletinde kullanılamaz çünkü delâletten maksat lafzın anlaşılmasıdır.

Râzî, Mülâhhas'ta mutabakatla delâlet eden bir lafzın aynı anda tazammunla veya iltizamla delâlet etmesini eş seslilik (iştirak) problemi olarak ele alır ve İbn Sînâ'nın mutlak olarak tanımladığı delâlet tanımlarına haysiyet şeklinde kısaltabileceğimiz bir kayıt ekler. Bu kayda göre tazammun delâleti anlama parçası olması bakımından (min haysu hüve cüzühü), iltizam delâleti ise lazımı olmak bakımından (min haysü hüve lazımuhu) delâlet eder. Dolayısıyla bir lafzın anlama hangi bakımdan delâlet ettiği bilindiğinde delâlet türleri arasında eş sesliliğin meydana gelmesi de engellenmiş olur. Râzî'nin ilk kez ifade ettiği eş seslilik problemi (iştirak) sonrakiler tarafından da dikkate alınarak çözülmeye çalışılmıştır. Râzî'nin buna getirdiği bir başka çözüm birincil/bizzat ve ikincil/bılaraz delâletler ayrımıdır ki bizce sorunun çözümünde bu da oldukça isabetli bir yorumdur. Çünkü bir lafza ilk bakıldığında mutabakatla delâlet ettiği varsayılır, ancak başka bir işaretin bulunması durumunda diğer delâletlere hükmedilmesirse o lafzın eş sesli şekilde delâlet etmesinin önüne kolaylıkla geçilmiş olur.

İbn Sînâ'da bulunmadığı halde Râzî, üç delâlet türünü ilk kez vaz'î ve aklî şeklinde sınıflandırır. Bu sınıflandırmada Gazzâlî'nin "mutabakat ve tazammun vaz'idir, iltizam ise değildir" sözlerinin etkisi vardır. Buradaki sınıflandırma delâlet türlerinin yönünü gösterir. Mutabakat ve tazammun üzerinde uzlaşılan anlamı gösterirken iltizam delâletinde bu uzlaşıya akıl eşlik eder.

Şerhu'l-İşârât'ta Râzî, İbn Sînâ'nın iltizam delâleti için verdiği örnekleri inceler. İnsanın yazma sanatına kabiliyetli olana delâletine bakıldığında bunun aynı zamanda mevsufun sıfata delâleti olduğu görülür. Çatının duvara delâleti örneğinde ise bu tarz bir mevsuf-sıfat ilişkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Râzî'ye göre iltizam delâletinde lazımın sıfat olması mümkün olduğu gibi sıfat olmaması da mümkündür.

Sonuç olarak Râzî'nin delâlet teorisine katkıları şöyle özetlenebilir: İştirak (eş seslilik) problemine çözüm olarak haysiyet kaydını koymuştur. Yani bir lafzın iki farklı delâlet türüyle eş sesli olarak delâlet etmesinin önüne geçmek için onun kendinde değil veya eş sesli olarak değil, parçası olması bakımından parçasına veya lazımı olması bakımından lazımına delâlet ettiğini söyleyerek meseleyi dakikleştirmiştir. Bunun yanında Gazzâlî'nin açtığı yolda kavramları belirginleştirerek mutabakatın vaz'î, tazammun ve iltizamın ise aklî yönleri olduğunu dile getirmiştir. Öte yandan ona göre tazammun delâletinin gerçekleşmesi için mahiyetin bileşik olması şartı vardır, oysa iltizamın gerçekleşmesi için herhangi bir şarta ihtiyaç yoktur. Bunun devamı olarak mutabakat delâleti tazammunu gerektirmese de iltizamı gerektirebilir. Râzî'nin yaptığı bir başka yenilik tazammun ve iltizam delâletlerinin mutabakata tabi olduğunu açıkça dile getirmesidir. Ona göre mutabakat ise diğer ikisine tabi değildir. Benzer şekilde

mutabakatın birincil ve bizzat; tazammun ve iltizamın ise ikincil ve bilaraz delâlet ettiğini eklemiştir. Delâlet türlerini tanımladığı paragraflarda onlar için yaptığı bir ayrım daha dikkat çeker: Mutabakat anlamın tamamına, tazammun içindekine, iltizam dışındakine delâlet eder. Bunların yanısıra iltizam delâleti ile özel olarak ilgilenen Râzî, onda harici değil zihnî lüzumun şart olduğunu dile getirmiş, lazımları beyyin ve gayrı beyyin olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ona göre beyyin lazımlar sonlu iken gayrı beyyin lazımlar sonsuzdur. İltizamın ilimlerde muteber olmadığını da bu açıklamasına dayanarak ifade eder. Son olarak İbn Sînâ tarafından iltizam delâletine verilen örneklere bakarak lazımların sıfat olabileceğini veya olmayacağını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Sînâ, Fahreddîn Râzî, delalet, mutabakat, tazammun, iltizam, tanım

Kaynakça

Altaş, Eşref. “Fahreddin er-Râzî’nin Eserlerinin Kronolojisi”. İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî. İlmî Araştırmalar Dizisi. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2013.

Çapak, İbrahim. “Fahreddin Râzî’nin İslâm Mantık Tarihindeki Önemi ve Bazı Mantık Konuları Hakkındaki Görüşleri”. Dinî Araştırmalar 8/23 (2005).

Gutas, Dimitri. Avicenna And The Aristotelian Tradition. Leiden-Boston: Brill, 2014.

Hasnawi , Ahmad - Hodges, Wilfrid. “Arabic Logic Up To Avicenna”. The Cambridge Companion to Medieval Logic. Cambridge: Cambridge University Press,, 2016.

İbn Ebü’l-Hadîd. Şerhu’l-âyâtî’l-beyyinât. thk. Muhtâr Cebî. Beyrut: Daru Sâdir, 1. Basım, 1996.

İbn Sînâ. el-Mantıku’l-meşrikiyyîn. Gize Mısır, 2021.

İbn Sînâ. en-Necât Felsefenin Temel Konuları. çev. Kübra Şenel. İstanbul: Dergah Yayınları, 1. Basım, 2018.

İbn Sînâ. eş-Şifa:el-İbare. Kahire, 1952.

İbn Sînâ. eş-Şifâ/el-Medhal. Kahire: el-Matbaatu’l Emirîyye, 1952.

İbn Sînâ. İşaretler ve Tembihler. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2011.

İbn Sînâ. Kitabu’n-necât. ed. Muhyiddin Sabri el-Kürdî. Mısır: Matbaatü’s Saade, 2. Basım, 1913.

İbn Sînâ. Kitâbu’ş-şifâ : Yorum Üzerine. ed. Muhittin Macit. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.

Râzî, Fahreddin. el-Mülâhhas. thk. Edâd Ferâmerz Karâmelîkî - Âdîne Asgarînejâd. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı İmâm Sâdık, 1381.

Râzî, Fahreddin. Lübbü'l-İşârât. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ. Kahire: Mektebetü'l- Külliyyâtî'l- Ezheriyye, 1. Basım, 1986.

Râzî, Fahreddin. Şerhu'l-İşarat. thk. Ali Rıza Necefzâde. Tahrân: Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 1384.

Street, Tony. "The Reception of Pointers 1.6 in Thirteenth- Century Logic: On the Expression's Signification of Meaning". Philosophy and Language in the Islamic World. 2/101. Berlin, Boston: De Gruyter, 2021.

Tûsî, Nasîrüddin - Râzî, Kutbüddin. Şerhu'l-İşarat. thk. Kerim Feyzi. 3 Cilt. Kum: Matbuat Dini, 2003.

Antik Felsefeden İbn Sînâ'ya Teşkiki Yüklelemenin Kavramlaşması

Sümeyye Aydın Kots

Felsefe ve Din Bilimleri /İslam Felsefesi İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

smeyye.aydin1@gmail.com

Özet

Nasîruddin Tûsî, Musâriu'l-Musâri isimli eserinde zikrettiğine göre Şehristânî İbn Sînâ öncesinde müşekkek lafızların olmadığını, İbn Sînâ'nın bu lafızları tevatü lafızların karşısına koyarak müşekkek olarak isimlendirdiğini ve dolayısıyla bu lafızları onun ortaya çıkardığını söylemiştir. Tûsî ise eserinde İbn Sînâ öncesinde müşekkek lafızların kullanımının bulunduğu dair bazı alıntılara yer vererek bu eleştirilere cevap vermiştir. Bu çalışma, müşekkek lafızların kullanımının felsefe tarihindeki seyrini ana hatlarıyla ortaya koymayı ve teşkiki yüklelemenin sistematik olarak nerede kavramlaştığını göstermeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda Aristoteles ve antik dönem şârihlerinden Porphyrios, Afrodisiyalı İskender, Ammonios ve Simplicios'un metinlerinde söz konusu kavramın izi sürülerek İbn Sînâ öncesinde bu kavramın kullanımının olup olmadığına dair Tûsî ve Şehristânî arasında meydana gelen meşhur tartışmaya cevap verilmesi hedeflenmiştir.

İbn Sînâ'da teşkiki yüklelemeden bahsetmeden önce meselenin daha iyi anlaşılması için teşkiki yüklelemenin nerede ve niçin kavramlaştığını ve bu yüklelemenin hangi problemi çözdüğünü öğrenmek gerekir. Bu nedenle Aristoteles ve antik dönem şârihlerinin ele aldığı lafızlar taksimi ile yükleleme türleri ana hatlarıyla incelenerek varlığın ne tür bir lafız olduğunun ortaya konulması teşkiki yüklelemeden bahsetmenin ön koşuludur.

Aristoteles varlığın var olanlar üzerine nasıl söylendiğini ifade etmek üzere kategorilerden söz etmiştir. Kategorileri cevher ve dokuz araz olmak üzere ikiye taksim ettikten sonra cevheresel ve arazi yükleleme bağıntılarından bahsederek eş adlı (homônumos) ve eş anlamlı (sunônumos) yüklelemeye işaret etmiştir ki kategorilerin başında zikrettiği eş adlı ve eş anlamlı lafızlar böylece anlam kazanmıştır. Antik dönemden İbn Sînâ'ya eş anlamlı lafızlar ve eş anlamlı yükleleme ana hatlarıyla aynı olup hatırı sayılır bir dönüşüme uğramamıştır. Ancak eş adlı lafızlar ve dolayısıyla eş adlı yüklelemenin içerik bakımından bir dönüşüm geçirdiğinden bahsedilmiştir. Bu dönüşüm antik dönem şârihlerinde başlamış ve İslam düşüncesinde, özellikle İbn Sînâ'da yeni bir kavramın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aristoteles'e göre yalnızca adları ortak olan ve adlarına karşılık gelen anlamları farklı olan eş adlı lafızların tanımına paralel olarak bir şeyin yüklemlendiği şeye yalnızca adını verdiği yüklelemeye eş adlı yükleleme denir ki aklık bu yükleleme için örnek olarak zikredilmiştir. Bu yükleleme tarzı "hem bir mevzuda bulunan hem de bir mevzu hakkında söylenen" bağıntısına sahip olduğu için bir bakıma eş adlı ve eş anlamlı yüklelemenin birlikte yer aldığı bir yüklemeye işaret etmektedir. Zira bu durum tümel arazlar için geçerli olup tümelin tikeli üzerine söylenmesi eş anlamlı yani cevheresel yüklelemeye işaret ederken arazın cevherde bulunması ise eş adlı yani arazi yüklelemeye işaret eder. Böylece arazi yükleleme, yüklem ile mevzu arasındaki farkı ortaya koyması bakımından çokluktan bahsetmenin imkanını sağlamıştır.

Şârihlerin eş adlı taksimine bakıldığında, Aristoteles’in Kategoriler isimli eserine şerh yazarken onun bütün eserlerini dikkate alarak şerh faaliyetine bütüncül yaklaştıklarından bahsetmek mümkündür. Zira Aristoteles Metafizik isimli eserinde Kategoriler’de zikretmediği çok adlı bir lafız türünden bahsetmiş ve bu lafzın eş adlı lafızdan farklı olduğunu ifade etmiştir. Buna göre Aristoteles’in pros hen kai mian tina phusin olarak zikrettiği tek bir doğaya ilişkin olan bu lafız pek çok anlamda kullanılır ki Aristoteles varlığın böyle bir lafız olduğunu söyleyerek aynı zamanda bu lafız için tıbbi ve sağlıklı örneğini zikretmiştir. Antik dönem şârihleri de eş adlı lafızları belli kısımlara ayırarak eş adlı lafzın kısımlarında bu örnekleri ele almışlardır. Buna göre tek bir şeyden türetilen lafızlara tıbbi, tek bir şeye atfedilen lafızlara ise sağlıklı örneğini vermişlerdir. Ancak Aristoteles’in ifadelerini tam olarak karşılayan bu iki kısmın birleşiminden oluşan “hem tek bir şeyden türetilen hem de tek bir şeye atfedilen” bir lafız türünün olduğundan bahsetseler de bunun ne eş adlı ne de eş anlamlı olduğuna hükmetmişlerdir. Tıbbi şeylerin tıptan, sağlıklı şeylerin de sağlıktan türetildiği göz önünde bulundurulduğunda, bunların aralarında yalnızca isim ortaklığı olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla tıbbi ve sağlıklı kelimeleri eş adlı değildir. Ancak onların eş anlamlı olmaları da mümkün değildir. Zira tıp kitabı neşter kadar tıbbi değildir. Aynı şekilde ilaç ve yürüyüş yapmak da eşit derecede sağlıklı değildir. Antik dönem şârihlerinin bu ifadeleri ayrıca Afrodisiaslı İskender’in Metafizik şerhinde varlık lafzına dair zikrettiği ifadelerle örtüşmektedir. Bu hususta Afrodisiaslı İskender varlık lafzının ne eş adlı ne de eş anlamlı bir lafız olduğunu ifade ederek mutavassıt lafızlardan bahsetmiştir. Zira varlığın var olanlar üzerine yüklenmesi hususunda eş adlı ve eş anlamlı lafızlar bir çıkmazla sonuçlanmaktadır.

Antik dönem şârihleri eş adlı lafızların yanı sıra eş adlı yüklemlemeden bahsederken bir mevzuda bulunmak bağıntısının pek çok anlama geldiğini ifade etmişlerdir. Buna göre arazi yüklemlemeye işaret eden söz konusu bağıntının mevcut on bir anlamından en çok formun maddede olması anlamını karşıladığını ifade etmişlerdir. Böylece arazi yüklemlemeyi madde-suret kavramlarıyla açıklayarak yüklemlemenin mantıksal cihetinin yanı sıra ontolojik cihetinden de bahsetmişlerdir. Bu bağlamda eş anlamlı yüklemleme söz konusu olduğunda yüklemlemenin zihinde, eş adlı yüklemleme söz konusu olduğunda ise yüklemlemenin hem zihinde hem de hariçte olduğunu söylemek mümkündür. Varlık lafzının var olanlara yüklenmesi hususunda ne eş adlı ne de eş anlamlı niteliği haiz olmadığı düşünülürse yüklemlemenin yalnızca hariçte gerçekleştiğinden bahsetmek gerekir.

İslam düşüncesinde İbn Sînâ öncesi lafızlar taksimine bakıldığında Kindî’nin müsâvaat lafzı ile Fârâbî’nin mutavassıt lafzı dikkati celb etmektedir. Zira Kindî tek bir şeye nispet edilen müsâvaat lafızlar için tıbbi örneğini zikretmiştir. Fârâbî, Afrodisiaslı İskender’in de ifade ettiği gibi ne eş adlı ne de eş anlamlı olan mutavassıt lafızlardan bahsederek nispet edildikleri şeyin isminden türemiş bir tek isimle adlandırılan mutavassıt lafızlar için tıbbi örneğini zikretmiştir. Aynı zamanda Fârâbî duyulur cevherlerin akledilir cevherlerden, aynı zamanda her iki cevherin arazlardan var olma hususunda daha öncelikli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca o, kategorilerin ayrı ayrı isimlerinin olmasının yanı sıra “mevcud” ismi gibi kategorilerin tamamını kapsayan ortak müteradif isimlerden de bahsetmiştir ki bu isim müşterek lafzın sınıflarından olup kategorilere uygun bir tertiple yüklenir. Bununla birlikte Fârâbî tanımda kullanılan cins ve faslın iki sınıf olduğunu söyleyerek ikinci sınıfın “varlık”, “bir”, “yetkinlik”, “kuvve” gibi tam dereceli anlamlılıkla ona delalet eden müşekkek isimlerden olduğunu

söylemiştir. Böylece varlığın teşkiki yapısının Fârâbî metinlerinde, dolayısıyla İbn Sînâ öncesinde kullanımının olduğundan bahsetmek mümkündür.

Nihayet İbn Sînâ'nın eş adlı (müttefik) lafızları müşekkek, müteşabih ve menkul olmak üzere üç kısma ayırdığından bahsedilir. Müşekkek lafızları mutlak ve nisbi olmak üzere ikiye taksim eden İbn Sînâ'nın müşekkek lafızlara dair zikrettiği tanım ve örnekler Aristoteles'in Metafizik'teki ifadelerini Kategoriler'de telif etmesi bakımından antik dönem şârihleri ve kendisinden önceki İslam düşünürleriyle benzerlik göstermektedir. Şöyle ki, bir ilkeye nispetle olan müşekkek lafızlar için tıbbi, bir gayeye nispetle olan müşekkek lafızlar için sağlıklı hem bir ilkeye hem de bir gayeye nispetle olan müşekkek lafızlar için ise bütün nesnelere ilahi denilmesini örnek olarak zikretmiştir. Antik dönem şârihleri tarafından eş adlı ve eş anlamlı lafızlar arasında olduğu düşünülse de hakkında kesin bir sonuca varılmayan bu lafız, varlığın var olanlar üzerine yüklemlemesiyle ilişkili olup metafiziksel sonuçlar doğurması bakımından önemlidir. Buna göre İbn Sîna anlamın bir ve aynı olduğu ancak bazı yönlerden farklılaştığı mutlak müşekkek lafzın örneğinin mevcut olduğunu söylemesiyle varlığın teşkiki niteliğini ortaya koymuştur. Böylece İbn Sînâ öncesinde kendisine işaret edilen, kullanımı bulunan ancak farklı lafızlarla ifade edilen ya da Fârâbî'de olduğu gibi lafzen zikredilen müşekkek lafızlar sistematik olarak İbn Sînâ'da kavramsallaşmıştır. Bu yüklemlemenin İbn Sînâ'da kavramsallaşmasının temel nedeni ise zorunlu ve mümkün varlıklar açısından varlığın teşkiki niteliğinin Tanrı-âlem arasındaki farkın belirginleşmesinde önemli bir rolünün bulunmasıdır. Zira teşkik, Tanrı hakkında teşbihe düşmeden konuşmanın imkânını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma mantık, ontoloji ve nihayetinde metafizik çalışmaları açısından oldukça önemli bir noktada duran teşkiki yüklemlemenin felsefe tarihindeki konumunu ve dönüşümünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: Teşkik, Müşekkek, Homonumos, Sunonumos, Yüklemleme, İbn Sînâ, Aristoteles, Antik Şârihler

Kaynakça

Ammonius. On Aristotle's Categories. çev. S. Marc Cohen and Gareth B. Matthews. New York: Cornell University Press, 1991.

Aphrodisias, Alexander. On Aristotle's Metaphysics 4, çev. Arthur Madigan S.J.. New York: Cornell University Press, 1993.

Aristoteles. Metafizik. çev. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2021.

_____ Organon V: Topikler. çev. Hamdi Ragıp Atademir. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1952.

_____ Fizik. çev. Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

_____ Kategoriler. çev. Saffet Babür. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2019.

Aristotle. Categories. çev. John Lloyd Ackrill. The Complete Works of Aristotle. ed. Jonathan Barnes. New Jersey: Princeton University Press, 1991.

_____ Categories. çev. Ella Mary Edghill. The Complete Aristotle. haz. Steve Thomas. South Australia: eBooks@Adelaide, 2007.

İbn Sînâ. el-İşârât ve't-Tenbîhât. 2. Cilt. çev. Hasan Melikşâhî. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.

_____ İşaretler ve Tembihler. çev. Muhittin Macit, Ali Durusoy ve Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

_____ Kitâbu'ş-Şifâ: Kategoriler. çev. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.

_____ Kitâbu'ş-Şifâ: Mantığa Giriş. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

_____ Kitâbu'ş-Şifâ: Metafizik. çev. Ekrem Demirli ve Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

_____ Kitâbu'ş-Şifâ: Yorum Üzerine. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.

Porphyry. On Aristotle's Categories. çev. Steven K. Strange. New York: Cornell University Press, 1992.

Simplicius. On Aristotle's Categories. çev. Michael Chase. New York: Cornell University Press, 2003.

Müslüman Bilim İnsanın Bilimsel Bilgiye Yaklaşımı ve Evrenin Sonu Üzerine Bir Değerlendirme

Hilal Uğur ^{1,*} & Elif Üsküplü ²

¹ Fizik Mühendisliği İstanbul Teknik Üniversitesi

² Matematik Indiana University Bloomington

hilarugur@gmail.com

Özet

Müslüman bilim insanlarının bilimsel bilgiye yaklaşımlarını anlamak, onların inançları ile bilimsel çalışma arasındaki dengeyi incelemeyi gerektirir. Bu çalışma, Müslüman bilim insanlarının bilimsel bilgiye bakış açısını nasıl şekillendirmesi gerektiğine dair bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Bu bakış açısı, İslam inancının ilkelerini merkeze alarak modern bilimsel yöntemlerin kullanılması gerektiğini önerir. Çalışmamızda, modern bilimde öne çıkan evrenin sonu teorilerini inceleyerek Müslüman bilim insanlarının bu konulara nasıl yaklaşabileceğini değerlendireceğiz. Ayrıca, bu örnek çerçevesinde genel bir bilim üretme metodu çizmeyi hedeflemekteyiz. Çalışmanın tamamı bu bakış açısıyla detaylandırılacak, okuyuculara derinlemesine bilgi sunulacaktır. Günümüzde bilim dünyasında evrenin sonuna dair öne çıkan üç temel teori bulunmaktadır: Büyük Donma (Big Freeze), Büyük Yırtılma (Big Rip) ve Büyük Çöküş (Big Crunch). Bu teorilerden özellikle Büyük Donma, şu anda en çok kabul gören teoridir ve termodinamiğin ikinci yasası bağlamında evrenin entropisinin sürekli artarak enerji yoğunluğunun azalması ve nihayetinde soğuması üzerine kuruludur. Ancak, çalışmamızda Müslüman bir bilim insanının Büyük Çöküş teorisini tercih etmesinin, dini metinlere dayalı olduğu kadar bilimsel çerçeve açısından da makul bir seçenek olduğunu savunuyoruz. Böylelikle Müslüman bilim insanlarının bilimsel araçları dinî referanslarla nasıl dengeleyebileceğine dair bir örnek sunulmaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle Müslüman bilim insanlarının bilimsel bilgiye yaklaşımında inançlarının rolü üzerine bir değerlendirme yapılmalıdır. Modern bilim genellikle ampirik kanıtlarla desteklenmeyen açıklamaları dışarıda bırakan naturalist bir yaklaşıma dayanır. Buna karşın Müslüman bilim insanları, inançlarını tamamen dışarıda bırakmak yerine bilimsel çerçevede anlamlandırmaya çaba göstermektedir. Bu yaklaşım, evrenin sonuna dair teorilere yönelik çalışmalarda da geçerlidir. İslam düşüncesi, evrenin yaratılışı ve sonuna dair bazı ayetler aracılığıyla bir bakış açısı sunar. Bu bakış açısı, modern bilimsel teorilerle her zaman örtüşmeyebilir; ancak bu farklılıkların bir çatışma yaratmak yerine yeni bilimsel keşifler için ilham kaynağı oluşturabileceği düşünmekteyiz. Burada önemli bir noktaya değinmek gerekir: Müslüman bir bilim insanı için inançları belirli bir sabiteyi temsil ederken, bilimsel veriler sürekli değişim ve güncellemeye açıktır. Bu durumda, sabit olanı değişken olan lehine değiştirmek yerine, değişken olanı sabiteye uyarlamak daha tutarlı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Evrenin sonu teorilerini daha yakından incelersek, Büyük Donma teorisi, Big Bang'den itibaren evrenin sürekli genişlediğini ve sonunda tüm yıldızların sönerek evrenin donacağı fikrine dayanır. Büyük Yırtılma teorisi ise evrenin genişlemesinin bir noktada kontrolden çıkarak, atom altı parçacıkların bile

birbirinden kopmasına yol açacağını öngörmektedir. Büyük Çöküş teorisi, evrenin genişlemesinin bir noktada durduktan sonra tersine dönerek çöküşe geçeceğini savunur. Modern kozmoloji, termodinamiğin ikinci yasasına dayanarak Büyük Çöküş'ün gerçekleşme olasılığını düşük görmektedir. Bu yasa gereğince, evrenin düzensizlik yönünde ilerlediği ve düzenli bir duruma geri dönmesinin zor olduğu öne sürülmektedir. Ancak Müslüman bilim insanlarının bu durumu sorgulayıp yeni çözümler üretmesi ve bu teoriyi detaylı şekilde ele alması gerektiğini düşünmekteyiz. Müslüman bilim insanlarının Büyük Çöküş teorisine yönelmeleri gerektiğinin nedeni, İslamî metinlerde evrenin sonunun yeniden yaratılış ve toplanma ile gerçekleşeceğine dair işaretler bulunmasıdır. Kur'an'da, evrenin sonunu tasvir eden ayetler kıyamet, yeniden diriliş ve toplanma senaryolarını anlatmaktadır. Örneğin, Rum Suresi 11. ayetinde, "Allah mahlukunu ilkin yaratır. Sonra onu iade eder (ölümünden sonra diriltir). Sonra da O'na döndürülürsünüz." denir. Bu ifade, evrenin sonunun bir geri dönüş, bir toplanma ile olacağına dair güçlü bir ima taşır. Benzer şekilde, Enbiya Suresi 104. ayetinde, "Gökleri (yazı yazılmış) kitap sayfalarının katlandığı gibi katlayacağımız günü hatırla. İlk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar iade ederiz. Biz bunu vaat edip üzerimize almıştık. Şüphesiz yapanlar bizleriz." Bu ayetler, Büyük Çöküş teorisinin Müslüman bilim insanları açısından neden daha makul bir tercih olabileceğini gösterir. Çalışmamızda bu ayetler ve tefsirleri daha detaylı şekilde ele alınacaktır. Termodinamiğin ikinci yasası bağlamında, Büyük Çöküş teorisinin bazı zorluklar içerdiği doğrudur. Entropi yasası gereğince evren düzensizliğe doğru ilerlemekte ve bu da evrenin bir noktada çökmesini zorlaştırmaktadır. Ancak Müslüman bilim insanlarının, bu zorluğu aşmak adına yeni teoriler ve mekanizmalar geliştirebilirler. Örneğin, evrendeki entropi artışının, belirli bir denge durumuna ulaşabileceği ya da evren çökmeye başladığında entropinin azalabileceği gibi yeni modeller önerilebilir. Böylece, İslamî bir perspektif ile bilimsel teorilerin uyumlu hale getirilmesi için çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmanın literatüre katkısı, Müslüman bir bilim insanının bilime yaklaşımını yalnızca teolojik bir bakış açısıyla değil, aynı zamanda bilimsel bir perspektif ile de değerlendirme çabasında yatmaktadır. Din ve bilim arasındaki ilişki çoğunlukla bir çatışma olarak algılsa da bu çalışmada sunulan bakış açısı, bu iki alanın birbirini destekleyebileceğini göstermektedir. Bilimsel bilgi üretimi yalnızca gözlem ve deneylere dayanmakla kalmaz; farklı düşünce biçimlerinin entegrasyonu da bilimsel düşüncenin zenginleşmesine katkı sunabilir. Müslüman bilim insanlarının inançlarından ilham alarak bilimsel bilgiye katkıda bulunma çabaları, bilimsel araştırmalara yeni bir boyut kazandırabilir. Bu yaklaşım, özellikle naturalist perspektiften eleştiriler alabilir. Ancak burada kullanılan metodoloji ve öncelik sıralaması bilimsel bilgi üretimini engellememektedir. Nihayetinde bilimi üreten insanın değer yargıları ve düşünce biçimleri de bilim üretim sürecine dâhil olur. Tarihte birçok bilim insanının da teorilerini kendi değerleri ve kabullerine uygun şekilde geliştirdiği düşünüldüğünde, bu yaklaşım tarihsel bir temele de dayanmaktadır.

Ayrıca çalışmamız, Büyük Çöküş teorisinin modern bilimsel teorilerle entegrasyonunu sağlamak adına yeni bir çerçeve geliştirmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Örneğin, entropi artışını sınırlandırarak evrenin yeniden bir araya geleceği ve bu birleşmenin termodinamik yasalarla gelişmeyeceği bir model oluşturulabilir. Bu bağlamda, Müslüman bilim insanları, hem inançlarını hem de bilimsel metodolojiyi kullanarak bu tür mekanizmalar üzerine çalışmalar yapabilirler. Sonuç olarak, bu çalışma, Müslüman bilim insanlarının evrenin sonuna dair teorilere nasıl yaklaşması gerektiği ve bilimsel bilgi üretimine nasıl katkıda bulunabileceği konusunda bir öneri sunmaktadır. Büyük Çöküş teorisi, hem bilimsel hem de dini bağlamda makul bir seçenek olarak değerlendirilmelidir. Bu teori,

Müslüman bilim insanlarının dinî metinlerden ilham alarak bilimsel araştırmalarını yönlendirmesi için sağlam bir temel sunmaktadır. Ayrıca termodinamiğin ikinci yasası ile Büyük Çöküş teorisi arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesine yönelik bir çağrı yapılmaktadır. Bu yaklaşım, din ve bilim arasındaki uyum potansiyelini araştırarak, bilimsel araştırmaların farklı düşünce geleneklerinden ilham alarak nasıl zenginleşebileceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışmamız, bilim felsefesine pratik bir örnek oluşturmakta olup, İslamî bir bakış açısıyla bilim felsefesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilim Felsefesi, Evrenin Sonu Teorileri, Termodinamiğin İkinci Yasası, İslami Kozmoloji, Natüralizm Eleştirisi

Kaynakça

Forrest, Barbara. "Philosophical Naturalism and Methodological Naturalism: Clarifying the Connection." *Philo* 3, no. 2 (2000): 7–29.

The Physics of the Universe. "The Big Crunch, the Big Freeze and the Big Rip." *The Physics of the Universe*. Accessed September 7, 2024.
https://www.physicsoftheuniverse.com/topics_bigbang_bigcrunch.html.

Callen, H. B. (1985). *Thermodynamics and an Introduction to Thermostatistics* (2nd ed.). Wiley, Bölüm: 4–5.

Boltzmann, L. (1877). "On the Relationship between the Second Law of Mechanical Heat Theory and Probability Calculations Regarding the Conditions for Thermal Equilibrium." *Wissenschaftliche Abhandlungen*.

Uveys el-Mısri, Abdulhalim, ve Ali Abdulmuhsin Cebr el-Mısri. *Kur'an-ı Kerim ve Kısa Açıklamalı Türkçe Meali*. Çevirmen, M. Beşir Eryarsoy. Polen Yayınları, n.d: 406, 332.

Büchner'in Etkisinde Osmanlı'da Din-Bilim İlişkisi Tartışmaları

Yasin Çandır

Tarih Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
yasincandir9858@gmail.com

Özet

Doğru bilginin kaynağı, toplum ve birey hayatına yön vermesi gereken unsurların ne olacağı, pratik hayattaki sorunların çözümlerinin nasıl bulunacağı insanlık tarihi boyunca cevabı aranan sorulardan olmuştur. Tarihin farklı dönemlerinde ve dünya coğrafyasının farklı uçlarında, kimi zamansa aynı zaman ve aynı coğrafyada bu sorulara farklı cevaplar verilmiş ve bunun neticesinde derin tartışmaları ortaya çıkarmıştır.

İnsanların bu tarz sorularının cevaplanması konusunda başvurduğu kaynaklardan önemli ikisini din ve bilim oluşturmaktadır. Bu iki kavrama dair farklı bakış açılarından farklı yorumlar yapılabilse de en temel olarak dini; Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum ve bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen(TDK Sözlük Din Maddesi) olarak, bilimi ise evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi (TDK Sözlük Bilim Maddesi) olarak tanımlayabiliriz.

Tanımlarından hareketle benzer ve farklı yönleri görülebilen ve ortak çalışma alanlarında faaliyet gösterebilen bu iki kaynağın ilişkisi ise farklı tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Tartışmalar ise bu kaynakların benzer alanları mı olduğu, bunların birbirini etkileyip etkilemediği veya birbirlerini yanlışlar-doğrular bir konumda olup olmadıkları üzerinden sürmüştür.

Din ve bilimin ilişkisine dair yapılan yorumlar temel olarak 3 başlık altında ele alınabilir. Bunlardan Çatışma Görüşü'ne göre din ve bilim birbirinin ortak çalışma alanlarında öne sürdükleri önermelerle birbirini yanlışlar. Radikal dindarlar ve maddeci bir anlayışla hareket eden natüralistler tarafından savunulan bu görüşte her iki grup da diğer kaynağı itibarsızlaştırmakta ve bilimin/dinin birbirlerini yıkabileceğini düşünmektedir. (Dawkins, 2020)

Ayrışma görüşü ise bu iki disiplinin birbirinden tamamen ayrı olduğunu ve farklı konularla ilgilendiğini savunur. Buna göre bilim dış dünyayla din ise iç dünyayla (ahlakla) ilgilenir. Dolayısıyla birbirlerinden bağımsız olan bu iki disiplinin birbirleriyle çatışma potansiyeli de yoktur. Din ve bilimin aynı veya ayrı çalışma alanları olabileceğini kabul eden uzlaşma görüşüne göre ise bu iki disiplin birbirleriyle uyumlu bir haldedir ve birbirlerine destek olmaktadır. Bu görüşe göre doğayı yaratan güç ile vahyi indiren güç aynı olduğundan bunlardan gelen bilgilerine ve bunların ortaya koydukları standartların uyum içinde olması beklenmelidir. (Dorman 2019, 19)

Din taraftarları ve bilim taraftarlarından da rağbet gördüğünü söylediğimiz Çatışma Görüşü'nde din ve bilimin birbirlerine üstünlük sağladıkları ölçüde birinin diğerini kenara attığını tarihi süreçte görmekteyiz. Dinin bilim üzerinde hakimiyet gösterdiği Orta Çağ'da bilimsel çalışmalar kilise tarafından yasaklanabiliyor, Galileo örneğindeki gibi bilim adamlarının görüşleri kutsal kitaba aykırı bulunup kendileri ömür boyu hapse mahkum edilebiliyorken (Gülcan 2018, 185) Aydınlanma hareketlerinin neticesinde pozitivist felsefenin zirveye ulaşmasıyla 19. yüzyılda din saf dışı bırakılıp iktisadi ve sosyal hayatı yönlendiren tek unsur olarak bilim ve bilgi, bunları elde etmede de tek geçerli yöntem bilimsel yöntem kabul edilirken bilimin dinin üstünde bir güç olduğu kabul ediliyordu. (Biçer, Silkin, 2006, 106)

1824'te Almanya'nın Darmstad şehrinde dünyaya gelen Ludwig Louis Büchner maddeci pozitivist felsefenin en önemli temsilcilerindendir. İlk baskısını 1855 yılında yapan 3 ciltlik Krafft und Stoff (Madde ve Kuvvet) kitabı yazarın fikirlerini bir bütün halinde büyük kesimlere duyurduğu eseridir. (Akten 2021, 32) Eser, Almanya'da geniş yankı uyandırıp Fransa başta olmak üzere Avrupa genelinde oldukça etkili olmuş, 17 farklı dile çevirisi gerçekleştirilmiştir. (Karaböcek 2012, 160) Madde ve Kuvvet kitabının Osmanlı-İslam coğrafyasına ilk girişi 1884 yılında Şibli Şumayıl'ın Arapça çevirisiyle olurken Türkçe'ye ilk çevirisi Abdullah Cevdet tarafından bazı bölümlerin tercümesiyle gerçekleştirilmiştir. Eserin, Türkçe'ye tamamen çevrilmesi ise 1911 yılında Baha Tevfik ve Ahmed Nebil tarafından yapılmıştır. (Karaböcek 2012, 160) Bu çeviriyle beraber eser Osmanlı aydınlarını oldukça etkilemiş, leyhte ve aleyhteki görüşlerle eser ve ortaya koyduğu fikirler tartışmaların merkezinde yer almıştır.

Temel savları, madde ile kuvvetin birbirinin aynı ve ebedi olduğu, evreninse bu madde ve kuvvetten meydana geldiği, ruhun maddi olup beynin bir ürünü niteliğinde ortaya çıktığı, ruhun varlığının beden ölümüyle son bulacağı ancak maddi beden varlığına devam edeceği (Akgün, 2005, 47-49), Allah fikrinin bir hatadan ibaret olduğu (Büchner 2012, 292) gibi kaba materyalizmin en keskin örneklerinden birini gösterecek şekildedir.

Din ve bilimin ilişkisine bakışı da bu kaba materyalist çizgiden olan Büchner dini bilgiyi sık sık sorgularken dini referans olarak hareket edenleri geri ve cahil kalmış, dimağını asla geliştirememiş kimseler (Büchner 2012, 314) gibi ağır sıfatlarla anmıştır. Eserin genelinde böyle bir bakış açısı ve söylemle hareket eden Büchner, 3 cildin sonunda yer alan Hülâsa bölümünde din-bilim ilişkisine dair görüşlerini aşağıdaki cümlelerle özetlemiştir: (2012)

(...) Bazı kimseler tabîî ilimlerin felsefî mes'elelere karışmasma i'tirâz ediyorlar ve tahrîr âlemlerinde bu tabîî ilimlere bir hat ve müntehâ ta'yîn olunuyor ve deniyor ki, böyle ilimler ancak mahsûs olan âlemle iştigâl edebilirler. Gayr-i mahsûs âlem feylosofların ve ilâhiyyât âlimlerinin hakkıdır. Bu sözlerden biz kâ'inât hakkında bir senâ'iyet fikrine kâ'il olduğunı anlıyoruz. Bu fikre karşı şimdiye kadar birçok eserlerimizle pek büyük mücâhedede bulunduk, çünkü mâdde ile kuvvet, rûh ile vücûd ve Allah ile kâ'inât arasında bir ayrılık farz etmenin ihtimâli yoktur. (s. 360)

Bilimin, dinin ve felsefenin üstünde kesin hakim ve belirleyici olduğunu savunan Büchner, yukarıdaki ifadelerle felsefe ve ilahiyata bilimden ayrı bir saha çizmeye çalışanlara karşı çıktıktan sonra bilimin sınırları haricinde felsefe üretmeye çalışanları cehalet, taassup ve budalalıkla (Büchner 2012, 362) itham

etmiştir. Büchner'in fikirlerini ortaya koyarken sürdürdüğü bu sert üslup onun görüşlerini tartışan Osmanlı aydınlarına da sirayet etmiştir. Nitekim Filipeli Ahmed Hilmi, Celal Nuri'nin hakikate ulaşmak için bilimi tek vasıta olarak görmesini eleştirirken bu tarz fikriyatta olanları “sahte ilimciler ve aşırı dogmatikler” olarak nitelemiştir. (Bolay, 2018, 140)

Kullanılan şiddetli üslubun yanında Osmanlı'daki bu tartışmaların önemli yönlerinden birisi de politik alanıdır. Bunun da en çarpıcı yansıması devletin kurtulması ve gelişmesi adına İslamiyet'in bir kenara bırakılıp bırakılmayacağı hususudur. Bu terakkiyi İslam'ı ortadan kaldırarak bulacağını düşünenler ile İslami değerleri muhafaza edip Batılılaşarak terakki edeceğini düşünenlerin tartışması söz konusudur. Bu tartışmanın eksenini ise Batının fikri maddi gelişiminin fikri zemini olarak görülen Büchner'in Madde ve Kuvvet kitabına (Hanioglu, 2006, 41) yapılan tercüme ve ona karşı yazılan reddiyeler oluşturmuştur. (Karaböcek 2012, 168)

Bu tartışmaların belki de en dikkat çekici olan yanı ise Büchner'in kaba materyalist çizgisini benimseyen aydınların dahi din-bilim tartışmasında İslam dini aleyhinde bulunamamasıdır. Kitabın Baha Tevfik ve Ahmed Nebil tarafından yapılan çevirisinde de bundan endişe edilmiş olacak ki kitapta eleştirilen ve hedefe koyulan dinin İslamiyet değil Hristiyanlık olduğu belirtilmiştir. (Tevfik, Nebil, 2012, 39) Aynı şekilde Baha Tevfik eserini neşrettiği Büchner'in aksine evrenin maddesinin esasını araştırırken gözle görülmesi mümkün olmayan atomlara ve doğa güçlerine atfedip buna metafizik ismini verir. (Akgün, 2005, 202)

Baha Tevfik'in bu görüşlerinin yer aldığı Biraz Felsefe kitabının erken dönem bir eseri olduğu düşüncesiyle eleştiri getirilebilecek olsa da Osmanlı aydınında bu tarz fikri değişimlerin ve ikiliklerinin sıklıkla yaşandığı görülmektedir. Nitekim en sert materyalizm savunucularından biri olan Celal Nuri dahi İslam'ın tecrübe üzerine kurulduğunu ve en mükemmel din olduğunu beyan ederken materyalist felsefede İslamiyet'in ruhuna uygun bir esas bulunduğunu beyan etmiştir. (Bolay, 2018, 106)

Bütün bunlardan hareketle bu metinde, günümüzde dahi önemli tartışmaların merkezinde yer alan din-bilim ilişkisinin tarihi ve bizde önemli bir etkisi olan Büchner'in tartışmaların seyrindeki yönü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı'daki tartışmaların sert ve radikal bir üslupla beraber hiçbir zaman tamamen din aleyhtarı bir nitelik arz etmemesi dikkat çekicidir. Bunun sebebi olarak dönemin aydınlarının yetistikleri şartlar veya dönemin atmosferi açısından fikirlerini yumuşatarak ifade etme ihtiyacı hissettikleri düşünülebilir. Ancak göz önünde tutulması gereken en önemli nokta bugün öne sürülen çoğu görüşlerin kaynağını buralardan aldığı ve Büchner'in buradaki etkisidir. Din bilim çatışması tartışmalarında mezkûr hususun ihmalı sebebiyle literatürdeki bu eksikliği çalışmamızla gidermeyi amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Din-Bilim İlişkisi, Çatışma Görüşü, Materyalizm, Büchner, İslamiyet

Kaynakça

Akgün, M., (2005). Materyalizmin Türkiye'ye Girişi. Ankara: Elis Yayınları

Akten, Sümeyye (2021). Yeni İlm-i Kelam Bağlamında Madde ve Kuvvet Adlı Esere Yazılan Reddiyeler. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İbn Haldun Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Biçer, R., Silkin F. (2006) Din-Bilim İlişkisi Bağlamında Hüseyin el-Cisr'e Göre Yaratılış: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 16, s. 103-129

Bolay, S. Hayri, (2018). Türkiye’de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi. Ankara: Atlas Kitap

Büchner, L. Louis, Tefvik B., Nebil, A., (2012). Madde ve Kuvvet. İstanbul: Çizgi Yayınevi (Özgün eser 1911 tarihli dir)

Dawkins, R., (2020), Tanrı Yanılgısı. İstanbul: Kuzey Yayınları

Dorman, E., (2019). Teolojik ve Felsefî Açidan Din Bilim İlişkisi. İstanbul: İstanbul Yayınevi

Gülcan, N. Y. (2008). Tarihsel Süreçte Dinin Bilimsel Alandaki Etkileri Açısından Din-Bilim İlişkisi: 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Din = International Congress of Asian and North African Studies: Religion, cilt: I, s. 183-194 Hanioglu, M. Şükrü, (2006). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zihniyet, Siyaset ve Tarih. İstanbul: Bağlam Yayıncılık

Karaböcek, C. (2012). Türk Düşüncesinde Büchner Etkisi Ya Da “Felsefenin Sefaleti”: Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, sayı 1, s. 159-172

TDK Sözlük Din Maddesi, <https://sozluk.gov.tr/h>

TDK Sözlük Bilim Maddesi, <https://sozluk.gov.tr/>

8. Oturum

Eğitim

Oturum Başkanı: Arife Gümüş Sarı

Salon 2

5 Aralık Perşembe

09:30 - 11:00

Aynur Çukurcalıoğlu

Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Duygu Temaları Açısından
İncelenmesi

Safiye Kılıç

Çevreme Duyarlıyım Değerlerime Sahip Çıkıyorum Projesi(ÇEDES)
Kapsamında Değerler Eğitiminin Öğretilmesi

Zehra Kumru

Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin İlmu Âdâb-ı Ders İle İlgili Risâlesinin Tahkik,
Tercüme ve Değerlendirmesi

M. Fatih Güvendi

Özel Okullarda İnsan Kaynakları Yönetiminin Olgunluk Düzeyinin Belirlenmesi

Nur Cihan Örnek

Eğitim Yöneticilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri İle Teknolojik Yeterlik
Düzeyleri Arasındaki İlişki

Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Duygu Temaları Açısından İncelenmesi

Aynur Çukurcalıoğlu

Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Yok
aynurcukurcalioglu@gmail.com

Özet

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk bir yandan vatani düşman işgalinden kurtarmaya çalışırken bir yandan da eğitime büyük önem vermiştir. 1921 yılında Maarif Kongresini toplamış, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1 Kasım 1928'de yeni Türk Alfabesi kabul edilmiştir. 1931'de Türk Tarih Kurumu, 1932'de Türk Dil Kurumu kurulmuş, 1933 yılında Üniversite Reformu ile eğitim alanında yenilikler yapılmaya devam etmiştir. Bu çalışmada, Cumhuriyet Dönemi çocuk dergilerinde yer alan konuların duygu temaları açısından ele alınması amaçlanmıştır. Çalışmada, Cumhuriyet Dönemi çocuk dergilerinde yer alan makaleler duygu temaları bağlamında incelenmiştir. Tarama modelinin kullanıldığı araştırmada veriler doküman incelemesi yöntemiyle elde edilmiştir. Elde edilen veriler, betimsel analiz yaklaşımıyla çözümlenmiştir.

Türkiye'de süreli yayınların başlangıcı 1869'lu yıllara kadar uzanmaktadır (Barutcu, 2010). Dergiler, günümüzün basılı iletişim araçları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Çocuk dergileri, çocuğun düşünme, dil ve okuma becerisini geliştirme, okul dışındaki zamanını kaliteli kılmak, çocuğu eğitmek ve eğlendirmek gibi işlevlere sahip iletişim araçlarıdır (Kaptan ve Sürmeli, 2011). Cumhuriyet'in ilanından sonra süreli çocuk yayınlarının sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. Cumhuriyet'in ilanından 1950'li yıllara kadar çıkarılan süreli çocuk yayınlarının vatan ve millet sevgisini artırmaya, çocuklara Atatürk ilke ve inkılaplarını benimsetmeye yönelik yayın yaptıkları görülmüştür (Ungan ve Yiğit, 2014).

Osmanlı Döneminde ilk derginin 1862 yılında çıkarılan Mecmua-i Fünun isimli dergi olduğu bilinmektedir. İlk çocuk dergisi ise 1869 yılında çıkarılan "MümeYYiz" isimli dergidir (Kaptan ve Sürmeli, 2011).

Çocuk eğitiminin önemli araçlarından biri de hiç şüphesiz çocuk dergileridir. Bu çalışmada, Cumhuriyet Döneminde yayınlanan çocuk dergilerinin 4 tanesi duygu temaları açısından incelenmiştir.

Ateş Çocuklar İçin

Haftalık olarak yayınlanan dergiye İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndan ulaşılmıştır. İstanbul, Türkiye Basımevi'nde, Türkiye Yayınevi tarafından çıkarılan derginin Sahip ve U. Yazı Direktörü Tahsin Demiray'dır.

Cumhuriyet Çocuğu

Haftalık olarak yayınlanan dergiye Milli Kütüphane Süreli Yayınlar bölümünden ulaşılmıştır. İstanbul'da, Burhaneddin Matbaası tarafından basılan derginin Yazı İşleri Müdürü S. C. Antel, Sahibi Zahide Tan'dır.

Olgun Çocuk

Milli Kütüphane Süreli Yayınlar bölümünden ulaşılan ve haftalık olarak Cumartesi günleri çıkan derginin buyruk ve ıssısı Burhan Bilbaşar, yazı işlerine bakan İffet Buldam'dır. İstanbul'da önce Letafet matbaasında, sayı 11'den itibaren ise Burhaneddin Matbaasında basılan Olgun Çocuk dergisinin bazı sayıları 20, bazı sayıları ise 24 sayfadan oluşmaktadır.

Şen Çocuk

Milli Kütüphane Süreli Yayınlar bölümünde bulunan ve Maarif Vekâletinin himayesinde on beş günde bir çıkan derginin sahibi ve neşriyat müdürü Mehmet Şükrü'dür. İlk 4 sayısı İstanbul Hamit Matbaasında basılmış olup, Sayı 5 ve Sayı 6'nın basımevi belirtilmemiş, Sayı 7 Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş. – İstanbul tarafından basılmış olup, Sayı 8'den Sayı 17 dâhil Holivut Matbaasında basılan derginin sayfa sayısı 16'dır.

Bu araştırma, mevcut durumu var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlayan tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırmada Latin harflerinin kabulünden Atatürk'ün vefatına kadar olan çocuk dergilerinin taraması yapılmıştır. Araştırmada kullanılan dergileri belirlerken amaçlı örnekleme yöntemlerinden benzeşik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kütüphanelerden bu dönemde yayınlanmış olan çocuk dergilerine ulaşılmış, elde edilen veriler betimsel analiz yaklaşımıyla çözümlenmiştir. Ele alınan çocuk dergileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesiyle değerlendirilmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Süreli Yayınlar bölümündeki dergiler fotokopi yoluyla, Milli Kütüphane Süreli Yayınlar bölümündeki dergiler ise fotoğraf çekilerek elde edilmiştir. Türkçe dersi öğretim programında (MEB, 2019) yer alan ve araştırmacı tarafından geliştirilen 19 duygu, analiz için tema olarak kabul edilmiştir. Bulgular bölümünün yazım aşamasında her bir duygu temasıyla ilgili yazılan makale araştırmacı tarafından 3 defa okunarak kontrol edilmiş ve farklı bir okuyucu[1] tarafından uygunluğu teyit ettirilmiştir. Dergilerdeki konuların duygu temalarıyla eşleşmesinde 1 öğretim üyesi, 3 Millî Eğitim Bakanlığında görev yapan öğretmen olmak üzere 4 uzman görüşü alınmıştır. Uzman kişiler bulgular bölümünün tamamını okuyup değerlendirmiştir. Alınan uzman görüşlerinin hepsi uygun yönde görüş beyan etmiş ve okuyucular arası birlik olduğu saptanmıştır. Duygu temaları bölümünde 11 makalenin yazarı belli olmadığı için bunlara "Anonim" ifadesi kullanılmıştır. Kaynakçada da bu şekilde ifade edilmiştir. Doğrudan alıntı yapılan makaleler yazım yanlışıyla birlikte alınmıştır. Başlıktaki yazım yanlışı da aynen muhafaza edilmiştir. Kalıplaşmış olarak ifade edebileceğimiz ünvan ve lakaplarından oluşan yazar isimleri dipnot ve kaynakçada olduğu gibi kullanılmıştır. Dergi tarihlerindeki gün isimlerinin eksik olarak verildiği tespit edilmiştir. Bunların parantez içinde eksik harfleri tamamlanmıştır (Çarşan(m)ba gibi).

Bulgular bölümünde çocuk dergilerindeki makalelerin uygun duygu temaları karşılığı tablo halinde açıklamalarıyla birlikte verilmiştir. Bu temalar, *Affetmek*, *Akıllı Olmak*, *Asayiş*, *Doğruluk*, *Eğlence*,

Ekonomi, Empati Kurma, Endişe, Heyecan, Kahramanlık, Korku, Mutluluk, Neşe, Özlem, Sağlıklı Olmak, Sevinç, Şaşkınlık, Üzüntü, Yaramazlık olarak 19 tema belirlenmiştir. Bu temalarla ilgili 39 makale incelenmiştir. Dergi ve duygu teması alfabetik ve birden fazla olan duygu teması kendi arasında dergi sayı sırasına göre sıralama yapılmıştır. Her bir makale bir paragraf halinde anlatılmıştır.

Ateş Çocuklar İçin

Asayiş

“*Dünya çevresinde*” köşesindeki “*Cesarete bakın!*” başlıklı bir yazıda, Amerika’da Gangster isimli ünlü hırsızların bir gün Ontario şehrinin büyük tiyatrosunun gişesindeki kasayı alıp gittikleri, ertesi gün tekrar gelerek gişede oturan işyardan[2] kasanın anahtarlarını zorla alıp götürdükleri, oldukça cesaretli davrandıkları bilgisi verilmiştir (Anonim, 1937).

Cumhuriyet Çocuğu

Eğlence

“*Canlı Çadır*” başlıklı karikatür çizimli kısa hikâyede, kumaş tüccarı olan Abdülhalim’in oğluna akşam yaklaştığı için geceyi çölde geçireceklerini ancak çadırları olmadığını, develerinin dört uzun ayağını dört direk olarak kullanıp, bir top kumaşı üzerine örterek bir çadır yapabileceklerini söylediği, oğlunun da bunu uygun bulduğu, dedikleri gibi yapıp çadıra girdikleri, ancak burada pek rahat edemedikleri, çünkü devenin de yorgun olduğu, dinlenmek için çöktüğünde baba oğul devenin altında kalmaktan kendilerini zor kurtardıkları eğlenceli bir çizimle gösterilip anlatılmıştır (Anonim, 1938).

Olgun Çocuk

Korku

Ö. Selâmi tarafından yazılan “*Ötkünc[3]: Orhanı cin mi çarpmış?*” başlıklı yazıda, on iki yaşındaki Orhan’ın peri masalları dinlediği için korkak bir çocuk olduğu, geceleri yalnız başına yatamadığı, odadan dışarı çıkamadığı, annesinin onu İstanbul’dan uzakta köyde oturan teyzesine götürdüğü, annesinin onu teyzesinin oğlu Ayhan’ın yanında yatırdığı, ancak gece olunca yine korkularının geldiği, sonra aşağıda duyduğu seslerden ve gittikçe yaklaşan gürültüden cinler ve perilerin merdivenleri çıktığını düşündüğü, Orhan’ın çığlığı üzerine annesi ve teyzesinin odaya geldiği, Ayhan’ın Orhan’ın cin sandığı şeyin keçisi Dikbaş olduğunu söylediğinde Orhan’ın bir daha korkmayacağını söylediği, şimdi ise başından geçen bu eski olay için keçi masalından başka bir şey değil karşılığını verdiği ifade edilmiştir (Ö. Selâmi, 1935).

Şen Çocuk

Doğruluk

“Asansör” başlıklı yazıda, annesiyle bir mağazada asansöre binen Yıldız’ın babasına bunun çok tuhaf bir şey olduğunu, camdan yapılmış bir odaya girildiğinde küçük bir düğmeye basılmasıyla birlikte üstteki katın yere iniverdiğini anlattığı ifade edilmiştir (Anonim, 1933).

İncelenen Ateş Çocuklar İçin, Cumhuriyet Çocuğu, Olgun Çocuk, Şen Çocuk dergilerinden elde edilen veriler analiz için tema kabul edilen İlköğretim Türkçe dersi öğretim programında yer alan Heyecan, Korku, Mutluluk, Özlem, Üzüntü ile araştırmacı tarafından geliştirilen Affetmek, Akıllı Olmak, Asayiş, Doğruluk, Eğlence, Ekonomi, Empati Kurma, Endişe, Kahramanlık, Neşe, Sağlıklı Olmak, Sevinç, Şaşkınlık, Yaramazlık duygu temalarına göre ayrılarak her derginin altında başlıklar halinde verilmiştir. Dergiler hakkında bilgi verildikten sonra makale adı, yazarı, işlenen duygu teması, dergi adı, dergi tarihi ve derginin sayısı tablo halinde verilip duygu temalarına göre açıklamaları yapılmıştır. Ayrıca dergilerdeki duygu temaları sayı olarak ve bu temaların dergilerdeki kullanım oranları grafik olarak gösterilmiştir. Sonuç olarak ele alınan 4 çocuk dergisinin 16 sayısından 39 makale incelenmiştir. Dergilerde, Üzüntü, Mutluluk, Sağlıklı Olmak duygu temalarına büyük oranda yer verildiği görülmüştür. Affetmek, Akıllı Olmak, Asayiş, Eğlence, Ekonomi, Empati Kurma, Endişe, Heyecan, Kahramanlık, Neşe, Özlem, Şaşkınlık duygu temalarına ise daha az yer verildiği tespit edilmiştir.

[1] MEB, İngilizce Öğretmeni.

[2] İşyar: Bir işe geçirilmiş olan kimse, memur (*Türkçe Sözlük*. (1945). İstanbul: TDK, Cumhuriyet Basımevi, s. 294).

[3] Ötkünç: Hikâye, menkabe, tarih (*Tarama Dergisi* (Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları). (1934). İstanbul: T.D.T.C., Devlet Matbaası, C. 2, s. 1148).

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Çocuk Dergileri, Duygu Temaları, Duygular, Süreli Yayınlar

Kaynakça

Anonim. (1933). Asansör. *Şen Çocuk*, S. 15, s. 15.

Anonim. (1937). Dünya çevresinde: Cesarete bakın!. *Ateş Çocuklar İçin*, S. 24, s. 2.

Anonim. (1938). Canlı Çadır. *Cumhuriyet Çocuğu*, S. 3, s. 46.

Barutcu, T. (2010). *Çocuklara Kıraat (1881) ve Sevimli Mecmua (1925) Dergilerindeki çeviri metinler ve dış dünya üzerine bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kaptan, A. Y. ve Sürmeli, K. (2011). Çocuk dergilerinde karşılaşılan tipografi sorunları ve çözüm önerileri. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(2), 183-197. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/92422>

MEB. (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara.

Ö. Selâmi. (1935). Ötkünc: Orhanı cin mi çarpmış?. *Olgun Çocuk*, S. 5, s. 8-9, 11.

Tarama Dergisi (Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları). (2. Cilt) (1934). İstanbul: T.D.T.C., Devlet Matbaası.

Türkçe Sözlük. (1945). İstanbul: TDK, Cumhuriyet Basımevi.

Ungan, S. ve Yiğit, F. (2014). Geçmişten günümüze Türkiye’de süreli çocuk yayınları. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, (10), 184-198.

Çevreme Duyarlıyım Değerlerime Sahip Çıkıyorum Projesi (ÇEDES)

Kapsamında Değerler Eğitiminin Öğretilmesi

Safiye Kılıç

İlahiyat Sakarya Üniversitesi
safiye.kilic@ogr.sakarya.edu.tr

Özet

İnsan hayatında çevreye duyarlı olma ve değerlere sahip çıkma gibi temel ilkeler, bireylerin kimliklerini oluştururken ve toplumsal ilişkilerini şekillendirirken önemli bir rol oynarlar. Bu açıdan dolayı değerlerin erken yaşlarda öğretilmesi ve içselleştirilmesi, bireylerin sağlıklı bir kişilik geliştirmesine ve topluma daha olumlu bir katkı sağlamasına yardımcı olur. Bu dönemlerde öğrenilen ve benimsenen değerler, ilerleyen yaşlarda kişilerin davranışlarını ve tutumlarını belirleyen temel unsurlardan biridir. Değerler eğitimi, bireylerin hayatları boyunca karşılaştıkları çeşitli durumlarla başa çıkma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Bu eğitim, insanların temel ahlaki ilkeleri anlamalarına ve içselleştirmelerine katkıda bulunarak, toplumda daha etik ve sorumlu bir davranış biçimi benimsemelerine olanak tanır.

İlk olarak, değerler eğitimi bireylerin toplumsal ahlaki gelişimini destekler. (Meydan, 2014)Toplumun kabul ettiği normlar ve değerler üzerinde odaklanarak, bireylerin bu değerleri anlamalarına ve bu değerlere uygun davranışlar sergilemelerine yardımcı olur. Bu, toplum içinde daha iyi bir uyum ve işbirliği sağlar. Ayrıca, değerler eğitimi kişisel gelişimi teşvik eder. (Şanver, 2016) Doğru değerlerle donanmış bireyler, daha empatik, saygılı ve özgüvenli olma eğilimindedirler. Bu, bireylerin kendilerini daha iyi tanımalarına ve kendi potansiyellerini maksimize etmelerine yardımcı olur.

Değerler eğitimi aynı zamanda doğru karar alma süreçlerini şekillendirir. (Yıldız, 2023) Değerler, bireylerin kararlarını ve davranışlarını yönlendiren bir pusuladır. Bu eğitim, bireylerin değerlerine uygun olarak doğru ve etik kararlar vermelerini sağlayarak olumlu sonuçlar doğuran seçimler yapmalarına yardımcı olur. İyi vatandaşlık ve sağlıklı ilişkilerin temeli de değerler eğitimidir. (Emiroğlu, 2017) Değerler, bireylerin topluma karşı sorumluluklarını ve haklarını anlamalarına yardımcı olur. Bu da toplum içinde daha güçlü bir dayanışma ve işbirliği kültürünün oluşmasını sağlar. Son olarak, değerler eğitimi toplumsal uyumu artırır. (Öztürk, 2011) Ortak bir değerler setine sahip bireyler, daha kolay bir şekilde anlaşılabilir ve uyum sağlayabilirler. Bu da toplumda daha istikrarlı bir ortamın oluşmasına katkıda bulunur. Değerler eğitimi, bireylerin karakter gelişimine, toplumsal uyuma ve kişisel gelişime katkıda bulunmak için önemli bir araç olarak kabul edilir. Milli Eğitim Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlar, bu önemi tanıyarak değerler eğitimi teşvik etmek ve desteklemek için çeşitli programlar ve projeler geliştirmişlerdir. Bu kurumlar, değerler eğitiminin çocukların düşünce dünyasında, zihinsel yapısında ve günlük yaşamlarında uygulama alanı bulabilmesi için çaba sarf etmektedirler. Çaba sarf ettikleri projelerden bir tanesi “Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum projesidir”. “Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime

Sahip Çıkıyorum " projesi, değerler eğitiminin hayati önemini vurgulayarak öğrencilere, çevrelerine karşı duyarlılık ve değerlere saygı gibi önemli konularda rehberlik etmeyi hedefler. Bizde bu çalışmada "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesinin değerleri eğitimi ne kadar etkin bir şekilde sunduğunu araştırdık ve bu eğitimin etkili olup olmadığını değerlendirdik. "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesi" asrın felaketi" olarak anılan bir deprem sonrasında ortaya çıkıp, hayata geçirilmiştir. Bu olayın ardından, farklı illerdeki okullar, dayanışma ve destek amacıyla birbirleriyle kardeş okul ilişkileri kurma planları yapmışlardır. Ancak zamanla, proje kapsamı genişlemiş ve gelişmiştir. Artık sadece deprem bölgesindeki okullar arasında değil, tüm okulların kendi içlerinde dayanışmayı esas alması için fırsat sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, proje ilk olarak, felaketten etkilenen okulların birbirleriyle ilişki kurarak yardımlaşma ve destek olma amacını taşımıştır. Ancak zaman içinde, proje daha geniş bir vizyonla ele alınmış ve sadece belirli bir bölgedeki okullar arasındaki ilişkilere odaklanmanın ötesine geçmiştir. Artık, "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesi, tüm okulların kendi içlerinde dayanışma ve işbirliğini teşvik etmeyi amaçlayarak, öğrencilerin ve eğitimcilerin birbirleriyle iletişim kurmasını, deneyimlerini paylaşmasını ve birbirlerine destek olmasını sağlamayı hedeflemektedir. "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesi kapsamında, Şeref Yıldızhan ve Mehmet Emin Ay(2023) tarafından Zonguldak ili örneği üzerinden yapılan bir değerlendirme çalışması bulunmaktadır. Bu araştırma, 2023 yılında gerçekleştirilen ve ÇEDES projesi üzerine yapılan ilk incelemelerden biridir. Çalışma, öğretici grubu ile birlikte öğrenci velilerini de kapsayacak şekilde yürütülmüştür. (Yıldızhan & Ay, 2023) Ayrıca, Ali Gül tarafından "Diyanet Gençlik Merkezlerinde Yürütülen Değerler Eğitimi Çalışmalarının Öğretmen, Öğrenci, Veli ve Diyanet İşleri Başkanlığı Personeli Görüşleri Çerçevesinde İncelenmesi" mevcuttur. Bu çalışma, öğretmen, öğrenci, veli ve Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Araştırmanın amacı, Diyanet Gençlik Merkezlerinde yürütülen ÇEDES projesini veli, öğrenci, öğretmen ve Diyanet İşleri personelinin bakış açılarıyla incelemektir. Çalışmada, Diyanet Gençlik Merkezlerinde gerçekleştirilen ÇEDES projesinin kazanımları, aksayan yönleri ve geliştirilmesi gereken alanları ele alınmıştır. (Gül, 2023)

Bizim ise değerler eğitiminin öğretilmesi üzerine hazırladığımız bu çalışma, literatürdeki bazı diğer çalışmalarla belirli benzerlikler göstermektedir. Ancak, bu benzerlikler esas olarak diğer çalışmaların kapsadığı içeriklerle ilgilidir. Çalışmamız, katılımcılarla gerçekleştirilen soru-cevap mülakatlarıyla zenginleştirilmiş olup, elde edilen cevaplar kapsamlı bir analize tabi tutulmuştur. Bu çalışma, "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesinin değerler eğitiminin öğretilmesi kapsamında değerlendirilmesine odaklanarak literatürdeki benzer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bu projede, öğretmenlerin değerler eğitimi nasıl uyguladıkları ve bu süreçte karşılaştıkları zorluklar incelenmiştir. Projenin temel amacı, öğretmenlerin değerler eğitimi etkin bir şekilde öğretebilme kapasitesini değerlendirmek ve bu eğitimin gelecekte nasıl daha işlevsel hale getirilebileceğini belirlemektir. Ayrıca, çalışmamız, projeyi yürüten öğretmenlerin gönüllülük esasına dayalı bir sistemde yer almalarına rağmen, bu sistemin zorunlu hale getirilmesi durumunda öğretmenlerin düşüncelerine de odaklanmıştır. Bu bağlamda, öğretmenlerin projeye olan yaklaşımları, gönüllülük ve zorunluluk kavramları çerçevesinde derinlemesine analiz edilmiştir. Bu projede elde edilen bulgular, değerler eğitiminin daha etkili bir şekilde nasıl uygulanabileceği ve öğretmenlerin bu süreçte nasıl daha aktif katılım sağlayabileceği konularında önemli ipuçları sunmaktadır. Sonuç olarak, çalışmamız literatürdeki diğer

alışmalarla bazı benzerlikler taşısa da, "evreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip ıkıyorum" projesine özgü detaylı analizleri ve öğretmenlerin bu projedeki rollerine ilişkin derinlemesine değerlendirmeleriyle özgün bir katkı sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, ÇEDES projesinin değerler eğitimi boyutunun etkin bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını değerlendirmektir. Projemiz, Zonguldak, Bartın ve İstanbul illerinde pilot uygulama olarak yrtlen saha çalışmaları kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu projede yer alan 12 öğretmenle yapılan mülakatlar sayesinde projenin değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmamız, projeye katılan öğretmenlerin projeye duyduğu ilgiyi, projenin işlevselliğini, karşılaşılan sorunları ve projeyi geliştirmeye yönelik önerilerini içermektedir. Elde edilen bulgulara göre, projeye imza atan kişilerin bazı ilgisiz durumlarıyla karşılaşılmış olmasına rağmen, projeyi yürüten öğretmenler tarafından proje değerler eğitiminin öğretilmesi noktasında işlevsel ve güzel bulunmuştur. Bu projenin devam etmesi gerektiği konusunda ve daha da iyileştirilebilmesi için çalışmalar yapılarak işlevselliğinin artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Çalışmanın sonuçları, proje yöneticilerine, politika yapıcılara ve eğitimcilerine, mevcut uygulamaların etkinliğini değerlendirme ve iyileştirme konusunda yol gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Değerler Eğitimi, ÇEDES

Kaynakça

Cevherli, K. (2014). "Okul ncesinde Değerler Eğitimi: Boğaziçi Eğitim Modeli." Sakarya: Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Emiroğlu, B. (2017). "Değerler Eğitiminin Gençlerin Sağlıklı Sosyalleşmelerine Etkisi." Dergi Park, 115 - 126.

Gül, A. (2023). "Diyanet Gençlik Merkezlerinde Yürütülen Değerler Eğitimi çalışmalarının ğretmen, ğrenci, Veli Ve Diyanet İşleri Başkanlığı Personeli Görüşleri erevesinde İncelenmesi". Dergi Park , 543 - 583.

Kaptan, S. (1995). "Bilimsel Araştırma Ve İstatistikİ Teknikler. " Ankara : Bilim Yayınları.

Kardaş, M. N., & Cemal, S. (2017). "Değerler Eğitimi Ve Türkçe ğretiminde Değer Eğitimi zerine Yapılan Araştırmalara İlişkin Kaynakça Denemesi". Dergi Park.

Kırmızı, F. (2014). "4. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Metinlerinde Yer Alan Değerler". Değerler Eğitimi Dergisi, 217-259.

MEB.DİB.GSB. (2021). "evreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip ıkıyorum Projesi alıştay Raporu". Ankara: Ankara Yayınları.

MEB.DİB.GSB. (2021). "evreme Duyarlıyım,Değerlerime Sahip ıkıyorum". Ankara: Ankara Yayınları.

Meydan, H. (2014). “Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme.” Dergi Park , 93 - 108.

Öztürk, A. (2011). “Değerler Eğitimi Programının 6 Yaş Çocuklarının Sosyal Ve Duygusal Gelişimlerine Etkisi”. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi.

Sallabaş, M. (2012). “Ömer Seyfettin Hikâyelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Bakımından İncelenmesi”. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 59-68.

Şanver, M. (2016). “Öğretmen ve Okul Yöneticilerinin Görüşlerine Göre Uluslararası Bakalorya Okullarında Değerler Eğitimi Açısından Okul Ortamı.” Dergi Park, 81 - 96.

TDK. (2010). “Türkçe Sözlük” . Ankara : Türk Dil Kurumu Yayını .

Topçu, D., & Avcı, N. (2021). “Toplumsal Değerlerden Uzaklaşma”. Dergi Park, 139 - 151.

Ulusoy, K. (2010). “Değer Eğitimi: Davranışçı ve Yapılandırmacı Yaklaşımına Göre Hazırlanan Tarih Programlarında Değer Aktarımı.” Dergi Park, 32 - 51.

Ü., Ş. (2008). “Altıncı Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin İlettiği Değerler Açısından İncelenmesi”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 763,780.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi”. Ankara : Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, M. (2023). “Değerler Eğitimine Genel Bir Bakış”. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 45-57.

Yıldızhan, Ş., & Ay, M. E. (2023). “Çevreme Duyarlıyım Değerlerime Sahip Çıkıyorum Projesinin Değerlendirilmesi”. International Social Sciences Studies Journa.

Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin İlmü Âdâb-ı Ders İle İlgili Risâlesinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi

Zehra Kumru

Felsefe ve Din Bilimleri Istanbul University
kumruzehra0@gmail.com

Özet

İslâm düşünce geleneğinde ilimler tasnifine dair telif edilen ilk eserler felsefî ilimlere ait kitapların Arapça'ya tercüme edilmesiyle başlamıştır. Bu bağlamda ilimler tasnifinin ilk kez Cabir b. Hayyan'a (ö.200/815) nispet edilen Kitabu'l-Hudûd adlı risalede görüldüğü kabul edilmektedir. Buna karşın ilimler tasnifine dair telif edilen ilk eserin Kindî'nin (a. 252/866) Kitâbu Aksâmî'l-imi'l-insî adlı risalesi olduğu da iddia edilmektedir. Daha sonra Fârâbî'nin (ö. 339/950) İhsâu'l-ulûm; İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) Aksâmü'l-'ulûmî'l-'akliyye, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) Merâtibu'l-ulûm, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) İhyâ-u ulûmî'd-dîn ve Akkirmânî'nin (ö. 1174/1760) Ta'rîfâtü'l-fünûn ve menâkibü'l-musannifin adlı eserlerinde ilimler tasniflerine rastlamak mümkündür. Bununla birlikte ilimlerin tasnifine dair telif edilen en kapsamlı ve müstakil eser ise Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) Mevzû'âtî'l-'ulûm'u olmuştur. Taşköprülüzâde ilimleri yedi ana başlık belirleyerek sınıflandırmış ve tasnifini her başlık için bir fasıl atayarak bu fasıllar altında ilimler veya meseleler; daha sonra ise ilimler, esaslar ve konular ve sonra ilimler şeklinde oluşturmuştur. Sonuç olarak üç yüzü aşkın ilim belirlemiştir. Saçaklızâde (ö. 1145/1732) ise Tertîbü'l-'ulûm'unda ilimlerin tasnifi ile ilgili temel konuların yanı sıra h. I. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar olan dönemdeki İslâm düşüncesine dair konuları ele almıştır. İlaveten farklı bilim dallarına ilişkin ders hazırlama hususunda eğitim metotları belirleyerek bu konuda şer'î hükümlerin açıklanmasına dair müstakil bir bölüm oluşturmuştur.

Bu çalışmada ilk olarak ilmu âdâb-ı dersin ilimler tasnifindeki konumunu belirleyecek ve Saçaklızâde'nin kaleme aldığı Tetedammeni mine'z-zikri mâ yunâsibu takdîmihi ala'd-ders ve mâ yunâsibu hutumi'd-ders adındaki risalesinin ilmu âdâb-ı dersin bir örneği olabileceği tartışılacaktır. Tüm bunları yaparken zikredilen risalenin el yazması nüshalarından hareketle elde ettiğimiz bilgiler ve eserin muhteviyatından yararlanılacaktır. Ayrıca bu bilgiler ışığında hazırlayacağımız bildiride Saçaklızâde'nin fazla bilinmeyen bu risalesinin tercüme ve tahkikini gerçekleştirerek literatüre kazandırmış olacağız.

Âdâbu'd-dersin ilk kez Taşköprülüzâde tarafından bir ilim olarak zikredildiği bilinmektedir. O, Mevzû'âtî'l-'ulûm adlı eserinde ilmu âdâb-ı ders başlığı altında ders adabını bir ilim olarak değerlendirmektedir. Âdâb-ı dersin müstakil bir ilim olarak kabul edilmesi her ne kadar Taşköprülüzâde döneminde vuku bulmuş olsa da bu konuyla ilgili eserlerin telifinin Osmanlı dönemi öncesine dayandığını ifade etmek mümkündür. Öyle ki eğitim ve öğretimin metodu, gayesi ve kuralları üzerine bina edilen âdâb-ı ders ile ilgili eserlerin telifi oldukça erken dönemde başladığı görülmektedir. Örneğin Câhiz'in (ö. 255/869) Risâletü'l-mu'allimîn'i, İbn Sahnûn'un (ö. 256/870) Âdâbü'l-mu'allimîn'i,

Kâbisî'nin (ö. 403/1012) Ahvâlü'l-müte'allimîn ve ahkâmü'l-mu'allimîn'i, Zernûcî'nin (ö. 593/1196) Ta'limü'l-müte'allim'i, İbn Cemâ'nın (ö. 733/1333) Tezkiretü's-sâmi' ve'l-mütekellim fi edebi'l-âlim ve'l-müte'allim'i gibi eserler âdâb-ı derse dair telif edilmiş müstakil eserler arasında yer almaktadır. Fakat Osmanlı döneminde ders adabıyla ilgili öne çıkan eser daha ziyade Zernûcî'nin Ta'limü'l-müte'allim'i olmuştur. Öyle ki öğretim yöntem ve tekniklerinin sistematik olarak ele alındığı bu eser Osmanlı döneminde medreselerde bir nevi medhal eseri olarak okutulmuş ve üzerine çok sayıda şerh ve haşiye kaleme alınmıştır. Binaenaleyh zaman içerisinde bir Ta'limü'l-müte'allim geleneğinin oluştuğunu ifade etmek mümkündür. Tüm bu sebeplerin etkisiyle kendisinden yaklaşık dört asır sonra bile Ta'limü'l-müte'allim, Taşköprülüzâdelerin âdâb-ı derse dair mihenk taşı olarak gördükleri bir eser olmuştur. Taşköprülüzâde, eserlerinde ilmin ve eğitimin mahiyeti veya felsefesi gibi meseleler üzerine fazla durmamaktadır. Onun genel olarak bu meselelerin pratik boyutuyla ilgilendiği söylenebilir. Dolayısıyla Taşköprülüzâde, ilmin fazileti ve ilim öğrenmenin önemi veya hoca ve talebenin sahip olması gereken vasıflar gibi meselelerle ilgilenmektedir. Mevzû'âtî'l-ulûm adlı eserinde ilmu âdâbu'd-ders başlığı ile ders adabını ilim olarak değerlendiren düşünür, konuyla ilgili tafsilatlı bilgi vermemektedir. Bu başlıkta, ilmu âdâbu'd-dersin hoca ve talebe arasındaki edepi bildirdiğini ifade ederek bu ilmin maksat, gaye ve faydasının son derece açık olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda bu konuyla ilgili olarak merhum babasının Ta'limü'l-müte'allim adındaki eserini zikrederek söz konusu eserin ders adabıyla ilgili tam olarak yeterli geldiğini söylediğini aktarmaktadır.

Mar'aşî nisbesiyle tanınan Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732) fakih, sûfî ve müderris kimliğiyle temayüz etmektedir. Çeşitli alanlarda çok sayıda eser telif etmiş olmasına rağmen daha ziyade Tertîbü'l-ulûm adlı eseriyle şöhret kazanmıştır. I. Mahmud (ö. 1168/1754) döneminde yaşam sürmüş müderrislerden biri olarak Saçaklızâde, dönemin eğitimle ilgili problemlerini dikkate alarak bilhassa ders adabına yönelik ıslah gayretinde bulunmuştur. Bu gayretin bir ürünü olarak ise Risâle Tetedammeni mine'z-zikri mâ yunâsibu takdîmihi ala'd-ders ve mâ yunâsibu hutumi'd-ders adındaki risale karşımıza çıkmaktadır. Birden fazla el yazması nüshası bulunan risale sırasıyla dibâce, ana metin ve hâtimeden oluşmaktadır. Risalenin sebebi telifi ise dibacede açıklanmaktadır. Buna göre Saçaklızâde, hoca ve talebelerin çoğunun derse başlamadan önce ve ders bittikten sonra zikri unuttuklarını gördüğünü ve bu durumun da ilmin fazileti ve bereketini azalttığını düşünmektedir. Bu sebeple risaleyi hoca ve talebelerin öğüt alması ve ders adabını gereğince uygulamaları adına kaleme almıştır. Risalede âdâb-ı dersin konularından olan hoca-talebe ilişkileri veya hoca ve talebelerin derse karşı tutumlarına dair detaylı bir açıklama yer almamaktadır. Fakat risalede bulunan muhtelif hususlar ders adabıyla ilişkili olarak ele alınabilecek mahiyettedir. Örneğin hoca ve talebelerin ders öncesinde ve sonrasında zikri unutmamaları gerektiği ve hocanın ders esnasında kaçınması gereken bazı durumlar risalede mevzu bahis edilmektedir. Bu hususlar ise âdâb-ı ders geleneği bazında telif edilen eserlerin muhteviyatında mevcuttur. Bundan dolayı söz konusu risale âdâb-ı dersin bir örneği olarak kabul edilebilir.

Saçaklızâde'nin eserlerinde Taşköprülüzâde'de olduğu gibi doğrudan ilmu âdâb-ı ders başlığının yer aldığı yahut müstakil olarak bu başlıkta bir eserin olduğu tespit edilememiştir. Fakat onun âdâb-ı ders ile ilgili risalesinin el yazması nüshalarının katalog kayıtlarında ve nüsha içerisinde kütüphaneci tarafından kaydedilen Arapça notlarda Risâle fi Âdâbı'd-Ders ve'd-Dâris adında başlıklar söz konusudur. Fakat müellif, müstensih veya nüshanın mâlikleri tarafından oluşturulan bu veya benzeri bir

kayda rastlanmadığı için kütüphane veya katalog kayıtlarındaki eser adının sıhhiyeti şüphe arz etmektedir.

Nihai kertede âdâb-ı ders, Osmanlı entelektüellerinin eserlerinde doğrudan yer verdiği veya bu minvalde eserler telif ettikleri bir ilim dalı olarak kendini göstermektedir. İlk defa Taşköprülüzâde'nin ilim dalı şeklinde zikrettiği âdâb-ı ders üzerine sonraki dönemde çok sayıda risale kaleme alındığı bilinmektedir. Taşköprülüzâde'den yaklaşık iki asır sonra yaşadığı bilinen Saçaklızâde ise kelâm, tefsir, mantık, tasavvuf, fıkıh ve ilimler tasnifi gibi muhtelif alanlarda kaleme almış olduğu eserlerle bilinen eklektik perspektife sahip bir âlimdir. El yazması nüshalarından hareketle Saçaklızâde'nin telif etmiş olduğu ancak literatüre henüz kazandırılmamış çok sayıda risalesinin olduğunu söylemek gerekir. Bunlardan biri de Risâle Tetedammenu mine'z-zikri mâ yunâsibu takdîmihi ala'd-ders ve mâ yunâsibu hutumi'd-ders adlı risalesidir. Söz konusu risale doğrudan ilmu âdâbu'd-dersin bir örneği olarak kaleme alınmamıştır, fakat eserin amaç ve mahiyeti göz önüne alındığında ders adabıyla ilişkili olarak değerlendirilebileceği kanaati hâsıl olmaktadır. Dolayısıyla risalenin tercüme, tahkik ve değerlendirmesi ile hem ilmu âdâb-ı ders geleneğine katkı sağlanacak hem de Saçaklızâde'nin fazla bilinmeyen risalesi literatüre kazandırılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İlimler tasnifi, Taşköprülüzâde, Saçaklızâde, Ilmu âdâb-ı ders, eğitim

Kaynakça

Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa. İzâhü'l-meknûn fî zeyli ala Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn. Tsh. Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1947.

Bağdatlı İsmail Paşa. Hediye'tü'l-ârifin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin. Tsh. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal ve Avni Aktuç. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı. 1955.

Bursalı Mehmed Tahir. Osmanlı Müellifleri. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1342.

Cezzar, Fikri Zekî. Medahilü'l-müellifin ve'l-a'lâmü'l-Arab hatta âm 1215 h /1800 m.. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1991/1411.

İzgi, Cevat. Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler. İstanbul : İz Yayıncılık. 1997.

Katip Çelebi. Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn. Tsh. Mehmet Şerefettin Yalıtıkaya ve Kilisli Rıfat Bilge. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Kehhâle. Mu'cemü'l-müellifin; terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1957.

Nüveyhiz, Âdil. Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâzır. Beyrut: Müessesetu Nuveyhizi's-Sekafiyye. 1986/1406.

Serkis. Mu'cemü'l-matbûâtı'l-Arabiyye ve'l-muarrebe. Kahire: Matbaatu Serkis, 1928/1346.

Süreyya, Mehmed. Sicill-i Osmani. Westmead: Gregg International Publishers. 1971.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2014.

Zirikli, Hayreddin. el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikin. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin. 1992.

Özel Okullarda İnsan Kaynakları Yönetiminin Olgunluk Düzeyinin Belirlenmesi

M. Fatih Güvendi

Eğitim Yönetimi ve Denetimi Marmara Üniversitesi
fatihguvendi@marun.edu.tr

Özet

Tarih boyunca insanoğlu ihtiyaçlarını gidermek ve sosyalleşmek amacıyla çalışma hayatının içerisinde bulunmuştur. Günümüze kadar çalışma ilişkileri pek çok farklı etken dolayısıyla değişime uğramış ve günümüze taşınmıştır. Bu bağlamda tarım toplumu, sanayi devrimi, personel yönetim anlayışı ve günümüzde insan kaynakları olarak tanımlanan süreçler yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. İnsan kaynakları yönetim anlayışının merkezinde insan olması, insanın niteliğini önemsemesi ve iş-yaşam kalitesini artırmaya çalışmasıyla günümüzde varlığını sürdürmektedir.

İnsan kaynakları yönetimini şu şekilde tanımlamak mümkündür: Örgütlerin hedeflerine ulaşabilmesi amacıyla gerekli insan kaynağının planlanması, işe alımı ve işten çıkış süreçlerini kapsayan, örgüt içerisinde biz ve birlikte hareket etme becerisini geliştirme amacı güden, işten tatmin olma ve iş yaşam kalitesini bütünleştirmeyi önemseyen, sosyal, ekonomik, toplumsal, teknolojik vb. değişen çevre şartlarına uyum sağlayarak rekabet gücü oluşturmaya endeksli stratejik bir politika, yönetim, uygulama, anlayış ve düşüncelerin tümüdür (Sabuncuoğlu, 2013).

İnsan kaynakları yönetimi kavramının tanımdan da anlaşılacağı üzere çeşitli işlevlere sahiptir. Bu işlevler; örgütün ihtiyaç duyduğu insan kaynağının planlanması, işe alım sürecinin yönetimi, eğitim ve geliştirme faaliyetleri, kariyer planlama, performans ölçme ve değerlendirme, ücret ve yan ödemeler, koruma, disiplin ve işten çıkarma işlemlerinin bütünüdür (Altınok, 2017).

Planlama; insan kaynakları yönetiminde en kritik işlevlerden ilkidir. Planlama; örgüt için ihtiyaç duyulan insan kaynağının temin edilmesinden bunun en etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasına ya da örgütten uzaklaştırılmasına kadar olan süreçte örgüte yol gösteren kurallar bütünüdür (Batga-Yurtsever, 2023, s. 46). İnsan kaynakları planlama işlevinden sonra örgütün ihtiyaç duyduğu insan kaynağının temin edilmesi süreci başlar (Sunday, Olaniyi ve Mary, 2015). Örgütün ihtiyaç duyduğu insan kaynağına ulaşma ve onu örgüte çekme süreci, işe alım işlevi arasında yer alır (Gürüz ve Yaylacı, 2009). İnsan kaynakları yönetim işlevlerinden biri olan eğitim ve geliştirme faaliyetleri, planlama ve işe alım sürecinden sonra gerçekleştirilen faaliyetleri içerir. Eğitim ve geliştirme faaliyetleri, insan kaynağının eksikliklerinin tespit edilmesi, gelişimi için gerekli programların hazırlanması ve uygulanması, insan kaynağının iş performansının artırılması süreçlerini içerir (Kahraman ve Afacan-Fındıklı, 2018).

İnsan kaynakları yönetim işlevlerinden olan kariyer planlama ise bireyin bilgisi, becerisi, yeteneği, ihtiyacı, beklentisi, değerleri, motivasyonu ile iş ve meslek yaşamını geliştirdiği bir süreçtir (Cenzo ve

Robbins, 1994). İnsan kaynakları yönetim işlevlerinden bir diğeri de performans değerlendirmedir. Performans değerlendirmenin temel amacı; insan kaynağının etkin ve verimli olabilmesi için performansını tespit etmek ve bu performansı insan kaynağı ile paylaşıp kendisini değerlendirmesine imkân sağlamaktır (Ünver, 2005). İnsan kaynakları yönetim işlevlerinin en önemlileri arasında sayılan ödeme/ücret; örgütün kurumsal kimliği dâhil olmak üzere iş ahlakına uygun hareket etmek, adil ücretleme sistemi oluşturmak, nitelikli insan kaynağını örgüte çekmek, performansları değerlendirmek, örgütsel bağlılığı artırmak, insan kaynağının motivasyonunu yükseltmek gibi pek çok süreci etkilediği için örgütlerde üzerinden çokça durulan işlevlerdendir (Öztürk, 2010).

İnsan kaynakları yönetim işlevlerinden biri de korumadır. Korumaya, mevcut çalışanı elde tutmaktır (Altay ve Turunç, 2018). İnsan kaynakları yönetim işlevlerinden bir diğeri de disiplindir. Disiplin; örgüt misyonuna ve kültürüne göre oluşturulan prosedürler, performans kriterileri ve etik konularını içeren kurallar listesi bütünüdür (Pelit ve Gökçe, 2020).

Bu araştırmada okullardaki insan kaynakları yönetiminin işlevlerine odaklanılmaktadır. Ancak okullardaki insan kaynakları yönetiminde diğer örgütlere göre temel farklılıklar vardır. Buna göre okullar hem girdi hem de çıktı olarak insan kaynağını merkeze alır. Bundan dolayı okullardaki öğretmenlerin ve yöneticilerin belirlenmesinde, bunların etkililiğini ve verimliliğini değerlendirmede insan kaynaklarının işlevlerinin uygulanma düzeyini bilmek son derece önem arz etmektedir (Zafer-Güneş ve Keskinlik-Kara, 2017). Ancak okullarda da bazı ayrımlara gitmek gerekmektedir çünkü devlet okullarında merkeziyetçi yönetim anlayışının varlığı, insan kaynakları yönetim işlevlerinden birçoğunun tam olarak yerine getirilememesine neden olur. Günümüz rekabetçi koşulları göz önünde bulundurulduğunda okulları bir adım daha ileriye taşıyacak yetenekli bireylere odaklanma gündemi özel okullarda görülmektedir. Bundan dolayı insan kaynaklarının önemli bir bileşeni olan yetenekli insan kaynağını işe alım sürecinden eğitim ve geliştirme faaliyetlerine, performansının değerlendirilmesinden kariyerinin planlamasına kadar pek çok insan kaynakları yönetim işlevinin devlet okullarında istenilen seviyede gerçekleşmediği ifade edilebilir (Aytaç, 2015). Bu araştırma; özel okullarda görev yapan insan kaynakları personellerinin insan kaynakları yönetim işlevleri hakkındaki deneyim, görüş ve düşüncelerinden yararlanarak insan kaynakları yönetim olgunluğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

İnsan kaynakları yönetim olgunluğunu belirlemek, özel okullar açısından önemli bilgiler ve iyileştirmeler anlamına gelmektedir. İnsan kaynakları yönetim olgunluğunun yüksek olması ile örgütsel bağlılık artacak, iş yaşam kalitesi yükselecek böylelikle örgütün rekabetçi kimliği ön plana çıkacak ve verim artacaktır (Argon ve Kaya, 2016; Cent, 2007). Bu bağlamda özel okullarda insan kaynaklarının yönetiminin olgunluğunu belirlemek büyük önem arz etmektedir.

Yöntem

Bu araştırmada amaca uygun olarak nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması benimsenmiştir. Durum çalışması, araştırmacının neden ve nasıl sorularına odaklanarak hedeflenen durumu derinlemesine ve ayrıntılı olarak irdelemek istediğinde kullanılmaktadır (Ekiz, 2003). Bu araştırmada da özel okullarda görev yapan insan kaynakları personellerinin ya da bu işlerle ilgilenen personellerin

okullarda insan kaynakları yönetim işlevleri hakkındaki deneyim, görüş ve düşüncelerini ortaya çıkarmak amaçlandığından bu yöntem kullanılmıştır.

Araştırmanın çalışma grubu maksimum çeşitlilik örneklemesiyle belirlenmiştir. Araştırmada çalışma grubunun çeşitliliğini sağlamak amacıyla özel okulların büyüklüğü, yönetim yapısı, kuruluş yılları gibi değişkenler dikkate alınarak 2024-2025 yılında İstanbul’da faaliyet gösteren 12 özel okul seçilmiştir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak görüşme kullanılmıştır. Araştırmada, önceden hazırlanan ve açık uçlu soru tekniğine uygun olarak yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan bir görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşmelerde insan kaynakları personellerine kurumlarında insan kaynakları yönetim süreçleri ile ilgili çeşitli sorular yöneltilecek böylelikle insan kaynakları yönetiminin olgunlaşma düzeyi belirlenecektir. Dereceli Puanlama Anahtarı ile bu sonuçlar daha güvenilir bir nitel değerlendirmeye imkân sunacaktır (Tuncel, 2011).

Araştırmada nitel verilerin analizinde içerik analizi tekniği kullanılacaktır. Görüşmelerde araştırmacı tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorulara verilen cevaplar bilgisayar ortamında yazıya aktarılacak ve analize uygun metinler şekline çevrilecektir. Metin haline getirilen veriler, öncelikle kodlama işlemine tabi tutulacaktır. Kodlama işlemi bittiğinde bu kodların ortak noktaları saptanarak kategoriler oluşturulacaktır. Kategorilerin de benzer noktaları belirlenerek temalara dönüştürülecektir (Berg, 2000).

Görüşme formunun hazırlanma sürecinde geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları için; ilgili literatür taranarak açık uçlu sorular hazırlanmış, iç geçerliliği sağlamak için eğitim bilimleri alanında uzman iki kişinin görüşü ve katılımcı teyidi alınmıştır. Kapsam geçerliliğinin sağlanması amacıyla uzman görüşüne sunulan form gelen geribildirimler doğrultusunda düzeltmeler de yapılarak düzenlenmiş, okul yöneticileri ve insan kaynakları uzmanlarına ön uygulama yapılmıştır. Ön uygulama ile görüşme sorularının rahat bir şekilde anlaşılıp anlaşılmadığı, soruların içeriği dışında bir konuya değinip değinmediği incelenmiş, gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Yöneticiler ve insan kaynakları uzmanlarından elde edilen veriler literatürle karşılaştırılarak doğruluğu kontrol edilmiş ve forma son hali verilmiştir.

Araştırmada içerik analizinin güvenilirliğini belirlemek amacıyla kodlama işlemini yapan araştırmacının tutarlılığına bakılacaktır. Bunun için öncelikle araştırmacı tarafından kodlama anahtarı hazırlanacaktır. Doğrudan alıntılanan metinler en az iki araştırmacı tarafından tekrar kodlanacak ve bağımsız olarak değerlendirme işlemi yapılacaktır. Bu şekilde içerik analizinin güvenilirliğini belirlemek amacıyla uyuşum yüzdesi formülü kullanılacaktır. Uyuşum yüzdesi güvenilirliği $\text{Görüş birliği}/(\text{Görüş Birliği}+\text{Görüş Ayrılığı})\times 100$ formülü ile hesaplanacaktır (Miles ve Huberman, 1994). Uyuşum, %70 ve üzerinde çıktığında güvenilirlik yüzdesi kabul edilir değere ulaşacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Kodlardan oluşan kategorilerin ve temaların güvenilirliğini belirlemek amacıyla araştırmacılar doğrudan alıntılara bakarak bağımsız olarak bunları tekrar oluşturacaklardır. Bu işlemler bittikten sonra araştırmacıların ortak görüşleri çerçevesinde kategori ve temalara son hali verilecektir.

Anahtar Kelimeler: özel okullar; insan kaynakları; insan kaynakları yönetimi; insan kaynakları yönetimi işlevleri; eğitim ve geliştirme; işe alım; kariyer planlama; performans değerlendirme

Kaynakça

Altay, M. ve Turunç, Ö. (2018). İş yükü, çalışma yaşam kalitesi ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Lider-üye etkileşiminin ve örgütsel bağlılığın aracılık rolü. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 191-229.

Altınok, V. (2017). Eğitim kurumlarında yöneticilerin insan kaynağı politikalarına ilişkin görüşleri. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-15.

Argon, T. ve Kaya, A. (2016). Özel okullarda insan kaynağı yönetimi işlevlerinden yönlendirme işlevinin okul yöneticilerine göre değerlendirilmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 140-152.

Aytaç, T. (2015). Okullarda bütünleştirilmiş yetenek yönetimi modeli: Öğretmen görüşleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 39(39), 1-24.

Batga-Yurtsever, B. (2023). İnsan kaynakları planlamasında yapay zeka. G. Gürler ve M. Arat (Ed.). *İnsan kaynakları yönetiminde yapay zeka içinde*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Berg, B. L. (2000). *Quantitative research methods for the social sciences* (4th Ed.). USA: Allyn and Bacon.

Cent, H. (2007). Özel okullarda insan kaynakları yönetim uygulamalarının incelenmesi. Yüksek lisans tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cenzo, D. A. ve Robbins, S. (1994). *Human resource management*. USA: John Wiley & Sons.

Ekiz, D. (2003). Eğitimde araştırma yöntem ve metotlarına giriş: Nitel, nicel ve eleştirel kuram metodolojileri. Ankara: Anı Yayıncılık.

Gürüz, D. ve Yaylacı, G. Ö. (2009). İletişimci gözüyle insan kaynakları yönetimi (4. Baskı). Capital Media Hizmetleri A.Ş.

Kahraman, H. B. ve Afacan-Fındıklı, M. M. (2018). Kariyer yönetimi kapsamında eğitim ve geliştirme faaliyetlerine yönelik algıların çalışan memnuniyeti üzerindeki etkileri. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 51-68.

Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. (2nd Ed). Thousand Oaks, CA: Sage.

Öztürk, A. T. (2010). İnsan kaynakları yönetiminde performansa dayalı ücret ve teşvik sistemi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-10.

Pelit, E. ve Gökçe, F. (2020). İnsan kaynakları yönetiminde bürokratik ve disiplin işlemleri kapsamındaki sorunlar: Turizm işletmeleri örneğinde teorik bir inceleme. AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi, 23(1), 52-77.

Sabuncuoğlu, Z. (2013). İnsan kaynakları yönetimi (7. Baskı). Beta Basım AŞ.

Sunday, A. O., Olaniyi, D. E. ve Mary, F. O. (2015). The influence of recruitment and selection on organizational performance. International Journal of Advanced Academic Research-Social Sciences and Education, 1-63.

Tuncel, H. T. (2011). Aile şirketlerinde kurumsallaş(ama)ma. Konya Ticaret Odası.

Ünver, Y. (2005). İşletmelerde kariyer yönetimi ve performans değerlendirme sistemleri. Dönem Projesi. Ankara.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zafer-Güneş, D. ve Keskinçılıç-Kara, S. B. (2017). Özel okullarda yetenek yönetimi uygulamaları. Sakarya University Journal of Education, 7(1), 142-154.

Eğitim Yöneticilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri İle Teknolojik Yeterlik Düzeyleri Arasındaki İlişki

Nur Cihan Örnek

Eğitim Yönetimi Necmettin Erbakan Üniversitesi
nurcornek@gmail.com

Özet

Eğitim, insanların ve toplumların gelişmesinde olduğu kadar varlık ve değerlerinin korunmasında da önemlidir (Kocaman, 2021). Eğitim, insanlara yeteneklerine göre gelişme fırsatı vererek sosyal adaleti ve fırsat eşitliğini sağlamanın en etkili aracıdır. Eğitim, bir bireyin entelektüel, bilişsel, fiziksel ve ruhsal gelişimini destekleme sürecidir. İstenilen yaşam düzenine ulaşmak için en etkili gelişim araçlarından ve çabalarından biri eğitimidir (Akça vd., 2017).

Örgütsel değişim, sürekli gelişme ve iyileştirmeye dayalı dinamik bir süreçtir. Değişim, örgütün yapısı, işlevi, kültürü ve örgütü oluşturan kişilerle yakından ilgilidir. İnsan davranışlarının, kültürel farklılıkların ve bu faaliyetler arasındaki ilişkilerde yer alan algıların da bir örgütün değişim sürecindeki performansında önemli faktörler olduğunu kabul etmek doğru bir yaklaşımdır (Katıtaş, 2018). Örgütün dengesinin bozulmaması için değişimi izleyen değil öncülük eden liderlere ihtiyaç vardır. Vizyon ve strateji belirleme yeteneği, dönüştürücü liderliğin önemli özelliklerinden birisidir (Ayık & Şayir, 2014). Dönüştürücü liderler örgüt içinde ve dışında değişime öncülük eden ve değişim vizyonunu oluşturan yöneticilerdir. Değişime etkili biçimde liderlik edebilmek için, değişimin doğasını anlamak, değişime gösterilen direnç ve verilen tepkiyi iyi analiz edebilmek; değişim döngüsünü etkili biçimde yönetebilmek gerekir (Şahin, 2011). Aynı zamanda etkili iletişim ve motivasyon, seferberlik hissi oluşturmak, değişime liderlik edebilecek vasa sahip bireyleri tespit etmek, vizyon ve strateji geliştirmek, yetkelendirmek, projeler ile kısa dönemli kazanımlar elde etmek, kazanımları arttırmak, değişimin etkilerini kalıcı kılmak ve süreklilik gereklidir (Bozdoğan, 2018). Bireylere; ilerleme fırsatı vererek onlara sınırsız kaynak sağlar, içinde çalışmaktan onur duyacakları iş ortamları sağlar. Çalışanların işlerini yaparken keyif almaları ve performanslarını en üst düzeye çıkarmaları için çaba gösterir (Memişoğlu, 2016).

Araştırma Konusu

Günümüz dijital toplumunun ihtiyaçlarını karşılayan bir eğitim yaklaşımı olan yaşam boyu öğrenme kavramı, toplumun içselleştirmesi gereken bir anlayıştır (Özkorkmaz, 2016). Teknolojik yeterlik ise 21.yüzyıl için elzem bir özelliktir. Günümüzde hızla gelişmekte olan teknoloji; eğitime entegre edildiğinde yeni öğretim yöntemlerini doğurmaktadır. Gelişen teknolojiye ayak uydurabilen okullar ve eğitim yöneticileri Türkiye'nin kalkınması için önemli görülmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Araştırma Problemi

Bu araştırma eğitim yöneticilerinin teknolojik yeterlikleri ile yaşam boyu öğrenme düzeyleri arasında bir anlamlı ilişki var mıdır? Sorusuna cevap aramaktadır.

Alt problemler

Araştırmanın amacına hizmet etmek üzere alt problemler belirlenmiş ve bu amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

- Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ne düzeydedir?
- Eğitim yöneticilerinin teknolojik yeterlik düzeyleri nedir?
- Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknolojik yeterlik düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknolojik becerileri arasındaki ilişkinin kişisel değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Konuyla ilgili alanyazın incelenerek teorik bir çerçeve oluşturulmuş, ilgili çalışmalara yer verilmiş, veriler analiz edilerek yorumlanmış, ilgili literatür karşılaştırılarak sonuçlar tartışılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Eğitim sistemlerini etkileyen faktörler, tek bir değişkenle açıklanamayacak kadar çok ve karmaşıktır. Formal eğitim okul çatısı altında örgütün her bir paydaşının özverisiyle yapılmaktadır(Katıtaş, 2018). Okul kültürünün oluşmasını sağlayan ve süreci yöneten de eğitim yöneticileridir (Sezgin, 2010).

Bu araştırma eğitim yöneticilerinin iyi bir lider olabilmesi için yaşam boyu öğrenmeleri ile teknolojik yeterliklerini öz değerlendirmeleri arasındaki ilişkiyi açığa çıkarması açısından önemlidir. Bundan mütevellit eğitim politikalarına ulusal, kurumsal ve bireysel olarak yenilenmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın Varsayımları

Araştırma süresince aşağıdaki sayılılar doğrultusunda hareket edilecektir.

- Araştırmaya katılan eğitim yöneticileri veri toplama aracına samimi yanıtlar vermişlerdir.
- Araştırmanın örnekleme evreni temsil edebilecek düzeydedir.
- Veri toplama araçları araştırmanın amacına hizmet etmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın yürütülmesindeki zaman ve yayılma hızı göz önünde bulundurularak veri toplama aracı katılımcılara e-posta ve internet üzerinden haberdar edilmiştir. 2022-2023 eğitim öğretim yılını

içerisinde Konya İl Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi okullarda görev yapan ve eğitim yöneticilerini her yönüyle temsil edebilecek okul yöneticileri ile sınırlandırılmıştır.

Araştırma Deseni

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama deseni kullanılarak eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknik yetenek düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Betimsel teknikler kullanılarak örneklemelerden elde edilen istatistikleri kullanarak kozmik değerlerin doğru tahmin edilmesini sağlayan yöntem ve tekniklerdir (Büyüköztürk vd., 2013).

Denekler iki değişkenin özelliklerini gösterdiğinde iki değişken arasında ilişki kurmak için korelasyon teknikleri kullanılır (Büyüköztürk, 2018). Bu çalışmada aralık/oran ölçekleri kullanıldığı için Pearson veya çoklu korelasyon teknikleri kullanılmıştır. Geçmiş veya şimdiki durumlar kendilerine göre açıklanabilir. Genel tarama desenleri, evren hakkında genel yargılarda bulunmak için tüm popülasyonlara veya gruplara uygulanan tarama önlemleridir. İlişki tarama deseni ise iki veya daha fazla değişken arasındaki kovaryansın varlığını ve derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma desenleridir (Büyüköztürk vd., 2013)

Evren ve Örneklem Seçimi ve Hesaplanması

Araştırmanın evrenini 2022–2023 eğitim-öğretim yılı Konya ilinde bulunan resmi okullarda görevini sürdüren ve eğitim yöneticilerini her yönüyle temsil edebilecek okul yöneticileri arasından Rastgele (Yansız) Örneklem ile seçilmiş olan ve veri toplama aracının sorularının tamamını yanıtlamış olan 150 eğitim yöneticisi oluşturmaktadır. Demir (2017) “Rastgele seçim yöntemi, evreni temsil eden bir örneklem seçilerek evrene genellemeler yapmaya imkân verir” (Demir, 2017).

Çalışma Grubu

Araştırma sonunda Konya İl Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bulunan ve tesadüfi küme örnekleme yöntemiyle belirlenen resmi okullarda görevli Rastgele (Yansız) Örneklem ile seçilmiş olan en az 150 eğitim yöneticisinden elde edilecek veriler üzerinden sonuçlara ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmayı yürütebilmek amacıyla Konya’da bulunan resmi okullarda görevini sürdürmekte olan eğitim yöneticilerine uygulanmak üzere ölçekler belirlenmiş ve araştırmanın amaçları doğrultusunda ölçeklerin kullanım izinleri alınmıştır.

Bu çalışmada kullanılan veri toplama aracı, üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, çalışma unvanları, çalışılan okul kademesi, branşları değişkenlerinin olduğu demografik özelliklerin sorulduğu kişisel bilgi formu yer almaktadır. İkinci bölümde ise Christensen ve Knezek (2017) tarafından geliştirilen ve Fidan, Debbağ ve Çukurbaşı (2020) tarafından Türkçeye uyarlanan 21. Yüzyıl Öğrenmelerinde “Teknoloji Yeterliliği Öz-değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır.

Son bölümde ise Wielkiewicz ve Meuwissen (2014) tarafından geliştirilen ve Engin vd. (2017) tarafından Türkçeye uyarlanan “Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeklerin uygulanması yaklaşık olarak 20-25 dakika sürmektedir.

Veri Analizi

Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği ile elde edilen veriler Excel programına aktarılmış ve verilerin çözümlenmesinde SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır.

Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri incelemek için tanımlayıcı istatistikler uygulanmıştır. Bağımsız grup ortalamalarını karşılaştırmak için normal dağılım gösteren veriler için bağımsız örneklem t testi, normal dağılım göstermeyen veriler için Mann Whitney-U istatistikleri yapılmıştır. Bağımsız grup ortalamaları anlamlılık testleri için ön şart ölçek verilerinin aralıklı ya da oransal olmasıdır (Büyüköztürk, 2018).

Eğitim yöneticilerinin teknolojik yeterlik öz değerlendirmelerini incelemek için tanımlayıcı istatistikler (aritmetik ortalama, standart sapma) uygulanmıştır. Verilerin normallik dağılımını kontrol etmek için kurtosis(basıklık) ve skewness(çarpıklık) değerlerine bakılmıştır.

Bulgular

Eğitim yöneticilerinin teknolojik yeterlikleri ile yaşam boyu öğrenme düzeyleri arasında bir anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Cinsiyet değişkenine yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknolojik yeterlik düzeyleri puan ortalamaları arasındaki fark Bağımsız T Testi ile sınanmıştır. Analize göre cinsiyet değişkenine göre yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknolojik yeterlik düzeyleri puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. ($p>.05$)

Veri setine ait mod medyan aritmetik ortalamanın anlamlı bir fark ifade etmediği göz önünde bulundurduğunda ve veri setine ait çarpıklık ve basıklık katsayıları incelendiğinde veri setinin normal dağılım şartlarını sağladığı tespit edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin- 2 ile + 2 arasında değerler alması durumunda dağılım normal dağılım olarak kabul edilebilir (George ve Mallery. 2016).

Anahtar Kelimeler: Teknolojik Yeterlik, Okul Müdürü, Yaşam Boyu Öğrenme, Eğitim Yöneticisi, Yaşam Boyu Öğrenme Becerileri

Kaynakça

Akça, Y., Şahan, G., Tural, A., Üniversitesi, B., İdari, İ., Fakültesi, B., & Fakültesi, E. (2017). Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Eğitim Politikalarının Değerlendirilmesi. İçinde International Journal of Cultural and Social Studies (C. 3). www.intjcss.com

Ayık, A., & Şayir, G. (2014). Okul Müdürlerinin Öğretimsel Liderlik Davranışları ile Örgüt İklimi Arasındaki İlişki. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 49.

Bozdoğan, S. (2018). Eğitim Yönetiminde Kuram ve Uygulamada Alternatif Paradigmalar ve Liderlik Algısına İlişkin Bir Değerlendirme. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 1(1), 52-66. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijls/issue/38881/435565>

Büyükoztürk, Ş. (2018). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni SPSS uygulamaları ve Yorum. Pegem Akademi.

Büyükoztürk, Ş., Çokluk, Ö., & Köklü, N. (2013). Sosyal Bilimler İçin İstatistik.

Demir, S. B. (2017). Research Design (Araştırma Deseni) (S. B. Demir, Ed.; 3.).

Katıtaş, S. (2018). Organizma Metaforunun Eğitim Örgütlerine Yansımaları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 329-342. <https://doi.org/10.21733/ibad.630190>

Kocaman, A. Ç. (2021). Kuçuradi Felsefesinde İnsanlaşma Sorunu Olarak Eğitim. <https://www.izmirbarosu.org.tr/pdfdosya/insanca-yasayab2019121215322672.pdf>

Memişoğlu, S. P. (2016). Yeni Liderlik Yaklaşımları Işığında Eğitim Örgütlerinde Lider Yöneticilere Duyulan Gereksinim.

Özkorkmaz, M. A. (2016). Türkiye’de Halk Eğitim Merkezi Müdürlerinin Yaşam Boyu Öğrenme Yeterlik Algıları.

Sezgin, F. (2010). School culture as a predictor of teachers’ organizational commitment. *Education and Science*, 35(156).

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). Ülkemiz Kalkınma Plancılığı – On İkinci Kalkınma Planı. <https://onikinciplan.sbb.gov.tr/ulkemiz-kalkinma-planciligi/>

Şahin, S. (2011). Öğretimsel Liderlik ve Okul kültürü Arasındaki İlişki (İzmir İli Örneği). (Turkish). *Educational Sciences: Theory & Practice*, 11(4).

9. Oturum

Tarih

Oturum Başkanı: Halil İbrahim Erol

Salon 3

5 Aralık Perşembe

09:30 - 11:00

Ahsen Çağan

Bir Memlûk Coğrafyacısı İbnü'l-Verdî'nin Bilinen Dünyayı Tasviri

Ali Fatih Taşdemir

Siyer Yazıcılığı Müşkilatı ve Tarafsızlığı

Maşide Yüksel

Kerbelâ'da Önemli Bir Figür: Zeyneb bint Ali

Elif Taşdemir

Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Şâm Fetihlerine Hazırlık Açısından Hz. Peygamber
Dönemi Bizans ile Akseri ve Diplomatik İlişkiler

Şeyma Nur Altıntaş

Mısır'ın Modernleşmesinde Çatışan Kutuplar Kavalalı Ailesi ve Memlûk
Aileleri

Bir Memluk Coğrafyacısı İbnü'l Verdi'nin Bilinen Dünyayı Tasviri

Ahsen Çağan

İslam Tarihi Marmara Üniversitesi

ahsen.yurdakul@gmail.com

Özet

İslam coğrafyacılığının kökenleri, Abbâsiler dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde gerçekleşen ve "Tercüme Hareketi" olarak bilinen büyük çaplı çeviri faaliyetleri, Hint, Fars ve Antik Yunan kökenli astronomi ve coğrafya bilgilerini bir araya getirerek İslam coğrafyacılığının gelişmesine ve resmiyet kazanmasına olanak sağlamıştır. İlk coğrafi çalışmalar, ağırlıklı olarak matematik, fizik ve astronomi ile ilgilidir; ancak zamanla bu eserler, kozmografi (evren bilimi), beşeri coğrafya (insan ve coğrafya ilişkisi), şehir tarihi, tarım (ziraât) ve botanik (nebâtât) gibi alanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Antik uygarlıklardan etkilenmiş olan "Klasik Dönem," Irak ekolünün doğuşuna tanıklık etmiştir; bu ekol, İslam dünyasının bütününe ele alan coğrafi incelemelerle ilgilenmiştir. Daha sonra, "Belh ekolü" olarak bilinen ve İslam bölgelerine odaklanan yerel coğrafya ekolü ortaya çıkmıştır. Bu iki ana ekolün ardından, coğrafya bilimi siyaset, ekonomi ve toplumsal değişimlerden etkilenerek evrilmiştir. Memlûkler döneminde ise tarihçilik çalışmalarının yanında coğrafya ve denizcilik çalışmaları da devam etmiştir. Memlûk sultanları kendilerinden önceki İslam devletlerinde olduğu gibi âlimleri himaye etmişler ve onlara görevler yüklemişlerdir. Nitekim İbnü'l-Verdî'nin Harîdetü'l-Acâib adlı eseri de böyle bir himaye ve görevlendirme ile telif edilmiştir. Memlûkler döneminde İbnü'l-Verdî'nin yanısıra Ebü'l-Fidâ, İzzeddin b. Şeddad, Makrizî, İbn Fazlullah el-Ömerî, Kalkaşendî ve İbnü'l-Cey'an gibi tarihçi-coğrafyacılar, İbn Macid gibi denizciler de yetişmiştir.

Memlûk Devleti döneminde yazılan coğrafi eserler, daha popüler ve halka hitap eden bir tarzda kaleme alınmıştır. Coğrafya eserlerinde başlangıçtan itibaren yer alan "yeryüzünün harikaları" teması, XII. yüzyılda "acâibü'l-mahlûkât" veya "acâib ve garâib" olarak bilinen, ilginç ve olağanüstü olayları anlatan kitaplarda yoğunlaşmıştır. Memlûkler döneminde Halep'te yaşamış olan Sirâcüddin İbnü'l-Verdî'nin Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib adlı eseri de bu edebiyat türü içinde değerlendirilmekte; ancak eserin büyük bir kısmı fiziksel coğrafya ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Coğrafya ilminin, yalnızca dünyanın fiziksel veya matematiksel yönleriyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda eserin yazıldığı dönemdeki milletler, ülkeler, hükümdarlar, halkların inançları, adetleri ve gelenekleri hakkında da değerli bilgiler sunduğu maruftur. Bu açıdan kozmografya ve coğrafyanın bir sentezini oluşturan Harîdetü'l-Acâib, hem içeriği hem de haritasıyla İslam coğrafyacılığının geç Orta Çağ'daki önemli örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Eserin, muhtevası ve haritasının yanı sıra, Memlûkler ile Osmanlı arasındaki bir halka mesâbesinde olduğu söylenebilir. Ayrıca eserin özgünlüğünü ve önemini artıran bir diğer unsur, dönemin diğer İslam coğrafyacılarına nazaran Avrupa, Afrika ve Asya kıtaları ile ilgili ayrıntılı bilgiler içermesidir. Söz konusu kıtalarda yaşayan halklar, ülkeler ve şehirler hakkında sunduğu detaylı bilgiler, eseri benzersiz kılmaktadır. Eserin en dikkat çekici özelliklerinden biri, İstanbul'un fethedilmeden önceki durumunu geniş bir şekilde tasvir etmesidir. Bu tasvir, şehrin tarihsel ve kültürel açıdan taşıdığı önemi açıkça ortaya koymaktadır. Eserin Belh ekolüne ait bir coğrafya

üşlubuyla yazıldığı düşünülse de, dünya genelini tasvir etmesi ve İslam ülkeleri dışındaki bölgelere de yer vermesi, eserin aslında Irak ekolüne daha yakın olduğunu göstermektedir. Bu durum, İbnü'l-Verdi'nin coğrafi bilgi kaynaklarının çeşitliliğini ve üslubundaki zenginliği ortaya koymaktadır.

Haridetü'l-'Acâib, Acâibü'l-Mahlûkât literatüründen sayıldığı halde gerek muhtevası gerek haritaları ile İslam Coğrafyacılığının olgunlaşma döneminde telif edilmiş zengin birikiminden yararlanmış eserlerden biridir. 1419 yılında (h.822) tamamlanan eserin ortaya çıkışında Memlûk sultanının nâibi Şahin el-Müeyyed etkili olmuş, İbnü'l-Verdî'den Halep Mansura Kalesi'nde dünyanın tûl ve arzını (enlem – boylam) içeren bir dünya dairesi çizmesini istemiştir. Bu olaya binaen müellif, kitabının içine bilinen dünyanın o günkü suretini içeren harita da eklemiştir. Kitabının mukaddimesinde bu isteği anlatan İbnü'l-Verdî, eserini telif ederken kullandığı kaynaklara da yer vermiştir. Hukemâü'l-En'âm (hayvan bilginleri) ve Ulemâü'l-Hey'et'ten (astronomi alimleri) yararlandığını, genel olarak ise Nâsirüddîn et-Tûsî'nin Şerhu't- Tezkira'sı, Belhî'nin Takvîmü'l- Bilâd'ı, Mes'ûdî'nin Mürûcû'z-Zeheb'i, İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin Acâibü'l- Mahlûkât'ı ve Merâkeşî'nin el-Mesâlik ve'l-Memâlik'inin kaynakları arasında olduğunu söylemiştir. Ancak eserde bu kaynaklar dışında seksenden fazla kaynak kullanıldığı da görülmektedir.

İbnü'l-Verdî eseri Harîdetü'l-Acâib ve Feridetü'l-Garâib'de, “Dünyanın tûl ve arzını gösteren bir daire vaz' ettim” demektedir. Böylece o Kabe'yi (Mekke) gösteren haritasının yanı sıra tüm dünyayı o günün anlayışına göre resmetmiştir. İbnü'l-Verdî, dünya tasvirlerinde küresel ve dairesel motiflere yer vermiştir. Bu tasvirlerde özellikle yumurta metaforu dikkat çekmektedir. Yumurta metaforu ile İbnü'l-Verdî, dünyanın iç çekirdeği, katmanları ve atmosferinin varlığını öne sürmüştür. Ancak bu metafora rağmen, dünyanın oval değil, kusursuz bir küre olduğunu savunmuştur. Ayrıca, İbnü'l-Verdî, Müslüman âlimler arasında kabul gören ve Antik Yunan'a dayanan, dünya kıtalarının yedi birleşik bölgeden oluştuğu teorisini benimsemiştir. Bu teori, günümüzde kabul gören Levha Tektoniği Teorisi ile bazı benzerlikler taşımaktadır. İbnü'l-Verdî'nin bu teoriyi benimsemesi, onun coğrafi bilgi birikiminin genişliğini ve farklı coğrafi geleneklere olan ilgisini yansıtmaktadır. Bunun yanında ele aldığı ülkelerin acâib ve garâibini (ilginçlikler ve harikalarını), Ye'cûc - Me'cûc ve Zülkarneyn gibi geçmiş dönemlerin anlatılarını da yaşayanları ele alacağını eserinin mukaddimesinde söylemiştir.

İbnü'l-Verdî, eserinde dünyayı dört yönden kapsamlı bir şekilde tasvir etmeyi hedeflemiştir. Bu tasvirde iklimler, kıtalar, ülkelerin konumları, yollar, mesafeler, çöller, yerleşim alanları, metruk yerler, dağlar, denizler ve tüm acâib ve garâib unsurlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ele alınan konularıyla eser, Geç Orta Çağ İslam coğrafya ve kartografyacılığının özelliklerini, kozmografik unsurlarla birlikte sunmaktadır.

Öz olarak bu çalışma, XV. yüzyılda yaşamış bir Memlûk coğrafyacısı İbnü'l-Verdî'nin, aslında acâibu'l-mahlûkât türü olan eserinde dünyayı nasıl ele aldığı, İslam coğrafya ve kartografyasındaki önemi, merkeze aldığı bölgeden hangi coğrafi ekole göre anlatım üslubuna sahip olduğu, bölgeleri ülkeleri ve halkları nasıl anlattığı tarih-coğrafya ilimleri ışığında disiplinler arası rasyonel bir yöntem ile takip edilecektir. Bu açıdan İbnü'l-Verdî'nin dünya tasvirinin bilinmesi Memlûkler dönemindeki coğrafya çalışmalarına ışık tutmak ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Coğrafyacılığı, İbnü'l-Verdî, Harîdetü'l-Acâib, Kartografi

Kaynakça

Ağarı, Murat. Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kûbî ve İstahrî. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 34 (2007): s. 169-191

Ağarı, Murat. İbadetlerin Coğrafi Bilginin Gelişimine Katkısı. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 12 (2007): s. 59-80

Ağarı, Murat. İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (2006, c.47): s. 195-214

Ağarı, Murat. İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar -Doğu Gelişimi ve Temsilcileri-. İstanbul: Kitabevi, 2002.

Ahmad, Sayyid Maqbul. “Coğrafya” DİA, 8: 50-62, 1993.

Ahmad, Sayyid Maqbul. “Djughrāfiyā”, Encyclopaedia of Islam Second Edition.

Bellino, Francesco. Siraj Al-Din Ibn Al-Wardi And The H̱aridat Al-‘Ajaib: Authority And Plagiarism In A Fifteenth-Century Arabic Cosmography. Eurasian Studies. 12 (2014): s.257-296

Bilge, Mustafa L. “İBNÜ’L-VERDÎ, Sirâceddin” DİA, c.21: 238-239, 2000.

Cheneb, Moh. Ben. “Ibn al-Wardî”. Encyclopaedia of Islam, First Edition.

Coşkun, Feray. “A Medieval Islamic Cosmography In An Ottoman Context/ A Study Of Mahmud El-Hatib’s Translation Of The Kharîdat Al-‘Aja’ib”. Yüksek Lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007.

Danış, İlhami. Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler). Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 33 (2019 c.17): s.9-40

Gülersoy, Ali Ekber. Unutulmuş Bir Coğrafya Ekolü Belh Coğrafya Okulu. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 9/11 (2014): s. 233-242

Harley, J. B. – Woodward, David (ed). History of Cartography: Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies. Chicago: the University of Chicago, 1992.

Hodgson, Marshall G. S. İslam’ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih: İslamın Klasik Çağı. çev. İzzet Akyol. 1. Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

İbnü'l-Verdî, Sirâceddîn. Harîdetü'l-Acâib ve Feridetü'l-Garâib. nşr. thk. Enver Mahmud Zenati. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2013.

Karamustafa, Ahmet T. "Cosmographical Diagrams". the History of Cartography: Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies. ed. J. B. Harley and David Woodward. 2/1/71- 90. Chicago: the University of Chicago, 1992.

Kut, Günay. "Acâibü'l-Mahlûkât" DÎA,1: 315-317, 1988.

Krackovskij, Ignatij Julianovic. Târîhu'l-Edebi'l-Coğrâfiyyi'l-Arabî. çev. Selahaddin Osman Haşim. Kâhire: Darü's-Sekâfe, 1963.

Sezgin, Fuat. İslam'da Bilim ve Teknik. çev. Abdurrahman Aliy; yay.haz. Hayri Kaplan- Abdurrahman Ali. Ankara: TÜBA, c.1, 2007.

Şeşen, Ramazan. Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı. İstanbul: İSAR, 1998.

Tibbetts, Gerald R. "The Balkhi School of Geographers". History of Cartography: Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies. ed. J. B. Harley-David Woodward. 2. Cilt. Chicago: the University of Chicago, 1992.

Siyer Yazıcılığı Müşkilatı Ve Tarafsızlığı

Ali Fatih Taşdemir

İslami İlimler Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
tasdmr173@gmail.com

Özet

Hız. Peygamberin vefatından sonra O'nun hayatını öğrenmeye anlamaya bilmeye duyulan ilgi sonucunda ortaya sözlü ve yazılı eserler çıkmış başlangıçta Hız. Peygamberin hayatına odaklanmış ancak daha sonra müslümanların farklı din ve kültürdeki toplumlarla karşılaşmalarının sonucunda daha çeşitlenmiş ve farklı konu, tür ve tarzlarda eserlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır bunun sonucu olarakta yüklü bir rivayet zenginliğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Şiirin ve edebi yakıştırmaların yaygın olduğu Arap edebiyatında bu tür anlatıların, Kur'an ve hadis gibi çok daha katı kuralların etkili olduğu bir alana nispetle siyerde de sızması, bu çerçevede anlaşılır gibi gözükmemektedir. Nitekim Arap tarihçiliğinin ilk şekli olan nesep anlatımları ile Eyyam'ül-Arab hikâyelerinin dayandığı şifahî rivayetin, İslâm'ın ilk dönemlerinde de yaygın olduğu bilinmektedir. Ancak abartılı olması kuvvetle muhtemel bu tür rivayetler, zaman içinde ciddi bir tenkit konusu olmuş ve örneğin bize ulaşan en eski yazılı siyer kaynağı olan İbn Hişam'ın kitabı dahi, İbn İshak'ın derlemesinin bu tür eleştirilerin dikkate alınarak süzgeçten geçirilmesi ile ortaya çıkmıştır.

Diğer bir yandan siyer yazımında karşılaşılan problemlerden biride tarafsızlık ilkesini uygulama zorluğudur. Her ne kadar İbn Hişam tarafından düzeltilmeler gören ilk dönem rivayetleri, tüm eleştirilere rağmen, daha sonra ortaya çıkacak rivayet zenginliği yanında oldukça sade kalmaktadır. Zira ilerleyen zamanlarda, nübüvvet tartışmaları, farklı kültürlerden sızmalar, hadis edebiyatının gelişmesi, sebeb-i nüzul kitaplarının telifi, nesep kitaplarında siyerde kullanılabilecek bilgilerin artması, genel tarih kitaplarında siyere de yer verilmesi ve tasavvufi çevrelerde kıssa ve menakıp geleneğinin cazip hale gelmesi, hem siyerin dil ve üslubunu değiştirmiş, hem de malzemesinde ciddi bir artışa neden olmuştur. Buda bize ister istemez tarafsızlık ilkesinin kırılğan olduğunu göstermektedir. Çünkü "her şeyden önce algılarımızla algılayamadığımız ve aklımızla tahayyül edemeyeceğimiz bir âlemden mesaj aldığını söyleyen tarihî bir şahsiyeti, yine büyük çoğunluğu bu şahsiyetin mesajına inanmış olan insanların rivayetleriyle değerlendirmekteyiz. Bu değerlendirmede Hız. Muhammed'in (Hız. ifadesini kullanmakla esasında biz de tarafımızı ifade etmiş oluyoruz) bir peygamber olduğuna inanıp inanmama meselesi, oldukça önemli bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun yaşamını okurken, yapılan okumaya, okuyanın dini inançları ister istemez karışacaktır. Dolayısıyla siyerin bizatihi kendisi, inancın ve inançsızlığın, tabii bir sübjektiflik soktuğu bir alandır. Bu çerçevede, bazen yazarın tarafını net bir şekilde ortaya koyması, yapılan çalışmaların değerini dahi arttırabilmektedir. ”

Peygamber'i tanıma, siyer eserlerinin yazımında ana gaye gibi gözükse de, peygamber asrından uzaklaştıkça, peygamber ile yakınlık kurma isteği de siyer yazımında oldukça önemli bir itici güç olmuştur. Yakınlık kurma da her çağın kendi araç ve idrak düzeyine göre yeniden şekillenmiştir. Bu anlamda kimi zaman farklı bir metot denemesi (kaynak kullanımı, hadis ve Kur'an'la karşılaştırma, akla

yatkınlık vs.) veya kaynak ayıklaması amacı da siyer yazımında etkili olmuş; kimi zaman da günün sorularına bir cevap arayışı gayesiyle peygamberi kurtarıcı, savaşçı, devlet adamı, dâhi vs., günün popülizmine uygun bir üslup denemek (şiişsel, mantıksal vs.), farklı bir kesime hitap etmek (popüler, akademik, Batı'ya cevap) yeni bir siyer yazımına gerekçe teşkil etmiştir.

İlk dönemlerde yazılmış olan siyer-meğazî eserlerinin temelini Hz. Peygamberin hayatı oluşturmuş olsa da ilerleyen zamanlarda fetihlerle genişleyen islam coğrafyası farklı kültürlerinde katkılarıyla siyer yelpazesi genişlemiş buna bağlı olarak yeni konuların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu da beraberinde eserlerin yazılmasında birtakım zorluklar oluşturmuştur. İlk dönemlerde hadis alimlerinin tenkitine mazuruz kalan eser yeniden düzenlenmiş daha sonra ortaya çıkan mezhebi görüş farklılıklarıyla başka boyut kazanmıştır. En nihayetinde siyer yazımın müşkülâtında siyer malzemelerinin yelpazesinin genişlemesi, tarih ilminde ki tarafsızlık ilkesi ve emperyalizme, oryantalizme, modernizme karşı savunma amacının olması gibi üç temel başlık etkili olmuştur.

Günümüze kadar pek çok aşamalardan geçen tarih yazımı ekseriyetle iki farklı temel üzerine olmuştur. Bunlardan bir tanesi rivayetçi (geleneksel) tarih yazımıdır ki buna 'geçmiş olayları nakletme' olarak isimlendirilir. Tarih yazıcılığının başladığı ilk dönemlerde ağırlıklı olarak bu anlayış benimsenmiş etkisi günümüzdeki eserlerde halen görünmektedir. Bir diğer tarih yazım türü ise bilimsel tarih yazımıdır ki bu anlayış, adından da anlaşılacağı üzere bilimseldir ve güvenilirlik şartlarını taşımaktadır. Dolayısıyla bu iki anlayışı karşılaştıracak olursak geleneksel tarih yazımı geçmiş olayların naklinden ibaret olup taraflı yönü ağır basarken bilimsel tarih yazımı geçmişte olan olayların sebep sonuç ilişkileri içerisinde tarafsız olarak olayları analiz etmesidir.

Geçmişten bugüne toplumların siyasi, sosyal kültürel ilişkilerini anlatan eserlerde genellikle rivayetçi tarih özelliğini görmekteyiz. Ancak şu da bir gerçektir ki, tarih yazımına kaynak olan söz konusu rivayetler günümüze ilk hali ile ulaşmamıştır her dönemde kendinden izler yansıtır. Nitekim bu da bize geçmişe ait rivayetler veya bir tarih eseri ele alındığında, içindeki olgularla birlikte müellifini de incelememiz gerektiğini gösterir. Dolayısıyla tarihçi için bu noktada mutlak objektiflikten, doğallıktan ve belki de evrensel bakış açısından bahsetmek de çok zor görünmektedir.

İşte tam bu noktada tarih yazımının temel problemlerinden biri olan tarafsızlık/objektiflik ilkesi meselesi ortaya çıkmaktadır.

'Tarihi süreç içerisinde taraflı tarih yazımlarına bakıldığında, iki tür taraflılıktan bahsetmek mümkün görünmektedir. Bunlardan birincisi doğal taraflılık da diyebileceğimiz ve rivayet edenin veya tarihçinin veya okurun doğruluğuna inandığı bir düşüncüyü samimî olarak nakletmesi ve anlamasıdır. Menfaatçi taraflılık diyebileceğimiz bir diğer taraflı yazım tarzı ise rivayet edenin doğruluğuna inanmamakla birlikte mensup olduğu görüş (dinî, millî, örfî, siyasi, ekonomik ve sosyal) doğrultusunda ortaya attığı bir rivayeti kullanarak nakletmesidir.'

İlk dönem siyer-İslam Tarihi yazıcılında da bu tür örnekler görmek mümkündür. Bu dönem tarihçilerinde ele almış oldukları eserlerde ki taraflı tutumlar göze çarpmaktadır. "Tarihçilerin Hz. Peygamber sonrasında gelişen olaylarda sahabe ve tabiine karşı korumacı yaklaşımları bunların başında

gelmektedir. Nitekim bu yaklaşımın temsilcileri, söz konusu dönemde cereyan eden olayların incelenmesini, sahabeye hakaret ve saygısızlık olarak değerlendirmişlerdir. Bir diğer önemli neden ise, dinin siyasetle iç içe girmesi ve tarihî anlamda önemli olan birtakım şeylerin akîde alanına sokulmasıdır. Bunun neticesinde birçok siyasî ve sosyal hadisenin dinî ve itikadi olarak değerlendirildiği ve bu noktada birçok taraflı rivayete yer verildiği görülmektedir.

Biz de bu bildirimizde hem siyer yazıcılığının zorluklarını hem de tarafsızlık ilkesini belirli maddeler üzerinden ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Siyer Yazıcılığı, Rivayet Tarihçiliği, Tarafsızlık, Asabiyet

Kaynakça

Mehmet Özdemir, “Siyer Yazıcılığı Üzerine”, Milet ve Nihal, IV, sayı 3, Eylül-Aralık 2007, s. 130

Sabri Hizmetli, İslâm Tarihçiliği Üzerine, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.6

Mustafa Fayda, “Siyer ve Megâzî”, s. 323.4

Nihal Şahin Utku, Siyer Yazıcılığı Üzerine (II. Bölüm) son peygamber.info

Şefaettin SEVERCAN, Rivayetlerin Bilimselliği (Hz. Peygamber ve Dört Halife Devri), İstem, Yıl:5, S.9 (Konya 2007), s.29-30

Ali KOZAN, Tarih Yazımında Tarafsızlık Problemi: İlk Dönem Siyer-İslam Tarihi Yazıcılığı Örneği, SBArD Eylül 2008, Sayı 12 s.84

Bahriye Üçok. “İslam Tarihi”. Tarih Dergisi 24 (Haziran 2011), 131-135.

Mustafa Hizmetli. “Endülüsde Arap Tarih Yazıcılığının Doğuşu”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39, sy. 1 (Haziran 1999): 731-64.

Kerbelâ'da Önemli Bir Figür: Zeyneb bint Ali

Maşide Yüksel

İslami İlimler İstanbul Üniversitesi

yukselmaside@gmail.com

Özet

Tam adı Zeyneb bint Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimiyye olup babası Hz. Ali annesi Hz. Fâtıma'dır. Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve doğduktan kısa süre sonra öldüğü kabul edilen Muhassin/Muhsin'in ardından dünyaya gelmiştir. İsmi Zeyneb olsa da o, "Âkile" lakabıyla zikredilmektedir. Kerbelâ vakasında ve sonrasında yaptıklarıyla Ehl-i beyt'te önemli bir yere sahip olan Zeyneb binti Ali'nin Kerbelâ sürecindeki tavrı ve hitaplarına dair aktarımlar günümüze ulaşmıştır. Hitaplarındaki tasvirler Ehl-i beyt'in içinde bulunduğu durumu anlamak için kıymetli bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca Kûfe halkının durumu ve siyasi çatışmalarla ilgili de fikir edinmek mümkündür. O, Hz. Hüseyin'in katlinden sonra ailenin en saygın ve büyük kişisi olarak Ehl-i beyt'in bir arada kalmasını sağlamış ve varlığını sürdürmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle Kerbelâ'nın kadın kahramanı olarak anılmaktadır.

Zeynep binti Ali hakkında ikincil literatürde pek çok çalışma vardır. Bu çalışmaların ortak özelliği ise birincil kaynaklardaki bilgileri hem Sünnî klasikleri ve Şîî klasikleri olarak ayırmamaları hem de bu bilgileri menkıbevi bilgilerle harmanlayarak sunmalarıdır. Sünnî klasik kaynaklarda yer almayan pek çok aktarımı ihtiva eden bu çalışmalar Şîî kaynakları merkeze almıştır. Bu durum Zeyneb bint Ali'nin hayatına dair çalışmaları Şîî bakış açısının tahakkümünde bırakmış ve hayatına dair literatür onun Şîî dünyasındaki konumu çerçevesinde şekillenmiştir. Hayatıyla ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar da oldukça kısıtlıdır ve bahsettiğimiz ikincil literatürün bir örneğini teşkil etmektedir.

Bu çalışma Zeyneb bint Ali'nin Kerbelâ vakasındaki tutumunu ele alırken Sünnî kaynakları merkeze alan bir tasvir sunmayı hedeflemiştir. Bu minvalde Sünnî tarih kitapları, Tabakat ve Ensâb literatürü, Şîî klasik kaynaklar, ikincil literatürde kaleme alınmış kitaplar, biyografiler, tezler ve kitap bölümleri incelenmiştir. Sünnî klasik kaynakların derinlemesine analiz edilmesi ve buradaki bilgilerin diğer çalışmalarla karşılaştırılarak yalın bir şekilde aktarılmasının literatüre katkı sağlayacağı sonucuna varılmıştır. Böylece Zeyneb bint Ali'nin zaman içinde nasıl önemli bir figür olduğu sorusunun cevabı da billurlaşacaktır.

Zeyneb bint Ali'nin zaman içerisinde önemli bir figüre dönüşmesinin başlıca sebepleri Kerbelâ vakası ve sonrasındaki tavırlarındadır. Bu sebeplerden ilki 9 Muharrem 61(9 Ekim 680) tarihinde Hz. Hüseyin ile gece yaptıkları konuşmadır. Sünnî klasik kaynaklardaki rivayetlerden Zeyneb bint Ali'nin Hz. Hüseyin'le arasında geçen konuşmada daha önce babası ve diğer ağabeyi Hasan'ın başına gelenlerden dolayı tedirgin ve üzgün olduğu anlaşılmaktadır. Şîî kaynaklarda ve modern anlatılarda ise bu konuşmanın ilahi bir tarafı olduğu onlara ertesi gün olacakların gaipten gelen bir sesle haber verildiğine ilişkin başka rivayetler de bulunmaktadır. Bu kaynaklara göre Zeyneb bint Ali ve Hz. Hüseyin başlarına

geleceklerden önceden haberdardırlar. Bu olay Zeyneb binti Ali'nin kardeşinin akıbetinden sonra güçlü bir duruş sergilemesindeki ilk önemli adım olarak kabul edilmektedir.

İkinci önemli olay ise Hz. Hüseyin katledildikten sonra Zeyneb bint Ali'nin Ömer b. Sa'd ile konuşarak hasta yatağında yatan Zeynelâbidin'in öldürülmesine engel olmasıdır. Ayrıca Hz. Hüseyin ve diğer şehitlerin başında okuduğu mersiye herkesi derinden etkilemiş ve günümüze ulaşmıştır. Kerbelâ vakasından sonra Hz. Hüseyin'in kesik başı ve Ehl-i beyt Ömer b. Sa'd'ın kumandasında Dımaşk'a varmadan önce Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın huzuruna çıkarılmıştır. Burada da Zeynebâbidin'in yetişkin bir erkek olduğu fark eden İbn Ziyâd onu öldürmek istemiştir. Fakat Zeyneb bint Ali Zeynelâbidin'in üstüne kapanarak bunu önlemiştir. İki kez üst üste Zeynelâbidin'i ölümden kurtarması onun Kerbelâ'nın kadın kahramanı olarak anılmasında oldukça etkilidir. Özellikle Şîî literatürde bu durumdan neşet eden Zeyneb'le ilgili bir lakap literatürü oluşmuştur.

Ehli beyt Kûfe'den ayrılıp Şam'a ulaştığında Zeyneb'in önemli bir figür olmasındaki üçüncü olay gerçekleşmiştir. Burada Yezîd b. Muâviye'nin karşısına çıkarılmışlardır. Büyük bir salonda onları karşılayan Yezîd b. Muâviye'ye Şam Eşrafı da eşlik etmiştir. Kaynaklarda Yezîd'in onları müşfik bir şekilde karşıladığı Zeynelâbidin'le sohbet ettiği aktarılmaktadır. Bu esnada Şam Eşrafından bir kimse Yezîd'den Hz. Hüseyin'in kızını kendisine hibe etmesini yani köle olarak vermesini istemiştir. Aktarımlardan orada bulunanların bunun caiz olup olmadığını bilmediği anlaşılmaktadır. Zeyneb bint Ali duruma müdahale etmiş, buna hakları olmadığını söylemiş Şamlı kimsenin yalan söylediğini dile getirmiştir. Ardından bir süre Yezîd b. Muâviye ile tartışmış ve haklı olduğunu ispat etmiştir. Böylece Ehl-i beyt'ten kimselerin köle olmasının önüne geçmiştir. Bu olay detaylarında farklılıklar olsa da kaynaklarda bu şekilde anlatılmıştır. Daha sonra Yezîd b. Muâviye bir grup adamını onlarla göndererek güvenli bir şekilde Medine'ye dönmelerini sağlamıştır.

Klasik Sünnî kaynaklarda Zeyneb'in Medine'ye döndükten sonraki hayatına dair bilgiler oldukça kısıtlıdır. Sadece Medine'de öldüğü bilgisi mevcuttur. Daha sonra ne yaptığı hangi tarihte öldüğü bilinmemektedir. Bununla birlikte Şîî kaynaklarda ve modern çalışmalarda Zeyneb'in Medine'ye döndükten sonraki hayatıyla ilgili pek çok aktarım bulunmaktadır. Bu aktarımlara göre Zeyneb bint Ali Medine halkına yaptığı hitaplarla onları yönetime karşı kıskırtmıştır. Onu bir tehdit olarak gören yönetim Mısır'a sürmüştür. Burada şunu da belirtmek gerekir ki ona atfedilen bazı hitapların kendiyile aynı ismi taşıyan kız kardeşine ait olma ihtimali de vardır. Bu meselenin de aydınlatılması gerekmektedir. Şîî kaynaklar ve modern çalışmalar onun nerede vefat ettiğine dair farklı aktarımlarda bulunmuşlardır. Bazı çalışmalara göre yönetimin kendisinden duyduğu rahatsızlıktan ötürü gönderildiği Mısır'da vefat etmiştir. Günümüzde hem Mısır'da hem Şam'da kabri bulunmaktadır.

Zeyneb bint Ali'nin kahraman bir figür olarak Müslüman toplumlarda münevver bir yer edindiği muhakkaktır. Hitapları geçmişte ve günümüzde belagat kitaplarında itibar görmüştür. Osmanlı döneminde ona ait olduğu düşünülen bu hitaplar üzerine müstakil eserler kaleme alınmıştır. Şîî kültüründe Ehl-i beyt'in kurtarıcısı olarak görülmekte ve kadınlara örneklik teşkil etmektedir. Bununla birlikte ülkemizde de Zeyneb bint Ali'yi takip edenlerin var olduğunu söylemek mümkündür. İstanbul Kazlıçeşme'de ikamet eden kendini Aleviliğin bir alt grubu olarak tanımlayan Zeynebîler günümüzde aktif olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki muteber tarih kaynaklarında ve hadis kitaplarında Zeyneb bint Ali'nin Kerbelâ vakasındaki tavrı dışında onunla ilgili bilgiler oldukça kısıtlıdır. Kadın olması ve çok az hadis rivayet etmesi sebebiyle hakkındaki bilgilerin az olması normaldir. Daha sonra önemli bir figür haline gelmesinin başlıca sebebi Kerbelâ vakasındaki tavrıdır. Kerbelâ vakasıyla ilgili rivayetlerin daha sonraki dönemlerde kendisiyle alakalandırılması ve hakkında pek çok menkıbevi bilgi oluşu Şiîlik içerisindeki konumundan ötürüdür. Günümüzde özellikle Şiîler arasında ve Alevî-Bektaşî kültüründe önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Zeyneb bint Ali, Kerbelâ, Ehl-i beyt, Hz. Hüseyin, Zeynelâbidîn

Kaynakça

Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn İbn Hacer. el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe. Nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Alî Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. Ensâbü'l-Eşrâf. Nşr. Riyâd Ziriklî ve Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.

Bintü's-Şâtî, Âişe Abdurrahman. es-Seyyide Zeyneb: Bataletü Kerbelâ'. Beyrut: Dârü'l-hilâl, 1985.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. el-Câmi'us-Sahîh. Nşr. Şuayb Arnaut ve Âdil Mürşid. Dımaşk: Dârü'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 2011.

Clohessy, Christopher Paul. Half of my heart: the narratives of Zaynab, daughter of 'Alî. Islamic history and thought 13. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2018.

D'Souza, Diane. Partners of Zaynab: A Gendered Perspective of Shia Muslim Faith. Studies in Comparative Religion. Columbia, South Carolina: The University of South Carolina Press, 2014.

Hâirî, M. Hüseyin. Terâcimü a'lâmi'n-nisâ'. Beyrut: Müessesetü'l A'lemi li'l-Matbûa't, 1987.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb. Nşr. M. Ali Bicâvî. Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1992.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. Târihu medîneti Dımaşk. Nşr. Muhibbuddîn Ebî Saîd Ömer Ğarâme el-Amravî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân. es-Sikât. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. el-Bidâye ve'n-nihaye. Nşr. Muhyiddîn Muştû.; Katar: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2015.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib. Kitâbü't-Tabakâtî'l-kebîr. Nşr. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.

İbn Şehrâşûb, Ebu Ca'fer Reşîdüddin Muhammed b. Alî. Menâkıbû Âli Ebî Tâlib. Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1985.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe. Nşr.. M. İbrâhim el-Bennâ, Muhammed Ahmed Aşûr, ve Mâhmud Fayed. Kahire: Dârü's-Şa'b, 1970.

İsfehânî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed. Makâtîlü't-Talibiyyîn. Nşr. Seyyid Ahmed Sakar. Beyrut: Dârü'l-Mârife, 1946.

Kehhâle, Ömer Rızâ. A'lâmu'n-nisâ fî âlemi'l-Arabi ve'l-İslâmî. Dımaşk: Matbaâtü'l-Hâşimiyye, 1958.

Kummî, Ebü'l-Kâsım Ca'fer b. Muhammed İbn Küleveyh. Kâmilu'z-ziyârât. Beyrut: Dârü's-Sürur, 1997.

Meclisî, Muhammed Bâkır. Bihârü'l-envârî'l-câmi'a li-düreri ahbârî'l-e'immeti'l-ethâr. Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 1983.

Müfid, Ebû Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed. el-İrşâd fî m'arifeti huceci'l-lallahi 'ale'l-ibâd. Nşr. Müessesetü'l-Âli beyt li ihyâi't-türâs. Beyrut: Müessesetü'l-Âli beyt li ihyâi't-türâs, 2008.

Shahin, Badr. Lady Zaynab. Qum (Kum): Ansariyan Publications (Müessese-i Ensariyan), 2002.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk.; Beyrut: Dâru Suveydan, 1967.

Ya'kubî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb. Târîhu'l-Ya'kubî. Beyrut: Dâru Sadır. Erişim 06 Eylül 2024.

Yıldız, Ömer. "Zeyneb bint Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti". Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed . Siyeru a'lâmi'n-nübelâ. Nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1985.

Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh. Kitâbü Nesebi Kureyş. Nşr. E. Lévi-Provençal. Kahire: Dârü'l-Meârif, 1951.

Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Şâm Fetihlerine Hazırlık Açısından Hz. Peygamber Dönemi Bizans ile Akseri ve Diplomatik İlişkiler

Elif Taşdemir

İlahiyat Fakültesi Marmara Üniversitesi
eliftaasdemir@gmail.com

Özet

Hız. Peygamber'in (sav) vefatının ardından Hız. Ebû Bekir'in Irak ve Şâm topraklarına komutanlar göndermesi ile İslâm tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Yalnızca İslâm tarihinde değil, insanlık tarihinde de görülmüş en hızlı ve kalıcı fetih hareketi bu dönemde başlamış oldu. Çok kısa bir süre zarfında Müslümanlar Hazar Denizi'nin doğusundan Kuzey Afrika'ya kadar çok geniş bir coğrafyayı hakimiyetleri altına almıştır. İslâm fütuhatının, Müslümanların çok geniş bir coğrafyayı hızla hakimiyeti altına almasının yanı sıra en önemli özelliği fetihlerin kalıcı olmasıdır.

Milâdi 7. yüzyılda dünyanın iki önemli gücü olan Bizans ve Sâsânîlere karşı askerî sahada bu denli başarı göstermeleri incelemeyi hak eden önemli konular olarak tarihçilerin ilgisini beklemektedir. Hiç şüphesiz İslâm fütuhatı pek çok araştırmacının ilgisine mazhar olmuş ve fetihlere dair çalışmalar yapılmıştır. Fakat fetihlerin başarısının altında yatan saikler, Müslümanları fetih motivasyonu, dönemin iki büyük imparatorluğuna karşı eş zamanlı bir şekilde savaşırken henüz düzenli ordu dahi tam anlamıyla teşkil edilmemişken Müslüman askerlerin ordu nizamı, fetih sonrası fethedilen bölgelerde Müslüman hakimiyetinin kalıcılığı gibi pek çok husus müstakil olarak incelenmeyi beklemektedir. Bu noktadan hareketle tespit edebildiğimiz kadarıyla üzerine kapsamlı bir çalışma yapılmamış olan Şâm bölgesi bu hususlar çerçevesinde incelenmeyi hak etmektedir.

Şâm bölgesi fetihleri Hız. Ebû Bekir döneminde başlamış ve büyük ölçüde Hız. Ömer döneminde tamamlanmış olmakla birlikte esasında daha Hız. Peygamber döneminde Şâm bölgesini hakimiyeti altında tutan Bizans İmparatorluğu ve ona bağlı Arap kabileleri ile askerî ve diplomatik ilişkiler başlamıştı. Bu sebeple Hız. Ebû Bekir döneminde başlayan Şâm fetihlerinin arka planın anlamak için Allah Resulü'nün Bizans ile nasıl bir ilişki takip ettiğinin anlaşılması oldukça önemlidir. Nitekim Hız. Ebû Bekir Şâm bölgesine komutanları göndermeden önce ashâbına Resûlullah'ın Şâm topraklarına yöneldiğini ve böyle bir niyeti olduğunu hatırlatmıştır. Tüm bunlarla birlikte askerî hareketler başlamadan önce gerçekleşen diplomatik etkileşimi incelemek Rumların Müslümanlara olan tutumlarının anlaşılması açısından son derece önemlidir.

Bi'setten önce Araplar ve Bizanslılar arasında ticari ilişkiler de mevcuttu. Nitekim kaynaklarda bunlarla ilgili pek çok veri bulunmaktadır. Bu ticari ilişkiler vesilesiyle Araplar ve Bizanslılar birbirlerini tanıma imkânı bulmuşlardı. Müslümanların Mekke ile anlaşma imzalamasının ardından Allah Resulünün kral ve elçilere davet mektupları göndermesiyle doğrudan Müslümanlar ve Bizans arasında diplomatik bir ilişki başlamış oldu. Fakat gönderilen elçilerden birinin Bizans'a bağlı bir kabile reisi tarafından

öldürülmesiyle barışçıl başlayan diplomatik ilişkiler uzun sürmedi, yerini askerî temaslara bıraktı. Bu askerî seferler sırasında Allah resulünün komutanlarına verdiği talimatlar Müslümanların askerî seferlerde, savaşlarda nasıl davranacağını belirliyordu. Hulefâ-yi Râşidîn ve sonraki dönemlerde de İslam fütuhatında Müslümanların takip ettiği bu talimatlar Müslümanların askerî faaliyetlerinin gayesini ve usulünü ortaya koymaktadır.

Vefatından kısa bir süre önce sefere çıkma emri verdiği Üsâme ordusu Allah Resulü'nün Bizans imparatorluğuna karşı son tasarrufu olmuştur. Bu ordunun gönderilmesi konusundaki kararlığı da esasında ashaba Bizans'a karşı mücadele kararlı olmalarını gerektiğini göstermesi bakımından oldukça büyük bir önemi haizdir.

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Şâm fetihlerinin arka planı olarak gördüğümüz Hz. Peygamber dönemi Bizans ile askerî ve diplomatik temaslara belirttiğimiz hususlardan incelenmeyi ve İslam fütuhatına hazırlık mahiyetinde değerlendirilmeyi hak etmektedir.

Bu çalışmayla esasında miladi 7. yüzyılda Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen büyük fetih hareketinin gayesi ve usulünün bizzat İslam Peygamberi Hz. Muhammed tarafından ortaya koyulduğunu ve onun vefatından sonra da ashabının onun gösterdiği yolu takip ettiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Zira bilhassa Batı'da olmakla birlikte Müslüman dünyada da İslam fütuhatı kimi araştırmacılar tarafından Arap yarımadasındaki kıtlık sebebiyle başlayan Arapların yağmacılık hareketi olarak görülmekte, kimi araştırmacılar tarafından ise Müslüman askerlerin ganimet elde etmek amacıyla savaştığı iddia edilmektedir. İslam fetihlerinin bu iddiaların çok ötesinde Resûlullah'ın çizmiş olduğu çerçevede ve onun gösterdiği gayeler çevresinde gerçekleştiğini ortaya koymak için onun döneminde askerî ve diplomatik ilişkiler nasıl yürütüldüğünü anlamak ve sonraki yıllarda Müslümanların bu prensipleri takip ettiğini örnekleri üzerinden görmek son derece önemlidir.

Erken dönem Şâm fetihlerine hazırlık aşaması olarak Hz. Peygamber dönemi Bizans ile askerî ve diplomatik ilişkileri ele alınacağı bu çalışmanın başlıca kaynaklarını fütûhat, harâc, coğrafya, tabakât, hadis, şehir tarihi ve genel tarih kitapları oluşturmaktadır. Fütûhat türünün ilk örneklerinden Ebû İsmâîl Muhammed b. Abdillâh el-Ezdî'nin Kitâbü Fütûhi's-Şâm'ı, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin (ö. 207/823) Fütûhu's-Şâm'ı, Belâzürî'nin (ö.219/ 892-93) Fütûhu'l-Büldân'ı ve İbn A'sem el-Kûfî'nin (ö. 320/932) Kitâbü'l-Fütûh'u çalışmanın fetihlerle ilgili kısımlarının ana kaynağını oluşturmaktadır. Şâm bölgesinin coğrafi özellikleri, stratejik konumu, fetih öncesi ve fetih sonrası tarihi için İbnü'l-Kalânî'si'nin (ö.555/1160) Târîhu Dımaşk'ı, Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir'in (ö.571/1176) Târîhu Medîneti Dımaşk'ı ve Yâkut el-Hâmevî'nin (ö.626/1229) Mu'cemü'l-Büldân'ı kaynak olarak kullanılacaktır. Umumi tarih eseri olarak detaylı malumatlar edineceğimiz Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk isimli umumi tarih kitabından, askerî ve diplomatik temaslara sonucunda anlaşma yapıldıysa ya da yerel halk cizyeye tabi tutulduysa bu veriler tespit edebilmek için Ebû Yûsuf'un (ö. 182/ 798) Kitâbü'l-Harâc'ından ve Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd'in (ö. 224/838) Kitâbü'l-Emvâl'inden istifade edilecektir. Burada ismi zikredilmeyen fakat çalışmaya katkı sunan eserler kaynakçada belirtilecektir.

Erken dönem İslam fetihleri ve fetihlerin sonuçları ile ilgili hem Türkçe literatürde hem de yabancı literatürde pek çok modern çalışma yapılmıştır. Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde Fetih maddesinin yazarı Mustafa Fayda Hulefâ-yı Râşîdîn dönemi ve erken dönem fetihleri üzerine önemli çalışmalar yapmıştır. Hulefâ-yı Râşîdîn Devri ve Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler isimli eserleri başta olmak üzere Fayda'nın konu ile ilgili çalışmalarından çokça yararlanılacaktır. Konu ile ilgili oldukça kapsamlı ve titiz bir çalışma olan Hüseyin Gökalp'in Irak'ın Fethi ve İslamlaşması (Hulefâ-i Râşîdîn Dönemi) başlıklı doktora tezi Irak bölgesini ele almaktadır. Bununla birlikte fetihlerin kalıcılığı ve İslamlaşma faaliyetleri ile ilgili sunduğu bilgi ve değerlendirmelerle çalışmamıza büyük katkı sunacaktır. Hulefâ-i Râşîdîn dönemi üzerine doktora çalışması yapmış olan Mahmut Kelpetin'in Hulefâ-yı Râşîdîn Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği isimli eserinden istifade edilecektir. Şam bölgesi fetihleri ile ilgili çalışma yapan Halil İbrahim Yılmaz'ın Belâzûrî'ye Göre Şâm Bölgesi Fetihleri başlıklı yüksek lisans tezi de fetih süreci ile ilgili hususlarda başvurulacak kaynaklar arasındadır. Şâm bölgesini fethi ile ilgili daha pek çok tez ya da makale bulunmaktadır. Bu makale, tez ve modern çalışmalardan sık sık istifade edilecektir.

Batı literatüründe de erken dönem fetihleri ve fetihleri sebepleri ve sonuçları ile ilgili ciddi çalışmalar yapılmıştır. Richard Bulliet'in Conversion to Islam in the Medieval Period: An Essay in Quantitative History'i, Nancy Khalek'in Damascus After the Muslim Conquest'i ve Thomas Walker Arnold'un The Preaching of Islam: A History of the Propagation'ı başta olmak üzere pek çok çalışmadan bilhassa İslamlaşma süreci ve Müslümanların Bizans üzerindeki etkisini görmek açısından istifade edilecektir. Batı literatüründeki çalışmalar bilhassa fetihlerin kalıcılığı ve İslamlaşma süreci ile ilgili yorum ve değerlendirmeler hususunda katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hulefâ-yı Râşîdîn, Şâm, Fütuhât, Bizans

Kaynakça

Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakati'l-Kebîr (Kâhire: Mektebetü'l-Hanci, 2001)

Casim Avcı, İslâm-Bizans İlişkileri: 610-847, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015)

Mehmet Akbaş, Sahâbenin İslam Tebliği (Suriye Bölgesi) (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2009)

Mustafa Fayda, "Cebele b. Eyhem", DİA (Türkiye Diyanet Vakfı, 1993)

Şemsettin Günaltay, İslam Öncesi Arap Tarihi, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006)

Mahmut Kelpetin, İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan, (İstanbul: Kuramer, 2016)

Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019)

Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Hz. Muhammed [sav] Dönemi), 25.baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021)

Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kâhire: Dârü'l-Maârif, 1969)

Hüseyin Gökalp, Irak'ın Fethi ve İslamlaşma Süreci (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020)

Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", DİA (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998)

Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, Kitâbü'l-Meğâzî, thk. Marsden Jones, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984)

Kaegi Walter Emil, Byzantium and the Early Islamic Conquests (Cambridge, 1992)

Ahmet Ağırakça, "Gassânîler", DİA, 13/397-398

Corci Zeydan, el-'Arab Kable'l-İslâm (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, t.y.)

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişam, es-Sîretü'n-Nebeviyye, c. 4 (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992)

Mustafa Fayda, Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid, 5.baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014)

Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belazürî, el-Büldân ve fütûhuhâ ve ahkâmuhâ (Fütûhu'l-Büldân), thk. Süheyl Zekkâr, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992)

Muhammad Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyâsî-İdarî Belgeleri (İstanbul: İstanbul Kitabevi)

Mısır'ın Modernleşmesinde Çatışan Kutuplar Kavalalı Ailesi ve Memlûk Aileleri

Şeyma Nur Altıntaş

Tarih Kto Karatay Üniversitesi
seymanuraltintas42@gmail.com

Özet

XIX. yüzyılın başları Mısır'ın siyasî ve sosyal dinamikleri açısından oldukça çalkantılı bir dönemdir. Bu dönemde, Fransızların Mısır'ı işgali, 1798 yılında Napolyon Bonapart'ın liderliğinde gerçekleşmiş ve bölgedeki güç dengelerini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet olmasına rağmen, Fransız işgali, Memlûkler'in tarihsel egemenliğini tehdit ederek modernleşme sürecinin başlangıcını işaret etmiştir. Napolyon'un Mısır'da bıraktığı miras, modern bir devlet yapısının temellerini atmış ve Memlûk aileleri üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Bu bağlamda, Kavalalı Mehmed Ali'nin iktidara gelmesi, yaşanan süreçlerin derinlemesine incelenmesini gerektirmektedir.

Kavalalı Mehmed Ali, 1769 yılında Kavala 'da dünyaya gelmiştir. Babası, bekçibaşılık görevi ifa eden İbrahim Ağa, annesi ise Kavala'nın kuzeyindeki Drama'nın Nusretli köyünden ve aynı zamanda Kavala Çorbacısı Hacı Hüseyin Ağa'nın kızı Zeyneb Hatun'dur. Mehmed Ali, bekçibaşılığın yanı sıra tütün ticaretiyle de ilgilenen babasının yanında çalıştığı sırada Marsilyalı tüccar Leon ile tanışmış, ilk önce onun postacısı sonra da simsarı olmuştur. Daha sonra dayısı Kavala Çorbacısı Hüseyin Ağa'nın isteği üzerine askerlik mesleğini icra etmeye başlamıştır. 1798 yılında Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesi üzerine Fransızları bölgeden çıkarmak amacıyla Osmanlı Devleti, bir ordu toplamıştır. Ordu içerisinde Kavala ve civarından toplanan başıbozuk Arnavut askerler de bulunmaktadır. Kavalalı Mehmed Ali, bu ordu ile 1801 yılında Mısır'a gitmiştir. Aynı yıl Arnavut askerlerin serçeşmesi olmuştur.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1805'te Mısır Valisi olarak atanmasının ardından, otoritesini pekiştirmek ve Mısır'da modern bir devlet yapısı oluşturmak amacıyla çeşitli reformlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu reformlar, ekonomik ve askerî alanda yenilikler getirmeyi amaçlıyordu. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Mısır'ı merkezi bir yönetimle kontrol altına almak istiyordu. Ancak bu reformlar, Memlûk ailelerinin sahip olduğu güç ve nüfuzla çatışmaya girdi. Memlûk aileleri, geleneksel egemenliklerini sürdürme çabası içinde, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın modernleşme hedeflerini bir tehdit olarak algıladılar. Bu durum, iki güç arasında derin bir çatışmaya zemin hazırladı. Bu noktada, Memlûk aileleri modernizme karşı mı çıktılar, yoksa Mehmed Ali Paşa'nın kurmak istediği iktidara mı karşı durdular sorusu önem kazanmaktadır.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve Memlûkler arasında uzlaş hiç mi mümkün değildi? Bu sorunun yanıtı, her iki tarafın da çıkarlarının nasıl şekillendiğine bağlıdır. Kavalalı, merkeziyetçi bir yönetim anlayışını benimsediği için, Memlûk ailelerinin varlığını ve güçlerini kabullenmekte zorlandı. Memlûkler,

güçlerini kaybetme korkusuyla Mehmed Ali Paşa'nın reformlarına karşı durdular. Bu karşıtlık, uzlaşma arayışlarını imkânsız kıldı. Mehmed Ali Paşa'nın politikaları, Memlûkler'in geleneksel yapılarında ciddi bir kırılma oluşturmuş, Mısır'ın geleceği üzerinde derin izler bırakmıştır.

1807 yılı itibarıyla Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Mısır'a hâkim duruma gelmişti. Fakat Paşa'nın yönetimi özellikle Kahire'de güçlü durumdaydı. Aşağı ve Yukarı Mısır'da ise, hala iltizam hakkına sahip olan Muhammet Elfi ve Osman Bardisi Bey hizipleri etkindiler. Elbette, sadece Kahire'ye hâkim olmak, ülkenin tamamını yönetebilmek için yeterli değildi. Dolayısıyla Mehmed Ali Paşa'nın, iktidarını sağlamlaştırabilmesi için ülkenin bütününe hâkim olması gerekiyordu. Aşağı ve Yukarı Mısır'ı Kahire'den idare edebilirse ancak o zaman kalıcı bir yönetim oluşturulabilecekti. Bunun için de hem askerî hem de ekonomik açıdan etkin olan Memlûk beylerinden kurtulması gerekiyordu. 1810 yılına gelindiğinde, Memlûkler, Mehmet Ali Paşa'ya karşı son bir hamlede bulundular. Muhammet Elfi Bey'in halefi Şahin Bey liderliğinde Kahire'ye gelerek, Paşa'ya savaş ilan ettiler. Paşa'nın kuvvetleriyle Memlûkler arasında cereyan eden muharebe, Memlûkler'in hezimetıyla sonuçlandı. Memlûkler'in söz konusu girişimi üzerine, Mehmet Ali Paşa, iyice güçten düşmüş olan Memlûkler'i tamamen Mısır siyasetinden silmeye karar verdi. 1811 yılında oğlu Tosun Paşa'nın Hicaz'a sefer yapacak Mısır ordusunun başına geçmesi nedeniyle Kahire Kalesi'nde düzenlediği törene, Memlûkler'in önde gelenlerini davet etti. Davete icabet eden Memlûkler, Paşa'nın emriyle Kale'ye hapsedilerek Arnavut askerler tarafından kurşuna dizildiler. Katliamdan sadece birkaç Memlûk beyi kurtulabildi.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Memlûkler'i bir ziyafete davet ederek katletmesi, iktidarını pekiştirmek adına attığı en çarpıcı adımlardan biridir. Bu ziyafet, bir güven inşası olarak görünse de aslında bir tuzak niteliği taşıyordu. Kavalalı'nın bu davranışının ardında, düşmanlarını etkisiz hale getirme stratejisi yatmaktaydı. Kavalalı, bu katliamla yalnızca rakiplerini ortadan kaldırmayı değil, aynı zamanda kendi iktidarını kontrol altında tutmayı hedefliyordu. Burada, Kavalalı'nın modernizm sürecinin Memlûk aileleriyle bir arada yürütülüp yürütülemeyeceği de sorgulanmalıdır. Kavalalı'nın durduğu çizgi, Memlûkler'in geleneksel yapılarına aykırı olduğu için, iş birliği sağlanması neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

Katliam sonrası hayatta kalan Memlûk aileleri, güçsüzleşmelerine rağmen ayakta kalma mücadelesi vermişlerdir. Bu mücadele, geleneksel yapılarını koruma çabasıyla birleşerek, Mısır toplumunun sosyal dinamiklerini de etkilemiştir. Memlûkler'in, toplum içindeki yerlerini yeniden inşa etme çabaları, tarihsel bir yeniden doğuşun örneği olarak değerlendirilebilir. Katliam sonrasında hayatta kalan bazı Memlûk aileleri, yeni iktidar yapıları içerisinde kendilerine yer bulmaya çalışırken, geleneksel statülerini de koruma çabasını sürdürdüler. Bu süreç, onların toplumsal yapıda nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve yeni koşullara nasıl uyum sağlamaya çalıştıklarını göstermektedir.

Araştırılan bu konu, makro tarih ile mikro tarih arasında da bir inceleme sunmaktadır. Kavalalı'nın politikaları ve Memlûkler arasındaki çatışma hem bireysel eylemlerin hem de toplumsal dinamiklerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan, tarih felsefesi perspektifinden bakıldığında, bireylerin ve toplulukların eylemlerinin daha geniş tarihsel süreçlerle nasıl etkileşimde bulunduğu üzerinde durmak önemlidir. Bu olaylar, yalnızca Mısır'ın değil, Osmanlı Devleti'nin de genel tarihi içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Sultan II. Mahmud'un 1808'de tahta çıkmasıyla birlikte, Mehmed Ali'nin uygulamalarının yukarıdan aşağı reformları için bir model teşkil edip etmediği de önemli bir sorudur. II. Mahmud, Kavalalı'nın gerçekleştirdiği reformları gözlemleyerek, benzer politikaları Osmanlı Devleti genelinde uygulama yoluna gitti. Kavalalı'nın izlediği siyaset, Osmanlı modernleşmesine yönelik önemli bir örnek teşkil etmiş ve bu uygulamalar, sonraki dönemlerdeki reformlara ilham kaynağı olmuştur. Kavalalı'nın Mısır'da gerçekleştirdiği reformlar, Osmanlı'nın merkezîyetçi yönetim anlayışının pekişmesine ve modernleşme sürecinin hızlanmasına katkı sağlamıştır.

Türkiye'de özellikle Mısır modernleşmesi yeterince çalışılmış olmakla birlikte ana aktörlerinden olan Memlûk aileleri üzerinde fazla durulmamıştır. Bu durum, tarih yazımında Mısır'daki kritik süreçlerin ihmal edilmesinin bir sonucudur. Türkiye'de tarih yazımı genellikle Osmanlı merkezli bir perspektiften yapılırken, Mısır'daki dinamikler çoğunlukla göz ardı edilmiştir. İşte bu bildiri de göz ardı edilen kısım üzerinde özellikle durulacaktır. Mısır Memlûkleri'nin yaşadığı dönüşümler, Osmanlı Devleti'nin genel tarih çerçevesinde anlaşılması için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, Mısır tarihine ve özellikle Memlûkler dönemine dair daha fazla akademik ilgi ve araştırma gerekmektedir.

Bu bildiride, XIX. yüzyıl başlarındaki Mısır'ın tarihsel bağlamı, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın reformlarının Memlûk aileleri ile olan çatışmalar üzerindeki etkileri ve 1811'deki Memlûk katliamının stratejik anlamı ele alınacaktır. Memlûk ailelerinin modernleşme hedeflerine karşı gösterdiği direniş, Kavalalı'nın iktidarını pekiştirme çabalarıyla bir arada değerlendirilerek, toplumsal dinamikler ve ayakta kalma mücadeleleri irdelenecektir. Ayrıca, bu çalışmanın makro ve mikro tarih arasındaki yeri, tarih felsefesi perspektifinden bireylerin ve toplulukların eylemleri ile toplumsal dinamiklerin etkileşimi, Osmanlı modernleşmesi üzerindeki etkileri ve Mısır Memlûk ailelerinin Türkiye'deki tarih yazımındaki görünürlüğü gibi konulara da değinilerek, literatüre önemli katkılar sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Memlûkler, 1811 Katliamı, İktidar Mücadelesi, Modernleşme

Kaynakça

Abdurrahman b. Hasan, Cebertî, *Acâibu'l-asar fi't-teracim ve'l-ahbâr*, Müellif: Muhammed b. Cerir et-Taberi, Mısır: Daru'l-Maarif, 1967.

Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi 1831-1841*, I. Kısım, Ankara: T.T.K., 1988.

Fahmy, Khaled *Paşanın Adamları*, çev. Deniz Zarakolu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2010.

Fahmy, Khaled, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: vb Yay., 2020.

Güner, Selda, “Abdurrahman El-Caberti ve Giovanni Reggio’nun Anlatılarında “Kahire Kale Katliamı” (Mart 1811) ve Memlûklerin Mısır’dan Tasfiyesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, Yıl: 2016 (47-68).

Güner, Selda, “Mısır’ın son Memlûk Beyleri (1801-1806)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırma Dergisi*, Ankara: 2015, Sayı: 22, 227-266.

Hathaway, Jane, *Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2016.

Kutluoğlu, Muhammed Hanefi, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa”, *DİA*, XXV, Ankara: 2022.

Marsot, Afaf Lutfi Al-Sayyid *Mısır Tarihi- Arapların Fethinden Bugüne-*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.,2010.

Mitchell, Timothy, *Mısır’ın Sömürgeleştirilmesi*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: İletişim Yay., 2001.

Özkoç, Özge, *Mısır’ın Uzun 19. Yüzyılı*, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2015.

10. Oturum

Sanat

Oturum Başkanı: Hesna Haral

Salon 1

5 Aralık Perşembe

11:30 - 13:00

Onur Çelik

Edward Shils'in Merkez-Çevre Teorisi Bağlamında Anadolu Selçuklu
Kervansarayları'nın Değerlendirilmesi

Oktay Türkoğlu

Ketebeler ve Kitabeler: Kitabelerdeki Hattat İmzalarını Doğru Okuyabilmek için
bir Kılavuz

Betül Çorak Erdağ

Victoria & Albert Müzesi'nde Muhafaza Edilen Ekbernâme'nin Minyatürlerine
Ait Bezeme Alanları

Enes Akdağ

Kurtuluş Savaşı Yıllarından 1948 Vergi İndirimine Dek Kadıköy'de Sinema
İşletmeciliği

Tubanur Kaya Güler

Klasik Türk Edebiyatında Mu'cizâtü'n-Nebî ve Şerefüddin İmâdî'nin
Kevâkibü'l-Envâri'l-Ahmediyye'si

Edward Shils'in Merkez-Çevre Teorisi Bağlamında Anadolu Selçuklu Kervansaraylarının Değerlendirilmesi

Onur Çelik

Türk-İslam Sanatları Tarihi Fırat Üniversitesi
onur_1996_553@hotmail.com

Özet

Turgut Cansever'in, "Her biçimin, o biçimi meydana getiren iradenin tam yansıması olduğu, hatta ta kendisi olduğu" tespitinden hareketle, Anadolu Selçuklu kervansaraylarının Anadolu Selçuklu Devleti'ni anlamak noktasında elimizdeki en önemli argümanlardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Anadolu'nun birçok bölgesine Selçukluların cömert elleriyle serpiştirdiği bu sanat incileri, Oktay Aslanapa'nın deyişiyle "Anadolu'da Selçukluların yüksek kültürünü en canlı şekilde aksettiren eserler"dir. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu kervansaraylarını doğru kritik edebilmek, sanat tarihi kadar siyasi ve sosyal tarihe de ciddi katkılar sağlayacaktır kanaatindeyiz.

13. yüzyılın iktisadî durumunu ve o dönem Anadolu'daki ticari faaliyetleri anlamamız noktasında dar anlamda ticaret; geniş anlamda ise devletin otoritesini yayma noktasında siyaset, İslâm medeniyetinin yol ve yolcuya verdiği önem noktasında din, kervanların ve tüccarların can ve mal emniyetini sağlama noktasında açısından güvenlik gibi alanlarda bize yol gösterici olan Anadolu kervansarayları, Selçukluların Anadolu'da ulaştığı seviyeyi göstermesi açısından titizlikle incelenmesi gereken bir saha olarak karşımıza çıkmaktadır. Selçukluların Anadolu'ya girişi, buradaki yerleşimi, hâkimiyet alanını genişletmesi, devamında çeşitli sanat eserleriyle kalıcı olmaya çalışması şeklinde ilerleyen sürecin en somut ve en çarpıcı örneğini Anadolu Selçuklu kervansaraylarında görmekteyiz.

Anadolu Selçuklularının Anadolu'yu Türk yurdu haline getirirken attığı adımların en göze çarpanı hiç şüphesiz sanat eserleridir. İçerdiği mesajlar ve üzerine inşa olunduğu birikim, aynı zamanda Anadolu Selçuklu Devleti'ni günümüze taşıması açısından bu sanat eserleri, dönemin yazılı kaynakları kadar önemlidir. Bu sanat eserleri arasında ise devletin taşradaki somutlaşan imajı, hükümlerlik gösterisi taçkapıları, İtalyan Gotik katedrallerini andıran muazzam mekân yapısı ve ihtişamlı mimarisi ile kervansaraylar özellikle dikkati çekmektedir. Patricia Blessing'in tarif ettiği şekliyle Anadolu Selçuklu kervansarayları, "Selçukluların güçlü imparatorluk çağrışımıyla karakteristik bir üslup ifadesi elde etmeye en çok yaklaşıkları örneklerdir."

Bu sebepler neticesinde Anadolu Selçuklu kervansaraylarının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan siyasi iradenin ideolojik kaygıları, devletin din ve dünya görüşü, ekonomik şartlar, askerî ve politik hedefler, Anadolu kervan yollarının jeopolitik önemi gibi durumlar titizlikle incelenerek ortaya çıkan verilerin Anadolu Selçuklu kervansaraylarıyla olan ilişkisi kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır. Özellikle Alâeddin Keykubad döneminde devletin bütün imkân ve heybetiyle, mimari seferberlik olarak adlandırabileceğimiz bu inşa sürecinde giriştiği faaliyetler kervansaraylar üzerinden okunduğunda,

ulaşılan sonuçlar 13. yüzyılın Anadolu’da gölgede kalan taraflarını aydınlatmamıza yardımcı olacaktır. Nitekim Alâeddin Keykubad ile Aksaray Sultanhanı Kervansarayı arasındaki organik bağ; hükümdarın, devlet iradesinin, zihniyetin, siyasî ve kültürel atmosferin, sosyal yaşantının bir mimarî eserle nasıl bütünleşebileceğine cevap vermektedir.

Her ne kadar ticarî vurgusu ön planda olsa da, birçok alanın kesişim noktası olan Anadolu Selçuklu kervansarayları, Anadolu Selçuklu politikalarını en iyi açıklayan örneklerin belki en başında gelenidir. Anadolu Selçuklu siyasî ve idarî yapılanmasının en önemli parçalarından biri olan bu kervansaraylar, devletin temsil gücünü yüksek seviyede karşılamaktadır. Herhangi bir asayiş olayında, başkentin müdahalesi beklenmeksizin bölgenin kendi dinamikleriyle, aynı zamanda başkente bağılı olarak çözümler üretme kapasitesi, dolaylı olarak kervansarayların varlığıyla bağlantılıdır. Nitekim kervansaray ağının Konya odaklı olması ve bazı noktalarda hazır kıta askerlerin bulunması, hem haberleşme imkânlarını genişletmekte hem de olaylara müdahale süresini kısaltmaktadır. Denilebilir ki kervansaraylar, devlet otoritesini her zaman hissettirmekte ve canlı tutmaktadır.

Anadolu Selçuklu Devleti için siyasî birliği sağlamak ve başkentten taşraya güvenliği tesis etmek kaçınılmazdı. Eşkıya ve yağmacıları durdurmak, iç ve dış tehditlere karşı önlem almak, tüccarların can ve mal kaygısını gidermek, ulaşım ve haberleşmeyi hızlandırmak, devlet ve halk arasındaki irtibatı güçlendirmek, hükümet organlarının her an aktif olduğunu hissettirmek Konya’nın birincil gündemini oluşturmuştur. Bu yönde yapılan çalışmalar kısa sürede etkisini göstermiş ve bir devletin varlığı Anadolu’da nispeten huzurun ve refahın teminatı olmuştur. Yine bu başarının arkasında, Robert Hillenbrand’ın “Selçuklu devletinin idari yetkinliğinin birer göstergesi” olarak nitelendirdiğı Anadolu Selçuklu kervansaraylarının da önemli etkisi olduğu söylenebilir. II. Kılıçarslan döneminde yapımına başlandığı düşünülen kervansarayların, devlet güçlendikçe sayısının artması, özellikle Alâeddin Keykubad döneminde kervansaray yapımına devlet eliyle yoğun bir katkı sağlanması bu iddiayı güçlendirmektedir.

Anadolu’nun dört bir yanından Konya’ya bağlanan kervansaray ağı, başkentin esintisini Orta Çağ’ın yavaşlığını görmezden gelerek diğere şehirlere hızla ulaştırmaktadır. Merkez’den çevre’ye yayılan güçlü devlet yapısı, her kervansarayı adeta bir rejim bekçisi pozisyonuna itmiştir. Siyasî olduğu kadar kültürel açıdan da Anadolu’yu kuşatma çabaları, söz konusu merkez-çevre irtibatı sayesinde başarıya ulaşma şansı yakalamıştır. Kervansarayların aynı zamanda tekke ve toplantı salonu gibi işlevlere sahip olması, Konya’da neşvünema bulan Anadolu Selçuklu dönemi Türk kültürünü sür’atle geniş kitlelere ulaştırmıştır. Mevlâna ve Konevî gibi isimler, yalnız başkenti değil bütün bir Anadolu coğrafyasını etkisi altına almıştı.

Türk-İslâm-Pers medeniyetleri başta olmak üzere Anadolu ve Mezopotamya bölgesindeki yerli unsurları da bünyesine katarak özgün bir sentezle yeni bir medeniyet tasavvuru iddiası güden Anadolu Selçukluları, bu iddialarını ispatlamak için de sanatsal faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Aynı zamanda imparatorluk kaygısı, sanatın doruklarına ulaşan bir yapı organizasyonu meydana getirmiştir. Bu organizasyon içerisinde Selçukluların en çok ilgi duyduğu kervansaray mimarisi, siyasal ve ekonomik dönüşümlerde her zaman önemli bir rol oynadı. Selçuklu sultanlarının Türk hakanı sıfatının yanında

Rum imparatoru da olma isteği, mimari anıtlar ve kitabeler aracılığıyla sembolize edildi ve hem içerideki hem de dışarıdaki hedef kitlelere yayıldı.

İhtişamlı yapısı, bezeme ve süslemeleri, dinî ve politik kitabeleri, içerdđi mesajlar ve yüklendiği misyonla birlikte Anadolu Selçuklu kervansarayları, mevcut iktidarın ve ideolojinin en kuvvetli yansımasıdır. Bunun yanında İslamın ikonografik açıdan imleyici olanı kullanma konusunda kendini sınırlamış olması da kervansaraylardaki mesaj ve propagandanın yoğunluğunu artırmıştır. Alâeddin Keykubad'ın portre yaptırmakta zorlandığı bir ortamda, kudretini ve iradesini kervansaray aracılığıyla sunma imkânı bulduğu iddia edilebilir. Nitekim Aksaray yakınlarında inşa ettirdiği Sultanhanı Kervansarayı'yla birlikte Alâeddin, doğunun ve batının mutlak hükümdarı olduğunu Anadolu topraklarından dünyaya ilan etmiştir. Türkmenlerin Uluğ Keykubad'ı, aynı zamanda Rum diyarının kayzeri olmuştur.

Bu noktada biz, Anadolu Selçuklu Edward Shils'in "merkez-çevre" teorisi bağlamında değerlendirmeye çalışacağız. Gerek mimari yapısı ve unsurları, gerek ortaya çıktığı süreç, gerek Anadolu'da üstlendiği rol dikkate alındığında; bu kervansarayların Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasî ve idarî yapılanmasına sunduğu katkılar ve Anadolu'daki ideolojik değişim dönüşüm üzerindeki etkileri daha net ortaya çıkabilir. Nitekim içerdđi mesajlarla birlikte bir sanat eserinin kendisi, devlet otoritesinin geniş kesimlere yayılmasına yardımcı olmuştur. Nitekim devletler, ulaşabildiği yerde otoritesini tesis edebilir ve sürdürebilir. Dolayısıyla merkezden yönetilen mimarlık faaliyetleri, başkent ve taşra arasındaki irtibatı sağlayan en önemli unsurlardandır. Taşrada yaşayan bir vatandaş için bu eserler devletin birer temsilcisi, ete kemiğe bürünmüş halidir. Hem hükümdarın hem devletin zihinlerdeki karmaşık yapısı, bu sayede daha somut ve şeffaf hale gelmiştir. Diyebiliriz ki, bir devletin sanatsal faaliyetleri ne kadar çoksa gücü de o nispettedir.

Olası Katkı: Bu çalışmamızda, daha çok siyasî ve askerî tarih açısından ele alınan Anadolu Selçuklu dönemini kervansaraylar üzerinden değerlendirerek söz konusu dönemin gölgede kalan kısımlarına ışık tutmaya; Türklerin Anadolu'daki tarihi açısından kritik bir noktada bulunan Anadolu Selçuklu Devleti'nin, özellikle kaynak yetersizliği sebebiyle boşlukta kalan kısımlarına odaklanmaya; sultanların ve yönetici kadronun, Anadolu'daki siyasî ve ideolojik dönüşümü nasıl gerçekleştirdiğini ve Edward Shils'in merkez-çevre teorisi açısından otoritesini taşraya nasıl yaydığını kervansaraylar üzerinden değerlendirmeye; 13. yüzyıl Anadolu'su hakkında yapılan çalışmalara kültür ve sanat tarihi açısından katkı sunmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçukluları, Kervansaray, Kültür, Merkez-Çevre, Sanat

Kaynakça

Akdağ, M. (1977). Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi Cilt 1. İstanbul: Cem Yayınevi.

Aslanapa, O. (2021). Anadolu'da İlk Türk Mimarisi. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Blessing, P. (2020). Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası. (Çev. Merve Özkılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Cansever, T. (2016). Kubbeyi Yere Koymamak. İstanbul: Timaş Yayınları.

Gonzalez, V. (2020). Güzellik ve İslam İslam Sanatı ve Mimarisinde Estetik. (Çev. Muhammet Fatih Kılıç). İstanbul: Küre Yayınları.

Hillenbrand H. (2005) İslam Sanatı ve Mimarlığı. İstanbul: Homer Kitabevi

Kuban, D. (2015). Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Küskü, S.G. (2014). Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mecit, S. (2017). Anadolu Selçukluları Bir Hanedanın Evrimi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Metin, T. (2020). Selçuklu Çağında Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri. İstanbul: Kronik Yayınları.

Ocak, A.Y. (2011). Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ögel, S. (1993). Ortaçağ Çevresinde Anadolu Selçuklu Sanatı. Malazgirt Armağanı, Sayfa: 131-138.

Ögel, S. (1994). Anadolu'nun Selçuklu Çehresi. İstanbul: Akbank Yayınları.

Sevim, A. ve Merçil, E. (2020). Selçuklu Devletleri Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Turan. O. (1971). Selçuklular ve İslâmiyet. İstanbul: Turan Neşriyat.

Ketebeler ve Kitabeler: Kitabelerdeki Hattat İmzalarını Doğru Okuyabilmek için bir Kılavuz

Oktay Türkoğlu

Sanat Tarihi İstanbul Üniversitesi
oktayturkoglu4@gmail.com

Özet

Kitabe kelimesi Arapça “kitabet” kelimesinden türer ve “yazı yazılmış yer, yazıt” anlamını taşır. Bu kitabelerin bir kısmı yalnızca okunaklı olma kaygısıyla yazılmışken bir kısmı da bunun yanı sıra sanatsal kaygılarla da kaleme alınmıştır. Bir eserin üzerindeki sanat niteliği taşıyan bu kitabeler en az üzerinde bulunduğu eser kadar kıymetlidir. Çoğunlukla yapıların ana kapıları üzerinde bulunan kitabeler; yapının banisi, inşa amacı ve inşa tarihi ile ilgili bilgileri ihtiva eder. Kitabeler daha ziyade taş mahkuktur ve manzum olarak karşımıza çıkar. İsmi bazen yer bulan bazen de geçmeyen şairlerin kaleme aldığı manzum veya mensur şeklinde vücut bulmuş bu kitabeleri hattatlar yazıya dönüştürür. Bundan sonra hakkâk denilen taş ustaları iki sanatkârın eseri olan bu yazıyı taş yontar ve bir kitabe meydana gelmiş olur.

Hattatların üretimleri daha çok kağıt üzerinde gerçekleşmiştir. Onların yazdığı levhalar bu sanattan keyif alan insanların hanelerine revnak vermiş, ayrıca camiler, tekkeler ve daha nice eserin derûnunu süslemiştir. Bu levhaların yanı sıra hattatlar mermer veya taş üzerine kitabe haline getirilmek için de yazılar yazmışlardır. Bu yazılar hattatların yine bildikleri yoldan kağıt üzerine yazmak suretiyle gerçekleşmiş, daha sonra yazının iğnelenmesi, sonrasında geçirileceği yüzeye kömür tozu ile serpilmesi ve en nihayetinde taş ustasının bu yazıyı mermer haketmesi sonucunda bu kitabeler vücut bulmuştur.

Kitabelerin çeşitli yapıların üzerinde görmek mümkündür. Camiler, tekkeler, çeşmeler, mescitler, anıtlar, kaleler vs. bunlardan bazılarıdır. Bununla birlikte sayısal olarak karşımıza kitabeler en çok mezar taşlarında çıkar. Yüzyıllar içinde muhtelif hazire ve kabristan alanlarını dolduran mezar taşlarının birçoğu kitabeye sahiptir. Buna mukabil araştırma sahasının çok geniş ve uğraşısının çok fazla olması en çok mezar taşları hususunda tedkik nakısasını ortaya çıkarmaktadır.

Bildirinin esas konusunu hattatlar teşkil etmektedir. Osmanlılar elinde mütakâmil bir seviyeye çıkan ve usta-çırak ilişkisi bağlamında büyük bir geleneğe sahip olan hat sanatımızın önemli şahsiyetlerinin taş akseden birçok eseri bulunmaktadır. Bu eserlerin büyük bir bölümü başta sülüs ve ta’lik olmak üzere kufi, rik’a, muhakkak gibi hat nev’ileri ile yazılmışlardır. Kitabelerin uzaktan da okunabilmesi öncelendiği için bunlar “celi” diye adlandırılan ağız genişliği fazla kalemlerle yazılmıştır. Hattatların bir kısmı yazdıkların kitabelerin sonuna imzalarını atmışlardır. Bu imzalarda daha ziyade “ketebhe” ibaresini kullandıkları için imzaları “ketebe kaydı” olarak da adlandırılmıştır. Bununla birlikte hemen hemen hepsi aynı anlama gelen “harrarahu”, “nemakahu”, “sevvedehu” gibi ibareler de kimi zaman tercih edilmiştir.

Yazılara ketebe koyma alışkanlığının kimi istisnaları olmakla birlikte 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra yoğunluk kazandığını söyleyebiliriz. Bu tarihe kadar yazılar genellikle onu yazan hattat tarafından imzasız bırakılmıştır. Bunun; Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun üzerindeki ayet ve inşa kitabeleri ve Fatih Camii'nin inşa kitabesinde imzası bulunan Ali Sufi, Süleymaniye Camii'nin inşa kitabesinde imzası olan Hasan Çelebi gibi istisnaları da vardır. Buna karşın bahsini ettiğimiz daha geç dönemlerde de hattatlarını bildiğimiz imzasız kitabelere rastlanır. Bu imzasız yazılara örnek olarak, İstanbul'un birçok yerinde imzalı kitabesi de bulunan Yesarizade Mustafa İzzet'in Bab-ı Âli'nin Gülhane'ye bakan yönündeki kapısı ve yine Gülhane'nin girişindeki Alay Köşkü üzerindeki yazıları gösterebiliriz. Yani, 18. yy'ın ikinci yarısından hattatların yazdığı kitabelere imzalarını koyması istisnayken, bahsi geçen tarihten sonra hattatların yazdıkları kitabelere imzalarını koymamaları bir istisna halini almıştır. Bunun türlü saikleri olabilir, fakat bu konumuz haricindedir.

Hattatların bazılarının imzaları gayet sarih iken bazılarının gayet girifttir. Bu anlamda sarih olanları okuyabilmek ve kime ait olduğunu tespit edebilmek kolayken girift olanları için aynı şey çoğu zaman mümkün olmamaktadır. İmzaların girift olmasını sağlayan “ketebehu” ibaresiyle birlikte ismin stilize bir şekilde kompoze edilmesidir. Kitabeleri taşla işleyen ustanın bu konuda mahareti ile zamanla kitabe yüzeyinin aşınması gibi ilave durumların da okumayı güçleştiren unsurlardan olduğunu ilave etmemiz gerekir.

Bu aşamada hattatların imzalarına aşinalık önemli bir kıstas olarak ön plana çıkmaktadır. Bazen kısmi olarak okunan bazense hiçbir harfinin okunamadığı ketebeler ancak böylelikle tespit edilebilmektedir. Hattat imzalarına aşina olmak ise ancak çok sayıda kitabe görmekle mümkün olabilmektedir. Bunun için yıllarca saha çalışması yapmış olmak gerekmektedir. Buna ilave olarak hattatların kağıt üzerinde vücut bulmuş eserlerinde kullandığı imzaların da yardımcı kaynaklar olabileceğini söylemek gerekir.

Hattatların imzalarını sıhhatli bir şekilde okumak meselenin bir cephesini oluşturmaktadır. Bundan sonra bu hattatların kim olduğunu tespit etmek gelmektedir. Bu hattatlar hat sanatı tarihimizin; Yesari Mehmed Es'ad, Yesarizade Mustafa İzzet, Mustafa Rakım, İsmail Zühdi, Sami, Halim, Hamid gibi maruf şahiyetleri olabileceği gibi hakkında hiç yahut çok az malumatın olduğu hattatlar da olabilmektedir. Bu anlamda haklarında bilgi kıtlığı olan hattatları tespit etmiş olmak da literatüre önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu noktada isimleri aynı olan hattatları tefrik edebilmek bildirinin en önemli çabalarından birini oluşturmaktadır. Bunun için başta hattın niteliği olmak üzere tarihi, yazı cinsi ve kitabenin muhtevasıyla hattat arasındaki ilişkiyi irdelemek gibi yöntemler izlenmiştir. Bununla literatürde sıkça karşılaşılan hattatlarının birbirine karıştırılması hatalarının önüne geçilmesi gâyesi güdülmüştür.

İncelediğimiz eserlerin kısm-ı azamı İstanbul'da yer almaktadır. İstanbul yüzyıllar boyunca üzerinde inşa edilen sayısız eserle müzeyyen bir kent olarak bu eserlerin künyesi mahiyetindeki kitabelerle çevrilidir. Bu anlamda İstanbul, her tarafı hayratlarla çevrili olduğu gibi onları tanıtan sanatlı kitabelerle de kaplıdır. Bu kitabelerin önemli bir kısmı Suriçi denilen bugünkü Fatih ilçesinde bulunurken, sonra Bilâd-ı Selâse olarak adlandırılan Üsküdar, Eyüp ve Galata bölgesinde yoğunluk kazanmıştır. Boğaziçi köyleri ise önemli bir süre küçük yerleşimlerinden ibaret olduğu için bu zikredilen yerlere nazaran daha

az esere ve kitabeye ev sahipliği yapmıştır. Bununla beraber 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren ulaşım koşullarının iyileşmesiyle birlikte Boğaziçi köylerinin bir yerleşme ve sayfiye yerleri olarak önemi daha da artırmış, dolayısıyla buralardaki eserlerin miktarı da buna bağlı olarak artmıştır. Bu da bu tarihten itibaren daha da yoğunluk kazanmasına yol açmıştır.

Tüm bunların sonucunda bildirinin gerçekleştirmek istediği amaç; ilk olarak kitabeler ve hattatları arasında ilişkiye dikkat çekmek, ikinci olarak hattat imzalarını doğru okumak ve yorumlamak için bir taslak oluşturmaktır. Böylece hem hattatlarımızın kitabe olarak meydana gelmiş eserlerine dikkat çekmek hem de bunların müstakil olarak birer sanat eseri hüviyeti taşıdığına vurgu yapmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hat Sanatı, Hattat, Kitabe, Ketebe

Kaynakça

Alparslan, A. (2016). Osmanlı Hat Sanatı Tarihi. İstanbul: YKY.

Berk, S. (2018). "Eski Camilerin Kaybolan Güzelliklerinden Biri: Hüsn-i Hat Levhaları". İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD), 3/(1), 97-123.

Bulut, M. (2022). Sultan II. Mahmud Türbesi Haziresi. Ankara: TTK Yayınları.

Bozcu, M. M. (2017), Türk ve İslam Eserler Müzesi Taş Eserler Koleksiyonu (2 cilt), Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.

Derman, M. U. (2017). Ömrümün Bereketi: 1, İstanbul: Kubbelatı Neşriyatı. (4. baskı)

Derman, M. U. (2019). Ömrümün Bereketi: 2, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Derman, M. U. (2019). Ömrümün Bereketi: 3, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Derman, M. U. (2021). Ömrümün Bereketi: 4, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Koç, M. (2021). Revnakoğlu'nun İstanbul'u: İstanbul'un İç Tarihi: Fatih, İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları (1-5 cilt).

Mehmed Ziya. (1336, 1928). İstanbul ve Boğaziçi & Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Âsâr-ı Bâkıyesi (İki kitap).

Müstakimzâde. (2011). Tuhfe-i Hattâtîn. (Haz. Koç, M.). İstanbul: Klasik Yayınları.

Schick, İ. C. (2013). "The Revival of Kufi Script During the Reign of Sultan Abdülhamid II.". Calligraphy and Architecture in the Muslim World, (ed. Mohammad Gharipour & Irvin Cemil

Schick). Edinburgh: University of Edinburgh Press.

Tayyâr-zâde Atâ. (2010). Osmanlı Saray Tarihi Târîh-i Enderûn, (Haz. Arslan, M.) İstanbul: Kitabevi.

Türkoğlu, O. (2021). "Mimar Mehmed Vedad Bey'in Diyarbakır'da Kûfî Hat ile Yazdığı Kitabı".
Toplumsal Tarih, (29), 46-52.

Victoria & Albert Müzesi'nde Muhafaza Edilen Ekbernâme'nin Minyatürlerine Ait Bezeme Alanları

Betül Çorak Erdağ

Geleneksel Türk Sanatları Marmara Üniversitesi
betulcorak@gmail.com

Özet

İslam dünyasının üç büyük imparatorluğundan olan Osmanlılar, Safeviler ve Babürlüler, kitap sanatları çerçevesinde yüzyıllar boyu birbirleriyle etkileşim halinde olarak geleneklerini devam ettirmişlerdir. Bu üç büyük İmparatorluk'tan biri olan Babür İmparatorluğu, 1526-1858 yılları arasında Hindistan'da hüküm süren bir Türk devletiydi (Konukçu, 1991, s.400). Hanedanın kurucusu ve ilk hükümdarı Babür Şah'dır. 1530'daki vefatıyla birlikte oğlu Hümayun (1530-1540), onun da 1556'daki vefatıyla oğlu, 3. hükümdar Celalüddin M. Ekber Şah (1556-1605) tahta çıkmıştır. Hint topraklarında dünyaya gelen ilk Bâbürlü Hükümdarı olan, asıl adı Ebulfetih Celâlüddîn Mehmet Ekber Şah, 14 Ekim 1542 tarihinde Sind'deki Ömerkût Kalesi'nde doğmuştur. (Begüm, 1987, s.178; Bıyıktay, 1991, s.61). Babası Hümayun, annesi İran asıllı Hamîde Bânû'dur. Ekber Şah, Bâbürlü Devleti tarihinde elli yıllık bir süre ile en uzun zaman tahta kalan padişah olarak, Bâbürlü Devleti'nin gerçek kurucusu olduğu kabul edilmektedir.

Ekber Şah oldukça uzun süren saltanatı boyunca (1556-1605), kültür ve sanat açısından da Bâbürlüler'e en parlak dönemlerini yaşatmıştır. Farklı dallardaki âlimleri sarayında himaye ederek tarih, edebiyat ve sanat alanlarında büyük eserler vermelerine imkân sağlamıştır (Konukçu, 1994, s.542). Babürlü saraylarında bulunan geniş kütüphaneler hem hükümdarların ilme olan merakları hem de Hint bölgesinin havza haline dönüşmesi ile açıklanabilmektedir. Babür Şah'dan itibaren fethedilen bölgelerdeki elde edilen kitaplarla kütüphanelerini geliştirerek, kurulan medreselerin birçoğunda da kütüphanelere yer verilmiştir (Aydın, 2021, s.207).

Timurlu Şehzadelerden Babür'ün kurduğu İmparatorluk'ta 16. – 18. Yüzyıllar arasında, Hindistan coğrafyasında gelişen kitap sanatları, padişah albümleri ve bireysel minyatürlerden oluşmaktaydı. Kitap resmine karşı ilgi, ikinci padişah Hümayun döneminde başlayarak, bir zamanlar siyasi nedenlerle Safevi Şah Tahmasp'ın sarayına sürgün olarak gidişi, Tebriz sarayındaki sanat ortamı ile tanışmasına neden oldu. Tebrizli bazı ünlü ressamı da beraberinde Hindistan'a getirerek sanat atölyelerinin kurulmasına önderlik etti. Önceleri Tebrizli sanatçıların kendi üsluplarında hazırladıkları eserlerle belirlenen Babür minyatürü, yerli sanatçıların yetişmesiyle kendine özgü bir üslup kazanmış ve en parlak dönemine Hümayun'un oğlu Ekber'in saltanat yıllarında ulaşmıştır. Klasik edebiyata ait eserlerin yanı sıra, Babür imparatorları için yazılmış Şehname niteliğindeki eserler de muhteşem minyatürlerle süslenmiştir (Çağman ve Tanındı, 1979, s.52).

Babürlüler döneminin en önemli kaynaklarından ve resmî tarih yazıcılığının en güzel örneklerinden biri olan Ekbernâme, Babür Şah'ın torunu Ekber Şah'a ithafen, imparatorluk kütüphanesi için Farsça olarak kaleme alınmıştır. Londra Victoria & Albert Müze koleksiyonunda muhafaza edilen Ekbernâme, saray tarihçisi ve biyografi yazarı Ebu'l Fazl Allami tarafından, Hindistan'ın idarî, siyasî ve dinî hayatı üzerine hazırlanan bir eserdir. 1590 yılında yazılmaya başlanan eserin 1596 yılında tamamlandığı bilinmektedir. Ekbernâme 3 cilt halinde düzenlenmiş olup birinci cilt; Hz. Âdem'den Ekber Şah'a kadar geçen süreçteki meşhur simalardan, ikinci cilt; 1571-602 yılları arasındaki olaylardan kronolojik olarak bahsetmektedir. Araştırmamıza konu olan son cilt ise; "Âyîn-i Ekberî" adıyla da anılarak müstakil bir eser gibi değerlendirilmektedir. Bu son cilt kendi içinde de beş bölüme ayrılarak Hindistan'a ait bilgiler kronolojik bir sırayla anlatılır. İlk bölümde; saray ve hazinesi hakkında, ikinci bölümde; askeri sistem, üçüncü bölümde; merkezi vergi sistemi, dördüncü bölümde; Hint felsefesi, bölgenin coğrafi ve etnografik yapısı, son olarak beşinci bölümde de Hint evliyalari ile Ekber Şah'ın öğretilerine yer verilmektedir. Dünyanın çeşitli kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan Ekbernâme, üç cilt halinde yayınlanmıştır.

16. yüzyıl Hint toplumunu tanıtan ve o döneme ışık tutan Ekbernâme, düzenleniş biçimi bakımından da çok başarılı bir eser olarak kabul görmektedir. Aynı zamanda kapsamlı bir kaynak olarak daha sonraki yüzyıllarda yazılan birçok esere de kaynak teşkil etmiştir. Victoria & Albert Müzesi, Güney ve Güney Doğu Asya Koleksiyonu'nda bulunan Ekbernâme, ilk resimli nüshası olduğu düşünülmesi bakımından da tarihsel açıdan önemlidir. (https://collections.vam.ac.uk/search/?page=1&page_size=15&q=Akbarnama). İncelemeye tâbi tuttuğumuz Ekbernâme, müze koleksiyonunda metin kısmı ortalama 317 sayfadan ve 116 minyatürlü varaktan oluşmaktadır. Ekber'in M.S. 1560 yılında Pencap'tan Agra'ya yürüyüşü ile başlayan, M.S. 1577 yılında Pencap'a yaptığı sefer ile kapanan, Ekbernâme'nin üçüncü cildinin bir bölümünü içermektedir. Bir başka deyişle İmparatorun saltanatının 17 yılını kapsamaktadır (Khan, 1969, s.424). Yaklaşık 1592 ile 1595 yılları arasında resmedildiği düşünülmektedir.

Müzede muhafaza edilen 116 minyatürlü varak, sayfalar halinde, her biri müstakil bir eser gibi kayıtlıdır. Dolayısıyla varak numaraları bir yazma eserde görmeye alışık olduğumuz gibi a ve b yüzleriyle sıralanmamış, her bir varağa ayrı ayrı erişim numarası verilmiştir. Bezeme alanı analizlerinde müze tarafından yapılan bu sisteme uyarak sadece sayfa numaraları kullanılmıştır. Toplam 116 minyatürlü sayfadan, 15 tanesi bezemesiz, geri kalan 85 tane içerisinde ise 16 minyatürlü sayfa çok daha yoğun bezemelidir. Bezeme alanı analizleri, seçilen bu 16 minyatürlü sayfa üzerinden yapılmıştır. Bu varaklar seçilirken, minyatürlerin yoğun bezemeli olması, farklı bezeme alanlarına ve tezyini unsurlara sahip olması dikkate alınmıştır. Tespit edilen bu tezyini alanlarda, desen tasarımı bakımından pafta özelliği gösteren ve farklı motif grupları ile tasarlanmış olanlar incelenmeye tâbi tutulmuştur. Kompozisyon özelliği göstermeyen, yalın fırça hareketleri ile serbest şekilde bezenen unsurlar bu seçime tabi tutulmamış, çizim ve desen analizi yapılmamıştır.

V&A Müzesi'nde bulunan Ekbernâme minyatürlerde görev alan kayıtlı, toplam 66 adet nakkaş ve müzehhib belirlenmiştir. İncelenmeye tâbi tuttuğumuz 16 varak üzerinde ise kayıtlı 21 adet farklı nakkaş

/ müzehhib tespit edilmiştir. Bu sanatkârlar, minyatürlerin konuları, tarihleri, varak ve erişim numaraları tablo haline dönüştürülmüştür.

Nakkaşhane tarzı çalışma düzeninde, tezyini sanatlar ile uğraşan sanatkârların irtibatta olduğu, hatta bazı eserler üzerinde birlikte çalıştığı fikri üzerinden ele aldığımız bu çalışmada amacımız; minyatürlü yazmalardaki bezemeli alanlar üzerinden bir üslup takibi yapılabilir mi sorusuna cevap aramaktır.

Timurlular, Safevîler ve Hint sanat atölyesi çalışma geleneği çerçevesinde şekillenen 16. yüzyıl Babür Saray atölyesi, tıpkı çağdaşı ve Osmanlı'da olduğu gibi usta çırak ilişkisi temeline dayanmaktadır. Ayrıca Osmanlı Saray atölyelerinde hazırlanan eserlerden farklı olarak bir yazma eser üzerinde birden fazla sanatkârın imzasına rastlanması da olası bir durumdur. Bilhassa Safevî ve Babür Sarayı'nda çoklu imza atma geleneğinin imparatorluk atölyelerinde sıklıkla rastlanan bir uygulama olduğu da bilinmektedir.

Safevî ve onun mirasçısı Babür Sarayları'nda gelişen bu uygulamaya, Londra Victoria & Albert Müzesi'nde muhafaza edilen saray tarihçisi Ebu'l-Fazl Allami tarafından yazılıp, 1590-95 tarihinde resimlendiği düşünülen ve çalışmamıza konu olan Ekbernâme adlı eserde de rastlamak mümkündür.

Ekbernâme'nin genel özellikleri, tezyini unsurları ve sanatkârları ele alınmış olup, minyatürlerin genel özellikleri ve bezemeli alanları tespit edilip gruplandırılarak, tablolar halinde bir belgeye dönüştürülmüştür. Eserde ele alınan bezeme alanları geniş bir yelpazeye sahiptir. Bezeme alanları; mimari, tekstil, hükümdarlık araç-gereçleri ve savaş teçhizatları adı altında dört ana başlıkta ele alınmıştır. Bu başlıklar ise; kubbe/çatı, duvar, pencere, zemin, çadır, gölgelik, halı, eyer, kıyafet, yastık, taht, çetr, kalkan ve sadak bezemeleri olmak üzere on dört alt başlıkta incelenmiştir. Bu başlıklar oluşturulurken farklı malzeme veya yüzey üzerindeki bezeme detaylarının analiz edilmesine dikkat edilmiştir.

Detaylarıyla ele alınan bu bezemelerin neticesinde bu eser üzerinde adına rastladığımız nakkaşların hem kendinden önceki dönemler hem de çağdaları ile oluşturdukları desen, renk veya kompozisyon birliği 16. yüzyıldaki Babür Saray atölyesinin temellerinin Hümayun döneminde atıldığını ancak Ekber Şah döneminde şekillenip kendine has bir üslup oluşturduğunu gösterir niteliktedir. Bezeme zevki, bulunduğu yüzeyin genişliğine veya çokluğuna göre değil, dönemin zevk anlayışına göre şekil aldığı yapılan incelemeler sonucunda elde edilen bulgulardandır. Bunun gibi istatistik veriler çıkarılarak, Ekber Şah devri Babür üslubuna dair değerlendirmelere yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babür, Ekber, Ekbername, Minyatür, Bezeme

Kaynakça

Aydın, A. (2021). Yavana İslam Medeniyetlerinin Büyük Havzası: Hint, İstanbul: Ketebe yay.

Beach, M.C. (1978). The Grand Mogul İmperial Painting In India, Sterling and Francine Clark Art İnstitute, Williamstown, Massachussetts.

Beach, M.C. (1981). The Imperial Image Paintings For The Mughal Court, Washington, D.C. Freer Gallery Of Art, Smithsonian Institution.

Beach, M.C. (1987). Early Mughal Painting, Cambridge Massachusetts and London, England: Harvard Universty Press.

Begüm, G. (1987). Hümayunname, çev. Abdürrab Yelgar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bıyıktaş, H. (1991). Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çağman, F. ve Tanındı, Z. (1979). Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri, İstanbul: Sanat ve Kültür Yayınları 1.

Konukçu E. (1991). “Babürlüler”, TDV Dia İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C.4, s.401- 404.

Konukçu E. (1994). “Ekber Şah”, TDV Dia İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C.10, s.542- 544.

Konukçu, E. (1994). “”Ebü’l-Fazl el-Allâmî”, TDV Dia İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C.10, s.313-314.

Kossak, S. (1997). Indian Court Painting:16th-19th Century, Thames and Hudson, Metropolitan Museum of Art, New York.

Küpeli, G. (2020). Osmanlı Sarayında Bir Emanet: Uluğ Bey Sandığı, GSED, C:26, S, 44, s.49-60.

Okada, A. (1992). Imperial Mughal Painters, trs. Deke Dusingberre, Paris: Flammarion.

Stronge, S. (2002). Painting For the Mughal Emperor: The Art of the Book 1560-1600, London: V&A Publications.

Uluç, L. (2008). İslam Sanatının Üç Başkentinde Ortak Timuri Mirası, Louvre Koleksiyonlarından Başyapıtlarla İslam Sanatının Üç Başkenti: İstanbul İsfahan Delhi, İstanbul, Sabancı Üniv. SSM.

Uluç, L. (2006). Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar: XVI.yüzyıl el yazmaları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Welc, S.C. (1985). India Art and Culture 1300-1900, New York: Published by The Metropolitan Museum of Art, Prestel Mapin Publishing Pvt.Ltd.

Çevrimiçi Kaynaklar

Khan, A. N. (1969). “An Illustrated Akbarnāma Manuscript in the Victoria and Albert Museum London”, East and West, 19(3/4), 424–429. <http://www.jstor.org/stable/29755453>, 30 Ağustos 2024.

Küpeli G. (2019). “Savaşçı Bir Sanatkârın Kaleminden Safevî Sarayındaki Müzehhib ve Nakşalara Dair Notlar, Akdeniz Sanat Dergisi, C.13, S.24, s.63-81.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdenizsanat/issue/47178/594089>, 30 Ağustos 2024.

Kurtuluş Savaşı Yıllarından 1948 Vergi İndirimine Dek Kadıköy'de Sinema İşletmeciliği

Enes Akdağ

Yeni Medya ve İletişim (İngilizce) Üsküdar Üniversitesi
muhammetenes.akdag@uskudar.edu.tr

Özet

Sinemanın bir endüstri olarak tarih yazımı, Gayrimüslim tüccarların egemenliğindeki Pera/Beyoğlu bölgesi ve sinemayı, gölge-seyirlik oyunları geleneğine eklemleyen Müslüman Şehzadebaşı/Suriçi semti gibi iki karşıt konumlandırılmış geleneğin etkisi altında şekillenmiştir. 20. yüzyılın başlarında, İstanbul'un Anadolu yakasındaki en büyük sayfiye alanlarından biri olan Kadıköy, demografik yapısı ve bünyesinde barındırdığı çayırar, bahçe sinemaları ve tiyatro-sinema binaları ile Türkiye'de/İstanbul'da alternatif bir sinema tarih yazımını mümkün kılmaktadır. 1872 yılında yaşanan Kuzguncuk Dağ Hamamı Yangını, Haydar Paşa Tren Garı'nın 1906-1908 yılları arasındaki inşaatı ve Balkan Savaşları (1912-1913) neticesinde; Kadıköy, farklı etnik gruplar için bir göç noktası olmuş ve "hem kışlık hem yazlık bir yerleşim bölgesi haline gelmiştir" (Kütükçü, 2016, s. 65). "Moda civarına varlıklı gayrimüslim ve Levantenlerin, Yel değirmeni civarına Musevilerin, Hasanpaşa'ya Romanya ve Bulgaristan muhacirlerinin yerleşmesiyle daha kozmopolit bir hal almıştır" (Kütükçü, 2016, s.67). Nitekim, Kadıköy'deki Kuşdili Sineması ile işletmecilik hayatına başlayan, Lale Film'in sahibi Cemil Filmer de Kadıköy halkının mevcut yapısının sayesinde "İstanbul sinemacılığının Kadıköy'den neşet ettiğini" (Filmer, 1984, s. 98) ileri sürmüştür.

Meşrutiyet yıllarından erken cumhuriyet döneminin ortalarına dek, Kadıköy'de kültür-sanat faaliyetleri, çoğunlukla Kuşdili, Moda, Haydarpaşa ve Fenerbahçe gibi yerleşim bölgelerinde yer alan çayır yahut bağ olarak anılan çok amaçlı kullanıma açık, mesire alanlarında gerçekleştirilmiştir. Nitekim Kadıköy'ün en çok rağbet gören mesire alanlarından Kuşdili çayırında, Fenerbahçe Spor Kulübü Lokali, Hamdi'nin Gazinosu, Arnavut'un Kır Kahvesi, sonraki yıllarda Tramvay deposu olan hangarda Kuşdili (Milli) Sineması ve top sahası gibi önemli sosyal tesisler bulunuyordu (Atılğan, 2020, s. 64). Hırvat asıllı Modalı kartograf Jacques Pervititch'in 1930'lu yıllardaki sigorta haritalarında, Kuşdili Sineması'nın -kronolojik sırasıyla- "Şehbal Tiyatrosu ve Sineması" (Kumrular, 2022, s. 477), "Hilal" ve "Lale adlarını" (Bulunmaz ve Osmanoğlu, 2016, s. 48) aldığı görülür. "İşletmeciliğini sırasıyla Kâmil Bey, Cevat Boyer, Fuat Uzkınay, Cemil Filmer ve Siroçkin'in" (Bulunmaz ve Osmanoğlu, 2016, s. 47) gibi Türk sinemasına büyük katkıları olan sinemacıların yaptığı Kuşdili (Milli) Sineması, film gösterim alanında tekelleşmenin tartışmaya açıldığı erken dönem örneklerinden birisi olur.

Çayırarın sınırları içerisinde, gazino ve kıraathane bahçelerinde yahut tek katlı tiyatro binalarında düzenlenen çeşitli tiyatro kumpanyalarının temsilleri ve sessiz film gösterimleri kadar, mülkiyeti Rum ve kimi Osmanlı bürokratlarında olan birçok köşkün bahçesinde de film gösterimleri gerçekleşmiştir. Yazlık sinemaların öncülü olarak kabul edilebilecek bu bahçe sinemalarından Halitağa Caddesinde yer

alan ‘Tanzimat zenginlerinden, Ermeni asıllı Mısırlıyan ailesine ait’ (Kütükçü, 2016, s.117) olan ‘Mısırlıoğlu ve Zamoğlu/Zambaoğlu, Kadıköy’de ilk sinema gösterimlerine ev sahipliği yapmışlardır’ (Bulunmaz ve Osmanoğlu, 2016, s.51). Her iki bahçe sinemasının işletmeciliğini yıllar boyu, Kadıköy’ün mahir sinemacısı Rus Siroçkin yapmıştır. Aktör Ahmet Fehim Efendi, anılarında, Zambaoğlu Bahçesi’nin, Mısırlıoğlu Bahçesi’nden daha eski olduğunu, “meşrutiyet zamanlarında Takvor adlı bir zatın işlettiğini ve kapalı tiyatro binasının dönemin temsil mekânı olduğunu aktarır” (Kumrular, 2022, s. 475). Kurtuluş Savaşı yıllarında ise, özellikle “Mısırlıoğlu Bahçesi’nde düzenlenen etkinlikler arasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) yararına düzenlenen eğlence ve sünnet düğünleri dikkat çeker” (Giz, 2022, s.72). “Cumhuriyet sonrasında ise Mısırlıoğlu Bahçesi, batı danslarının ve Amerikan filmlerinin gösteriminin yapıldığı öncü mekânlardan biri olmuştur” (Kütükçü, 2016, s.117). Moda ve Mühürdar çevresinde kümelenen bahçe sinemaları da Kadıköy’de seyir kültürünün inşasında kilit bir rol üstlenmiştir. “Kadıköy’de (Halkidona) 1906’nın ilkbaharında Mühürdar Korusu’nun içindeki aynı adlı bahçe tiyatrosunda Konstantino Koranto’nun işlettiği Büyük Lumiere Açık hava Sineması her gün film göstermekteydi (Bozis & Bozis, 2013, s.128). “20’li ve 30’lu yıllarda Mühürdar Bahçesi’ndeki etkinliklerin ağırlık noktasını sinema değil; İtalyan operetleri alır” (Evren, 2022, s.364). 1920 yılında dönemin ünlü işletmecisi Siroçkin tarafından açılan Moda Park Sineması ise, “çoğunlukla Fransız filmleri, ana program öncesi de Fransız jurnal filmleri gösteriliyordu. Kadınlar ve erkekler salonun ikiye ayrılmasıyla aynı anda filmi izleyebiliyordu” (Evren, 2022, s.362). İlk kadın-erkekli film (Şarlo İdam Mahkûmu) gösteriminin, Cemil Filmer’in sahibi olduğu İzmir Ankara (kışlık) Sineması’nda, 27 Temmuz 1923 tarihinde gerçekleştirildiği göz önüne alındığında, Kadıköy’de, balkonlu ve teraslı açık hava sinemaları ile çok daha öncesinde karma olarak film gösterimlerinin gerçekleştirildiği söylemek mümkündür. Türkiye’nin ilk kadın sinema işletmecisi Sabahat Filmer’in, özellikle, Kadıköy ve Beyoğlu bölgelerinde karma film gösterimleri için o dönem göstermiş olduğu emekler de oldukça kıymetlidir (Balan, 2022).

Halitağa – Bahariye – Moda bölgeleri çevresinde yer alan bahçe sinemalarının dışında, özellikle II. Abdülhamid dönemi bürokratlarının yazlık konutlarının bulunduğu Erenköy bölgesi, Kadıköy’de sinema işletmeciliğinde özerk bir konuma sahiptir. “Miralay Murat Bey tarafından, 1914 yılında Erenköy İstasyonu’nun tam karşısında açılan Erenköy Sineması” (Evren, 2022, s.310), özellikle Kadıköy menşeli Akşam gazetesine vermiş oldukları reklamlar ve mütareke yıllarının göz bebeği “Blanche adındaki tiyatro sanatçısının temsillerini verdiği yer” (Bulunmaz ve Osmanoğlu, 2016, s. 38) olarak bilinmektedir. 1915 yılında, Erenköy İstasyon Caddesi üzerinde açılan “Osmanlı Sineması/Müdafaa-i Milliye Sineması’nda ise ekseriyetle genel merkez tarafından getirtilen propaganda içerikli Harb-i Umumi kurdeleleri gösteriliyordu” (Evren, 2022, s. 313) Yazar Memet Fuat’ın hatıralarında aktardığı kadarıyla, “Erenköy’de istasyon köprüsünün yanındaki (Erenköy) sinemasında, açıldığı günden bu yana erkeklerin aşağıda, kadınlarla çocukların balkonda film izleyebilmeleri” mümkündür (Aktaran Kaynar, 2009, s. 198). 1940’lı yılların ikinci yarısında, Şaşkınbakkal mahallesi ise iki yazlık sinemaya ev sahipliği yapmaktadır. “Toros (Torosyan) Şenel’in sahibi olduğu Çınardibi (Çiçek) sineması (1943) ve Süleyman Bakkal’ın sahibi olduğu Paris sineması” (1945-1946) (Altunç, 2010, s. 92). Çınardibi sinemasının sahibi Toros Bey, “yıllar yılı işlettiği sinemasından ziyade, Raj Kapoor’un Avare filmini, Türkiye’ye getiren ve sonrasında Hint filmlerinin Türkiye temsilcisi olmasıyla” anılır hale gelir. (Altunç, 2010, s.97). Şenel’in Çınardibi Sineması muadillerinden farklı bir

programa sahiptir. “Bu sinemada, tüm filmler alt yazılı, orijinal dillerinde gösterime girerdi. Yaz aylarının sonunda ise programında klasik filmlere yer vererek adeta bir sinematek görevini üstlenirdi” (Evren, 2022, s.379). Hatırı sayılır bir mütedeyyin yerleşimciye sahip Erenköy’de, Çınardibi ve Erenköy gibi kimi sinemanın şikayetler üzerine kapatıldığı da rivayet edilir.

Kadıköy’ün kışlık sinema ve tiyatro binaları, benzersiz mimari özellikleri ve işletmecilerinin stratejik hamleleri ile Türkiye sinemasında birçok ilke ev sahipliği yapmıştır. “İlk kadın tiyatro oyuncusu Afife Jale’nin Yamalar isimli oyunda sahneye çıktığı” (Atılğan, 2020, s. 145) Apollon Tiyatrosu, Kadıköy’ün bilinen en eski tiyatrosudur. “Önceleri sadece tiyatro oyunlarının sahnelendiği mekân, 1915’te yenilendikten sonra hem tiyatro hem de sinema salonu olarak kullanılmıştır” (Kumrular, 2022, s. 488). “1931’den sonra da Hale olarak anılmaya başlayan sinemada, “Türkçeleştirilmiş İlk filmlerden Vahşi Atlar Kralı’nın 1935 yılı tarihli gösterimi” (Gökmen, 1991, s.61), o dönem büyük ses getirir. Meşrutiyet dönemi paşalarından, Kadıköy’ün kent kimliğinin inşasında büyük hizmetleri olmuş Süreyya Paşa, kurmuş olduğu Süreyya Opereti için Hale Sineması’nı kiralamasına izin çıkmamasına içerlenerek, 6 Mart 1927 tarihinde kendi adına bir sinema binasının açılışını yapar. “Süreyya Paşa, sinemasını çalıştırmaya başlar başlamaz Hale Sineması’nı kiralar ve birkaç yıl boyunca kapalı tutar (Giz, 2022, s.98). Sinemalar caddesi olarak adlandırılan Bahariye’deki sinemalardan bir diğeri ise meşhur sinema işletmecisi Kadri Cemali’nin Opera Sineması’yı. Moda’da yerli film gösteren sinema, önce büyük bir tepki ile karşılandı. Ama zamanla benimsendi” (Akçura, 1995, s. 49). “1921’de Tepe Sineması, 1931’de Lüks Sineması, 1940’ta Zafer Sineması adını alan Yeldeğirmeni Mahallesi’nin aynı adlı en eski sineması” (Bulunmaz ve Osmanoglu, 2016, s.50) ise işletmecisi “Siroçkin’in kurnazlıkları ile yad edilir” (Atılğan, 2023, s.56). Nihai olarak, 1942’de yürürlüğe koyulan Varlık vergisi, çoğunlukla Rum-Yahudi kökenli olmak üzere Kadıköylü sinemacıların hemen hemen hepsini mağdur etmiştir. Opera Sineması’nın sahibi Cemali Kardeşler 100.000 bir süre Süreyya Sineması’nın müdürlüğünü yapan İspanyol uyruklu Viktor Castro, 60.000 (Özuyar, 2009, s. 302), Apollon sinemasının sahibi Anastas-Vasil Anas kardeşler ise 45.000 Türk lirası tutarında (Gökmen, 1991, s. 60) Varlık vergisi ödemek zorunda kalmıştır.

Bu araştırma kapsamında, 1918 yılından başlayarak Yeşilçam’ın fitilini yakan 1948 vergi indirimine dek, Kadıköy’de çayır, bahçe sinemaları ve kışlık sinemalar ile Türkiye’de sinema endüstrisinin gelişimine katkısı ve sinema işletmeciliği yöntemleri mercek altına alınacaktır. Bir araştırma makalesi hüviyetindeki bu çalışma, dönemin ilgili sinema mecmua ve gazeteleri, hatıratlar ve kişisel arşivlerden istifade edecektir.

Anahtar Kelimeler: sinema tarih yazımı, sinema işletmeciliği, bahçe sinemaları, kışlık sinemalar, kadıköy

Kaynakça

Akçura, G. (1995). Aile Boyu Sinema. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Altunç, C. (2010). Suadiye Suadiye. İstanbul: Heyamola Yayınları.

Atılgan, A. (2020). Kadıköy’de Zaman. İstanbul: K-İletişim Yayınları.

Atılgan, A. (2023). Masal Gibiydi Yeldeğirmeni. İstanbul: K-İletişim Yayınları.

Balan, C. (2022). Sabahat Filmer ve Binnaz Filmi: Sinemasal Bir Palimpseste Gerçek, Kurmaca ve Kadınların Eylemliliği. Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14 (2), 103-116.
https://federgi.ankara.edu.tr/2022/12/12/28_8/

Bozis, Y., & Bozis, S. (2013). Paris’ten Pera’ya Sinema ve Rum Sinemacılar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bulunmaz, B., & Osmanoglu, Ö. (2016). İstanbul’un 100 Sinema Salonu. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları.

Evren, B. (2022). Düş Bahçeleri: İstanbul’un Yazlık Sinemaları Tarihi. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları.

Filmer, C. (1984). Hatıralar: Türk Sineması’nda 65 Yıl. İstanbul: Emek Matbaacılık.
https://sinematek.tv/wp-content/uploads/2015/02/sinematek_Filmer_Hatıralar.pdf

Giz. A. (2022). Bir Zamanlar Kadıköy. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları.

Gökmen, M. (1991). Eski İstanbul Sinemaları. İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yayınları.

Kaynar, H. (2009). Al Gözüm Seyreyle Dünyayı: İstanbul ve Sinema. Kebikeç, 27, 191-220.
https://kebikecdergi.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/12_hakankaynar.pdf

Kütükçü, T. (2014). Geçmiş Zamanların, Mekanların ve Hatırlamaların Rafında Kadıköy’ün Kitabı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
https://www.google.com.tr/books/edition/Kad%C4%B1k%C3%B6y_%C3%BCn_Kitab%C4%B1/AqvQDAAAQBAJ?hl=en&gbpv=1

Kumrular, Ö. (2022). İstanbul Eğleniyor 1.Cilt (1870-1955). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları.

Özuyar, A. (2009). Varlık Vergisi Mağduru Sinemacılar. Kebikeç, 27, 291-306.
https://kebikecdergi.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/16_aliozuyar.pdf

Klasik Türk Edebiyatında Mu'cizâtü'n-Nebî ve Şerefüddin İmâdî'nin Kevâkibü'l-Envârî'l-Ahmediyye'si

Tubanur Kaya Güler

Türk İslam Edebiyatı İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
kayatubanur0@gmail.com

Özet

Klasik Türk Edebiyatı, dini ve edebi türler açısından oldukça zengin bir metin çeşitliliğine sahiptir ve bu çeşitlilik, hem şekil hem de muhteva açısından dikkat çeker. Dini-edebi türlerin merkezinde genellikle Allah ve Hz. Peygamber bulunur.

Edebiyatımızda Hz. Muhammed'in hayatı etrafında gelişen dinî manzum -mensur eserlerin sayısı oldukça fazladır. Bu eserler, Hz. Muhammed'in hayatının farklı dönemlerini veya özelliklerini konu alır ve çeşitli türlerde kaleme alınmıştır. Bu tür eserler, bağımsız eserler olarak yazılabildiği gibi, aynı zamanda divanlar içinde de yer almıştır.

Hz. Muhammed ile ilgili olarak yazılmış başlıca türler arasında na'tlar, mevlidler, esmâ-yı Nebî, sîret, miraciye, hilye, hicretü'n-Nebî, mucizât, şefâat-nâme, kırk hadis ve gazavâtı Resûlullâh gibi eserler bulunmaktadır. Bu eserlerin çoğu manzum biçimde kaleme alınmış olmakla birlikte, mensur formunda olanları da mevcuttur.

Bu metinlerin manzum olarak yazılması, Hz. Muhammed ile ilgili edebi üretimin büyük bir kısmının şiirsel biçimde gerçekleştirilmesine işaret eder. Bu durum, Hz. Muhammed'in hayatını ve onunla ilgili dini konuları işleyen bir edebiyat alanının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, bu tür eserlerin çokluğu ve çeşitliliği, Hz. Muhammed'in hayatına dair derin ve kapsamlı bir edebi literatürün teşekkül ettiğini ortaya koymaktadır.

Bu edebi gelenek, Klasik Türk Edebiyatı içinde önemli bir yer tutmakta olup, hem şekil hem de muhteva açısından zengin bir içerik sunmaktadır. Eserlerin içeriğinde Hz. Muhammed'in çeşitli mucizeleri, yaşam öyküsü, savaşları ve diğer dini nitelikleri ele alınarak, onun manevi üstünlüğü ve peygamberliğinin vurgulanması amaçlanmıştır.

Mucize kelimesi, köken olarak 'aciz bırakmak' anlamına gelir. Bu terim, genellikle marifet ve takva ehli kişilerde görülen olağanüstü olaylara 'keramet' olarak adlandırılırken, dinî bir terim olarak peygamberlerde meydana gelen ve Allah'ın bir lütfu olarak kabul edilen, insanların benzerini yapmaktan aciz kaldığı olağanüstü haller için kullanılır. Hadis kitapları, İslam tarihiyle ilgili kaynaklar ve akâid ile kelâm eserlerinde mucizelere geniş bir yer verilmiş olup, bu konuda sadece mucizelere odaklanmış özel eserler de bulunmaktadır. Bu eserler genellikle 'Mucizâtü'n-Nebî' başlığı altında toplanır. Örneğin, Kirdeci Ali'nin 'Güvercin Destanı' ve 'Kesikbaş Destanı', İzzeddinoğlu'nun 'Tâvus Mucizesi', Sadreddin'in 'Geyik Destanı' gibi halk mesnevileri, mucizelerin bazı örneklerini ele alır. Ayrıca, Yahya

Bostanzâde Tirevî'nin (ö. 1639) 'Gül-i Sad-berg', Nâyi Osman Dede'nin (ö. 1729) 'Ravzatü'l-İcâz Fi'l-Mümtâz', İbrahim Nazire'nin (ö. 1774) 'Mucizâtü'n-Nebi', ve Kadı İyaz'ın 'Şifa' gibi eserler, dinî ve tasavvufî Türk edebiyatında mucizâtü'n-Nebi türünün örnekleri arasında yer alır. Mucizât-ı Nebi türüne dair Müjgan Çakır oldukça kapsamlı bir çalışma yapmış ve bu çalışma "Mucizeler Kitabı" ismiyle neşredilmiştir.

Mucizât metinlerinde Hz. Muhammed'in mucizeleri, onun zamanında ve önceki peygamberlerle olan ilişkisi üzerinden anlatılır. Metinler genellikle manzum, mensur veya manzum-mensur karışık biçimlerde olabilir. Burada amaç, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispatlamak ve mucizelerinin büyüklüğünü vurgulamaktır.

Bu tür eserlerde bazen sadece bir mucize anlatılırken, bazen birden fazla mucizeye yer verilir. Ayrıca, başka peygamberlerin mucizeleriyle karşılaştırılarak Hz. Muhammed'in mucizelerinin üstünlüğü vurgulanabilir. Bu yaklaşım, Hz. Muhammed'in diğer peygamberlere üstünlüğünü göstermeyi amaçlar.

Klasik Türk Edebiyatı'nda bu tür metinlerin yanı sıra, kalıpların dışında yazılmış ve yenilikçi özellikler taşıyan metinler de bulunur. Bu metinler, klasik yapıların ötesinde, farklı anlatım teknikleri ve içeriklerle edebi dünyaya katkıda bulunur. Bu çeşitlilik, Klasik Türk Edebiyatı'nın ne kadar zengin ve çok yönlü bir gelenek sunduğunu gösterir. Çalışmaya konu olan eser ve müellifin, daha önce kaynaklarda bahsi geçmemiş olması, eserin mucizeler haricinde kalan yaklaşık altmış varaklık kısmında ise dört halife, Emevi-Abbasi halifeleri, bazı Osmanlı sultanları hakkında birtakım menkıbevî rivayetleri içermesi, Sultan III. Ahmed'e sunulmuş olması eseri ilginç ve farklı kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma yalnızca edebî bir eser incelemesi olmayıp aynı zamanda tarih, hadis ve kelim gibi farklı alanlara dair araştırma ve okuma yapmayı gerektirdiğinden, interdisipliner bir çalışma olma yönündedir.[1]

Şerefüddin İmâdî (Muhammed b. İbrahim b. Ahmed b. Şerefüddin İmâdî), daha önce kendisinden bahsedilmemiş ve hakkında çalışma yapılmamış bir isimdir. Bu itibarla, müellifin ilgili kaynaklardan araştırılması, hayatına ve eserlerine, edebî şahsiyetine dair malumatların toplanması ve buradan hareketle müellifin biyografisinin inşası hedeflenmişse de, maalesef istenen bilgilere yeteri kadar ulaşılamamıştır. Müellif hakkında Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri'nde birkaç satırlık malumata rastlanmıştır. Bu bilgiler tam metinde verilecektir.

Tam ismi Kevâkibü'l-Envârî'l-Ahmediyye fî Mu'cizâti'l-Esrâri'l-Muhammediyye olan eser, Süleymaniye Kütüphanesi Çorlulu Ali Paşa Koleksiyonu numara 359'da kayıtlıdır. 246 varak olup, başında vakıf kaydı ve sonunda temmet kaydı bulunmaktadır. Temmet kaydının altındaki mühürde görülen tarih H.1130/1717 tarihine tekabül etmektedir. Eserin ve müellifin ismi, sebab-i te'lifi ilk varaklarda verilmiştir. Yine eserde belirtildiği üzere, Mesâti'il-Envâr isimli içinde 1026 mucizenin bulunduğu kitaptan 40 mucize seçilmiş ve bunlar 5 bab başlığı altında Kevâkibü'l-Envâr'ı oluşturmuştur. Mucizelerin önce Arapça rivayetleri verilmekte, sonrasında Osmanlı Türkçesiyle çevirisi ve şerhi yapılmaktadır. Bablar hakkındaki giriş mahiyetinde bilgiyi yine eserden öğreniyoruz[2]:

.....ma' nâ-i esrâr-ı netâici budur ki, şehinşâh-ı 'âlem-gürende-i benî âdem es-sultân Ahmed hân ebbeda'llahu saltanatehu bi'l-'adli ve'l-ihsân hürşid-i envâr-ı mağdem ferruh-ı fâli ser-tâ-ser 'âlemi münevver eyledikde deryâ-ı mekârim-i ihsânların kıatresine mazhar olmak için mecma'-i eşâri'n-nübüvveti Mesâtî'i'l-Envâr-nâm kitâb-ı şerîfin ki Rasûlullâhın cümle mu'cizâtı anda tahrîr olunmuşdur kitâb-ı merkûmuñ derûnunda tahrîr olunan Rasûlullâhın mu'cizât-ı envârı ve şevâhid-i esrârı bin yirmi altı mu'cize ki 'âleme nümâyân olmuşdur. zıkr olan mu'cizât-ı şerîfelerden kırk mu'cize intâc idüp beş bâba muhtaşar birer sâle tertîb idüp dergâh-ı 'adâlet olan pâdişâh-ı deryâ-dil sâhil-i ihsânına vesile idinmek ümidiyle te'lîfine mübâşiret olundu. Bâb-ı evvel Rasûlullâhın velâdetinden on yaşına dek şâdır olan mu'cizâtların bahşindedir. Bâb-ı şanî on yaşından yigirmiye dek şâdır olan mu'cizâtların bahşindedir. Bâb-ı şâliş yigirmiden otuza dek olan mu'cizâtların bahşindedir. Bâb-ı râbi' otuzdan kırka varınca olan mu'cizelerin bahşindedir. Bâb-ı hâmis kırk yaşından altmış üç muntahâ olunca zâhir ü bâtın olan mu'cizâtların bahşindedir ve bu risâle-i şerîfenin ism-i şerifi Kevâkibi'l-Envârî'l-Ahmediyye fî Esrârî'l-Mu'cizâtî'l-Muhammediyye tesmiye olundu.

Çalışmanın temel amacı, dini-edebî türlerden Mu'cizât-ı Nebî'ye dair daha önce bahsedilmemiş ve çalışılmamış orijinal bir eserin gün yüzüne çıkarılmasıdır. Bununla birlikte, mu'cizât türüne has literatüre katkıda bulunmak ve Kevâkibü'l-Envârî'l-Ahmediyye'yi kısa da olsa tanıtmaktır.

Çalışmada yöntem olarak şu yol izlenecektir; öncelikle eserin temelini teşkil eden Mucize mefhumunun kavram incelemesi yapıldıktan sonra, Mu'cizât-ı Nebî türünün kaynakları kısaca ele alınacak, mucize kavramının edebiyata nasıl kaynaklık ettiği, hangi eserlere konu olduğu, bu tür üzerine yapılan akademik çalışmalar çerçevesinde değinilecektir.

Mu'cizât-ı Nebî türü üzerinde detaylı bir nüsha tavsifi yapılacak, bab başlıkları zikredilecek ve bu bab başlıklarının altındaki mucize rivayetlerine konuları itibariyle değinilecektir. Keza, tanıtılan bu eserin mu'cizât-ı Nebî türündeki yeri, bu türe dair neşredilen eserlerle olan benzerlik ve -varsa- farklılıkları ele alınacaktır. Bununla beraber, eserin ikinci kısmı gibi kabul edilebilecek olan son 60 varaklık kısımda ismi geçen şahsiyetlerin isimleri ve bunlar hakkında bahsedilen rivayetlerin konusu hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'e ait olduğu rivayet edilen 40 mucizenin değerlendirmesi yapılacak, diğer kısımda geçen isimler hakkında malumat verilecek ve nihayetinde Kevâkibü'l-Envâr'ın diğer Mu'cizât-ı Nebî eserleri arasındaki yeri tespit edilip değerlendirilmeye çalışılacaktır.

[1] Çalışmaya konu olan eser, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İlahiyat. Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı bünyesinde Doç. Dr. Raşit Çavuşoğlu danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak çalıştırılmaktadır.

[2] Burada örnek metin transkripsiyon alfabesinin bozulması ihtimali düşünülerek, yazıldıktan sonra fotoğraf olarak eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Mu'cize, İmâdî, Mu'cizâtü'n- Nebi, nazım, nesir, menkıbe.

Kaynakça

Akün, Ö. F. (2013). Divan Edebiyatı. İstanbul: İSAM Yayınları.

Alkan İspirli, S. (2017). Müellifi Bilinmeyen Bir Eser: “Hikâye-i Mucizâtü’n-Nebi”. IBAD Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 2 (2), 281-295. <http://dx.doi.org/10.21733/ibad.2121>

Aslan, N. (2006). Manzum Dinî Hikâyeler Ve Kirdeci Ali’ye Ait Olduğu Söylenen İki Hikâye Metni (Güvercin Ve Geyik Destanları). Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1), 189-207.

Boratav, P.N. (2002). Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bulut, H. İ. (2002). Kur’ân Işığında Mu’cize ve Peygamber. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Bursalı, M.T. (1975). Osmanlı Müellifleri. İstanbul: Meral Yayınları.

Çakır, M. (2011). Cevâbî’nin Mu'cize-nâmesi. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 7, 23-44.

Çakır, M. (2015). Mu'cizeler Kitabı: Klasik Türk Edebiyatında Müstakil Mu'cizat Metinleri. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Güzel, A. (2006). Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kavruk, H. (2017). Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler. İstanbul: MEB Yayınları.

Kılavuz, A.S. (2010). Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş. İstanbul: Ensar Yayınları.

Levend, A. S. (2017). Divan Edebiyatı -Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar. İstanbul: Dergah Yayınları.

Onay, A. T. (2016). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı. Ankara: Berikan Yayıncılık.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi- Mucize. (2020). <https://islamansiklopedisi.org.tr/mucize>

11. Oturum

Sosyoloji & Sosyal Politikalar

Oturum Başkanı: Faruk Taşcı

Salon 2

5 Aralık Perşembe

11:30 – 13:00

Zehra Yıldırım

Türkiye’de Nitelikli Göçmen İstihdamı Bağlamında Suriyeli Eczacıların
Çalışma Hayatı

Beyza Albayrak

Yoksullukla Mücadele Alanındaki Sosyal Politikaların Sosyal Yardımlaşma ve
Dayanışma Vakfı Personelleri Tarafından Değerlendirilmesi: Sürdürülebilirlik
Temelinde Yoksulluk

Merve Mercan

Türkiye’de Başörtüsünün Dönüşen Temsil Anlamı

Türkiye’de Nitelikli Göçmen İstihdamı Bağlamında Suriyeli Eczacıların Çalışma Hayatı

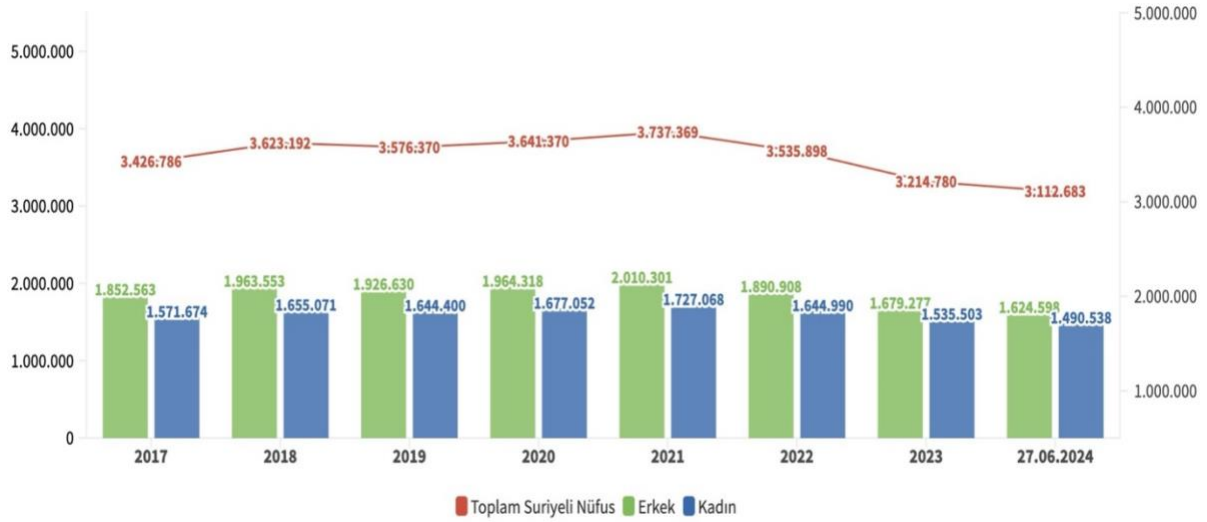
Zehra Yıldırım

Department of Sociology İstanbul Medeniyet University
zehrayildirim419@gmail.com

Özet

Göç, insanların savaş, ekonomik buhran, doğal afet, iklim olayları, kitlesel salgın hastalıklar, terör saldırıları gibi doğal ve politik sebeplerin yanı sıra sosyal, kültürel, eğitim, sağlık gibi insanların sosyolojik, psikolojik ve kültürel anlamda ihtiyaçlarını karşılama isteğinden ötürü çoğunlukla doğup büyüdüğü aslı (origin) topraktan, hedef (menzil- destination) bir yere gidişine ve yerleşik bir hâle gelişine denilmektedir (Beyaz, 2019).

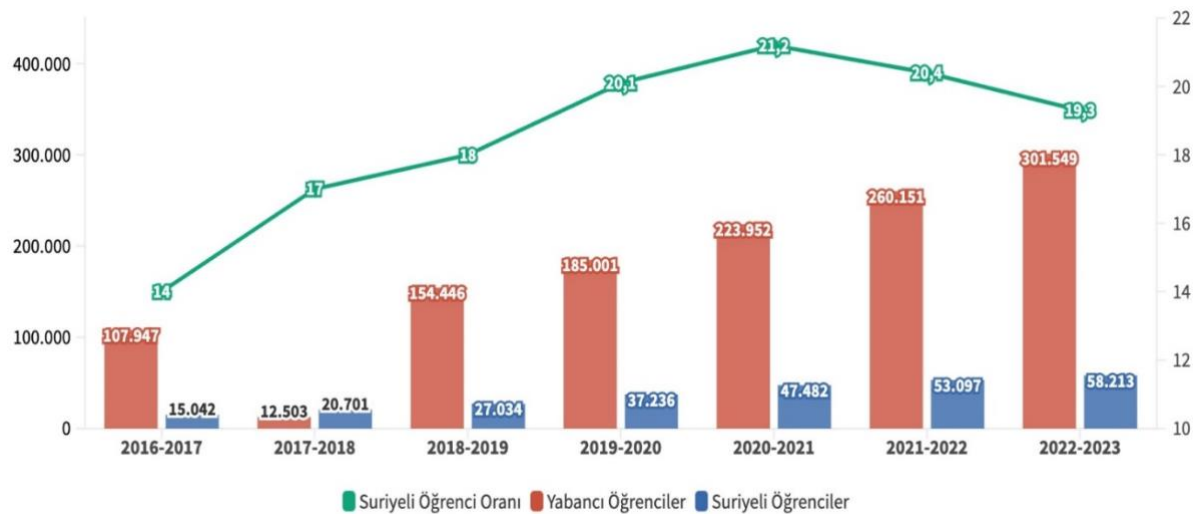
Göçün yarattığı etkiler bağlamında farklı çalışmalar yapılsa da Türkiye’de nitelikli göçmenler üzerine yapılan bir dizi çalışma bulunmaktadır. Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse Özkan ve Çelik’in 2017 yılında "Türkiye’de Yabancı Uyraklı Akademisyenlerin İstihdamı ve Karşılaştıkları Sorunlar" adlı çalışmaları dikkate değerdir. Bu çalışmada, yabancı akademisyenlerin dil bariyerleri, kültürel farklılıklar ve bürokratik engellerle nasıl başa çıktıkları tartışılmıştır. Bir diğer çalışma Yıldız (2018) tarafından yapılan "Göçmen Mühendislerin Türkiye’de İstihdamı ve Kariyer Gelişimi" başlıklı çalışmadır. Göçmen mühendislerin iş piyasasında karşılaştıkları zorluklar ve fırsatlar detaylandırılmıştır. Demir ve Aydın’ın 2019 yılında “Suriyeli sağlık profesyonellerinin Türkiye’ye Entegrasyonu: Doktorlar ve Hemşireler” makalelerinde Suriyeli doktorlar ve hemşirelerin Türk sağlık sistemine adaptasyonu ve profesyonel katkıları üzerinde durulmuştur. Kaya ve Toksoy (2020) tarafından yapılan "Nitelikli Göçmenlerin Türkiye’de İşgücü Piyasasına Entegrasyonu" başlıklı çalışmada ise nitelikli göçmenlerin iş bulma süreçlerinde karşılaştıkları engelleri ve işgücü piyasasındaki konumlarını incelemektedir. Bu minvalde Türkiye’ye aşağıda yer alan grafikteki göçmen nüfusunu dikkate alarak politika üretmesi oldukça önemlidir.

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı ve Mülteciler Derneği Raporları derlenerek yapılmıştır

Politika yapımcılar tarafından göçmen nüfusu dikkate alınarak üretilen politikaların başında eğitim gelmektedir. Türkiye’de yükseköğretimde Suriyeli öğrencilerin eğitim entegrasyonuna ilişkin yapılan önemli çalışmalarda bulunmaktadır. Polat’ın (2017) “Suriyeli Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Deneyimleri ve Beklentileri” adlı çalışmasına baktığımızda Suriyeli üniversite öğrencilerinin eğitim sürecinde dil bariyerleri ve kültürel farklılıkların, öğrencilerin akademik performansını ve sosyal uyumunu olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Bu araştırmalar ışığında Türkiye’de eğitim gören yabancı ve Suriyeli öğrencilere ilişkin veriler aşağıdaki grafikte yer aldığı gibi düzenli bir artış göstermiştir. Toplam yabancı öğrenci nüfusu içindeki oran son iki yılda düşüş gösterse de yükseköğretimde uygulanan entegrasyon politikalarının olumlu sonuçlarını ve Türkiye’nin uzun vadede işgücüne olan katkısı için oldukça iyimser bir tablo sunmaktadır.

Şekil 2: Türkiye’de Yükseköğretimde Eğitim Gören Suriyeli Öğrenciler ve Toplam Yabancı Öğrenci Sayısı İçindeki Oranı

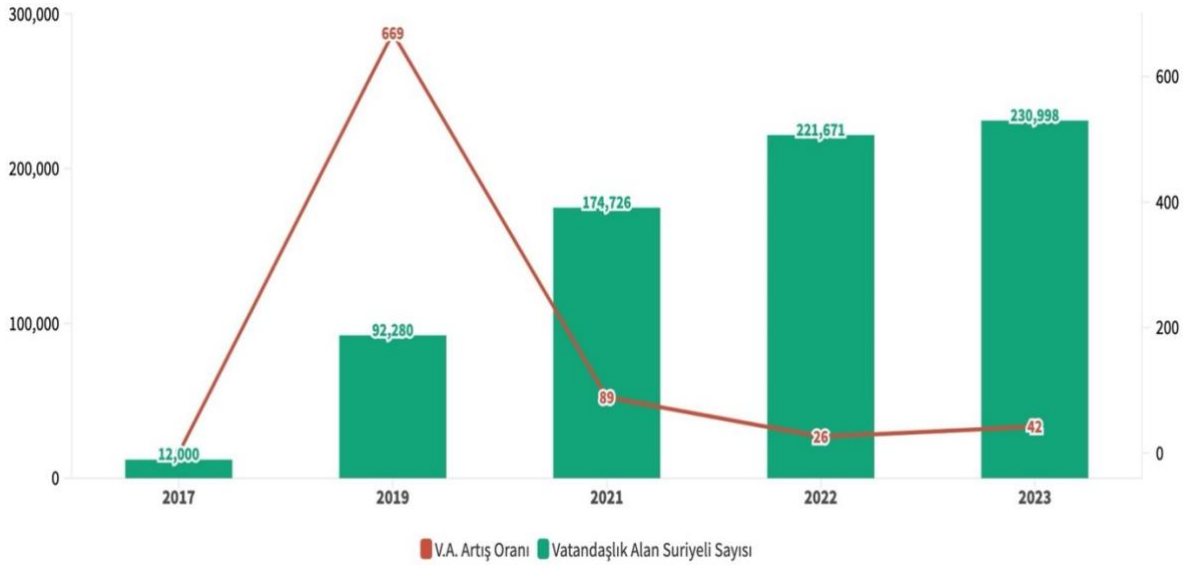

Kaynak: Syrian Dialogue Center, 2023 Raporu

Türkiye'de nitelikli göçmenlerin çalışma hakları ve hukuki statüsü üzerine çeşitli yasal düzenlemeler ve politikalar geliştirilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de nitelikli göçmenlerin hakları ve statüsü hakkında yapılan başlıca düzenlemeler ve çalışmalardan ilki “Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun” ile alakalı düzenlemelerdir. Türkiye'de yabancıların çalışma hakları 6735 sayılı "Uluslararası İşgücü Kanunu" ile düzenlenmiştir. Bu kanuna göre, Türkiye'de çalışmak isteyen yabancılar, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan çalışma izni almak zorundadır. Bir diğer kanun ise “Türk Vatandaşlığı Kanunu'dur.” 5901 sayılı "Türk Vatandaşlığı Kanunu" çerçevesinde, Türkiye'de uzun süreli ikamet eden ve belirli kriterleri sağlayan nitelikli göçmenlere vatandaşlık hakkı tanınmaktadır. Türkiye'de nitelikli göçmenlere ilişkin yapılan akademik çalışmalara bakıldığında Yılmaz (2020) tarafından yapılan "Türkiye'de Yabancı İşgücü ve Çalışma İzinleri: Hukuki ve Ekonomik Boyutlar" adlı çalışmasında nitelikli göçmenlerin hukuki statüleri ve çalışma hakları konusunda sorunlara ve çözümlere ilişkin görüşler yer almaktadır.

Araştırmamızın öznesi olan Türkiye'de nitelikli göçmen eczacıların çalışma hakkı, yasal statüsü ve Türk vatandaşlığı almış Suriyeli eczacıların durumu, hem genel eczacılık mevzuatı hem de mülteci ve göçmen politikaları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu minvalde Türkiye'de eczacıların çalışma hakkı ve yasal statüsü, 6197 sayılı "Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun" ve ilgili yönetmelikler ile düzenlenmiştir. Bu kanun ve yönetmeliklerin başlıca maddeleri şöyledir: “Eczacılık mesleğinin icrası ve eczanelerin işletilmesi, Sağlık Bakanlığı tarafından verilen izin ve lisanslar çerçevesinde gerçekleştirilir (madde1). Eczacılık fakültesinden mezun olanlar, Türkiye Eczacılar Birliği'ne kaydolarak mesleklerini icra edebilirler (madde 2). Eczane açmak isteyen eczacılar, gerekli izinleri almak ve belirli koşulları sağlamak zorundadırlar (madde 5). Yabancı uyruklu eczacıların Türkiye'de eczacılık yapabilmesi için denklik belgesi almaları ve gerekli sınavları geçmeleri gerekmektedir (madde 12). Bu maddeler ışığında Türk vatandaşlığı almış Suriyeli eczacılar, Türk vatandaşı statüsünde oldukları için diğer Türk eczacılar ile aynı hak ve yükümlülöklere sahiptirler.

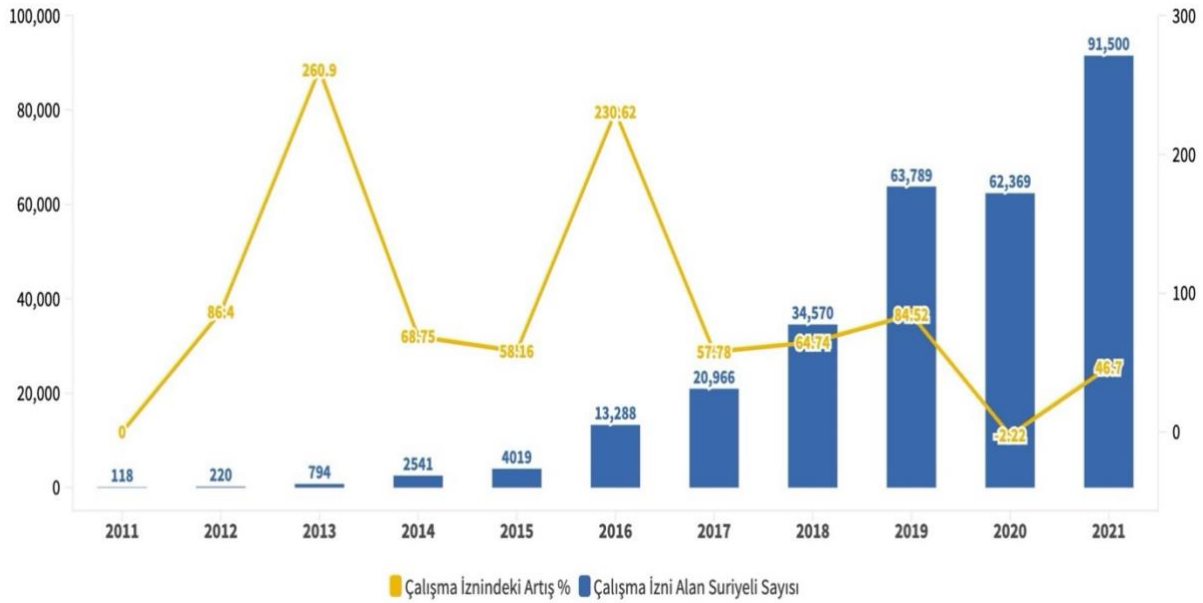
Şekil 3: 2017- 2023 Yılları Arasında Vatandaşlık Alan Suriyeli Göçmen Sayısı ve Vatandaşlık Alma Oranındaki Değişim

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı ve Mülteciler Derneği Raporları derlenerek yapılmıştır.

Türkiye’de nitelikli göçmenlerin hukuki statüsü ve çalışma hakları hem yasal düzenlemeler hem de uygulamalar açısından geniş bir kapsamda ele alınmaktadır.

Şekil 4: On Yılda Çalışma İzni Alan Suriyeli Sayısı ve Çalışma İzniindeki Artış Oranı (%)

Kaynak: Syrian Dialogue Center, 2023 Raporu

Bu bilgiler ışığında çalışmanın temel tezi, Türkiye’ye göç eden nitelikli Suriyeli eczacıların iş yaşamına entegrasyon süreçlerinin, sadece bireysel bir mücadele alanı değil, aynı zamanda Türkiye’nin sağlık sistemi ve göç politikaları bağlamında yapısal sorunları ortaya koyan bir vaka olduğudur. Bu çalışma, Suriyeli eczacıların Türkiye’deki mesleklerine entegrasyonunu, karşılaştıkları zorlukları ve topluma

katkılarını analiz ederek, Türkiye’deki nitelikli göçmen istihdamının nasıl iyileştirilebileceğine dair öneriler sunmaktadır.

Çalışmada kullanılan yöntem ve temel araçlara odaklanıldığında fenomenolojik araştırma deseni tercih edilmiştir. Bu desen, Suriyeli eczacıların Türkiye’deki entegrasyon süreçlerine ilişkin kişisel deneyimlerini derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır. Kartopu örnekleme yöntemi ile İstanbul'un Fatih ilçesindeki 7 Suriyeli eczacıya ulaşılmış ve bu kişilerle derinlemesine yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.

Görüşmeler sırasında katılımcılara yöneltilen sorular başlıca sorular şunlardır:

- Türkiye’de Suriyeli eczacıların mesleki entegrasyon süreçleri nasıl gerçekleşmektedir?
- Suriyeli eczacıların Türkiye’deki iş hayatında karşılaştıkları başlıca zorluklar ve engeller nelerdir?
- Bu eczacıların mesleki deneyimleri, Türkiye’deki eczacılık uygulamaları ile nasıl uyum sağlamaktadır?

Bu sorulardan hareketle çalışmanın bağlamı ve özgün yönünü ifade etmek gerekirse Türkiye’ye göç eden nitelikli göçmenlerin karşılaştıkları zorlukları sağlık sektörü özelinde ele alarak bir katkı sunmaktadır. Türkiye’nin 2011 yılından itibaren aldığı büyük Suriyeli göçmen akını, çeşitli meslek gruplarını ve özellikle nitelikli sağlık profesyonellerini de kapsamakta, ancak bu grubun mesleklerini icra etmelerindeki zorluklar üzerine sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Suriyeli eczacıların, Türkiye’deki dil bariyerleri, mesleki denklik ve vatandaşlık gibi bürokratik engellerle nasıl başa çıktıkları, mesleki entegrasyon süreçleri açısından incelenmektedir. Çalışmanın literatüre katkı sunacağı düşünülen hususlar aşağıdaki gibidir:

1. Nitelikli Göçmenlerin Entegrasyonu: Sağlık sektörü özelinde, Suriyeli eczacıların Türkiye’deki mesleki entegrasyon süreçlerini ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, nitelikli göçmenlerin entegrasyonunda karşılaştıkları sorunlar ve fırsatları daha geniş bir perspektife oturtmaktadır.

2. Dil Bariyerleri ve Denklik Süreçleri: Çalışma, mesleki denklik ve dil bariyerlerinin göçmenlerin iş gücüne katılımında ne kadar kritik bir rol oynadığını ortaya koyarak, bu süreçlerin daha iyi anlaşılmasına ve çözüm önerilerine katkı sağlamaktadır.

3. Göçmenlerin Mesleki ve Sosyal Uyum: Suriyeli eczacıların, yalnızca mesleki değil, sosyal hayata entegrasyon süreçlerindeki zorluklar ve bu süreçte karşılaştıkları ayrımcılık, literatürde göçmenlerin sosyal uyumu ve iş hayatındaki zorlukları anlamak için yeni veriler sunmaktadır.

Çalışmanın bulguları zorunlu göçün eczacılar üzerindeki etkileri, vatandaşlık ve denklik süreçleri ve meslek hayatındaki zorluklar olmak üzere üç temel başlık altında detaylandırılarak analiz edildi. Bunlar:

1. Zorunlu Göçün Eczacılar Üzerindeki Etkileri: Katılımcılar, Türkiye’ye geldikten sonra dil bariyeri, ekonomik sıkıntılar ve sosyal uyum sorunlarıyla karşı karşıya kalmışlardır.

2. Vatandaşlık ve Denklik Süreçleri: Eczacılar, Türkiye'de mesleklerini icra edebilmek için vatandaşlık alma ve denklik süreçlerinden geçmek zorundadır. Bu süreçler, zaman alıcı ve maliyetli olup göçmenlerin entegrasyonunu zorlaştırmaktadır. Dil bariyeri ise hem vatandaşlık hem de denklik süreçlerinde önemli bir engel olarak görülmektedir.

3. Meslek Hayatındaki Zorluklar: Suriyeli eczacılar Türkiye'de mesleklerine başlarken sadece bürokratik engellerle değil, aynı zamanda ayrımcılık ve ırkçılık gibi olumsuz sosyal faktörlerle de karşılaşmaktadır. Ancak eczanelerin toplumda önemli bir danışma merkezi olması, göçmen eczacıların mesleklerine devam etmelerini teşvik eden olumlu bir faktör olmuştur.

Bulgulardan hareketle şu çözüm önerileri sunulmuştur:

- **Dil Eğitimi ve Destek Programları:** Meslek odaları aracılığıyla dil kursları ve uyum programları yaygınlaştırılmalıdır.
- **Bürokratik Süreçlerin Basitleştirilmesi:** Denklik ve vatandaşlık süreçlerindeki bürokratik engeller azaltılmalı, bu süreçler hızlandırılmalı ve maliyetler düşürülmelidir.
- **Ekonomik Destek ve İstihdam Olanakları:** Göçmenlerin mesleklerine uygun işlerde istihdam edilmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, nitelikli göçmen, Suriyeli eczacılar, mesleki entegrasyon, çalışma izni, dil bariyeri, ayrımcılık.

Kaynakça

Altun, S. (2021). Türkiye'de nitelikli göçmenlerin sosyo-ekonomik adaptasyonu ve politikaları. Sosyal Politika ve Göç Dergisi, 6(2), 110-125.

Altunbaş, F. (2020). Türkiye'de Suriyeli üniversite öğrencilerinin entegrasyonu ve burs programları. Uluslararası Yükseköğretim Kongresi Bildirileri, 2(1), 95-110.

Aydın, S. (2019). Suriyeli göçmenlerin Türkiye'deki sosyo-ekonomik durumları ve entegrasyon süreçleri. Göç Araştırmaları Dergisi, 6(1), 45-60.

Beyaz, C. (2019). Kırsal göçmenin kimlik, aidiyet ve bağlılık mücadelesi: Rizeli göçmenler üzerine bir çalışma (Doktora Tez). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Çetin, A. (2019). Türkiye'de mevsimlik işçi göçü ve dairesel göç. Göç Araştırmaları Dergisi, 5(2), 134-150.

Demir, M. (2021). Dairesel göçün ekonomik etkileri: Türkiye örneği. Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 3(1), 45-60.

Demir, M. (2021). Suriyeli göçmen ailelerin ekonomik stratejileri ve göç kararları. *Ekonomi ve Göç Dergisi*, 3(2), 110-125.

Demir, M., & Aydın, S. (2019). Suriyeli sağlık profesyonellerinin Türkiye’de entegrasyonu: Doktorlar ve hemşireler. *Göç ve Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 78-92.

Demirtaş, Z., & Ünal, Y. (2018). Suriyeli üniversite öğrencilerinin entegrasyonu: Zorluklar ve çözüm önerileri. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*, 17(34), 45-67.

De Haas, H., Castles, S., Miller, M. J. (2022). Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası nüfus hareketleri (B. A. Evranos, Çev.). *Gav Perspektif*.

Gültekin, B. (2018). Suriyeli göçmenlerin Türkiye’ye göç sürecinde itici ve çekici faktörler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 78-92.

IOM. (2021). Göç ve entegrasyon: Türkiye’de nitelikli göçmenlerin durumu. *Uluslararası Göç Örgütü Türkiye Ofisi*.

İŞKUR. (2020). Türkiye’de yabancı uyruklu çalışanların istihdamı ve işgücü piyasasına katılımı. *Türkiye İş Kurumu*.

Kara, N. (2020). Türkiye’deki Suriyeli göçmenlerin sosyal ağları ve işgücü piyasasındaki konumları. *İş ve Toplum Dergisi*, 8(4), 150-175.

Karataş, S. ve Yıldırım, A. (2019). "Türkiye’de Suriyeli Sağlık Profesyonellerinin Entegrasyonu ve Çalışma Koşulları". *Hacettepe Üniversitesi Göç ve Araştırma Merkezi Dergisi*.

Kaya, A., Toksoy, G. (2020). Nitelikli göçmenlerin Türkiye’de işgücü piyasasına entegrasyonu. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 29(3), 234-250.

Kaya, N. (2021). "Suriyeli Göçmenlerin Sağlık Sektöründe İstihdamı ve Karşılaştıkları Zorluklar". *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

Özkan, B., & Çelik, S. (2017). Türkiye’de yabancı uyruklu akademisyenlerin istihdamı ve karşılaştıkları sorunlar. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 42(191), 58-75.

Polat, D. (2017). Suriyeli üniversite öğrencilerinin eğitim deneyimleri ve beklentileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 123-145.

Suriye ve Türkiye Diyalog Platformu. (2024). Rakamların diliyle Türkiye’deki Suriyelilere ait bazı veriler. <https://sydialogue.org/tr/rakamlarin-diliyle-turkiyedeki-suriyelilere-ait-bazi-veriler/>

Mülteciler Derneği. (2024). Türkiye’deki Suriyeli sayısı. <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>

6197 sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun ve ilgili yönetmelikler hakkında detaylı bilgi için [Mevzuat Bilgi Sistemi](#) web sitesi incelenebilir.

5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve ilgili düzenlemeler için [Resmi Gazete](#) web sitesine bakılabilir.

Yoksullukla M¼cadele Alanındaki Sosyal Politikaların Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Personelleri Tarafından Değerlendirilmesi: S¼rd¼r¼lebilirlik Temelinde Yoksulluk

Beyza Albayrak

Sosyal Hizmet Necmettin Erbakan niversitesi
shualbayrak@gmail.com

zet

1.Giriş

G¼n¼m¼zde yoksulluk t¼m d¼nyada önemli bir sorun haline gelmiştir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için yoksulluk bir zorluktur. Yoksulluğun kesin bir tanımı yoktur ancak genel olarak insanların yaşam için gerekli mal ve hizmetlere sahip olamaması olarak ifade edilebilir (Yaşar & Taşar, 2019, s. 118). Yoksulluk, tarih boyunca varlığını s¼rd¼rm¼ř bir olgudur. Ancak g¼n¼m¼zde yoksulluğun anlamı ve oluşma nedenleri birçok faktör¼n etkisi altında değişmiştir. Geçmişte yoksulluk daha çok doğal afetler, iklim koşulları gibi sebeplerle ortaya çıkarken g¼n¼m¼zde k¼reselleřme, kapitalizm, sanayileşme ve teknolojik gelişmeler yoksulluğun oluşmasında etkili olmuştur. Hatta g¼n¼m¼zde yoksulluk, kalıcı ve içinden çıkılmaz bir sorun haline gelmiştir (Y¼cel, 2017, s. 1). Yoksulluk sorunuyla m¼cadelede nedenlerin anlaşılması başlangıç noktasıdır. İstenilen sonuca ulaşmak için doğru neden üzerinde çalışmak gereklidir. Ancak insanın bir parçası olduğu sistemlerde, neden-sonuç ilişkisi insan davranışlarının sırlarının z¼mlenememesi ve makro sistem unsurlarının birbiriyle s¼rekli etkileşim halinde olması gibi sebeplerle belirsiz bir yapıdadır. Bir unsurun, başka unsurlardan bağımsız olarak soruna doğrudan mı yol açtığı, yoksa gerçekte başka bir nedenden kaynaklanan bir sonuç mu olduğu konusunda her zaman genel bir kabul bulunamamaktadır (zge, 2015, s. 117).

Her ülkede yoksulluğun boyutu farklılık göstermektedir. Ülkelerin yoksulluk d¼zeylerini belirlemek, yoksulluğu azaltmaya ve ülke n¼fusundaki yoksul kişilerin oranını d¼ř¼rmeye yönelik politikaların tasarımında önemlidir. Yoksulluk, k¼resel bir sorun olduğundan uluslararası kuruluşları, yoksulluğun boyutlarını anlamak için yoksulluğu ölçmeye ve çeşitli açılardan değerlendirmeye teşvik etmiştir (G¼m¼ř & Acar, 2023, s. 117.) T¼rkiye’de yoksulluk oranları ve gelir dağılımı konusunda yapılan araştırmalar önemlidir. T¼rkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) bu konuda resmi verileri sunan bir kaynaktır. (TÜİK), 2002 yılında hazırladığı Hane halkı B¼te Anketi ile T¼rkiye’de ilk defa yoksulluk sınırını ve yoksulluk oranını resmi olarak açıklamıştır. TÜİK, sonraki yıllarda da yoksulluk araştırmalarına devam etmiş ve T¼rkiye’deki fert yoksulluk oranlarını kıır-kent bazlı ayrımlarla açıklamıştır (İncedal, 2013, s. 47). 2023 yılında, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması sonuçlarına göre, T¼rkiye’de eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50’si dikkate alınarak hesaplanan yoksulluk oranı 0,5 puan

azalarak %13,9 olmuştur. Medyan gelirin %60'ı dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre hesaplanan yoksulluk oranı ise son yılda 0,1 puan artarak %21,7 olarak gerçekleşmiştir. (TÜİK, 2024).

Yoksulluğun karmaşık ve değişken bir sorun olması, bu sorunla mücadelede izlenecek politikaların da çok yönlü olmasını ve ülkelerin içinde bulundukları sosyo-ekonomik koşullara göre farklılık göstermesini gerektirir. Yoksullukla mücadele edilirken öncelikle karar verilmesi gereken, bu mücadelenin hangi yoksulluk türüne ve kimlerin yoksulluğuna yönelik olduğudur (Gündoğan, 2008, s. 48). Yoksullukla mücadele politikalarının değerlendirilmesinde önemli bir ölçüt, sosyal destek ihtiyacı olan bireylerin ve ailelerin sayısındaki değişimlerin yıllar içinde izlenmesidir. Yoksullukla mücadele politikalarında, yoksul hedef kitlenin yeteneklerini artırmayan politikaların etkili olamayacağı ve bağımlı bir yoksul kesimi oluşturarak yoksulluk kültürünü besleyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu noktada, mutlak yoksullar için sürekli sosyal destekler temel alınırken, göreceli yoksullar için koşullu desteklerin sağlanması da dikkate alınmalıdır (Özsoy & Karataş, 2021, s. 231).

Yoksullukla mücadele amacıyla hem doğrudan hem de dolaylı yöntemler geliştirilmiştir. Temel hizmetlerin, özellikle eğitim ve sağlık alanlarının kapasitesini artırmak ve gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmak için büyümeyi hızlandırma, dolaylı bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Yoksul hane halklarının yaşam standartlarını iyileştirmek için yapılan transferler, yoksulların kullandığı mal ve hizmetlere sübvansiyon verilmesi, asgari ücret uygulamaları, istihdamı artırmaya yönelik çalışmalar ve yoksullara yönelik kredi programları gibi doğrudan önlemler de bu çerçevede yer almaktadır (Yaşar & Taşar, 2019, s. 140).

Sürdürülebilirlik ve yoksulluk kavramları ihtiyaç ve adalet/eşitlik vurgusu ile birbirine bağlıdır. Yoksulluk, hem sürdürülebilirliği engelleyen bir faktör olarak ortaya çıkmakta hem de sürdürülebilirliğin sağlanamamasının bir sonucu olarak görülmektedir (Özgenç, 2013, s. 1). Yoksulluğun her türüne, Birleşmiş Milletler tarafından 2030 yılına kadar başlatılan 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'nin (SKH) ilk maddesiyle son verilmesi amaçlanmaktadır (UN 2023 Water Conference, 2023) (Ge vd., 2023, s. 2236). Temel insani ihtiyaçların karşılanmadığı bir ortamda diğer tüm hedefler ikincil hale gelir ve yoksulluğun ortadan kaldırılması diğer politikaların sürdürülebilir başarısı için bir ön koşuldur. Ayrıca yoksulluk düğümünün bir çıkarımı olarak her alanda alınan kararların etkisi yoksulluğu etkileyebileceğinden yoksulluk, tüm politika alanlarının ortak sorumluluğudur. Dolayısıyla kapsamlı bir yoksulluk stratejisi tek bir kurum tarafından koordine edilebilir ve yönlendirilebilir. Ancak yoksulluğun tek bir kurumla ortadan kaldırılması mümkün değildir (Özgenç, 2015, s. 133).

Yapılacak araştırma yoksullukla mücadele alanındaki sosyal politikaların Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı personelleri tarafından değerlendirilmesi ve sürdürülebilirlik temelinde yoksulluk kavramının anlaşılması açısından önemlidir. Yoksullukla mücadele alanındaki sosyal politikaların sürdürülebilir olup olmadığı ve bu politikaların yoksulluğa olan etkilerini araştırarak kısıtlı literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada dünyanın birçok gerçekten oluştuğunu, aynı durumla ilgili farklı kişisel görüşlerin olabileceğini ve böylece gerçeklerin sosyal ortamlarda yapılandığını temel alan, durumları ve olayları katılımcıların bakış açılarından anlamaya imkân sağlayan nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır (Büyüköztürk vd., 2020, ss. 12-13). Nitel araştırma ayrıca değişime karşı daha büyük toplumsal, yapısal, örgütsel engelleri ortaya çıkaran, sistemler içindeki insan deneyiminin karmaşıklığına ışık tutan ve nicel araştırmalarda belirgin olmayan zorlukları ortaya çıkarma potansiyeline sahip olan bir yaklaşımdır (Broom & Broom, 2024, ss. 182-183). Bu çalışma, bir varlığın zamana ve mekâna bağlı tanımlandığı ve özelleştirildiği, örnek olay çalışması olarak da bilinen durum çalışması olarak tasarlanmıştır (Büyüköztürk vd., 2020, s. 23). Durum çalışması, bir olgunun gerçek dünyada incelenmesi, araştırılması ve tanımlanması sürecidir. Bu olgu, kişiler, kurumlar, mekanlar, projeler veya programlar gibi çeşitli konuları içerebilir. Bu yöntem, genellikle derinlemesine analiz yapmak ve karmaşık ilişkileri anlamak amacıyla kullanılır (Ceylan Çapar & Ceylan, 2022, s. 295) Buna göre bu çalışmada, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı personellerinin deneyimlerinden yola çıkılarak yoksullukla mücadele alanındaki sosyal politikaların değerlendirilmesi ve sürdürülebilirlik temelinde yoksulluk olgusu derinlemesine araştırılacaktır.

2.2.Amaç/Araştırma Soruları

Bu araştırmanın amacı Konya’da farklı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarında görev yapmakta olan personellerin yoksullukla mücadele kapsamında yapılan politikalar hakkındaki değerlendirmelerini incelemek ve sürdürülebilirlik temelinde yoksulluk ile ilgili deneyimlerini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda:

1. Sosyal yardım programları (örneğin, nakit yardımları, gıda yardımları) yoksullukla mücadelede ne kadar etkili?
2. Bu programların hedef kitleleri kimlerdir ve ihtiyaçlarını ne şekilde karşılıyorlar?
3. Sosyal yardım kurumlarının personelleri, yoksullukla mücadelede hangi zorluklarla karşılaşılıyor?
4. Bu politikaların sürdürülebilirliği ve yoksulluğun azaltılması nasıl sağlanabilir?

2.3. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Konya’da Sosyal yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarında en az bir senedir çalışan sosyal yardım ve inceleme görevlilerinin ve büro personellerinin oluşturması planlanmaktadır. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemine göre seçilecek olup katılımcıların cinsiyet, görev kademesi, görev süresi gibi özellikler açısından farklılaşmasına dikkat edilecektir.

2.4.Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formuyla toplanması planlanmıştır. Bu yöntem, nitel araştırmada sıkça kullanılan bir yaklaşımdır. Katılımcılara genel veya açık uçlu sorular sorulur ve bu soruların yanıtları kaydedilir. Ardından bu yanıtlar yazıya dökülerek analiz edilir (Creswell vd., t.y.). Görüşmede kullanılacak Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu araştırmacı tarafından katılımcıların yoksullukla mücadele alanındaki sosyal politikaların değerlendirilmesiyle ilgili deneyim ve görüşlerini ortaya çıkarmak için amaç ve alt amaçlar dikkate alınarak ve literatür taraması yapılarak hazırlanan sorulardan oluşacaktır. Görüşme süresinin en az 20 dakika olması ve görüşmelerin yüz yüze veya uzaktan bağlantı ile gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Verilerin analizinde toplanan verilerin açıklanmasını ve anlamlandırılmasını sağlayan içerik analizi yöntemi tercih edilecektir (Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu şekilde yazıya dökülen görüşme kayıtları araştırmacı tarafından incelenir. İlk olarak kodlama işlemine tabi tutulur ve ardından bu kodlardan yola çıkılarak alt temalar ve temalara ulaşılır. Görüşmelere başlamadan etik kurul onayı alınacaktır.

2.5.Bulgular

Bu araştırmada Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıf personellerinin yoksullukla mücadele alanındaki politikalar hakkındaki deneyim ve düşüncelerinin değerlendirilmesi ve bu doğrultuda sürdürülebilirlik temelinde yoksulluk kavramının açıklanması amaçlanmıştır. Araştırmanın tamamlanmasıyla ana tema ve alt temalara ulaşılabilecektir. Elde edilen temalar, araştırmanın alt amaçları doğrultusunda sunulacak ve katılımcı görüşleriyle desteklenerek açıklanacaktır. Araştırma sonucunda ulaşılan bulgular, mevcut literatür ışığında tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Sosyal Politika, Sürdürülebilirlik Yoksulluk, Yoksullukla Mücadele, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı

Kaynakça

Broom, J., & Broom, A. (2024). Qualitative research methods: Powerful tools for understanding practice and informing change. *Journal of Hospital Infection*, 149, 182-183.
<https://doi.org/10.1016/j.jhin.2024.02.031>

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2020). Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri (28.). Pegem Akademi.

Ceylan Çapar, M., & Ceylan, M. (2022). Durum Çalışması ve Olgubilim Desenlerinin Karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 295-312.
<https://doi.org/10.18037/ausbd.1227359>

Creswell, J. W., Avcu, A., Eryiğit, D., Dinçer, D., Bakiler, E., Alçekiç, G., Ekşi, H., Çelik, H., Karsantik, İ., & Tuncel, M. (t.y.). Eğitim Araştırmaları: Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi. EDAM. <https://books.google.com.tr/books?id=bacEEAAQBAJ>

Ge, Y., Hu, S., Song, Y., Zheng, H., Liu, Y., Ye, X., Ma, T., Liu, M., & Zhou, C. (2023). Sustainable poverty reduction models for the coordinated development of the social economy and environment in China. *Science Bulletin*, 68(19), 2236-2246. <https://doi.org/10.1016/j.scib.2023.08.015>

Gümüş, B., & Acar, M. (2023). Türleri, Nedenleri ve Boyutlarıyla Türkiye’de ve Dünyada Yoksulluk Sorunu. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı), 92-105.

Gündoğan, N. (2008). Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele. *Ankara Sanayi Odası*, Ocak Şubat, 42-56.

İncedal, S. (2013). Türkiye’de Yoksulluğun Boyutları: Mücadele Politikaları ve Müdahale Araçları [Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi]. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.

Özgenç, N. (2013). Sürdürülebilirlik ve Yoksulluk İlişkisi [Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi]. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.

Özgenç, N. (2015). Sürdürülebilirlik Temelinde Yoksulluk Kavramının Yeniden Yorumlanması: Yoksulluk Düşümü. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0(35). <https://doi.org/10.21560/spcd.27045>

Özsoy, D., & Karataş, K. (2021). Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Uygulanan Sosyal Yardımlar. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 219-236. <https://doi.org/10.52835/19maysbd.814411>

Şahin, K. (2023). Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Rolü. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 4(1), 71-103. <https://doi.org/10.58658/kaypod.1193400>

TÜİK. (2024, Ocak 30). Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2023. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2023-53713>

UN 2023 Water Conference. (2023, Mart 22). United Nations. <https://sdgs.un.org/2030agenda>

Yaşar, S., & Taşar, M. O. (2019). Kavramsal Olarak Yoksulluk ve Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Politikalarının Etkileri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(38), 118-144. <https://doi.org/10.30976/susead.462905>

Yıldırım, Prof. Dr. A., & Şimşek, Prof. Dr. H. (2021). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (12.). Seçkin.

Yücel, B. N. (2017). 2000 Yılı Sonrası Türkiye’de Yoksulluk ve Sosyal Politika [Yüksek Lisans Tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.

Türkiye’de Başörtüsünün Dönüşen Temsil Anlamı

Merve Mercan

Sosyoloji Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
mercan.mrv@gmail.com

Özet

Başörtüsünün Türkiye’de tartışma konusu olmasına özellikle başörtüsü yasaklarıyla aşinayız. Başörtüsünün sembol anlamı, kentli/modern ya da kırsal/geleneksel anlamı gibi konular etrafında süregiden tartışmalar uzun yıllarca Türkiye gündemindeki yerini korumuştur. Fakat 2010’lu yıllarda yasaklar aşamalı bir şekilde kalksa bile başörtüsü ve başörtülü kadınlar hâlâ gündem olmaya devam etmekteydi. Gündem olan konular arasında başörtülü kadınların görünüşleri, giyimleri, tutumları, davranışları, tüketim alışkanlıkları, seçtikleri meslekleri gibi konuları görmekteydik. Böylelikle yasakların vermiş olduğu yılgınlık ve yorgunlukla kadınlar bu süregiden tartışmaları sorgulamaya başlamıştı: “neden hâlâ başörtülü kadınlar konuşuluyor?” Bu noktada ise başörtüsünün sembol anlamının kapsamı bize bu sorgulamaya geçerli bir cevap bulmada önemli görünüyor.

İslam’da örtünme kültürel ve antropolojik farklılıklar doğrultusunda tek bir biçime indirgenemeyecek çeşitliliktedir. Farz olduğu kabul edilen örtünme biçimi hakkında farklı yorumlar ve uygulamada farklı yaklaşımlar olsa da “ilgili âyette kelimenin baş örtüsü anlamına geldiği kesindir.” (Apaydın, 2011: 538) Böylelikle başörtüsü Müslüman kadınlar arasında yaygın pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de ise kadınların Türk modernleşmesinde Batılılaşma ve modernleşmenin taşıyıcısı (Berktaş, 2003: 106) olarak ön plana çıkarılmasıyla birlikte başörtülü kadın geçmişe dair, geleneksel bir dünyaya ait olarak kalmış böylelikle yeni, modern kamusal alandaki görünürlüğü hep bir tartışma konusu olagelmıştır. Artan kentlileşmeyle birlikte örtünmenin daha modern bir şekle bürünmesi, eşzamanlı olarak İslamcı siyasetteki yükselişle ilişkilendirilecek, başörtüsünün sembol anlamına dair spekülasyonlara sebep olacaktı. Tüm bunlar ise 90’lı yılların sonunda en katı haliyle uygulanan başörtüsü yasaklarıyla sonuçlanmıştır.

90’larda başörtüsünün özüne, amacına ilişkin niyet okumalar siyaset vasıtasıyla ortaya koyulup medyada konu olurken, 2010’larda ise başörtülü kadınların tüketim alışkanlıkları ve moda ile olan ilişkileri soruşturulmaya başlanmıştır. Akademik araştırmalarda ise 90’lı yıllarda İslamcı kadın kimliği (Göle, 2010), (İlyasoğlu, 1994) teması etrafında incelenen başörtülü kadınlar 2000’lerden sonra tüketim ve dindarlık arasındaki ilişkiyle ele alınmışlardır (Bilici, 2017), (Binark ve Kılıçbay, 2000). Böylelikle hem medyada hem de akademiye başörtülü kadınların görünüm, hal, tavır ve davranışlarının bir sembol üzerinden süregiden bir değerlendirmeye tabi tutulduklarını görmekteyiz.

Başörtüsü bir sembol olmakla aslında bir tür temsil anlamını da barındırır. Temsil ise karmaşık bir sürecin ürünüdür. Bir sembol ya da simgede temsil edilen şeyin anlamı sabit değildir. Benim araştırma yöntemimi şekillendiren inşacı yaklaşıma göre ise “şeylerin anlamı yoktur; temsil sistemlerini, kavramlar ve işaretleri, kullanarak anlamı biz inşa ederiz.” (Hall, 2017: 35-36) Anlamın bu şekilde

sürekli yeniden ve birbirinden farklı bir şekilde inşa edilen değişken bir sürecin sonucu ortaya çıkmasıyla başörtüsünün neden bu kadar tartışmalı olduğunu kavrayabiliriz. Bir diğer deyişle başörtüsü tartışmalarındaki sürekliliği sağlayan şey onun temsil anlamıdır. Böylelikle başörtülü kadınların hiç de sabit olmayan bir temsil anlamı zemininde tartışıldığı ortaya çıkmaktadır. Örtülü kadınların sürekli bir değerlendirmeye tabi tutuldukları temsil anlamının değişkenliği ortadayken aktörlerin kendilerinin bu noktada nasıl bir anlam alanını benimsediklerini bilmek önemli görünmektedir. Bu yüzden bu araştırmada başörtülü kadınların başörtülü olmaya dair kendi temsil anlayışları ortaya çıkarılmıştır. Öznelerin kendi temsil anlayışlarını nasıl inşa ettiklerini öğrenmek farklı şekillerde inşa edilen toplumsal temsilin bir parçasını teşkil ettiğinden önemlidir.

Peter Berger ve Thomas Luckmann'a göre (2018) gerçekliğin hem nesnel hem öznel boyutları olması dolayısıyla gerçekliğin inşası diyalektik bir süreci imler. Kimilerine göre dışsal bir gerçeklik olan başörtüsü de böylelikle hem içselleştirmenin hem de nesnelleştirmenin diyalektik sonucu olan bir sürece işaret eder. Bir diğer deyişle bir dini pratiğin aktörler düzeyinde içselleştirilmesi ve dışındaki ötekiler tarafından nesnelleştirmesi bu yüzden dini bir sembol olarak başörtüsünün temsil anlamının değişken özelliğini vurgulamaktadır. Toplumsal olarak inşa edilen gerçeklikle eyleyenler tarafından üretilen gerçekliğin geçişkenliği bu akış içerisinde bir kesiti anlamının mevcut süreçteki gidişat hakkında bir bilgi vermesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda bu çalışmada başörtülü kadınlarla gerçekleştirilen mülakatlar aracılığıyla mevcut temsil anlayışları açığa çıkarılmıştır.

Bu çalışmada başörtüsü hakkındaki tartışmalardaki sürekliliği sağlayan etmen olarak temsil meselesinin aktörleri tarafından benimsenen tarafını- başörtülü kadınların kendi temsil anlayışlarını- ortaya çıkarmak amacıyla nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş olup, İstanbul ve Ankara'da yaşayan 21 başörtülü kadınla yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Sürekli karşılaştırmalı analiz (constant comparison) ile henüz mülakatları gerçekleştirme aşamasında birbirinden farklı iki temsil anlayışı ortaya çıkmıştır. Kodlama ile eşzamanlı tekrar bir analiz sürecinde ise bu iki farklı temsil anlayışı daha belirgin bir hale gelmiştir. İki farklı temsil anlayışı üç ayrı kategoride görünür hale gelmiştir. Bunlar vaziyet ve gidişat, mesafe ve temsildir.

Vaziyet ve gidişat kategorisinde birinci grup katılımcıların negatif bir tutuma sahip oldukları gözlemlenmiştir. Buna göre bu katılımcılar gündelik hayatta karşılaşılan başörtülü kadınların durumuna genellikle olumsuz olarak tanımlayıp eleştirel yaklaşmaktadırlar. Gündemde sıklıkla karşılaştığımız başörtülü kadınların görünüşleri ve bununla ilgili olarak tesettür modası gibi konular hakkında da olumsuz düşüncelere sahip oldukları görülmüştür. Bu bağlamda moda kötü gidişata katkı yapan bir etken olarak ele alınmıştır. Katılımcıların gündeminde önemli bir yer teşkil eden başörtüsünden vazgeçen kadınlar meselesi ise birinci grup katılımcılar tarafından kötü vaziyet ve gidişatın bir yansıması olarak yorumlandığı görülmektedir.

İkinci grup katılımcılar ise vaziyet ve gidişat hakkında olumsuz bir kanaate sahip değillerdir. Başörtülü kadınların görünüş ya da tutumlarında geçmişe nazaran bir değişme varsa bunu olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmek yerine olağan olduğuna dair kanaatler bildirmişlerdir. Değişimle ilgili öne çıkan başlıklardan biri olan tesettür modasını ise kadınlara seçenek sunması ve çeşitliliğe katkı sunması bağlamında olumlu bir taraftan ele almaktadırlar. İkinci grup katılımcılar başörtüsünden vazgeçen

kadınların vazgeçme sebepleri üzerine düşünüp anlayış geliştirmeye önem verdikleri görülürken bu durumu da olağan bir süreç olarak gördüklerini belirtmişlerdir.

İki farklı temsil anlayışını ortaya çıkaran bir diğer kategori ise mesafe kategorisidir. Bu kategori başörtülü katılımcıların temsil anlayışında önemli bir etken olan benzer ya da öteki ile olan ilişkileri açığa çıkarmaktadır. Buna göre birinci grup katılımcı hem farklı (başörtülü veya dindar olmayan) hem benzer (başörtülü veya dindar olan) ötekine karşı derin bir mesafe benimsemiş görünmektedir. Bu mesafe bazen açık bazen ise örtük bir şekilde dile getirilmiştir. Diğer taraftan toplumsal mesafenin görünür olduğu bir alan olarak görülebilecek mekânsal ayrışma birinci grup katılımcılar arasında güçlü bir şekilde görülmektedir. Ayrıca yıllardır süregelen başörtüsü gündemini bu katılımcılar derin mesafenin bir yansıması olarak ele almaktadırlar.

Toplumsal mesafe konusunda ikinci grup katılımcıların görüşleri ise farklı öteki ile bir mesafe olduğu görülebilmekle beraber bunun birinci grup katılımcılarda olduğu gibi dışlayıcı ya da düşmanca bir tavır olmaması doğrultusunda soyut mesafe olarak gözlemlenmiştir. Kendilerinden oldukça farklı gördükleri başörtülü kadınlar bağlamında benzer ötekilerle ise derin bir mesafe geliştirdikleri görülmüştür. Bununla beraber mekânsal ayrışma birinci grup katılımcılarda olduğu gibi güçlü değildir; zayıf bir mekânsal ayrışma mevcuttur.

Son olarak ise katılımcıların kendi temsil anlayışlarını ortaya koyan çekirdek kategori olarak temsil kategorisinde birinci grup katılımcıların örtünmeyi İslam'ın bayrağı gibi bir sembolleştirme olarak kabul ettiklerini görmekteyiz. Bu grup katılımcı başörtülü olmaya yönelik ideal bir tanım ve beklenti atfetmişlerdir. Temsile atfedilen önem doğrultusunda başarılı ve kusurlardan arınmış bir temsil beklentileri olduğu gözlemlenmiştir.

İkinci grup katılımcı ise tanımlamalardan, beklentilerden, kalıplardan uzak; çeşitliliğin övüldüğü bir örtünme anlayışını benimsemektedirler. Kendilerinin doğru bulmadığı ideal başörtüsü temsiline cinsiyet ve sınıfla ilgili yönüne dikkat çekerek, başörtüsünü ona yüklenen temsil anlamından ayırtırmayı önemli bulmaktadırlar. Başörtüsü gündemini ise başörtüsünün temsil anlamının kaçınılmazlığına bağlamaktadırlar.

Böylelikle bu araştırmada başörtüsü tartışmalarındaki sürekliliği sağlayan etmenin temsil olduğu öne sürülmüş; temsiline ise toplumsal olarak inşa edilegelmekte olan dinamik bir özellik gösterdiği belirtilmiştir. Karmaşık bir süreç vasıtasıyla inşa edilegelen başörtüsü temsiline öznelere tarafından nasıl algılandığının gösterilmesinin mevcut duruma ve geleceğe yön veren dönüşüme ışık tutacağı düşüncesiyle nitel bir araştırma yürütülmüştür. Elde edilen verilere göre ise kentli başörtülü kadınların biri makbul sınırlar ve beklentilerle idealleştirilmiş, öteki ise tüm bu idealize edilmiş sınır ve beklentilerden uzak iki farklı temsil anlayışı olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Başörtülü kadınlar, başörtüsü gündemi, sembol, toplumsal temsil, gerçekliğin toplumsal inşası.

Kaynakça

Apaydın, H. Y. (17. 01. 2024) "TESETTÜR", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesettur#1> (17.01.2024).

Berger, P. L., & Luckmann, T. (2018). Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi (V. S. Öğütle, Çev.). Atıf Yayınları: Ankara.

Berktaş, Fatmagül. (2003). Tarihin Cinsiyeti. Metis Yayınları: İstanbul.

Bilici, M. (2017). İslam'ın Bronzlaşan Yüzü: Caprice Hotel Örnek Olayı. İçinde İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: İslam ve Kamusal Alan Üzerine bir Atölye Çalışması. İstanbul: Metis Yayınları.

Binark, M., & Kılıçbay, B. (2000). Tüketim Toplumu Bağlamında Türkiye'de Örtünme Pratiği ve Moda İlişkisi. Ankara: Konrad Adenauer Vakfı.

Göle, N. (2010). Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme. Metis Yayınları.

Hall, S. (2017). Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları (İ. Dündar, Çev.; Birinci basım). Pinhan Yayıncılık.

İlyasoğlu, A. (1994). Örtülü Kimlik: İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri. Metis Yayınları.

12. Oturum
İktisat & İşletme
Oturum Başkanı: İsa Yılmaz

Salon 3
5 Aralık Perşembe
11:30 – 13:00

Halil Çelik

Bir Orta Çağ İktisat Tarihçisi Makrizi'nin İktisat Bilimine Katkıları

Ifet Bilir, Melek Nur Osanmaz

Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomik Stratejiler: Temel İlkeler, Güncel
Yaklaşımlar ve Geleceğe Dönük Yönelimler

Melek Nur Osanmaz, Samet Gürsoy, Ifet Bilir

Sukuk Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bazı İslam Ülkeleri Üzerine Uygulama

Bir Orta Çağ İktisat Tarihçisi Makrizi'nin İktisat Bilimine Katkıları

Halil Çelik

İslami İlimler İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

h.celik1975@gmail.com

Özet

Batının etnosentrizmi veya etnik merkeziyetçi yaklaşımı, iktisat düşünce tarihi alanında da kendini göstermektedir. Günümüz iktisat düşüncesini oluşturan teoriler Batı menşeli olarak karşımıza çıkmaktadır ve iktisat düşünce tarihini tedvin çalışmaları özellikle de Orta Çağ'da yaşamış Arap ve Müslüman iktisatçıların katkılarını içermemektedir. Batı entelijansiyası İslam medeniyetinin modern ekonominin gelişimine katkılarını görmezlikten gelerek iktisat düşünce tarihini, Orta Çağ boyunca (M.S. 500-1000) 5'inci yüzyılda Yunan ve Roma toplumundan başlatıp iktisadi ekollerin ortaya çıkmaya başladığı 18'inci yüzyıldaki Batılı Avrupa toplumlarıyla son bulan tamamen Avrupa orjinli bir olgu olarak göstermektedir. İbn Haldun'un MS 14. Yüzyılda yazdığı Mukaddime adlı eserinde ortaya koyduğu ve 20. yüzyılın sonlarına doğru "Laffer Eğrisi" olarak bilinen teoriye haksız bir şekilde Arthur Laffer'in adı verilmiştir. Keza bir diğer Orta Çağ İslam iktisatçısı ve İbn Haldun'un öğrencisi Makrizi de MS 14. yüzyılın başlarında kendi geliştirdiği ve 16. yüzyılda Thomas Gresham tarafından yeniden keşfedilen, "kötü para iyi parayı kovar" şeklinde sloganik bir ifade ile özetlenen "Gresham Kanunu" tezinin temellerini atmıştır. Bu teoride biri ucuz diğeri değerli iki madenden basılan ve değerli olanın tedavülde kalkmasına yol açan aşırı madeni para arzına atıfta bulunmaktadır. Bu yüzden kendisi Fischer'den asırlar önce "Paranın Miktar Teorisine" dikkat çekerek para miktarında meydana gelebilecek bir artış veya azalışın fiyatlar genel düzeyine yansıdığını asırlar önce belirlemiştir. Makrizi kendi döneminde pahalılık ve günümüzde enflasyon olarak tanımlanan sorunu doğal afetlere ve insan hatasından kaynaklı sebeplere bağlayarak çözümü de öncelikle bu sebeplerin ortadan kaldırılmasında görmektedir. İnsan hatasından kaynaklı sebepleri de yolsuzluk, rüşvet, adam kayırmacılık, liyakatsiz atamalar, tekelcilik, aşırı vergiler, devletin ticarete müdahalesi ve yanlış para politikası olarak özetlemektedir.

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski olan ekonomik krizlerin çözümünde tarihi tecrübelerden istifade etmek, krizlerin çözümünde önemli bir mihenk taşı oluşturmaktadır. Krizlerin sebepleri ve çözümleri farklılık arz etse de temel sebep ve çözüm önerileri aşağı yukarı aynıdır. Tarihi tecrübeler krizlerin yönetiminde birer ham madde görevi görmektedirler. Bu minvalde krizler entelektüel devrimler için bir ilham kaynağı olmuştur. Mısır'ın 15'inci yüzyılda yaşadığı ekonomik kriz ve 1929'daki Büyük Buhran yeni entelektüel fikirleri harekete geçirmiştir. (Jarhi, 2021)

Bu çalışmanın konusu olan Ebu Muhammed Takıyüddin Ahmed el- Makrizi, (766-845/1364-1442) Mısır'ın Kahire kentinin Burcuven semtinde dünyaya geldi. Bugünkü Lübnan'ın Ba'lebek şehrinin Makarize semtinden Mısır'a göç eden bir aileye mensuptur. Dedesi Şeyh Muhyiddin Ebu Muhammed

Abdülkadir b. Muhammed b. İbrahim, Kahire'ye birkaç defa gitmiş, ancak Mısır'da kalmamış ve 733 (1332) yılında Şam'da vefat etmiştir. Babası Alaaddin Ali b. Abdülkadir daha sonra Kahire'ye gelip buraya yerleşmiş ve 779'da (1377-78) vefat edinceye kadar Kahire'de yaşamıştır. (Seyyid, 2003; 448)

Hocası İbni Haldun'dan çokça etkilenen Makrizi, fikirlerini bilimsel olgular ve metodolojik analizler üzerine kurdu. Gözlem, karşılaştırma ve deneye dayalı bir araştırma yöntemi benimsemektedir. Kendi çağındaki hâkim yöneticilere muhalefeti bağlamında tıpkı hocası gibi nesnellığe ve ilmi eğilime odaklandı. Epistemolojinin kurallarını benimseyip uygularken ilmi araştırmalarında sıdk ve doğruluğu bilimin temel anahtarı olarak gördü. Bu bağlamda şüphecilik ve araştırma, görüşlere ve ekollere uymama, makasid veya hedeflerden şaşmama ve sebeplerin araştırılması, yoğunlaştığı en önemli noktalardır. (Haras, 2014;50)

Literatür taraması

Teorik çerçevesini Makrizi'nin iktisadi krizlerle ilgili kaleme aldığı “İğasetü'l-Umme bi-Keşfi'l-Gumme” adlı eserinin oluşturduğu bu makalede, Makrizi'nin Orta Çağ'da İslam dünyasının yetiştiği önemli iktisat tarihçilerden biri olması yanı sıra muhtesiplik ve kadılık gibi dönemin ekonomisinin hem teorisine hem uygulamasına vakıf olmasından hareketle iktisadi krizlere ilişkin tezleri ele alınmakta ve günümüz iktisat bilimine katkıları sunulmaktadır.

Esasında genel olarak Batılı iktisatçıların ortaya koyduğu bazı teorilerin -Gresham Kanunu, Laffer Eğrisi, Para Miktarı Teorisi gibi- kökleri İbn Teymiyye, İbn Haldun ve Makrizi gibi Orta Çağ İslam iktisatçılarına dayanmaktadır. Dolayısıyla dünyanın bugün yaşadığı küresel ekonomik krizlere çözüm bulmak için klasik İslam iktisatçıların görüşlerine ve eserlerine başvurmak elzemdir.

Günümüz iktisat düşüncesini oluşturan teoriler genel olarak Batı orijinli olarak karşımıza çıkmaktadır ve iktisadi düşünce tarihini tedvin çalışmaları özellikle Orta Çağ'da yaşamış Müslüman düşünürlerini katkılarını yeterince içermemektedir. (El Ani, 2020)

İktisat düşünce tarihi araştırmaları, Plato ve Aristo'nun ekonomiye ilişkin tespitleriyle başlayıp doğrudan 18'inci yüzyıla atlamaktadır. Diğer çağlarda ve özellikle İslam medeniyeti gölgesinde ortaya konulan ilmi çalışmalar görmezden gelinmektedir. Bu çalışma, literatürdeki bu eksikliği giderme çabası olarak görülebilir.

Makrizi de döneminin iktisadi krizlerini ele alırken tarihteki benzer krizlere atıfta bulunmuştur. Bu minvalde yaşadığı dönemin ve önceki dönemlerin iktisadi krizlerini ele alırken para sorununa yoğunlaştı. Parayla ilgili görüşlerine İğasetü'l-Umme bi-keşfi'l-Gumme” ve “İslami Paralar: Şuzuru'l-Ukud fi zikri'n-Nukud” adlı risalelerinde detaylıca yer vermektedir.

“İslami Paralar” adlı risalesinde Makrizi, İslam ülkelerinde İslam öncesi ve sonrası dönemden kendi dönemine kadar paranın gelişim serüvenini anlatıyor. Bu bağlamda kitabı üç kısma ayırmak mümkün. Eski paralar, İslami paralar ve son olarak Mısır'daki paralar. Mısır'ın o dönem yaşadığı felaketin yakın

sebepler ve faktörlerini analiz etmekle kendini sınırlamayan Makrizi, tarihçi yönünü konuşarak bu felaketin tarihsel köklerine inmeye çalışmaktadır. (Orman, 2015)

Mısır'da doğan ve 80 küsur yaşında vefat eden Makrizi, Kahire ve Şam'da idari, eğitim ve yargı gibi devlet görevlerinde yer aldı. Mısır'ın başına gelen krizleri ve başta parasal olmak üzere bu krizlerin nedenlerini teşhis etmesi, iktisat tarihini izlemeye ve bazı iktisadi gerçekleri açıklamaya yönelik artan ilgisi nedeniyle iktisatçıları arasında sınıflandırılmaktadır. Eserlerinde genel hatlarıyla şu iktisadi konular üzerinde durmaktadır: (Garbi,2013;8)

- Türleri, tarihleri ve konumları açısından piyasalar, kendi zamanına göre hem eski hem de modern.
- İslam devletleri tarihinin bazı aşamalarını karakterize eden idari ve ekonomik yozlaşma.
- Devletin kamu bütçesi, hazırlanma yöntemleri, çağlar ve ülkeler boyunca geçirdiği sistemler.
- Para, geçirdiği aşamalar ve farklı para politikaları.
- Haçlı Seferleri sonrası dönemde Akdeniz'de hâkim olan ekonomik sistemler.
- Vergilerin fiyatlarla ilişkisi (verginin yükünün nihai tüketiciye aktarılması).
- Ağırlık ve ölçü birimleri (bu konuya özel bir cilt ayırmıştır).

İğase'nin Adel Allouche tarafından Mamlük Economics: A Study and Translation of al-Makrizi's Ighathah kitabı salt bir çeviri olmamakla birlikte Memlûk ekonomisi çalışmaları için önemli bir kaynaktır. Eser konuyla ilgili yapılan modern araştırmalarından da istifade etmesi ve Memlûk dönemindeki gıda fiyatları ve para sistemini aktarması açısından değerli bir çalışmadır.

Makrizi'yle ilgili Türkçe literatür incelendiğinde özellikle iktisadi görüşleriyle ilgili neredeyse hiçbir tez çalışmasının yapılmadığı görülmektedir. Daha çok Makrizi'nin tarihçi ve hadisçi yönüyle ilgili akademik çalışmalar yapılırken yazılan makaleler de sınırlı olup genelde İngilizce kaynaklar üzerinden hazırlanmıştır.

Rahmetli Sabri Orman, İğase ile ilgili kaleme aldığı "İslami Düşünce Geleneğinde İktisadi Krizler Meselesi: Makrizi ve İğasetü'l-Umme bi Keşfi'l-Ğumme" adlı makalesinde Makrizi'nin kriz analizi ile ilgili düşüncelerine yoğunlaşmıştır. (Orman, 2015)

Makrizi'nin ıslah planı

Dr. Şevki Dünya, Makrizi'nin krizlerin çözümü için sunduğu ıslah planının dinamiklerini dört başlık altında topluyor. Birincisi devlet kademelerine yapılan atamalarda olgun politikalar izlenerek ahlak, dürüstlük ve nezihlik olmak gibi vasıfların öncelenmesi ve bu koşulları sağlamayanların devlet kurumlarından uzaklaştırılması. İkincisi tarım arazilerinin kullanımı ve dağıtımıyla ilgili politikaların değiştirilerek yönetici ve emirlerin ikta ve tekkelci yöntemlerinden uzak tutulması. Üçüncü olarak mali

sistemin kapsamlı ıslahı çerçevesinde vergi ve harçların gözden geçirilmesi, kamu harcamalarının azaltılması ve liyakatli görevlilerin bu işleri yapması. Son olarak krizlerin ana sebebi olarak gördüğü hâkim para politikasının değiştirilmesi. (Dunya, 1984)

Sonuç

Sonuç olarak tarihi tecrübeler kriz yönetimi için istifade edilebilecek birer ham madde olarak görülmektedir. Geçmiş dönemlerde yaşanan iktisadi krizlerin sebepleri üzerinde durmak, mevcut ve gelecekteki krizlerin çözümü yolunda atılmış önemli bir adımdır. Makrizi'ye göre krizlerin okunması, gerçek sebeplerini de gözler önüne serecektir. Bu sebepleri hükümetlerin yolsuzluğa bulaşması, izledikleri yanlış politikalar, planlama, yetişmiş insan kaynağının olmaması, denetimin bulunmaması ve paranın değerinde yapılan oynama olarak açıklıyor. Dolayısıyla Makrizi'nin pahalılık ve para politikasına ilişkin analizleri, onun Batılı iktisatçılardan asırlar önce bu tür krizlere çözümler sunduğunu, günümüz ekonomi teorilerinin ilk tohumlarını atarak iktisat bilimine önemli katkılar içerdiğini gösteriyor.

Anahtar Kelimeler: Makrizi, pahalılık, enflasyon, para, Orta Çağ

Kaynakça

Jarhi, Mabid Ali (2021), “Ekonomik Analiz: İslami Bir Perspektif 1”, Albaraka Yayınları, 1. Baskı.İstanbul, Türkiye. (El Ani, 2020)

Orman,S. (2015). İslami Düşünce Geleneğinde İktisadi Krizler Meselesi: Makrizi ve İğasetü'l-Umme bi Keşfi'l-Ğumme adlı Eseri. N.Eroğlu, İ.Eroğlu, H.İ.Aydın (Ed.), İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi: Prof Dr. İlker Parasız'a Armağan kitabı içinde (ss.396-429). Ankara: Orion Kitabevi.

Şahin, Hakan (2019), İktisadi ve Fıkhi Yönleriyle Para Üretimi, Albaraka Yayınları, 1. Baskı. İstanbul, Türkiye.

Garbi, A.Ammar (2013) El-Makrizi: İshamatihi'l-İlmiyyeti Fi İhtivai'l-Ezmatı'l-İktisadiyyeti, El-iktisadu'l-İslami el-Alemiyye Dergisi, Sayı 10, 31 Mart 2013, S8-13, Şam, Suriye.

<https://kantakji.com/2445/>

İstanbuli, Yasin (2017). El-Fikrû'l-İktisadi fi Hadaratina: El-Makrizi Enmuzecen, <https://muslims-res.com/%d8%a7%d9%84%d9%81%d9%83%d8%b1-%d8%a7%d9%84%d8%a7%d9%82%d8%aa%d8%b5%d8%a7%d8%af%d9%8a%d9%91-%d9%81%d9%8a-%d8%ad%d8%b6%d8%a7%d8%b1%d8%aa%d9%86%d8%a7-%d8%a7%d9%84%d9%85%d9%82%d8%b1%d9%8a%d8%b2%d9%8a/>

Islahi, A.A. (2009), “Ahmad bin Ali Al-Maqeizi, Encyclopaedia of Islamic Economics, Vol. 1, London: The Encyclopadia if Islamic Economics.

Dünya, Şevki (1984). Alami'l-İktisadi'l-İslami, Dördüncü kitap, İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi, Cilt 4, 1. Baskı, Mektebetü'l-Harici, Riyad, Suudi Arabistan.

Seyyid, E.Fuad (2003). Makrizi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara.

Haras, Semir (2014). El-Fikrul-ictimai ve'l-İktisadi leda'l-Makrizi, Mecelletü'l Adab ve'l-ulumu'l-ictimaiyye, Belide Üniversitesi-2 Yayınları, Sayı 11, Haziran 2014, S 44-61, Cezayir

Makrizi, T. Ahmed (1940). İğasetü'l-Ümme bi-Keşfi'l-Gumme, Yayına hazırlayanlar: Muhammed Mustafa Ziyade ve Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal, Matbaatü lecneti't-Telif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1940, Kahire, Mısır.

Makrîzî, Ahmed (1998). Resâilü'l-Makrîzî, Ramadan el-Bedri – Ahmet Mustafa Kasım, Darul Hadis, Kahire, Mısır.

Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomik Stratejiler: Temel İlkeler, Güncel Yaklaşımlar ve Geleceğe Dönük Yönelimler

Ifet Bilir ^{1,*} & Melek Nur Osanmaz ²

¹ İktisat İnönü Üniversitesi

² İşletme Yönetimi Gaziantep Üniversitesi

ifetbilir02@gmail.com

Özet

Sürdürülebilirlik hem mevcut hem de gelecek kuşakların gereksinimlerini sağlamak amacıyla sınırlı kaynakların etkin ve sorumlu bir biçimde yönetilmesini ifade eden bir kavramdır. Bu anlayış, kaynakların tükenmeden korunmasını ve sürdürülebilir tasarımların geliştirilmesini ifade etmektedir. Sürdürülebilir süreçler, kaynak kullanımını optimize ederek israfları en aza indirmeyi hedefler. Bu yaklaşımlar, kaynak verimliliğini artırarak hem mevcut hem de gelecekteki ihtiyaçların dengeli bir şekilde karşılanmasını sağlamaktadır. Böylece, sürdürülebilirlik, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları arasında uyum sağlayarak, uzun vadeli sürdürülebilir gelişmeyi mümkün kılmaktadır.

Ekonomik verimliliğin artırılması ve çevresel korumanın sağlanması amacıyla tartışılan sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramları, günümüz refahının mevcut kuşak tarafından nasıl elde edildiğini ve gelecekteki nesillerin refahını nasıl sürdürebileceğini açıklamaya yönelik entelektüel çabaları temsil etmektedir. Bu kavramlar, özellikle ekoloji ve ekonomik büyüme gibi disiplinlerle ilişkilendirilmekte olup, artan nüfusun gereksinimlerini karşılamaya ve çevresel sorunları önlemeye yönelik sorunlara dikkat çekmektedir. Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma hem mevcut toplumsal refahın korunmasını hem de gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan bir dizi strateji ve yaklaşımla popülerlik kazanmıştır. Bu çerçevede, sürdürülebilir kalkınma, kaynakların etkin ve adil bir şekilde kullanılması gerekliliğini vurgularken, ekosistemlerin korunması ve toplumsal eşitlik gibi unsurları da kapsamaktadır (Saraç & Alptekin, 2017, s. 20). Kalkınma, sadece ekonomik büyümeyi değil, bu büyümenin adil bir şekilde paylaşılmasını, sosyal adaleti sağlamayı ve gelecek nesillerin kaynaklarını korumayı da içermektedir. Bu bağlamda, kalkınma süreci; toplumsal ilerleme, çevresel koruma ve kaynakların etkin kullanımı ile ilişkilidir ve mal ile hizmetlerin nicel artışından öte bir anlayışı temsil etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1970'lerde uluslararası gündemde önemli bir yer edinmiştir. İlk uyarı, 1972'de Roma Kulübü tarafından yayımlanan "Büyümenin Sınırları" raporunda yapılmış, ardından 1987'de Birleşmiş Milletler 'in "Ortak Geleceğimiz" (Brundtland Raporu) raporuyla kavramın temelleri atılmıştır. 1992'de Rio de Janeiro'da yapılan Yeryüzü Zirvesi, sürdürülebilir kalkınmayı küresel bir strateji olarak benimsemiştir (Peşkirioğlu, 2016 :5-9).

Sürdürülebilir kalkınmaya dair çözümler, zamanla kavramın iktisadi, sosyal ve çevresel boyutlarına odaklanmıştır. Munasinghe (2001) tarafından geliştirilen yaklaşıma göre, sürdürülebilir kalkınmanın başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için disiplinlerarası bir çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonomi

disiplini, genellikle mal ve hizmet tüketiminin artırılması yoluyla insan refahını iyileştirmeye yönelik bir hedef gütmektedir. Çevresel boyut ise ekosistemlerin bütünlüğünü ve dirençliliğini koruma amacını taşırken, sosyal boyut insan ilişkilerinin zenginleştirilmesi ve güçlendirilmesine, ayrıca bireylerin ve toplulukların hedeflerine ulaşmalarını sağlama konularına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma hem ekonomik büyümenin sağlanmasını hem de ekosistemlerin korunmasını ve sosyal eşitlik ile refahın teşvik edilmesini amaçlayan kapsamlı bir yaklaşımı ifade etmektedir. (Munasinghe, 2009: 34-35).

Özetle sürdürülebilir kalkınma, ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlardan oluşan bir üçgen içinde değerlendirilmektedir. Ekonomik sürdürülebilirlik, ekonomik büyümenin sürdürülebilir bir şekilde sağlanmasını ve ekonomik kaynakların verimli kullanımını hedeflemektedir. Çevresel sürdürülebilirlik, doğal kaynakların korunmasını ve ekosistemlerin sağlığının sürdürülmesini amaçlamaktadır. Sosyal sürdürülebilirlik ise toplumsal eşitlik, adalet ve refahın artırılmasını ifade etmektedir. Bu boyutların entegrasyonu, sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin başarısı için elzemdir. Ekonomik politikalar, bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde kullanılan araçlardır. Bu araçlar arasında yeşil ekonomi teşvikleri, döngüsel ekonomi uygulamaları, karbon fiyatlandırma vs. yer almaktadır. Ekonomik politikaların bu hedeflerle uyumlu olması, sürdürülebilir kalkınma süreçlerini desteklemektedir.

Günümüzde sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik politikalar üzerine çeşitli teoriler geliştirilmiştir:

Yeşil Ekonomi Modeli: Yeşil ekonomi, çevresel sürdürülebilirliği ekonomik büyüme ile dengelemeyi amaçlamaktadır. Bu model, çevre dostu teknolojilere ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımları teşvik etmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) tarafından yayımlanan 2023 raporlarına göre, yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımlar, karbon emisyonlarını azaltmada ve enerji güvenliğini artırmada önemli rol oynamaktadır. Örneğin, güneş ve rüzgâr enerjisi projeleri, fosil yakıtların kullanımını önemli ölçüde azaltarak çevresel etkileri minimize etmektedir (IEA, 2023: 12). Yeşil Mutabakat, iklim değişikliği ve çevresel bozulma tehditlerine yanıt olarak sunulan bir büyüme stratejisinden daha fazlasını temsil etmekte ; derin ve kapsamlı bir dönüşüm programıdır (TÜSİAD,2021:6) AB sanayi stratejisi, sürdürülebilir ekonomi yönünde önemli bir dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşümün merkezinde, aşağıda açıklanan döngüsel ekonomi yaklaşımı yer almaktadır.

Döngüsel Ekonomi Yaklaşımı: Döngüsel ekonomi, kaynakların sürekli olarak yeniden kullanılmasını ve atıkların minimize edilmesini hedefleyen bir yaklaşımdır. Bu model, ürünlerin yaşam döngüsünü uzatmayı ve atıkları geri dönüştürmeyi teşvik etmektedir. Sanayi sektöründe bu stratejiler, maliyetleri düşürürken çevresel etkileri azaltmaktadır. Geri dönüştürülmüş malzemelerin kullanımı, üretim sürecindeki atık miktarını azaltmaktadır. Döngüsel ekonomi, doğrusal "al-yap-tüket-at" modeline bir alternatif olarak gelişmiş olup, AB için kaynakları sürekli döngüde tutma, israfı en aza indirme ve etkin kaynak yönetimini desteklemenin yanı sıra rekabet ve kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir ekonomik modeldir (TÜSİAD,2021:8).

Karbon Fiyatlandırma ve İklim Politikaları: Karbon fiyatlandırma, karbon emisyonlarının maliyetini artırarak sürdürülebilir enerji geçişini teşvik etmektedir. Karbon vergisi ve emisyon ticaret sistemleri

gibi araçlar bu amaçla kullanılmaktadır (Çelikkaya ,2023: 2). Dünya Bankası'nın raporlarına göre, karbon fiyatlandırma sistemleri, emisyonları azaltmada etkili olmuş ve yeşil teknolojilere yatırım yapılmasını teşvik etmiştir. Karbon fiyatlandırma mekanizmaları, şirketleri daha temiz enerji kaynaklarına yönlendirmekte ve çevresel etkileri azaltmaktadır (World Bank, 2023).

Sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen ekonomik politikaların çeşitli uygulama alanlarında önemli etkileri bulunmaktadır:

Enerji Sektörü: Yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımlar, fosil yakıtların kullanımını azaltarak çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir. Avrupa Birliği'nin 2020 hedeflerine ulaşmak için, yenilenebilir enerji oranının artırılması gerekmektedir. Güneş enerjisi ve rüzgâr enerjisi projeleri, enerji güvenliğini artırırken karbon emisyonlarını azaltmaktadır. Örneğin, Almanya'nın Enerji Dönüşümü politikası, yenilenebilir enerji üretimini teşvik ederek fosil yakıtların kullanımını azaltmaktadır (IEA, 2023: 28).

Tarım ve Gıda: Sürdürülebilir tarım uygulamaları, toprak sağlığını koruyarak ve su kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak çevresel etkileri minimize etmektedir. Organik tarım, agroekoloji ve diğer sürdürülebilir tarım yöntemleri, tarımsal verimliliği artırırken gıda güvenliğini de güçlendirmektedir. FAO'nun raporlarına göre, bu yöntemler tarımda çevresel bozulmaları önleyerek ekosistem sağlığını desteklemektedir. Örneğin, organik tarım uygulamaları, toprak sağlığını iyileştirir ve pestisit kullanımını önemli ölçüde azaltarak çevresel yükü hafifletmektedir (FAO, 2019).

Sürdürülebilir kalkınma politikalarının ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri geniş bir çerçevede değerlendirilmektedir (Harris, 2000: 5; McKeown vd., 2002: 8):

Ekonomik Etkiler: Yeşil yatırımlar ve enerji verimliliği teşvikleri uzun vadede ekonomik büyümeyi destekler ve yeni iş fırsatları yaratmaktadır. Başlangıçta yüksek maliyetler ve iş gücü dönüşümü gibi zorluklar olsa da enerji verimliliği projeleri uzun vadede tasarruf sağlar, ekonomik rekabetçiliği arttırmaktadır. **Sosyal Etkiler:** Sosyal eşitsizlikleri azaltmak ve yaşam kalitesini artırmak, sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutlarını oluşturmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma politikaları toplumsal refahı artırır, adil gelir dağılımını teşvik eder ve sosyal güvenlik ağlarını güçlendirir. Bu politikalar, toplumsal uyumu ve sosyal adaleti desteklemektedir. **Çevresel Etkiler:** Karbon emisyonlarının azaltılması ve doğal kaynakların korunması, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için kritik öneme sahiptir. Sürdürülebilir kalkınma politikaları, ekosistemlerin sağlığını ve biyolojik çeşitliliği korur, böylece iklim değişikliğiyle mücadelede katkıda bulunur ve doğal kaynakların korunmasını desteklemektedir.

Gelecekteki sürdürülebilir kalkınma politikaları aşağıdaki stratejilere odaklanmalıdır:

Yeşil teknoloji ve inovasyonun teşvik edilmesi, sürdürülebilir kalkınmayı hızlandırarak karbon yakalama ve depolama gibi çözümler sunmaktadır. Uluslararası iş birliği, küresel sorunlarla başa çıkmak ve ortak politika geliştirme süreçlerini desteklemek için önemlidir. Ayrıca, veri toplama ve analiz kapasitesinin artırılması, etkili politika geliştirme ve izleme için kritik olup, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynamaktadır.

Özetle sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik politika arasındaki ilişki, ekonomik büyüme ile çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik arasındaki dengeyi sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ekonomik politikalarla entegrasyonunu, güncel teorileri ve uygulama stratejilerini değerlendirerek, gelecekteki fırsatları tartışmaktır. Sürdürülebilir bir geleceğe ulaşmak için, politika yapıcılarının ve tüm paydaşların etkili ve bütüncül stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Bu stratejiler, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir yol haritası sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Kalkınma, Politika, Strateji, Dönüşüm

Kaynakça

Çelikkaya, A., (2023). "Karbon Fiyatlandırması Seçenekleri ve Tasarım Sorunları". Maliye Araştırmaları Dergisi, 9(1), 01-26

FAO. (2019). The State of the World's Biodiversity for Food and Agriculture. Food and Agriculture Organization. Erişim Adresi: <https://www.fao.org/3/CA3129EN/CA3129EN.pdf>

Harris, J. (2000). Basic Principles of Sustainable Development, Dimensions of Sustainable Development, 21-41.

IEA. (2023). World Energy Investment 2023. Paris: International Energy Agency.

McKeown, R., Hopkins, C., Rizzi, R. ve Chrystalbride, M. (2002). Education for Sustainable Development Toolkit. Knoxville: Energy, Environment and Resources Center, University of Tennessee., 1-142

Munasinghe, M. (2009), Sustainable Development in Practice: Sustainability Methodology and Applications, Cambridge University Press, New York.

Peşkircioğlu, N. (2016). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Küresel Verimlilik Hareketine Doğru. Anahtar Dergisi (335). Erişim Adresi: https://edergi.sanayi.gov.tr/File/Journal/2016/11/11_2016.pdf

Saraç, B., & Alptekin, N. (2017). Türkiye'de İllerin Sürdürülebilir Kalkınma Göstergelerine Göre Değerlendirilmesi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 13(1), 19-50. doi: 10.17130/ijmeh.201.731.26261.

TÜSİAD, (2021). Avrupa Yeşil Mutabakatı Döngüsel Ekonomi Eylem Planı Türk İş Dünyasına Neler Getirecek? Erişim Adresi: https://www.aso.org.tr/uploads/1/ui/51-06_18_21-74469368148.pdf .

World Bank. (2023). State and Trends of Carbon Pricing 2023.

Sukuk Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bazı İslam Ülkeleri Üzerine Uygulama

Melek Nur Osanmaz ^{1,*}, Ifet Bilir ² & Samet Gürsoy ³

¹ İşletme Yönetimi Gaziantep Üniversitesi

² İktisat İnönü Üniversitesi

³ Gümrük İşletme Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

meleknuosanmaz@gmail.com

Özet

İslami sertifikalar olarak bilinen sukuk, Müslüman ülkelerde yatırımcıların tercih ettiği alternatif bir üründür. Sukuk, yatırımcıların finanse ettiği varlıklardan elde edilen kazançları paylaşmayı sağlamakla birlikte ticari işleme katılım fırsatı sunarak, katıldığı pay oranında hak sahibi olma imkanı sunmaktadır. Özellikle son yıllarda önemi artan sukuk; hükümetler, şirketler ve İslami bankalar tarafından çıkarılmaktadır. Sukuk, faizli ürünlere alternatif olarak ortaya çıkmasıyla beraber hem Müslüman ülkelerde hem de gayrimüslim ülkelerde tercih edilen finansal bir ürün haline gelmiştir. Literatüre bakıldığında ilk sukuk ihracının Malezya'da gerçekleştiği ve küresel pazarda yer alan sukukların çoğunun Müslüman ülkeler tarafından ihraç edildiği görülmektedir. Ancak son yıllarda dünya genelinde çok taraflı kurumsal ihraççıların dikkatini çekmesi sukuk piyasasının küresel pazardaki gelişimine katkıda bulunmuştur.

Sukuk piyasasının küresel pazardaki gelişimine bakıldığında; sukuk, 2017 yılının ilk yarısında performansını yükselterek 53,6 milyar ABD doları tutarında ihraç değerine sahip olmuştur. Küresel sukuk piyasası 2016 yılından itibaren güven tazeleyerek 2017 yılı ve sonrası için daha fazla sukuk ihraç edebilmenin zeminini hazırlamıştır. 2017 yılında sukuk ile ilgili ülkelerde önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerden biri, Suudi Arabistan Hükümeti'nin 17 milyar riyal (4,53 milyar ABD doları) değerinde ilk sukuk ihracını gerçekleştirmesidir. Bu ihraca karşılık yatırımcılardan ise 3 kattan fazla (51,0 milyar riyal üzeri) talep görmüştür. Başka bir gelişme Türkiye'de gerçekleşmiştir. Hükümet hanehalkının yastık altında kalan altın taraffurları için 2 Ekim 2017 yılında altın bazlı kira sertifikası satışına başlamıştır. Bir diğer önemli gelişme ise Malezya'da gerçekleşmiştir. 2017 yılının Temmuz ayında Tadau Energy Sdn Bhd tarafından 250,0 milyon MYR'lik (yaklaşık 59,0 milyon ABD doları) yeşil sürdürülebilir ve sorumlu yatırım (SSY) sukuku ihraç edilmiştir. Aynı yılın Ekim ayında Quantum Solar Park Malaysia Sdn Bhd tarafından 1,0 milyar MYR'lik (yaklaşık 236,0 milyon ABD doları) sukuk ihracı gerçekleşmiştir. (COMCEC Coordination Office, 2018, s. 5)

Ülkelerin ihraç etikleri sukuk ihraçlarının bir önceki yıla göre farklılık göstermesi ihraç edilen sukukun ekonomik büyüme ile bir ilişkisi var mıdır sorusunu akla getirmektedir. Çalışmanın temelini ise bu düşünce oluşturmuştur. Bu araştırma, 2017-2022 yılları arasındaki dönemi kapsayan yıllık frekansta veriler kullanılarak Türkiye, Endonezya, Malezya, Suudi Arabistan, Bahreyn, Umman ve Katar olmak üzere yedi ülke için gerçekleştirilmiştir. İncelenen değişkenler, milyon ABD doları cinsinden ölçülen sukuk ihracı ve cari ABD doları cinsinden ölçülen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'dır (GSYİH). Bu iki değişkenin seçilmesinin nedeni, sukuk ihracıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ortaya

konulmasıdır. Ayrıca sukuk ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ülkeden ülkeye nasıl değişeceğini göstermek üzerine söz konusu değişkenler seçilmiştir. İslami bir finansal araç olarak Sukuk, İslami finans piyasalarında son zamanlarda yatırımcıların dikkatini çeken bir araçtır. Diğer yandan GSYİH, bir ekonominin büyüklüğünü ve genel sağlığını ortaya koyan önemli bir makroekonomik göstergedir. Dolayısıyla, bu iki değişkenin birbiriyle olan ilişkisini bilmek, İslami finansal araçların ekonomik büyüme üzerindeki potansiyel etkisini belirlemede önemli bir unsurdur.

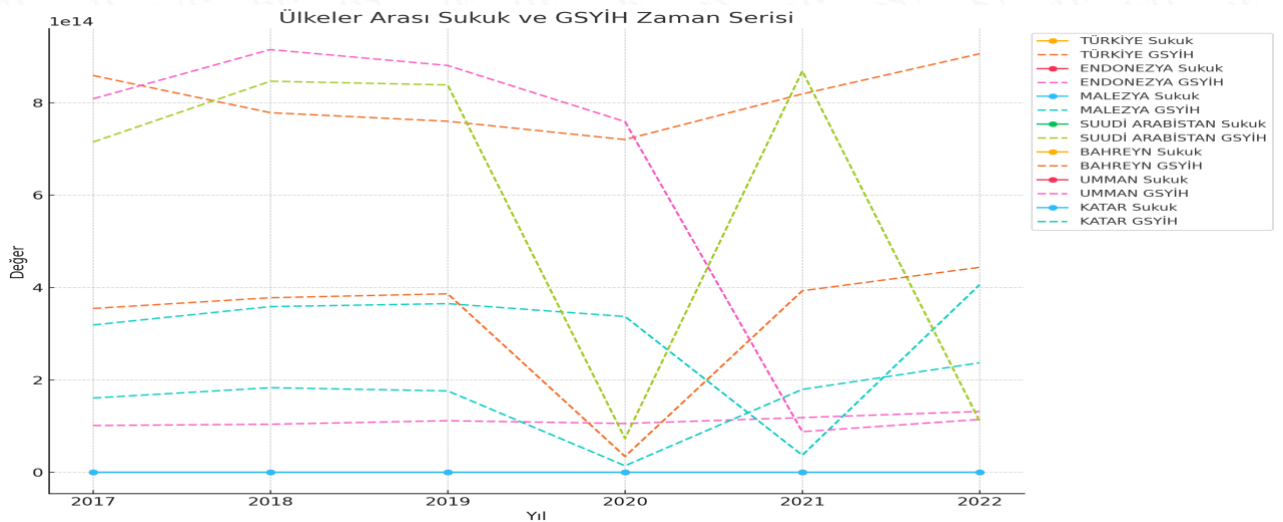
Bu çalışmada kullanılan veriler, dünya bankası ve ilgili ülkelerin resmi istatistik kurumlarından elde edilmiştir. Veri toplama işleminden sonra eksik gözlemler ve aykırı değerler belirlenmiş ve detaylı olarak incelenmiştir. Ayrıca logaritmik dönüşümler ve standartlaştırma yapılmıştır. Bu işlemler, verilerin panel veri analizi için uygun formata getirilmesi ve test sonuçlarının doğruluğunun artırılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmanın temel amacı, Sukuk ve GSYİH arasındaki dinamik ilişkiyi ve bu ilişkinin ülkeler arasında nasıl değiştiğini değerlendirmektir. Buna göre, hem panel nedensellik testleri hem de panel eşbütünleşme testleri uygulanmıştır.

Bu çalışmada, değişkenlerin durağanlığı, Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılarak test edilmiştir. ADF testi, bir zaman serisinin birim kök içerip içermediğini inceler; bu nedenle serinin durağanlık durumunu sağlar. Bir serinin p-değeri belirli bir anlamlılık seviyesinden (genellikle %5) daha düşükse, o serinin durağan olduğu kabul edilir. Araştırmada zaman serisi analizi için kullanılan değişkenlerin çoğunun durağan olduğu, dolayısıyla güvenilir bir analiz yapılabileceği açıktır. Ancak, durağan olmayan değişkenler için analiz yapılmadan önce veri dönüşümü veya fark alma işlemi yapılmalıdır.

Panel Nedensellik Testi

Panel nedensellik testi, Sukuk ihracının GSYİH üzerinde ve GSYİH'nin Sukuk ihracı üzerinde etkili olup olmadığını belirlemek için kullanılmıştır. Granger nedensellik testi olarak bilinen bu test, iki değişken arasında zaman içinde bir nedensel ilişki olup olmadığını belirlemek için kullanılır. Bu test, belirli bir dönemdeki Sukuk ihracındaki değişimlerin gelecekteki GSYİH üzerinde önemli bir etkisi olup olmadığını veya tersine, GSYİH'deki değişikliklerin Sukuk ihracını etkileyip etkilemediğini belirlemeye çalışır. Elde edilen sonuçlar, nedensel ilişkiyi belirlemek için her ülke için analiz edilmiştir.

Şekil 1: Ülkeler Arası Sukuk ve GSYİH Zaman Serileri

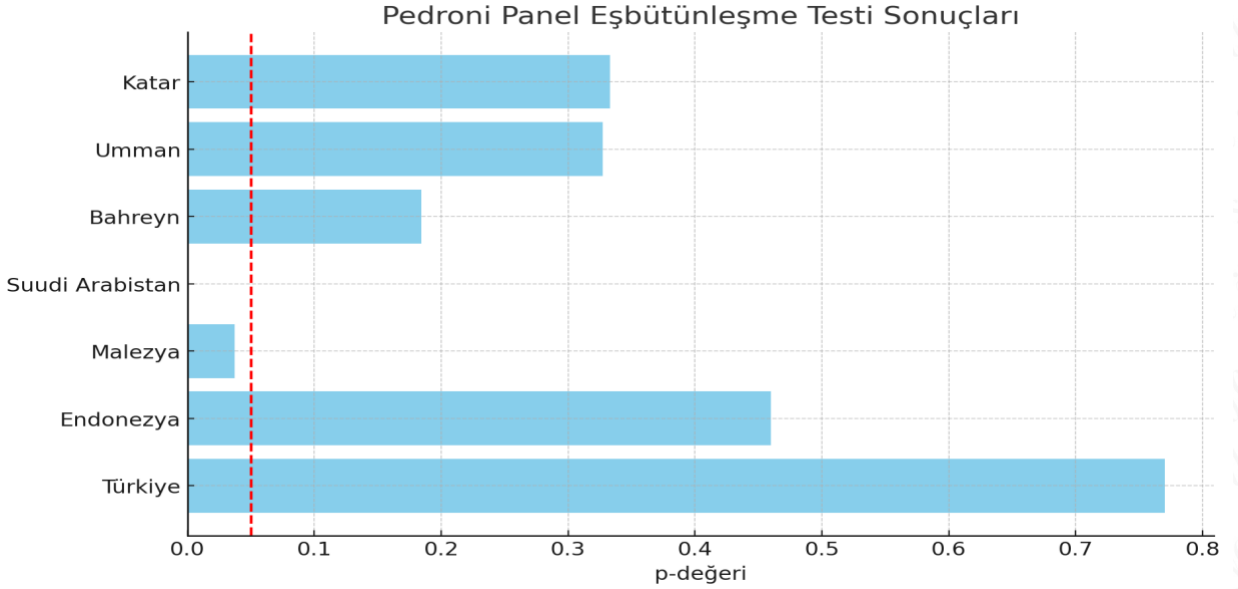

Panel Eşbütünleşme Testi

Panel eşbütünleşme testinin sonuçları aşağıda sunulmakta olup, bu sonuçlar grafikler ve tablolarla desteklenmiştir. Bu testin amacı, Sukuk ve GSYİH arasında uzun vadeli bir ilişkinin olup olmadığını incelemektir.

Pedroni testi, panel veri setinde uzun vadeli bir denge ilişkisi olup olmadığını araştırır. Eğer bu denge ilişkisi varsa, bu durum iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiğini gösterir. β_i katsayısının anlamlılığı, X_{it} ile Y_{it} arasındaki uzun vadeli ilişkiyi test eder.

Şekil 2: Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bu grafik, Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi'nin sonuçlarını göstermektedir. Her ülke için p-değerleri yatay çubuklarla gösterilmiş olup, kırmızı kesikli çizgi 0.05 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir. Bu grafik, hangi ülkelerde Sukuk ve GSYİH arasında uzun vadeli bir ilişki olabileceğini görsel olarak ifade eder.

Sonuç olarak; bu çalışmada uygulanan Granger nedensellik testi ve panel eşbütünleşme testleri, Sukuk ve GSYİH arasındaki dinamikleri ve bu ilişkinin ülkeler arasındaki farklılıklarını ortaya koymaktadır. Granger nedensellik testi sonuçları, Sukuk ihracının GSYİH üzerinde doğrudan bir nedensellik etkisinin olmadığını, benzer şekilde GSYİH'nin de Sukuk ihracı üzerinde belirgin bir etkisinin bulunmadığını göstermiştir. Bu bulgu, Sukuk finansmanının kısa vadede ekonomik büyümeyi doğrudan yönlendiren bir araç olmadığını, ancak dolaylı veya uzun vadeli etkilerinin incelenmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi sonuçları ise, ülkeler arasındaki yapısal farklılıkları ve bu farklılıkların Sukuk ve GSYİH arasındaki uzun vadeli ilişkiye etkisini gözler önüne sermiştir. Malezya ve Suudi Arabistan'da anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunması, bu ülkelerde Sukuk finansmanının ekonomik büyüme ile entegrasyonunu göstermektedir. Bu bulgu, bu ülkelerin İslami finansman araçlarına yönelik yapısal destekleri ve bu araçların ekonomik sistemdeki etkin rolü ile açıklanabilir.

Diğer ülkelerde (Türkiye, Endonezya, Bahreyn, Umman, Katar) ise, eşbütünleşme ilişkisinin bulunmaması, Sukuk ve GSYİH arasındaki ilişkinin daha zayıf veya istikrarsız olduğunu göstermektedir. Bu durum, bu ülkelerde Sukuk piyasalarının henüz yeterince gelişmemiş olmasından veya bu finansal araçların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin henüz tam olarak ortaya çıkmamasından kaynaklanabilir.

Bu sonuçlar, İslami finansman araçlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ülkeler arasında farklılık gösterdiğini ve bu etkilerin özellikle ülkelerin yapısal özellikleri ve Sukuk piyasalarının gelişmişliği ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bulguları, İslami finansman araçlarının potansiyelini daha iyi anlamak ve bu araçların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini artırmak için ülkeler arasında karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasının önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, bu bulgular, Sukuk piyasalarının gelişimi ve bu piyasaların ekonomik büyümeye entegrasyonu konusunda daha fazla politika desteği ve düzenleyici çerçeve oluşturulması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çalışma aynı zamanda, İslami finansman araçlarının küresel ekonomik sistemdeki rolünü daha iyi anlamak için akademik literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu araçların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak ve bu etkilerin optimize edilmesi için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sukuk, Ekonomik Büyüme, İslam Ülkeleri, Panel Nedensellik Testi, Panel Eşbütünleşme Testi,

Kaynakça

COMCEC Coordination Office. (2018, Şubat). Ağustos 2024 tarihinde The Role of Sukuk in Islamic Capital Markets: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/08/%C4%B0sedak-%C4%B0slami-Sermaye-Piyasalar%C4%B1nda-Sukukun-Rol%C3%BC.pdf> adresinden alındı

Dilber, C. (2022). Sukuk ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 343-364.

Echchabi, A., Abd Aziz, H., & Idris, U. (2018). The impact of Sukuk financing on economic growth: the case of GCC countries . Int. J. Financial Services Management, 60-69.

Katar Merkez Bankası. Ağustos 2024 tarihinde <https://www.qcb.gov.qa/> adresinden alındı

Mimouni, K., Smaoui, H., Temimi, A., & Al-Azzam, M. (2019). The impact of Sukuk on the performance of conventional and Islamic banks. *Pacific-Basin Finance Journal*, 42-54.

Orhan, Z. H., & Tırman, N. (2021). Türkiye’deki Kira Sertifikası (Sukuk) İhraçlarının Büyüme Üzerindeki Etkisine Dair Ampirik Bir Analiz: 2010-2019. *Sosyoekonomi*, 229-247.

Öner, M. H. (2022). Sukuk İhraçlarının Belirleyicileri: Katılım Bankaları Üzerine Bir Uygulama. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2223-2238.

Türkiye Katılım Bankaları Birliği. Ağustos 2024 tarihinde <https://www.tkbb.org.tr/veripetegi> adresinden alındı

World Bank. Ağustos 2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG> adresinden alındı

Yuliani, I., Qizam, I., Nugroho, A., & Mu'arrif, Z. I. (2022). The impact of Sukuk on the country’s economic growth with country governance as a moderating variable. *Al-Uqud: Journal of Islamic Economics*, 112–123.

13. Oturum

Sosyoloji

Oturum Başkanı: Ali Haydar Beşer

Salon 1

5 Aralık Perşembe

14:00 – 15:30

Gizem Ayşe Arıkan Akçay

Dezavantajlı Ailelerin Gündelik Yaşamlarına Dair: Fenilketonürlüler Örneği

Ayşe Rumeysa Kutlu Küçükçırak

Türkiye’de Siyasal Fanatizm: Eğilimler ve Tipolojiler

Begüm Büşra Köker, Kemal Ataman

Gerilimi Deneyimlemek: Dini ve Seküler Alanların Kesişiminde Dindarlık

Naila Rustamli

Molla Nasreddin Dergisi’nde Kadın Meselesi Etrafındaki Tartışmalar: İçerik ve Söylem

Dezavantajlı Ailelerin Gündelik Yaşamlarına Dair: Fenilketonürliler Örneği

Gizem Ayşe Arıkan Akçay

Sosyoloji Kilis 7 Aralık Üniversitesi
gizemaysearikan@gmail.com

Özet

Toplumda bireylerin ekonomik, politik ve sağlık alanlarında karşılaştıkları zorluklar, dezavantajlı durumu oluşturan unsurlar arasındadır. Politik durum, devletin aldığı kararlar ve tanıdığı haklar aracılığıyla bireyleri doğrudan etkilemektedir. Ekonomik durum ise bireylerin yaşam kalitesini belirler; ancak her birey eşit imkanlara sahip olmadığından bu durum eşitsizliklere ve dolayısıyla dezavantajlara yol açar. Sağlık ise insan yaşamı boyunca en çok arzulanan şeylerden biridir, ancak her birey aynı sağlık koşullarına sahip olamayabilir. Coğrafi ve ekonomik faktörler bu durumu etkileyen önemli etmenlerdir. Dezavantajlılık, bu üç temel alandaki farklılıklar ve eşitsizlikler üzerinden şekillenmektedir.

Dezavantajlı duruma yol açan çeşitli faktörler vardır ve bu faktörler doğuştan gelenler ile toplum tarafından inşa edilenler olarak ikiye ayrılabilir. Doğuştan gelen faktörler arasında engellilik, deri rengi ve cinsiyet yer alırken; toplumda inşa edilen faktörler etnik köken, din, dil ve coğrafi konum gibi unsurları içerir (Kino, 2019, s.57). Bu faktörler her ülkede dezavantaj olarak görülmeyebilir. Örneğin, bir ülkede deri rengi nedeniyle ayrımcılık yaşanırken başka bir ülkede bu durum önemsenmeyip eşit haklar tanınabilir. Ayrımcılık, yaşamın herhangi bir alanında eksiklik yaratır ve bu durumdaki bireyler dezavantajlı gruplar arasında yer alır. Dezavantajlı bireyler arasında engelliler, yoksullar, yaşlılar, kalıtsal hastalıklara sahip kişiler (örneğin, fenilketonüri, hemofili, albino vb.), korumaya muhtaç çocuklar ve eski mahkûmlar sayılabilir. Dünyanın neredeyse her yerinde dezavantajlı bireyler bulunur, ancak bu durum ülkelerin koşullarına bağlı olarak değişiklik gösterebilir.

Yoksul bireyler, hayatlarının başlangıcından itibaren ya da belli bir dönemden sonra ekonomik yoksunluk nedeniyle dezavantajlı duruma düşerler. Yetersiz beslenme, sağlık hizmetlerinden tam anlamıyla yararlanamama ve eğitimde geri kalma, bu bireylerin yaşamlarında çeşitli zorluklarla karşılaşmalarına neden olur.

Kadınlar, toplumsal olarak kendilerine yüklenen roller nedeniyle dezavantajlı konuma düşebilirler. Genellikle ev içi işlerde kadınlar ön planda tutulduğu için, iş hayatında erkeklere oranla daha az yer bulurlar. Kadınlar yalnızca iş hayatında değil, eğitim hayatında da çeşitli engellerle karşılaşabilir. Bu durumlar, kadınlar arasında eşitsizliğe yol açarak, onların dezavantajlı bir yaşam sürmelerine neden olur.

Diğer yandan, kendini koruma yetisi olmayan ve her alanda desteğe ihtiyaç duyan çocuklar, toplumsal olaylardan diğer bireylere kıyasla daha fazla etkilenebilirler. Ailelerinin durumu, çocukların eğitimden uzaklaşarak erken yaşta çalışma hayatına atılmalarına neden olabilir. Bu da nitelsiz işlerde çalışmaları

ve ucuz iş gücü olarak değerlendirilmeleri sonucunu doğurur. Bu koşullarda, çocukların dezavantajlı olduğu açıktır.

Yaşlanmak, insan yaşamında doğal bir biyolojik süreçtir ve bu süreç, bazı yetilerin kaybına yol açabilir. Yaşlı bireyler, iş gücünden uzaklaştırılabilir ve bu da onların yoksullukla karşı karşıya kalmalarına neden olabilir. Yoksulluk ise yaşlıların bakıma muhtaç hale gelmesine yol açar ve böylece dezavantajlı bir durum ortaya çıkar.

Öte yandan, sosyal, ekonomik ve politik nedenlerle göç eden bireyler, gittikleri ülkede dil başta olmak üzere, o ülkenin kültürüne uyum sağlama konusunda zorluklarla karşılaşabilirler. Göçmenler, bu nedenle toplumda ötekileştirilme, işsizlik, eğitim ve sağlık gibi çeşitli alanlarda sorunlar yaşarlar. Bu durumlar, göçmenlerin dezavantajlı bir konuma düşmelerine neden olur.

Vücut işlevlerindeki sorunlar nedeniyle kısıtlamalar yaşayan engelli bireyler (Dünya Sağlık Örgütü, 2011, s.5) dezavantajlı gruplar arasında yer alır. Bu kısıtlamalar doğuştan gelebileceği gibi, trafik kazaları veya iş kazaları gibi sonradan meydana gelen olaylarla da ortaya çıkabilir. Engelli bireyler, görme, zihinsel, işitme ve süregen hastalık gibi kategorilere ayrılır. Bu kısıtlamalar, engelli bireylerin topluma tam veya kısmi olarak katılımını engelleyebilir. Bazı engelli bireyler sürekli bakıma ihtiyaç duyarken, bazıları belirli sınırlamalarla temel ihtiyaçlarını tek başına karşılayabilir.

Nadir bir hastalık olan fenilketonüriye sahip bireyler, özel besinler tüketmek zorunda olan, proteinli gıdalardan uzak durmaları gereken ve yaşam boyu diyet yapmak zorunda kalan kişilerdir. Bu özel ürünlerin ve diyetin maliyeti bireyler için sorunlar yaratabilir. Özel gereksinimleri olan bireyler, iş bulma ve fiziksel çevrenin düzenlenmesi konularında zorluklarla karşılaştıkları için dezavantajlı duruma düşerler. Bu dezavantajlılık durumundan yalnızca bireyler değil, aynı zamanda onların aileleri de doğrudan etkilenir.

Bireyin topluma hazırlanmasında en temel yapı taşı aile oluşturur. Aile, toplumun değerlerini sonraki nesillere aktarmada anahtar bir rol oynar. Ailenin görevleri ve özelliklerini tanımlayan kavram, "ailenin işlevi" olarak adlandırılır (Leeman ve diğerleri, 2016, s.230). Ailenin işlevleri, bireyin duygusal paylaşımlarında, üretim ve tüketim süreçlerinde, dini inançlarında, boş zaman aktivitelerinde, her türlü eğitiminde ve sosyalleşmesinde önemli bir rol oynar. Bireyin diğer insanlarla etkileşime girerek toplumsal düzene uyum sağlaması sosyalleşme süreciyle gerçekleşir. Bu süreç, bireyin ilk olarak aile içinde sosyalleşmesiyle başlar, çünkü ilk etkileşimler aile ile kurulur. Aile, bireyi toplumsal düzenin bir parçası haline getirirken, bireyin durumu da aileyi etkileyebilir. Özellikle özel gereksinimli bir bireyin aileye katılması, ailenin yaşam tarzını köklü bir şekilde değiştirebilir. Bu durum, evin düzenlenmesi, beslenme alışkanlıklarının değiştirilmesi, sosyal ilişkilerin ve çevrenin yeniden şekillendirilmesi gibi değişiklikleri gerektirebilir. Aile bireyleri nasıl etkiliyorsa, bireyin durumu da aileyi etkiler; aynı zamanda ailenin topluma, toplumun da aileye etkisi kaçınılmazdır. Toplum, ekonomik, siyasi ve teknolojik gelişmelerle sürekli bir dönüşüm geçirir. Bu dönüşümler, geniş ailelerin çekirdek aileye dönüşmesi, yaşadıkları yerlerin değişmesi ve aile içindeki rollerin yeniden tanımlanması gibi birçok alanda aileyi etkiler.

Çalışmanın problemi, fenilketonüri gibi özel gereksinim gerektiren bir hastalığın nasıl deneyimlendiği ve bu deneyimin fenilketonürlü bireylerin aileleri ve onların sosyal çevresiyle olan ilişkilerine nasıl etki ettiği. Aynı zamanda, literatürdeki bu konudaki boşluk (Lewis, 2003, s.48) da çalışmanın temelini oluşturmuştur. Çalışmanın ana probleminden yola çıkarak, bazı alt problemler belirlenmiştir. Bu alt problemler, fenilketonürinin ailenin günlük yaşamına olan etkileri, aile içi ilişkilere yansımaları ve hem aile içinde hem de aile dışındaki insanların fenilketonürlü bireylere nasıl tepki verdiklerini kapsamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, ilgili aile bireyleriyle görüşerek ailenin bütünlüğünü, akrabalık ilişkilerini, oluşturdukları yaşam dünyalarını ve sosyal çevrelerini kapsayan bir inceleme yapmaktır. Bu çalışmanın yakın amacı, aile içindeki dezavantajlı bireyin aileye olan etkilerini belirlemektir. Uzak amacı ise Türkiye'deki fenilketonürlü bireyler için farkındalık oluşturmak ve bu ailelerin yaşam kalitelerini artıracak sonuçlara ulaşmaktır.

Türkiye'de dezavantajlı bireyler arasında yer alan engelliler ve madde bağımlıları üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında, engelli bireylere sahip ailelerin ve onların toplumsal ilişkilerinin nasıl etkilendiğine dair çalışmalardan ziyade, daha çok bireylerin sosyal dışlanmaları üzerine yoğunlaşıldığı söylenebilir. Ayrıca, dezavantajlı bireylerle ilgili önceki araştırmaların, sosyoloji alanına kıyasla sosyal hizmet alanında daha fazla yer bulduğu görülmektedir. Bu çalışma, sosyoloji alanında dezavantajlı bireylerin ailelerinin günlük yaşamlarını inceleyerek, literatürdeki benzerlerinden ayrılmaktadır. Dezavantajlı grup olarak ele alınan Fenilketonürlü aileler ise çalışmanın özgünlüğünü pekiştirmektedir.

Çalışma fenilketonürinin bir hastalık olarak aile bireyleri tarafından nasıl deneyimlendiği, verdiği anlamlar ve bu süreçte çevreleriyle olan etkileşimleri ele alındığından nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bahsedilen deneyimler ve anlamlar, çalışmanın fenomenolojik bir yaklaşım çerçevesinde ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Fenomenolojik araştırmalar, betimsel nitelikte olup, bireylerin belirli bir konudaki deneyimlerini detaylı bir şekilde incelemeyi ve bu deneyimlerin gerçekliği nasıl yorumladıklarını ortaya koymayı hedefler (Demir, 2007, s.43).

Bu çalışmada genelleme yapılmaması ve konunun derinlemesine incelenmesi gerektiği için olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaca yönelik örnekleme tercih edilmiştir. Amaca yönelik örnekleme, araştırmacının belirli bir nüfusu seçmek için kullandığı bir yöntemdir (Neuman, 2007, s.322). Çalışmada, Konya'dan 16 fenilketonürlü aile bireyleri ile görüşülmüştür. Öncelikle, PKU Aile Derneği ile iletişime geçilmiş ve Konya PKU aile WhatsApp grubunun yöneticisiyle görüşülerek gruba dahil olunmuştur. Gruptaki aile bireylerinden çalışma için destek istenmiştir. Çalışmaya katılmayı kabul eden aile bireyleriyle, pandemi nedeniyle görüntülü veya sesli telefon görüşmeleri yapılmıştır. Katılımcıların benzer yanıtlar vermesi ve benzer örneklerin elde edilmesi, toplanan verinin hem nicel hem de nitel olarak yeterli olduğunu gösterir ve bu da veri doyumuna (Faulkner ve Trotter, 2017, s.1) ulaşıldığını belirtir. Bu nedenle, çalışmanın saha süreci tamamlanmıştır.

Görüşmeler sonucunda, fenilketonürlü bireyin ailenin duygusal ve düşünsel dünyasını, ekonomik durumunu ve sosyal yaşamını etkilediği ve ailenin bu durumdan dolayı değişime uğradığı tespit

edilmiştir. Ayrıca, hastalık için uygulanan diyetin zorluklarına alışıldığı, ancak fenilketonüriyi diğer insanlara anlatmanın aile bireyleri için zorlu bir süreç olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dezavantajlılık, Dezavantajlı Gruplar, Gündelik Hayat, Fenilketonüri Hastalığı, Aile

Kaynakça

Demir, İ. (2007). Gençlerin Kimlik Yapıları: Farklı Yerellikler Ekseninden Nitel Bir İnceleme. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Faulkner, S. L. & Trotter, S. P. (2017). Data saturation. The International Encyclopedia of Communication Research Methods, 1-2.

Kino, H. (2019). Kamu hizmetlerinin değişen yüzü ve seçilmiş dezavantajlı gruplar. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 6(6), 55-69.

Leeman, J., Crandell, J. L., Lee, A., Bai, J., Sandelowski, M., & Knafl, K. (2016). Family functioning and the well-being of children with chronic conditions: A meta-analysis. Research in Nursing & Health, 39(4), 229–243. <https://doi.org/10.1002/nur.21725>

Lewis, J. (2003). Design Issues. Jane Ritchie & Jane Lewis (Ed.), Qualitative Research Practice içinde (s.46-76). London: Sage Publications.

Neuman, W.L. (2007). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar. Cilt 1. (S.Özge, Çev.). İstanbul: Yayın Odası.

World Health Organization. (2011). World Report On Disability. World Health Organization. <https://www.who.int/teams/noncommunicable-diseases/sensory-functions-disability-and-rehabilitation/world-report-on-disability>

Türkiye’de Siyasal Fanatizm: Eğilimler ve Tipolojiler

Ayşe Rumeysa Kutlu Küçükçırak

Sosyoloji İstanbul Medeniyet Üniversitesi

rumeysakutlu46@gmail.com

Özet

Çalışma, fanatizm olgusunun Türk siyasal toplumsallaşmasındaki kaynaklarını ve görünen biçimlerini araştıran bir yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur. Çalışmada, fanatizmi tanımlayan; aşırı bağlılık, özdeşim kurma, adanmışlık, sembollere başvurma, sorgulamama, ötekine tahammülsüzlük, öfke, nefret, tahakküm ve şiddet gibi farklı derecedeki eğilimlere sebep olan sosyolojik ilişki ağları ve bu eğilimlerin ortaklaştığı farklı tipolojiler ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Duygu, düşünce ve tutumlardaki fanatik eğilimlerin kaynakları; Türk siyasal toplumsallaşmasındaki dinamikler, toplumsal hafıza, medyanın fanatizmi yeniden üretici etkisi ve modern çağı niteleyen toplumsal krizler, eşitlik ve özgürlük talepleri bağlamlarında okunmuştur.

Çalışmada nitel yöntem kullanılmış, gündelik hayatında siyasetle ilgilenen 27 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Mülakatlar, 2023 Mayıs Genel Seçim döneminde Nisan ve Mayıs aylarında yapılmıştır. Siyasal bağlılıkların ve ötekine tahammülsüzlüklerin sorgulanması itibarıyla bu dönemde aktif olan seçim kampanyası stantları, temel görüşme mekanları olmuştur. Bu anlamda örneklemin kriterini siyasetle herhangi bir şekilde ilgilenmek oluştururken örneklemin çoğunluğu, seçim stantlarındaki görevli personellerdir. Bu kapsamda günlük hayatında veya profesyonel olarak siyasetle ilgilenen 18-92 arasında farklı yaş ve cinsiyet kategorilerinden Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Memleket Partisi, Yeniden Refah Partisi, İyi Parti, Deva Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Büyük Birlik Partisi, Yeşil Sol Parti ve Hür Dava Partisi’nden 27 kişiyle görüşülmüştür. Araştırma soruları ile bireylerin ne derece politize ve fanatik eğilimlere sahip oldukları, ötekine yönelik tutumları, fanatik eğilimlerinin sebepleri ve fanatizm bağlamında medyadaki etkileşimleri sorgulanmıştır.

Fanatizm, genel anlamda aşırı bağlılık ve mutlak doğrunun tekele alınması ile ötekine yönelik toleranssızlığı ve aşırı tutumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Literatürde, bireylere ait tutumları açıklamak için kullanılırken siyasi erk biçiminin tutumları veya düşünsel, sosyal, siyasal bir paradigmanın çıktısı olarak da değerlendirilmiştir. Örneğin, Aydınlanma paradigması Orta çağı “dinsel akıldışılık” dahilinde fanatik olarak yaftalarken (Toscano, 2013) Aydınlanma paradigması ve Batı kültürü de içerdiği mutlakçılık, toleranssızlık ve tahakküm kapsamında fanatizm bağlamında okunmuştur (Batuhan, 2007; Toscano, 2013). Bununla birlikte literatürde modern çağ da siyasal düzeni bakımında fanatizm çerçevesinde tanımlanmış ve fanatizm; olağanüstü dönüşümlerin, aciliyetin, krizlerin, tehditlerin, bunalımların ve toplumsal ahengin bozulmasının doğal çıktısı olarak görülmüştür (Breuer, 2017; Göka, 2007; Hobsbawm, 2013; Kalaycı, 2019; Kallis, 2019; Kershaw, 2019; Toscano, 2013; Weber, 2019). Çalışmada siyasal fanatizmin modern çağdaki hakimiyeti; milliyetçilik, terör ve faşizm çalışmalarından hareketle okunmuştur. Dolayısıyla tanım ve kapsam bakımından esneklik.

Çalışmada, literatürdeki analizler ve sahadaki bulgular doğrultusunda fanatizmi açıklayan parametreler (Arsan, 2007; Batuhan, 2007; Göka, 2007; Hughes & Johnson, 2005; Laquer, 1999; Marimaa, 2011; Posluszna & Posluszny, 2015; Poyraz, 2007; Toscano, 2013) hiyerarşik olarak bir skalaya oturtulmuş ve buradan hareketle “bağlayıcı ve dışlayıcı fanatik eğilimler”, “siyasal özdeş” ve “gizli dışlayıcılık” gibi kavramlar üretilmiştir. Böylece çalışmada fanatik kavramı, tamamen olumsuz bir yaftalama aracı olarak kullanılmamış, fanatizmin içerdiği eğilimlerin toplumda farklı tiplere göre marjinal gruplarla beraber sivil toplumda da yaygın olduğu ve yer yer toplumsal tehdide dönüşebileceği vurgulanmıştır. Dolayısıyla bireylerin ne kadar fanatik oldukları değil hangi fanatik eğilimlere yatkın oldukları incelenmiş ve bireylerin yaşantı dünyaları ve Türkiye’nin sosyolojik gerçekliği üzerinden bu eğilimlere sebep olan ilişki ağları çıkartılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte çalışmanın başat hedefi; farklı eğilimlerle açıklanan ve soyut bir kavram olan fanatizmi, somut göstergelerle açmıyarak üzerine konuşulacak sosyolojik bir gerçeklik olarak ele almaktır. Bu, toplumda a sebep olan fanatik eğilimleri tesbit edebilmeyi, sebeplerini ve önleyici-iyileştirici politika önerilerini konuşabilmeyi sağlayacaktır. Bu doğrultuda çalışma, politika önerileri sunmayı da amaçlamıştır.

Çalışmada, farklı yaşlara göre değişen siyasi beklentiler, ötekine karşı tutumlar ve fanatik bağlılıklar analiz edilmiştir. Kaynaklarına, parametrelere ve yaşa göre anlamlı bir değişiklik gösteren “değer bazlı siyasal fanatik” ve “refah arayışlı fanatik muhalif” olarak temelde iki tipoloji elde edilmiştir. Tipolojiler üzerinden siyasal çatışma alanının biçim değiştirdiği konu edilmiştir. Toplumsal değişim ve siyasal kültür alanındaki dönüşüm ile değer, ideoloji ve inanç kaynaklı fanatik bağlılıkların ve çatışma alanının çözülerek genç yaşta yerini daha çok rasyonel temelli refah, özgürlük, eşitlik ve profesyonellik talebi ile fanatik dışlayıcılık ve öfkeye bıraktığı görülmüştür. Dolayısıyla değer, ideoloji ve inanç kaynaklı çatışma biçiminin etkin olduğu toplumsal hafızanın da etkisinin azaldığı görülmüştür. Ayrıca siyasal fanatik bağlılıklarda da eğitim ve ailenin etkisinin önceki nesle göre azaldığı ve nesiller arası siyasal uzlaşmazlığa sebep olduğu da görülmüştür. Bu farklılıklara rağmen, çalışmanın “dışlayıcı fanatik eğilimler” olarak okuduğu öfke, nefret ve tahammülsüzlüğün halen devam ettiği fakat biçim değiştirdiği görülmüştür. Buradan hareketle toplumsal zemindeki siyasal fanatizmin kaynak ve biçim değiştirmesine karşı günümüz sosyolojik etkenlerle kendini sürekli olarak yeniden ürettiği konu edilmiştir. Bu noktada medyanın siyasal fanatizm olgusundaki rolü de hem mülakat sorularıyla hem de YouTube, Twitter, Instagram, WhatsApp ve Reddit hesaplarındaki verilerden destek alarak incelenmiştir.

Fanatik eğilimlerin kaynakları bakımından; bireylerin bir ideolojiden ziyade siyaset kurumuna olan bağlılıkları ve ona yükledikleri büyük anlam görülmüştür. Siyaset, katılımcıların hayatında önemli yere sahip olmakla birlikte kimliği ve hayatı da şekillendirmektedir. Siyaset, “psikolojik, dinsel, ahlaki, siyasi bunalımlara” (Weber, 2019) karşı mücadele ve dava alanında bir kurtarıcı olarak görülmektedir. Siyasetin, bireysel talepleri uygulayıcı ve ideolojileri ve değerleri koruyucu ve kurtarıcı olarak görülmesi; siyaset kurumuna yüklenen önemli bir anlamla beraber siyasal alanda da fanatik eğilimlerin oluşmasına imkan vermektedir.

Siyasete yüklenen anlamda ve fanatikleşmenin oluşumunda Türk modernleşmesinde ve siyasi yapısında devletin-siyasi erkin tutumlarının ve otoriter konumunun (Ahmad, 2016; Akın & Buçukçu, 2019; Demirel, 2009; Karpata, 2014; Lewis, 2013; Tunçay, 2007; Zürcher, 2014) ve buradan hareketle siyasetin

“bir kurtarıcı” olarak algılanmasının da etkili olduğu görülmüştür. Dolayısıyla fanatizmin derinleşmesinde siyasal erkin fanatik eğilimlerinden de bahsetmek mümkün. Fanatik eğilimlerin, kendisini yeniden üretici etkisiyle siyaset kurumundaki fanatizm, bir tepki olarak toplumsal zeminini de oluşturmuştur.

Türk sosyolojisinde siyasal yapı, toplumsal krizler ve hafızadan kaynaklı siyasal fanatizmin; krizlerin ve taleplerin boyut değiştirmesinin, ayrıştırıcı dilin ve sosyal medyanın da etkisiyle kendini yeniden ürettiği ve toplumsal uzlaş ortamını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Yapısal olarak bakıldığında fanatizm, bir yanıla toplumsal kutuplaşmaların siyasal alana yansması iken bir yanıla da toplumsal krizlerin siyasal alandaki reaksiyonuna karşılık gelmektedir.

Literatüre yönelik bir öneri olarak; fanatizmin parametrelerinin “bağlayıcı ve dışlayıcı” eğilimler olarak kategorileştirilmesinin, fanatizm olgusunun yaftalayıcı yanını kırarak bağlılıklardan hareketle ortaya çıkan ayrışmaları doğal ve toleransa açık bir çatışma hali görmeyi sağlayacağını söyleyebiliriz. Dolayısıyla rasyonalite dışı görülen tüm siyasal bağlılıkların fanatik olarak yaftalanmaması ve ötekileştirilmemesi adına fanatizmin tehdit edici boyutunun ayrıştırılması gereklidir. Bunun için, çeşitli örneklemeler üzerinden saha araştırmalarının artırılarak “fanatizm skalası”nın geliştirilerek kullanılması önemli görülmüştür.

Politikacılara yönelik bir öneri olarak; siyasal fanatizmin, tehdit edici boyutunun ve ayrıştırıcı dilin fanatikleşmedeki etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda hem toplumsal krizlerin iyileştirilmesi hem de siyasetin otoriter konumunun kırılması bakımından toplum, akademi ve politika iş birliğinin fanatikleşmenin tehdit edici boyutunu azaltacağı düşünülmüştür. Eğitim ve öğretim misyonu içerisinde ötekine toleransın ve eleştirel muhakeme becerisinin de tartışılması önemli görülmüştür. Bununla birlikte, daha çok genç yaş grubunun; profesyonelleşme, rasyonelleşme, teknikleşme ve refah bağlamında değişen taleplerinin dışlayıcı fanatik eğilimlere sebep olması ve değişen toplum yapısı bakımından da siyasi erk tarafından göz önüne alınması gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal fanatizm, siyasal kültür, toplumsal krizler, toplumsal hafıza, ötekileştirme.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2016). Cumhuriyet Türkiye’inde Siyaset ve Siyasi Partiler. İçinde R. Kasaba (Ed.) Modern Dünyada Türkiye-Türkiye Tarihi 1839-2010 (Z. Bilgin, Çev.; 2. bs, C.4, ss. 229-275). Kitap Yayınevi.
- Akın, M. H., & Buçukçu, Ö. (2019). Türkiye’de Siyasal Süreçlerin Toplumsal Değişime Etkileri İçinde L. Sunar (Ed.) Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim (4.bs, ss. 93-137). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arsan E., Çubukçu, M. & Duran R. (2007). Medyada Fanatizm. Cogito 53, Fanatizm: Ya Bizdensin Ya Öteki, 63-87.

Batuhan, H. (2007). Semiyotik, Fanatizm ve Tolerans. Nobel Yayınevi.

Breuer, S. (2017). Milliyetçilikler ve Faşizmler Fransa İtalya ve Almanya Örnekleri. (Ç. C. Dikmen, Çev.; 2. bs). İletişim Yayınları.

Demirel, T. (2009). 1946-1980 Döneminde “Sol ve “Sağ”. İçinde T. Bora & M. Gültekingil & Ö. Laçiner (Ed.) Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler (C.9, ss. 413- 447). İletişim Yayınları.

Göka, E. (2007). Fanatizmin Psikolojisi ve Türklerin Psikolojisinde Fanatizm Cogito, 53 Fanatizm: Ya Bizdensin Ya Öteki, 37-63.

Hobsbawm, E. (2013). Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı (Y. Alogan, Çev., 7. bs). Everest Yayınları.

Hughes, M. & Johnson G. (2005). Introduction. İçinde Hughes, M. & Johnson G (Ed.) Fanaticism and Conflict in the Modern Age. Taylor & Francis Group

Kalaycı İ. (2019). Küresel Terör/izm: Ekonomi Politliğinden Finans Politliğine Maliye Dergisi, 176, 225-254.

Kallis, A. A. (2019). Faşizmin “Rejim-Model”i Bir Tipoloji. İçinde C. Iordachı (Ed.) Karşılaştırmalı Fanatizm Çalışmaları (İ. Ilgar, Çev.; 2. bs, ss. 349-382). İletişim Yayınları

Karpat, K. H. (2014). Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus (C. Elitez, Çev.; 2. bs). Timaş Yayınları.

Kershaw, A. (2019). Hitler ve Nazizmin Benzerliği. İçinde C. Iordachı (Ed.) Karşılaştırmalı Fanatizm Çalışmaları (İ. Ilgar, Çev.;2. bs, ss. 383-410) İletişim Yayınları

Laquer, W. (1999). Terrorism Today and Tomorrow. İçinde The New Terrorism Fanaticism and the Arms of Mass Destruction (ss. 226-254). Oxford University Pres.

Lewis, B. (2013). Modern Türkiye’nin Tarihi (B. B. Turna Çev.; 6.bs.) Arkadaş yayınları

Marimaa, K. (2011). The Many Faces of Fanaticism. A. Kılıp & A. Saumet (Ed.) Extremism Within And Around Us, 14, 29-55.

Posłuszna, E. & Posłuszny, J. (2015). The Trouble with Ressentiment. Ruch Filozoficzny, 71(4), 87–104. <http://dx.doi.org/10.12775/RF.2015.006>.

Poyraz, H. (2007). Fanatizm, Bağlanma ve Ahlak. Cogito 53, Fanatizm: Ya Bizdensin Ya Öteki, 27-37.

Toscano, A. (2013). Fanatizm Bir Fikrin Kullanımları Üzerine (B. Özkul, Çev.). Metis Yayınları.

Tunçay M. (2007). Takriri Sükûn Dönemi & Yönetimin Temelleri. İçinde Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931 (ss.126-244).

Zürcher, E. J. (2014). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (Y. Saner, Çev.; 29. bs). İletişim Yayınları.

Gerilimi Deneyimlemek: Dini ve Seküler Alanların Kesişiminde Dindarlık

Begüm Büşra Köker ^{1,*} & Kemal Ataman ²

¹ Din Sosyolojisi Marmara Üniversitesi

² İlahiyat Fakültesi Marmara Üniversitesi

bgm.kkr@gmail.com

Özet

Türkiye’de dinin modernleşme tartışmalarındaki merkezi konumu reformlar, darbeler ve politik yönelimler ekseninde tartışılırken dindar birey bu gerilimlerin odağında yer almıştır. Dini bir kimliğe sahip olmak, bireyin hayatın her alanında dini değerlere dayalı davranış göstermesini gerektirirken, modern kamusal alan ise rasyonaliteye dayalı seküler değerler ekseninde şekillenmektedir. Bu durumda kamusal alanda dindar olmak, dini ve dünyevi iki alan arasındaki gerilimi deneyimlemeye yol açmaktadır. Bu çalışmada, dini ve seküler alan arasındaki ilişki siyaset ve ekonomi olmak üzere 2 toplumsal kurum bağlamında ele alınmakta ve gerilim kavramı etrafında somutlaştırılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, dini kimliği ile ön plana çıkan ve seküler kamusal alanda rol oynayan (üniversite mezunu ve çalışan) bireylerin, dini ve seküler alan arasındaki gerilimi belirlenen 2 kurum özelinde nasıl deneyimlediğini anlamak amaçlanmaktadır.

Dindarlık ve sekülerlik ekseninde ilgili literatür incelendiğinde ön plana çıkan araştırmalardan ilki, kamusal bir alan olan üniversite kampüslerinde Müslüman olmayı ele alan çalışmasıyla Shabana Mir’in (2014), farklı etnik köken ve cinsiyete sahip Müslüman öğrencilerin Amerika üniversite normları ile dini kimliklerini nasıl şekillendirdiklerini incelediği araştırmasıdır. Çalışmada, iki ayrı kimlik arasında bizim ifademizle gerilim yaşayan gençlerin, çevrede kalmaktansa yarı-çevresel alanlar oluşturmaları ve bu alanların da akranlarıyla yeterince sosyal bağ kurmasına izin vermemesi nedeniyle çoğunlukla merkezde hâkim Amerikan kültürüne uyum sağlayarak asimile olma çabalarına neden olduğu belirtilmektedir. Akşit ve Şentürk’ün (2012) Türkiye’de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri başlığıyla yayınlanan çalışmasında, Türkiye’de din ve toplum arasındaki ilişki, dini bilgi-bilimsel bilgi, gelenek-modernlik, kamusal/özel, kitabî İslam/yaşanan İslam ve dini olanla-gündelik olan arasındaki gerilimler çerçevesinde, ekonomi, siyaset, toplumsal cinsiyet, inanç ve ibadet bağlamında incelenmektedir. Akşit ve Şentürk’ün (2012) araştırması dinin gerilim ekseninde sınırlarını tespit etmesi yönüyle ön plana çıkarken, toplumsal gerilimleri tüm toplumu yansıtacak büyüklükte bir örneklem üzerinden ele almaktadır. Bu çalışma ise seküler/modern yaşam evreninin dindar bireydeki yansımaları konu edinmektedir. Bir diğer ön plana çıkan eser, Özlem Avcı’nın (2018) İki Dünya Arasında: İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği isimli çalışmasıdır. Herhangi bir dini grupla organik bağı bulunan ve dindar olan 60 erkek üniversite öğrencisiyle gerçekleştirilen çalışmada, modernlik-geleneksellik gerilimi ve İslami kimlik ekseninde gençlerin kendi içlerinde ve dini gruplar arası yaşadıkları gerilimleri ve yaşam biçimlerini ele almaktadır. Diğer taraftan, üniversite gençliğinin dindarlığını kamusal alan gerilimi üzerinden okuyan Uğurlu’nun (2017) ODTÜ’de dindar bireyin kimliğini nasıl var ettiği sorusuna yanıt aradığı tezi, seküler kamusal alanla etkileşim içine giren dindar bireyin, merkez, çevre ve yarı-çevre olmak üzere üç alanda dini eylem ve seküler pratikleri sergileyişini

ele almaktadır. Söz konusu son iki çalışma, bireylerin ekonomi ve siyaset ile ilişkisini ele almamakta, yoğunlukla kişi ve gruplar arası ilişkilere eğilmektedir. Bu araştırma ise din ekseninde yaşanan gerilimin bireysel yansımaları ve gerilimi azaltan/meşrulaştıran unsurları konu edinmektedir. Bu doğrultuda araştırma sorusunu ise şu şekilde ifade etmek mümkündür: “Dindar birey, seküler ve dini alanların kesişiminde ekonomi ve siyaset bağlamında ortaya çıkan gerilimleri nasıl deneyimlemekte ve gerilimleri aşmada hangi kolaylaştırıcı unsurlar ön plana çıkmaktadır?”

Dindar bireyin düşünce, tutum ve davranışını ele alan çalışmada, deneyimin özüne ve temel yapısına ulaşmak için birincil veri toplama tekniği olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmış (Merriam ve Tisdell 2015: 25) ve yarı-yapılandırılmış görüşme yaklaşımı benimsenmiştir. Dindar bireyin deneyimlerini ele alması nedeniyle araştırmanın deseni fenomenolojik yaklaşım olarak belirlenmiştir. Örneklem ise üniversite mezunu, çalışan ve kendini dindar olarak tanımlayan bireylerden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında görüşülen katılımcılar, 8 erkek ve 8 kadın toplam 16 kişidir. Verilerin analizinde tümevarımcı bir analiz olan içerik analizi tekniği kullanılmış ve MAXQDA programı aracılığı ile verilerin analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın bulguları incelendiğinde, siyasi bağlamda laiklik prensibi ile dini değerlerin siyasi alandaki konumu arasındaki denge ve çatışmanın öne çıktığı gözlemlenmektedir. İslam dini, bireyin yalnızca uhrevi yaşamını şekillendirmekle kalmayıp, aynı zamanda dini normlar vasıtasıyla toplumsal yaşamı ve dünyevi alanı da düzenlemektedir. Bu bağlamda, İslam'ın doktriner esaslarının modern siyasal sistemle uyumluluğu konusu, kapsamlı bir akademik literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu meselenin genişliği bu çalışmanın kapsamı dışında tutularak, araştırmanın odak noktası, ideal siyaset ve yönetim biçiminde dinin konumlandırılması hususunda dindar bireylerin perspektiflerinin analiz edilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu yaklaşım, dini inançların siyasi düşünce ve uygulamalara olan etkisini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu başlık altında yer alan temalar şu şekildedir; “Demokrasiye Bakış”, “Şeriata Bakış” ve “Dinde Güncellenme”. Demokrasiye bakışta, demokrasi ve dinin uyumlu olduğunu iddia eden yaklaşım, demokrasinin bir yönetim biçimi olarak yetersiz olduğunu öne süren yaklaşım ve demokratik bir yönetimde dini değerlere yakın idarecinin tercih edildiği yaklaşım olmak üzere üç görüş vardır. Şeriata dair görüşler, katılımcılar arasında iki muhtelif fikrin olduğunu göstermiştir. Modern devlette şeriatın imkânsızlığı, dini ve dünyevi tüm kudreti eline alacak idarecinin liyakatine duyulan şüphe ve her uygulamanın dine dayalı şekilde meşrulaştırılacağı korkusuyla temellenmektedir. Dolayısıyla teoride şeriata talep etmek dâhi, pratikte gerçekleştirilemeyeceği inancını içinde taşımaktadır. Şeriat istemi ise yaşanan gerilimleri aşmada toplumsal düzenin tamamen dine uygun olması ve söylemsel manada şeriata istemeyi Müslüman olmanın gerekliliği olarak görme gibi nedenlere dayanmaktadır. Şeriat istemi, verili gerçeklik üzerinden yapılan yorumlarda modern toplum anlayışında imkânsız olarak nitelenmektedir. Ancak olması gerekene dayalı yapılan yorumlarda gerekli görülmektedir. Dinde güncellenme, yapay zekâ, Bitcoin ve LGBTİ gibi yeni gelişmeler ve geçmişte hüküm verilen meseleleri ekseninde değerlendirildiğinde katılımcıların çoğu tarafından mümkün ve gerekli görülmüştür. Ancak dört katılımcı, hükümlerin yoruma açık olmadığı anlayışına sahiptir. Bu noktada faiz, miras gibi pratiğe dönük meselelerde modern dönem ile dini normlar arasında bir çelişki olduğunu kabul vardır ancak bu çelişki yeni dini yorumlar

ile değil, sisteme dayalı yeniden düzenlenmeyle aşılabilir görüşü hakimdir. Dinde güncellenmeye olumsuz yaklaşım, yönetimde şeriatın varlığı ile gerilimlerin çözüleceği düşüncesini de taşımaktadır.

Araştırmada ekonomi bağlamında “Kredi”, “Katılım Bankaları” ve “Kripto Para” temaları ele alınmıştır. Modern dönem, zihin dünyasını oluşturan dini değerler ile verili alan arasında bir kopuş meydana getirmiştir. Zihin dünyası ile sosyal alan arasındaki bu açıklık ise bireylerin eylemlerine yansyarak, onları çelişik deneyimlerle karşı karşıya getirmektedir. Bu noktada ekonomik boyutta gerilim ön plana çıkmaktadır. Dini normlar çerçevesinde "günah" olarak nitelendirilen faiz ekonomik açıdan incelendiğinde, kaynakların etkin kullanımını ve sermaye sahiplerinin yatırım yapma eğilimini engelleyerek işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, faizli kredi kullanımı, üretimde maliyet artışına ve yapay fiyat yükselmelerine sebebiyet vermektedir (Özsoy, 1995). Toplumsal yapıda üretim ve tüketim dengesizliğine yol açan faiz, İslami perspektiften günah olarak değerlendirilmekte ve bu durum, dindar bireyleri kredi kullanımı konusunda ikilemde bırakmaktadır. Araştırma bulguları, dindar bireylerin ekonomik ilişkilerinde dinin konumlandırılması bağlamında, katılımcıların yaklaşık yarısının ihtiyaç halinde kredi kullanımını meşru gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu noktada, kredi kullanımına ilişkin fetva arayışı, din ile ekonomi arasındaki gerilimi aşmada işlevsel bir araç olarak öne çıkmaktadır. Kripto para konusunda ise, dini açıdan henüz bir konsensüs oluşmaması nedeniyle, bireysel araştırmalar ve kişisel dini anlayışlar doğrultusunda değerlendirmeler yapılmakta ve bu yeni finansal araç, potansiyel bir yatırım aracı olarak görülmektedir. Faiz sisteminin dışında kalma arzusu ve dini prensiplerle uyumlu ekonomik yatırımlar yapma isteği, katılım bankalarının alternatif bir kamusal alan olarak öne çıkmasına neden olmaktadır. Bu kurumlar, din ve ekonomi arasındaki gerilimi azaltmada önemli bir alternatif olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmada sonuç olarak, modern çağa uymayan dini hükümlerin reformize edilmesi ve alternatif kamusal alan olarak katılım bankaları birey için dini ve seküler alan gerilimini aşmada çıkış noktaları iken, modern yönetimin şeriat ile uyumsuzluğu ve faiz gündeminin gerilim noktaları olarak varlığını sürdürdüğü belirlenmiştir. Bu noktada gerilimin varlığının dindar bireyde yansıması verili gerçeklik ve idealize edilen din arasında gerçekleşmektedir. İdealize edilen din anlayışında, din her zaman merkezde durmaktadır. Ancak modern kent yaşamında, gündelik hayatın yoğun gündeminde geri plana atılan dine dayalı bakış açısı ve davranış kodları, gün sonunda vicdan azabı ve beraberinde içsel gerilimi getirmektedir. Bu gerilimin bir boyutu bu çalışmada şeriat hususundaki görüşlerde ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık, Sekülerlik, İçsel Gerilim, Ekonomi, Siyaset

Kaynakça

Akşit, B., & Şentürk, R. (2012). Türkiye’de Dindarlık: Muhafazakârlık ve Laiklik Ekseninde İnanma Biçimleri ve Yaşam Deneyimleri (1. baskı). İletişim.

Avcı, Ö. (2018). İki Dünya Arasında: İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği (2. baskı). İletişim Yayınları.

Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2015). Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation (Fourth edition). John Wiley & Sons.

Mir, S. (2014). Muslim American Women on Campus: Undergraduate Social Life and Identity. University of North Carolina Press. https://doi.org/10.5149/9781469610801_Mir

Özsoy, İ. (1995). Faiz. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 12, ss. 110-126). Türkiye Diyanet Vakfı.

Uğurlu, M. (2017). Seküler Bir Ortam Olarak Üniversitede Dindar Öğrencilerin Var Olma Pratikleri (Odtü Örneği) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Molla Nasreddin Dergisi'nde Kadın Meselesi Etrafındaki Tartışmalar: İçerik ve Söylem

Naila Rustamli

İlahiyat Fakültesi İstanbul Üniversitesi
nailerustemli@hotmail.com

Özet

Gazete ve dergilerin, Azerbaycan'da modernleşme hareketinin en somut göstergelerinden biri olduğu söylenebilir. Azerbaycan'da 19. yüzyılın son çeyreğinde ilk örneklerini gördüğümüz süreli yayın organlarının sayısı, 1905'teki Rus ihtilaliyle birlikte basın hayatında oluşan serbestlik ortamında artmış ve bu dönemde çok sayıda gazete ve dergi çıkmıştır. Uzun ömürlülüğü ve etkisiyle en fazla tanınan yayın organlarının başında renkli karikatürlü mizah dergisi Molla Nasreddin (1906-1931) gelmektedir. Molla Nasreddin dergisi ilk sayısından itibaren büyük ilgi gördü ve çok geçmeden Çarlık Rusya'sında Türkler'in ve Müslümanların yaşadığı her yerde geniş okuyucu kitlesine ulaştı. Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanan dergi II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da da okunur oldu. Zaman zaman Rus hükümeti tarafından kapatılan dergi toplam yirmi beş yıl kadar yayımlanmıştır. Derginin 340'ı Tiflis'te (1906-1917) 8'i Tebriz'de (1921), 400'ü Bakü'de (1922-1931) olmak üzere 748 sayısı yayımlandı. Belirlenen yayın programına göre dergi şunları içeriyordu: "Sohbetler, Atmacalar, Eleştiriler, Mizahi Şiirler, Mizahi Telgraflar, Komik Hikâyeler, Şakalar, Posta Kutusu, Komik İlanlar, Kişisel İlanlar, Karikatür ve resimler." Derginin çok sayıda yazar kadrosu bulunmaktaydı. Derginin yaratıcısı ve editörü Celil Mehmetkuluzade devrin Tiflis'teki önemli yazar, şair ve ressamı derginin çatısı altında toplamıştı. Daha önce Tiflis'te faaliyet gösteren Şark-ı Rus gazetesinin yazar kadrosunda bulunan yazarların büyük kısmı Molla Nasreddin'in çekirdek kadrosunu oluşturarak Azerbaycan düşünce hayatında "Molla Nasreddin Edebi Ekolü" adı verilen yeni bir ekolü başlattılar. Derginin etrafında toplananlar arasında devrin önde gelen fikir ve düşünce adamlarından Ömer Faik Numanzade, Mirza Alekber Sâbir, Abdurrahim Bey Hakverdiyev, Ali Nazmi, Üzeyir Hacıbeyli, Memmed Said Ordubadi, Alikulu Gemgüsar, Selman Mümtaz gibi isimler vardı.

Dönemin toplumsal, siyasal, kültürel ve fikri hayatına ışık tutan dergi, toplumdaki eksiklikleri, aksaklıkları mizahî üslupla dile getirmiş, eleştirmiştir. Dergide, din, gericilik, cahillik, ilkelik gibi kategorizasyonlara işaret edilmiş, özgürlük, maarif, eğitim, dil ve alfabe, cehalet ve fanatizm, köylü ve işçi hakları gibi konular sıklıkla gündeme getirilmiştir. Derginin dönemin siyasî ve toplumsal ortamı içerisinde en çok mücadele ettiği, gerek resim ve çizimlerinde gerekse yazılarında çokça eleştirdiği konu, halkın dini duygularını sömürenler, dönemin din adamları ve mollalar olmuştur. Dergide din adamları hep olumsuz karakter olarak sunulmuş, değişime karşı dirençli tipler olarak tanımlanmış, muskacı, üfürükçü, büyücü ve çoğu zamanda cahil tipler olarak tarif edilmiştir. Dergi doğulu yaşam tarzına, eski adet ve geleneklere, molla rejimine ve dini taassuba savaş açmış, doğulu halkların geri kalmışlığına çözüm olarak çağdaş ve batılı yaşam tarzını sunmuştur. Dergide yalnızca Azerbaycan'daki olaylara değil, aynı zamanda dünyanın gündemindeki olaylara da yer verilir. Rus Çarlığı, İran Şahlığı

ve Osmanlı Devleti'nin son zamanlarını mizahî bir dil ve anlatımla yeren dergide emperyalist devletlerin zulmü, Şark istibdadı, İran ve Osmanlı keskin bir dille tenkit edilir.

Dergi yazarlarının en fazla ele aldıkları ve eleştiri getirdikleri konular arasında kadın meselesi öne çıkmaktadır. Azerbaycan'da kadınlarla ilgili Sovyet dönemi literatürü iki temel varsayıma dayanmıştır. Birincisi, cinsiyet eşitliği ve sosyalizmin eşanlamı olduğuna dair yaygın bir varsayımdır. Kadınların ekonomik ve siyasi hayata katılım düzeyi, toplumsal “ilerleme”nin ve kadınların “özgürleşmesi”nin bir göstergesi olarak kabul edilmiş, kadınların toplumdaki statülerine ilişkin analizler de bu ölçülebilir kriterlere dayandırılmıştır. İkincisi, Müslüman kadınların devrim öncesi statüsünün sömürülen bir sınıf olduğu, örtünme, ayrımcılık ve son derece gerici evlilik gelenek ve görenekleri tarafından kısıtlandıkları ve aşağılandıkları varsayımdır. Sovyet dönemi yazarların Müslüman kadınların tarihine ilişkin yazıları bu temel varsayımları açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bunun da ötesinde, Sovyet yazarları bölgede Müslüman toplumları modernleştirme ve kadınları özgürleştirmeye yönelik politikaların, büyük ölçüde 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında oluşmaya başladığını ve Sovyet iktidarının kurulmasının ardından hayata geçirildiğini belirtmektedir. Bu bakış açısı, bazı Batılı yazarlar tarafından da dile getirilmiş, Sovyet dönemi modern öncesi geçmişten radikal bir kopuş olarak sunulurken Sovyet Devrimi'nin modernleşme için ilk itici gücü sağladığı varsayılmıştır. Ne var ki Azerbaycan için durum açıkça böyle olmamıştır. Bu tür önyargılar genel olarak bölgede devrimden önceki modernleşmeye yönelik çabaları görmezden gelmektedir. Zira Sovyetlerin iktidarı ele geçirdiği dönemde Azerbaycan'da terakkici reformistler ve milliyetçi güçlerin modernleşme girişimleri zaten başlamıştı. Nitekim Molla Nasreddin dergisi de böyle bir çabanın sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Azerbaycan'da modernleşme çabaları, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelmiştir. Bu nedenle Azerbaycan'da kadının toplumdaki konumuna ilişkin tartışmaların, devrim öncesi Çarlık Rusya'sının sosyal ve siyasal tarihinde derin kökleri vardır. Azerbaycan'ın on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Rus imparatorluğuna katılmasının ardından yeni kültürel oluşumlar ortaya çıkmaya başlamış, bir dizi inanç, tavır ve düşünceyi paylaşan ve zamanla Azerbaycan toplumunun değişiminin ana aktörü haline gelen aydınlar sınıfı oluşmuştur. Gazete ve dergiler gibi basılı iletişim araçları ve bunların sağladığı yeni sosyalleşme biçimleri, Rusya ve Avrupa'da eğitim görmüş elitlerin, kadınların eğitimi ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin konular hakkında “modern” fikirler ifade etmelerine olanak sağlamıştır. Kadın konusunda yazıya dökülenler genellikle dönemin erkek entelektüellerin dile getirdikleri görüşler olmakla birlikte, bu yıllarda kadınların toplumsal dönüşüm sürecindeki katkıları da dikkat çekicidir. Azerbaycanlı Müslüman kadınlar, modernlik vizyonlarını ve terakkici fikirlerini o dönemde çıkan gazete ve dergilerde, kadınlar için kurdukları ve etkin görevler üstlendikleri çeşitli hayır cemiyetlerinde ve derneklerde dile getirdiler.

Toplumun kadına bakışı, kadınlara biçilen geleneksel sosyal ve kültürel roller, kadının kamusal yaşamdan dışlanarak eve kapatılması, cinsiyet ayrımcılığı, kadınların cehalet ve eğitimsizliği, çocuk yaşta evlilik ve zorla evlendirme, kız çocuklarının eğitimi, kadınların zor yaşamları, hane içi ilişkiler, aile içi şiddet, çok eşlilik, geçici evlilik, kız kaçırma, boşanma, kadınların dini inançları ve hurafeler, gayrimüslim kadınlarla rekabet, kadın hakları, örtünme ve kılık kıyafet gibi konular, diğer bir ifadeyle doğumundan yaşlılığına kadar bir kadının hayatının çeşitli yönlerini ilgilendiren meseleler, Molla Nasreddin dergisinde kadın konulu yazılarda masaya yatırılmış, mizahi üslubun yansıtıldığı renkli resim

ve karikatürlere konu edilmiştir. Çalışmamızda Molla Nasreddin dergisinde doğrudan kadınlarla ilgili olan yazılar; makaleler, hikâyeler ve felyetonlar incelenerek ana tema etrafında gruplandırmalar yapılacak, kategoriler oluşturulacaktır. Ortaya çıkan kategoriler, içerik analiz yöntemi ile incelenecek, metinlerin içeriklerinden önem arz eden kısımlar seçilerek bunların içerdiği ve ilettiği mesajlar, imajlar, temsiller ve bunların toplumsal anlam ve önemleri öne çıkarılacaktır. Dergide büyük yer tutan görseller de inceleme nesnesi olarak kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Molla Nasreddin Dergisi, Kadın, Din

Kaynakça

Molla Nasreddin Dergisi (1906-1931), I-VIII Cilt, Bakü: Azərneşr, 1996-2010.

Ahundov N., Molla Nasreddin Jurnalının Neşr Tarihi, Bakü: Azərneşr, 1959.

Aşırılı A., Molla Nasreddin Jurnalı Azərbaycan Matbuat Tarihi: 1875-1920, Bakü: İlim ve Təhsil, 2009.

Ahundov N., Azərbaycan Satira Jurnalı, Az. SSR EA, 1968.

Celil Memmedkuluzade, Eserleri, I-IV Cilt, Bakü: Önder, 2004.

Şerif A., Molla Nasreddin Nece Yarandı?, Azərneşr, Bakü, 1986.

Sevinç Alkan Özcan-Vügar İmanbeyli (Ed.), Azərbaycan'da Din ve Kimlik, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

H. İsmailov, T. Hasanzade, Molla Nasreddin Karikatürleri, Bakü, ADN, 1996.

Gedim Mustafayev, XX Esrin Evvellerinde Azərbaycan'da İslam İdeologiyası ve Onun Tənqidi, Bakı: Maarif Neşriyatı, 1973.

Sevda Süleymanova, Azərbaycan'da İctimai-Siyasi Herekat (XIX. Yüzdilliyin sonu-XX. Yüzdilliyin Evvelleri), Bakı: Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, 1998.

Alstadt L. Audrey, The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule, Stanford: Hoover Institution, 1992.

Abdullah Ehədov, Azərbaycan'da İslam'ın Muasirlaşması, Bakü: Azərbaycan Dövlət Neşriyatı, 1995.

Altay Göyüşov, Azərbaycan'da İttihatçılık, Bakü: İrşad, 1997.

Behram Hasanov, Azərbaycan'da Din: Sovyetler'den Bağımsızlığa Hafıza Dönüşümləri, İstanbul: İSAM, 2011.

Chantal Lemerrier, Azerbaycan'da İslamiyet'in Durumu, Çev. Nursel İçöz, Ankara: Middle East Technical University, 1986.

Tadeusz Swietochowski, Russian Azerbaijan: 1905-1920, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Tadeusz Swietochowski, Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Hüseyin Baykara, Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966.

Hüseyin Baykara, Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi Tarihi, İstanbul: Gençlik Basımevi, 1975.

Serge Zenkovsky, Rusya'da Türkçülük ve İslam, (çev. Ali Nejat Ongun), Ankara: Günce Yayıncılık, 2000.

İrfan Yıldırım-Murat Gökçek, Kafkasya'dan İstanbul'a Hatıralar, Ömer Faik Numanzade, İzmir, Akademi Yayınevi, 2000.

Dobrosawa Wiktor-Mach, Religious Revival and Secularism in Post Soviet Azerbaijan, De Gruyter, Berlin: 2017.

Farideh Heyat, Azeri Women in Transition, Women in Soviet and post-Soviet Azerbaijan, London, 2002.

14. Oturum

Uluslararası İlişkiler

Oturum Başkanı: Helin Sarı Ertem

Salon 2

5 Aralık Perşembe

14:00 – 15:30

Oğuzhan Şener

İngiliz-Yahudi İşbirliği ve Siyonizm'in Filistin'deki Temelleri: I. Dünya Savaşı
Öncesi İngiltere'nin Kutsal Topraklara İlgisi

Muhammed Sadi Korkutata

İran'daki Reform Hareketlerinin Dönüşümü: Ali Şeriatî Örneği

Muhammed Hüseyin Ergören

2017-2022 Yılları Arası Cumhurbaşkanlığı Konuşmalarında Türk Dış
Politikasında Popülist Retoriğin Kullanımı: Bir Vaka Çalışması

Levent Akpınar

İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin Çok Kültürlü Yapısı: Ontolojik Güvenlik Odaklı Bir
Okuma

İngiliz-Yahudi İşbirliği ve Siyonizm'in Filistin'deki Temelleri: I. Dünya Savaşı Öncesi İngiltere'nin Kutsal Topraklara İlgisi

Oğuzhan Şener

Dinler Tarihi Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
oguzhansener8@gmail.com

Özet

19. yüzyıl öncesinde İngiltere'nin, Yakın Doğu coğrafyasıyla ilgili düşüncelerini fiiliyata geçirmek için çabalamamasının öncelikli sebebi, sömürge faaliyetlerinin gerçekleştirilebileceği uygun ortamın olmamasıdır. Osmanlı Devleti hâkimiyetinde bulunan bölgede o dönemde görece sakin ve huzurlu bir ortam bulunmaktadır. Bölge için dönüm noktalarından biri, 1799 yılında Napolyon'un Mısır ve Filistin seferi olmuştur. Sömürge yarışında İngilizlerin en büyük rakibi olan Fransızların bu hamlesi, Birleşik Krallığın bölge üzerinde strateji geliştirmesine neden olmuştur. Ayrıca önemli dönüm noktalarından bir diğeri de 1830 yılında Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, iktidar hırsıyla Suriye ve Filistin'i ilhak etmesidir. Akabinde bu isyan, mevcut durumu korumak isteyen İngiliz ve Fransız birliklerin yardımıyla 1840 yılında bastırılmıştır. Her ne kadar isyan bastırılmış olsa da Mehmet Ali Paşa'nın kurduğu düzen 1831-1840 yılları arasında 9 yıl sürmüştür. Bu süre zarfında batılı devletlere şirin görünmek isteyen Mehmet Ali Paşa, ilişkilerini üst düzeyde tutmaya çalışmış ve buna binaen Filistin'in 'modernleşmesi' için çeşitli adımlar atmıştır. Yeni yolların inşası, vergilendirme sistemi, hatta Hristiyan ve Yahudi cemaatlerini temsil eden vekillerin de bulunduğu temsilciler meclisi kurulması bu adımlardan bazılarıdır. Ayrıca İngiltere'nin 1838 yılında Kudüs'te başkonsolosluk açması da bu döneme rastlamaktadır. Nihayetinde 1840 yılında büyük ölçüde İngilizlerin yardımıyla Osmanlı'nın tekrar Filistin'e hâkim olması, Birleşik Krallığın bölgedeki emelleri için ayrıcalık kazandığının habercisi olmuştur. Diğer yandan siyasi açıdan önemli sayılabilecek bir diğer husus ise 1853 Kırım Savaşı'dır. Savaşın görünen nedeni, Rusya'nın Ortodoks Hristiyanların haklarını savunma iddiasıdır. Fakat asıl amaç, zayıflayan Osmanlı Devleti'ni tamamen ortadan kaldırıp, Rusya'nın grand stratejisi* olan sıcak denizlere inme arzusudur. Fakat İngiliz ve Fransız çıkarlarına tamamen aykırı olan bu durum, İngiliz ve Fransız ordularının desteğiyle savaşın Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanmasıyla son bulmuştur. Bu gelişmeler ise Filistin'de İngilizler adına daha rahat hareket kabiliyeti ile sonuçlanmıştır. Son olarak 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, artık İngilizler için Filistin'i çok önemli bir stratejik nokta haline getirmiştir. Tüm bunlara bakıldığında; İngilizlerin Filistin'e olan ilgi ve alakasının siyasi boyutunun üç aşamasının bulunduğunu söylemek mümkündür; Mehmet Ali Paşa'nın saf dışı bırakılması, Kırım Savaşı ve Süveyş Kanalı'nın inşası.

İngilizlerin Filistin ve çevresini sömürgeleştirmek istemesinin temel sebeplerinden birinin ticari kaygılardan kaynaklandığını ve bu hususta en önemli meselenin Hindistan sömürgesinin güvenliğinin sağlanması olduğu söylenebilir. Dönemin siyasi koşulları, İngilizleri bu bölgede söz sahibi olmasının zorunluluğuna inandırmıştır. Napolyon'un Mısır üzerine seferiyle başlayan süreçte, Rusya'nın yayılmacı emelleri, Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanıyla ortaya çıkan güç boşluğu

İngilizleri bu bölgede nüfuz oluşturmaya itmiştir. Bu siyasi ortamın dışında bölgedeki nüfuz oluşturma girişimlerine dinin etkisi de önemlidir. İngilizler için din, rahat hareket kabiliyeti sağlayan ve Filistin'e girişi kolaylaştıran önemli unsurlardan olmuştur. Bahse konu siyasi koşullardan oluşmadan önce dâhi İngilizlerin hac, ticaret, misyonerlik vb. amaçlarla bölgeye ilgileri ve ziyaretleri olmuştur. Fakat başka devletlerin buraya ordularıyla gelmeleri sonucunda, bu ilgi artık devlet eliyle gerçekleşerek, 19. yüzyılın ortalarından itibaren kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Bu kurumsallaşmanın önemli adımlarından birisi kuşkusuz Kudüs'te bir İngiliz Konsolosluğu'nun kurulmasıdır. İngiltere, 1838 yılında sadece iki İngiliz ailesinin bulunduğu Kudüs'te bir konsolosluk açmıştır. Konsolosluklar bilindiği üzere, bulundukları ülkede kendi vatandaşlarının haklarını korumak ve o ülkeyle diplomatik ilişkilerin kuvvetlenmesi için kurulmaktadır. Fakat, İngiltere'nin, Kudüs'te kurduğu konsolosluk bu amaçlardan uzak görünmektedir. Nitekim belirtildiği üzere İngiltere'nin orada vatandaşları yok denecek kadar azdır. Tüm bunlara bakarak, İngilizlerin konsolosluk kurarken amacının vatandaşlarının haklarını korumaktan ziyade, bölgedeki emellerini gerçekleştirmek için kurumsal bir nitelik kazanma amacıyla hareket ettiğini göstermektedir. Nitekim 1838 yılında konsolosluğun açılışından üç yıl sonra da Kudüs'te Anglikan Kilisesi kurulması adım adım sömürgeleştirmenin aşamalarıdır. Burada sömürgecinin iki boyutu olan ticari ve hegemonya kurmanın aşamaları görülebilir. Konsolosluk vasıtasıyla siyasi ve ticari kurumsallık kazanılırken Kilise aracılığıyla din araç haline getirilip bölge üzerinde hegemonya sağlanması amaçlanmıştır. İngiltere'nin bölgede sömürgeci bir zihniyetle izlediği politikaların temelinde, Rusya'yı en önemli sömürgesi olan Hindistan'dan uzak tutmak ve Rusların yayılmacılığı engellemek olduğunu söylemek mümkündür. Fakat İngilizlerin yalnızca bu amaçla bölgede politika yürüttüğünü söylemek sığ bir yaklaşım olacaktır. Çünkü daha önce ele alındığı üzere, aslında amaç bu toprakların üzerinde hak sahibi olunduğunu iddia etmek ve toplumu bu şekilde dönüştürmektir. Çalışmanın bu kısmına kadar aktarılanlardan hareketle, İngilizlerin bu amacı için bölgenin Yahudi halkı ile iş birliği yaptığı söylenebilir. Başka bir devletin toprağında faaliyet göstermek için o devletin içindeki azınlıkları kullanmak dönemin normalidir. İngilizler ise Protestan halkın azlığından dolayı üzerine Yahudileri eklemleyerek İngiliz-Yahudi iş birliğine kapı açmıştır. Buna neden olan tek şeyin azınlık haklarının korunması olduğunu söylemek hatalı bir yaklaşım olur. İngiltere'de yaşayan azımsanmayacak derecede Yahudi iş adamlarının ayrıca daha önce bahsedilen Yahudi Restorasyonu savunucularının, bu iş birliğinde lokomotif görevi yürüttüğü de söylenebilir. Özellikle Napolyon'un Mısır Seferi sonrasında; İngiliz akademisyen, asker, sanatçı, misyoner ve diplomatların Filistin bölgesine artan ilgisi göze çarpmaktadır. Bu ilgiyle beraber akademisyenler, düşünürler ve yazarlar, bölgenin önemini bilimsel olarak kanıtlamaya çalışırken yeni seçilmiş halkın İngilizler olduğunu ispatlama yoluna gitmişlerdir. Diğer yandan sanatçılar ve misyonerler, Kudüs'e hac ziyaretini teşvik etmiş, gidenler bölgeyi tasvir için sanatı kullanmışlardır. İngiltere bu dönemde Protestan hac kavramını halkına benimsetmeye çalışmıştır. Diğer yandan milliyetçiliğin ve İngiliz olmanın üstünlüğü vurgulanarak, bu ruhla Kutsal Toprakların ziyaret edilmesi amaçlanmıştır. Kitab-ı Mukaddes'in bu topraklara gelmeden anlaşılamayacağını savunan Kilise Tarihi profesörü Dean Stanley; geçmişin ihtişamıyla geleceğin restorasyonunu gerçekleştirme fikrini savunmuş, Kudüs'ü sevmeyi ve ziyaret etmeyi İngiliz olmanın bir gereği olarak görmüş ve Batı'ya bakarak Doğu'ya doğru ilerlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. İngiltere'nin Kutsal Topraklar'a artan ilgisi, Yahudiler ile iş birliğini de artırmasını gerektirmiştir. Öncelikli hedef Yahudilerin Hristiyanlaştırılması olmuştur. Buna yönelik daha önce sözü edilen LJS (London Jews Society-Londra Yahudi Cemiyeti) kurulmuştur. Bu kuruluş, İngiltere kamuoyunda Kutsal Topraklara

aidiyeti pekiştirme ve oradaki Yahudileri Hristiyanlaştırma amacı gütmüştür. Her ne kadar İngiliz-Yahudi iş birliğini sağlasalar da Hristiyanlaştırma misyonunu tam olarak gerçekleştirememişlerdir. Kutsal Toprak bilinci aşlamak ve İngilizleri Yahudilere yakınlaştırmak için düzenlenen sergide İngilizler kendilerini Yahudi olarak takdim etmiştir. Bunun sebebi vaat edilen toprakları çok fazla ön plana çıkarmaları ve Yahudilerin bu topraklara geri dönmesi gerekliliğini savunmalarıdır. Bahse konu oluşumun Kutsal Topraklardaki çalışmaları açıkça Siyonizm'e destek vermiş fakat aynı zamanda İngiliz emperyal çıkarlarını bölgede güvence altına almıştır. İngiltere'nin bölgede Yahudiler ile olan etkileşimi bununla sınırlı kalmamıştır. Sadece misyonerlik çalışmalarıyla değil arkeolojik kazılarla da toprak üzerinde hâkimiyet kurma niyetiyle hareket edilmiştir. Burada enteresan olan kısım arkeolojik kazılarda özellikle Eski Ahit'te geçen yer, isim ve olaylara odaklanılmış olmasıdır. Bilindiği üzere Hristiyanlık dini Kitab-ı Mukaddes'in sadece Yeni Ahit kısmının yürürlükte olduğuna inanırlar. Fakat İngilizler yapılan arkeolojik faaliyetlerde, Yahudilerin esas aldığı Eski Ahit'i araştırma ve burada geçen olayların gerçeğe uygun olup olmadığını öğrenme yolunu seçmiştir. Burada her ne kadar siyasi emellerle hareket edilmiş olsa da sonuç olarak Yahudilerin bu toprak üzerindeki meşruiyetini ispatlar nitelikte çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar ve İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunu artırma çabaları I. Dünya Savaşı'ndan galibiyetle ayrılmasına büyük etki sağlamıştır. Diğer taraftan savaş sonrası süreçte Siyonizm'in Filistin'deki varlığını güçlü hale getirmenin yolunu açmıştır. Bu çalışma günümüzde dahi Batılı devletlerin İsrail'e koşulsuz şartsız desteğini anlamlandırabilmek için önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Kutsal Topraklar, İngiltere, Protestan, Yahudi

Kaynakça

Armaoğlu, Fahir. 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım, 1997.

Bajoit, Guy. "Siyonizm ve Emperyalizm". Siyonizm ve Irkçılık. ed. Türkkaya Ataöv. 216-238. İstanbul: İstiklal Yayıncılık, 3. Basım, 2019.

Bar-Yosef, Eitan. The Holy Land In English Culture 1799-1914. New York: Oxford University Press, 1. Basım, 2005.

Dupont, Anne-Larue vd. Ortadoğu Tarihi-19. Yüzyıldan Günümüze. çev. Ayşe Meral. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 1. Basım, 2022.

Ferguson, Niall. İmparatorluk- Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdişi. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, 2017.

Ferro, Marc. Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi. çev. Muna Cedden. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2002.

Hadawi, Sami- Lehn, Walter. "Siyonizm ve Filistin Toprakları". Siyonizm ve Irkçılık. ed. Türkkaya Ataöv. 421. İstanbul: İstiklal Yayıncılık, 3. Basım, 2019.

Haddad, H.S. "The Biblical Bases of Zionist Colonialism". Journal of Palestine Studies 3/4 (2016), 97-113.

Hasanoğlu, Eldar. "Yahudiler Siyonizm'i Hristiyanlardan Mı Aldılar?" Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/1 (2022), 117-154.

Moro-Abadia, Oscar. "Bir Kolonyal Söylem Olarak Arkeoloji Tarihi". Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması. ed. Ayşe Boren. 51-80. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2019.

Öke, Mim Kemal. Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar: İhanetler, Komplolar, Aldanmalar. İstanbul: Çağ Yayınları, 1. Basım, 1990.

Öke, Mim Kemal. Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923). İzmir: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2018.

Özkaplan Yurdakul, Nurcan. "Kudüs'te İngiliz Varlığının Dinden İdeolojiye Değişen Gerekçelerine Bir Bakış". TYB AKADEMİ 27 (2019), 169-191.

Pappe, Ilan. Modern Filistin Tarihi. çev. Nuri Plümer. Ankara: Phoenix Yayınları, 1. Basım, 2007.

Pappe, Ilan. "The Bible In The Service of Zionism". History, Archaeology and The Bible Forty Years After "Historicity". ed. Ingrid Hjelm - Thomas L. Thompson. 247. U.S.A.: Routledge, 1. Basım, 2016.

Pitterberg, Gabriel. Siyonizmin Dönüşleri-Mitler,Siyaset ve İsrail'de Araştırmacılık. çev. Aysun Babacan. İstanbul: İthaki Yayınları, 1. Basım, 2012.

Said, Edward W. "Emperyalizm ve Siyonizmin Entellektüel Kökenleri". Siyonizm ve Irkçılık. ed. Türkkaya Ataöv. 207-215. İstanbul: İstiklal Yayıncılık, 3. Basım, 2019.

Said, Edward W. Kültür ve Emperyalizm. çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Hil Yayın, 4. Basım, 2016.

Schölch, Alexander. "Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of The Balfour Policy". Journal of Palestine Studies 22/1 (1992), 39-56.

Tibawi, A.L. British Interests in Palestine 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise. U.K.: Oxford University Press, 1. Basım, 1961.

Vereté, Mayir. "Why Was a British Consulate Established in Jerusalem?" Oxford Journals 85/335 (1970), 316-435.

İran'daki Reform Hareketlerinin Dönüşümü: Ali Şeriatî Örneği

Muhammed Sadi Korkutata

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler İstanbul Üniversitesi
muhammedsk19@gmail.com

Özet

Giriş

Ali Şeriatî, 20. yüzyılın önemli İslam düşünürlerinden biri olarak, İslam'ı yeniden yorumlama ve çağdaş dünyaya uygulama çabalarıyla tanınmaktadır. Bu makalede, Şeriatî'nin düşüncelerinin İran reformu üzerindeki etkisini inceleyeceğim. Şeriatî'nin düşünceleri, geleneksel İslam hukukçuları tarafından eleştirilmiş ve bazı çevrelerce dini değerlere karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Ancak onun etkisi, özellikle İran Devrimi sonrası dönemde ve İslam dünyasında genel olarak, İslam'ın sosyal adalet ve özgürlük arayışının önemini vurgulayan bir yol açıcı olarak kabul edilmiştir. Ali Şeriatî'nin düşünceleri, İran reformu konusunda derinlemesine düşünmemizi sağlayacak ve İslam'ın çağdaş dünyada nasıl anlamlandırılması gerektiği konusunda yeni bakış açısı sunacaktır. Onun mirası, dini ve toplumsal adalet arayışının nasıl birleştirilebileceği konusunda önemli bir ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Makalede, Şeriatî'nin bu reformist düşüncelerinin İran'daki değişim süreçlerine katkıları detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. İran'daki reform hareketlerinde Şeriatî'nin etkisine yer verdiğim ilk bölümün ardından makalemin sonraki bölümlerinde Ali Şeriatî'nin zihnindeki reform ve yenileşme fikrinin nasıl adım adım filizlendiğini ve bir temele oturduğunu anlaşılır bir şekilde ortaya koymak adına sıralı bir şekilde “Gelenek Karşıtlığı”, “Batılılaşma” ve “Öze Dönüş” konu başlıklarını inceleyeceğim. Makalemden yazarın kendi kitapları temel alınarak karşılaştırmalı bir inceleme yapılmıştır ve Ali Şeriatî'nin fikirlerinin açıkça ortaya konması amaçlanmıştır.

İran'daki Reform Hareketlerinde Ali Şeriatî Etkisi

Makalemden öncelikle İran reform hareketinin dönüşümde Ali Şeriatî'nin etkisini aktaracağım. Şeriatî'nin devrimci ve reformist düşünceleri, İran Devrimi'nin ideolojik temellerini oluşturan önemli unsurlar arasında yer almıştır. Her ne kadar Şeriatî, devrimden önce hayatını kaybetmiş olsa da onun savunduğu fikirler devrimci liderler ve entelektüeller tarafından benimsenmiş, söz konusu fikirler devrim sürecinde etkili olmuştur. Şeriatî'nin sosyal adalet, özgürlük ve yenileşme üzerine olan vurgusu, devrimin ideolojik altyapısına önemli bir katkı sağlamıştır. Devrim sonrası dönemde Şeriatî'nin takipçileri baskıya maruz kalmış ve kitapları sansüre uğramışsa da onun fikirleri İran'da ve diğer İslam ülkelerinde geniş bir yankı uyandırmıştır. Onun fikirleri yalnızca devrimci ve radikal hareketler tarafından sahiplenmemiş; İslam coğrafyasında reform arayışındaki birçok hareket de Ali Şeriatî'nin fikirlerinden etkilenmiştir. Günümüzde Ali Şeriatî, İslam dünyasında entelektüel devrimin öncüsü olarak anılmaktadır. O, kendini yenileyememiş ve geride kalmış bir İslam coğrafyasının haline isyan etmiştir. Bu amaçla önce yenileşmenin önündeki engelleri “teşhis” etmiş. Teşhis ettiği soruna karşı

geliştirilen yanlış çözümleri eleştirmiş. Son olarak gerçek çözümün ne olduğunu eserlerinde uzun uzun anlatmıştır.

Gelenek Karşıtlığı

Yenileşme düşüncesinin özünde var olanı eleştirmek ve düzenin eksik yanlarını ortaya koymak yer almaktadır. Makalemin ikinci kısmında yer alan “Gelenek Karşıtlığı” adlı bölümde; Ali Şeriati’nin eleştirilerinin merkezindeki, İran toplumunda hâkim olan geleneksel İslam anlayışına yönelik derin memnuniyetsizliğe yer vereceğim. Şeriati’ye göre, bu geleneksel anlayışlar, bireylerin ve toplumların gelişimini engelleyerek bir tür dogmatik durgunluğa yol açmıştır. Hem dini anlamda bir yozlaşma ortaya çıkmış, hem de yozlaşmış dinin meydana getirdiği yanlış gelenekler toplumu geri kalmışlığa mahkûm etmiştir. Şeriati, düşülen bu durumun İran’ın devrinin gerisinde kalmasına sebep olduğunu vurgulamıştır. Teşhis ettiği bu sorunun temellerine inen Şeriati, burada “Ali Şiası-Safevi Şiası” ayrımına büyük önem vermiştir. Şeriati’nin İslam düşüncesine yaptığı en önemli katkılardan biri olan bu ayrım, geleneklerin yerleşmesinde Şiiliğin yanlış anlaşılmasının zararlarını ortaya koymuştur. Şeriati; Ali Şiası’nın devrimci, adalet arayışında olan ve zulme karşı direnen bir hareket olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, Şeriati, İslam’ın başlangıcındaki bu devrimci ruhun, Safevi Şiası ile birlikte kaybolduğunu savunmuştur. Ona göre, Safevi Şiası, Şiiliğin kurumsallaşmış ve dogmatik hale gelmiş bir versiyonudur. Bu kurumsallaşma, İslam’ın dinamik ve değişime açık yapısını katılaştırmış ve toplumsal ilerlemenin önünde bir engel oluşturmuştur. Şeriati, bu nedenle, Safevi Şiası’nın İslam’ın özüne ihanet ettiğini ve bu kurumsallaşmış yapının, İslam toplumlarında gerçek bir değişim ve adalet arayışını engellediğini savunmuştur. Öte yandan kuşaklararası çatışma konusuna da dikkat çeken Şeriati, geleneklerin kısıracında büyüyen ebeveynlerin; gençlerin sorgulayıcı, eleştirel zihin yapısını anlayamadıklarından yakınmıştır. Söz konusu çatışmanın yenileşme önünde büyük bir engel olduğunu öne süren Şeriati, ebeveynlere öğütlerde bulunmaktan ve yeni neslin sözcülüğünü yapmaktan da geri durmamıştır.

Batılılaşma

Ali Şeriati, geleneği eleştirerek yaptığı teşhisin ardından İran’da ve İslam dünyasında yaygın bir tedavi yolu olarak görülen “Batılılaşma” konusunda da ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre batılılaşma, İran’ın kendi kültürel ve dini kimliğini kaybetmesine yol açmıştır. Batı medeniyetinin materyalist ve bireyci yapısına karşı çıkan Şeriati, bu sürecin İran toplumunu ruhsuzlaştırdığını ve özünden kopardığını savunmuştur. Batılılaşmanın, İran toplumunu kendi değerlerine yabancılaştıran bir süreç olduğunu belirten Şeriati, bu yabancılaşmanın sonucunda yenileşmenin sağlıklı bir şekilde yürümesi ihtimalinin ortadan kalkacağına inanmıştır. Şeriati’nin batılılaşma eleştirisi, aynı zamanda moderniteye karşı bir eleştiriyi de içinde barındırır. Ona göre, modernite, toplumsal ve bireysel hayatı parçalayan, insanları yalnızlaştıran ve manevi değerleri yok sayan bir süreçtir. Şeriati modernleşme adı altında Batı’nın kendi kültürünü, değerlerini dayattığını ve bu şekilde sömürgeci faaliyetlerini sürdürmeyi amaçladığını öne sürmüştür. Batılılaşma karşıtlığını, sömürgeci ülkelerin İslam dünyasında bıraktığı zararlı etkileri analiz ederek bir temele oturtan Şeriati modernitenin İran’ın değerleriyle uyuşamayacağını savunmuştur. Bu nedenle Şeriati, moderniteye karşı İslam’ın öz değerlerine dayanan bir toplum modeli önerir. Bu

modelde, bireysel özgürlükler ve toplumsal adaletin İslam'ın değerleri ile uyumlu bir şekilde yeniden tanımlanması gerektiğini savunur.

Öze Dönüş

Ali Şeriati yenileşmenin önündeki engelleri teşhis etmekle kalmamış, İran'ın ve İslam dünyasının kurtuluşu için gerekli yenileşme adımlarını “Öze Dönüş” başlığı altında toplamıştır. Makalemin son bölümünde Şeriati'nin “Öze Dönüş” düşüncesine yer vereceğim. Şeriati, İslam'ın tarihsel köklerine inerek, onun devrimci ve yenilikçi doğasını yeniden canlandırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda öze dönüş kavramı, Şeriati'nin düşünce sisteminin temel taşlarından birini oluşturmuştur. O, İslam'ın ilk dönemlerinden ilham alarak, toplumsal adaletin ve özgürlüğün sağlanabileceği bir toplumsal yapı önermiştir. Bu yapı, geleneksel İslam anlayışının katı kurallarından ve dogmalarından uzak, dinin özüne sadık bir modeldir. Şeriati, öze dönüşün neden İran ve diğer İslam ülkeleri için ciddi bir çözüm olduğuna detaylıca değinmiştir. İslami öze dönüşün mümkün ve doğru olan tek öze dönüş yolu olduğunun altını çizen Şeriati, hakiki İslam'dan uzaklaşmanın İslam ülkelerinin geri kalmışlığındaki etkisine dikkat çekerek yenilikçi bir bakış açısı ortaya koymuştur. Öze dönüşün gerçekleşmesinde “aydın” figürünün önemine de dikkat çeken Şeriati, toplumun entelektüellerine yenileşme konusunda sorumluluk yüklemiştir.

SONUÇ

Ali Şeriati'nin reform gerekliliği noktasındaki fikri mücadelesinin ele alındığı bu makalede, Şeriati'nin yenileşmeye dönük zihin dünyasının anlaşılması amaçlanmıştır. Şeriati'nin bu doğrultuda ortaya attığı düşünceler, tespitler ve çözümler çok önemlidir. Zira uluslararası ilişkilerin en karmaşıklığı bölgelere biri olan Orta Doğu'da gerçek anlamda bir İslami bir reformun küresel dinamikleri derinden sarsacağı muhakkaktır. Şeriati'nin fikirleri, İslam dünyasının içinde bulunduğu geri kalmışlık durumunu ortadan kaldırmayı amaçlaması ve söz konusu değişimin yolunu göstermesi açısından adeta bir rehber niteliğindedir. Makalede Şeriati'nin geniş entelektüel birikimine dayanan derin analizlerini paylaşmak ve bu analizleri anlaşılır bir eksene oturtmak amaçlanmıştır. Şeriati'nin akıcı üslubunun referans alındığı bu çalışmada fikirler, çıkarımlar ve tespitler örneklerle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Şeriati, Reform, İran, Öze Dönüş, Batılılaşma

Kaynakça

Şeriati, Ali: **Ali Şiası Safevi Şiası**, çev. Hicabi Kırılancı, 5. bs, Ankara, Fecr Yayınları, 2017.

Şeriati, Ali: **Bilinç ve Eşekleştirme**, çev. Murat Demirkol, 7. bs, Ankara, Fecr Yayınları, 2021.

Şeriati, Ali: **Dine Karşı Din**, çev. Doğan Özlük, 14. bs, Ankara, Fecr Yayınları, 2019.

Şeriati, Ali: **İnsanın Dört Zindanı**, çev. Hüseyin Hatemi, 10. bs, İstanbul, İşaret Yayınları, 2014.

Şeriati, Ali: **Öze Dönüş**, çev. Ejder Okumuş, 8. bs, Ankara, Fecr Yayınları, 2019.

Cesur, Ertuğrul: **Dr. Ali Şeriatî ve Bir İdeoloji Olarak İslamcılık**, 2. bs, Ankara, Fecr Yayınları, 2012.

Çelik, Onur: “**ALİ ŞERİATİ’NİN DÜŞÜNSEL DÜNYASI VE SİYASAL FİKİRLERİ; ŞAHSİYETLER, OLAYLAR VE OLGULAR**”, KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi, C. 3, No: 1, 2023, s. 1-10.

Durlanık, Kübra: “**HUMEYİNİ’NİN DİNİ VE SİYASİ SÖYLEMLERİNDE ALİ ŞERİATİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ VE BASINDAN ÖRNEKLER**”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2021.

Garthwaite, Gene R.: **İran Tarihi**, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, 2011.

Onat, Hasan: “**İran İslam Devrimi ve Şi’ilik**”, e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi, C. 6, No: 2, 2013, s. 223-256.

Said, Edward W.: **Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları**, ed. Beril Eyüboğlu, Orhan Koçak, çev. Berna Yıldırım, 9. bs, İstanbul, Metis Yayınları, 2016.

2017-2022 Yılları Arası Cumhurbaşkanlığı Konuşmalarında Türk Dış Politikasında Popülist Retoriğin Kullanımı: Bir Vaka Çalışması

Muhammed Hüseyin Ergören

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Marmara Üniversitesi
mh.ergoren@gmail.com

Özet

2016 sonrası Türk Dış Politikasındaki (TDP) gelişmeler, dış politika söylemi ve stratejilerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Daha güvenlik odaklı, bölgesel ve uluslararası bir rol üstlenme çabaları gibi değişiklikler, çok boyutlu bir TDP'ye neden olmuştur. Dış politikadaki etkisini artıran Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin dış politika vizyonunu ve hedeflerini işaret eden uluslararası zirvelerde konuşmalar yapmıştır. Bu konuşmalar incelendiğinde, birçok yerde popülist söyleme rastlamak mümkündür. Bu çalışmada, dış politika zirvelerinde yapılan konuşmalarda popülist söylemin kullanımını incelenecektir. Bu doğrultuda, temel araştırma sorusu "TDP'de neden popülist söylem kullanılmaktadır?" olacaktır. Bu sorunun ardından gelen alt sorular ise "TDP'de hangi tür popülist söylemler kullanılmaktadır?" ve "TDP, popülist söylemi nasıl etkilemektedir?" olacaktır. Çalışmada, dış politikayla ilgili zirvelerde ve üst düzey toplantılarda yapılan konuşmalarda popülist söylemin kullanımı bu soruları yanıtlamak amacıyla incelenecektir.

Son yıllarda TDP'de çok önemli değişiklikler ve dönüşümler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerin en önemlisi, 2016 yılında başlayan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte gerçekleşmiştir. Türkiye, 2016 yılında başarısız bir askeri darbe girişimiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu olay, TDP'de önemli bir dönüm noktası olmuş ve darbe girişiminin başarısızlığı, siyasi iktidarın güçlenmesine ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin hayata geçirilmesini sağlayacak sürecin başlamasına yol açmıştır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Türkiye'nin idari yapısında köklü değişiklikler getiren bir anayasa değişikliği olmuştur. Bu sistemde, Cumhurbaşkanı daha fazla yetkiye sahip olup, hem devletin hem de hükümetin başı olarak hareket etmektedir. Bu durum, TDP'deki karar alma süreçlerinin daha hızlı ve etkili hale gelebileceğini işaret ederken, Cumhurbaşkanının etkisi de önemli ölçüde arttığı tartışılmıştır. Türkiye'nin dış politikası son 20 yılda farklı şekillerde önemli ölçüde evrilmiş olup, bu süreçte bir dizi siyasi, ekonomik, güvenlik ve jeopolitik faktör rol oynamıştır. İlk on yılda Türkiye, AB üyeliği ve komşularla ilişkileri önceliklendiren pragmatik bir çok taraflılık yaklaşımını benimsemiştir. Ancak Arap Baharı ve ardından gelen bölgesel istikrarsızlık gibi durumlar, Türkiye'yi daha güvenlik odaklı bir dış politikaya yöneltmiş; bu bağlamda Türkiye, Suriye ve Libya'da askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. Son yıllarda Türkiye, Rusya ve İran ile ilişkilerini güçlendirirken, Doğu Akdeniz'de daha iddialı bir rol üstlenmiştir. Genel olarak, Türkiye'nin dış politikadaki evrimi, güvenliği vurgulayan ve çıkarlarını korumak ile bölgede istikrarı sürdürmek için kompleks ilişkileri yöneten bir devletin değişen bölgesel ve küresel dinamiklere uyum sağlama çabasını yansıttığı söylenebilir. (Kiraz, 2020).

Bu dönüşümlerle bağlantılı olarak, Türkiye, son yıllarda dış politikasında giderek artan bir şekilde popülist söylemleri de kullanmaktadır. (Balta, 2021) Bu çalışma, TDP'deki popülist söylemlerin etkisine odaklanmakta ve 2017 sonrasındaki dönemi ele alarak, popülist söylemin dış politika kararlarıyla nasıl etkileşime girdiğini ve Türkiye'nin küresel siyasetteki rolünü nasıl şekillendirdiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel araştırma sorusu "TDP'de neden popülist söylem kullanılmaktadır?" sorusudur. Çalışma, bu bağlamda popülist söylemin kullanılmasının, dış politikanın daha güvenlik odaklı bir yaklaşıma kaymasını desteklemek, küresel düzene meydan okuyarak Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada etkinliğini artırmak ve iç siyasette halkın desteğini kazanarak iktidarı pekiştirmek amacını güttüğünü savunmaktadır. 2017 sonrası TDP bağımsız değişken olarak ele alınmış ve diplomatik ziyaretler, bölgesel ittifaklar, askeri harcamalardaki değişim ve seçim dönemleri gibi iç siyasetteki dönüm noktaları gibi çeşitli göstergelerle değerlendirilmiştir. Çalışma, bağımlı değişken olarak popülizmi, özellikle Cumhurbaşkanlığı konuşmalarındaki popülist unsurları belirlemiş ve nitel içerik analizi yoluyla bu unsurları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Çalışma, TDP söylemindeki popülist söylemin kullanımı üzerinde durmakta ve literatür taramasında tespit edilen düzen/elit karşıtı retorik, halkçılık/milliyetçilik ve dış düşmanların/ tehditlerin tanımlanması temalarını incelemektedir. Çalışmada, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2017-2022 yılları arasında yaptığı 61 konuşma metni analiz edilmiştir. Erdoğan'ın konuşmaları, popülizm ve dış politika bağlamında analiz edildiğinde üç temel tema ortaya çıkmaktadır: halka hitap etme ve milliyetçilik, dış düşmanların ve dış tehditlerin tanımlanması. Bu temalar, Erdoğan'ın kamuoyunu şekillendirmek, destek toplamak ve liderliğini pekiştirmek için stratejik olarak kullandığı unsurlar olarak sürekli olarak karşımıza çıkmaktadır. “Halka hitap etme ve milliyetçilik” teması, Erdoğan'ın Türkiye'nin dünya genelinde mazlum topluluklara yardım ve destek sağlama rolünü vurgulamasında kendini göstermektedir. Türkiye'yi merhametli ve yardımsever bir ulus olarak gösteren bu söylem, kamuoyunda yankı bulmakta ve ulusal gurur ile birlik duygusunu pekiştirirken, Erdoğan'ın Türk halkının çıkarlarını ve refahını önceliklendiren bir lider imajını güçlendirmektedir. “Dış düşman tanımlanması”, Türkiye'nin egemenliğine ve güvenliğine yönelik algılanan tehditleri vurgulamak için kullanılmaktadır. Erdoğan, sürekli olarak terör örgütleri, rekabet halindeki ülkeler ve haksız veya düşmanca eylemlerde bulunduğunu iddia ettiği uluslararası aktörlere işaret etmektedir. Bu varlıkları düşman olarak çerçeveleyerek, Erdoğan kamuoyunu onlara karşı harekete geçirmekte, politikalarına destek toplamaktadır ve kendisini Türkiye'nin çıkarlarını savunan bir lider olarak konumlandırmaktadır.(Göksel, 2019).

“Dış tehditler” söylemi ise, Türkiye'nin dış güçler tarafından hedef alındığı ve küresel sahnede adaletsiz muamele gördüğü anlatısını güçlendirmektedir. Erdoğan'ın konuşmaları, uluslararası örgütler ve ülkelerin çifte standartlarını ve Türkiye'nin karşılaştığı zorluklara karşı kayıtsız kaldıklarını sıkça eleştirmektedir. (Kaliber and Kaliber, 2019). Bu söylem, Türk kamuoyunda sempati ve dayanışma yaratmayı amaçlamakta ve Erdoğan'ın haksızlıklara karşı duruş sergileyen bir lider olarak meşruiyetini artırmaktadır.(Çınar, 2018)

Çalışmada elde edilen bu bulgular, popülizmin Türkiye'de dış politikayı şekillendirmedeki önemli rolünü göstermektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, halka hitap etme ve milliyetçilik, düşmanların

belirlenmesi ve dış tehditlerin vurgulanması yoluyla, kamuoyunda karşılık bulan, liderliğini pekiştiren ve hem yurt içinde hem de küresel siyasette politikalarına destek toplamayı amaçlayan bir anlatı inşa etmektedir. Bu popülist stratejiler, Erdoğan ve yönetiminin iktidarını pekiştirmesine ve güçlü bir kamu imajını sürdürmesine katkıda bulunduğu iddia edilmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, 2017 sonrası TDP'de popülist söylemin kullanımını ve etkisini incelemektedir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın dış politika zirvelerinde yaptığı konuşmalar analiz edilerek, popülist söylemin nasıl stratejik bir araç olarak kullanıldığı ortaya konmuştur. Halka hitap etmek, milliyetçilik, dış düşmanların ve tehditlerin tanımlanması gibi temalar, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğini pekiştiren, kamuoyu desteği sağlayan ve Türkiye'nin bölgesel ve küresel etkinliğini artırmayı amaçlayan söylemsel stratejiler olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgular, popülizmin Türkiye'nin dış politika kararlarında etkili bir rol oynadığını ve iktidar gücünün pekiştirilmesine ve amaçlanan politikaların uygulanmasında bir araç olarak kullanılmasına katkı sağladığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Popülist Retorik, Türk Dış Politikası, Düşman Tanımlaması, Düzen Karşıtı Söylem, Kitlelere Seslenme

Kaynakça

Balta, Evren (2021): The 'Pure' Nation Against The 'Corrupt' Outsiders: The AKP's Populist Foreign Policy. İstanbul Political Research Institute. İstanbul, checked on <https://en.istanpol.org/post/the-pure-nation-against-the-corrupt-outsiders-the-akp-s-populist-foreign-policy>.

Çınar, Menderes (2018): Turkey's 'Western' or 'Muslim' identity and the AKP's civilizational discourse. Turkish Studies 19 (2), ss. 176–197. DOI: 10.1080/14683849.2017.1411199.

Göksel, Oğuzhan (2019): Foreign Policy Making in the Age of Populism: The Uses of Anti-Westernism in Turkish Politics. West European Politics 9 (1), ss. 13–35.

Kiraz, Sami. (2020). Türkiye'nin doğrudan müdahale öncesi dönemde Suriye İç Savaşı'na yönelik dış politikasının analizi. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 7(2), ss 99–140.
<https://doi.org/10.26513/tocd.707351>

Kaliber, Alper; Kaliber, Esra (2019): De-Europeanisation to Anti-Western Populism: Turkish Foreign Policy in Flux. The International Spectator 54 (4), ss. 1–16. DOI: 10.1080/03932729.2019.1668640.

İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin Çok Kültürlü Yapısı: Ontolojik Güvenlik Odaklı Bir Okuma

Levent Akpınar

Kudüs ve Filistin Çalışmaları Mardin Artuklu Üniversitesi
akpinarlevent@yahoo.com

Özet

Son yıllarda gittikçe artan küreselleşme ve göç hareketleri baskın ulusal kimlikleri etkilemektedir. Günümüz dünyasının ise dikkat çekici özelliklerinden birisi olan kimlik çatışmaları ve istikrarsızlığı sürekli olarak değişmekte ve yeniden inşa edilmektedir. Azınlık olan kimlikler bir şekilde çoğunluğun kimlik dinamiğine katılmaktadırlar. Bu bağlamda çatışan kimliklerin iç içe yaşadığı toplumlarda gözüken çok kültürlü yapının birçok konuda çatışmalar meydana getirdiği gözlemlenmektedir. Bu durumun bariz bir örneğini İsrail'de görmek mümkündür. Bilhassa güvenlik konusunda farklı kimliklerin şekillendirdiği sistemi anlayabilmek için İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin çok kültürlü yapısına odaklanmak gerekmektedir. Zira İSK'da son zamanlarda ortaya çıkan çok kültürlü yapı ulusal kimliğin gelişiminde alternatif bir rol oynamaktadır. Söz konusu yapı Yahudiler için ulusal kimlik bilincini perçinleştirirken Müslümanlar, Hristiyanlar ve Dürziler için ulus ötesi kimlik motifleriyle karmaşık bir yapıya sebep olmaktadır. Bu kozmopolit yapı incelendiğinde İsrail askeriyesinin kültürel ve sosyal sınırlarının farklı kimliklerde dahi nasıl ortak kimlik oluşturma çabası içinde olduğu anlaşılabacaktır. Bu makale İSK içerisinde dil, din ve kültür bağlamında çatışan kimliklerle teşekkül etmesine rağmen ortak bir payda da buluşabilmelerine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla makale, İSK'nın çok kültürlü yapısını ontolojik güvenlik perspektifinden okumaya odaklanmaktadır.

Giriş

Uluslararası ilişkiler araştırmacıları ülkelerin davranış kalıplarını anlayabilmek ve bu davranışların nasıl şekillendiğini izah edebilmek için yıllardan beri büyük bir çaba göstermektedirler. Çeşitli teorilerle devletlerin karar alma süreçlerini açıklayarak günümüz dünyasının rasyonalitesine en uygun kararı veren araştırmacılar gün geçtikçe değişiklik gösteren olayları analiz etmek için de farklı teoriler geliştirmektedirler. Zaman içerisinde geliştirilen birçok teoriye rağmen devletlerin davranış biçimlerinde rasyonel olmayan durumların gözükmesi kuramcıları farklı yönde araştırmalara sevk etmektedir. Örneğin güvenlik kavramı devlet düzeyinde ele alındığı zaman çoğu zaman fiziksel güvenlik olarak değerlendirilmiştir. Özellikle klasik uluslararası ilişkiler teorileri farklı dinamiklerin incelenmesinde faydalı olsa da bazı özel faktörlerin ortaya çıktığı durumlarda yetersiz kalmaktadır. Bu özel faktörlere Ortadoğu coğrafyasında dil, din ve etnik açıdan farklı olan İsrail'i örnek göstermek mümkündür. Zira 14 Mayıs 1948'de İsrail'in uluslararası sisteme dâhil olmasının akabinde yaşanan olaylar modern Ortadoğu tarihinin en çekişmeli olaylarından birisi olarak kabul edilmektedir. Bölge ülkelerle olan karmaşık ilişkilere Filistin ile yaşanan sayısızca çatışma da eklenince uluslararası ilişkiler araştırmacıları için ilgi odağı olmuştur. Bu kadar çatışmaya rağmen bazı konularda Yahudiler ve

Müslümanlar birkaç noktada buluşabilmektedirler. İlginçtir ki bu ortaklıklardan bir tanesi İsrail Silahlı Kuvvetleri'ndeki Müslümanlar ve diğer inançlardaki bireylerdir. İsrail'in devlet bazındaki güvenlik algısı kutsal topraklara yapılan ikinci göç hareketi (aliyah) ile yani 1903-1914 yıllarında başlamaktadır. Bu dönemden sonra güvenliğe dair alınan kararlar gelişmeye devam ederken Arap-İsrail Savaşları'nın başlamasıyla Yahudi nüfusunun da az olması yeni kararların alınmasına öncülük etmiştir. Ordunun aldığı yeni kararlarda dikkat çeken en temel soru İsrail ulusal kimliğinin özünde ne olduğuna dair düşünceler olarak gözükmektedir. Göçmen bir ülke olan İsrail'in hem Yahudilerden hem de Yahudi olmayan ancak İsrail vatandaşı olan diğer kimliklerden ordu kurabilmesi güvenliğin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Fakat Arap-İsrail çatışmasının ordu içindeki ulusal kimlik algısı zamanla sadece Yahudi dinine ve tarihsel anlatısına göre biçimlendiği için çok kültürlülüğün oluşturacağı sorunların göz ardı edilmesine yol açarak yeni bir tehdide kapı aralamıştır. Söz konusu tehdit, kimlikel açıdan sayıca daha baskın olan Arapların (Hristiyan Arap da olmasına rağmen savaşa katılanların çoğunluğu Müslüman Araplardır) nüfus üstünlüğünü günden güne öne çıkarmaktadır. Böylece ulusal kimliğinin tehlikede olduğunu düşünen İsraili (Yahudi) güvenlik karar alıcılarının dikkati kültürel bir yapı içerisinde ulusal kimlik oluşturmaya yönelmiştir. Çok kültürlü bir askeri küme içerisinde ulusal kimliği pekiştirmek isteyen karar alıcıların bu düşüncelerinin altında yatan motivasyon kaynağı uluslararası ilişkiler disiplinindeki kimlik yaklaşımlarına dayanmaktadır. Ancak tarihsel anlatıların, benlik ile varoluş parametrelerinin ve birçok kimlik belirleyici dinamiklerin ulus devlet olarak kalmak isteyen İsrail'in geleceğine yönelik olası senaryolarında belirsizliğe sebep olması çok kültürlü yapının kalıcılığını baltalamaktadır. Zira son dönemlerde İsrail'deki Müslüman, Hristiyan, Dürzi ve diğer grupların ordu ve güvenliğe dair yaklaşımları, öz-kimlik algısını tetiklediği için İSK'nın kolektif istikrarında düşüş gözlemlenmektedir. Ayrıca İsrail'in devlet tanımı, yapısı, devletin sembolleri Yahudi olmayan askerlerin ontolojik çatışmalarını da harekete geçirmektedir. Dolayısıyla İSK'nın birçok stratejisi değişirken İsrail'in tehdit algısı da yeniden şekillenmektedir. Böylece İsrail'deki askerlik hizmetine dair beklentiler kültürel ile kimliğin de çatışmasını tetiklemektedir. Bu durumda ise ordunun çok kültürlü kimlik inşası, son yaşanan gelişmeler doğrultusunda kamuoyundaki tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Çünkü 1990'lı yıllardan itibaren yapılan bazı akademik tartışmalar dahi İSK'nın "üniforma içinde bir ulus" ya da "halk ordusu" olarak görülmesinin zayıflamaya başladığını göstermektedir.

Bu makale, İsrail Silahlı Kuvvetleri içerisindeki sosyo-kültürel inşanın hem çatışan kimliklerle olan ilişkisine hem de tarihsel ve kültürel travmalara rağmen kolektif güvenlik kaygısının nasıl başarıldığına odaklanmaktadır. Anthony Giddens'in klasik güvenlik yaklaşımlarından farklı olarak ortaya attığı ontolojik güvenlik teorisinin İSK içindeki kombine ordu yapısının güvenlik karar alıcıları üzerindeki etkisinin ortaya koyması da hedeflenmektedir. Ayrıca makale, tam güvenliğin mümkün olup olmadığına dair bir sorgulama başlatmakta ve İsrail Devleti'nin 1948'den günümüze kadar değişen ordu yapısındaki çok kültürlü yapının hangi ideoloji ve güdüleyici unsur tarafından teşekkül ettiğini incelemektedir. Makalede İsrail ordusunun ulusal kimliğe bakışı tartışılırken orduya mensup olan farklı kimliklerin motivasyonları tartışılacaktır. Tartışmalar, İsrail'in 'Yahudi Devleti' vurgusunun demokratik ve ulus devlet olma paralelliğindeki çok kültürlü ordu yapısında bir çelişki olduğuna da ayrıca dikkat çekmektedir.

Bu makale, Yahudi ve Müslümanların kolektif hafızalarında yer alan kültürel travma ilişkisini de ordu düzeyinde ele alarak karşılaştırmalı bir analiz sunmaktadır. Makale, İsrail ordusunun; ayrımcılık, dışlanma, yabancılaşma, travma ontolojisi ve çok kültürlü yapıda ulus devlet inşası sürecinde güvenliğin nasıl sağladığını sorgulamaktadır. Tüm bu argümanlar ontolojik güvenlik teorisi odağında ele alınacaktır. Tümevarım yöntemiyle incelenecek olan makale, kültürel travma ve kolektif hafıza bağlamında akıl yürütme çerçevesinde sunulacaktır. Bir diğer yandan makalede yararlanılacak olan ampirik örnekler için İsrail’de yayın yapan başta İbranice olmak üzere İngilizce ve Arapça gazeteler, makaleler, anketler vb. diğer yayınlar kullanılacaktır. İngilizce kaynaklar olarak giriş kısmında ontolojik güvenlik teorisi Anthony Giddens ve Jennifer Mitzen’in eserleriyle açıklanırken, Barry Buzan’ın güvenlik ikilemi teorisi ile Kenneth Waltz’ın kimlik temalı çalışmaları, makalenin özünü oluşturacaktır. Türkçe kaynaklardan Tuğçe Ersoy Ceylan’ın İsrail kimliğiyle ilgili çalışmalarına değinilecektir. İsraili yazarlardan ise Efraim Inbar, Dan Meridor, Ron Eldadi, Avi Shalim, Mati Leshem, Uzi Dayan, Rafal Kopec gibi sivil ve askeri akademisyenlerin eserleri rehberlik edecektir. Bu makale, Türk akademisindeki mevcut çalışmalardan dil ve kaynak çeşitliliği anlamında daha kapsayıcı bir yaklaşıma sahiptir. Böylece akademik çalışmalara katkı sunarak mevcut bakış açılarını derinleştirme potansiyeline de sahiptir. Sonuç olarak bu makalede İsrail ordusunun çok kültürlü yapısına değinilerek güvenlik ve siyaset özelinde bir sorun haline gelip gelmediği çalışılacaktır. Bu bağlamda makale, akademik alanda benzer çalışmalardan farklı olarak yeni bir tartışma getirmeyi hedeflemesi açısından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İsrail silahlı kuvvetleri, ontolojik güvenlik, çok kültürlülük, ulusal kimlik, ulus devlet

Kaynakça

Buzan, Barry. *People States & Fear An Agenda For International Security Studies In The Post-Cold War Era*. Wheatsheaf Books. Brighton: John Spiers, 1983.

Ersoy, Tuğçe. “İsraili Olmak: Kolektif Bir Kimlik Geliştirmenin Zorlukları”. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 5, sy 1 (2018): 73-100.

Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press. Cambridge: Blackkwell Publishing, 1991.

Kasthi, Yitzhak, ve Anat Rimon Or. “Security-Consciousn Identity, and Educati The Case of Israel”. *Journal of Thought* 35, sy 3 (2000): 9-36.

Kopec, Rafał. “The Determinants of the Israeli Strategic Culture”. *Walter de Gruyter GmbH* 1, sy 6 (2016): 135-46.

Leshem, Mati. “Israel’s National Security: Past and Future Perspectives.” Fort Belvoir, VA: Defense Technical Information Center, 06 Nisan 1998. <https://doi.org/10.21236/ADA346921>.

Tal, Daniel Bar, ve Dikla Antebi. "Siege Mentality in Israel". International Journal of Intercultural Relations 16 (1992): 251-75.

Tiargan, Roni. "Different Reflections of the Motivation to Serve in the IDF". Military Service in Israel: Challenges and Ramifications. Institute for National Security Studies, 2016.

Waltz, Kenneth N. Man, the State and War a Theoretical Analysis. Colombia University Press. New York: Colombia University Press, 2001.

15. Oturum

İletişim

Oturum Başkanı: Yusuf Ziya Gökçek

Salon 3

5 Aralık Perşembe

14:00 – 15:30

Nur Sinem Gültekin

Siyasal İletişimde Siyasal Reklamların Rolü: 2024 Yerel Seçimlerinde AKP ve CHP Reklamlarına Yönelik Söylem Analizi

Cansel Tan

7 Ekim 2023 Sonrası Uluslararası Medyanın İsrail-Filistin Savaşındaki Rolü ve Protestoların Etkisiyle Değişen Söylem Dilinin Analizi

Kevser Çakır Demir

Osmanlı'nın Son Döneminde Kadın Seyircinin Sinemaya Katılımı

Zehra Kaya

11 Eylül Sonrası ABD Medyasında İslam ve Budizm Üzerine Haberlerin Karşılaştırılması

Asena Siler

X Platformunda Bir İlişki ve Etkileşim Biçimi Olarak Dini İçerikli Nefret Söylemi

Siyasal İletişimde Siyasal Reklamların Rolü: 2024 Yerel Seçimlerinde AKP ve CHP Reklamlarına Yönelik Söylem Analizi

Nur Sinem Gültekin

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Gümüşhane Üniversitesi
n.sinemgultekin@gmail.com

Özet

Siyasal reklamlar, siyasal kampanya süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Seçim dönemlerinde siyasiler, seçmenlerin tutumlarını değiştirmek amacıyla bu tür reklamlara sıkça başvurmaktadır. Bu bağlamda, siyasal reklamların altında yatan temel mesajları ve görüşleri anlamak, bu reklamlardan beklenen etkiyi kavrayabilmek açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, 31 Mart 2024 yerel seçimleri sürecinde YouTube platformunda yayınlanan, AKP ile CHP tarafından hazırlanan iki siyasal reklamın söylem analizini yapmayı amaçlamaktadır. AKP'nin "Türkiye Bilir, Gerçek Belediyecilik AK Parti'dir" ve CHP'nin "Sen de çocuğunu güvenle emanet edebileceğin kreşler istiyorsan, güç sende. Haydi sandığa!" başlıklı reklamları, bu partilerin dijital siyasal iletişim stratejilerini ve seçmenlerle kurdukları etkileşimi çözümlemek amacıyla seçilmiştir. Araştırmada, söylem analizi yöntemi kullanılarak reklamların dilsel ve görsel unsurları, içerdiği temalar, hedef kitleye yönelik mesajları ve bunların siyasal bağlamları incelenmiştir. AKP'nin reklamında, partinin belediyecilik alanındaki başarılarına vurgu yapan güven odaklı bir söylem benimsenirken; CHP'nin reklamında sosyal hizmetlere dair vurguların yanı sıra seçmen katılımını teşvik eden bir söylemin öne çıktığı tespit edilmiştir.

Giriş

Dijital iletişim araçlarının hızla gelişmesiyle birlikte, çeşitli platformlar stratejik hedeflere ulaşmak için daha fazla kullanılmaktadır. Bu platformlar, kitle iletişim araçlarının politik, ekonomik ve kültürel çıkarları ve ideolojileri üretip yaymak için önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda reklam, kitle iletişim araçlarının ürettiği temel ürünlerden biri olarak öne çıkar. Eleştirel söylem perspektifinden bakıldığında, reklamlar genellikle belirli mesajlar, fikirler veya ideolojiler taşır. Özellikle siyasal reklamların amacı, seçmenleri ikna ederek, adayların desteklenmesini sağlamaktır.

"Siyasi halkla ilişkiler faaliyetini" niteleyen bir süreç olan siyasal iletişim, siyasi partiler tarafından gerçekleştirilen seçim kampanyaları, kamuoyu araştırmaları, yüz yüze oy toplama ile parti toplantılarını kapsamaktadır (Baltacı ve Eke, 2012:116).

Siyasal iletişim teknolojik gelişmelerle birlikte, bireylerin siyasal katılım oranlarının artmasını da sağlamıştır (Karaçor, 2009:121). Gelişen ve farklılaşan iletişim ortamı ile günümüzde siyasal iletişim çalışmalarında, geleneksel medyadan farklı olarak yeni medya ve platformları kullanılmaya başlanmıştır (Sezgin, 2014:212). Dijital teknolojilerin ilerlemesiyle birlikte, siyasal reklamlar sosyal ağ platformlarında dijital formlara evrilmektedir. Bu reklamların en sık kullanıldığı platformlardan biri

YouTube'dur. TÜİK 2024 verilerine göre Türkiye'de en çok kullanılan sosyal medya platformu, WhatsApp'tan sonra YouTube'dur. Çalışmanın araştırma kapsamına alınan 2024 yerel seçimleri, Türkiye'nin siyasi geleceği açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur. Bu seçimler, ittifakların gücünü yeniden şekillendirmiş ve büyükşehirlerdeki belediye başkanlıkları için yaşanan yoğun rekabetle dikkat çekmiştir. 2024 yerel seçimlerinde Türkiye genelinde, CHP %37,77 oy oranıyla en çok oy alan parti olurken %35,49 oy oranıyla AKP ikinci parti olmuştur. Alınan oy oranları baz alınarak bu iki partinin YouTube'da en çok izlenen reklamları, söylem analizi yöntemi ile analiz edilmek üzere seçilmiştir.

CHP "Sen de çocuğunu güvenle emanet edebileceğin kreşler istiyorsan, güç sende. Haydi sandığa!" İsimli Reklam Filminin Analizi ve Bulguları

Bu reklam filmi, 15 Mart 2024 tarihinde yayınlanmış ve araştırmanın yapıldığı tarih itibariyle 15.967.294 kez görüntülenerek 2024 yerel seçimleri öncesi CHP'nin en çok izlenen reklam filmi olmuştur. Reklam filmi 36 saniyeden oluşmaktadır.

Mesaj ve Tema:

- Ana Mesaj: Reklamın ana mesajı, CHP'nin sosyal hizmetler konusundaki vaatlerine odaklanmakta ve özellikle kreş gibi temel hizmetlerin sunulmasının önemini vurgulamaktadır. Reklam, seçmenlere bu tür hizmetlerin sağlanmasının kendi ellerinde olduğunu, yani oy verme güçlerinin olduğunu hatırlatmaktadır.
- Tema: Sosyal hizmetler, çocuk bakımı, güven ve toplumsal sorumluluk temaları öne çıkmaktadır. Reklam, toplumun çocuk bakımına dair ihtiyaçlarını ve CHP'nin bu ihtiyaçları karşılama kapasitesini öne çıkarmaktadır.

Dilsel Unsurlar:

- Kelimeler ve İfadeler: "Güvenle emanet edebileceğin kreşler" ifadesi, güvenlik ve kalite vurgusunu öne çıkarmaktadır. "Güç sende" söylemi, seçmenin oy verme hakkının önemini ve seçmen iradesinin gücünü vurgulayan bir çağrıdır.
- Üslup: Reklamda kullanılan dil, motive edici ve cesaretlendirici bir üslupla seçmeni aktif bir katılımcı olmaya davet eder. Seçmenlere, kendi yaşam koşullarını iyileştirme gücüne sahip oldukları hatırlatılır.

Görsel ve İşitsel Unsurlar:

- Görseller: Reklamda, kreşlerde oynayan mutlu çocuklar, güvenli ve kaliteli eğitim ortamları gibi görseller yer almaktadır. Bu görseller, sosyal adalet ve güven duygusunu pekiştirmek için kullanılmış olabilir.

- Renkler: CHP'nin kurumsal renkleri olan kırmızı ve beyaz, umut ve yenilik mesajlarını desteklemek için kullanılabilir. Renkler, dikkat çekici ve etkileyici bir atmosfer yaratmaya yardımcı olabilir.
- Müzik ve Ses: Reklamda kullanılan müzik ve ses tonları, sıcak, davetkâr ve güven verici olabilir. Bu, reklamın mesajını duygusal bir seviyede pekiştirmeye yönelik bir strateji olarak düşünülebilir.

Hedef Kitle:

- Kitle: Reklam, çocuk sahibi olan ebeveynleri, özellikle de çalışan anneleri hedef almaktadır. Aynı zamanda sosyal hizmetlere duyarlı ve bu tür hizmetlerin iyileştirilmesini isteyen seçmenlere de hitap etmektedir.
- Hitap Şekli: Reklam, seçmenlere günlük yaşamlarındaki temel ihtiyaçları (çocuk bakımı gibi) karşılama gücünün kendi ellerinde olduğunu hatırlatarak, onları sandığa gitmeye teşvik eder.

Sosyal ve Siyasal Bağlam:

- Bağlam: Reklam, Türkiye'deki sosyal hizmetlerin geliştirilmesi gerekliliğine dikkat çekmekte ve CHP'nin bu konuda sunduğu çözüm önerilerini vurgulamaktadır.
- Siyasi Hedef: Reklam, seçmenleri CHP'yi desteklemeye teşvik etmek amacıyla partinin sosyal hizmetler konusundaki vaatlerini ve bu vaatlerin seçmenin yaşamını nasıl olumlu yönde etkileyeceğini vurgulamaktadır.

“Türkiye Bilir, Gerçek Belediyecilik AK Parti'dir” İsimli Reklam Filminin Analizi ve Bulguları

Bu reklam filmi, 26 Mart 2024 tarihinde yayınlanmış ve araştırmanın yapıldığı tarih itibarıyla 10.698.277 kez görüntülenerek 2024 yerel seçimleri öncesi AKP'nin en çok izlenen reklam filmi olmuştur. Bu film, 2 dakika 14 saniyeden oluşmaktadır.

Mesaj ve Tema:

- Ana Mesaj: Reklamın ana mesajı, AKP'nin belediyecilikteki uzmanlığını ve başarılarını vurgulamaktır. "Türkiye Bilir" ifadesi, partinin yerel yönetimlerde güvenilirliğini ve deneyimini öne çıkarmaktadır.
- Tema: Güven, tecrübe ve liderlik temaları işlenmektedir. Reklam, AKP'nin belediyecilik alanındaki uzun süreli başarılarını temel alarak, seçmenlere güven telkin etmeye çalışmaktadır.

Dilsel Unsurlar:

- Kelimeler ve İfadeler: "Gerçek Belediyecilik" ifadesi, AKP'nin yerel yönetimdeki yetkinliğini ve diğer partilere göre üstünlüğünü ima etmektedir. "Türkiye Bilir" söylemi, geniş bir toplumsal onay ve güvene dayalı bir imaj yaratmayı hedefler.
- Üslup: Reklamda kullanılan dil, doğrudan ve kendinden emin bir üsluba sahiptir. Bu, AKP'nin belediyecilikteki başarısını sunma amacını yansıtmaktadır.

Görsel ve İşitsel Unsurlar:

- Görseller: Reklamda, AKP'nin yerel yönetimlerde gerçekleştirdiği projeler, başarılı belediyecilik hizmetleri ve halkın memnuniyetini yansıtan görüntüler yer almaktadır. Bu görseller, AKP'nin hizmet odaklı belediyecilik anlayışını görsel olarak pekiştirmektedir.
- Renkler: Reklamda kullanılan renkler, AKP'nin kimliğini ve değerlerini yansıtacak şekilde seçilmiş olabilir. Örneğin partinin tanınan renk paleti, güven ve istikrarı sembolize edebilir.
- Müzik ve Ses: Reklamda kullanılan ses ve müzik unsurları, izleyici üzerinde duygusal bir etki yaratmayı amaçlamaktadır. Özellikle "Hatıran Yeter" şarkısının kullanılması, nostaljik ve duygusal bir atmosfer oluşturmaktadır. Bu şarkı, hem geçmişteki başarıların hatırlatılması hem de güçlü bir aidiyet ve vefa duygusu yaratılması açısından stratejik bir seçimdir.

Hedef Kitle:

- Kitle: Reklam, özellikle yerel yönetim hizmetlerinden memnun olan veya yerel hizmetlere önem veren seçmen kitlesini hedef almaktadır. Ayrıca AKP'ye daha önce oy vermiş ve partinin belediyecilik alanındaki başarılarını takdir eden seçmenlere hitap etmektedir.
- Hitap Şekli: Reklam, geniş bir kitleyi etkilemek için güven ve onay odaklı bir dil kullanmaktadır. "Türkiye Bilir" ifadesi, herkesin bu başarıların farkında olduğu algısını yaratmayı amaçlamaktadır.

Sosyal ve Siyasal Bağlam:

- Bağlam: Reklam, 2024 yerel seçimleri öncesinde, AKP'nin belediyecilikteki başarısını ve bu alandaki tecrübesini seçmene hatırlatmak için hazırlanmış olabilir. Türkiye'de yerel yönetimlerin önemi ve bu alanda partinin geçmişteki başarıları üzerinden bir bağlam oluşturulmuştur.
- Siyasi Hedef: Reklam, seçmenleri yerel seçimlerde AKP'yi tercih etmeye ikna etmeyi hedeflemektedir. Belediyecilikteki tecrübe ve başarı, diğer partilere karşı üstünlük sağlama amacı gütmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, 2024 yerel seçimleri kapsamında CHP ve AKP'nin YouTube'daki en çok izlenen siyasal reklamlarının söylem analizi yapılmıştır. CHP'nin reklamı sosyal hizmetler, özellikle kreşler üzerine odaklanarak seçmenleri sandığa gitmeye teşvik ederken, AKP'nin reklamı belediyecilikteki deneyim ve başarıları vurgulamaktadır. Her iki reklam da hedef kitlelerine net ve etkili mesajlar iletmeyi amaçlamıştır. Bulgular, dijital platformlarda siyasal iletişim stratejilerinin etkinliğini

ve seçim kampanyalarının nasıl şekillendirildiğini anlamaya katkı sağlayabilir. Bu, gelecekteki seçim kampanyaları için stratejik planlamada değerli bilgiler sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Reklam, Siyasal iletişim, Siyasal reklamlar, Yerel seçim

Kaynakça

Baltacı, C. ve Eke, E. (2012). Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisine Yönelik Seçmen Algısı: Isparta Örnek Olayı. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4(1), 115-126.

Karaçor, S. (2009). Yeni İletişim Teknolojileri, Siyasal Katılım, Demokrasi. Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İİBF, Manisa. 16(2), 121-131.

Sezgin, A.A. (2014). Siyasal İletişimde Hitabetin Değişen Boyutu: Sosyal Medya Siyaseti. Teoriden Uygulamaya Siyasal İletişim, (Ed. Samet Kavoglu), 209-222.

TRT Haber. (2024). Seçim Bilgileri. <https://secim.trthaber.com/>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492)

YouTube. (2024). Sen de çocuğunu güvenle emanet edebileceğin kreşler istiyorsan, güç sende. Haydi sandığa! https://www.youtube.com/watch?v=asKx53S_5NM

YouTube. (2024). Türkiye Bilir, Gerçek Belediyecilik AK Parti'dir. <https://www.youtube.com/watch?v=aojLwW72mfs>

7 Ekim 2023 Sonrası Uluslararası Medyanın İsrail-Filistin Savaşındaki Rolü ve Protestoların Etkisiyle Değişen Söylem Dilinin Analizi

Cansel Tan

Gazetecilik Marmara Üniversitesi
canseltan.u@gmail.com

Özet

Bu çalışma, 7 Ekim 2023'te Hamas'ın İsrail'e saldırısı ve ardından İsrail'in Filistin'e yönelik başlattığı kapsamlı askeri operasyon sonrasında uluslararası medyanın olayları nasıl ele aldığını ve küresel protestoların medya söylemleri üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Çalışmanın temel tezi, geleneksel medyanın savaşın ilk günlerinde büyük ölçüde İsrail'in güvenlik kaygılarına dayalı bir söylemi benimsediği, ancak protestoların ve sosyal medyanın etkisiyle bu söylemin zamanla daha dengeli ve çeşitli bir hale geldiğidir. Ayrıca, çalışma bu süreçte sosyal medyanın bilgi yayılımındaki rolünü ve kullanıcılar tarafından üretilen içeriğin medya söylemlerini nasıl dönüştürdüğünü tartışmaktadır. Araştırma, medya analizi ve sosyal medya verilerinin incelenmesine dayalı disiplinlerarası bir yöntemi benimsemektedir. Teorik çerçeve, Edward Herman ve Noam Chomsky'nin "Propaganda Modeli" ve medya manipülasyonu teorilerine dayanmaktadır. Bu teorik yaklaşımlar, savaş zamanlarında medya söylemlerinin nasıl şekillendirildiğini anlamak için kullanılmaktadır. Ayrıca sosyal medya analizinde, platformlardaki içeriklerin incelenmesi, belirli hashtag kampanyalarının etkisi ve viral olan paylaşımların medya üzerindeki yansımaları derinlemesine ele alınmaktadır.

7 Ekim saldırıları ve sonrasında başlatılan İsrail askeri operasyonları, uluslararası medyada geniş yer buldu. Ancak, medya kuruluşlarının çatışmaya ilişkin bakış açıları medya oligarklarının İsrail yanlısı tavırları sebebiyle uzun bir süre tek taraflı ilerledi. İlk aşamalarda, Batı medyasının büyük bir kısmı, olayları büyük ölçüde İsrail'in güvenlik perspektifinden ele aldı ve Filistinli sivillerin yaşadığı insani kriz sıradanlaştırılarak aktarıldı. Ancak, hem sosyal medya platformlarındaki kullanıcılar hem de dünya genelindeki protesto hareketleri, bu tek taraflı söylemin daha dengeli bir hale gelmesini sağladı. Bu süreçte, sosyal medyanın gücü ve protestoların baskısı, ana akım medyanın savaşın insani yönlerini daha fazla ele almasına yol açtı. Gazze'deki sivil kayıpların ve altyapı yıkımının uluslararası kamuoyunda yaratmış olduğu tepkiler, sosyal medya üzerinden hızla yayıldı. Özellikle Twitter, Instagram ve TikTok gibi platformlar üzerinden paylaşılan görseller ve videolar, savaşın insani boyutlarını daha görünür kıldı. Bu tür içerikler, geleneksel medya kuruluşlarının da söylemlerini yeniden değerlendirmesine ve çatışmanın farklı boyutlarını daha fazla vurgulamalarına neden oldu.

Protestolar da, çatışmanın medya söylemleri üzerindeki etkisinde kritik bir rol oynamıştır. Küresel çapta düzenlenen gösteriler, Filistin'e destek veren kitlesel eylemler ve sosyal adalet hareketleri, medyada çatışmanın farklı yönlerinin daha fazla yer bulmasını sağladı. Londra, New York ve diğer büyük şehirlerde düzenlenen gösteriler, İsrail'in askeri operasyonlarına karşı güçlü bir kamuoyu tepkisi oluşturdu. Kasım 2023'te Londra'da düzenlenen büyük bir Filistin'e destek yürüyüşü, BBC, New York

Tİmes gibi ana akım medya kuruluşlarının savaşın siviller üzerindeki etkilerine daha fazla yer vermesine neden oldu. Protestolar, yalnızca medya söylemini etkilemekle kalmadı, aynı zamanda hükümetler üzerinde de baskı oluşturdu. Öyle ki savaşın başında İsrail'e destek konusunda korkusuzca davranan Avrupa ülkeleri içerdeki yoğun protesto dalgasından dolayı bu destekte daha utangaç davranmak zorunda kaldılar. Protestolar sırasında kullanılan sloganlar ve taşınan pankartlar, Filistin'in maruz kaldığı insani krizleri gözler önüne sererken, sosyal medyada bu protestolarla ilgili paylaşılan görüntüler ve videolar, milyonlarca kişiye ulaştı. Bu da medya kuruluşlarının söylemlerini daha fazla sorgulamasına ve çeşitlendirmesine yol açtı.

Sosyal medya, çatışma döneminde bilgi akışını ve kamuoyunun medya üzerindeki baskısını şekillendiren önemli bir araç olarak öne çıkmıştır. Sosyal medyanın anlık bilgi yayabilme yetisi, geleneksel medyanın çatışmayı tek taraflı ele alma eğilimini kıran en önemli etkenlerden biri olmuştur. Özellikle TikTok, Twitter ve Instagram gibi platformlar, bireylerin kendi perspektiflerinden yaşananları paylaşmasına olanak tanıyarak vatandaş gazeteciliğinin önünü açtı ve medya üzerindeki baskıyı artırdı. İsrailli TikTok kullanıcılarının İslamofobik, ayrımcı içerikleri hızla yayması, uluslararası tepkilere yol açtı. Bu içerikler, özellikle Batı'daki vicdan sahipleri arasında büyük bir öfke yarattı ve protestoların büyümesine katkı sağladı. Hashtag kampanyaları ve viral videolar sayesinde, bu içeriklerin uluslararası kamuoyunda hızla yayılması, İsrail'e yönelik eleştirilerin artmasına ve medyada bu tür içeriklerin daha fazla ele alınmasına neden oldu.

Sosyal medya platformlarındaki kampanyalar, uluslararası boykot çağrısı Filistin yanlısı aktivistlerin de seslerini duyurmalarına olanak sağladı. Örneğin, #FreePalestine ve #GazaUnderAttack gibi hashtagler, milyonlarca paylaşımın yapıldığı ve Gazze'deki insani duruma dikkat çeken kampanyalar haline geldi. Bu hashtagler, dünya çapında kullanıcıların Filistin yanlısı içerikler paylaşmasına, videolar ve grafikler aracılığıyla savaşın insani boyutlarına dikkat çekmesine yardımcı oldu. Ayrıca, bu kampanyalar, uluslararası toplumun İsrail'in askeri operasyonlarına yönelik eleştirilerini güçlendirdi ve medya söylemlerini dönüştüren önemli etkenlerden biri haline geldi.

Bu çalışma, medyanın çatışma dönemlerinde nasıl şekillendirildiği ve sosyal medya aracılığıyla protestoların medyayı nasıl dönüştürdüğü üzerine yapılan tartışmalara yeni bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır. Geleneksel medya ve sosyal medya arasındaki etkileşim, medya manipülasyonu teorileri bağlamında daha önce incelenmiş olsa da, bu çalışma, bu dinamiklerin İsrail-Filistin çatışması özelinde nasıl işlediğini detaylandırmaktadır. Özellikle sosyal medyanın çatışma algısını nasıl şekillendirdiği, geleneksel medyanın söylemlerini nasıl dönüştürdüğü ve protestoların küresel medya üzerindeki baskısını nasıl arttırdığı üzerine sunduğu verilerle literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma, medya ve çatışma üzerine yapılan akademik tartışmalara hem teorik hem de ampirik düzeyde katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Çalışma aynı zamanda, savaşın başlangıcında Batı medyasının çatışmayı büyük ölçüde İsrail'in güvenlik söylemi üzerinden meşrulaştırdığını ve bunun için birçok gayrimeşru yönteme başvurduğunu göstermektedir. Ancak sosyal medyada hızla yayılan viral içerikler, protestolar ve hashtag kampanyaları, bu söylemin zamanla daha dengeli bir hal almasına neden olmuştur. Örneğin, Gazze'deki sivil kayıpların ve insani krizin sosyal medyada geniş yankı bulması, ana akım medyanın bu konulara

daha fazla yer vermesine yol açmıştır. İsraili kullanıcılar tarafından paylaşılan islamofobik içerikler ise, uluslararası kamuoyunda tepki toplamış ve bu tepkiler, medyanın İsrail'e yönelik eleştirilerini artırmıştır. Ayrıca, sosyal medyanın yaygınlaşması, yanlış bilgilendirme (misinformation) ve dezenformasyon (disinformation) sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Çalışma, sosyal medyanın geleneksel medyayı dönüştürme potansiyelini ortaya koyarken, bu süreçte karşılaşılan zorlukları ve medya manipülasyonunun yeni boyutlarını ele almaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, medya söylemlerinin savaş dönemlerinde nasıl şekillendiğini, sosyal medya ve protestoların bu süreçteki rolünü ve medya teorileri ışığında bu dinamiklerin nasıl anlaşılabilirliğini kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Çalışma, özellikle sosyal medya aracılığıyla yaratılan yeni bilgi ekosisteminin, geleneksel medyanın çatışmalara yönelik söylemlerini nasıl değiştirdiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Medya Manipülasyonu, Propaganda Modeli, Vatandaş Gazeteciliği, İsrail-Filistin Çatışması, Protestolar.

Kaynakça

Chomsky, N. Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda. Seven Stories Press. (2023).

Herman, E. S., & Chomsky, N. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media. Pantheon Books. (1988).

International Committee of the Red Cross. Israel and the Occupied Palestinian Territories. (2023).

BBC News. "Global Protests Over Gaza Conflict." (2023).

The Guardian. "Shifting Narratives: How Global Protests Impacted Media Coverage of the Israel-Palestine Conflict." (2023).

Middle East Monitor. "Israeli Ministry Funding Multi-Million-Dollar Disinformation Campaign Spreading Islamophobia." (2024).

Committee to Protect Journalists. "Journalist casualties in the Israel-Gaza War." (2024).

The Intercept. "Israeli Group Claims It's Working With Big Tech Insiders to Censor 'Inflammatory' Wartime Content." (2024)

Osmanlı'nın Son Döneminde Kadın Seyircinin Sinemaya Katılımı

Kevser Çakır Demir

Sinema ve Televizyon İstanbul Ticaret Üniversitesi
kevser-cakir@hotmail.com

Özet

Türkiye’de sinema alanında yapılan çalışmalar genellikle film çalışmaları bağlamında ilerlemekte ve Yeşilçam dönemine veya sonrasına odaklanmaktadır. Son yıllarda sinemanın toplumsal ve kültürel rolü ile tarihsel perspektifin yeniden değerlendirilmesine olan ilginin artması, sinemanın erken dönemi üzerine yapılan araştırmaların sayısında bir artışa neden olmuştur. Bu durum, aynı zamanda seyirci çalışmalarında da bir artış yaşanmasına yol açmıştır. Türkiye’de sinemanın toplumsal ve kültürel etkilerini anlayabilmek için, sinemanın ilk yıllarına ve buna bağlı olarak ilk yıllardaki seyircinin sinemaya nasıl yaklaştığına odaklanmak gerekmektedir. Seyirci davranışları, sinemanın gelişimini doğrudan etkileyen faktörlerden biri olmuştur. İlk yıllarda sinemanın nasıl algılandığını ve nasıl tüketildiğini anlamak, sinemanın Türkiye’de geçirdiği evrim sürecini daha kolay takip etmeyi sağlayacaktır. Bu durum, sinemanın bugünkü popülerliği, tematik çeşitliliği ve toplumsal etkileri üzerinde nasıl bir yol kat ettiğini de anlamaya yardımcı olmaktadır. Bu eksenle ilerleyen çalışmada, erken dönemde kadın seyircinin sinemaya ne şekilde katıldığı meselesi ilgi çekici bulunmuştur. Osmanlı’nın son döneminde ortaya çıkan erken sinema deneyimine ve bu dönemdeki kadın seyircinin sinemaya katılımının ne şekilde gerçekleştiğine odaklanılmıştır.

1890’lı yıllardan 1920’lere uzanan dönem boyunca, İmparatorluk bünyesinde pek çok gelişme ile karşılaşmıştır. II. Meşrutiyet’le birlikte modernleşme çabaları artmış, bir kısım yapısal değişiklikler gerçekleştirilmiş, bu durum sadece siyasal öznelerde değil, toplumun her kesimi için geri dönülmez birtakım neticelere yol açmıştır. En bariz örneği de, kadının kamusal alandaki görünürliğünün artması durumudur. II. Meşrutiyet dönemi özellikle kadınlar açısından değerlendirildiğinde köklü değişikliklerin yapıldığı bir aşamadır. Bu dönemde yaşayan birçok aydın, yazar ve siyaset adamı kadın meselesiyle ilgilenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde yaşayıp da kadın meselesi ile ilgilenmemiş, bu konu ile ilgili yazı yazmamış, fikir üretmemiş olan tek bir aydın ve yazara rastlanmamaktadır (Özkerem, Arslanel, 2011: 3). Bu açıdan ilk olarak Osmanlı toplumunda kadınların sosyal durumlarından bahsetmek gerekecektir. Tanzimat’tan hemen sonra kadınların kamusal alanda görünürliklerinde bir artış yaşanmıştır. Bunu takiben, kadınlara özel gazete ve dergiler çıkarılmaya başlanmıştır. Bunu takiben, kadınlara özel gazete ve dergiler çıkarılmaya başlanmıştır. Bu gazete ve dergilere dönemin entelektüel kadınlarından ziyade, toplumun her kesiminden kadın yazı yazmış, destek vermiştir (Çakır, 1993: 38). Dönemin aydınlarından olarak bilinen Emine Semiye, 2. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra

Hürriyet Meydanı'nda "yaşasın millet, yaşasın hürriyet" diye seslenerek coşkulu bir nutuk vermiştir (Çakır, 1993: 13). Kadınlara yönelik çıkarılan yayınlar arasında Hanımlara Mahsus Gazete en dikkat çekenidir. Bu gazete, 1 Ağustos 1895'te yayın hayatına girmiş ve kesintisiz olarak 580 sayı yayınlanmıştır (Gülcü, Tunç: 160). Diğer yandan bu dönemde kadın yazarlar tarafından yazılan bazı roman ve hikâyelerde de, kadın meselesinin işlendiği görülmektedir. Örneğin Fatma Aliye Hanım kadın sorununu romanlarında işleyen ilk Müslüman Türk kadın romancımızdır (İlkhan, 2018: 64).

Toplumsal hayatta da özellikle savaş koşullarının zorunlu kılmasıyla, kadınlar iş hayatına katılımda önemli bir rol üstlenmişlerdir. 1872-1907'de Osmanlı Devleti'nde örgütlenen 50 grevin 9'u kadınların çalıştığı işkollarında yapılmıştır. Dönemin önemli sendika mücadelelerinden biri olan Feshane Grevi'nde 50 kadın işçi, grevin örgütleyicisi ve yürütücüsü olmuşlardır (Çakır, 1993: 43). Peşi sıra, savaş koşullarının yol açtığı birtakım sıkıntılardan dolayı, kadınlar kendilerinin de kurucusu olduğu yardım dernekleri ve aşevleri kurarak örgütlenmişlerdir. Aynı zamanda dönemin kadınları toplumsal yardım faaliyetlerinde ciddi bir yere sahiptirler. Yardım faaliyetleri kapsamında, "Selanikte'ki Heveskârân Kulübü'nde, tiyatro dışında sinematograf eğlenceleri de düzenlemiştir" ("Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi", 1329, s. 13-14). Bir başka örnek olarak, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve eşi Naciye Sultan'ın teşvikiyle 1916'da kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi gösterilebilir. Kadınların istihdamında etkili olan kurumlardan bir tanesidir. Böylece, Osmanlı kadınları berberlik, fabrika işçiliği yapmış ve hatta amele taburlarına bağlı Kadın İşçi Taburları'nda görevlendirilmiştir (Çeliktemel-Thomen, 2016: 16). İstanbul'da kadınların ortak sıkıntılarını paylaşmak ve bunlara çözümler bulmak üzere, beyaz başörtüsü takıp toplantılara katıldıkları için "Beyaz Konferanslar" olarak bilinen birtakım toplantılarla örgütlendikleri de bilinmektedir (Çakır, 1993: 64). Dolayısıyla bu dönemi aktarırken, Osmanlı toplumu içerisindeki kadının toplumsal hayattaki yerinin ne olduğunu iyi kavramak gerekmektedir. Osmanlı'nın son dönemine denk gelen bu tarihsel süreçte kadın, sosyal ve kamusal yaşamda varlığını belli usullere göre sürdürmektedir.

Yapılan literatür çalışmasında, dönemi bugünden değerlendirerek anlamaya çalışmanın bazı sorunlara yol açtığı, bu sebeple tarihsellik bağlamında dönemin, koşulların ve kadının konumunun genellikle eksik anlaşıldığı tespit edilmiştir. Sinematografin Osmanlı topraklarına ulaşması ile başlayan ve Cumhuriyet'e kadar devam eden bir süreç olarak 1894-1923 yıllarına odaklanılan bu çalışmada, kadının toplumdaki yeri ve kadın seyircinin yeni bir icat olan sinema karşısında verdiği tepki ortaya konmaya çalışılmıştır. Hem sosyal hayatın hem de dini hayatın farklılaşması Batı'daki kadın temsilleriyle doğrudan bir karşılaştırma yapmayı mümkün kılmamaktadır. Çünkü temelde kadının toplumsallaşması Batı'daki gibi ilerlememiştir. Osmanlı'da kadının sosyal yaşama katılımını iyi anlayabilmek, bu sürecin kendi iç dinamiklerini kavramak önem arz etmektedir. Dönemleri incelerken tarihi koşulları ve ortamı da es geçmemek ve dönemi tarihsel bir yaklaşımla ele almak gerekeceğinden, bu tür doğrudan karşılaştırmalardan kaçınmak gerekecektir. Bu açıdan, çalışma kapsamında Osmanlı'da sinema ile tanışan ilk kadınlardan ve bu kadınların toplumsal durumundan bahsederken, tarihsel koşullar göz önünde bulundurularak yapılan değerlendirme, çalışmanın önemle üzerinde durduğu meselelerden biri olmaktadır. Buna ek olarak, bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, biyografiler, gazete kupürleri ve literatür taraması üzerinden söylem analizi yapılmıştır.

Her araştırma gibi bu çalışmanın da belli sınırlılıkları vardır. Her ne kadar kaçınılmaz bir şekilde çalışmada “kadın” olarak genelleştirme yapılmışsa da, bahsi geçen kadın temsiline esasen sinemaya erişim koşulları oluşmuş olan kentli ve üst orta sınıf Osmanlı kadını olduğu ifade edilmelidir. İmparatorluğun küçük bir coğrafyasındaki “kadın” özelinde ve o kadınların da bir kısmının (üst ve orta sınıf Osmanlı kadını) özelinde konuyu sınırlandırmak gerekmektedir. Ancak bu sınırlılık kadın seyirci için genel bir değerlendirme yapmayı oldukça zorlaştırmıştır. Buna ek olarak, araştırmanın diğer sorunsalı kullanılan biyografi içerikli metinlerden oluşmasıdır. Biyografiler öznel metinler olması dolayısıyla dışarıdan etkilenilebilir içerikler üretme potansiyeline sahiptir. Bazen kişisel hikâyeler, anılara bağlı hafıza problemlerini de içermesi bakımından yönlendirici olabilmektedir. Bu çalışmada bazı noktalarda kişisel hatıralara değinilerek bir sonuca varılmış olması bakımından, bellek ve hafızanın yanıltıcılık potansiyeli taşımakta olduğu, hafızanın sonradan kurgulanabilir olduğu meselesi ifade edilmesi gereken hususlardan biri olmaktadır. Otobiyografilerin bu anlamda kişisel bir bellek olduğu, hatırlarken yaşanabilecek birtakım aksaklıkların da var olduğu unutulmaması gerekir. Bununla birlikte yapılan literatür taramasında, sinemaya katılım gösteren ilk kadınların bunu nasıl, nerede ve ne şekilde yapabildikleri üzerine oluşturulan çalışmaların oldukça az sayıda olduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada, bu çalışma ile alan yazındaki çabalara mütevazı bir katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Özetle çalışmanın ilk bölümünde, 1890’lı yıllardan 1920’lere uzanan dönem boyunca, İmparatorluk bünyesinde yaşanan gelişmelerden kısaca bahsedilerek, kadının toplumsal koşulları netleştirilmeye çalışılmıştır. Ardından Osmanlı’daki ilk sinema deneyiminden bahsedilerek, erken dönemde sinemaya ilişkin ilk tepkiler ele alınmıştır. Bu bölümde kadın seyircinin sinema mekânlarına erişimi ve sinemaya gitme deneyiminin nasıl gerçekleştiği üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise, Osmanlı toplumunda kadının yeri ve bu yere uyumlu olarak devam ede gelen sinema deneyimleri aktarılmaya çalışılmıştır. Nihayetinde Sinema Osmanlı’ya geldiğinde Osmanlı kadının evlere hapsolmuş bulunduğu ve sinemaya gitmenin bu anlamda ilk kamusal deneyim olduğu şeklinde konumlanan yaklaşımların kritiği de yapılmaktadır.

Sonuç itibarıyla, kadın seyircinin sinema deneyimine katılmak hususunda bir engel ve gecikme yaşamadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın temel kavramı olan kadın seyirci kavramını anlamak için, tarihsel ve toplumsal bir perspektif üzerinden süreç tanımlanmıştır. Araştırmada, 1894-1915 yılları arasında yayınlanan gazete ve dergilerden alınan ilan ve haberlerden oluşan, Nezih Erdoğan’ın Sinema-Basın Arşiv Dosyası ile Taha Toros’un Sinema-Basın Arşivi’nin malzemelerinden birinci el kaynak olarak yararlanılırken, dönemin biyografi ve yazılarından da ikinci el kaynak olarak istifade edilmiştir. Tüm bunların yanı sıra, alanda yazılan diğer literatür çalışmalarına da değinmek suretiyle, çalışmanın genel çerçevesi oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kadın Seyirci, Seyirci Çalışmaları, Erken Dönem Sinema, Sinema Mekanları.

Kaynakça

Kitap:

Çakır, S. (1993). Osmanlı'da Kadın Hareketi. Metis Kadın Araştırmaları Yayınları.

Makaleler:

Çeliktemel-Tehomen, Ö. (2016). Çocuklar ve Kadınlar: Geç Osmanlı Döneminde Sinema Hakkında Bir Mütâlaa. Kadın Araştırmaları Dergisi, (Sayı bilgisi yok).

Gülcü, E., & Tunç, S. (2012). Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(2), 155-176.

İlkhan, S. (2018). II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını. Bayraktar Medya Yayınları.

Özkiraz, A., & Arslanel, M. N. (2011). İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 3(1), 1-10.

Arşiv Kaynağı:

Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi. (1329). Kadın, no: 9, s. 13-14.

Nezih Erdoğan'ın Sinema-Basın Arşiv Dosyası ve Taha Toros'un Sinema-Basın Arşivi.

11 Eylül Sonrası ABD Medyasında İslam ve Budizm Üzerine Haberlerin Karşılaştırılması

Zehra Kaya

Felsefe ve Din Bilimleri - Dinler Tarihi İstanbul Üniversitesi
bettulcuk21@gmail.com

Özet

Medya, toplumu etkileyen ve toplumun algısını şekillendiren önemli bir unsurdur. Medyada üretilen gerçeklik insanlara hızlıca aktarılmakta ve çoğu kişinin kanaati medya üzerinden şekillenmektedir. Dünya üzerinde oldukça etkili olan ABD medyasının önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Amerikan medyası, küresel çapta takip edildiği için kamuoyunun algısını şekillendirmede başat bir rol oynamaktadır.

Uluslararası alanda geniş bir izleyici kitlesine hitap eden ABD medyasındaki din temsilleri üzerine bugüne kadar birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda bir nokta özellikle dikkat çekicidir: 11 Eylül 2001. 11 Eylül, Amerikan medyasında dinlerle ilgili haberlerin sayısında ciddi bir artışa neden olmuş, özellikle bu tarihten sonra İslam ile ilgili çokça haber yapılmıştır (Hoover S. M., 2012).

Bu çalışmada Amerikan medyasında İslam'ın ve Budizm'in nasıl sunulduğu yazı ve görsel örneklerle birlikte gösterilecektir. İlaveten bu temsilde rol oynayan İslamofobik ve Oryantalist bakış açısı incelenecektir. Ayrıca Amerikan medyasının bu temsillerinde ABD politikalarının etkisi de kısaca ele alınacaktır. Çalışmada öncelikle 2. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin Müslüman ve Budist ülkelere yönelik politikaları ve medyanın bu konudaki tutumu incelenecek, daha sonra konunun ana kısmını oluşturan 11 Eylül sonrası haberler ele alınacaktır. Bu haberlerin büyük bir bölümünü 2001 ile 2021 yılları arasındaki haberler oluşturmaktadır.

Çalışmada genellikle Amerikan gazeteleri, televizyonları ve dergilerinde yayınlanan haberler incelenecektir. Bu anlamda bu çalışmadaki haberler, geleneksel medyadaki haber araçlarıyla sınırlı kalacaktır. Fakat Budizm'le ilgili bazı reklamlar da çalışmaya dahil edildiğinden az sayıda dijital medya içeriği de çalışmanın kapsamına girmektedir. Çalışmada kullanılan kaynaklar ise konuya dair kitaplar, bilimsel makaleler, tezler, çeşitli bilimsel alanlarda sunulan tebliğler ile gazete, dergi ve konuyla ilgili faydalı içeriklere sahip web siteleridir.

Haber konularıyla ilgili daha önce yapılan araştırmalardan yararlanmak amacıyla öncelikle literatür araştırması gerçekleştirilmiş ve bu araştırmalardan elde edilen bulgular burada aktarılmıştır. Fakat hakkında çalışma bulunmayan konularda haber içerikleri, içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Çalışmanın temel amacı Amerikan medyasının zihinlerde medya gerçekliği yoluyla ürettiği İslam ve Budizm algısının ortaya konmasıdır. Bu gerçekliğin üretiminde rol oynayan İslamofobik ve Oryantalist bakış da çalışmada irdelenmektedir. İslamofobi, İslam ve Müslüman karşıtlığını ve korkusunu ifade

etmektedir. Bu bağlamda 11 Eylül, İslamofobik tutumların artma eğiliminde olduğu ve toplumsal hayatta daha yoğun bir görünürlük kazandığı bir döneme işaret etmektedir. İslamofobi, özellikle 11 Eylül sonrasında Batıdaki medya organlarıyla yaygınlaştırılmıştır. Amerikan medyası yaptığı yayınlar vasıtasıyla İslam'ı ve Müslümanları tamamen terörizm ve şiddetle ilişkilendirmektedir (Temel, 2019).

Aynı zamanda bu çalışmada İslam'a ve Budizm'e yönelik Oryantalist tutum da ele alınmaktadır. Oryantalizm terimi; "ötekileştirme", karşıdakini tanımlama ve karşıdakini olumsuz gösterme durumlarının ifadesidir. Bu anlayış ile Batı, Doğuyu olumsuz sıfatlarla niteleyerek kendisini yüceltmeyi ve Doğuyu kötülüklerin kaynağı olarak göstermeyi amaçlamaktadır.

Oryantalist düşüncenin yaptığı tanımlama kitle iletişim araçlarınca yayılmaktadır. Medya yayınlarıyla oluşturulan İslam/Doğu imajı; gerçekliğin yerini almış, zihinlerde medyanın oluşturduğu bu kurgu yer edinmiştir. Böylelikle medyadaki İslam ve Müslüman imajı, Batılı zihin tarafından ortaya konulmakta ve toplumun bu dinlerle ilgili algısını şekillendirmektedir. Budizm ise Batı ve Amerika tarafından yeniden tanımlanarak ve tüketime eklemlenerek Batı hayatına uyarlanmıştır (Iwamura, 2017).

ABD medyasında İslam'la ilgili yayınların ABD politikaları doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. 2. Dünya Savaşı'ndan 11 Eylül'e kadarki dönemde ABD, Orta Doğu'da her zaman İsrail'i desteklemiş ve bölgedeki petrol gelirleri ile bölgenin stratejik konumunu nedeniyle bölgeye zaman zaman müdahalede bulunmuştur. Buna uygun olarak ABD medyasında bu dönemde Orta Doğu ve Müslümanlarla ilgili olumsuz haberler yapılmış, Araplar kaba ve şiddet yanlısı olarak gösterirken buna karşılık İsrailliler yüksek eğitim standartlarına sahip, demokratik ve Batılı olarak nitelendirilmiştir. ABD medyası, soğuk savaş döneminde Müslümanlara yönelik olumsuz yayınlar yaparak ABD çıkarlarına aykırı davranan bu ülkelere yönelik izlenecek devlet politikalarını ABD halkının zihninde meşrulaştırmayı amaçlamıştır.

İslam'la ilgili haberlerde asıl dönüm noktası ise 11 Eylül tarihidir. Bu tarihte ABD'de ikiz kulelere yönelik saldırı sonrası ABD medyasında İslam'la ilgili haberlerin sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu tarihten sonraki ilk birkaç ayda Müslüman veya Arap Amerikalılarla ilgili daha olumlu yayınlar yapılırken sonraki yıllarda yapılan yayınların genellikle olumsuz olduğu görülmüştür.

Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda, ABD'de sıklıkla takip edilen gazetelerin Müslüman temsillerinin çoğunlukla terörist, aşırılık yanlısı, köktendinci gibi olumsuz temaları kapsadığı tespit edilmiştir. İslam ABD yayınlarında zamanla daha çok yer alsa da bu haberlerin büyük bir bölümünü şiddetle ilgili haberler oluşturmuş, pek çok çalışmada bu durum tespit edilmiştir. ABD medyası, İslam'ı olumsuz bir şekilde temsil ederek şiddetle bağdaştırmış ve bununla İslam'ın şiddet üreten bir din olduğu algısını pekiştirmiştir.

Örneğin, ABD'deki 17 gazetenin İslam, Hinduizm, Yahudilik ve Katoliklikle ilgili 1996-2015 yılları arasındaki haberlerinin incelendiği bir çalışmada en olumsuz yansıtılan dinin İslam olduğu görülmüştür. Müslümanların dahil olduğu saldırılarda Müslümanlar anında terörist olarak nitelendirilmiş ve faillerin Müslüman olduğu saldırılar failleri Müslüman olmayan eylemlere göre çok daha sık haberlere konu olmuştur.

Ayrıca haberlerdeki görsellerde de Müslüman kadının baskı altında ve pasif bir özne şeklinde gösterildiği görülmüş ve kendine güvenen ya da toplumun farklı kademelerinde etkili bir Müslüman kadın imajının oldukça nadir olduğu tespit edilmiştir. Yine bir diğer çalışmada Müslümanların en yaygın gösterimlerinin kolektif olduğu ve bunun Amerikan değerleriyle bağdaşmadığı ifade edilmiştir (Tweed, 2008).

Haberler şiddet, dini eğitim, dini kurallar ve sosyal hayat ile dini yaşam olarak sınıflandırıldığında Müslümanlarla ilgili haberlerde öne çıkan temanın şiddet olduğu görülmektedir. Müslümanlarla ilgili yoğun olarak kullanılan radikal ve köktendinci gibi nitelemelerin yanı sıra medreselerin “militan” yetiştirdiğine vurgu yapılmıştır.

Budizm’e gelindiğinde ise 2. Dünya Savaşı sonrası haberlerde Budizm’e yönelik ırkçı bakış açısı özellikle Vietnam Savaşı dönemindeki bir haber görüntüsü ile değişime uğramıştır. Bu savaş esnasında ABD’nin desteklediği, iyi bir Katolik olan ve komünizmden nefret eden - kendini ülkenin cumhurbaşkanı ilan – Diem’in Budist çoğunluğa baskı yaptığı ve onların dini özgürlüklerini engellediği bir haber fotoğrafıyla ortaya çıkmış, bu durum ABD halkının tepkisini çekmiştir. Bu fotoğraf, 1963 yılında Vietnam’daki işlek caddelerden birinde bir Budist keşişin ibadet eder gibi bağdaş kurarak, üzerine döktüğü benzinle kendini ateşe vermesiydi. Bu hadisenin etkisiyle, daha önce taraflı ve ırkçı bir bakış açısıyla ele alınan Budizm haberleri, daha empatik bir şekilde ele alındı ve daha yumuşak bir tonda sunulmaya başlandı.

Savaşın sonunda, Budizm’in ABD medyasında daha olumlu bir dille yansıtılmasına katkıda bulunan diğer faktörler de ABD’de Budist edebiyatının yaygınlaşması, göçmenlere yönelik etnik köken kotalarının sona ermesi ve Güneydoğu Asya’dan gelen hikayelerin insan duygularına hitap etmesi olarak sayılabilir. Ayrıca Amerika’ya gelen Budist liderlerin topluluklara ders vermesi ve Budizm’le ilgili bilgilerin yaygınlaşması da bu değişimde rol oynamıştır (Street, 2012).

Budizm’in haberlerde hangi temalarla yer bulduğuyla ilgili 2001-2013 yılları arasında New York Times, Los Angeles Times gazeteleri Time dergisindeki haberlerle ilgili bir çalışma yapılmıştır. Buna göre Budizm’le ilgili en çok yapılan haberler görsel sanatlar, mimari ve edebiyatı konu edinen kültürel çerçeveli haberler; baskıcı hükümetlerin manastır karşıtı politikalarına değinen ya da şiddet yanlısı keşişlerden bahseden politik çerçeveli haberler ile keşiş, manastır, ayin ve ibadetlerle ilgili görsel ve yazıları kapsayan dini çerçeveli haberlerdir. Bu haberlerde çatışma ve şiddet unsurları arka planda kalmıştır.

Özellikle, 1950’lerden itibaren yaygın olan Budist ibadetinin sunumu gözleri yarı kapalı, lotus pozisyonunda oturan ve yalnız bir şekilde meditasyon yapan bireyi temsil etmektedir. Tek başına meditasyon yapan bu kişinin imajı, Amerika’da kültürel açıdan yaygın olan bireyci anlayışa uygun düşmektedir ve Amerikan toplumunda daha olumlu hisler uyandırmaktadır (Tweed, 2008).

Budist kadının Amerikan medyasındaki temsili, Müslüman kadının imajına oranla çok daha olumlu şekilde yansıtılmaktadır. Konuyla ilgili bir araştırmada manastır hayatı yaşayan Budist kadının

medyadaki temsilinde üç özellik ön plana çıkarılmıştır. Bunlar; manastıra uygun bir yaşam, sosyal katılım ile aktivizm ve modernliktir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Budizm, Amerikan medyası, İslamofobi, Oryantalizm

Kaynakça

Ahmed, S., & Matthes, J. (2017). Media representation of Muslims and Islam from 2000 to 2015: A meta-analysis. *International Communication Gazette*, 79(3), ss. 219-244.
<https://doi.org/10.1177/1748048516656305>

Alıcı, M. (2019). Batı'nın bitmeyen sanal korkusu: İslamofobi. *Diyanet İlmi Dergi*, 55, ss. 405-434.

Benzehaf, B. (2017). Covering Islam in Western Media: From Islamic to Islamophobic Discourses. *Journal of English Language Teaching and Linguistics*, 2, ss. 1-11.

Bleich, E. A. & van der Veen, M. (2018). Media Portrayals of Muslims: A Comparative Sentiment Analysis of American Newspapers, 1996–2015. *Politics, Groups, and Identities*, 9/1 ss. 20-39.

Gündüz, Ş. (2019). Müslüman kimlik üzerine algı ve gerçek. *Tashih Yayınları*.

Hoover, S. M. (2012). Quantity, Quality, and Religion in the News Since 9/11. D. Winston (Edt.), *The Oxford handbook of religion and the American news media* (ss. 81-94). Oxford University Press,

Iwamura, J. N. (2017). The oriental monk in American popular culture. B. D. Forbes, J. H. Mahan (Edt.), *Religion and popular culture in America* (3.bs.) (ss. 51-70). University of California Press.

Mitchell, S. (2012). Buddhism, media and popular culture. D. L. McMahan (Edt.), *Buddhism in the modern world* ss. 305-325. Routledge.

Özen, Ö. & Özdemir, H. (2021). Jean Baudrillard'ın Amerika'sında Hipergerçeklik. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, ss. 672-697.

Seager, R. H. (2002). American Buddhism in the making. C. S. Prebish, M. Baumann (Edt.), *Westward dharma: Buddhism beyond Asia* (ss. 106-119). University of California Press.

Street, N. (2012). American press coverage of Buddhism from the 1870s to the present. D. Winston (Edt.), *The Oxford handbook of religion and the American news media* (ss. 275-288). Oxford University Press.

Temel M. (2019). Türkiye'de medya ve İslamofobi araştırmaları. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2/1, ss. 93-121.

Tweed, T. A. (2008). Why are Buddhists so nice? Media representations of Buddhism and İslam in the United States since 1945. *Material Religion*, 4(1), 91–93. <https://doi.org/10.2752/175183408X288168>

X Platformunda Bir İlişki ve Etkileşim Biçimi Olarak Dini İçerikli Nefret Söylemi

Asena Siler

İlahiyat Fakültesi Akdeniz Üniversitesi
silerasena@gmail.com

Özet

Toplamlar sosyal, siyasi, ekonomik ve teknolojik ilerlemeler ile birlikte zaman ve mekâna bağılı olarak farklı bir toplumsallığa, değişim ve dönüşüme sahne olmaktadır. Sosyoloji toplumun geçirdiği bu değişim ve dönüşümü daha iyi açıklamak için toplumları tipolojilere ayırmaktadır. Geleneksel, modern, postmodern gibi kavramlarla ifade edilen toplumsal süreçler internet teknolojilerinin ilerlemesiyle içinde bulunduğumuz toplumsal süreçleri dijitalleşen toplum ağ ve internet tabanlı toplum vb. şeklinde kavramsallaştırmaktadır. İnternet tabanlı teknolojinin yaygın kullanımıyla birlikte yeni medya ortamları gündelik yaşamlarımızın ayrılmaz birer unsuruna dönüşmüştür. Yeni medya ortamları; etkileşimsellik, sanallık, dijitallik, multimedya biçimselliği, hipermetinsellik ve yayılım[1] gibi özellikleri sayesinde gündelik yaşantılarımızı, kamusal alanlarımızı dijital etkileşimli kamusal alanlara dönüştürme imkânı sağlamaktadır. Toplumsal kimliklerin dijital ortamlara taşınmasıyla birlikte yeni medya ortamlarında kullanıcılar dini, siyasi, ekonomik pek çok konuda söz söyleme hakkı elde etmiştir.[2] Dijitalliğin sağladığı sanallık ve dijital sorumsuzluk, yeni medya ortamlarının özellikleri, sosyal medya platformlarının algoritmik yapısı dini söylemlerin de bu ortamlarda yeni anlamlar üretmesine olanak sağlamaktadır.

Dijital ortamlarda dini nefret söylemlerini kategorize etmek gerekirse karşımıza üç tür dini içerikli nefret söylemleri çıkmaktadır. Birincisi dışarıdan dine yöneltilen söylemlerdir. İslamofobi, farklı dinlere yönelik ve ateist-deist düşüncelere sahip kullanıcıların dine dışarıdan yönelttiği nefret söylemleri bu kategoride yer almaktadır. İkincisi ilim adamlarının, medrese-tarikat mensuplarının, dini grup vaizlerinin oluşturduğu mezhepsel ve ideolojik nefret söylemleridir. Üçüncüsü ise dijital ortamlarda popülerleşen, dini içerik üreticilerinin oluşturduğu dini nefret söylemleridir. İkinci ve üçüncü kategori birbirinden tam olarak ayrılamamakla birlikte grup kimliklerine atıfla üretilen söylemlerin nispeten farklılaştığını vurgulamak için ayrı değerlendirmek uygun görülmüştür. Dijital ortamda görünür olmanın cazibesi, X platformunda bir etkileşim biçimi olarak dini propagandanın, dijital tekfirin, itibarsızlaştırma ve otoriteleşme rekabetinin dini içerikli nefret söylemlerine zemin hazırladığı görülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı X platformunda oluşturulan dini içerikli nefret söylemlerinin arka planını analiz etmek, dini nefret söylemlerinin geleneksel izdüşümlerini keşfetmek, tekfir ve reddiye

geleneginin dijital ifade buluş biçimlerini incelemek, dijital etkileşim sürecinde nefretin konumunu belirlemektir.

Çalışmada Teun A. Van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Söylem analizi bir metnin içeriğinin, metindeki dilin kullanım pratiklerinin ve anlamının incelenmesiyle bu anlamlar dışında kavramların ve ifadelerin ürettiği ilişkilere, tarihsel sürece ve paradigmaya ilişkin yorum yapma imkânı sunan bir yöntemdir.[3] Sosyal bilimlerde pek çok alanda kullanılan söylem analizi dili; bir eylem, eleştiri, iletişim şekli ve sosyal bir pratik olarak ele alma ve yorumlama özelliklerini barındırmaktadır. Dili bir pratik olarak değerlendiren söylem analizinin temel amacı; sosyal ilişkiler, kimlikler ve bilgi\güç moduna ilişkin yapıları, bu yapıların değişim ve dönüşümünü ortaya koymaktır.[4] Eleştirel söylem analiz yöntemi söylemlerin işlevsel açıdan da ele alınmasıyla bir söylemin toplumsal bağlamdaki etkilerini de merkeze almaktadır.[5]

Teun A. Van Dijk eleştirel söylem analiz yönteminde cümle ve kelime yapılarını tek tek ayırarak incelemek yerine yapı ve işlevlerin incelenmesi üzerinde durmaktadır. Bu sayede söylemlerin toplumsal olarak karşılık geldiği yapıları ortaya koymayı hedeflemiştir. Van Dijk söylem çalışmalarında söylem ve ideoloji arasındaki ilişkiye vurgu yaparak söylemin ideolojileri yeniden üretmedeki rolüne dikkat çekmektedir. Teun A. Van Dijk'e göre söylemler, ideolojik dayanaklı tek toplumsal pratikler olmamakla birlikte ideolojilerin toplumsal olarak yeniden üretilmesinde ve yapılanmasında merkezi konuma sahip unsurlardandır. Grup üyelerinin söylemlerindeki dil kullanımı, grup üyelerini ikna etme, grup dışındakilere karşı kendilerini savunmak, propaganda yapmak, değişim, onaylanma gibi her türlü iletişim için söylemlere ihtiyaçları vardır. İdeolojilerin neye benzediğini, nasıl oluştuğunu, değiştiğini ve yeniden üretildiğini görmek için söylemsel ifade biçimlerine bakmak gereklidir. Bu bağlamda söylem ve kavramların zihni boyutları toplumsal durum ve yapılarla örtülüdür.[6] Bu yöntemin kullanılmasıyla X platformunda üretilen dini içerikli nefret söylemlerinin nasıl temsil edildiği, kurumsallaştığı, değiştiği ve meşrulaştığı yönünde yorumlar yapabiliriz. Teun A. Van Dijk'in eleştirel söylem analiz yöntemi makro düzeyde tematik yapı ve anlatım dilini incelemeye imkân vermesi, aralan ve bağlam bilgisi başlıklarında gönderinin bireysel, toplumsal ve ideolojik izdüşümleri hakkında değerlendirme yapmaya olanak sağlaması, mikro düzeyde ise şekil ve cümle yapılarını ele almaya imkân vermesi bakımından tercih edilmiştir.

Çalışma kapsamına alınacak örneklerle X uygulamasının arama motorunda anahtar kavramlar taratılarak ulaşılmıştır. Çalışma nefret söylemi türlerinden dini içerikli olanlarla sınırlandırılmış olup, örnekler X platformunda dini konularda ayrışmalara neden olan konular özelinde değerlendirilmiştir. Çalışmada yukarıda kategorize ettiğimiz nefret söylemi türlerinden birinci kategori yani dışarıdan dine yöneltilen (islamofobi vb.), farklı dinlere yönelik nefret söylemleri kapsam dışında tutulmuştur. Dini nefret söylemleri aynı dine mensup fakat farklı dini yorum, ideoloji ve gruplara sahip kullanıcıların ürettikleri dini nefret söylemleri içerisinden seçilmiştir. Veriler değerlendirilirken X platformunun özellikleri (retweet, beğeni sayısı vb.) göz önünde bulundurulmuştur. Ulaşılan gönderiler herkese açık hesaplardan seçilmiş olup çalışma kapsamında kullanıcılarla iletişime geçilmemiştir.

Literatür dikkate alındığında X platformu özelinde yeni medyada nefret söylemi çalışmaları daha önce yapılan araştırmalarda farklı dinlere, mezheplere, kimliklere yönelik üretilen nefret söylemleri

bağlamında ele alınmıştır.[7] Araştırmamız ise aynı dine mensup fakat yorum ve dini tasavvurları farklı olan kullanıcıların birbirine yönelttiği dini nefret söylemleri içerisinde seçilerek, dijital din dilinin algoritmik yapısı ve tebliğ-tekfir geleneğininin dijital ifade buluş biçimlerini tespit etmesi, etkileşim unsuru olarak nefretin konumunu tespit etmesi, diji-dini otoriteleşme sürecinde nefret söylemlerinin kullanımını ele alması bakımından özgün bir değere sahiptir.

Dini söylemlerin X platformunda geleneksel kodlarından farklılaşarak üretildiği ve dolaşımda kaldığı tespit edilmiştir. Dini içerikli söylemler dijital ortamların paradoksal yapısı içerisinde farklılaşmıştır. Dini nefret söylemleri etkileşim olanağı sunan, diji-dini otoriteleşme sürecini destekleyen performans sunumuna dönüşmüştür.[8] Dindarlık tasavvurları, dini kaynakların yorumlanmasındaki çeşitli farklılıklar, grup aidiyetleri, ideolojik farklılıklar gibi ayrıştırıcı ve dışlayıcı unsurların ön plana çıkarılmasıyla dini içerikli nefret söylemleri dolaşıma girmektedir. Söylemin kutsallaştırılması ve ötekine olan tahammülsüzlük ve hoşgörüsüzlük temelinde oluşturulan ifadeler bu nefretin boyutlarını arttırmaktadır. Dijital ortamda hakikatin belirleyicisi olma yarışı, keskin ve mutlak biçimde ifade bulan söylemler ise dijital tekfir retorikini pekiştirmektedir. X platformunda çatışma zemininde sunulan söylemler etkileşimi güçlendirmekte, sloganik ve manşet bir yapıya büründürülerek viral hale gelmektedir. X platformunun etkileşim, dolaşımda kalma, hipermetinsellik ve sanallık özellikleriyle dini içerikli söylemler sloganik ve manşet halde sunularak keskinleşmekte, kullanıcılar adeta nefreti otoritelerini meşrulaştırma aracı olarak kullanmaktadır. Tekfir ve reddiye geleneğine atıfla inşa edilen dini nefret söylemleri ise diji-dini alanda otoriteleşme rekabetinin bir tezahürü olarak yansımaktadır.

[1] Tuğrul Çomu, Mutlu Binark, “Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi”, içinde Medya ve Nefret Söylemi: Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar, ed. Mahmut Çınar, 2013. bs (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2014), 260.

[2] Mustafa Derviş Dereli, Sanala Veda: Sosyal Medya ve Dönüşen Dindarlık (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2022).

[3] Nazife Güngör, İletişim Kuram ve Yaklaşımlar (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), 242.

[4] Edibe Sözen, Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite (İstanbul: Paradigma, 1999), 79.

[5] Bülent Evre, “Söylem Analizine Yönelik Farklı Yaklaşımlar: Bir Sınıflandırma Girişimi”, içinde Medyada Gerçekliğin İnşası, ed. İsmet Parlak (Konya: Çizgi Kitabevi, 2009), 135-36.

[6] Teun A. Van Dijk, İdeoloji Multidisipliner Bir Yaklaşım, çev. Ayşe Demir (Hece Yayınları, 2019), 21-22.

[7] Mutlu Binark, “Nefret Söyleminin Yeni Medya Ortamında Dolaşıma Girmesi ve Türetilmesi”, içinde Yeni Medyada Nefret Söylemi (Kalkedon Yayınları, 2010), 11-52.

[8] Heidi A. Campbell ve Ruth Tsuria, ed., Dijital Din: Dijital Medyada Dini Pratikleri Anlamak (İstanbul: İz Yayıncılık, 2023).

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Dini Nefret Söylemi, Yeni Medya, Dijital Tekfir, Diji-Dini Otorite.

Kaynakça

Dereli, Mustafa Derviş. Sanala Veda: Sosyal Medya ve Dönüşen Dindarlık. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2022.

Dijk, Teun A. Van. İdeoloji Multidisipliner Bir Yaklaşım. Çeviren Ayşe Demir. Hece Yayınları, 2019.

Evre, Bülent. “Söylem Analizine Yönelik Farklı Yaklaşımlar: Bir Sınıflandırma Girişimi”. İçinde Medyada Gerçekliğin İnşası, editör İsmet Parlak, 107-52. Konya: Çizgi Kitabevi, 2009.

Güngör, Nazife. İletişim Kuram ve Yaklaşımlar. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.

Heidi A. Campbell ve Ruth Tsuria, ed. Dijital Din: Dijital Medyada Dini Pratikleri Anlamak. İstanbul: İz Yayıncılık, 2023.

Mutlu Binark. “Nefret Söyleminin Yeni Medya Ortamında Dolaşıma Girmesi ve Türetilmesi”. İçinde Yeni Medyada Nefret Söylemi, 11-52. Kalkedon Yayınları, 2010.

Sözen, Edibe. Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite. İstanbul: Paradigma, 1999.

Tuğrul Çomu, Mutlu Binark. “Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi”. İçinde Medya ve Nefret Söylemi: Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar, editör Mahmut Çınar, 2013. s. 260. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2014.

16. Oturum

Edebiyat

Oturum Başkanı: Mehmet Güneş

Salon 1

6 Aralık Cuma

09:00 – 10:30

Cemile Görhan

Emile Zola'nın Apartman Romanı İle Memduh Şevket Esendal'ın Ayaşlı İle
Kiracıları Romanı Arasında Bir Karşılaştırma

Rabia Şura Bayramoğlu

Anayurt Otel Romanında Kötülük Unsurları: Zebercet ve Kadınlar

Sait Arslan

5.Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Ekokültürel Unsurlar

Mehmet Ufuk Demir

Adalet Ağaoğlu'nun Ölmeye Yatmak'ında Tek Parti Dönemi

Hiranur Baylan Aslan

Hayal mi Hakikat mi?: Halide Edib Romanlarında Karakter İnşası ve Biyografik
Unsurlar

Emile Zola'nın Apartman Romanı İle Memduh Şevket Esendal'ın Ayaşlı İle Kiracıları Romanı Arasında Bir Karşılaştırma

Cemile Görhan

Türk Dili ve Edebiyatı Marmara Üniversitesi
cgorhann06@gmail.com

Özet

Emile Zola'nın 1883'te Rougan-Macquart serisinin onuncu romanı olarak tasarladığı Pot-Boille (Apartman), dönemin Fransız burjuvazisinin alışkanlıklarını eleştirme amacı taşır. Başkent Paris için yeni bir yerleşim düzenlemesi sayılan ve giderek yayılan apartman binalarından birini denek olarak seçen Zola, dışarıdan bakıldığında bir bütünlük arz eden yapının iç unsurlarına göz atıldığında bütün içerisindeki dağılmış parçaların varlığını gözler önüne serer. Pot-Boille sözcüğünün Fransızcadaki sözlük anlamına bakıldığında “günlük yapılan yemekler, yemek pişirme” (Tuğlacı, 2006) şeklinde bir anlam taşıdığı ve dilimize birebir çevrildiğinde ise “kaynayan tencere” karşılığına geldiği görülür. Oysa bu roman hemen hemen çevrildiği tüm dillerde apartman kelimesinin karşılığı olarak başlıklandırılmıştır. Bunun sebebi, Emile Zola'nın bu mecazlı tamlamayla dışarıdan bakıldığında görkemli bir yapı imajı uyandıran bir ihtişamın ardındaki sıradanlığa vurgu yapmak istemesindendir. Apartman adeta çeşitli malzemelerin bir araya toplanarak kaydığı günlük bir yemektir. Başkent Paris'te ikamet eden yozlaşmış burjuvazi kaynayan bir tenceredeki yemek, tencere ise “apartman”dır. Fransa'da özellikle II. İmparatorluk dönemiyle beraber burjuva sınıfının bulaştığı lüksün ardındaki çürümüşlüğü temsil etmesi yazar tarafından bu şekilde anlatılır.

Cumhuriyet döneminin önemli öykücülerinden Memduh Şevket Esendal ise 1934'te Ayaşlı ile Kiracıları adlı ilk romanını yazar. Burada da tıpkı Emile Zola'nın yaptığı gibi bir apartman çatısı altında birikmiş birbirinden farklı insanlar arasından bir toplumsal eleştiri yürütür. Roman başkent Ankara'da geçer. Kurgu genelinde Ayaşlı İbrahim adındaki bir apartman sahibinin kiraya verdiği daireler arasında süregelen hayat parçaları işlenir. Toplum analizi bu küçük dairelerde yaşam mücadelesi veren çeşitli kişiler üzerinden yapılır. Bu kişilerin farklı hayat görüşleri, amaçları, duyguları ve tutkuları sakin seyirde ilerleyen bir düzlemde anlatılır. Romanda ana hatlarıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşmaya başlayan yeni insan tipinin analizi söz konusudur. Yazar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren geçen ilk on yılın yarattığı bu insan şekillerinin hayat karşısındaki duruşunun apartman üzerinden temsiliyetini verir. Apartmanların yeni yeni yayılmasıyla bu yerleşim şekline alışmaya çalışan halk arasından seçilmiş değişik tiplerin bir çatı altında buluşması, portreler şeklinde parça parça anlatılır. Dokuz odalı bir apartmanın pansiyon şeklinde işletilmesi sebebiyle adeta bir kurum haline gelen bu mekânın dar ve kasvetli odalarını ev olarak kullanan insanlar romanın ana kadrosunu oluşturur.

İki yazarın da apartmanı bir sembol olarak kullanmaları bir tesadüften ziyade bilinçli bir anlayışın yansımasıdır. 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlamasının hemen sonrasında dünyada mesken tiplerinin değişmeye başladığı görülür. Avrupa dünyasındaki şatoların, köşkların ve parkların yerini

apartman tipi yerleşkeler alır. Aynı durum Türk toplumu için de geçerli olur. Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasına paralel olarak ihtişamı temsil eden ve geniş alanlara yayılan köşkler, yahılar ve konaklar yerini dar ve uzun apartmanlara bırakır. Hem Fransız hem de Türk toplumu bu yeni yapı tipine alışırken başından geçen serüvenler de romancıların ilgi konusu hâline gelir.

İki romanda da ortak bir zihniyetin varlığı göze çarpar. Hem Emile Zola'nın ele aldığı Fransız toplumu hem de Memduh Şevket Esendal'ın eleştirdiği devrin Türk toplumu, yeni bir devlet yönetiminin hakimiyeti altında girmiştir. Bu sebeple iki sanatçı da bu yeni yönetimin ilk on yılının yarattığı insan tipi ekseninde bir toplum panoraması çizer. Bu bakımdan iki romanda yeni rejimin halka sağladığı ekonomik olanakların getirdiği maddî refahın amacından saptırılarak çıkarıcılığa dönüşmesi ve bunun sonucu toplum ve kişiler arası düzenin bozulması işlenir. Bu işleniş de apartman üzerinden yapılır. Çünkü birbirinden farklı insan tiplerini mekândan mekâna atlamadan tek noktada derinlemesine anlatmanın en uygun yeri bir apartman binası içerisine bölümlenmiş odalara mercek yerleştirmektir. Bunun sonucunda kurgularda iki merkezin varlığı fark edilir. İlki, yozlaşmış bir toplumun çeşitli fertlerinin tek bir çatıda buluşturulmasıyla aile içi huzursuzlukların topluma yayılması ve bunun sonucunda ortaya çıkan çözümlerin ele alınmasıdır. İkinci merkez ise kadın ile erkek ilişkileridir. Toplumsal yapıdaki huzursuzluklar bireyler arası çatışmalardan doğduğundan iki yazar da söz konusu romanlarında hem toplum eleştirisi yapar hem de kadın ve erkek ilişkilerini çeşitli boyutlarıyla gözler önüne sererek bozulmanın kökenlerini sorgular. İki romanın bulunduğu noktalardan biri de sahip oldukları olay örgüsünün aksiyondan ve şiddetli çatışmalardan uzak olmasıdır. Hem Pot-Boille hem de Ayaşlı ile Kiracıları durumlar toplamından oluşan kurgulara sahiptir. Bunlar derin tutkular, kaotik unsurlar ve huzursuzluk yaratan büyük hadiselerin romanları değildir. Olay örgüsündeki karmaşalar yalnız insanlar arası ilişkilerden ileri gelir. İki roman da sakin ve akıcı anlatıya sahip olarak anlatı bitinceye dek sabit temposunu sürdürür.

Gaston Bachelard, mekânın edebiyata sinen taraflarını incelerken kavramsal anlamda üç boyutlu algılanan mekân olgusu ile edebî düzleme yerleşmiş kurmaca mekân olgusunun aykırılığını şu şekilde belirler: “Hayal gücünün kavradığı mekân, geometricinin ölçümüne ve düşüncesine teslim edilmiş kayıtsız bir mekân olarak kalamamaktadır. Yalnızca ölçüleriyle biçimiyle değil, hayal gücünün tüm taraflılıklarıyla yaşanmıştır ve yaşanmaktadır.” (Bachelard, 2020: s.28) Bir mekân, edebî kurguya malzeme edildiğinde dış dünyada kapladığı yerden daha fazlasını ifade eder. Bundan ötürü insanlar arası ilişkilerdeki çıkar çatışmalarını ve birbirlerine karşı takındıkları yüzsüz tavırları bir apartmana sığdırmayı başarmış iki yazar, apartman sembolizasyonu üzerinden insan-mekân sentezine ve bu yolla toplum psikolojisini incelemeye varır. İki romanın ana kahramanları gözlemci kimliği ile birer itirafçı görevine bürünüp toplumsal çözülüşteki ifşayı başlatır. Bu ifşada romancıları tarafından kendilerine verilen görev ise küçümseme, alay, ironi ve kara mizah eşliğinde görüşlerini sürdürmeleridir. Herkes tarafından bilinen ama kimse tarafından dillendirilmeye cesaret edilemeyen meseleler bu anlatıcılar tarafından aktarılır. Onların yaptığı bir bakıma günah çıkartmadır. Söz konusu anlatılar kendi toplumlarının geleceklerine dair birer kehanet niteliği taşır. İki toplumun yüksek tabakadan insanları skandal sayılabilecek davranışlara imza atarak çözülmeyi başlatan taraf olarak kurgularda yerlerini alır. Bunun yanı sıra yalnızca üst sınıf değil alt tabakadan şahıslar da şahıs kadrosunda yer alır. Kişiler arası

ezen-ezilen, masum-zalim, evli-bekar, zengin-yoksul gibi karşıt durumların bir araya geldiği meseleler de yer alır.

Görüldüğü üzere Emile Zola ile Memduh Şevket Esendal'ın iki romanı, ortak başlıkta buluşmanın yanı sıra birden fazla noktada birleşerek karşılaştırılmaya uygun durumdadır. Bu da söz konusu iki romanı akademik düzlemde karşılaştırmaya mümkün hâle getirir. Yürüttüğümüz bu karşılaştırmalı çalışmanın bütününde biri Fransız diğeri Türk iki ayrı cemiyetin romancılarının aynı başlıklı romanlarının içerik özellikleri açısından bölümlenerek çeşitli başlıklar ekseninde karşılaştırılması hedeflenir. Bu karşılaştırma nezdinde farklı tarihî ve sosyal koşulların yarattığı iki ayrı toplumun fertlerinin ortak bir mekân üzerinden eleştiri malzemesi hâline gelmesi irdelenir. İki sanatçının da ait olduğu cemiyet yapısı için yeni sayılabilecek bir ev tipine yerleşmeye başlayan halkın, bu mesken ile değişime ve dönüşüme uğramaya başlaması ve bunlar eksenindeki yaşam döngüleri oda oda sunulur. Bu sunuş, sosyolojik aykırılıklara rağmen söz konusu bir toplumsal eleştiri olduğunda ayrı coğrafyaların sanatçıların edebiyat sahasına geldiklerinde ortak bir duyuşla aynı tavrı sergilediklerini açığa çıkarır.

Anahtar Kelimeler: Emile Zola, Memduh Şevket Esendal, apartman, mekan, toplum

Kaynakça

Bachelard, G. (2020). Mekânın Poetikası. İthaki Yayınları: İstanbul

Çek, S. (2021). Memduh Şevket Esendal'ın Ayaşlı ile Kiracıları Romanında Kent Kültürü ve Halk Bilgisi Yansımaları, Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi. Cilt: 4 Sayı: 6.

Esendal, M. (2024). Ayaşlı ile Kiracıları. İstanbul: Can Yayınları.

Ever, M. (2017). Ayaşlı ile Kiracıları Romanıyla “Ayışığında Çalışkur” Hikayesinde Toplum Temsili Olarak Apartman. İdil Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 37.

Rochat, Y. (2015). Character Network Analysis of Emile Zola's Les Rougan Macquart , DHLAB: Switzerland.

Tuğlacı, P. (2006). Büyük Türkçe-Fransızca Sözlük, 8.bs., İstanbul: İnkılap Kitabevi

Zola, E. (2012). Apartman. İstanbul: Araf Yayınları.

Zola, E. (1964). The Experimental Novel and Other Essays, çev. Belle M. Sherman New York: Haskell House.

Anayurt Otel Romanında Kötülük Unsurları: Zebercet ve Kadınlar

Rabia Şura Bayramoğlu

Türk Dili ve Edebiyatı İstanbul Medeniyet Üniversitesi
rabiasura97@gmail.com

Özet

Feminist tarih ve feminist edebiyat için kadının varoluşu bir problem alanıdır. Feminist edebiyat açısından kadının metin içindeki konumlanması, nasıl ele alındığı ve temel özellikleri tartışma alanları arasındadır. Kadın, metinde kendisine bir varlık alanı bulurken ele alınan dilin kullanılış biçimi dahi okuyucuya bir cinsiyet göstergesi sunar. Anayurt Otel kitabı bu hususlar bağlamında okunduğunda yazarın erkek olmasının dışında eril bir anlatı biçimine sahiptir. Feminist kuram bağlamında ele alınan bu kitapta “kötülük” kavramı ise iki boyuta sahiptir. İlk boyut asli, mevcut olan bireyin kötü eylemi iken ikinci boyut nesnesine yönelik “kötülük” unsurudur. İlk boyutta kötülük kavramı sıradan bir eylem dizini olarak belirir. Kötülüğü eyleyenler basit insanlardır ve eylemlerinde şeytani bir taraf yoktur. İkinci boyutta ise kötülüğü ortaya çıkaran unsur, kadınlardır. Kötülüğü doğuran, büyümesini sağlayan, hikayenin gelişmesine katkı sunan temel yapı taşı “kadın”dır. Tüm bunların ışığında, bu bildiride Yusuf Atılgan’ın Anayurt Otel romanı kötülük unsuru bağlamında feminist kuram çerçevesinde incelenecektir.

Kötülük kavramının geçmişten günümüze teolojik ve felsefi açıdan geniş anlamsal boyutları bulunur. Felsefi bir zemine kavuşmadan önce günlük yaşamın bir parçası olarak ele alınan bu olgunun kavram olarak ortaya atılması ilk olarak Zerdüşlük’te tespit edilmiştir. Felsefi olarak ele alınması ise Platon’nun kötülüğü cahillik ve bilgisizlikle ilişkilendirmesiyle olmuştur. Tanrı üzerinden kötülüğün ele alınması ise Orta Çağ’da, bireylerin kendi gerçekleştirdikleri eylemlerin sonucu olarak ortaya çıkan ahlaki kötülük ile bu kötülüğe karşı Tanrı’dan gelen tabii kötülük unsurları olarak belirir. Tanrı’nın mutlak kudretine ilk karşı çıkış Epikuros tarafından gelir. Kant’a kadar gelen tartışmalarda “kötülük” kavramı teodise bağlamında değerlendirilirken Kant, Aziz Augustinus’un düşüncelerini de sistemleştirerek bu kavramın Tanrı ile ilişkisini kesmiş ve insanın sorumluluğuna yükleyerek "radikal kötülük" kavramını ortaya çıkarmıştır. Kutsal metinler ışığında ilk günah ile birlikte ortaya çıktığına inanılan kötülük tartışmalarının bir sonucu olmadığını düşünerek “kötülük” kavramının evrensel ve doğanın bir parçası olduğu fikri üzerine eğilir. İnsana içkin olan bu kavram ile insanın özgür iradesi, isteği ve ahlak yasaları arasında bir ilişki kurarak insanı eylemlerinden sorumlu bir özne konumuna getirir.

Hannah Arendt, Kant’ın ortaya koymuş olduğu “radikal kötülük” kavramını tartışmaya açmıştır. Kötülüğün radikal olarak ele alındığında insan gücünün sınırlarını aşan, bu nedenle de ne bağışlanabilen ne de cezalandırılabilen yeni bir suç türünü ortaya çıkarttığını öne sürer. Bu doğrultuda Arendt, kötülük kavramının toplum/topluluklar tarafından sıradanlaştırıldığını ifade ederek “kötülüğün sıradanlığı” kavramını ortaya atar. Burada dikkat çeken taraf ise gerçekleştirilen eylemlerin bireyler tarafından ezberlenerek yaşanması sonucunda düşünmeden, sorgulamadan olanın olduğu gibi tekrarı sonucunda sıradanlaşmasıdır. Yapılanları sorgulamayan insan, yaptığı eylemin iyi veya kötülüğünden habersizdir.

Toplama kampları özelinden örneklerini veren Arendt'in dikkat çekmek istediği nokta burada "son derece normal insanların" tamamen suçsuz olduğu bilinen kurbanları ortadan kaldırması gerçeğidir. "Aslında şimdi, kötülüğün asla 'radikal' olmadığını, sadece aşırı ve ne derinliğinin ne de herhangi bir şeytani boyutunun bulunduğunu düşünüyorum. Bir mantar gibi yüzeye yayıldığında fazlasıyla büyüyüp tüm dünyayı mahvedebilir."

Kötülük kavramı üzerinden kadının varlık alanı ilk mitlere ve kutsal metinlere dayanır. Feministler tarafından ilham kaynağı olan ve Yahudi kültürüne dayanan "Lilith" figürü, Adem'in ilk eşi olarak ortaya çıkar. O başta saf, kutsal ve güçlü bir figür olarak ortaya çıksa da daha sonrasında cinselliğe düşkün, intikamcı yapıda, baştan çıkarıcı, bebek katili ve cin-şeytan gibi formlara bürünür. Lilith, kadının kendini gerçekleştirme serüveninde ödemesi gereken bedellerin temsilidir. Lilith'in ardından ortaya çıkan ikinci karakter Havva ise yasaklı meyveyi yiyerek ilk günaha teşvik eden kadındır. Kadın, bu açıdan her haliyle baştan çıkarıcı, yoldan saptırıcı ve günaha sevk edici unsurlara sahip gibi görülür. İlk metinlerden itibaren kadınla özdeşleşen kötülük unsuru edebi metinlerde de kendisini gösterir.

Yusuf Atılgan romanlarında "kötülük" bağımsız bir unsurdur. Sıradan bir eylem olarak kendi yasalarını işler ve yalnızca kendini amaçlayan bir eylem olarak belirir. Anayurt Otel romanında da kitabın tamamında yalnızca kendini amaçlayan bir "kötülük" mevcudiyeti bulunur. Kitabın katı, soğuk, herhangi bir duygusal izlenim vermeyen anlatı dili karakterlerin duygusuz iç dünyalarını yansıtmakta ve suçun/ kötülüğün kendisini sıradanlaştırmaktadır. "Kötülüğün Sıradanlığı" unsuru kitapta temel olarak üç ana bağlamda ele alınabilmektedir: sıradanlaşan cinayet, sıradanlaşan cinsel istismar ve son olarak sıradanlaşan intihar. Sıradanlaşan cinayet ve intihar unsurları kitapta Zebercet karakteri özelinde görülmekteyken sıradanlaşan cinsel istismar kitaptaki diğer karakterlerde de görülmektedir. Sıradanlaşan kötülük unsuru kitabın ana karakteri olan Zebercet'in önce bir kadını boğarak öldürmesi ve ardından da bir kediye öldürmesiyle açığa çıkar. Onun bu eylemlerinde tıpkı Arendt'in bahsettiği gibi "(...)kötülüğün ne derinliği ne de insan kavrayışını aşan şeytani bir boyutu vardır." Sıradandır çünkü son derece soğuk ve kanlı işlenen cinayetlerde Zebercet'te suçluluk duygusuna dair en ufak bir iz bile görülmemektedir.

Kitapta yer alan intiharın sıradanlığı, cinayetlerin sıradanlığı ile eşdeğerdir. Öyle ki Zebercet kendisini öldürürken de aynı soğuk ve katı haldedir. Onun için intihar etmek bir eylemi gerçekleştirmekten öteye gitmez. Tüm bu sebeplerden dolayı burada yer alan eylem "sıradanlaşan intihar" olarak ele alınabilmektedir. Zebercet karakterinin tüm eylemleri bir düşünme kabiliyetsizliğinden ziyade düşünme eyleminin bir değerlendirmeden geçmemesinden kaynaklanmaktadır. Kitapta özellikle başkarakterden başlayarak hiçbir karakter yapılan eylemleri ve bu eylemlerin mahiyetini sorgulamamaktadır. Gerçekleştirilen eylemler ne kadar kötü olursa olsun insanlar, bu eylemlerin kötülüğüne dair bir düşünce sistemlerine sahip değildir. Özellikle erkekler temelinde kurulan bu özgür eylemler silsilesi kadınların rahatça istismar edilebilmesini sağlamaktadır. Burada kötülük mevcutsa bu ancak kadından kaynaklı bir kötülüktür çünkü kitabın içinde genel olarak kadınlar sınırları ihlal edilebilir varlıklar haline gelmişlerdir. Burada sorgulamanın olmaması ise yapılan eylemleri meşrulaştırmaktadır.

Kitabın ana karakterinin yanında temel yan karakterler iki kadındır. Bu kadınlardan biri cinsel istismara bizzat uğrayan ortalıkçı kadın ile metalaştırılmış bir hayat kadınıdır (isimsiz kadın). İsimsiz kadın,

kitabın başında görünüp giderken ortalıkçı kadın da en az diğeri kadar silik bir karakterdir. Temel özellikleri çok konuşmadığı, erkenden uyuduğu ve çok uyumasıdır. Yaşanan şeylere ya şahit olmaz yahut ses çıkarmaz. Adı dahi onu otele getirip bırakan bir adam sayesinde açığa çıkar. Diğer taraftan kitabın genelinde yer alan kadınlar fahişeler yahut bedenleri rahatça ihlal edilen kadınlardır. Erkek için cinsel bir obje, bir metadır. Kadınlar, çocuk, genç, kız, kadın gibi sıfatlarının ardında rahatça bedenleri ihlal edilebilen unsurlardır. Bu normalliğin ardında Arendt'in "Genelde cinayet aletini kendi elleriyle kullanan kişiden uzaklaşıldıkça, sorumluluk derecesi artar" diyerek ifade ettiği bir suç/ kötülük vardır. Bu kötülük ise yine Arendt'in ele aldığı gibi ezbere yaşamın içinde sıradanlaşmış ve bu yüzden de tüm kötülüklerden daha kötü olma özelliği taşımaktadır. Kadınlar dahi eylemlere karşı ses çıkarmaz ve eylemler normleştirilir. Bu normalliğin ardında Arendt'in "Genelde cinayet aletini kendi elleriyle kullanan kişiden uzaklaşıldıkça, sorumluluk derecesi artar" diyerek ifade ettiği bir suç/ kötülük vardır. Bu kötülük ise yine Arendt'in ele aldığı gibi ezbere yaşamın içinde sıradanlaşmış ve bu yüzden de tüm kötülüklerden daha kötü olma özelliği taşımaktadır.

Anayurt Oteli romanında "kötülük" kavramı kendi yasasıyla işleyen ve yalnızca kendini amaçlayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun kötülüğü ilk olarak Kant'ın "radikal kötülük" olarak belirlenen kötülüğü eyleyen ve bundan sorumlu olan öznenen Hannah Arendt'in "kötülüğün Sıradanlığı"na varan bir durumu yansıtmaktadır. Romanın içindeki anlatılarda kötülük hem kişilerin hem de yaşanan dünyanın bir iç gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlak ve vicdandan arındırılan anlatı evreninin hakim unsuru duygusuzluktur. Bununla birlikte "kötülüğü" ortaya çıkaran ve buna maruz kalan kadın karakterleri, romanda cinsel bir meta olarak bulunmaktadır. İzinsiz beden ihlali, cinayet hatta intihar sıradan bir eylemdir. Bu doğrultuda ele alınan incelemede, roman karakterleri üzerinden kötülüğün feminist kuram çerçevesinde yansımaları verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kant, radikal kötülük, cinsellik, kötülüğün sıradanlığı

Kaynakça

Adorno, Theodor W. Negatif Diyalektik. çev. Şeyda Öztürk, İstanbul, Metis Yayınları, 2016.

Akmaz, Gökhan. Mitoloji ve Cinsiyet: Hint ve Yunan Mitolojilerinde Ataerkil Dönüşüm. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019.

Aktulga, Mıdhat. "Zerdüşlükte Tanrı-Evren İlişkisi Bağlamında Meleklerin Rolü." Kilitbahir, c. 20, s. 20, 2022, ss. 70-93.

Alt, Peter Andre. Aydınlanma ve Psikoloji Şiddetin Yeni Marifetleri. çev. Sabir Yücesoy, İstanbul, Sel Yayınları, 2016.

Alt, Peter Andre. Karanlık Ruhun Arkeolojisi İçimizdeki Kötülük. çev. Sabir Yücesoy. İstanbul, Sel Yayınları, 2016.

Arendt, Hannah. "Düşünmek ve Ahlaki Değerlendirmeler." dzl. Oğuz Tecimen. Cogito, c. Kötülük, s. 86, 2017, ss. 156-179.

Arendt, Hannah. Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te. çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, 2009.

Arendt, Hannah. Şiddet Üzerine. çev. Bülent Peker, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Atay, Tayfun. "Erkeklik En Çok Erkeği Ezer!" Toplum ve Bilim, s. 101, 2004, ss. 11-30.

Atılğan, Yusuf. Anayurt Oteli. İstanbul, Can Yayınları, 2017.

Bataille, Georges. Edebiyat ve Kötülük. çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.

Baudrillard, Jean. Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme. çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2018.

Bernstein, Richard J. Radikal Kötülük: Bir Felsefi Sorgulama. çev. Nil Erdoğan and Filiz Deniztekin, İstanbul, Varlık Yayınları, 2010.

Coşkun, Berrak. "Hannah Arendt'te "Radikal Kötülük" Problemi." Cogito, c. Kötülük, s. 86, 2017, ss. 180-213.

Ertürk, Yakın. Sınır Tanımayan Şiddet. İstanbul, Metis Yayınları, 2015.

Foucault, Michel. Cinselliğin Tarihi. çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017.

Han, Byung Chul. Şiddetin Topolojisi. çev. Dilek Zaptçioğlu, İstanbul, Metis Yayınları, 2017.

Humm, Magie. Feminist Edebiyat Teorisi. dzl. Gönül Bakay, İstanbul, Say Yayınları, 2002.

Ketenci, Taşkın, and Metin Topuz. "Augustinus, Leibniz ve Kant: Kötülük Üzerine Bir Rapsodi." Sosyal Bilimler Dergisi, c. 18, s. 4, 2017, ss. 290-304.

Michel, Andre. Cep Üniversitesi: Feminizm. çev. Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

Neiman, Susan. Modern Düşüncede Kötülük: Alternatif Bir Felsefe Tarihi. çev. Ayhan Sargüney, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006.

Notz, Gisela. Feminizm. çev. Sinem Derya Çetinkaya, Ankara, Phoenix Yayınları, 2011.

Oranlı, İmge. "Kötülük." Cogito, c. Kötülük, s. 86, 2017, ss. 26-29.

Platon. Gorgias. çev. Mehmet Rifat and Sema Rifat, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Tokyürek, Hacer. “Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi.” Türkiye Mecmuası, c. 20, s. 1, 2016, ss. 301-310.

Topuz, Metin. “Kötülüğü Kavranabilir Kılmak: Kant’ın Teodise Üzerine Düşünceleri.” Beytulhikme An International Journal of Philosophy, c. 6, s. 2, 2016, ss. 245-271.

Watkins, Susan Alice, vd. Çizgilerle Feminizm: Yeni Başlayanlar İçin. İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996.

Zingsem, Vera. Lilith. çev. Devriim Doğan Yüzer, İzmir, İlya Yayınları, 2007.

5.Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Ekokültürel Unsurlar

Sait Arslan

Türkçe Eğitimi Adıyaman Üniversitesi
saitarslan0257@gmail.com

Özet

İnsanlar var oldukları süre içerisinde hayatta kalmak için çaba göstermektedir. Avcılık, toplayıcılık, hayvancılık ve yerleşik hayatın başlamasıyla birlikte tarımsal faaliyetler yapmaya başlayarak doğa ile uyum içinde bir yaşam sürmeye gayret göstermiştir. Hem doğanın insana hem de insanın doğaya pek çok etkisi olmuştur. 21. yüzyıl gibi teknolojinin son derece geliştiği ve ilerlediği bir dönemde, insan ve doğa ilişkisi giderek çok daha önem kazanmıştır. 1960'tan bugüne kadar buzullar erimeye başlamış ve insanlık bugün küresel ısınma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Ana haber bültenlerinde "yüzyılın sıcakları" haberleri sıkça geçmeye başlarken neredeyse her yıl orman yangınları yaşanmaktadır. Yakın Çağ'da hızla artan teknolojik gelişmelere, nükleer ve biyolojik silahlanmaya rağmen evrenin hâlâ tek hâkimi doğadır. Doğanın kuralları nettir ve herhangi bir istisnaya izin vermeden kendisine uyum sağlamayı gerektirir.

Ekokültür, canlıların birbirleriyle ve doğa ile olan ilişkilerinin önemini kavrayarak sürdürülebilirlik ve çevresel sorumluluk üzerine kurulu bir kültürü ifade etmektedir. Bu kültür; toplumların, kuruluşların, tesislerin ve fabrikaların çevresel etkilerini azaltma, doğal kaynakları koruma ve daha etkili bir şekilde kullanma, ekosistemlere zarar vermeden yaşama anlayışını ifade etmektedir. Dünyada çevresel sorunlar hızla artarken ekokültür ve eğitim arasındaki ilişki yaşanabilir ve sürdürülebilir bir geleceğe doğru önemli bir durum olarak belirlemektedir. Eğitim, birçok alanda olduğu gibi ekokültürün yayılmasında, uygulanmasında ve bu değerleri benimseyen bireylerin yetişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Eğitim, bireylerin toplumsal sorumluluklarını ve çevresel etkilerini anlamalarına yardımcı olmaktadır. Eğitim bireylere empati, adalet, hoşgörü, sosyal sorumluluk gibi temel değerleri aşılayarak farklı kültürleri, yaşam tarzlarını ve toplumsal grupları anlama fırsatı sunar ve toplumsal duyarlılık ile kültürel farkındalığı arttırabilir. Toplumsal duyarlılık ve eğitim arasındaki bağ, insan odaklı bir toplumun oluşmasına katkı sunar. Eğitim bireye sadece akademik bilgi kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda bireyleri sosyal sorumluluk almaya teşvik ederek toplumsal duyarlılık düzeylerini arttırmaya da katkı sunmaktadır. Bu sayede, bireyler, topluluklar ve kültürler, toplumsal sorunlara etkili ve adil bir şekilde müdahale edebilir, yaşanabilir ve sürdürülebilir bir dünya inşâ etme yolunda önemli adımlar atılabilir.

Okullarda en sık kullanılan öğrenim materyali ders kitaplarıdır. Ders kitapları, öğrencilere bilgi aktarmanın yanı sıra kültürel değerleri, tarihleri, mitleri, insanların doğa ile kurduğu ilişkiyi ve toplumsal mirası taşıma ve kültürel aktarımı sağlama potansiyeline sahiptir. Bunun yanında ders kitaplarındaki metinler ve etkinlikler aracılığıyla öğrencilere, doğayla uyumlu yaşamının, çevresel sorunlara duyarlı olmanın ve kültürel çeşitliliği anlamının önemi vurgulanmaktadır. Bireylerde kültürel mirası korumaya yönelik bilincin oluşturulmasında eğitime büyük görevler düşmektedir. İçinde barındırdığı kazanım, beceri ve değerler düşünüldüğünde, kültürel mirasa duyarlı bir neslin yetiştirilmesinde eğitimin önemi

yadsınamaz. Ekokültürel unsurların bireylere aktarımında doğa, önemli bir anlam taşır. Toplamların ve insanların doğa ile kurduğu ilişki, dil aracılığıyla ifade edilen mitler, efsaneler, atasözleri, deyimler ve hikâyelerle zenginleşir. Bu anlatılar doğanın değerini vurgulamakta ve onunla uyumlu bir ilişki kurmaya teşvik etmektedir. Kültürel aktarım sürecinde doğa, bir toplumun kimliğinin önemli bir parçası olarak görülmektedir. Araştırmanın özgünlüğünü arz eden bu konudan hareketle bu çalışmanın temel amacı, ekokültürel unsurlar ve 5. sınıf Türkçe ders kitabı arasındaki ilişkiyi vurgulayarak bu birlikteliğin sürdürülebilir bir geleceğin inşasında nasıl kritik bir rol oynadığını açıklamaktır. Bu bağlamda 'Temel Kavramlar' bölümünde, ekokültür kavramı açıklanmaya çalışılarak ekokültür ve eğitim arasındaki ilişki vurgulanmıştır. İkinci bölümde ise 5. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinler, ekokültürel unsurlar açısından detaylı şekilde incelenerek verilmiştir. Öyküler, şiirler, atasözleri, deyimler, halk hikâyeleri, masallar vb. metinler üzerinden doğa ve insan etkileşiminden ortaya çıkan kültür olan ekokültürel unsurların işlenmesi, öğrencilere daha geniş bir perspektif kazandırmaktadır. İnsan ve doğa etkileşimi neticesinde ortaya çıkan kültüre ekokültür adı verilmektedir. Doğa ve insan arasındaki etkileşimin sonucunda 'kültür' ortaya çıkmıştır. Romalılar, "cultura" terimini, doğada kendiliğinden yetişen bitkilerden ayırmak için, insan eliyle tarlada ekilerek yetiştirilen bitkileri adlandırmakta kullanmışlardır. Bugün de tarla, sera veya laboratuvar koşullarında yetiştirilen bitkilere 'kültür bitkisi' denilmektedir. Türkçede kültür teriminin karşılığı olarak önerilen ekin terimi de 'colere' fiili esas alınarak türetilmiştir (Oğuz, 2011). Tarihte kültür ve doğa arasındaki ilişki, derin bir bağlamda şekillenmiştir. Doğa sözcüğünün yakın anlamı olarak Türkçede 'çevre' sözcüğü daha yaygın bir terim olarak kullanılmaktadır. Çevreyi TDK(2024), bir şeyin yakını, dolayı ve etrafı; Atasoy(2006), canlıların canlı veya cansız varlıklarla etkileşim yaptığımız alanlar; İncik(2022) ise üzerinde yaşadığımız alan olarak tarif etmektedir. Alan yazını incelendiğinde [Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2005-2011), Gül den, B. (2019), Ceran, D. ve Yıldız D., (2021), Ceran, D. ve Yıldız D., (2020), Akyol, P. K., (2016), Aral, A. E., 2018, Akkaya, S., (2023), Öz dal, A., (2023), Aman, F., (2012), Baykal, F., Ataberk, E., Alparslan H. (2020)], ekokültürel unsurlarla ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Öz demir'in (2022) Culture Academy dergisinde yayınladığı "Postmodern Yerellik ve Geleneksel Ekolojik Bilgi" adlı araştırması insanların modernite ve yerellik arasında ekolojik varlıklar arasında bütünleşmesini ele alan çalışması bu konuda hazırlanmış önemli çalışmalardan biridir. Şahin'in (2021) Çevre Eğitimi ve Türkiye'deki İlköğretim Okullarının Çevre Eğitime İlişkin Müfredatlarının İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezi ise yine çevre eğitiminin önemine değinmiştir. İncik'in (2022) "Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Çevre Eğitimi" adlı bilimsel bildirisi ise doğa ve evren teması başta olmak üzere, Türkçe ders kitaplarında yer alan çevre ve ekokültürel unsurların önemine ilişkin önemli bulgular vermektedir.

Türkçe ders kitaplarında, ekokültürel unsarlara yönelik doğrudan yapılmış herhangi bir çalışma mevcut değildir. Sözlü kültür ve kültürel aktarım, ekokültürün sürdürülebilirlik ilkesine uygun bir şekilde yaşam tarzlarına nasıl entegre edilebileceğini gösterir. Araştırmanın özgünlüğünü arz eden bu konudan hareketle bu çalışmanın temel amacı, ekokültürel unsurlar ve 5. sınıf Türkçe ders kitabı arasındaki ilişkiyi vurgulayarak bu birlikteliğin sürdürülebilir bir geleceğin inşasında nasıl kritik bir rol oynadığını açıklamak ve Türkçe ders kitaplarındaki ekokültürel unsurların nasıl aktarıldığını ortaya koyarak alan yazına katkı sunmaktır. Eğitim sisteminin, bireylerin çevresel bilinç kazanmalarına, sürdürülebilirlik ilkelerini benimsemelerine ve çevre dostu davranışlar geliştirmelerine nasıl katkıda bulunduğunu anlamak, ekokültürün yaşam tarzlarını şekillendirme sürecine nasıl entegre edildiğini araştırmak

amaçlanmıştır. 5. Sınıf Türkçe ders kitabında ekokültürel unsurları inceleyerek kültürel aktarımın nasıl yapıldığını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, nitel yöntem benimsenmiştir. Çalışmanın araştırma nesnesi/dokümanı, Talim ve Terbiye Kurulunun 5 yıl süre ile Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmî ve özel okullarda okutulmasını uygun gördüğü, ortaokul düzeyinde bulunan 5. Sınıf Türkçe ders kitabıdır. Veri toplama aracı, doküman analizi olup verilerin analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmada ekokültürel unsurların, insan ve doğanın etkileşiminden ortaya çıkan kültürün 5. Sınıf Türkçe ders kitabındaki unsurları incelendiğinde özellikle "Millî Kültürümüz" temasında, metin ve görseller düzeyinde yer aldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırmanın alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekokültürel unsurlar, Türkçe ders kitapları, doğa ve insan etkileşimi, kültürel aktarım.

Kaynakça

Oğuz, E.S. (2011). Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt:28 sayı:2, s.125.

Atasoy, E.(2006). Çevre için eğitim: : Çocuk-doğa etkileşimi. Bursa. Ezgi Yayınları.

TDK Güncel Türkçe Sözlük. Erişim Tarihi: 01.01. 2024

Şahin, K. (2021). Çevre eğitimi ve Türkiye’deki ilköğretim okullarının çevre eğitimine ilişkin müfredatlarının incelenmesi. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek lisans tezi.

İncik, İ.H. (2022). Ortaokul Türkçe ders kitapların çevre eğitimi. 15. Dil, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları Kongresi. Antalya.

Erdoğan, İ. ve K. Alemdar, “Kültür ve İletişim” (2. ve 3. Baskı). Ankara: Erk, 2005/2011.

Gülden, B., Türkçe Ders Kitaplarının Deyim Varlığı ve Okullar İçin Hazırlanan Deyim Sözlüklerinin İşlevsellikleri Üzerine Bir Araştırma. VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi. 2019.

Ceran, D. ve Yıldız, D., 6. ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları. Selçuk Türkiyat. Nisan 2021. s.(321-337).

Ceran, D. ve Yıldız, D., 5. ve 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları. SEFAD, 2020; (44): 295-308.

Akyol, P. K., Somut Olmayan Kültürel Mirasın Örgün Eğitime Uygulanması: Ağaraştırması (Webquest) Örneği. 2016.

Akkaya, S. (2023). Geleneksel Tıp Mizaçlarından Destan Kahramanı Tasarımına: Oğuz Kağan’ın Geleneksel Uygur Millî Tıp Mizaçlarına Göre İncelenmesi. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 8(1), 317-330.,

Aman, F., Bronislaw Malinowski'nin Kültür Teorisi. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 21, Sayı: 1, 2012, s. 135-151.

Baykal, F., Ataberk, E., Alparılan H., Kentsel Ekoturizm: Arka Plandaki Aktörler ve Başarı rnekleri. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 31, Sayı 3, Aralık: 217 - 227, 2020.

zdal, A., Kültürel Mirasın Korunması Kapsamında Gaziantep Oyun ve Oyuncak Müzesi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2023, s.(465-477).

Adalet Ağaoğlu'nun Ölmeye Yatmak'ında Tek Parti Dönemi

Mehmet Ufuk Demir

Türk Dili ve Edebiyatı Marmara Üniversitesi
mehmetufukdemir@gmail.com

Özet

Tanzimat'tan 50'li yıllara dek Doğu-Batı çatışması ve Türkiye'nin modernleşme süreciyle ilişkili konular Türk romanının ana sorunsalını oluştururken 50'li yıllarda köy romanları ile ezen-ezilen mücadelesi ekseninde toplumsal konuların romancılar tarafından, kurmaca düzlemde, işlendiği görülür. Ayrıca 1950'lerden önce örnekleri görülen, Reşat Nuri ve Yakup Kadri'nin eserleri başta olmak üzere, kanonik metinler de bu bağlamda anılabilir. Cumhuriyet sonrası toplumsal sınıflaşma ve bu sınıfsallığın yarattığı çatışmayı ele alan romanlar ile 12 Mart Muhtırası'na işleyen romanlar da edebiyatın; toplumsal, kültürel ve ideolojik konularla ilişkisine iyi bir örnektir. Ancak 12 Mart ve özellikle 12 Eylül sonrasında toplumun genelinde görülen apolitikleşmenin sanatçılara da etki ettiği ve Berna Moran'ın ifadesiyle çok karmaşıklaşan toplumsal ve ekonomik koşullar karşısında yazarların alternatifsiz kaldığı ve bu sorunları işlemeye elverişli klasik gerçekçi yöntemden uzaklaşıldığı[1] genel bir kabuldür. İsmail Kara da Türk edebiyatının kurucu isimlerinin aynı zamanda çağdaş Türk düşünce tarihinin de -Şinasi, Namık Kemal, Mehmet Âkif ve Ziya Gökalp başta olmak üzere- kurucuları olduklarını ancak 70'lerden ve bilhassa 80'lerden sonra Türk edebiyatçılarının eserlerinde toplumsal konuları işlemekten uzaklaştıklarını vurgular.[2] Ancak bu düşüncenin tüm metinler için geçerli olmadığı bilinmektedir.

1950'li yıllarda toplumcu yazarlar metinlerinde toplumsal ve ideolojik konuları işlerken 1941 yılında Abdülhak Şinasi Hisar'ın Fahim Bey ve Biz'i, 1948'de Sait Faik'in Lüzumsuz Adam'ı ve 1959'da Yusuf Atılgan'ın Aylak Adam'ı yayımlanır. Anılan tüm bu eserlerde görülen tutunamama teması 1971'de yayımlanan Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar'ı ile adını bulur. Modernist romanın önemli bir özelliği olan, bireyin topluma ve çevresine yabancılaşması konusunu ele alan bir diğer roman da Adalet Ağaoğlu'nun "Dar Zamanlar" üçlemesinin ilk kitabı olan Ölmeye Yatmak'tır. Modernist roman tekniğiyle kurgulanan eser, geleneksel gerçekçi yöntemle yazılmamış olsa da romanda toplumsal konuların yer ettiği görülür ve romanın bu yönü kurmaca metinlerin biçimsel boyutlarının içeriğe ilişkin yapılacak çözümlemeleri doğrudan etkilemeyeceğini düşündürür. Ölmeye Yatmak, modernist roman teknikleriyle yazılmış olsa da toplumsal ve ideolojik konular romanın olay örgüsünde önemli bir konumdadır. Romanda yer alan toplumsal ve ideolojik konulardan biri de Tek Parti Dönemi'dir.

İntihar etmek için Ankara'da ölmeye yattığı bir otelin on altıncı katına çıkan Aysel'in, geriye dönüşlerle, öğrencilik yılları okura aktarılır. "Doğdu Gün Işıkları Ülkü'nün" başlıklı bölümde, Aysel ve arkadaşlarının Dündar öğretmeninin rehberliğinde hazırladıkları mezuniyet müsamesesi anlatılmaktadır. Bu bölüm, Tek Parti yıllarının romana yansıdığı en belirgin örneğidir. Halkın büyük çoğunluğunun yapılan reformları benimsemediği ve reformların tepeden inme bir anlayışla yapılmasından ötürü toplumun geneline yayılmadığı romanın bu bölümünde okunurken aynı zamanda Cumhuriyet sonrası görülen toplumsal sınıfsallaşmanın da romana yansıdığından söz edilebilir. Taşrada büyüyen öğrenciler

polka ve rondo danslarını kolaylıkla beceremezler. İmamın oğlu olan ve ilerleyen bölümlerde, Demokrat Parti iktidarının son yıllarında mikrofonlu vaiz olarak “Vatan Cephesine” katılanların adlarını radyoda okuduğu öğrenilen ve ancak ”bok böceği” rolüyle müsamerede yer bulabilen Hasip’in ise müsamere provasında ayet okur gibi başını sallamasına Dünder öğretmen tepki göstermiştir. Müsamereyi izleyen kimi kadınlar örtüleriyle yüzlerini örterken ve günah olduğu düşüncesiyle omuzlarına tükürürken kimi veliler de çocuklarını okuldan almayı dahi düşünmüştür. Müsamerede öğrencilerden oluşan koronun okuduğu marşlar da Cumhuriyet’in ilk yıllarında oluşturulmaya çalışılan ulus-devlet anlayışını anımsatır. Toplumsal sınıfsallaşmanın en belirgin örneği ise ilçe kaymakamı Aydın’ın kıyafetleri kusursuzken diğer öğrencilerin kostümlerini güçlükle tamamlamalarıdır. Okur ayrıca, “İstikbalin Dikenli Yollarında İlerlerken” başlıklı bölümde Aydın’ın günlüğünden hareketle onun Galatasaray’da okumak üzere İstanbul’a geldiğini de öğrenir. Ancak evin tek erkek çocuğu olan Ali, tarlalarla ilgilenmesi gerektiği için ilkokuldan sonra eğitimine uzun müddet devam edemez. İmamın oğlu Hasip’in de camide müezzinlik yaptığı ve sokakta Dünder öğretmeni görünce yolunu değiştirdiği bilgisi romanda geçer. Romanda Tek Parti Dönemini anımsatan çeşitli göndergeler de yer alır. Örneğin idealist bir öğretmen portresi çizen Dünder öğretmen, düzenli olarak resmî ideolojinin yayın organı olan Ulus gazetesini okur. Romanın bölümlerinden birinin başlığı da “Dünder Öğretmen Ulus Gazetesi Okuyor”dur. Yine gazete okuduğu bir gün “feyz” sözcüğünün öz Türkçe karşılığını düşünür. Romanın satır aralarında yer alan bu bilgi, ulus-devlet inşasında yapılan dil devrimini hatırlatır.

Ölmeye Yatmak’ta geriye dönüşlerle Aysel’in ilkokul yıllarına kadar gidilerek aslında bir anlamda onu ölmeye yatıran süreç anlatılır. Cumhuriyet öncesinde başlayan modernleşme süreciyle birlikte toplumsal hayatta yer edinen kadın, Cumhuriyet sonrasında da seçme ve seçilme hakkı gibi çeşitli kazanımlar elde eder. Ancak erkekler tarafından verilen bu haklar birçok sorumluluğu ve baskıyı da beraberinde getirir. Hilmi Yavuz’un da belirttiği üzere Aysel, “geleneksel ideolojinin yasaklarına başkaldırmadan kendisini bir ‘kadın’ olarak değil, ama bir ‘aydın’ olarak onaylatmayı başarabilmiştir. ... Geleneksel ideoloji ile batıcı cumhuriyet ideolojisi arasındaki tümel çelişme, Aysel’in bilincine, ‘kadın’ olmakla, ‘aydın’ olmak arasında tikel bir çelişme olarak yansır.”[3] Bu çelişme de Aysel’i ölmeye yatıran ana nedenlerden biridir. Kadın ve aydın olma arasında kalan Aysel, gördüğü bir rüyasında profesörlük sınavı için Atatürk’ün de içerisinde bulunduğu bir jürinin karşısındadır. Aysel, profesör olabilmek için jüri heyetine sunması gereken tezini aramasına rağmen bir türlü sunamaz ve nihayetinde bir tencere dolmayı tez olarak jüri heyetine sunar.[4]

Yukarıda sıralanan örnekler ve çalışmada romanda yapılacak diğer alıntılar aracılığıyla Ölmeye Yatmak’a Tek Parti Dönemi’nin yansıdığı; edebiyat metinlerinin toplumsal, ideolojik ve kültürel gerçeklikten ayrı düşünülmemeyeceği, dış gerçeklik göz önünde bulundurulmadan kurmaca metinleri yalnızca biçimsel yönleriyle ele almanın metni okumada yetersiz kalacağı ve genel kabulün aksine modernist tekniklerle yazılan romanların da toplumsal konuları işleyebileceği tezi ispatlanacaktır. Çalışmada, sosyolojik eleştirinin temel yöntemleri kullanılacak ve ilgili dönem değerlendirilirken tarihsel ikincil kaynaklardan ve sosyolojik çalışmalardan da yararlanılacaktır. Bu çalışmaya benzer nitelikte önceki çalışmalar da bu noktada anılabilir. Hamide Yazer, Adalet Ağaoğlu’nun Romanına Yansıyan Zamanın İzdüşümü adlı yüksek lisans tezinde “Tek Parti Dönemi” alt başlığında; Burak Çavuş “Adalet Ağaoğlu’nun Ölmeye Yatmak Romanında Cumhuriyetin Kimliği ve Kimlik Çatışması” başlıklı

makalesinde; Seda Arıkan ve Talat Aytan “Adalet Ağaoğlu’nun Dar Zamanlar Üçlemesinde Hafıza, Tarih ve Kimlik” başlıklı makalelerinde konuya değinmiş olsalar da yukarıda aktarılan bakış açısıyla müstakil bir çalışmanın daha önce yapılmamış olması çalışmanın özgün yönüdür. Adalet Ağaoğlu’nun “Dar Zamanlar” üçlemesinin ilk kitabı olan Ölmeye Yatmak özelinde olan bu çalışma romana yönelik bir inceleme olmasının yanı sıra edebiyatın disiplinler arası yönünü de hatırlatır ve ayrıca Tek Parti Dönemine ilişkin literatüre de katkı sunması umulmaktadır.

[1] Berna Moran, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 9.

[2] Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Kara, Bir Düşünce Tarihi Metni Olarak: İstiklâl Marşı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022).

[3] Hilmi Yavuz, Roman Kavramı ve Türk Romanı (Ankara: Bilgi Yayınları, 1977), 158-161.

[4] Adalet Ağaoğlu, Ölmeye Yatmak (İstanbul: Everest Yayınları, 2018), 339-343.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti Dönemi, Sosyolojik Eleştiri, Türk Romanı, Adalet Ağaoğlu, Ölmeye Yatmak

Kaynakça

Ağaoğlu, Adalet. Ölmeye Yatmak. İstanbul: Everest Yayınları, 2018.

Çavdar, Tefik. Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2013.

Kara, İsmail. Bir Düşünce Tarihi Metni Olarak: İstiklâl Marşı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.

Karpat, Kemal H. Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1962.

Karpat, Kemal H. Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Moran, Berna. Edebiyat Kuramları ve Eleştiri. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Moran, Berna. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Yavuz, Hilmi. Roman Kavramı ve Türk Romanı. Ankara: Bilgi Yayınları, 1977.

Zürcher, Erik Jan. Modernleşen Türkiye’nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Hayal mi Hakikat mi?: Halide Edib Romanlarında Karakter İnşası ve Biyografik Unsurlar

Hiranur Baylan Aslan

Türk Dili ve Edebiyatı Marmara Üniversitesi
hiranurbaylan@gmail.com

Özet

II. Meşrutiyet yıllarından başlayarak 1960 askeri darbesi sonrasına uzanan uzun bir yazarlık geçmişine sahip olan Halide Edib yirmi bir roman kaleme almış ve Türkiye'nin yaşadığı sosyal ve siyasal dönüşümleri romanlarına aksettirmiştir. Türkiye açısından önemli bir tarihi sürece diğer bir ifadeyle Türkiye'nin yakın geçmişine şahitlik etmiş olan Halide Edib, milli mücadele yıllarında Anadolu'da cephelerde bulunmuş, 1924'te yurtdışına çıkmak zorunda kalmış ve 1939'da ülkeye döndükten sonra kendi tabiriyle “arka sokaklar”dan ülkenin yaşadığı toplumsal ve zihinsel dönüşümü gözlemlemiştir. Halide Edib'in romanları, doğu-batı ekseninde yaşanan bu dönüşümün edebi eserler aracılığıyla incelenmesine imkân sağlaması açısından önemlidir. Tarihi süreçlerin, sadece resmî tarihi belgelerle öğrenilemeyeceği malumdur. İncelenen dönemin insanlarını ve duygularını anlamak için yararlanılabilecek kaynaklar arasında gayr-ı resmî tarihi belge niteliğinde olan edebi eserler ön sırada gelir. Halide Edib'in romanları, yazıldığı dönemin şartlarını yansıtırken olay örgüsünden çok roman karakterlerinin yaşadığı ferdi tecrübeleri ön plana çıkarır. Romanlarındaki bireyleri inşa ederken gerçek hayattan gözlemlediği ve esinlendiği kişiler oldukça fazladır. Torunu Ömer Sayar'ın bir mülakatında ifade ettiği şekliyle Halide Edib “hayatındaki insanlarla mesafeliydi, ama ilgiliydi. Roman kahramanlarını da çoğu zaman onlardan seçerdi. Mesela ‘Döner Ayna’nın kadın kahramanı, bakıcısı Cemile; ‘Akile Hanım Sokağı’nın kahramanı ise yine yanında çalışan kadınlardan Akile Hanımdı (Sayar, 1994: 21).”

Halide Edib'in yaşadığı hayatı ve yazarlık geçmişini üç devrede değerlendirmek mümkündür: İlk devre, çocukluk ve gençlik yılları ve bu yılların yansıdığı romanlar. İkinci devre ülkenin varoluş sorunuyla ilgilenmeye başladığı, Anadolu insanıyla tanıştığı ve bu tanışıklığın görülebildiği mili mücadele dönemindeki romanlar. Son olarak 1935'te İngiltere'deyken kaleme aldığı Sinekli Bakkal'dan itibaren sosyal sorunları işlediği romanlar. Bu farklı devirlere ait romanlarında oluşturduğu tiplerin dönemin sosyal yaşantısını yansıttığı dikkatten kaçmaz. Örneğin ilk dönem romanlarında evlilik hayatında sorunlar yaşayan kadınları duygusal ve ruhsal tahlilleri romanlarının merkezindedir. Halide Edib'in bu yıllarda yaşadıklarının romanlarına doğrudan yansıdığı görülür. Eşi Salih Zeki'nin kendisini defalarca aldatması ve sonunda ikinci bir kadınla evlenme isteği karşısında Halide Edib eşinden ayrılır. Halide Edib'in meşhur Handan romanının baş karakteri Handan'ın Halide Edib olduğu o yıllarda çokça konuşulur. Yakup Kadri'nin romanla alakalı bir eleştiri yazısında Romanın otobiyografik roman olduğunu ifade etmesi nedense Halide Edib'i çok kızdırır (Göze, 2003: 208) Fakat dikkatle incelendiğinde Handan ve Halide'nin yaşadıkları çok benzerdir. Handan'ın romanda âşık olduğu Nazım'ın da gerçek hayatta özel ders aldığı Rıza Tevfik'i hatırlattığı söylenir. (Çalışlar, 2019: 102-103)

Seviye Talip romanında ilk kadın tipini inşa eden Halide Edib, romandaki olayları Fahir bey tarafından hikaye etse de aslında kendi başından geçenleri anlatmaktadır (Yücebaş, 1964: 56). Raik'in Annesi romanında kocasının başka bir kadınla olan ilişkisinden dolayı mahzun olan bir kadının duygularını anlatan Halide Edib gerçek hayatta da evliliğinden dolayı mutsuzdur (Enginün, 2019: 15). Bu yönüyle ilk dönem romanlarında karakter inşasında otobiyografik unsurlar da görülür. Hülya Adak, Halide Edib'in ilk dönem eserlerinin roman olarak sunulsa da aynı zamanda otobiyografik olduğunu ifade eder (Adak'tan akt. Çalışlar, 2019: 77).

Millî mücadele yıllarında Anadolu insanının vatani için yaptığı fedakarlıklar gerçek hayattan esinlenilen karakterle anlatılır. Halide Edib'in Ateşten Gömlek romanındaki ideal karakteri Ayşe birçok yönüyle bizzat yazar Halide Edib'e benzer. Millî Mücadele yıllarında Halide Edib türlü meşakkatlerle Ankara'ya gelmiş ve oradan İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşuna kadar geçen süreçte cephelerde bulunmuştur. Ayşe karakteriyle gerçek hayatta Halide'nin başından geçenler neredeyse aynıdır. Halide Edib savaş süresince yaşadıklarını Ayşe'ye izafe edecektir (Enginün, 1989: 19) Balkan Savaşları sonrasında Halide Edib yardım derneklerinde ve hastanelerde fiilen çalışır. Eğitim kurumlarında öğretmenlik ve müfettişlik yapar. Bunun akislerini Yeni Turan romanında görmek mümkündür. Bu romandaki Kaya karakteri Yeni Turan yurtlarında benzer faaliyetlerde bulunur. Halide Edib ayrıca Kaya karakterinin giyim kuşam ve davranış şekillerini İngiltere'de bulunduğu yıllarda tanıma fırsatı bulduğu Quaker mezhebinden insanlardan esinlendiğini şöyle ifade eder: “Burada bu kitabın üzerinde tesiri olduğu için Quaker'lardan bahsedeceğim. Bu mezhebe mensup olanlar arasında biraz yaşamış ve onlardan da bazı noktalarda ilham almıştım” (Adıvar, 2022: 199). Yine aynı romandaki Türkçü Oğuz karakterinin gerçek hayatta o dönem Osmanlı'da başlayan Türkçülük faaliyetlerinin mimarlarından olan Yusuf Akçura olduğu kolayca anlaşılır Her iki karakter de aynı yaşıdamlar ve benzer fikirlere sahiptirler. Halide Edib'in bu dönem romanlarında realist unsurlar oldukça fazladır. Bu nitelik karakter inşasına da yansımıştır. “... Halide Edib, bazı romanlarında, söz gelimi ünlü Handan'da, Yeni Turan'da, Mevut Hüküm'de, hatta Ateşten Gömlek ve Kalp Ağrısı'nda sanki tersyüz etmiş, bu kez, özel yaşantılarından iz düşümlerle roman kişileri yaratmıştır.” (İleri, 2009: 300)

Mev'ud Hüküm adlı romanında oluşturduğu Dr. Kasım karakteri, kadınlara yardım etmeyi seven, çocuklarla yakından ilgilenen bir karakter olarak karşımıza çıkar. Halide Edib'in ikinci eşi olacak olan Dr. Adnan da, tıpkı romandaki Kasım karakteri gibi hekimdir ve herkese iyilik yapmaya çalışan biridir. Her ikisi de Avrupa'da eğitim görmüştür ve Halide Edib'in romanlarındaki ilk doktora karakteri, gerçek hayatta Dr. Adnan'la tanıştıktan sonra karşımıza çıkar (Çalışlar, 2019: 167).

Çocukluğunun ve gençlik yıllarının bir kısmını geçirdiği anneannesinin “Mor Salkımlı Ev”inde Mevlevi anneannesinden İslam ve Mevleviliğin mistik yönünü, dedesi Kemahlı Ali Efendi'den doğu kültürünü edinen Halide Edib, sonraları Babası Mehmed Edib Bey'in Anglo-sakson eğitime olan hayranlığından ötürü Amerikan Kız Kolejine gönderilir ve orada da Hristiyanlık ve İncil hakkında bilgi sahibi olur. Bu yıllarını Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü ortamında İstanbullu, Kemahlı, Arap, Kürt, Çerkes, Çingene, Habeşistan'dan gelen halayıklar ile Rum ve Ermeni komşuların arasında geçirir (Çalışlar, 2019: 22). Gençlik yıllarında karşılaştığı tüm bu karakterler sonraki yıllarda yazdığı romanlarda önemli bir esin kaynağı olur. Halide Edib birçok romanındaki kişileri gerçek hayatta karşılaştığı bu kişilerden

esinlenerek inşa eder. Halide Edib'in eserlerindeki olgun, saygıya değer yaşlı Türk-Müslüman kadın karakterler anneanesi Nakiye hanımdan hareketle inşa edilirken; yaşlı, müspet, dürüst ve saygı değer Türk erkeğinin aslını da büyükbabası teşkil eder. Örneğin Zeyno'nun Oğlu romanındaki Kemahlı Şaban'ın Halide Edib'in büyükbabasından esinlendiği bir tiptir (Enginün, 2009: 30).

Halide Edib'in gerçek hayattan esinlendiği karakterlerin en yoğun olduğu romanı 1935 yılında İngiltere'deyken yazdığı Sinekli Bakkal romanıdır. Anneannesinin "Mor Salkımlı Ev"inde karşılaştığı karakterlerin birçoğu farklı şekillerde Sinekli Bakkal'da kendini gösterir. "Ali Lala, Saka Apti, hain mi hain Rasim Dadı, babasının okuttuğu Mehmet Efendi, evin yemeklerini pişiren Havva Hanım, hastalık zamanlarında cinleri kaçırtmak için çağrılan Arziye Hanım, Ermeni hizmetçi Roza, zaman zaman yatıya gittiği süt ninesi Nevres Bacı, Habeşistanlı Reşe, hiç tanımadığı Hayri Dayı'nın oğlu Refet ile ilk arkadaşı çikolata renkli Şayeste, Halide'nin çocukluk anılarına anlam katan insanlardı." (Çalışlar, 2019: 22). Gerçek hayatta karşılaştığı bu karakter farklı yönleriyle Sinekli Bakkal'da karşımıza çıkmaktadır.

Bir diğer romanı Kerim Usta'nın Oğlu'nda hikâyesini yazdığı kişi gerçek hayattaki Kenan Binak isimli, Halide Edib'in referansıya Amerika'da eğitim görmüş bir doktordur (Çalışlar, 2019: 471) Yaşar Kemal'le yaptıkları bir mülakatta son romanı Sevda Sokağı Komedyası ile ilgili konuşurken romandaki kişilerin gerçek olup olmadıklarını sorar. Halide Edib bu soruya doğrudan cevap vermese de konuşma esnasında son romanlarındaki kişilerin dikkatli okunulduğunda yüzde yüz realist olduklarının fark edileceğini ifade eder (Çalışlar, 2019: 475).

Halide Edib'in ilk romanından son romanına kadar oluşturduğu karakterlerin gerçek hayattan bazen doğrudan alındığı bazen de esinlendiği görülür. Bu durum onun çocukluk yaşlarından itibaren farklı kültürlerle ait insanlarla tanışmış olmasından ve kuvvetli bir gözlem gücüne sahip olmasından kaynaklanır. Sadece bir roman yazarı olmayan Halide Edib; öğretmen, akademisyen, gazeteci, aktivist olarak farklı işlerle meşgul olmuş, sadece İstanbul'da kalmayarak Anadolu'nun farklı coğrafyalarındaki insanları tanımıştır. Milli mücadele yıllarında yaşananlara bizzat şahitlik etmiş olan Halide Edib bir çok anı biriktirmiştir. Tüm bu tecrübeler Halide Edib'in romanlarına realist bir tavır olarak yansırken karakter inşasında da gerçek insanlardan esinlenmesine imkân tanır. Bu çalışmada Halide Edib'in romanlarındaki realist tavır güçlendiren unsurlardan biri olan karakter inşasında gerçek karakterlerden nasıl faydalandığı incelenecektir. Halide Edib'in romanları tahlil edilirken anılarında anlattıklarından yola çıkarak karakterlerin esin kaynağı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib Adivar, Biyografik Roman, Karakter İnşası, Realist Roman, Otobiyografi

Kaynakça

Adivar, Halide Edib. (2022). Mor Salkımlı Ev, İstanbul, Can Yayınları

Çalışlar, İpek. (2019). Halide Edib Biyografisine Sığmayan Kadın, İstanbul: YKY

Enginün, İnci. (1989). Halide Edib Adivar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Enginün, İnci. (2007). Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Enginün, İnci. (2019). “Halide Edib Adıvar: Devirler ve Bir Hayat”, Halide Edib Adıvar, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Göze, Hicran. (2003). Zor Yılların Zor Kadını Halide Edib Adıvar, İstanbul: Boğaziçi Yayınları

İleri, Selim. (2022). ““Mor Salkımlı Ev’in Hikayesi”, Mor Salkımlı Ev, İstanbul, Can yayınları

Sayar, Ömer. (1994). Cumhuriyet gazetesi 13 Şubat 1994 mülakat sayfa 21.

Yücebaşı, Hilmi. (1964). Bütün Cepheleriyle Halide Edib, İstanbul: Yeni Matbaa.

17. Oturum

Felsefe

Oturum Başkanı: Şeyma Kömürcüoğlu

Salon 2

6 Aralık Cuma

09:00 – 10:30

Ruveyda Aksel

Stoacılık ile William James'in Pragmatizminde İyi ve İyileştiricilik Doktrinleri
Üzerine Bir Çalışma

Mustafa Dönmez

Dini Çeşitlilik Bağlamında Tarihselecilik

Hatice Kübra Ömeroğlu

İnanma Üzerine Felsefi Bir Karşılaştırma: Clifford'ın İnanma Ahlakı ve James'in
İnanma İradesi

Yüksel Büyükcünlü

Yujin Nagasawa'da SistematiK Kötülük Problemi Karşısında Varoluşsal
İyimserlik Düşüncesi

Stoacılık ile William James'ın Pragmatizminde İyi ve İyileştiricilik Doktrinleri Üzerine Bir Çalışma

Ruveyda Aksel

İlahiyat Fakültesi/Felsefe ve Din Bilimleri Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
ruveyda.aksel07@gmail.com

Özet

Stoa, Helenistik dönemin en önemli felsefe öğretilerinden biri sayılır. Atina'da boyalı resimlerle süslü revakların sütun ve kemerlerin bulunduğu bir binada bu okulun bulunmasından dolayı stoa denilmiştir. Bu okulun kurucusu Kıbrıslı Zenon'dur. Sonradan Khrysispos, Kleanthes, Epiktetos ve Marcus Aurelius tarafından temsil edilmiştir. Stoacılık okulu oldukça kapsayıcı bir okuldur. Seneca'nın bir bakan, Epiktetos'un bir köle, Marcus Aurelius'un ise bir imparator olduğu göz önüne alınırsa Stoacılığın toplumun hemen her kesiminden insanı bir araya getirebilecek mahiyette bir okul olduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca Stoacılığın hangi sınıfa ait olursa olsun toplumun tüm kesimi için söyleyeceği şeylerin hemen hemen aynı olması da dikkat çekici bir husustur. Çünkü mutlu olmak için bir kral olmaya ya da mutsuz olmak içinde köle olmaya gerek olmadığını göstermektedir. Stoacılık üç dönemde ele alınarak incelenmektedir. Eski stoa, orta stoa ve yeni stoa olarak adlandırılmıştır. Stoacılar felsefeyi hakiki anlamda ahlak olarak görmektedirler. Stoacılar için felsefe, mutluluğa götüren yol anlamına gelmektedir. Ayrıca felsefenin amacı iyi yaşamı kazandırmaktır. Bunun için bize Tanrı'ya, kendimize ve başkalarına karşı ödevlerimizin neler olduğunu bildirmektedir. Stoacılara göre bilge kişiler kendi yaşam biçimleri ile doğanın yapısı arasında bağ kurmuşlardır. Doğayla kurulan derin ilişkiyi erdem ve mutlulukla şekillendirmişlerdir. Kurucuları olan Zenon için erdem çok önemli bir yer tutmakla birlikte etikte erdemi en yüksek iyi olarak tanımlamışlardır. Erdemler içinde bilgeliği ön plana çıkaran bir anlayışla erdem etiğini geliştirmişlerdir. Öyle ki fiziğe ve metafiziğe erdeme katkıda bulundukları ölçüde önem ve değer verme bakışı hakimdir. Stoacı için erdem kendi başına bir amaçtır, iyilik yapan bir şey değildir. Yani Stoacı iyilik yapmak için erdemli değildir. Erdemli olmak için iyilik yapmaktadır. Mutlak olarak "iyi" olan tek şey erdemken bunun karşısı olarak gerçekten kötü olan tek şeyin de erdemsizlik olduğu düşüncesindedir. Bu iki zıtlık arasında insanın arzu ve nefret nesnesi olabilecek şeyler, hayat ve ölüm, haz ve acı, zenginlik ve fakirlik, güzellik ve çirkinlik, sağlık ve hastalık gibi çok sayıda şey bulunur. Yine Stoacılara göre, bunların hiçbirisi kendi içinde ya da kendi başına iyi veya kötü şeyler değildir. Pragmatizm ise bir ideoloji, teori veya fikrin işe yarayacağı takdirde doğru olabileceğini, bir önermeyi kabul etmenin yaratacağı farklılıkla anlamının olduğu ve pratik sonuçlarda aranması gerektiğini öne süren felsefe anlayışıdır. Pragmatistlerin felsefe görüşleri, bazı önyargıların aksine, bir ahlak teorisinden ayrı düşünülmemelidir. Ahlaki önermelerin insanın çabalarına yararlı bir katkısı oldukça iyi ve doğru olduğu düşüncesindedir. Pragmatizmin önemli bir temsilcisi olan William James pratik olarak işe yaramanın, psikolojik olarak da işe yaraması gerekliliğine işaret etmiştir. James, benzer görüşünü ahlak teorilerine ya da ahlakta doğru veya yanlışın ne olduğuna dair görüşlerinde de uygulamıştır. Doğruluğun işe yaramakla özleştirilmesinden yola çıkarak doğru olanın ahlakta yararlı olacağı düşüncesine varmıştır. Yani başka bir ifadeyle iyi olanın, yararlı olacağı düşüncesidir.

Pragmatizm yaşamın kolaylaşması esasına dayanmaktadır. James, insanı felsefenin tam ortasına konumlayarak “iyileştiren/meliorism” olarak tanımlamıştır. James’ın iyileştiren anlayışı içerisinde insanın istemesi ve gayret etmesi gerekir. Bu istek ve gayretini diğer insanlarla iş birliği yaptığı sürece dünya çok daha iyi bir yer haline geleceği düşüncesini taşımaktadır. James’ın Pragmatizmi de pratik deneyim ile insan hayatını anlamlandırmayı amaçlamaktadır. James yaşanan dünyanın kusurlu olduğunu bunun çözümünün ise insan eliyle iyileştirileceği düşüncesini taşımaktadır. Yine James’a göre bunun gerçekleşebilmesi için de insanın öncelikle buna inanması ve istemesi gerekmektedir. Bu yoldaki tüm talepler “iyi” dir ve dolayısıyla ahlakidir. Yani insan iyi talebi karşılayacak eylemlerde bulunursa hem bugünü hem de geleceğini iyileştirecek ahlaki bir evren tasavvuru inşa etmiş olmaktadır. Bu bağlamda James’ın Pragmatizmi insanı iyileştirici bir felsefe olarak iyi eyleme sevk etmektedir. Birçok filozofun insan hayatının en üst amacının mutluluk olarak ele aldığını bilmekteyiz. Bu bakış açısıyla insan hangi şartlarda bir hayat sürerse sürsün nihai olarak mevcut şartlarını iyileştirmek ve bunun sonucunda mutluluğunu yükseltmek için belirli eylemlerde bulunmaktadır. Bunun için bir çaba gösterme ihtiyacı duymaktadır. Bu noktada James’ın Pragmatizmi dünyanın iyileştirilmesinin önünü açan ahlaki gelişimin bir felsefe olarak ortaya konulmasıdır. James da “iyi” eyleminin karşılığı hayatın, dünyanın ve dolayısıyla evrenin iyileştirilmesini ahlaki bir çerçevede yer almaktadır. Buradaki iyi eylemi onu isteme iradesine bağlı tutmuştur. Yani James’a göre insan böyle bir yeterliliğe, doğaya, özgürlüğe sahiptir. Bundan dolayı da ilk olarak buna inanılmasını istemektedir. Şayet bu inanç olmazsa en baştan yenilgi kabul edilmiş demektir. Pragmatizm de bu noktada iyi bir hayat yani iyi ve anlamlı bir hayat vaat etmektedir. İnsanları hayatın anlamlı kılınmasına yarayan her türlü düşünce tutum ve inançla barışık iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Stoacılık özneye dair kaygıyı merkeze almıştır. Yani daha iyi bir hayat sürmeye olanak sağlayan kaygının gerçekten deneyim yoluyla kişinin kendi hayatını değiştirmesi ve bunun sonucunda kendisi ile ilişkisinin değişmesi anlaşılabilmektedir. Bu bağlamda her iki felsefe ekolü de başkalarını teori yoluyla ikna etmekten ziyade insanların kendilerini ve başkaları için kaygı duymaya ikna yöneliminde oldukları ifade edilebilir. Pragmatik hırs ile Stoacı soğukkanlılığının değerler açısından karşıt uçlar olduğunu görmekteyiz. Başka bir zıtlık olarak da Pragmatistler yaşam koşullarını iyileştirmekle meşgulken Stoacıların arzularını doğanın akışına uydurduklarını ifade edebiliriz. Bunların dışında özgür irade, fizik ve metafizik gibi meselelerde de iki ekolün düşünce olarak zıt fikirlerde olduğunu görmekteyiz. Stoacılık ile Pragmatizmin motivasyonları ve yöntemleri farklılık gösterse de en son amaç olarak nasıl iyi yaşanabileceğine dair kapsamlı görüşleri bulunmaktadır. Stoacılar hayatın değiştirilemeyen yönlerine vurgu yaparlarken Pragmatistler durumumuzu değiştirip geliştireceğimize vurgu yapmaktadırlar. Özellikle William James bu değişimi isteme irademizin olduğuna ve en başta bunu isteyerek bu değişimi başlatmamız gerektiğini vurgulamaktadır. Her iki tarafında iyi yaşama dair kendi düşüncelerini fazlaca abarttıklarını ifade edebiliriz. Çünkü Stoacılar teslim olmayı Pragmatistler ise dürtüyü daha ön planda tutmuşlardır. Yani Stoacılar dış olayları kontrol edilemezliğinden o kadar çok emindirler ki abartılı bir kabullenmeyi benimsemişlerdir. Stoacı değerlendirme şekline sahip bireyler iradesine tabi olmayan yani doğuştan getirdiğimiz bazı durumların farkına varır ve bunların kişinin kendisini etkileme potansiyelini en aza indirgeyebilecek düşünce tarzına sahip olabilirler. Diğer yandan Pragmatistler de hayatı daha iyi hale getirmek için eylem halinde olmayı elimizden gelen her şeyi yapmaya fazlaca kendini kaptırmaktadır. Bu bağlamdan da anlaşılacağı üzere Stoacılar yaşam konusunda Pragmatistlerden daha az eylem ve iyileştirme yapma eğiliminde oldukları görülmektedir. Aslında aralarındaki fark yaptıkları şey de olmamakla birlikte bunu yapma motivasyonlarından

kaynaklanmaktadır. Bu çalışmamız Stoacılık ve William James özelinde Pragmatizm felsefesi arasındaki iyileştiricilik anlayışının teknikleri bakımından benzerlik ve farklılıklarını ahlak anlayışları üzerinden ifade etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda öncelikle çalışmamız Stoa felsefesinin kısaca ne olduğu neyi ön planda tuttuğu ve amaçladığını, ulaşmak istediği yaşam tarzında iyileştiriciliğin yerinin Pragmatizmdeki yankılarıyla birlikte karşılaştırmalı olarak ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stoacılık, Pragmatizm, William James, Ahlak, İyileştiricilik.

Kaynakça

Arslan, Ahmet. Felsefeye Giriş, (Ankara: BB101 Yayınları, 2017).

Arıcı, Murat. “Prof. Dr. Celal Türer ile Söyleşi: Pragmatizm, William James’te Bilinç ve Benlik, Türkiye’de Felsefe”, Yapay Zeka ve Zihin Felsefesi Dergisi 4/1 (Haziran, 2021), 53-72.

Bakır, Kemal. “William James’in Pragmatizminde İyileştiricilik ve Ahlâkın İnşası”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 19/3 (Mart 2016), 11-26.

Bertrand, Russell. Batı Felsefesi Tarihi I, İstanbul: ALFA, 2018).

Bilgin, Önder. “William James Pragmatizmine Eleştirel Bir Yaklaşım”, İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/1 (Haziran, 2010), 163-182.

Cevizci, Ahmet. Felsefe Sözlüğü, (İstanbul: Say Yayınları, 2017).

Cevizci, Ahmet. İlkçağ Felsefesi Tarihi, (Bursa: Asa Kitapevi, 2006).

Çelikkol, Suat. “Stoa Felsefesinin Temel Görüşleri Üzerine Bir İnceleme”, Bilimname 2019/37 (Nisan, 2019), 1225-1245.

Çevik, C. Cengiz. Stoa Felsefesinin Kuruluş Fragmanları, (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022).

Elmalı, Osman. Özden Ömer. İlkçağ Felsefesi Tarihi, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2016).

Erdem, Hüsamettin. İlkçağ Felsefesi Tarihi, (Konya: HÜ-ER Yayınları, 2010).

Elcan Kaynak, Naime. “Meliorism and Social Hope in Pragmatism: Richard Rorty’s Reinterpretations”, ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 12/3 (Kasım, 2022), 2883-2864.

Ertürk, Barksen. Son Dönem Stoa Felsefesinde Ahlak. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

İşcan, Ahmet Hamdi. Bölünmüş Benlik Sorunu –William James Düşüncesinde-, (Ankara: Eskiyeşi Yayınları, 2022).

James, William. Hayat Yaşamaya Değer Mi?, (çev. Celal Türer, Metin Aydın), (Ankara: FOL Kitap, 2021).

Kahveci, Hülya. Virtuous Life and Happiness in Epictetus, Socrates and Stoicism. Ankara: Middle East Technical University, Institute of Sciences, The Degree of Master, 2015.

Kıymaz, Tufan. Kıbrıslı Zenon Mutluluk Hayatın Dirençsiz Akışıdır, (İstanbul: Destek Yayınları, 2022).

Kılıç, Emrullah. "Stoacılık ve Pragmatizm Arasında Köprüler Kurmak", Felsefe Dünyası Dergisi 76/2 (Aralık, 2022), 158-187.

Topakkaya, Arslan. "Stoa Etiğinin Temel Kavramları", Felsefe Dünyası Dergisi 49/1 (Aralık, 2009), 56-68.

Türer, Celal. "(Pragmatist) Âhlak Nedir?", Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi 15/5 (Temmuz, 2016), 15-32.

Türer, Celal. William James'in Ahlak Anlayışı. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Yardımcı, Mehmet Zübeyr. Son Dönem Stoacılığın Modern Psikolojideki İzleri. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Dini eşitlilik Bağlamında Tarihselcilik

Mustafa Dönmez

İlahiyat Fakültesi Muş Alparslan  niversitesi
mstfdnmz1@hotmail.com

 zet

Herhangi bir dine mensup bireylerin pek çoğu, öteki dinlere müntesip bireylerin hakikat iddialarının doğru olup olmadığına ve bu bireylerin kurtuluşa erip ermeyeceğine yönelik farklı düşünceler geliştirmiştir. Bu düşünceler din felsefesi alanında “dini çeşitlilik” konusu çerçevesince tartiőılmaktadır. Dini eşitlilik bağlamında ötekiye yönelik geliştirilen fikirler, Alan Race’in kurmuş olduğu “dini dışlayıcılık”, “dini kapsayıcılık” veya “dini çoğulculuk” isimli üç kategoriden birinin altına konumlandırılmaktadır. Bilindiği üzere tek bir dinin hakikat iddiasının doğru olduğunu ve sadece dine inananların kurtuluşa ereceğini savunanlar dini dıőlayıcıdır. Tek bir dinin hakikat iddiasının doğru olduğunu fakat öteki dinlere mensup bireylerin de kurtuluşa ereceğini savunanlar ise dini kapsayıcıdır. Son olarak pek çok dinin hakikat iddiasının doğru olduğunu savunan ve de pek çok dine mensup bireylerin kurtuluşa ereceğini savunanlar dini oğulcudur.  l  tasnif her ne kadar birçok düşünür tarafından eleőtirilsede en çok kullanılan tasniftir. Dini eşitlilik bağlamında tarihselciliğin inceleneyeği bu çalışmada Race’in  l  tasnifi kullanılacaktır.

Tarihi süreç içerisinde kutsal metinleri doğru anlamak için farklı birçok yöntem geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden biri tarihselciliktir. Tarihselcilik her ne kadar bazı kesimlerce heretik kabul edilmiőt olsa da modern dönemde kutsala dair ilgi çekici okuma biçimlerinden biridir. Bundan dolayı farklı dinlere mensup teologlar, kendi kutsal metinlerini tarihselci bir metoda tabi tutmuştur. İslam dünyasında da bu metodu kullanan pek çok düşünür vardır. Her ne kadar farklı tarihselcilik biçimleri geliőtmiőt olsa da bu çalışmada Fazlurrahman ile başlayan ve Türkiye’de de birçok kiőtinin benimsediği tarihselcilik anlayıőtı inceleneyecektir. Hem Fazlurrahman hem de onu takip eden birçok tarihselci kendi metotları bağlamında öteki dinlere mensup bireylere dair düşüncelerini serdetmiőtlerdir. Fakat düşünceleri ne yazık ki felsefi bir tahlile yeterince konu olmamıőtir. Bu çalışmada tarihselcilerin öteki dinlere müntesip bireyler hakkındaki fikirleri irdelenecek ve dini çeşitlilik bağlamında hangi kategori altına yerleőtirilmesi gerektiği tartiőtılacaktır.

Tarihselcilerin dini çeşitliliğe dair fikirlerini doğru bir şekilde serdedebilmek için üzerinde durulması gereken bazı kavramlar vardır. Bu kavramlarda bazıları şunlardır: “Ehl-i kitap”, “nesih” ve “ahlak-salih amel”. Tarihselciler sözü edilen kavramlara yükledikleri farklı içerimler ile çoğulcu bir iddia geliştirmiştir. Onlara yalnızca altı yüz on yılında Hz. Muhammed’e inmeye başlayan vahye inananların kurtuluşa ereceğini reddetmektedir. Bundan dolayı geleneksel dini dıőlayıcılıęı reddederler. Tarihselciler, Kur’an-ı Kerim’de yer alan ehl-i kitaba yönelik bazı vurgular üzerinden ehl-i kitabı kapsayacak bir çoğulculuk geliştirmeye alıőmıőtir. Fakat tarihselciler, ehl-i kitabın hakikat iddiasının doğru olduğu savunmamakla birlikte kutsal metinde ehl-i kitabın da kurtuluşa ereceğini dile getiren yargıları merkeze alarak çoğulculuğu savunmaya alıőmıőtir. Bu tavır aslında pek çok eleştiriye maruz

kalacak ve de çoğulcu olmayan bir yaklaşımdır. Bu sorunu çözebilmek için tarihselciler, İslam'ın ehl-i kitabı da kapsayacak şemsiye bir kavram olduğunu iddia etmiştir. Ehl-i kitap olarak düşünülen dinler de onlara göre İslam'dır.

Tarihselciler, dışlayıcı gibi görünen kutsal metindeki yargıları ve peygamberin hayatındaki eylemleri nesih anlayışıyla çözümlemeye çalışmaktadır. Her ne kadar nesh, terim olarak şer'i bir hükmün daha sonra gelen şer'i bir delille kaldırılmasını ifade etse de tarihselciler nesih kavramını bu terim anlamının dışında kullanmıştır. Onlara göre Mekke dönemindeki ötekine yönelik yargılar, Medine dönemindeki yargıları neshetmektedir. Zira onlar Medine döneminin siyasi bir dönem olduğunu ve birikimsel gelenekler sebebiyle bazı dışlayıcı tavırların geliştiğini düşünmüştür. Bu nesih anlayışı oldukça problemlili görünmekle birlikte çoğulcu bir iddia için işe yaramaktadır. Ayrıca tarihselciler, ötekinin kurtuluşa erip ermeyeceği konusunda ahlak ve salih ameli merkeze almaktadır. Tarihselciler, kutsal metinde yer alan bazı yargıları dikkate alarak kurtuluş için salih amelin gerekliliğini belirtmiştir. Onlar her ne kadar amel ve iman konusunda zorunlu bir ilişki kurmasalar da salih ameli vurgulayan ayetleri ön plana çıkartarak salih amellerinden dolayı ötekinin kurtuluşa ereceğini savunmuştur.

Tarihselcilerin dışlayıcı iddiaları reddedip çoğulculuğu savunmalarının diğer bir sebebi dini dışlayıcı iddiaların hem kendi dinleri içerisinde mezhepler aracılığıyla hem de diğer dinlerle kurulan ilişkilerde sert ve kanlı olaylara sebep olduğunu düşünmeleridir. Tarihselciler, birikimsel geleneklerin ürünü olan bazı iddiaların mutlaklaştırılarak hakikati tekelinde bulundurduğunu sanan dışlayıcıların, gayr-i ahlaki ve insanlık dışı eylemlerine kutsalla meşruiyet kazandırmalarına karşı ötekinin kutsalla ilişkisini kabul ederek sosyal ve siyasal krizlere engel olmak istemişlerdir.

Tarihselcilerin öteki anlayışı her ne kadar geleneksel dini dışlayıcılıktan geniş olsa da bu tavır oldukça dar bir çoğulculuktur. Bu çoğulcu anlayışta sadece kutsal ile irtibatlı olduğu düşünülen dini geleneklerin kurtuluşa ereceğini düşünülmektedir. Hakikat iddiaları ise olduğu gibi kabul edilmeyip İslam dininin bir perspektifi olarak görüleceği için oldukça dışlayıcı bir iddia olarak görülebilir. Bu durumda tarihselcilerin dini çeşitlilik iddiasının hangi kategori altına konumlandırılması gerektiği zorlaşmaktadır. Bundan dolayı dini dışlayıcı mı, dini kapsayıcı mı yoksa dini çoğulcu mu olduğu tekrar düşünülmelidir.

Ayrıca bu çalışmada fenomenalist çoğulculukla tarihselci çoğulculuğun benzer ve farklı yönleri ele alınacaktır. Fenomenalist çoğulculuk, dini çoğulculuk dendiğinde akla gelen en popüler çoğulculuk anlayışıdır. John Hick'in savunduğu bu çoğulculuk modeli de ahlakı merkeze almaktadır. Hick'e göre ötekinin hakikat iddiasının doğru olduğunu ve onun kurtuluşa erdiğini gösteren en önemli iddia ahlaktır. Bir kişinin imanlı olduğunu yani ben-merkezcilikten, hakikat-merkezciliğe geçtiğini gösteren en temel gösterge ahlaklı olmasıdır. Hick'e göre bir birey ahlaklı değilse onun hakikat merkezciliğe erişemediği söylenebilir. Ayrıca Hick de dinlerin birikimsel geleneklerinin ürünü olan siyasi, sosyal ve kültürel iddiaları reddetmektedir. Fakat Hick'in çoğulculuk anlayışı tarihselcilerin savunduğundan çok daha geniştir. Bu iki çoğulcu iddianın karşılaştırılması tarihselciliğin öteki anlayışını anlayabilmek açısından önemlidir zira bu iddia fenomenalist iddianın daraltılış hali olarak görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: dini çeşitlilik, tarihselcilik, dini çoğulculuk, ehl-i kitap, fenomenalist çoğulculuk.

Kaynakça

Acar, Rahim, Dini Çoğulculuk İdealler ve Gerçekler, İstanbul: Elis Yay., 2007.

Acar, Rahim, “John Hick’in Dini Çoğulculuğunun Din-Karşıtı Tazammunları”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl:1, cilt:1, sayı:1-2, 2010.

Arkoun, Muhammed, İslam Üzerine Düşünceler, çev. Hakan Yücel, İstanbul: Metis Yay., 1999

Ebu Zeyd, Nasr Hamid, İlahi Hitabın Tabiatı, çev. Mehmet Emin Maşalı, Ankara: Avrasya Yay., 2006.

Ebu Zeyd, Nasr Hamid, Söylem ve Yorum, çev. Muhammed Coşkun, İstanbul: Mana Yay., 2015.

Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur’an, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018.

Fazlur Rahman, İslam, çev. Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018.

Fazlur Rahman, İslam ve Çağdaşlık, çev. Alparslan Açıkgenç ve M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018.

Fazlur Rahman, İslami Yenilenme Makaleler I, çev. Adil Çiftçi, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018.

Fazlur Rahman, İslami Yenilenme Makaleler III, çev. Adil Çiftçi, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018.

Fazlur Rahman, İslami Yenilenme Makaleler IV, çev. Adil Çiftçi, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018.

Fazlur Rahman, “Kur’an’ı Yorumlama”, çev. Osman Taştan, İslami Araştırmalar, sayı:5, 1987

Hick, John, An Interpretion of Religion Human Respanes Transcendent, London: Macmillan Press, 1991.

Hick, John, “Bizler Aynı Tanrı’ya İbadet Ediyoruz”, çev. Mahmut Aydın, Dini Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları, ed. Mahmut Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2005.

Hick, John, God and the Universe of Faiths: Essays in the Philosophy of Religion, London: Macmillan Press, 1985.

Hick, John, İnançların Gökkuşağı Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar, çev. Mahmut Aydın, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2002.

Hick, John, “The Non-Absoluteness of Christianity”, The Myth of Christian Uniqueness, ed. John Hick, Paul F. Knitter, London: SCM Press, 1988.

Kotan, Şevket, Kur’an ve Tarihselcilik, İstanbul; Beyan Yay., 2015.

Özsoy, Ömer, Kur'an ve Tarihsellik Yazıları, Ankara: Otto Yayınları, 2018.

Özsoy, Ömer, "Tefsirin Açmazı Kur'an'ı Başka Zamanlara Konuşturmak", Kur'an'ı Anlama Yolunda Kuramer Konferansları-1, İstanbul: Kuramer Yay. 2017.

Öztürk, Mustafa, Kur'an-ı Kendi Tarihinde Okumak, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018.

Öztürk. Mustafa, Kur'an ve Tarihsellik, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018.

Öztürk, Mustafa, "Kur'an'ın Tarihsel Bir Hitap Oluş Keyfiyeti", İslami İlimler Dergisi, yıl:1, sayı:2, 2006.

Öztürk, Mustafa, "Tarihselcilik ve Fazlur Rahman", Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyumu Tebliğleri, ed. İsmail Kara ve Asım Öz, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., 2013.

Paçacı, Mehmet, Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016.

Race, Alan, Christians and Religious Pluralism: Patterns in the Christian Theology of Religions, London: SCM Press, 1983.

İnanma Üzerine Felsefi Bir Karşılaştırma: Clifford'ın İnanma Ahlakı ve James'in İnanma İradesi

Hatice Kübra Ömeroğlu

İlahiyat Fakültesi Kilis 7 Aralık Üniversitesi
haticekubrasengul@gmail.com

Özet

Bu çalışmanın temel tezi, epistemoloji ve ahlak felsefesi alanlarında önemli katkılarda bulunmuş iki düşünür William Clifford ve William James'in inanç kavramına yönelik yaklaşımlarını karşılaştırarak inanç ve bilgi arasındaki ilişkiyi hem epistemolojik hem de ahlaki açıdan incelemek, bu yaklaşımların zayıf ve güçlü yönlerini analiz etmek ve bu analizler sonucunda rasyonel sorumluluk ve bireysel özgürlüğü dengeleyen yeni bir etik çerçeve önerisinde bulunmaktadır. Önerilen bu çerçeve, inançların hem bireysel hem de toplumsal boyutlarını göz önünde bulundurarak, sorumlu ve eleştirel bir inanç anlayışını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Böylece, inançların rasyonel temellere dayandırılması gerekliliği vurgulanırken, aynı zamanda bireylerin belirsizlikler karşısında inançlarını özgürce seçme hakkı da korunmaktadır.

Clifford'ın "İnanma Ahlakı" (The Ethics of Belief) adlı makalesi ile James'in "İnanma İradesi" (The Will to Believe) adlı makalesi arasında derin fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Clifford'ın inanç yaklaşımında kanıt ve rasyonellik, James'in yaklaşımında ise pragmatizm ve kişisel deneyim ön plandadır. Bu farklılıkların daha belirgin hale getirilebilmesi için çalışmada karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmıştır. Clifford ve James'in makaleleri detaylı bir şekilde incelenerek, her iki düşünürün inanç konusundaki temel argümanları ve bu argümanların toplumsal ve bireysel boyutları analiz edilmiştir. Çalışma her iki düşünürün argümanlarını destekleyen ve eleştiren literatür taramasıyla desteklenmiştir.

Clifford ve James, 19. yüzyılın sonları ile 20.yüzyılın başlarında yaşamış düşünürlerdir. Bu dönemde bilimsel gelişmeler hız kazanmış ve buna bağlı olarak modern düşünce yapısı şekillenmiştir. Clifford ve James'in inanç konusundaki yaklaşımları bu dönemin bilimsel ve felsefi tartışmaları ile yakından ilişkilidir. Clifford'ın inançların kanıta dayanması gerektiği argümanı ile James'in belirsizlik durumlarında inanç sahibi olmanın ahlaki bir hak olduğu argümanı arasındaki gerilim, günümüz epistemolojik ve ahlaki tartışmalarında da önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın özgün yönü bu iki düşünürün argümanlarını karşılaştırarak inanç ve bilgi arasındaki ilişkiye dair yeni bir bakış açısı sunmasıdır. Buna bağlı olarak çalışma, inanç ve bilgi arasındaki ilişkinin ahlaki boyutlarına dair bir inceleme sunmak, Clifford ve James'in yaklaşımlarının modern felsefi tartışmalarda nasıl kullanılabileceğine dair yeni görüşler geliştirmek, inançların bireysel ve toplumsal etkilerini değerlendirerek farklı inanç sistemlerinin nasıl anlaşılabilmesine dair yeni bakış açıları sağlamak açısından literatüre katkıda bulunacaktır.

Derinlikli bir inceleme Clifford ve James'in inanç konusundaki yaklaşımlarının hem güçlü hem de zayıf yönlerini ortaya koymaktadır. Örneğin Clifford'ın yaklaşımı belirsizlik durumlarında veya yeterli kanıtın bulunmadığı alanlarda esneklikten yoksundur. Hayatın bazı yönleri kesin bilgiye ulaşmayı zorlaştırır ve Clifford'ın katı tutumu bu tür durumlar için pratik bir çözüm sunmaz. Ayrıca Clifford deneyim ve sübjektif inançların bilgi edinme sürecinde oynayabileceği olumlu rolleri göz ardı eder. Bu da bazı gerçeklik alanlarının anlaşılmasını sınırlayabilir. James için ise pragmatik doğruluk ön plandadır. Pragmatik doğruluğa göre, bir inancın doğru kabul edilebilmesi için, o inancın somut sonuçlar üretmesi ve bireyin veya topluluğun yaşamını olumlu bir şekilde etkilemesi gerekir. Pragmatik doğruluk mantıksal ve duygusal doğruluğu da kapsar. Mantıksal temele dayanan doğruluk, bir inancın veya teorinin iç tutarlılığına ve mantıksal çıkarımlarına odaklanır. Duygusal temellere dayanan doğruluk ise, bireyin inançlarını ve teorilerini duygusal tatmin ve kişisel anlam açısından değerlendirmesine dayanır. James'e göre farklı temellere dayanarak yapılan doğruluk arayışları, bireylerin ve toplulukların farklı inançları benimsemesine yol açar. Örneğin, bir kişi pragmatik sonuçlara büyük önem veriyorsa, deneyime ve uygulamaya dayalı inançlara yönelebilir. Diğer bir kişi mantıksal tutarlılığı daha önemli buluyorsa, matematiksel ya da mantıksal argümanlara dayalı inançları tercih edebilir. Benzer şekilde, duygusal tatmine büyük değer veren biri, kişisel anlam ve duygusal doyum sağlayan inançlara meyledebilir. Dolayısıyla James'in yaklaşımı insan deneyiminin karmaşık ve tahmin edilemez doğasını daha iyi yansıtmaktadır. Ayrıca James bireyin inanç üzerindeki iradesini ve seçim gücünü vurgulayarak özgür iradenin ve kişisel sorumluluğun önemini de dikkate almaktadır. Fakat bu sınırları çizilmemiş ve insanın yararlarına odaklanmış bir inanç olduğu için sonuçları açısından birçok problemi barındırmaktadır. Ayrıca inancın teorik ve epistemolojik yönlerini dikkate almadığından ve rölativizme açık olduğundan inancı güçlü bir biçimde temellendirmeye de olanak sağlamamaktadır.

James ve Clifford'ı aşan bir bakış açısı geliştirmek için her iki düşünürün de güçlü ve zayıf yanlarını dikkate alarak dengeli bir yaklaşım benimsemek gerekir. Bu bağlamda rasyonel delillere dayalı inançların toplumun bilgi birikimine katkıda bulunması gerektiği kabul edilirken, bireylerin belirsizlikler karşısında inançlarını özgürce seçme hakkına da saygı gösterilmelidir. Bu dengeyi kurmak hem toplumun hem de bireyin ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir etik çerçeve oluşturmayı gerektirir. Böyle bir çerçevede, inançların toplumsal sorumlulukla uyumlu olması ancak aynı zamanda bireyin psikolojik ve duygusal gereksinimlerini de göz önünde bulundurması hedeflenmelidir. Bu bakış açısı insanın hem rasyonel hem de duygusal bir varlık olduğunu kabul eder ve bu iki yönün bir arada değerlendirildiği bir inanç etiği ortaya koyar. James ve Clifford'ın yaklaşımlarını dengeleyen bir etik çerçeve inşa etmek, inanç ve bilginin hem bireysel hem de toplumsal boyutlarını dikkate alan esnek fakat sorumluluk sahibi bir yaklaşım gerektirir. Bu çalışmada önerilen etik çerçeve rasyonel sorumluluk ve bireysel özgürlük olmak üzere iki prensip üzerine inşa edilmiştir.

Rasyonel sorumluluk prensibi, inançların rasyonel temellere dayanması gerektiğini savunan Clifford'ın fikirlerine dayanır. Bu prensibe göre bireyler inançlarını desteklemek için mevcut delilleri gözden geçirmelidir. Fakat delillerin yetersiz olduğu durumlarda, inançlarını geçici olarak askıya alabilir veya dikkatli bir şekilde devam ettirebilirler. Bununla beraber bireyler inançlarının toplumsal sonuçlarını göz önünde bulundurmalı ve toplumun genel refahına zarar verebilecek inançlardan kaçınmalıdır. Ayrıca bireyler kendi inançlarını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeli ve bu inançların olası sonuçlarını

kabul etmeye açık olmalıdır. Görüldüğü üzere rasyonel sorumluluk prensibi Clifford'ın katı delil standartlarını yumuşatarak daha uygulanabilir hale getirir. Rasyonel sorumluluk, inançların makul bir şekilde gerekçelendirilmesini diğer bir deyişle, bireyin inandığı şeyin doğruluğu konusunda en iyi çabayı göstermesini içerir. Bu özellikle toplumsal etkileri olan inançlar için geçerlidir. Bireyler, inançların toplum üzerindeki olumsuz sonuçlar doğurabileceği durumlarda daha dikkatli ve sorgulayıcı olmalıdır. Bireysel özgürlük prensibi ise James'in bireyin inançlarını seçme hakkını savunan görüşüne dayanır. Bu prensibe göre bireyler belirsiz ve delilsiz durumlarda inançlarını serbestçe seçebilirler. Bu kişisel ve dini inançlar gibi bireysel anlam taşıyan durumları kapsamaktadır. Ayrıca bireyler inançlarının kendilerine psikolojik ve duygusal tatmin sağladığını göz önünde bulundurabilirler. Bu prensipte inançlar bireyin içsel huzuru ve yaşamının anlamı açısından değerli kabul edilir. Bireyler, hayatın belirsizlikleri karşısında inançlarını belirlemek için risk alabilirler. Bu risk bireyin gelişimi ve toplumsal ilerleme için gereklidir. James, özellikle belirsizlik içeren durumlarda bireylerin inanmaya hakkı olduğunu savunur. Bireysel özgürlük prensibi, kişinin kendi inançlarını, duygusal ve kişisel ihtiyaçlarına göre belirleme hakkını tanır. Ancak bu özgürlük, rasyonel sorumlulukla dengelenmeli ve birey inançlarının toplumsal etkilerini de göz önünde bulundurmalıdır.

Bu çalışmada iki prensibi birleştirerek oluşturulan etik çerçeve inançların hem bireysel özgürlüğünü hem de toplumsal sorumluluğunu gözetten bir denge üzerine kurulmaya çalışılmıştır. Bu etik çerçeve sorumlu inanç, özgür irade ve eleştirel gözlem kavramları üzerine inşa edilmiştir. Buna göre bireyler inançlarının toplumsal etkilerini göz önünde bulundurmalı ve zarar verme potansiyeli olan inançlardan kaçınmalıdır. Ancak bu bireyin inançlarını özgürce seçme hakkını tamamen ortadan kaldırmamalı, rasyonel ve dikkatli bir değerlendirme süreci sonrası birey inançlarını belirlemede serbest olmalıdır. Ayrıca bireyler belirsizlik ve yetersiz delil durumlarında, kişisel anlam ve tatmin sağlayan inançları seçme hakkına sahip olmalıdır. Bu inançlar bireyin psikolojik ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynayacaktır. Son olarak inançlar düzenli olarak eleştirel bir bakış açısıyla gözden geçirilmeli ve gerektiğinde yenilenmelidir. Bu bireyin hem kendi gelişimi hem de toplumsal refah için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Epistemoloji, Ahlak Felsefesi, Pragmatizm, İnanma Ahlakı, İnanma İradesi.

Kaynakça

Christian, Rose Ann. "Restricting the Scope of the Ethics of Belief: Haack's Alternative to Clifford and James". *Journal of the American Academy of Religion* 77/3 (September 2009), 461-493.

Christian, Rose Ann. " 'The ethics of belief' about ethics: William Kingdon Clifford at the Metaphysical Society". *Religious Studies* 48 (2012), 357-376.

Clifford, William K. *Lectures and Essays*. London: Macmillan, 2. Basım, 1886.

Feldman, Richard. "The Ethics of Belief". *International Phenomenological Society* 60/3 (Mayıs 2000), 667-695.

Harvey, Van A. "The Ethics of Belief Reconsidered", The Journal of Religion 59/4 (Ekim 1979), 406-420.

James, William. The Will To Believe and Other Essays in Popular Philosophy. New York: Logmans, 1.Basım, 1897.

Kuvancı, Cenan. "William James'in Düşüncesinde İmanın Pragmatik Temelleri", Felsefe Dünyası 2/58 (2013), 85-107.

Peterson, Michael vd. (ed.). Akıl ve İnanç. İstanbul: Küre Yayınları, 9.Basım, 2020.

Peterson, Michael v. (ed.). Din Felsefesi Seçme Metinler. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2018.

Tanış, Abdulkadir. "İnanma İradesi: William James'in İmanın Pragmatik Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme". Dini Araştırmalar 19/48 (Ocak-Haziran 2016), 179-203.

Wierenga, Edward. The Philosophy of Religion. London: Wiley Blackwell, 1.Basım, 2016.

Wood, Allen. "The Duty to Believe Acoording to the Evidence". International Journal for Philosophy of Religion 63/1-3 (February 2008), 7-24.

Yaylı, Gülşen. William Kingdon Clifford Ve William James Bağlamında Dini İnancın Rasyonelliği. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Yujin Nagasawa’da Sistematik Kötülük Problemi Karşısında Varoluşsal İyimserlik Düşüncesi

Yüksel Büyükcünlü

Felsefe ve Din Bilimleri (Din Felsefesi) Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü
yukselbuyukunlu@gmail.com

Özet

Yaklaşık olarak 4,54 milyar yıldır yaşama ev sahipliği yapan evrenimizin doğal tarihi, mağduru veya muhatabı olunan ya da diğer canlıların yaşantıları aracılığıyla tanığı olunan çeşitli kötülük türlerini serimlemekte olan bir arena gibidir. Böyle bir evren resmi, ateistlere göre, geleneksel teistlerin; her şeye gücü yeten ve tamamen iyi bir varlık olan Tanrı tarafından yaşamın tasarlandığına/yönetildiğine dair olan inançlarına meydan okumaktadır. Elbette, evrende gözlemlenen kötülüğün ateistler tarafından Tanrı inancına yönelik güçlü bir argüman olarak sunulması yeni bir olgu değildir. Ancak, daha geniş ve küresel bir perspektiften bakıldığında, kötülük sorununun sadece teistleri ilgilendiren bir problem olmadığı iddia edilebilir mi? Bu bağlamda, bu çalışmada, ifade edilen sorudan hareketle, “sistematik kötülüğün varoluşsal sorunu” olarak isimlendirdiğı yeni bir kötülük argümanı inşa eden çağdaş filozoflardan Yujin Nagasawa’nın düşüncelerini inceleyeceğim. Yujin Nagasawa’nın görüşlerini araştırmaya değer kılan etken ise, onun “sistematik kötülüğün varoluşsal sorunu” olarak isimlendirdiğı argümanının sadece teistler için bir problem yaratmadığı aynı zamanda ateistler için de zorlu bir meydan okuma iddiasını radikal bir tez olarak savunmasıdır. Ayrıca, bu çalışma aracılığıyla, kötülük problemi üzerine Türkiye’de yürütölen çalışmaların genel eğilimini sergileyen insandan hareketle ortaya konan bakış açısı yerine, doğada var olan tüm canlıların neredeyse sonsuz zamandır maruz kaldıkları acı ve ıstırabın neden gerekli olduğu üzerine yoğunlaşılarak da literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Pekâlâ, Nagasawa’nın sistematik kötülüğün varoluşsal sorunu olarak isimlendirdiğı kötülük argümanını diğer kötülük argümanlarından farklı kılan veya ateistler için de kötülük sorununu büyük bir sorun hâline getiren şey nedir? Şüphesiz, bu soruya mâkul bir cevap sunabilmek için öncelikle Nagasawa’nın inşa etmiş olduğu kötülük argümanının kavramsal çerçevesine dair bilgiler edinmek argümanın doğasının daha iyi anlaşılmasına imkân tanıyacaktır. Nagasawa, kötülük argümanını üç değişken üzerine inşa etmiş gibi görünmektedir. Bunlar: (i) sistematik kötülük sorunu, (ii) varoluşsal iyimserlik düşüncesi ve (iii) sistematik kötülük sorunu ile varoluşsal iyimserlik düşüncesinin beraber savunulmasının yaratmış olduğu paradokstur/çelişkidir. Öncelikle (i) değişkenini yani sistematik kötülük sorununu anlamaya çalışalım. Nagasawa, doğadaki acı ve ıstırap sorununu ele alan filozofların, kötülüğün standart olarak kabul görölen belirli olaylarına (Birinci Dünya Savaşı, Holokost vb.) veya kötülük olarak kabul görölen belirli olay türlerine (savaşlar, doğal afetler, cinayetler vb.) odaklandıklarına dikkat çeker. Ancak, Nagasawa tarafından tanımlanmakta olan sistematik kötülük sorunu ise, doğanın dayandığı tüm biyolojik sistemin kötü olduğunu iddia eder. Nitekim, sayılamayacak kadar çok organizma, türünün devamlılığını sürdürebilmek veya sınırlı olan kaynaklara erişebilmek için rekabet etmesi gereken fiziksel bir çevrede yaşamak zorundadır. Rekabete dayalı olan bu acımasız sistem de güçlü olanla zayıf olanı karşı karşıya getirmekte ve en nihayetinde de zayıf olanlar gibi güçlü olanları da acı verici olan

ölüm olgusu ile yüzleşmek zorunda bırakmaktadır. Bu da ona göre, sistematik kötülük sorununu, standart olarak kabul görülen kötülük türlerinden daha zorlu bir argüman hâline getirmektedir. Çünkü Tanrı, doğayı (insan da dâhil hiçbir canlının kötülükten kaçınamayacağı şekilde) acı ve ıstırapı gerektiren “nomolojik” bir sistem aracılığıyla tasarlamayı seçmiştir. Bir başka deyişle, sorunu, doğal seçim/evrim olgusunun neredeyse sonsuz bir zamandır duyarlı varlıkların acı ve ıstırap çekmesi ile iyiliksever bir Tanrı tarafından tasarlandığı iddia edilen dünyanın nasıl olması gerektiğine dair aksiyolojik beklenti uyumsuzluğu oluşturmaktadır. Argümanın diğer bir değişkeni de (ii) varoluşsal iyimserlik görüşüdür. Bu görüş, “dünyanın genel anlamda iyi bir yer olduğunu ve içinde var olduğumuz için minnettar olmamız gerektiği tezini” ifade eder. Nagasawa, teistik perspektiften bakıldığında, var oluşumuza dair mutluluk veya minnettarlık içerisinde olmamızın doğal bir tepki olarak anlaşılabilirliğini söyler. Ancak, varoluşsal iyimserlik düşüncesini benimseyen sadece teistler değildir. Nagasawa’nın da dile getirdiği gibi ateistlerin çoğunluğu olmasa da bir kısmı varoluşsal iyimserlik düşüncesini benimsemektedirler. Çünkü insanlar, çeşitli sebeplerle herhangi bir doğaüstü varlığa bağlanmadan da var oluşlarına dair iyimser olabilmektedirler. Fakat, Nagasawa’nın ateistlerin çoğunluğu olmasa da az bir kısmının varoluşsal iyimserlik düşüncesini benimsediğini ifade etmesi birtakım soruları da akla getirmektedir. Örneğin, niceliksel olarak az bir kısımdan kastedilen oran nedir? Ya da varoluşsal iyimserlik düşüncesi, ateistlerin çoğunluğu için önemli değilse bu neden teistler için bir problem teşkil etmelidir? Argümanın son değişkeni olan (iii) sistematik kötülüğün varoluşsal sorunu da, “varlığımızın temelde neredeyse sayılamayacak kadar çok sayıda duyarlı canlının acı ve ıstırap çekmesini kaçınılmaz kılan vahşi, zalim ve adaletsiz bir biyolojik sisteme bağlılığı zorunlu kılarken neden bizlerin dünyanın genel anlamda iyi olduğunu ve içinde yaşadığımız için mutlu ve minnettar olmamız gerektiğini” düşündüğümüze dair ortaya çıkan çelişkiyi ifade eder. Nagasawa, doğaüstü bir varlıktan bahsetmemesi nedeniyle de bu paradoksun sadece teistleri değil aynı zamanda ateistleri de ilgilendiren bir sorun olduğunu iddia eder. Ayrıca Nagasawa’ya göre, ateistler bu görüşü tutarlı bir şekilde de savunamazlar. Çünkü ona göre, teistler, ateistlere göre daha avantajlı bir konuma sahiptirler. Teistler, ateistler gibi kendilerini sadece içinde bulunduğu ortamın fiziksel veya biyolojik alanıyla sınırlandırmazlar. Teistler, fiziksel dünyanın ötesinde var olan ve yarattıklarıyla etkileşim hâlinde olan bir Tanrı’ya inanırken, aynı zamanda onlar ölümden sonra da yaşamın devam ettiğine inanırlar. Yine Nagasawa, standart kötülük problemine karşın teistlerin bir çözüm önerisi olarak geliştirdikleri teodiseler (ruh-yapıcı teodise veya insanın bilişsel sınırlılığının Tanrı’nın evrende acı ve ıstırapa neden izin verebileceğini insanların tam olarak anlayamayacağını iddia eden şüphecî teizm vb.) aracılığıyla da sistematik kötülüğün varoluşsal problemini bertaraf etme konusunda teistleri daha avantajlı görür. Nagasawa, teistlerin aksine ateistlerin kendilerini sadece natüralist bir dünya ile sınırlandırmaları gerekçesiyle sorunu çözme konusunda onların teistlere göre daha dezavantajlı bir konumda olduklarını da iddia eder. Ben ise Nagasawa’nın iddiasının aksine, acı ve ıstırapın evrimsel sürecin bir parçası olması gerektiğinden hareketle, bir inanca sahip olsun veya olmasın varoluşa dair iyimserlik düşüncesinin herkesi ilgilendiren bir konu olduğunu sonuç bölümünde çeşitli örnekler üzerinden temellendirmeye çalışacağım. Ayrıca, bir ateist için asıl dezavantajı yaratan şeyin, bir iyimserlik düşüncesine sahip olmasının değil aksine savunmakta olduğu iyimserliğin kaynağının tutarlı bir şekilde açıklanıp açıklanamadığı noktasında aranması gerektiğini savunacağım. Çalışma, dört bölüm üzerine inşa edilmiştir. Öncelikle, sistematik kötülük probleminin kavramsal çerçevesi çizilmiş ve kavramın geleneksel teizm ile çelişki yarattığı iddia edilen yönlerine ilişkin eleştirilere yer verilmiştir. Sonra,

varoluşsal iyimserlik düşüncesi tanımlanmış ve bu düşüncenin hem ateistler hem de teistler için fark yaratan yönleri üzerine bilgiler sunulmuştur. Daha sonra, sistematik kötülüğün varoluşsal sorunun ateistler ve teistler için ne tür bir probleme neden olduğunun ayırımına yer verilmiştir. Son bölümde ise, Nagasawa'nın yeni bir kötülük formu olarak ortaya koymuş olduğu argümanının ateistleri nasıl/neden dezavantajlı bir konuma indirgemekte olduğuna dair Nagasawa'nın iddialarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Yujin Nagasawa, Teizm, Doğal Seçilim, Kötülük Problemi, Acı ve İstirap, Varoluşsal İyimserlik Düşüncesi.

Kaynakça

Adams, Robert Merrehew. "Must God Create the Best?", *The Philosophical Review*, 3(81), 324.

Aydın, Prof. Dr. Mehmet S. *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.

Burns, Elizabeth. *Din Felsefesi Nedir*, çev. Mehmet Ata Az, Ankara: Episteme Yayınları, 2021.

Darwin, Charles. *Türlerin Kökeni*, çev. Sevim Belli, Ankara: Onur Yayınları, 2009.

Dougherty, Trent. *The Problem of Animal Pain: A Theodicy For All Creatures Great and Small*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.

Hick, John. *Evil and the God Love*, New York: Oxford University Press, 1998.

Hume, David. "Dialogues Concerning Religion", *Dialogues Concerning Religion and Other Writings*, ed. Dorothy Coleman. Cambridge University Press, 2007, 1-89.

Inwagen, Peter Van. *God, Knowledge & Mystery: Essay in Philosophical Theology*, Ithaca: Cornell University Press, 1995.

Murray, Michael J. *Nature Red in Tooth and Claw: Theism and the Problem of Animal Suffering*, New York: Oxford University Press, 2008.

Nagasawa, Yujin. "The Problem of Evil for Atheists", *The Problem of Evil: Eight Views in Dialogue* (ed.) N. Trakakis, New York: Oxford University Press 2018, 151-163.

Nagasawa, Yujin. *The Problem of Evil for Atheists*, New York: Oxford University Press, 2024.

Plantinga, Alvin. "The Free Will Defence", *Philosophy of Religion*, ed. Steven M. Cahn, New York: Harper and Row, 1970.

Swinburne, Richard. *Faith and Reason*, Oxford: Clarendon Press, 1981.

Thompson, Janna. "The Apology Paradox", *Philosophical Quarterly*, Vol. 5, No. 201, 2003.

Wkystra, Stephan. "The Humean Obstacle to Evidential Arguments From Suffering: On Avoiding the Evils of Appearance", *International Journal for Philosophy of Religion*, 16, 1984, 73-93.

Yancey, Philip. *Acı Çekilirken Tanrı Nerede*, çev. Nur Nirven, İstanbul: Haberci, 2008.

Yılmaz, Aykut Alper. "Hayvanların Acıları Problemi", *Felsefe Dünyası*, 75/2, 2022, 214-237.

18. Oturum

Psikoloji

Oturum Başkanı: Zuhâl Ağılkaya Şahin

Salon 3

6 Aralık Cuma

09:00 – 10:30

Nisanur Akkaya Efe

Hümeze Sûresi Bağlamında Tüketim Çılgınlığıyla Başa Çıkmada Ölüm
Tefekkürünün Etkisi

Beyza Okumuş

Kadınların Başörtüsüne Yönelik Tutumlarının Değişmesinin Bağlanma ile
İlişkisi

Eda Nur Balkan

Genç Yetişkinlerde Dindar İnsan Algısı ve Spiritüel İyi Oluş Arasındaki İlişki

Asrın Nur Döner

Cinsiyete Göre Psikolojik Farklılıkların Analizi Üzerine Derleme Çalışması

Hümeze Sûresi Bağlamında Hedonik Tüketim Tutumlarıyla Başa Çıkmada Ölüm Tefekkürünün Etkisi

Nisanur Akkaya Efe

Din Psikolojisi Kocaeli Üniversitesi
nisanurakkaya425@gmail.com

Özet

İnsanın olduğu her yerde tüketim de vardır. Tüketimin aşırısına ve faydadan çok haz öncelikli tüketim yapılmasına hedonik tüketim yani tüketim çılgınlığı denir. Tüketim çılgınlığına sahip birey, zamanının çoğunu alışveriş fikriyle geçirmekte ve sürekli alışveriş yapma durumundadır. Maneviyat, insanın kutsalla olan her türlü ilişkisidir. Maneviyat ve tüketim çılgınlığı arasındaki ilişki araştırılmaya değer bir konudur. Ayet ve hadislerde dünya üzerinde sahip olduğumuz her türlü şeyin gelip geçici olduğu ve öldükten sonra hepsinin dünyada kalacağı vurgulanmıştır. Mal biriktirmenin kötü bir şey olduğunu ve mallarını biriktirip sayanların ahiretteki durumunun iyi olmadığını söyleyen Hümeze sûresi de bunlardan biridir. Ölüm anında insan hayatı son bulmaktadır ve insanın sahip olduğu tüm mal varlığı da geride kalmaktadır. Bu sebeple ölüm tefekkürü psiko-eğitim uygulamasının tüketim çılgınlığına etkisi araştırmaya değer bir konu olarak ele alınmaktadır.

Ölüm tanımları zaman zaman farklılaşsa da genel olarak dünya hayatının son bulması şeklinde tanımlanmıştır. Kelime manasına bakıldığında ölüm, insan hayatının son bulması ve ahirete yolculuk (Güncel Türkçe Sözlük, 2022) gibi anlamlara gelir.

Ölüm tefekkürü psiko-eğitim uygulaması Ahmet Canan Karakaş tarafından geliştirilen İç Huzur modelinden uyarlanmış yapılandırılmış bir ölüm tefekkürüdür (Karakaş, 2021, s.111-132). Temel olarak bazı istasyonlara ayrılır. Bu istasyonlar: Can verme anı, kabir sorgusu, mahşerde yüzleşme ve cennetteki mükemmel kendinden, dünyadaki sorunlu kendisine tavsiyeler olmak üzere dört aşamadan oluşur. Bu araştırmada ölüm tefekkürü basamakları tüketim çılgınlığı bağlamında uyarlanmıştır. Yapılandırılmış ölüm tefekkürü basamaklarında sahip olunan hedonik eşyaların, bireyin huzurlu bir ölümüne katkısı olup olmayacağı sorgulanır. Uygulama ile ölmekte olan kendisine bakılarak bu hedonik alışveriş tutumunu tetikleyen ana tema ve temanın zamanı bulunmaya çalışılır ve anlamsızlaştırılır.

Hayata anlam katan, ölümün olmasıdır, tıpkı iyiliklerin kötülüğün var olmasından dolayı kıymetli olması gibi her verilen nimette zıddıyla değerli olmuştur. Hayatın kıymetinin bilinebilmesi için ölümü hatırlamak ve düşünmek, yaşanan anın verimli ve bereketli geçirilmesini sağlar. Peygamberimiz, müminlerin en akıllısının, ölümü en çok hatırlayanları ve ölümden sonraki hayat için en güzel şekilde hazırlananların olduğunu söylemiştir.[1]

Ölümü insanın tamamlanması ve kemale ermesi olarak gören İbn Sina, ölmekten kaygı duyan kişinin aslında tamamlanmaktan korktuğunu ve bu korkunun sebebi olarak da yeterli bilgi ve farkındalık düzeyinde olmamaktan kaynaklandığını ileri sürer. Kendini olgunlaştırmak isteyen kişi, farkındalık

düzeyine çıkabilmeyi ölümü kavrayışla sağlayabilir (Özcan, 2023, s.66). Ölüm tefekkürüne yakın bir ölüm eğitimi sunan İbn Sina, iradi ölüm olarak da isimlendirilen ölüm eğitiminin kişiyi farkındalık düzeyine çıkartacağını söyler.

Ölüm tefekkürü kişinin yaşadığı olumsuz durumların tedavisinde kullanılabilecek bir uygulamadır. Bireyin şu an dünya üzerindeki haliyle ölüm anını yaşaması zihninde canlandırılır. Ölüm anı, kabir ve sorgu merhalelerini bireyin düşünmesi sağlanır ve uygulama esnasında sorunlu olan kendisiyle ölüm döşeginde olan kendisi konuşturulur. Böylelikle kişiye ölüm anından sonra hiçbir şeyin kıymetli olmadığı, var olan hayatının bu olumsuz durumlarla kötü geçmesinin ne kadar acı olduğu fark ettirilmeye çalışılır. Uygulama sonrasında kişilerin hayatlarına daha sıkı sıkıya bağlanarak sorunlarına karşı daha güçlü durarak mantıklı bakabilmesi beklenir.

Tüketimi genel anlamda, insanların hayatı boyunca psikolojik, fizyolojik, kültürel ya da toplumsal açıdan var olan sınırsız ihtiyaçlarını belirli bir ücret ya da bedel karşılığında gidermek amacıyla mal ve hizmet alımı olarak tanımlayabiliriz (Büyükkaya, 2020: 3).

Tüketim kavramının tanımı yapılırken özellikle ihtiyaç kavramından yararlanılır. Tüketimin amacı genel olarak, ihtiyaç olan bir eksikliğin giderilmesi, tatmin edilmesidir. Tüketim, yemek, içmek gibi insanın yaşaması için gerekli olan temel (birincil) ihtiyaçların giderilmesinden, herhangi bir istek, arzu veya tutkunun tatmini için gösterilen davranışlara kadar uzanabilir. Ayrıca tüketim, toplumların benimsedikleri sosyal ve kültürel değerlerle şekillenen ve zamanın şartlarına göre değişen, dönüşen toplumsal bir olgudur (Okur, 2020: 35).

Hedonik tüketim ve Tüketim Çılgınlığı kavramlarını açıklamak için öncelikle Hedonizm kavramını açıklamak gerekmektedir. Hedonizm, “Hazzın mutlak anlamda iyi olduğunu, insan eylemlerinin nihai anlamda haz sağlayacak bir biçimde planlanması gerektiğini, sürekli haz verene yönelmenin en uygun davranış biçimi olduğunu savunan felsefi görüş” (Wikipedia, 2024) olarak tanımlanmaktadır.

Hedonizmde temel düşünce, yaşamın ana amacının ve en üstün iyiliğin haz olmasıdır; Hedonik tüketim de bu temel amacı kendine ilke edinen tüketim biçimidir (Odabaşı, 2006, s.107-108). Tüketim çılgınlığı ve hedonik tüketim, bireylerin fayda ve ihtiyaçtan ziyade haz odaklı alışveriş yaptıkları, maddi manevi imkanlarını gereksiz yere tükettikleri, aynı zamanda zihinlerinde hep alışveriş düşüncesi var olan kişiler için isimlendirilen bir kavramdır. Dolayısıyla tüketim çılgını olan bir insan, maddi kaynaklarını tasarruflu kullanmamakta ve sürekli alışveriş yapmaktadır (Meç, 2012: 35).

Hızla gelişen teknoloji çağında özellikle sosyal medya ve reklamlar aracılığıyla insanlar sürekli tüketime yönlendirilmektedir. Aynı zamanda reklamlar vasıtasıyla insanda, ihtiyacı olmadığı halde o nesneye ihtiyaç duyduğu hissi oluşturularak alışveriş teşvik edilmektedir. Böylelikle insan normalden daha fazla alışverişe ve tüketime yönelmektedir. Bir davranışın aşırı yapılması ve davranışın fazlaca tekrarı da psikolojik bir problem olmakla beraber tüketimin aşırısı da birey için bir psikolojik problemdir. Sürekli alışveriş düşüncesi ile meşguliyet ve aşırı tüketime, tüketim çılgınlığı denir. Tüketim çılgınlığı bireyin hayatını hem maddi hem manevi anlamda zorlaştırmaktadır.

İslam dini bireyin dünya hayatı üzerinde hem sosyal hayatında hem de ibadet hayatında itidalli yani orta yollu olmasını tavsiye etmektedir. Her davranışın aşırısı kınanırken tüketimin aşırısı da kınanmaktadır. Bu bağlamda mal biriktirmenin bireye bir faydasının olmadığını hatırlatan Hümeze sûresinde bu hal kınanmaktadır.

Araştırmamızda bireyin maddi manevi hayatını zorlaştıran tüketim çılgınlığı problemine ölüm tefekkürü uygulamasıyla çözüm sunulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ölüm düşüncesiyle hayatını zenginleştiren ve bereketlendiren bireyin tüketim çılgınlığı sorunundan da sıyrılarak hayatında aşırı tüketimi ve alışverişi azaltması beklenmektedir. Nitekim yapılan çalışma ölüm tefekkürü uygulamasından sonra bireylerin tüketim çılgınlıklarının azaldığını göstermiştir.

Konuyla ilgili literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde hedonik tüketim tutumlarının nedenleri ve demografik özelliklerle ilişkisi üzerine çalışmaların yoğunlaştığı görülmüştür. Ancak hedonik tüketim ve maneviyat, dindarlık ilişkisi bağlamında sınırlı sayıda araştırma mevcuttur. Tüketim çılgınlığıyla başa çıkma ve ölüm tefekkürünün etkisi konusunda ise literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bundan dolayı hedonik tüketim tutumları ve ölüm tefekkürü psiko-eğitim uygulamasının etkisi incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı Ölüm Tefekkürü Uygulaması psiko-eğitim programının, Tüketim Çılgınlığı üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Ana amaç doğrultusunda Tüketim puanı yüksek olan bireylerin Ölüm tefekkürü uygulaması karşısında tüketim puanlarının nasıl farklılık gösterdiğinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Amacı gerçekleştirmek için öncelikle konunun kavramsal çerçevesi çizilmiş ve literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ölçeklerle elde edilen veriler SPSS programıyla analiz edilerek bulgular ve yorumlar tamamlanmıştır.

Bu çalışma 2022-2023 yılında Türkiye’de yaşayan 422 bireyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan kişilerin tüketim puanları ve maneviyatları ölçülmüştür. Tüketim puanı yüksek çıkan 20 kişilik deney grubuyla 21 defa Ölüm tefekkürü psiko-eğitim uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ölüm tefekkürü uygulaması sonrası, aynı ölçümler kontrol grubuyla kontrol edilmiştir. Ölçümler için “Hedonik Tüketim Ölçeği” ve “Maneviyat Ölçeği” kullanılmıştır. Tüketim puanı yüksek çıkan 20 katılımcıya uygulama sonrası 6 soruluk mülakat uygulanmıştır.

Araştırma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, problemin durumu, araştırmanın amacı ve önemi, varsayımlar, sınırlılıklar, araştırmanın yöntemi ve araştırma değişkenlerinin tanımlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde Hümeze suresinden, ölüm ile ölümün duygu ve davranışlar üzerine etkisinden ve son olarak tüketim ve tüketim çılgınlığından bahsedilmektedir. Üçüncü bölüm araştırmanın sonucunda elde edilen bulgulardan oluşmaktadır. Dördüncü bölümde ise sonuç ve öneriler yer almaktadır.

Hümeze sûresinin çalışmaya alınma sebebi, surede bahsedilen mal biriktirerek ebedileşme düşüncesinin, Ölüm tefekkürü psiko-eğitim uygulamasının tüketim çılgınlığına uyarlanmasına uyumlu olmasından dolayıdır. Böylelikle uygulamanın Kur’an’dan ayetlerle zenginleştirilmesinin etkili olacağı düşünülmüştür.

Çalışmanın sonunda kısaca şu sonuçlara ulaşılmıştır: Ölüm tefekkürü psiko-eğitim programı, tüketim tutumlarını, alışveriş yapma sıklığını, gerçek hayattaki sorunları unutmak ve iyi hissedilmeyen durumlarda iyi hissetmek amacıyla internetten alışverişe başvurmayı kontrol altına almada ve azaltmada etkilidir. Tüketim çılgınlığı olarak isimlendirilen ve literatürde daha çok hedonik tüketim tutumları olarak adlandırılan aşırı ve hazzı tüketimi kontrol altına alma ve azaltmada yaptığımız çalışma sonucunda ölüm tefekkürü psiko-eğitim programının etkili ve faydalı olduğu görülmüştür.

[1] İbn Mâce, Zühd 3; Ayrıca bkz. Nesâî, Cenâiz 3; Tirmizî, Zühd, 4.

Anahtar Kelimeler: Tüketim Çılgınlığı, Ölüm Tefekkürü, Hedonik Tüketim, Hümeze, Ölüm

Kaynakça

Büyükkaya, Nuray Çelik (2020). Hedonik Tüketim ve Faydacı Tüketim Eğilimleri Bağlamında İnternet Üzerinden Yapılan Alışverişler: İstanbul'daki Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güncel Türkçe Sözlük. (2022, 12 Ağustos). <http://sozluk.gov.tr/>

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid (2000). Sünen-i İbn Mace. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Karakaş, Ahmet Canan (2021). “Manevi Danışmanlıkta İç Huzur Modelinin Obsesif Kompulsif Bozukluğa Etkisi (Vaka Örneği)”. Şu kitapta: Ed Nevzat Gencer & Muammer Cengil. Birey, Toplum ve Din. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 111-132.

Odabaşı, Yavuz (2006). Tüketim Kültürü Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Okur, Hatice Duran (2020). Modern Tüketim Biçimleri: Tüketicinin Boyutları ve Sanal Tüketim. Doktora tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Özcan, Gökhan (2023). Dört Duygu Erken Dönem İslam Geleneğinde Hüzün, Ölüm Kaygısı, Mutluluk, Korku Terapi Merkezli Bir Bakış. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Wikipedia. (2024, 10 Mart). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hedonizm>

Kadınların Başörtüsüne Yönelik Tutumlarının Değişmesinin Bağlanma ile İlişkisi

Beyza Okumuş

Din Psikolojisi Bursa Uludağ Üniversitesi
ozudogrubeyza@gmail.com

Özet

İnsanlar doğdukları zaman bir diğerinin bakım vermesine muhtaçtırlar. Doğan bebeğin ihtiyaçları çoğunlukla anne bazen de bir diğer yakın bakım veren tarafından karşılanır. Bu durumda bebek ilk andan itibaren kendisine bakım verenlerle bağlar kurmaya başlar. John Bowlby tarafından geliştirilen Bağlanma Teorisi'ne göre insan hayatının en başında oluşan bu bağların ne şekilde oluştuğu insanın zamanla diğerleri ile kurduğu bağların niteliğine de etki eder. Bebek bakım verenin tavrına göre içsel şemalar geliştirir ve zamanla diğer insanlarla kurduğu ilişkilerde bu şemalara göre kendi davranışını belirler. Bu teori Mary Ainsworth tarafından geliştirilip detaylandırılmış, bağlanma figürüyle kurulan bağın sürdürülmesinin, bağlanma figürünün güvenli bir sığınak olarak içselleştirilmesinin, keşifte bulunduktan sonra dönüp gelenebilen bir liman olarak görülmesinin ve ayrıldıklarında kaygı duyulmasının bağlanmanın niteliğini belirleyen ölçütler olduğunu ifade etmiştir. Lee Kirkpatrick ise bağlanma teorisinin diğer insanlarla olan ilişkileri açıklama kullanıldığı gibi bireyin Tanrı ile kurduğu ilişkiyi açıklamada da kullanılabileceğini ifade etmiştir. Ona göre bağlanma tarzıyla dini inanç, teslimiyet, bağlılık, Tanrı imgesi, din değiştirme tecrübesi ve dil ucu konuşma arasında ilişkiler tespit edilmiştir.

Tıpkı çocukların kendilerinden daha güçlü ve akıllı olan bağlanma figürleri (veya bakımveren) ile olan ilişkilerinde yaptıkları gibi bazı inananlar Tanrı'yla yakınlık kurmak ve sürdürmek için çabalarlar (örneğin dua ederken), gerildiklerinde bir rahatlama kaynağı olarak Tanrı'ya yönelirler. Tanrı'yı, keşif için çıktıklarında dönecekleri güvenli bir liman olarak görürler. Daha önceden hissettikleri Tanrı ile bir olma hissinden uzaklaştıklarında yüksek bir acı tecrübe ederler. Başka bir deyişle tanrı ile olan ilişkinin algılanışı bazı inananlar için güvenlik hissini önemli bir kaynağıdır. Tanrı, ihtiyaç hissedildiğinde çocuklarının yanında olan, onların güvenliğini sağlayan koruyucu ve şefkatli bir anne gibi düşünülür. İnsanlardan daha üstün bir bağlanma figürüdür.

Bağlanma teorisi, aileleriyle güvenli bir bağlanma gerçekleştirememiş çocukların başka yerlerde, başka figürlerle bu bağlanmayı geliştirmiş olup olmadığının araştırılmasını önerir. Bireylerin birincil bağlanmalarının güvenli veya güvensiz olmasının onların dinî gelişimlerinde ve özellikle de Tanrı ile ilişki algılarında da önemli etkilerinin olacağı iddia edilmiştir. Nitekim yapılan araştırmalar bu iddiaları desteklemiş ve bağlanma ve dindarlık arasında iki farklı gelişimsel yol olduğunu ortaya koymuştur. Birincisi, telafi etme yöntemidir. Birey bu yolla duyarsız bakımveren ve güvensiz bağlanmanın verdiği sıkıntıyı Tanrı ile telafi etmeye çalışabilir. Bu şekilde bir birincil bağlanma tecrübesi olan kişilerde, yaşadıkları stresi düzenleme ihtiyaçlarına göre Tanrı ile artan ve azalan ilişkiler kurabilirler. Bu tür

kişilerde hem kaygı dönemlerinde ani din değiştirmelerin sıkça görüldüğü hem de örneğin yeni ve samimi insan ilişkileri kurdukları, kaygının daha az olduğu dönemlerde dindarlık düzeylerinin azaldığı görülmüştür. “Uyma yöntemi” diyebileceğimiz ikinci yöntem ise duyarlı ve dindar bakımverenler aracılığıyla dinin tecrübe edilmesidir. Bu hipoteze göre ebeveynleri ile güvenli bağlanma ilişkisi geliştiren kişilerin ebeveynleri dindar olduğu sürece dindar olmaları beklenir. Çünkü bu durumda bireylerin kendilikleri, ebeveynleri ve Tanrı hakkındaki içsel modellerini Tanrı algılarına genellemeleri beklenir. Aynı şekilde güvenli romantik bağlanma da Tanrı ile güvenli bağlanma ile ilişkilidir. Bu durumda Tanrı sıcak, güvenilir ve duyarlı bir bakımveren olarak algılanır.²²⁴

Son birkaç yıldır başörtüsü takmayı bırakan kadınların sosyal medya üzerinden bunu ilan etmeleri veya bu şekilde görünür hale gelmeleriyle beraber kadınların başörtüsüne yönelik tutum değiştirmeleri ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Bunun politik bir benlik sunumu mu, bir özgürleşme mücadelesi mi yoksa topluma yayılmış sekülerleşmenin bir görünümü mü olduğu gibi soruları tartışılmıştır. Başörtüsünü çıkaran kadınlarla yapılan çalışmalar incelendiğinde bu sürecin tek bir nedenle açıklanamayacağı pek çok sosyal-psikolojik değişkenin etkili olduğu görülmüştür. Bu değişkenlerden birinin de bireylerin bağlanma şekilleri olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubuna sorulacak sorular önceden hazırlanmış ancak bu sorular metinde olduğu şekliyle değil görüşme esnasında katılımcıların oluşturduğu akışı bozmadan sohbet havasında sorulmuştur. Görüşmelerin 3 tanesi yüz yüze bir tanesi ise çevrimiçi olarak yapılmıştır. Başörtüsünü çıkaran, 18 yaşından büyük 4 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu kişiler, kendilerine başörtüsünü çıkarma süreçleri sorulduğunda ağırlıklı olarak aile ilişkilerinden bahsetmişlerdir. Anlatıları incelenerek başörtüsünü çıkarma süreçlerinde bağlanma ilişkilerinin etkin olup olmadığına dair fikir edinilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma keşifsel bir çalışmadır.

Katılımcıların din ile ilişkili olmayan konularda aileleri ile büyük çatışmalar yaşadıkları süreçlerde ailelerinin kendilerine karşı duydukları sevginin koşullu olduğunu dair bir inanç geliştirmelerinin, kendilerinin ancak doğruları seçtiklerinde ailelerinin onları sevdiği ancak hata yaptıklarında veya aile ile zıtlastıklarında sevilmediklerine dair şüphelerinin, aileye duyulan çeşitli kırgınlıkların ve netice aileleri ile kopan bağlarının onları dini inançlarına dair de şüpheyne sevk ettiği ve aynı anda tanrı ile kurdukları bağların da zedelendiği görülmüştür.

Katılımcılar başörtüsünü çıkarmalarının tek nedeninin bu olmadığını ancak tutum değişimi sürecinde yaşadıkları en baskın duyguların bu konularda yoğunlaştığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların anlatılarına bakıldığında ardeşler arası ilişkilerin, değersizlik duygularının, mahrumiyet yaşantılarının da önce aile sonra tanrı ile kurulan bağları zedelediği görülmektedir. Kadınlar aile içerisinde takir edilmedikleri, erkek çocuklar ile eşit muamele görmedikleri, adaletsizliğe uğradıkları, din adına maddi imkanlar yeterli iken mahrumiyet yaşadıkları ve hata yaptıklarında aile içerisinde çok büyük tepkiler aldıklarından bahsetmişlerdir. Kadınların yaşantıları, eğitimler ve yaşları birbirlerinden farklı olduğu halde anlatılarında ön plana çıkan bu temalar dikkat çekicidir. Bireylerin dini tutumlarındaki değişim süreçlerini açıklamada bağlanma teorsinin ilkelerinin kullanılabileceğini göstermektedir. Aile ile olan bağlarının zedelenmesinin dine ve tanrıya duydukları inancı sarsması bağlanma ve din konusunda

yapılan çalışmaların bulgularıyla uyumludur. Aynı zamanda bu bulgu bize özelde başörtüsünü çıkarma davranışını genelde ise dini tutum değişimi sürecini anlamamız noktasında önemli bir açıklama sunmaktadır.

Bu çalışma, bağlanma kuramının tanrı ile olan ilişkileri açıkladığı iddiasını destekler nitelikte bulgulara ulaşmıştır. Bu haliyle teorinin din psikolojisinde dini tutum ve davranış değişikliklerini açıklayabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Başörtüsünü çıkarma davranışının yalnızca politik bir tercih veya özgürleşme hareketi gibi sunulamayacağını, daha derin bireysel ve sosyal yönlerinin de olduğunu göstermektedir. Aile ile kurulan bağların niteliğinin tanrı ile de kurulan bağların niteliğin belirlediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar teorinin diğer dini tutumların değişiminde de etkin bir şekilde kullanılabileceğine dair ümit vermektedir.

Anahtar Kelimeler: DİN Psikolojisi, Tutum değişimi, bağlanma teorisi, başörtüsü

Kaynakça

Apaydın, Halil. Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü. İstanbul: Bilim Kent Yayınları, 2016.

Aronson, Elliot vd. Sosyal Psikoloji. çev. Okan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2012.

Aronson, Elliot. “The Theory of Cognitive Dissonance: A Current Perspective”. Advances in Experimental Social Psychology. Academic Press, ts.

Bowlby, John. Bağlanma. çev. Tuğrul Veli Soylu. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Bowlby, John. Ayrılma. çev. Müge Günay. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Bowlby, John. Kaybetme. çev. Nur Nirven, Nüket Diner. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Kirkpatrick, L. A., & Shaver, P. R. (1992). An attachment-theoretical approach to romantic love and religious belief. Personality and Social Psychology Bulletin, 18(3), 266–275.

Hayta, Akif. Allah’a Bağlanmak: Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi. İstanbul: Onto Yayıncılık, 1. Basım, 2017.

Genç Yetişkinlerde Dindar İnsan Algısı ve Spiritüel İyi Oluş Arasındaki İlişki

Eda Nur Balkan

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Yüksek Lisans Programı İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
edanur2208@gmail.com

Özet

Bu çalışmada genç yetişkin bireylerin dindarlık algılarının spiritüel iyi oluşlarına etkisini incelemek amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak nicel araştırma yöntemlerinden korelasyonel araştırma modeli uygulanmıştır. Çalışmada verilerin toplanması amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Üç Faktörlü Spiritüel İyi Oluş Ölçeği (SİÖÖ) ve Dindar İnsan Algısı Ölçeği (DİAÖ) kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Türkiye’de yaşayan 18-40 yaş arası 303 kadın ve 87 erkek olmak üzere 390 bireyden oluşmaktadır. Nicel değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde, genç yetişkinlerin spiritüel iyi oluşları ve dindar insan algıları arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen veriler ilgili literatür çerçevesinde yorumlanmıştır.

Giriş

Genç yetişkinlik ergenlikten yetişkinliğe geçiş dönemini ve ilk yetişkinlik yıllarını içine alan bir terimdir. Yetişkinlik ölçütleri olarak ekonomik bağımsızlık ve eylemlerinin sonuçlarının sorumluluğunu üstlenmek kabul edilmektedir (Santrock, 2014). Arnett (2006), genç yetişkinlik özellikleri için beş ana husus sıralamıştır. Bunlar; “kimlik arayışı”, “kararsızlık”, “öze dönüklük”, “kararsız duygular” ve “bireylerin yaşamlarını değiştirme fırsatını yakalayabildikleri olasılıklar dönemi”dir. Bu dönem özellikleri doğal olarak bireyin psiko-sosyal gelişimini de etkilemektedir.

Maneviyat, 1900’lü yılların bitimine gelinen süreçte, literatürde din ve dindarlık kavramlarıyla eş anlamlı kullanılmaktayken, XXI. Yüzyılın ilk yıllarından itibaren bağlamı değişmiş ve yeniden tanımlanmaya başlanmıştır (Düzgüner, 2013). Son yıllarda maneviyata olan alakanın artış göstermesi, din ve maneviyat gibi terimlerin manasının belirlenmesinde ihtilaflara da neden olmuştur. Maneviyat ve din, doğası gereği çok boyutlu ve karmaşık kavramlardır. Tek bir tanımlamanın yapılması sınırlı bir bakış açısını yansıtacaktır. Bu yüzden de tanımlamaya yönelik çalışmalar genellikle çok dar bir alanı kapsamış ve çoğunlukla ayırt edici özelliklerinin kaybolmasına neden olmuştur (Hill vd., 2000, s. 52). Doğan (2004 s. 36), maneviyatı; “Tanrı inancını, bireyin kendini evrenin bir parçası olarak görmesini ve onunla bütünleşmesini, diğer bir deyişle bireyin iç dünyasını kapsamaktadır” ifadeleri ile tanımlamıştır. Spiritüel iyi oluş ise, “İnsanın var oluşundaki anlam ve amaçları aramaya istekli olması, her şeyi sorgulaması, kolayca açıklanıp anlaşılamayan soyut şeyleri idrak etmesi” şeklinde tanımlanmıştır (Opatz, 1986). Ellison’a (1983) göre çoğunlukla, öznel iyi oluşla ilgilenen araştırmacılar bile, insanın iyi oluş düzeyinin manevi boyutunu göz ardı etmişlerdir.

Dindarlıkta tıpkı maneviyat gibi tanımlanması zor bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bakış açısına bağlı olarak çeşitli dindarlık tanımlamaları yapmak mümkündür. Bu farklı tanımlamalara örnek verecek olursak; içeriden-dışarıdan, teolojik sosyolojik ve psikolojik şeklinde sıralanabilir. Kişinin dindar olması, onun çoğunlukla dini içselleştirdiği; dinî emir, tavsiye ve yasakları uyduğu manasına gelmektedir. Ayrıca dindarlık çeşitli faktörlerden etkilenmekte ve öznel bir tecrübe olarak karşımıza çıkmaktadır (Kurt, 2009).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, genç yetişkin bireylerin dindar insan algıları ve spiritüel iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Ayrıca çalışmada genç yetişkinlerde çeşitli demografik özelliklerin (cinsiyet, yaş, sosyoekonomik durum, eğitim düzeyi, medeni hal, kendini tanımlama şekli) dindar insan algısı ve spiritüel iyi oluş düzeyleri üzerinde etkilerinin olup olmadığının tespiti de amaçlanmıştır.

Yöntem

Türkiye’de yaşayan genç yetişkin bireylerin dindarlık algıları ile spiritüel iyi oluşları arasındaki ilişkiyi incelemek üzere yapılmış olan bu nicel çalışma korelasyonel araştırma modelindedir. Araştırmanın evrenini Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yaşayan 18-40 yaş aralığındaki genç yetişkin bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya 390 genç yetişkin birey katılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler Kişisel Bilgi Formu, Dindar İnsan Algısı Ölçeği ve Spiritüel İyi Oluş Ölçeği aracılığıyla toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmaya toplamda 406 kişi katılmıştır. Veriler analiz edilmeden önce tüm değişkenler kayıp veriler açısından değerlendirildiğinde uç değerlere sahip veriler çalışmadan çıkarılmıştır. Ölçülere uygun olmayan 16 veri analizden çıkarılarak 390 kişiye ait veri ile çalışmaya devam edilmiştir. Analizler SPSS 25.0 programı ile yapılmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi %5 olarak belirlenmiştir. Tanımlayıcı istatistikler olarak sayı, yüzde, ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler kullanılmıştır. Normal dağılım varsayımının kontrolünde çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1 ile +1 arasında olmasına dikkat edilmiş ve histogram grafikleri incelenmiştir. İki bağımsız grubun ortalamalarının karşılaştırılmasında, normal dağılım varsayımı sağlandığı takdirde bağımsız örneklem t-testi; normal dağılım sağlanamadığında Mann Whitney U testi kullanılmıştır. En az 3 bağımsız grubun ortalamalarının karşılaştırılmasında, normal dağılım varsayımı sağlandığı takdirde tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmış; normal dağılım sağlanamadığında Kruskal Wallis H testi uygulanmıştır. Nicel değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon analizleri

yapılmıştır. Normal dağılım varsayımının sağlanamaması nedeniyle Spearman korelasyon analizi uygulanmıştır.

Bulgular

Bu araştırmada yapılan analizler sonucunda, genç yetişkin bireylerin manevi iyi oluş düzeyleri ile dindar insan algıları arasında anlamlı düzeyde bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmektedir. Cinsiyete göre karşılaştırıldığında, kadınların erkeklere göre spiritüel iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Yaş gruplarına göre bulgular incelendiğinde, 36-40 yaş grubundaki katılımcıların 18-24 yaş grubundaki katılımcılara göre doğayla ve çevreyle olan uyumlarının daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Dindar İnsan Algısı ölçeğinin alt boyut puanları cinsiyete ve yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Medeni duruma göre alt boyutları incelendiğinde, Spiritüel İyi Oluş ölçeğine göre, evli katılımcılara oranla bekarların ilahi bir güce olan bağlılıklarının (aşkınlık) ve doğayla uyum alt boyut puanlarının daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Anomi alt boyutunda ise bekar katılımcıların evli katılımcılara göre daha yüksek düzeyde anlamlı bir farklılık gösterdiği bulgulanmıştır. Dindar İnsan Algısı Ölçeği puanları entelektüel ve münzevi dindarlar alt boyutlarında medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermezken, sosyal alt boyut puanlarında medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Buna göre evli katılımcıların sosyal alt boyut puanı bekar katılımcılardan yüksek bulunmuştur.

Sonuç

Bu araştırmada genç yetişkin bireylerde Spiritüel İyi Oluş ve Dindar İnsan Algısı arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Bu değişkenlerin çeşitli demografik özelliklere göre (cinsiyet, yaş grupları, medeni durum gibi) anlamlı bir fark gösterip göstermediği incelenmiş sonuçlar ilgili literatür çerçevesinde ele alınarak karşılaştırılmıştır. Çalışmaya katılan bireylerin %48.7'si kendini hem dindar hem manevi olarak tanımlamaktadır. Katılımcıların %30.5'i kendini sadece manevi olarak tanımlarken, %6.7'si kendini sadece dindar olarak tanımlamış, son olarak %14.1'i kendini ne dindar ne de manevi olarak tanımlamaktadır. Araştırmadan elde edilen bulgular ölçeklerin alt boyutları açısından değerlendirildiğinde şöyle özetlenebilir:

Bulguların vermiş olduğu bilgilerden elde ettiğimiz sonuca göre spiritüel iyi oluş ve maneviyat arasında anlamlı düzeyde bir ilişki söz konusudur. Araştırma, genç yetişkinler arasında dindar insan algısının güçlü bir göstergesi olarak daha yüksek spiritüel iyi oluş düzeylerinin varlığını ortaya koymuştur. Spiritüel iyi oluş düzeyi arttıkça, bireylerin dindar insanları daha olumlu ve saygın gördükleri düşünülmektedir. Çalışma, genç yetişkinler arasında spiritüel iyi oluş ve dindar insan algısının kültürel ve sosyal dinamiklerle nasıl etkilendiğini anlamak için önemli bir adım atmıştır. Toplum içindeki değişen normatif dinamiklerin, bireylerin spiritüel iyi oluş ve dindar insan algısını nasıl şekillendirdiğini göstermiştir.

Öneriler

- Genç yetişkinler arasında spiritüel iyi oluşun ve dindar insan algısının olumlu yönde desteklenmesi için eğitim programları geliştirilebilir. Bu programlar, spiritüel gelişimi destekler ve dindar insan algısının olumlu yönde dönüşmesine katkı sağlayabilir.
- Toplumda dindarlık ve spiritüel iyi oluş kavramlarının doğru anlaşılması için bilinçlendirme çalışmaları düzenlenebilir. Bu kampanyalar, gençler arasında olumlu tutumların ve saygının artmasına yardımcı olabilir.
- Çalışmadan elde edilen veriler göz önüne alındığında dindar insan algısını daha iyi anlamak ve toplumun bireysel farklılıklarının anlaşılması adına nitel araştırmaların yapılması ve nicel araştırmaların çeşitlendirilmesi önerilmektedir. Araştırma konusunun her birey için farklı bulgular elde edilebilecek nitelikte olması ve nicel veri toplama yönteminin bu öznel farklılıkları yeterince ortaya koyamamasından kaynaklı karma araştırmaların yapılmasının faydalı olacağı öngörülmektedir.
- Çalışma belirli bir yaş aralığı hakkında bilgi vermektedir. Farklı yaş grupları açısından doğru değerlendirilmelerin yapılabilmesi için yaş aralığı genişletilmiş farklı çalışmaların yapılması önerilmektedir.
- Bu çalışmanın bulguları üzerine, spiritüel iyi oluş ve dindar insan algısı arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine inceleyecek ileri araştırmalar teşvik edilmelidir. Özellikle farklı kültürel ve sosyal bağlamlarda yapılan çalışmalar, genellemeler yapmamızı sağlayacak önemli veriler sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Genç Yetişkinlik, Maneviyat, Manevi İyi Oluş, Dindarlık, Dindar İnsan Algısı

Kaynakça

Santrock, J. W. (2014). Yaşam Boyu Gelişim (G. Yüksel, Ed.; 13. bs). Nobel.

Arnett, J. J. (2006). The Psychology of Emerging Adulthood: What Is Known, and What Remains to Be Known? *Emerging Adults in America: Coming of Age in the 21st Century*, 303-330.
<https://doi.org/10.1037/11381-013>

Düzgüner, S. (2013). Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi (Kan Bağışi Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma) [Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hill, P. C., Pargament, K. I., Hood, R. W., McCullough, Jr. M. E., Swyers, J. P., Larson, D. B., ve Zinnbauer, B. J. (2000). Conceptualizing Religion and Spirituality: Points of Commonality, Points of Departure. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 30(1), 51-77. <https://doi.org/10.1111/1468-5914.00119>

Doğan, T. (2004). Üniversite Öğrencilerinin İyilik Halinin İncelenmesi [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Opatz, J. P. (1986). Stevens Point: A Longstanding Program for Students at a Midwestern University. *American Journal of Health Promotion*, 1(1), 60-67. <https://doi.org/10.4278/0890-1171-1.1.60>

Ellison, C. W. (1983). Spiritual Well-Being: Conceptualization and Measurement. *Journal of Psychology and Theology*, 11(4), 330-338. <https://doi.org/10.1177/009164718301100406>

Kurt, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.

Cinsiyete Göre Psikolojik Farklılıkların Analizi zerine Derleme alışması

Asrın Nur Döner

Kadın ve Aile Araştırmaları Ondokuz Mayıs niversitesi
asrindnr@gmail.com

zet

Giriş

Cinsiyet kavramının tekabül ettiği anlam, bireyin kadın veya erkek olarak nitelendirilmesinde etkili olan genetik -fizyolojik- biyolojik özelliklerin bütününe karşılık gelmektedir. Bireyler arasındaki biyolojik farklılık cinsiyet olarak tanımlanmaktadır (Yapıcı, 2016: 23). Cinsiyetler arası ilk farklılık üreme bağlamında verilmiştir. Biyoloji kapsamında bakıldığında insanın iki farklı beden olarak dünyaya gelmesi söz konusudur. Eril veya dişil olarak dünyaya gelen insanın en temel zellini oluşturan cinsiyet, doğuştan gelen bir özellik olup bireyin bedensel ayrımını sağlayan doğal bir özelliktir (Bingöl, 2014: 108-109).

İnsanlar arasındaki farklılıkların araştırılması konusu Eflatun'a kadar dayanır. Eski filozoflardan modern zamanlara farklı düşünürlerin yazılarında insanlar arasındaki farklılıklar hakkında düzenlemeler ve çıkarımlara rastlarız. Bu düşünürlerin kişisel ya da toplumsal durumlara karşı ortaya koydukları çıkarımlar oldukça önemlidir. Mtefekkirlerin ortaya koyduğu çıkarımların yanında çevremizdeki insanlara bir bakışla baktığımızda bile bazı farklılıkların göze çarptığını fark ederiz. İnsanlar uzundur, kısadır, şışmandır, zayıftır, esmerdir,sarışındır vb. Bunlar anatomi ve uzuvlardaki bireysel farklılıklara bir örnektir. Günlük yaşamda insanların bu anatomik farklılıkların dışında, yzeyssel temasta da olsa psikolojik farklılıklarla karşılaşırız. Etkileşimde bulunduğumuz insanlar arasında farklılıkları barındıran birçok özellik mevcuttur; temkinli, dikkatsiz, akıllı, becerikli, beceriksiz, inatçı, uyumlu- uyumsuz, hevesli- hevesiz gibi. Bunlar, psikolojik açıdan bireysel farklılıkların örnekleridir. Buna ek olarak günlük temaslarımızdaki ilişkilerimizde karşılaştığımız kişilerde hemen her zaman psikolojik farklılıklarla ilgili yargılarda bulunuruz; a zekidir, b aptaldır, c beceriklidir, dikkati dağıktır deriz. Bunlar varsayımdır, doğru ya da yanlış, insanlar hakkında yapmış olduğumuz bu çıkarımlar kuşkusuz önemlidir (nal, 1973).

Cinsiyetler arasındaki psikolojik farklılıklar Eflatun'dan, Darwin'e birçok düşünür tarafından ele alınmış ve ortaya konulmaya çalışılmış, günümüzde de merak konusu olarak ele alınmaya devam etmektedir. Son yıllarda cinsiyet değişkenli birçok çalışma olduğu ancak bunları ele alan derleme çalışmasının olmadığını tespit edilmiş olup literatürde son 2019- 2024 yılları arasında yapılan cinsiyet değişkenli psikolojik farklılıkları derlemek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Yöntem

Araştırma Seçim Kriterleri

Bu çalışma cinsiyete göre psikolojik farklılıkları araştırma amacıyla 2019-2024 yılları arasında Türkiye’de yayınlanan çalışmaların sistematik incelemesini içermektedir. Konuyla ilgili geriye dönük tarama yapılmıştır. “UlakBim TR Dizin” veri tabanında “psikolojik farklılıklar” ve “cinsiyet farklılıkları” kelimeleri; Dergipark veritabanında “cinsiyet farklılıkları” ve “cinsiyet” kelimeleri, “psikoloji” dergilerinde; PROQUEST veri tabanında “psikolojide cinsiyet farklılıkları” kelimeleri “psychology”, “clinical psychology”, “social psychology”, “occupational psychology”, “behavioral psychology”, “womens studies”, “personality psychology”, “research methodology”, “educational psychology” ve “statistical analysis” konuları filtrelenerek alanyazın taraması yapılmıştır.

Hariç Tutma Kriterleri

Bu çalışmada, cinsiyete göre anlamlı farklılık olmaması, 2019-2024 yılları dışında kalan çalışmalar, çocuk ve ergenlerle yapılan çalışmalar, psikoloji temalı dergiler dışında kalanlar, tam metin olmayan çalışmalar, Türkiye dışında yapılmış çalışmalar ve geleneksel derleme çalışmaları hariç tutma kriterleri olarak belirlenmiş ve konu sınırlandırılmıştır.

Ulaşılabilen Araştırmalar

Çalışma kapsamında taranan veri tabanlarında evvela başlık, özet ve anahtar kavramlara bakılmış, konuyla alakalı olduğu düşünülen metinlerin tam hali okunmuştur. Kabul edilen tam metinlerin kaynakçalarında konuyla alakalı olduğu düşünülen ve aynı veri tabanında yer alan makaleler de eklenmiştir. Ulakbim TR Dizin veri tabanında 2019-2024 yılları arasında “psikolojik farklılıklar” taramasında 123 makaleye ulaşılmış, hariç tutma kriterleri üzerinden değerlendirildiğinde 7’ye makale kriterler dahilinde kalmış; yine Ulakbim TR Dizin veri tabanında “cinsiyet farklılıkları” taramasında 94 makaleye ulaşılmış ve hariç tutma kriterleri baz alındığında bu sayı 16’ya düşürülmüştür. Proquest veri tabanında “psikolojide cinsiyet farklılıkları” kelimesiyle yapılan taramada 169 makaleye ulaşılmış ve hariç tutma kriterleri doğrultusunda makale sayısı 14’e düşürülmüştür. Dergipark veri tabanında “cinsiyet farklılıkları” ve “cinsiyet” kelimeleri taramasında toplam 131 makaleye ulaşılmış ve hariç tutma kriterleri baz alındığında makale sayısı 29’a düşürülmüştür. “Ulakbim TR Dizin”, “Dergipark” ve “Proquest” veri tabanlarından elde edilen çalışmalar neticesinde ulaşılabilen 66 araştırma, bu çalışmanın evrenini oluşturmuştur.

Bulgular ve Sonuçlar

Alanyazın taraması sonucu elde edilen 66 araştırma bu çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırmaların sonuçlarına göre cinsiyete göre psikolojik farklılıklar konusunda toplam 34.586 örnekleme ulaşılmıştır.

Dergipark veri tabanında “cinsiyet” ve “cinsiyet farklılıkları” araması sonucunda ulaşılan 29 makalede 14.251 örnekleme ulaşılmış ve araştırmaların; kişilik bozuklukları, deneyim, öz yeterlilik, engelli bireylerin eğitilmesine yönelik tutum, benlik saygısı bağlanma, sosyal onay ihtiyacı, toplumsal cinsiyet rolleri, bağlanma örüntüleri, duygusal şemalar, belirsizliğe tahammülsüzlük, kovid-19 fobisi, stresle başa çıkma tutumları, sigara içme davranışı, homofobi ile damgalama, algılanan sosyal destek, bilişsel esneklik, cinsiyetin düzenleyici rolü, beden algısı, yeme tutumu, olumsuz değerlendirilme korkusu,

algılanan ebeveyn tutumları, benlik saygısı, mükemmeliyetçilik, cinsel mitler, Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalar, empatik eğilim düzeyleri, bilişsel esneklik, işlevsel olmayan tutumlar, sosyal karşılaştırma yönelimleri, beden imgesi, din hizmetlerindeki iletişim becerileri, değer yönelimleri, kıskançlıkla başa çıkma, dini yönelim, üstbiliş, sorumluluk, dindarlık, narsisizm, içsel dini motivasyon, sosyal medya bağımlılığı, sosyal onay ihtiyacı, beden memnuniyeti, sanatsal tutum, enneagram kişilik tipleri, duygu durumuna göre müzik tercihi, duyguların ahlaki temelleri, somatizasyon eğilimi, koronavirüs kaygısı, panik atak, sağlık anksiyetesi, sosyal beceri” konularından oluştuğu konularından oluştuğu ve bu konuların her birinin kendi özelinde cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir.

Ulakbim veri tabanında “psikolojik farklılıklar” araması sonucunda toplam örneklemin 3.358 kişiden oluştuğu, örneklem grubunun; öğretmenler ve üniversite öğrencilerinden oluştuğu, araştırma içeriklerinin ise; tolerans düzeyi ve psikolojik iyi oluş, intihar girişimi, psikolojik dayanıklılık ile tükenmişlik düzeyi, belirsizliğe tahammülsüzlük, risk alma, saldırganlık, öznel iyi oluş” konularından oluştuğu ve bu konuların her birinin kendi özelinde cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir.

Ulakbim veri tabanında “cinsiyet farklılıkları” araması sonucunda toplam örneklemin 10.474 kişiden oluştuğu, araştırma içeriklerinin ise “yeterlik algıları, bağımlılık düzeyi, sağlık hastalık anksiyetesi, sosyal yaşam uyumları, olumlu ve olumsuz dini başa çıkma, tecavüz mitleri, flört şiddeti, romantik ilişki inançları, bağlanma stilleri, yüz açıları, akılcı olmayan inançlar, bilişsel esneklik, bilişsel duygu düzenleme, büyüklenmeci ve kırılğan narsisizm, özşefkat, yaya ve sürücü davranışları, görsel imgeleme, genel öz yeterlilik, serbest zaman doyumu, yaşam uyumu, yaşam doyumu” konularından oluştuğu ve bu konuların her birinin kendi özelinde cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir.

Proquest veri tabanında “psikolojide cinsiyet farklılıkları” araması sonucunda toplam örneklemin 6503 kişiden oluştuğu, araştırma içeriklerinin ise “kişiliğin karanlık yönleri, başarı ve başarısızlık sosyal temsilleri, duygusal zeka, yeme tutumunun yordayıcıları, erken dönem uyumsuz şemalar, benlik saygısı, reddedilme duyarlılığı, psikolojik belirtiler, öz anlayış, kompulsif satın alma davranışı, ilişkisel özgünlük, farkındalık, yansızlık, özgün davranış, psikolojik iyi oluş, dijital bağımlılık düzeyi, kişilik özellikleri, olgusal düşünme, grup temelli duygular, otantiklik düzeyi, haset ve gıpta düzeyi, yalnızlık, yaşamda anlam, psikolojik dayanıklılık” konularından oluştuğu ve bu konuların her birinin kendi özelinde cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir.

Yukarıda değinilen psikolojik farklılıkların cinsiyete göre anlamlı olarak değiştiği, seçilen veri tabanları ayrı ayrı ele alındığında da, kendi içinde değerlendirildiğinde de psikoloji temelli cinsiyet değişkenli makalelerin genel olarak birbirini tekrar ettiği, 18 yaş ve üstü baz alınan çalışmalarda çalışma grubunun genellikle üniversite öğrencilerinden ve öğretmenlerden oluştuğu, çalışma yönteminin nitel ve nicel araştırmalardan oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Psikolojik Farklılıklar, Cinsiyet Farklılıkları, Psikolojide Cinsiyet Farklılıkları, Derleme

Kaynakça

Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye’de kadınlık. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (60), 108-114.

Demirci, O. O., & Güneri, E. (2020). BİLİŞSEL ESNEKLİĞİN BİLİŞSEL DUYGU DÜZENLEME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(39), 651-684. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.624377>

Sivis Cetinkaya, R., & Yaşar Yılmaz, K. (2019). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeyleri: Psikolojik ve demografik değişkenlerin rolü. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20(1), 165-177. <https://doi.org/10.17679/inuefd.331783>

Ünal, C. (1973). Cinsiyete bağlı psikolojik farklar ve Türk çocukları üzerinde bir karşılaştırma. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, (6), 37-57.

Yapıcı, A. (2016). Cinsiyete göre farklılaşan dindarlıklar ve kadınlarda dinsel yaşamın farklı görüntüleri. Kadın Dergisi, (19), 131-161.

19. Oturum
İktisat & İşletme
Oturum Başkanı: Züleyha Sayın

Salon 1
6 Aralık Cuma
11:00 – 12:30

Cemile Evren

Türkiye’de Kurumsal Kalitenin Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Teorik ve Ekonometrik Bir İnceleme

Furkan Baki Zaralioğlu, Sena Kart, Ali Özdemir

Özel Yurt Yöneticilerinin Çalışan Memnuniyeti ve Kurumsal Yönetim Algıları

Neslihan Öztekin

Farklı Nesillerde Ahlak ve Bankalarda Çalışanların İş Ahlak Algısı

Yasin Reyhan

Bağımsız Denetim Raporlarının Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Üzerindeki Rolü: 2023 Yılında Bankacılık Sektöründe Kilit Denetim Konularının Önemi

Türkiye’de Kurumsal Kalitenin Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Teorik ve Ekonometrik Bir İnceleme

Cemile Evren

İktisat Necmettin Erbakan Üniversitesi
cmr30021@gmail.com

Özet

20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan “Kurumsal İktisat” yaklaşımı, neoklasik iktisat öğretilerinden farklı olarak, sadece ekonomik durumları incelememektedir. Aynı zamanda ekonominin etkilendiği unsurların başında “kurumların da yer aldığını savunmaktadır. Bu yaklaşım kurum kavramını işlem maliyetleri, eksik sözleşmeler, mülkiyet hakları, politik istikrar ve yolsuzluk değişkenleri ile açıklamaktadır. Kurumsal iktisat, ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farklılıklarının ifade edilmesinde iktisat alanında yeniliklerin öncüsü olmuştur. Bu yaklaşımın en önemli iddiası, ekonomi ve insanlar arasındaki etkileşimin belirsizliğinin “kurumlar” tarafından giderilebileceğidir. Kurumsal iktisada göre, ülkelerin iyi kurumları ekonomilerini olumlu şekilde etkilerken, kötü kurumları ise olumsuz şekilde etkilemektedir. Kurumların bireyler tarafından meydana getirildiğini öne süren yaklaşım, bireylerin alışkanlıkları ve davranış biçimlerinin kurumların işleyişi, değişimi ve yapısında etkili olduğunu savunmaktadır. Bundan dolayı kurumsal iktisat yaklaşımı, neoklasik öğreti gibi rasyonel birey ve tam bilgi kavramlarını değil, sınırlı rasyonalite, tercih ve zevklerin bireylerin iktisadi davranışlarını ve kurumların yapısını açıklamada daha etkili bulmaktadır. Kurumsal iktisatçıların “kurum” kavramı konusunda genel kabul gören tek bir tanım üzerinde anlaşamamış olmalarına benzer şekilde, “kurumsal kalite” kavramı konusunda da araştırmacılar tarafından ortak bir tanıma karar verilememiştir. Çünkü kurumsal kalite de somut olarak ölçülmesi zor olan bir kavramdır. Genellikle ölçümlerde veri setlerinin farklılıkları tartışmaya yol açmaktadır. Veri setlerindeki parametrelerin genellikle yönetim ve ekonomik özgürlük kavramlarını desteklediği gözlemlenmiştir. Kurumsal kalite göstergeleri olarak kullanılan veri setleri günümüzde Freedom House, Fraser Institute, Heritage Foundation, Dünya Bankası ve PRS Group gibi uluslararası örgütler tarafından yayınlanmaktadır.

Yoksulluk, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumunu ifade eden çok boyutlu bir kavramdır. Ekonomik yoksulluk, en yaygın anlamda, bir bireyin ya da hane halkının asgari yaşam standartlarını sürdürebilmesi için gerekli gelire sahip olmamasıdır. Ancak yoksulluk sadece maddi yetersizlikle sınırlı kalmaz; aynı zamanda eğitim, sağlık, barınma ve sosyal katılım gibi temel insan haklarına erişim eksikliğini de içerir. Bu nedenle yoksulluk kavramı, gelir yoksulluğu, insani yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi çeşitli alt kategorilerle genişletilmiştir. Kurumsal kalite, yoksulluğun azaltılmasında kritik bir rol oynar, zira etkin ve şeffaf kurumlar, yoksulluğu tetikleyen yapısal engelleri ortadan kaldırma kapasitesine sahiptir. Güçlü kurumsal yapılar, sosyal politikaların etkin bir şekilde uygulanmasını sağlayarak, gelir dağılımındaki adaletsizlikleri giderebilir ve toplumsal refahı artırabilir. Buna karşılık, zayıf kurumlar ve yolsuzlukla zedelenmiş bir yönetim yapısı, ekonomik kaynakların adil

dağıtımını engelleyerek, yoksulluğun derinleşmesine yol açar ve ekonomik kalkınmayı sürdürülemez kılar.

Türkiye'nin iktisat serüveninde dikkat çekmeye başlayan kurumsal iktisat pek çok akademisyen tarafından araştırılmaya değer olarak görülen bir alan olmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin var olan ekonomi sistemleri klasik yöntemlerden bağımsız olarak hareket etmeye başlamıştır. Türkiye ise bu ülkeler arasına girmektedir. Türkiye'de yoksulluk, hem ekonomik hem de sosyal açıdan önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, ülkede gelir dağılımındaki eşitsizlik ve bölgesel farklılıklar yoksulluğun yaygınlığını artıran unsurlar arasında yer almaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde yoksulluk oranları daha yüksek seyrederken, kentlerde de gelir eşitsizliği belirgin bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca, Türkiye'de yoksulluk, ekonomik krizler ve enflasyonist baskılar gibi makroekonomik faktörlere de duyarlı bir yapıya sahiptir. 2000'li yıllarda uygulanan sosyal politikalarla yoksulluk oranlarında kısmi bir iyileşme sağlanmış olsa da, yoksulluk hala önemli bir toplumsal sorun olarak varlığını korumaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'deki yoksullukla mücadelede kurumsal yapıların rolü, bu çalışmanın temel inceleme konularından birini oluşturmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de kurumsal kalitenin yoksulluk üzerindeki etkisini incelemek amacıyla teorik ve ekonometrik yaklaşımları birleştirerek kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Kurumsal kalite, bir ülkenin ekonomik gelişimi ve sosyal refahı üzerinde önemli etkileri olan bir faktördür. Kurumsal yapılar, ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesi, sosyal adaletin sağlanması ve yoksulluğun azaltılmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere kurumsal kalitenin yoksulluk üzerindeki etkilerinin incelenmesi, yoksullukla mücadelede etkin politika önerileri sunmak açısından büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, kurumsal kalite kavramı ele alınmakta ve bu kavramın yoksulluk üzerindeki olası etkileri literatür taraması ile ele alınmaktadır. Kurumsal kalite, genel olarak, hükümetlerin etkili politika yapma ve uygulama yeteneği, hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele ve sosyal düzenin sağlanması gibi unsurları içermektedir. Kurumsal kalite, aynı zamanda ekonomik özgürlüklerin korunması, mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve piyasa mekanizmalarının etkin işlemesi için gerekli yasal ve düzenleyici çerçevelerin varlığıyla da yakından ilişkilidir. Literatürde, yüksek kurumsal kaliteye sahip ülkelerin, ekonomik büyüme, gelir dağılımı adaleti ve düşük yoksulluk oranları gibi olumlu ekonomik göstergelere sahip olduğu sıkça vurgulanmaktadır.

Teorik çerçevede, kurumsal kalitenin yoksulluk üzerindeki etkileri iki ana başlık altında incelenmektedir. İlk olarak, kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması için önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Ancak ekonomik büyümenin yoksulluk üzerinde olumlu bir etkisinin olabilmesi için, büyümenin kapsayıcı ve sürdürülebilir olması gerekmektedir. Bu bağlamda güçlü kurumsal yapılar, ekonomik büyümenin toplumsal faydaya dönüşmesinde kilit rol oynamaktadır. İkinci olarak, kurumsal kalitenin doğrudan yoksulluk üzerindeki etkileri incelenmektedir. Yüksek kurumsal kalite, sosyal hizmetlerin etkin dağıtımını, gelir dağılımının adil olması ve yoksul kesimlere yönelik koruyucu politikaların uygulanması açısından kritik öneme sahiptir. Bu nedenle kurumsal kalitenin yoksulluk üzerindeki etkileri hem

ekonomik büyüme kanalı hem de doğrudan sosyal politika uygulamaları üzerinden değerlendirilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye'de kurumsal kalite ve yoksulluk arasındaki ilişki ekonometrik yöntemler kullanılarak test edilmektedir. Bu analiz için, 2001-2023 yılları arasında Türkiye'deki kurumsal kalite göstergeleri ve yoksulluk verileri kullanılarak ekonometrik bir analiz yapılmaktadır. Kurumsal kalite göstergeleri olarak, Dünya Bankası'nın Yönetişim Göstergeleri (Worldwide Governance Indicators - WGI) kullanılmaktadır. Bu göstergeler, hükümet etkinliği, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk kontrolü, siyasi istikrar, düzenleyici kalite ve ifade özgürlüğü gibi alt endeksleri içermektedir. Yoksulluk göstergesi olarak ise, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan yoksulluk oranları kullanılmaktadır. Ekonometrik analizde, sabit etkiler modeli, rastgele etkiler modeli ve dinamik panel veri modelleri gibi farklı modelleme teknikleri kullanılarak kurumsal kalite ile yoksulluk arasındaki ilişki test edilmektedir. Ayrıca modelin geçerliliğini test etmek için Hausman testi, Breusch-Pagan testi ve Pesaran testi gibi çeşitli testler uygulanmaktadır.

Ekonometrik analiz sonucunda, Türkiye'de kurumsal kalite ile yoksulluk arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre, hükümet etkinliği, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluk kontrolü gibi kurumsal kalite unsurlarının iyileşmesi, yoksulluk oranlarının düşmesine katkı sağlamaktadır. Bu bulgular, literatürdeki kurumsal kalite ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi desteklemektedir. Özellikle, güçlü ve etkin kurumların, ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltıcı etkisini artırdığı ve yoksul kesimlerin refahını artırdığı görülmektedir.

Çalışmanın sonunda, elde edilen bulgular ışığında Türkiye'deki yoksullukla mücadele politikalarına yönelik öneriler sunulmaktadır. Bu öneriler, kurumsal kalitenin artırılması ve bu yolla yoksulluğun azaltılması için atılması gereken adımları içermektedir. Özellikle, yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve kamu hizmetlerinin etkinliğinin artırılması gibi önlemler, yoksullukla mücadelede önemli rol oynayabilir. Ayrıca, sosyal politikaların etkin bir şekilde uygulanabilmesi için kurumsal yapılarının güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'deki yoksullukla mücadelede kurumsal kalitenin önemini ortaya koymakta ve politika yapıcılar için değerli bir rehber sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İktisat, Kurumsal Kalite, Türkiye Ekonomisi, Kurum, Yoksulluk.

Kaynakça

Akın, C. S. (2012). Kurumların ve Sosyal Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. Doktora Tezi. Adana : Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akalin, G. (2018). Kurumsal Kalitenin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkeler İçin Ampirik Bir Analiz. Doktora Tezi. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.

Aktan, C. C. (2020). Kurumsal İktisat. Sosyal Bilimler Araştırma Derneği.

Ata, A. Y. (2009). Kurumsal İktisat Çerçevesinde Yolsuzluğun Fırsat ve Motivasyonları: AB Ülkeleri Üzerine İnceleme. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Balan, İ. A. (2019). Kırılgan Beşli Ülkelerinde Kurumsal Kalite ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ampirik Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Üniversitesi.

Beşkaya, A., & Ursavaş, U. (2014). Eski ve Yeni Kurumsal İktisat: Karşılaştırmalı Bir Analiz. Journal of Business Economics and Political Science , 3(5), 1-16.

Coase, R. (1937). The Nature of Firm (Cilt 4). New Series.

Coase, R. H. (1988). The Nature of the Firm-Meaning. Journal of Law, Economics and Organisation, 4(1), 19-32.

Commons, J. R. (1931). Institutional Economics (Cilt 21). Amerika: American Economic Review.

Demir, Ö. (1996). Kurumcu İktisat . Ankara: Vadi Yayınları .

Derya, H. (2017). Kurumsal İktisadın Katkıları Üzerine Değerlendirme. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16(63), 1092-1110.

Doğan, E. M., & Tatlı, H. (2014). İNSANİ GELİŞME VE YOKSULLUK BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN DÜNYADAKİ YERİ. Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 28(1), 99-124. <https://doi.org/10.16951/iibd.12174>

Erdoğan, S. (2016). Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz . Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hatay : Mustafa Kemal Üniversitesi .

Hodgson, G. M. (2003). John R. Commons and the Foundations of Institutional Economics. Journal of Economic Issues, 17(3), 547-576.

Kırmızıoğlu, H. (2022). Tarihsel Görelilik Yöntemi ile Kültürel Kurumlar ve Ekonomi İlişkisini Anlamak: Alman Tarihçi Okulu. Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 17(58), 613-637.

Kabaş, T. (2016). Türk Toplumuna Uygunluğu Bakımından Bireycilik ve Özel Girişimciliğin Değerlendirilmesi. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Özel Yurt Yöneticilerinin Çalışan Memnuniyeti ve Kurumsal Yönetim Algıları

Furkan Baki Zaralıoğlu ^{1,*}, Sena Kart ² & Ali Özdemir ³

¹ Örgütsel Davranış İstanbul Üniversitesi

² Eğitim Yönetimi Marmara Üniversitesi

³ Eğitim Yönetimi ve Denetimi Marmara Üniversitesi
furkanzaralioglu@gmail.com

Özet

Günümüzün dinamik ve rekabetçi iş dünyasında, çalışanların kurumlarından duyduğu memnuniyet ve kurumların çalışanların mevcut durumunu anlayıp analiz edebilmesi, kurumlar için önemli bir meseledir. Bununla birlikte, kurumlarda çalışanların refahı ve memnuniyeti, kurumsal başarı ve sürdürülebilirliğin şekillendirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Kurumlardaki durumu etkileyen çeşitli faktörler, çalışma ortamlarının ve çalışan deneyimlerinin değişen durumunu yansıtmaktadır. Yurt ortamı, öğrencilerin hem refahını hem de akademik başarılarını destekleyen çok yönlü bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, yurt yöneticilerinin rolü oldukça kritiktir. Yurt yöneticileri, öğrencilerin kişisel ve akademik gelişimlerini destekleyen, güvenli ve uyumlu bir ortam oluşturma sorumluluğunu taşırlar. Ancak, ulusal literatürde yurt yöneticileriyle ilgili yapılan çalışmaların sınırlı olduğu ve genellikle devlet yurtları üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bu durum, özel yurtlarda çalışan yöneticilerin karşılaştıkları zorluklar ve iş ortamındaki dinamikler hakkında yeterli bilgi edinilmesini engellemektedir.

Bu çalışmada, özel yurtlarda görev yapan yöneticilerin iş yerinde iyi oluşları incelenmiştir. Araştırmanın amacı, özel yurtlarda çalışan yöneticilerin iş hayatlarındaki dengeyi nasıl sağladıkları, örgütsel adalet algıları, aldıkları örgütsel destek, mutluluk düzeyleri ve işten ayrılma niyetleri gibi konuları derinlemesine ele almaktır. Bu kapsamda, veri toplama sürecinde beş temel ölçek kullanılmıştır: **İşyerinde Mutluluk Ölçeği** (Yozgat ve Bilginoglu, 2020), **Örgütsel Destek Ölçeği** (Turunç ve Çelik, 2010), **İş-Aile Dengesi Ölçeği** (Apaydın, 2011), **Örgütsel Adalet Ölçeği** (Erol-Korkmaz, 2013), İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği (Küçükusta, 2007).

Katılımcıların %61,7'si erkek (185 kişi) ve %38,3'ü kadındır (115 kişi). Katılımcıların %47,3'ü (142 kişi) bekar, %52,7'si (158 kişi) ise evli olduğunu belirtmiştir. Çalışanların eğitim durumlarına bakıldığında, %1,3'ü (4 kişi) lise, %3,3'ü (10 kişi) önlisans, %76,7'si (230 kişi) lisans, %18,7'si (56 kişi) ise lisansüstü mezundur. Görev pozisyonlarına göre dağılımda ise %47,3'ü (142 kişi) yurt müdürü, %17,3'ü (52 kişi) yurt müdür yardımcısı ve %35,3'ü (106 kişi) yurt yönetim memuru olarak çalışmaktadır.

Yöneticilerin yurt yöneticiliği öncesi çalışma deneyimleri incelendiğinde, katılımcıların %31,3'ü için yurt, ilk çalışma yeridir. Bunun dışında, %10,3'ü öğretmenlik, %28'i hizmet sektöründe özel sektör çalışanı, %12'si hizmet sektörü dışı özel sektör çalışanı ve %14,7'si STK çalışanı olarak görev

yapmıştır. Yöneticilerin görev aldıkları yurt tiplerine bakıldığında, %49'u yükseköğretim erkek yurtlarında, %10,3'ü ortaöğretim erkek yurtlarında, %37,7'si yükseköğretim kız yurtlarında ve %3'ü ortaöğretim kız yurtlarında çalışmaktadır. Yurtların büyüklüklerine göre, %18'i 0-80 kişilik, %38,3'ü 81-150 kişilik, %18,3'ü 151-200 kişilik ve %25,3'ü 201+ kişilik yurtlarda görev yapmaktadır.

Analiz sonuçları, örgütsel destek, iş-aile dengesi, işte mutluluk ve adalet puanlarının çalışılan pozisyona göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Yurt müdür yardımcılarının bu dört alanda diğer pozisyonlara göre daha düşük ortalamalara sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, görev alınan yurt sayısına göre örgütsel destek, iş tatmini, örgütsel adalet ve işte mutluluk puanları da farklılık göstermiştir; 3 yurt veya daha fazla yurt yöneticisi olanların, 1 veya 2 yurt yöneticilerine göre daha düşük ortalamalara sahip oldukları görülmüştür. Yurt büyüklüğüne göre iş-aile dengesi puanları incelendiğinde, 201+ kişi kategorisindeki yurtlarda çalışan yöneticilerin diğer kategorilere göre daha düşük iş-aile dengesi ortalamasına sahip oldukları saptanmıştır; yurdun büyüklüğü arttıkça iş-aile dengesi azalmaktadır. Yaş ilerledikçe ise iş-aile dengesi puanları yükselmiştir. Kurumda çalışma yılına göre örgütsel adalet puanları incelendiğinde, 10 yıldan fazla çalışan yöneticilerin diğer yöneticilere göre daha düşük örgütsel adalet algısına sahip oldukları tespit edilmiştir; çalışma yılı arttıkça adalet algısı düşmektedir.

Örgütsel bağlılık üzerinde etkili olan faktörler çoklu doğrusal regresyon analiziyle incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, modelin bağımlı değişken olan örgütsel bağlılık üzerindeki varyansın %60,4'ünü açıkladığı belirlenmiştir ($R^2 = 0.604$, $p < 0.001$). En güçlü pozitif etkiyi, işe angaje olma ($\beta = 0.3987$, $p < 0.001$) ve iş tatmini ($\beta = 0.1726$, $p = 0.002$) değişkenleri göstermiştir. Buna ek olarak, örgütsel destek ($\beta = 0.1156$, $p = 0.060$) ve iş-aile dengesi ($\beta = -0.0178$, $p = 0.686$) anlamlı etkiler göstermemiştir. Örgütsel adalet ($\beta = 0.0979$, $p = 0.035$) ise pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. İşten ayrılma niyeti ($\beta = -0.2231$, $p < 0.001$) örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve negatif bir etki göstermektedir. Kollinearite istatistikleri, değişkenler arasında yüksek bir kollinearite olmadığını göstermektedir ($VIF < 5$). Sonuç olarak, çalışanların örgütsel bağlılıklarını artırmada işe angaje olma ve iş tatmininin belirleyici faktörler olduğu, işten ayrılma niyetinin ise bu bağlılığı olumsuz etkilediği görülmektedir.

Bu bulgular, özel yurt yöneticilerinin iş tatminini ve genel iyi oluşlarını etkileyen faktörleri ortaya koyarak, bu alanda eksik kalan literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Sonuçlar, özel yurtların yönetim politikalarının geliştirilmesine yönelik öneriler sunarak, bu kurumların hem öğrenciler hem de yöneticiler için daha destekleyici ve olumlu bir ortam haline gelmesine katkı sağlayabilir. Bu bağlamda, yurt yöneticilerinin üstlendikleri kritik rolün altı çizilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çalışan Memnuniyeti, Kurumsal Yönetim, Yurt Yöneticileri

Kaynakça

Met, Ö., & Özdemir, İ. (2016). Gözardı Edilen Bir İşletme Türü Olarak Üniversite Öğrenci Yurtlarının Profili. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 8(1).

Küçükusta, D. (2007). Konaklama işletmelerinde iş-yaşam dengesinin çalışma yaşamı kalitesine etkisi.

Apaydın, Ç. (2011). Öğretim üyelerinin işe bağımlılık düzeyi ile iş-yaşam dengesi ve iş-aile yaşam dengesi arasındaki ilişki (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Ok, M. A., & Girgin, F. M. (2015). Ankara’da iki özel yurt işletmesinde SERVQUAL yöntemi ile hizmet kalitesinin ölçülmesi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 13(25), 295-323.

Erol-Korkmaz, H. T. (2014). Çalışanların Günlük Duygu Durumu ve Üretim Karşıtı Davranışları Arasındaki İlişki: Genel Örgütsel Adalet Algısının Düzenleyici Rolü. Türk Psikoloji Yazıları, 17(33), 77.

Yozgat, U., & Bilginoğlu, E. (2020). İşyerinde mutluluk ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 15, 201-206.

Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 17(2), 183-206.

Farklı Nesillerde Ahlak ve Bankalarda Çalışanların İş Ahlak Algısı

Neslihan Öztekin

Pazarlama Kocaeli Üniversitesi
neslihan76@outlook.com.tr

Özet

İş ahlakı genel olarak iş yaşamında doğru ve yanlış olarak kabul edilen davranışların geneli olarak tabir edilir. İş ahlakı; iş dünyasında ekonomik olarak güvenilir, dürüst ve saygı olarak nitelendirilir. Bankacılık sektörü; finansal aracılık yapma, likidite sağlama, kredi talep edenleri değerlendirme ve izleme, gelir ve servet dağılımını etkileme, para politikalarının etkinliğini artırma ve ulusal ve uluslararası ticareti geliştirme bankaların ekonomik sistem içindeki en önemli işlevlerindendir ve bu da genel olarak sektörde iş ahlakı olarak güveni ön plana çıkarmaktadır. İş ahlakı ortak karar almak olarak algılanır bazı sektörlerde müşterilerinin istekleri doğrultusunda çözümler bulmak olarak algılanırken, çalışmamıza konu olan bankacılık sektöründe ise geçmişten günümüze vizyon olarak da bazı bankalarda yer edinmiş olan “güven” çok önemli bir yer edinmektedir. İş ahlakı bankacılık sektöründe önemli bir yer almaktadır. Bu çalışmaya konu olan bankacılık sektöründe iş ahlakının farklı nesillerde nasıl algılandığı ve nesillere göre iş ahlakının nasıl evrildiği yazılmaya çalışılmıştır. İş ahlakı insanoğlunun yaşamı boyunca önemli bir yere sahip olmakta. İş ahlakı çalışanların motivesi, çalışma performansları ve eğer hizmet sektöründe ise müşterilerine davranışlarını önemli derecede etkilemektedir. Örneği; Ziraat bankasının iş ahlakında geçmişten günümüze de yer edinmiş olan evrensel, saygın ve piyasa değeri yüksek, lider banka olmaktır ifadesi daim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bankada çalışan birinin üstü ile çalışma ahlakı bazen müşterilerine yansıtıldığı görülmektedir. Bu araştırmada bu yansıtılmalar ve iş ahlakını ne derece öneme sahip olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Genel olarak araştırmada, iş ahlakının bankacılık sektöründe nasıl algılandığı ve bunu nasıl yansıtıldığı anlatılmaya çalışılmaktadır. İş ahlakı genel olarak çalışmanın asıl amacıdır ve gelecekteki araştırmalara eşlenikçi konularda eklenerek amaç çoğaltılabilir. Bankacılık sektörünün stresli ortamının iş ahlakına nasıl etki edildiği yazılarak belge niteliği taşıması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, bankalarda çalışanların geçmişten günümüze ahlak anlayışı, iş ahlak anlayışının çalışma performansına ve portföy müşterilerine olası ilişkileri incelenerek açıklanmasıdır. Araştırmanın en önemli amacı ise iş ahlakının bankalarda farklı nesillerde nasıl algılandığı ve bankacılık sektörü ve genel olarak hizmet sektöründe nasıl algılandığını anlatabilmektir. Gelecekte iş ahlakını bankacılık sektörü haricinde hizmet sektöründe araştırma yapacaklara yön gösterebilmektir. Genel olarak araştırmanın amacı bankacılık sektörünün stresli ortamının çalışanların iş ahlakı olarak algısının farklı nesillerde nasıl nitelendirildiği anlatılmaya çalışılmaktadır. İş ahlakının ne derece bankacılık sektöründe

dikkate alındığı da çalışmaya yön vermektedir. İş ahlakının bankacılık sektörü olduğu gibi hizmet sektöründe de ne derece dikkate alınacağı ayrı bir çalışma konusu olabilir. Genel olarak bu çalışmanın asıl amacı iş ahlakını bankacılık sektöründe çalışan farklı nesillerde algı olarak ne nitelendirilmiştir. Başka bir araştırma konusu olarak farklı iller veya farklı ülkelerde iş ahlak anlayışı da ayrı bir çalışma konusu olabilir. Daha çok araştırma yaparken iş ahlakı alanında çok farklı çalışılmayan konularda çıkarılabilir. Ama bu çalışmanın amacı bankacılık sektörü ve iş ahlakıdır ve bu çalışma umarım gelecekte nitel olarak bankacılık sektörü çalışan araştırmacılara literatür olarak yol gösterebilir.

Yöntem

Araştırma konusu ele alınırken inceleme türü araştırması olarak ele alınacaktır. İnceleme türü araştırmasını seçerken hedeflenen olgulara hakim olmak ve gelecekte yapılabilecek araştırmalar için problem alanları oluşturması hedeflenmiştir. Araştırmayı amacına göre ele alırken temel araştırmalar şeklinde ele alınacaktır. Araştırma yapılırken nitel araştırma yöntemleri ve desenlerinden faydalanılacaktır. Araştırmada nitel araştırma veri toplaması yapılırken doküman incelemesi yapılarak nitel verilere ulaşılması hedeflenmektedir. Araştırma deseni olarak nitel araştırma deseni olan nesil analizi ve eylem araştırması türlerinden faydalanması hedeflenmektedir. Türkiye'nin farklı nesilleri incelenerek bankalarda olası anlayışların ve yeni alternatiflerin oluşturulması için olgusal veriler alan yazını taraması ile elde edilecektir. Bu araştırma kaynakça da yazılmasa dahi birçok kaynak kullanılarak nitel olarak hazırlanmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarının analiz edilmesi ve yorumlanmasında dokümanları analiz etme yöntemi kullanılacaktır. Bu yöntemde hedeflenen araştırılan sonuçlar hakkında yazılı kaynak ve belge incelemesi yapmaktır. Yazılı kaynaklar ve belgeler sonucunda literatür çalışması hazırlanmıştır.

Özgün Yönleri

Araştırmada yapılar arasında var olan ilişkinin tespitinin ve analizinin yapılabilmesi için belgelerin ve literatürün incelenmesi önem arz etmektedir. İş ahlakı her alanda olduğu gibi bankacılık alanında da çok önemli bir paya sahip olmakta. Bu çalışma bankacılık sektörüne nitel araştırma olarak yer edinmek ve bu çalışma yol gösterme, literatür taraması için hazırlanmıştır. Günümüz çağında bankalar hayatımızın her alanında önemli bir yere sahip olmakta. Çalışmada iş ahlakının banka çalışanları arasındaki algıları aynı zamanda farklı nesillerde banka çalışanları iş ahlakını müşterilerine yansıtma şekli ele alınıp araştırma konusu elde edilmiştir. Bu çalışma iş ahlakı ve bankalar alanında çalışma yapacak olan araştırmacılara yeni literatür kazandırılması hedeflenmektedir. Bu çalışmanın asıl amacı farklı nesillerde çalışan bankacıların iş ahlakı yazılmaya çalışılmaktadır. Çalışma yazıldıktan sonra sadece bankacılık sektörü değil hizmet sektörüne de yol gösterici bir kaynak olabilir. Genel olarak bu çalışma alan yazınında gelecekteki araştırmacılara kaynak olması hedeflenmektedir ve bu çalışma umarım bankacılık alanında nitel çalışmalara literatür olarak yön gösterebilmek hedeflenmektedir.

Sonuç

Literatür ve belgeler incelendiğinde, iş ahlakının her alanda olduğu gibi banka sektöründe de önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. İnsan ilişkili sektörlerde iş ahlakı ve davranışlar çok önemli bir yere

sahiptir. Genel olarak çalışmaya bakılınca iş ahlakı denilince güven saygı ve etiklik ön plana çıkmaktadır. Hizmet sektörlerinin de genel vizyonların da bu kelimelere rastlanılmaktadır. Bu da bankacılık sektöründe olduğu gibi hizmet sektörlerinin genelinde önemli bir yere sahip olduğu çıkarılmaktadır. Bu araştırmanın amacında da belirtildiği gibi çalışma bankacılık alanına fayda sağlamak için yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı iş ahlakının bankacılık sektöründe nasıl algılandığı ve farklı nesillerde bankacılık sektöründe nasıl algılandığı anlatılmaya çalışılmaktadır. Sonuç olarak çalışmanın bankacılık sektöründe nitel araştırma yapacak araştırmacılara veri anlamında yardımcı olmak ve literatür çalışmalarında yol gösterici bir çalışma hazırlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda da değindiğim gibi iş ahlakı ve hizmet sektörleri ile ilgili çalışma yapacak araştırmacılara da yol gösterme ve bir çalışma çıkarabilmesine yardımcı olur.

Anahtar Kelimeler: Türk Toplum Nesilleri, Ahlak, Bankalar, İş Ahlakı, Kuşak

Kaynakça

- Bektaş, A. (2024). Mustafa Ersen Erkal'in Düşüncesinde Türk Toplumu'nun Karakteristik Yapısı . International Journal Of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 33-48.
- Demirsel, M. T. (2023). İş Dünyasında Z Kuşağı. İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Eren, S. Ö. (2022). İşletmelerde İş Ahlakı ve Mobbing: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği.
- Kale, N. K. (2007). Banka Çalışanlarının Stresle Başetme Yöntemleri ve Ruh Sağık Düzeyleri (T. C. Ziraat Bankası A.Ş. Örneği). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı
- McHugh, F. P. (1992). İş Ahlakı. İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği.
- Ok Şehitoğlu, B. v. (2024). Türk Toplumunda Farklı Nesillerde Ahlak ve İş Ahlak Algısı. İş Ahlak Algısı , 130-158.

Bağımsız Denetim Raporlarının Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Üzerindeki Rolü: 2023 Yılında Bankacılık Sektöründe Kilit Denetim Konularının Önemi

Yasin Reyhan

Muhasebe ve Finansal Yönetim Yozgat Bozok Üniversitesi
yasin.reyhan@yobu.edu.tr

Özet

Bu çalışma, bağımsız denetim raporlarının şeffaflık ve hesap verebilirlik üzerindeki rolünü, özellikle 2023 yılı itibarıyla bankacılık sektöründe kilit denetim konularının (Key Audit Matters - KAMs) önemini vurgulayarak kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Bağımsız denetim, finansal tabloların güvenilirliğini artırmak ve yatırımcılar başta olmak üzere tüm paydaşlar arasında bilgi asimetrisinin azaltılmasını sağlamak amacıyla kritik bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, kilit denetim konuları, denetim raporlarında denetçinin profesyonel yargısının ve dikkatinin hangi alanlara yoğunlaştığını ve hangi risklerin değerlendirildiğini gösterir. Bu sayede raporların şeffaflık ve hesap verebilirlik işlevleri güçlendirilir.

Çalışmanın temel tezi, bağımsız denetim raporlarında kilit denetim konularının bankacılık sektöründeki şeffaflık ve hesap verebilirlik standartlarını yükseltme potansiyeline sahip olduğudur. Bankacılık sektörü, finansal sistemin temel taşlarından biri olduğundan, bu sektördeki denetim uygulamaları, genel finansal piyasalara büyük etki eder. Bu bağlamda, kilit denetim konularının nasıl raporlandığı ve bu raporların şeffaflık ve hesap verebilirlik üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde araştırılmaktadır. Çalışmada, 2023 yılı itibarıyla Türkiye bankacılık sektöründe faaliyet gösteren çeşitli bankaların bağımsız denetim raporları incelenmiş ve bu raporların içeriğinde kilit denetim konularının nasıl ele alındığı, bu konuların bankaların finansal raporlamaları üzerindeki etkileri belirlenmiştir.

Araştırma, nitel ve nicel analiz yöntemlerinin bir kombinasyonunu içermektedir. Nitel analiz kısmında, bankaların denetim raporlarında kilit denetim konularının nasıl tanımlandığı, hangi risklerin öne çıktığı ve bu konulara ilişkin açıklamaların kalitesi incelenmiştir. Özellikle, denetim raporlarındaki kilit denetim konularının açıklamalarının detaylılığı, bu açıklamaların kullanıcılar tarafından ne kadar anlaşılır olduğu ve açıklamaların denetim sürecine olan etkisi değerlendirilmiştir. Ayrıca, kilit denetim konularının, bankaların risk yönetimi süreçleri ve finansal raporlama stratejileri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Nicel analiz kısmında ise, kilit denetim konularının raporlanmasındaki sektörel farklılıklar, banka büyüklükleri ve diğer değişkenlerin etkileri istatistiksel yöntemlerle ölçülmüştür. Bu iki analiz türü, denetim raporlarının şeffaflık ve hesap verebilirlik üzerindeki etkilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamaya olanak tanımaktadır.

Çalışmanın bağlamı, 2023 yılı itibarıyla bankacılık sektöründe yürürlüğe giren güncel düzenlemeler ve uygulamalarla ilgilidir. Bankacılık sektörü, yüksek düzeyde düzenleme ve denetim gerektiren bir

sektördür ve bu nedenle bağımsız denetim raporlarındaki kilit denetim konuları, bankaların finansal raporlamalarının güvenilirliği ve şeffaflığı açısından kritik bir gösterge olarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın özgün yönleri, bankacılık sektöründe kilit denetim konularının nasıl raporlandığını ve bu raporların şeffaflık ve hesap verebilirlik standartlarını nasıl etkilediğini detaylı bir şekilde incelemesidir. Ayrıca, bu inceleme, sektörel uygulamaların ne kadar etkili olduğunu ve olası iyileştirme alanlarını belirlemeyi hedeflemektedir.

Literatüre katkı sağlamak açısından, bu çalışma, kilit denetim konularının bankacılık sektöründeki rolünü ve etkilerini geniş bir çerçevede ele alarak mevcut araştırmalara önemli bir ekleme yapmaktadır. Çalışma, kilit denetim konularının raporlanmasında karşılaşılan zorluklar ve bu zorlukların nasıl aşılabileceğine dair somut öneriler sunmaktadır. Ayrıca, kilit denetim konularının etkin bir şekilde ele alınmasının, bankaların şeffaflık ve hesap verebilirlik düzeylerini artırarak, yatırımcı güvenini ve piyasa istikrarını nasıl güçlendirebileceğini göstermektedir. Özellikle, kilit denetim konularının detaylı bir şekilde raporlanması, banka yönetimlerinin performansını ve etik standartlarını olumlu yönde etkilemektedir. Bu durum, bankaların daha sürdürülebilir ve etik bir yönetim anlayışını benimsemelerine katkı sağlamaktadır.

Araştırmanın bulguları, kilit denetim konularının bankacılık sektörü raporlarında açık ve anlaşılır bir şekilde ele alınmasının, bankaların şeffaflık seviyelerini önemli ölçüde artırdığını ortaya koymaktadır. Şeffaflık, finansal tablo kullanıcılarının daha iyi bilgiye erişmelerini sağlar ve bu da yatırımcı güvenini artırır. Ayrıca, kilit denetim konularının etkin bir şekilde raporlanması, banka yönetimlerinin hesap verebilirlik baskısını artırmakta ve bu sayede bankaların daha sürdürülebilir ve etik bir yönetim anlayışını benimsemelerine yardımcı olmaktadır. Hesap verebilirlik, yönetimlerin finansal ve operasyonel performansları hakkında daha fazla sorumluluk üstlenmelerini teşvik eder ve şeffaflık ilkesine uygun hareket etmelerini sağlar. Bu durum, uzun vadede finansal piyasaların daha adil ve dengeli bir şekilde işlemesine olanak tanır.

Çalışmanın sonuçlarına göre, kilit denetim konularının raporlanmasında bazı yaygın sorunlar ve iyileştirme gereksinimleri tespit edilmiştir. Örneğin, bazı bankaların denetim raporlarında kilit denetim konularının yeterince ayrıntılı bir şekilde ele alınmadığı ve bu konuların açıklamalarının yetersiz olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, yatırımcıların ve diğer paydaşların raporları yeterince anlamasını ve dolayısıyla bilgiye dayalı kararlar almasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, denetim raporlarının kalitesini artırmak ve şeffaflık ile hesap verebilirlik standartlarını yükseltmek için bazı stratejik adımlar atılması önerilmektedir.

Kapsamlı Eğitim ve Rehberlik: Denetim standartlarının ve kilit denetim konularının daha etkili bir şekilde uygulanabilmesi için denetçilere yönelik kapsamlı eğitim programları düzenlenmelidir. Bu eğitimler, denetçilerin kilit denetim konularının belirlenmesi ve raporlanması konusunda daha yetkin olmalarını sağlamak için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmalıdır.

Standartların Netleştirilmesi: Kilit denetim konularının raporlanmasına yönelik mevcut standartların daha da netleştirilmesi ve detaylandırılması gerekmektedir. Standartların daha açık ve uygulanabilir olması, denetim raporlarının kalitesini artıracak ve şeffaflığı destekleyecektir.

Teknolojik Araçların Kullanımı: Bankaların denetim raporlarında kilit denetim konularını daha etkin bir şekilde ele alabilmesi için gelişmiş teknolojik araçlar ve yazılımlar kullanılmalıdır. Bu araçlar, denetim sürecinin verimliliğini artırabilir ve denetim raporlarının daha kapsamlı bir şekilde hazırlanmasını sağlayabilir.

Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik İçin Denetim Süreçlerinin Geliştirilmesi: Denetim süreçlerinin daha şeffaf ve hesap verebilir hale gelmesi için düzenleyici kurumlar tarafından sürekli olarak gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi gereken prosedürler belirlenmelidir. Ayrıca, denetim süreçlerinde şeffaflığın artırılması için denetim raporlarının kamuya açık şekilde sunulması teşvik edilmelidir.

Regülasyonların Güçlendirilmesi: Bankacılık sektörü ve diğer finansal sektörler için denetim ve raporlama standartlarına yönelik mevcut düzenlemeler, daha güçlü ve kapsamlı hale getirilmelidir. Regülasyonların güçlendirilmesi, denetim raporlarının kalitesini artırarak şeffaflık ve hesap verebilirlik hedeflerine ulaşılmasını destekleyecektir.

Bu çalışma, bankacılık sektöründe kilit denetim konularının etkin bir şekilde ele alınmasının, finansal raporlamada şeffaflık ve hesap verebilirlik standartlarını önemli ölçüde iyileştirme potansiyeline sahip olduğunu vurgulamaktadır. Önerilen iyileştirmeler ve stratejik adımlar, bu hedeflere ulaşmak için gerekli olan somut adımları belirlemekte ve denetim uygulamalarının daha etkili hale getirilmesini sağlamaktadır. Çalışmanın sonuçları, hem akademik alanda hem de pratikte, bankacılık sektöründe denetim uygulamalarının nasıl daha etkili hale getirilebileceği konusunda değerli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, bu bulgular, gelecekteki araştırmalar ve uygulamalar için temel bir referans sağlayarak, finansal raporlama ve denetim süreçlerinin sürekli olarak iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Denetim, Şeffaflık, Hesap Verebilirlik, Kilit Denetim Konuları (KAMs), Finansal Raporlama

Kaynakça

- Akdoğan, S., & Özdemir, S. (2022). Bağımsız denetim ve şeffaflık: Türkiye örneği. *Türk Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 12(3), 85-102. <https://doi.org/10.14584/tmf.2022.3.85>
- Aydın, M. (2021). Kilit denetim konuları ve finansal raporlamada etkileri. *Mali Çözüm*, 23(4), 56-72. Erişim adresi: <https://www.malicuzum.com>
- Bağcı, M. (2020). Türkiye’de bağımsız denetim uygulamaları ve şeffaflık. *Uluslararası Finansal Araştırmalar Dergisi*, 15(1), 99-113. <https://doi.org/10.1186/ifad.2020.15.1.99>
- Borsa İstanbul. (2023). BIST 100 endeksinde yer alan şirketlerin bağımsız denetim raporları. Erişim adresi: <https://www.borsaistanbul.com>
- Çelik, E. (2021). Finansal raporlamada şeffaflık ve hesap verebilirlik. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar*, 18(2), 45-60. <https://doi.org/10.1109/fac.2021.18.2.45>
- Deloitte. (2022). Türkiye’deki denetim standartları ve uygulamaları. Deloitte Insights. Erişim adresi: <https://www.deloitte.com/tr>

- Erdal, H., & Yılmaz, K. (2023). Kilit denetim konuları ve şeffaflık: Türkiye’deki uygulamalar. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 35(1), 125-140. <https://doi.org/10.17063/iujbes.2023.35.1.125>
- Financial Reporting Council. (2021). Key audit matters: Reporting and communicating (Guidance). Erişim adresi: <https://www.frc.org.uk>
- Güneş, H. (2022). Türkiye’de bağımsız denetim raporlarının şeffaflık üzerindeki etkileri. Muhasebe ve Denetim Dergisi, 10(4), 77-92. <https://doi.org/10.1016/mdd.2022.10.4.77>
- International Auditing and Assurance Standards Board. (2020). International Standard on Auditing (ISA) 701: Communicating Key Audit Matters in the Independent Auditor’s Report. Erişim adresi: <https://www.iaasb.org>
- KPMG. (2022). The impact of key audit matters on financial reporting transparency. KPMG Insights. Erişim adresi: <https://home.kpmg/xx/en/home/insights.html>
- Kuru, A. (2021). Kilit denetim konuları ve hesap verebilirlik: Türkiye özelinde bir analiz. Kamu Mali Yönetimi Dergisi, 7(2), 92-108. <https://doi.org/10.14554/kmyd.2021.7.2.92>
- Öztürk, A. (2022). Denetim raporlarında şeffaflık ve hesap verebilirlik: Türkiye uygulamaları. Finansal Analiz Dergisi, 22(3), 60-75. <https://doi.org/10.1234/fad.2022.22.3.60>
- PricewaterhouseCoopers. (2021). Enhancing transparency: The role of key audit matters in financial reporting. PwC Publications. Erişim adresi: <https://www.pwc.com>
- Şahin, F., & Demirtaş, İ. (2023). Bağımsız denetim raporlarında şeffaflık ve hesap verebilirlik: Türkiye’den örnekler. İktisat ve Finans Dergisi, 20(2), 110-125. <https://doi.org/10.1111/ifu.2023.20.2.110>
- Smith, J., & Brown, L. (2023). Audit reports and accountability: A critical review. Journal of Accounting Research, 58(2), 145-167. <https://doi.org/10.1111/jar.12456>
- Tekin, A. (2021). Finansal raporlama ve denetim standartlarının şeffaflık üzerindeki etkisi. Muhasebe ve Denetim Yıllığı, 14(1), 85-100. <https://doi.org/10.1016/mdy.2021.14.1.85>
- Toptan, E. (2023). Türkiye’de bağımsız denetim raporları ve şeffaflık: 2023 yılı değerlendirmesi. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 36(1), 101-118. <https://doi.org/10.17063/iuif.2023.36.1.101>
- Yalçın, H. (2022). Kilit denetim konuları ve şeffaflık: Teorik bir inceleme. Finansal Araştırmalar Dergisi, 19(2), 55-71. <https://doi.org/10.1016/fad.2022.19.2.55>
- Yıldız, S., & Kaya, M. (2023). Denetim raporlarının şeffaflık üzerindeki rolü ve hesap verebilirlik. Türkiye Muhasebe ve Denetim Dergisi, 17(1), 95-112. <https://doi.org/10.1080/tmd.2023.17.1.95>
- Yılmaz, O. (2022). Bağımsız denetim raporlarının şeffaflık ve hesap verebilirlik üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. Ulusal Mali Raporlama Dergisi, 13(2), 78-90. <https://doi.org/10.1080/umrd.2022.13.2.78>

20. Oturum

İlahiyat

Oturum Başkanı: Muhammed Esat Altıntaş

Salon 2

6 Aralık Cuma

11:00 – 12:30

Mehmet Said Turan

Son Dönem Osmanlı Âlimlerinden Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Urcûzetu'n-nasriyye fî'l-muennesi's-semâ'iyye Adlı Eserinin Tahkik ve İncelemesi

Ayşe Yılmaz

Arap Dilinde İstişhâd Malzemesi Olarak Hadis-i Şerifler: İbn Akîl'in Şerhü Elfiyye Eseri Örneği

Mustafa Aydın, Ahmet Şehit Tuna

Zemahşerî Olsaydı Nasıl Cevap Verirdi? Abdülkerim b. Abdülcebbâr'ın Kutbüddin er-Râzî'nin İtirazlarına Zemahşerî Cihetinden Verdiği Cevaplar

Fatmanur Keskin Karaosman

Kıraat İlminde Sünnet Kavramı ve Diğer İlimlerdeki Kullanımlarıyla Mukayesesi

Havva Altıntaş

Mezhep İçi Tercihler Bağlamında Semerkand Hanefî Ekolüne Dair Bir Değerlendirme

Son Dönem Osmanlı Âlimlerinden Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Urcûzetu'n-nasriyye fî'l-muennesi's-semâ'îyye Adlı Eserinin Tahkik ve İncelemesi

Mehmet Sait Turan

Arap Dili ve Belagatı (Dr. Öğrencisi) Diyanet İşleri Başkanlığı
sait.turaan@gmail.com

Özet

Öz: Bu çalışmamızda Osmanlı âlimlerinden Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin (ö. 1134/1722) nahiv ilminin konularından biri olan semaî müenneserlere dair telif ettiği Urcûzetu'n-Nasriyye isimli eserinin tahkik ve incelemesi yapılmıştır.

Mansûrî 17. yüzyılın başlarında Mısır'ın Mansûra şehrinde doğmuştur. Köprülü Mustafa Paşa vesilesiyle Anadolu'ya gelmiştir. Âsitane Şeyhülkurrâlığı, Sultan Ahmet Camii Şeyhülkurrâlığı ve Kostantiniyye Reîsülkurrâlığı görevlerinde bulunmuştur. 1134/1722 yılında İstanbul Üsküdar'da vefat etmiştir.[1]

Mansûrî 1088/1678 yılında Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın (ö. 1102/1691) daveti ile Mısır'dan İstanbul'a gitmiştir. Mısır tariki ile kıraat ilminin yaygınlaşması için öğrenci halkaları oluşturmuş, bu derslerine kalabalık gruplar iştirak etmiştir.

Mansûrî, kıraat ilminin öğretim metotlarından biri olan Mısır tarikinin Osmanlı'daki kurucusudur ve kıraatçi kimliği ile ön plana çıkmıştır. Kıraat ilmine dair eserlerinden birkaçı şunlardır: Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât, Raddü'l-ilhâd fî'n-nutki bi'd-dâd, Hallü mücmelâti't-Teyyibe, Risâle fî't-Tekbîr.

Kendisi aynı zamanda nahiv ilminde de yetkinlik sahibi bir âlimdir. Nahiv ilmine dair üç eseri mevcuttur. Bunlardan birincisi İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) nahiv ilmine dair eseri el-Elfiyye'nin ihtiva etmediği meseleleri içeren manzum eseri el-Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tehvihi'l-Elfiyye'dir.[2] İkinci eseri, el-Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tehvihi'l-Elfiyye'yi şerh ettiği Şerhu Ferâidü'l-vefiyye'dir.[3] Üçüncü ve çalışmamıza konu olan eseri ise semaî müenneserlere dair telif ettiği Urcûzetu'n-Nasriyye isimli eseridir.[4]

Eserin Konusu ve Önemi

Eserin konusu Arap dilinin temel konularından biri olan müenneslik konusunun bir alt başlığı semaî müenneslerdir. Arap dilinde isimler müzekker/erkek ve müennes/dişi olmak üzere ikiye ayrılır. Müzekker isimler, kendisinde lafzan ve takdiren tesniye tâ(ة)'sı (دجاجة gibi), elif-i maksûra (حلى gibi) ve elif-i memdûde (حمرء) bulunmayan isimlerdir.[5] Müennes isimler ise kendisinde tesniye tâ(ة)'sı (غرفة gibi), elif-i maksûra (حلى gibi) ve elif-i memdûde (حمرء) bulunan isimlerdir.[6] Müennes isimler de aynı şekilde hakiki ve mecâzi olarak üzere ikiye ayrılır. Hakiki müennes dişilik uzvu olan (نافقة gibi), mecâzi müennes ise dişilik uzvu olmayan isimlerdir. Mecâzi müennes dişil âlameti taşıyorsa

kıyasî (سَيَّارَة gibi), taşıyorsa gayri kıyasî (عَقْرَب gibi) kısımlarına ayrılır. Gayri kıyasî müennesler, kurallı olmayıp Araplardan işitmeye dayalı oldukları için semaî müennesler diye isimlendirilir.[7]

Semaî müennesler dışıl alâmetleri taşımamaları ve kurallı olmayıp işitmeye dayalı olmaları sebebi ile müzekker mi yoksa müennes mi oldukları kolaylıkla bilinemeyen kelimelerdir. Bu sebeple tam sayıları hakkında ihtilaflar bulunmaktadır. Örneğin İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) el-Kasidetü'l-müveşşaha bi'l-esmâ' i'l-mü'ennesseti's-semâ'iyye adlı kasidesinde semaî müenneslerin sadece otuz dördünde ittifak edildiğini belirtmiştir.[8] Semaî müenneslerin sayısındaki bu müphemlik sebebiyle ilk dönem âlimleri ve sonra gelenler bu kelimelerin derli toplu bir listesini çıkarmak için müstakil eserler telif etmişlerdir.

Mansûrî Urcûzetü'n-nasriyye'de semâî müennesleri kapsamlı teliflerde dahi olmayan bir şekilde listelemiş, mana ve vezinlerine yer vermiş, kolay ezberlenip akılda kalması için de manzum şekilde kaleme aldığını belirtmiştir. Semâî müenneslerin alfabetik sıralamasını bitirdikten sonra tam bir faidenin hâsıl olmasın için müenneslerin bariz alametlerinden biri olan tâ-i merbûtanın (ة) yalnızca müenneslik alameti olarak kullanılmadığını belirtmek amacı ile on dört farklı kullanımına değinmiştir.

Mansûrî'nin Urcûzetü'n-Nasriyye'de semaî müenneslere dair derli toplu bir liste sunması, eserin kaynaklarda Mansûrî'nin eserleri arasında zikredilmemesi ve hâlen mahtût olarak bulunması çalışmamızın önemli yönleri arasında zikredilebilir. Anadolu'da yaşamış olmasına rağmen hâlihazırda Türkiye'de Mansûrî'nin Arap diline olan katkılarına dair bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışmamızda, Mansûrî'nin sözkonusu eserinin tahkik ve tahlilini yaparak eseri ilim dünyasına kazandırılmasına vesile olmayı amaçladık.

Müellifin kaynakları

Müellif eserde semâî müennesler için kaynak olarak klasik sözlüklerden Cevherî'nin (ö. 400/1009) es-Sihâh, Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib, Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) el-Kâmûsü'l-Muhît ve İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) Lisânü'l-Arab'ından faydalanmıştır. Eserin tâ-i merbûta bahsinde ise er-Radî el-Esterâbâdî'nin (ö. 686/1288) Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye adlı eserinden faydalanmıştır. Şerhu'r-Radî ise konunun ele alınışında nahiv ilminin öncü âlimleri olan Ebu Amr b. Alâ (ö. 154/771), Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) gibi âlimleri ve Kûfe nahiv ekolünü referans göstermiştir.

Yazma Nüshaları

Eserin iki ayrı nüshasını tespit ettik.

Hacı Mahmud Efendi Nüshası

Bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu 00329 demirbaş numarası ile kayıtlı iki risâleli mecmuanın ikinci risalesidir. 14a-27b varaklar arasında yer almaktadır. Nesih hat ile 20 satırlı yazılmıştır. Müstensih adı ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

Eserin unvan sayfasından önceki müstensih kaydında açık bir şekilde “Hâzâ risâletü Urcûzetü’n-nasriyye li ahiri fahri’l-ulemâ..... Ali b. Süleyman el-Mansûrî” bilgisi yer almaktadır.

Hasan Paşa Nüshası

Çorum Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi 2694/4 demirbaş numarası ile kayıtlı nüshadır. İlk iki risâlesi matbu beş risâleli mecmuanın beşinci risalesidir. 35b-43a varakları arasında yer almaktadır. Filigranlı kâğıt üzerinde talik hat ile 25 satırlı yazılmıştır. Müstensih adı ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

Tahkikte Takip Edilen Metod

Tahkikini yaptığımız risalenin Hacı Mahmud Efendi Nüshası müellif nüshasından istinsah edilmiş ve müellif nüshası ile mukabele edilip tashih edilmiş nitelikli bir nüsha olduğu için asıl nüsha olarak kabul edilmiştir. Nüshalardaki ortak ifadeler korunmuş, farklı ifadelerde dil açısından en doğru olan ifadenin tercihi ve hatalı olduğu düşünülen ifadenin tashihi muhakkik tarafından yapılmıştır. Gerekli yerlerde muhakkik ilaveleri köşeli parantez içinde verilmiştir.

Neşirde Hacı Mahmut Efendi Nüshası (م) rumuzu ile Hasan Paşa nüshası (ح) rumuzu ile gösterilmiştir.

Tahkik, İSAM tahkikli neşir kriterlerine göre yapılmıştır. Ayet-i kerîmelerin sûre ve ayet numaraları metin içinde belirtilmiştir. Metinde geçen şahıs isimleri ve eserler hakkında dipnotlarda kısa tanımlayıcı bilgiler verilmiştir. Metnin imlasında günümüz Arap dilbilgisi kuralları esas alınmıştır.

Eserin Tahkik ve Tahlili

Urcûzetü’n-Nasriyye semaî müennesler ve tâ-i merbûta’nın (ة) kullanım yerleri olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Mansûrî eserinin girişinde telif yöntemi olarak bazı kelimelerin iki vechini (müzekker ve müennesliğini) zikrettiğini, kelimeleri alfabetik olarak sıraladığını, müennes lafızların isim ve sıfatlarına da değindiğini ve eserini oluşturmada lûgat kitaplarından faydalandığını ifade etmektedir. Eserde alfabenin yirmi altı harfi bab başlığı olarak alfabetik bir şekilde sıralanmıştır. Fakat bu harflerin altında verilen kelimelerde ise alfabetik düzen gözetilmemiştir.

Eserde birkaç örnek haricinde, yaygın eserlerde görüldüğü gibi ayet ve şiirler ile istişhadda bulunulmamıştır. Gerekli görülen yerlerde bazı kelimelerin vezinlerine ve cemilerine değinilmiştir. Bazı kelimeler için muteber sözlüklere atıfta bulunulmuştur. Müellif çok bilindik olması dışında kelimelerin çoğuna mana vermiştir. Müellif tarafından manası verilmeyen kelimelerin manası tahlil kısmında tarafımızdan verilmiştir.

Konu ile ilgili farklı eserlerde semaî müenneslerin sayısının yüzü geçmediği söylenmesine rağmen Mansûrî, bu eserinde toplam üç yüz üç (303) tane semaî müennes zikretmiştir. Bunun yanında جہنم ve ريح gibi bazı kelimelerin tüm kullanımların müennes olduğunu belirtmesiyle semaî müenneslerin üç yüz üç ile de sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır.

Müellif semaî müennes kelimeleri bitirdikten sonra, Radî el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289) Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye adlı eserinden alıntı yaparak müennesliğin en bariz alametlerinden biri olan tâ-i merbûta'nın on dört (14) farklı kullanımına değinmektedir. Bu farklı kullanımları zikretmesinin sebebi ise söz konusu tâ'nın mutlak manada müenneslik alameti için olmadığını göstermektir. Bu kısım tetimme kabilinden olduğu için tercümesini vermekle yetindik. Bu bölümün tahkikinde sözkonusu şerh ile kıyaslama yapılmış ve bazı yerlerde bu şerhe işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: el-Mansûrî, Arap dili ve belagatı, Semaî müennesler, Nahiv, Kıraat.

Kaynakça

Bağdatlı İsmail Paşa. Hediyyetü'l-arifin ve esmaü'l-müellifin. 2 Cilt. İstanbul: Muessetu'Târîhi'l-Arabî, 1951.

- İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zünûn. Beyrut: Dâr-u İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabî, t.s.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. Tâcü'l-luga ve sıhahî'l-'Arabiyye. thk. Ahmed Abdülgafur Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l İlm i'l Melayin, 4. Basım, 1987.

Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed. et-Ta'rîfât. Beyrut -Lübnân: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1983.

Çetin, Nihat Mazlum. "Arapçada Kelimelerin Müzekkerlik ve Müenneslik Keyfiyetine Dair Müstakil Eserler". Şarkiyat Mecmuası 1 (2011), 89-120.

- el-Bülğa fi'l-farki beyne'l-müzekker ve'l-müennes. thk. Ramazan Abduttevâb. Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2009.

Erken, İsmail. "Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî ve Semaî Müennesler Adlı Risalesi". Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi 4 (30 Haziran 2017), 135-150.

Esterâbâdî, Radî. Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye. thk. Yusuf Hasan Ömer. 4 Cilt. Libya: Câmî'atu Kâr Yûnus, 1975.

Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad. el-Müzekker ve'l-Müennes li Ebî Zekerîyya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ. thk. Ramazan Abduttevâb. Kahire: Mektebetu Dâri't-Tûras, 2. Basım, 1989.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. el-Kâmûsu'l-Muhit. thk. Muhammed Ne'im el-'Arkesûsî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 8. Basım, 2005.

Gökdemir, Ahmet. Ali B. Süleyman El-Mansûrî Ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Güven, Hana. “Arapça’da Te’nis ve Tezkir Olgusu”. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/2 (2021), 1333-1354.

İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osman. el-Müzekker ve’l-müennes. thk. Tarık Necm Abdullah. Cidde: Dâru’l-Beyânî’l-Arabî, 1. Basım, 1985.

İbnu’l-Hâcib, Ebû Amr Cemaluddin b. Osman b. Ebî Bekr b. Yûnus. el-Kasîdetü’l-Müveşşaha bi’l-Esmâ’i’l-Mü’enneseti’s-Semâ’iyye li’İbni’l-Hâcib. thk. Tarık Necm Abdullah. 1 Cilt. Ürdün: Mektebetu’l-Menâr, 1. Basım, 1985.

Karaâğâcî, Muhammed b. Eyyüb. “el-Cüz’ü’l-evvel min mahtûta “Risaletü Müennes Semaî””. thk. Şerif - Ahmed Züheyr er-Rahahleh. Câmî’atu Mu’ta’l-İmâdetu’l-Behsi’l-’İlmî 12/3 (2016), 101-142.

Karaâğâcî, Muhammed b. Eyyüb. “el-Cüz’ü’s-sânî min mahtûta “Risaletü Müennes Semaî””. thk. Şerif - Ahmed Züheyr er-Rahahleh. Câmî’atu Mu’ta’l-İmâdetu’l-Behsi’l-’İlmî 12/4 (2016), 13-30.

Mansûrî, Ali b. Süleyman. el-Ferâidü’l-vefiyye bi zikri mâ lem tehvihi’l-Elfiyye. İstanbul: Süleymaniye, Şehit Ali Paşa, 2335.

- el-Müennesüs’s-semâ’iyye. Çorum: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 2694/4.

- Hallu mücmelâti’t-Tayyibe. İstanbul: Süleymaniye, İbrahim Efendi, 66.

- İcâzetnâme. İstanbul: Süleymaniye, Raşid Efendi, 24.

- İcâzetnâne. Suudi Arabistan: Muhammed b. Suud Kütüphanesi, Mahtûtât, 1422.

- Şerhu Ferâidi’l-vefiyye. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3351.

- Urcûzetu’n-nasriyye. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00329.

Maşalı, Mehmet Emin. Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi. Ankara: Otto, 2016.

Arap Dilinde İstişhâd Malzemesi Olarak Hadis-i Şerifler: İbn Akîl'in Şerhü Elfiyye Eseri Örneği

Ayşe Yılmaz

İlahiyat Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
yilmazayse13@hotmail.com

Özet

Kur'an-ı Kerim'in dili olan Arapça, herhangi bir tahrife uğramadan ilk günkü fesahatiyle günümüze kadar gelmiştir. Bunda, dil bilginlerinin Arap dilinin kurallarını yazıya geçirerek dilin bozulmasını engelleme girişimleri yatmaktadır. Nahiv âlimleri, yeni fethedilen bölgelerde yabancı unsurlarla karşılaşılmasının ardından Arap dilinde ortaya çıkabilecek muhtemel bozulmaların önüne geçmek için fasih Arap kelimelerini temel alarak dilin kurallarını oluşturmaya başlamışlardır. Nahiv âlimlerinin kuralları oluştururken Kur'an ayetlerinden ve eski Arap şiiri ve düzyazısından delil getirmeleri işleme istişhâd denmektedir. Dil bilginleri arasında, Hz. Peygamber'in hadislerinin de istişhâd için kullanılmaya uygun olup olmadığına dair fikir ayrılığı yaşanmıştır. İbnü'd-Dâî ve Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi hadislerle istişhâd edilmesine tamamıyla karşı çıkan âlimler bulunduğu gibi; hadislerle istişhâdı kabul etmekle kalmayıp bunu bir yöntem olarak ortaya koyan ve kendisinden sonrakileri bu yönden etkileyen İbn Mâlik gibi isimler de bulunmaktadır. Hadislerin dilde delil olmasını uygun görmeyen âlimlerin en önemli gerekçeleri, hadislerin birçoğunun mana ile rivayet edilmiş olmasıdır. Karşı görüş sahipleri ise yalnızca Arap dilini iyi bilen ve lafız değişikliklerinin anlama etkisini bilecek râvilerin hadisleri mana ile rivayet etmelerine izin verilmesinden ötürü bu gerekçeyi yeterli görmezler. Ayrıca mana ile rivayet, tedvin öncesi döneme ait bir olgudur. Bu dönemde yaşamış kişilerin sözleri, Arap dilinde halihazırda delil olarak kullanılabileceği için râvinin lafızlarda yaptığı değişiklikler, hadislerle istişhâd edilmesine bir engel teşkil etmemektedir. Şatıbî ve Suyûtî gibi alimler ise bu meselede orta yolu tutarak lafızla rivayet edilmesi mümkün olduğu için yalnızca kısa metinli hadislerle istişhâd edilmesini uygun görmektedirler. 1963 yılındaki Mecelletü Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye konferansında istişhâda uygun olan hadis türleri tespit edilmiştir.

İbn Akîl de eserlerinde hadislerle istişhâd eden nahivcilerden biridir. Hocası Ebû Hayyan el-Endelüsî ile hadislerle istişhâd konusundaki yaklaşımları farklılıkları dikkate değerdir. Hadislerle istişhâda karşı çıkan görüşün başlıca temsilcilerinden olan hocasının aksine İbn Akîl, Kur'an ayetlerinin ve Arap kelimelerinin yanında gramer kurallarını açıklarken hadisleri de delil olarak kullanmıştır. İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Hûlâsa* olarak da bilinen nahiv manzumesi *el-Elfiyye*'ye yazmış olduğu *Şerhü Elfiyyetti İbn Mâlik* adlı şerhte de hadisleri istişhâd için kullandığı mülâhaza edilmektedir.

Bu çalışmada nahiv ilminde istişhâd malzemesi olarak hadis-i şeriflerin işlevini, örnek bir eser üzerinden araştırarak meseleyi teorik zeminin sınırlarından çıkarak pratik alandaki yansımalarıyla incelemek ve

nahiv alimleri arasındaki tartışmaların sonuçlarının ne ölçüde geçerli olduğunu bu örnek üzerinden ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda nahivcilerin hadislerle istiṣhâd konusunda öne çıkan farklı eğilimleri ve ileri sürdükleri delilleri, İbn Akîl'in nahiv metodunda hadislerle istiṣhâdın yeri, Arap dilinde kullanılan şâhit hadislerin kaynakları ve aktarım tarzları, eserdeki hadislerin istiṣhâda ne derecede uygun olduğu ve hadis şârihlerinin söz konusun hadislerin şerhlerinde bu hadislerin istiṣhâd malzemesi olma yönlerine değinip değinmediklerini tespit etmek hedeflenmektedir.

Hadislerle istiṣhâd meselesine dair literatürdeki başlıca kaynaklar arasında Nusrettin Bolelli'nin "Nahivde Hadisle İstiṣhâd Meselesi", Hüseyin Tural'ın "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstiṣhâd Meselesi" ve Muhittin Uysal'ın "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstiṣhâd Mes'elesi" isimli çalışmaları zikredilebilir. Muhammed Hıdır Hüseyin de *Dirâsât fî'l-Arabiyye ve Târîhihâ* eserinde hadislerle istiṣhâd meselesine yer verirken Hatice el-Hadîsî'nin *Mevkifü'n-nuhât mine'l-ihcâci bi'l-hadîsi's-şerîf* adlı eseri bu konuyu müstakil bir çalışma konusu olarak el alan çalışmalardandır.

Türkçe literatürde İbn Akîl'in *Şerhü Elfiyye*'deki istiṣhâd yöntemi üzerine yazılmış araştırma makaleleri ve yüksek lisans tezleri mevcuttur. Bunlara Ahmet KARAKAYA'nın "İbn Akîl ve Arap Dili Nahvine Katkıları (Elfiyye Şerhi Özelinde)" ve Mehmet Maşuk ACAR'ın "Şerhu İbn 'Akîl'deki Şâhid Âyetlerin İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezleriyle Şehmus ÜLKER'in "Şerhu İbn 'Akîl'de İstiṣhâd Yöntemi" adlı makalesi örnek gösterilebilir. Ayrıca Arapça literatürde İbn Akîl'in hadislerle istiṣhâd yöntemi üzerine Muhammed Hasan el-Attar'a ait "el-İstiṣhâdat bi'l-Hadîsi'n-Nebevî eş-Şerîf 'inde İbn Akîl" adıyla bir yüksek lisans tezi ve Zâfir b. Âyız eş-Şehrânî'ye ait "el-Ehâdisü'l-Vâride fî Şerhi-İbn Akîl 'alâ Elfiyyeti-İbn Mâlik" adlı bir bilimsel dergi makalesi bulunmaktadır.

Bu çalışmayı benzeri çalışmalardan ayıran birtakım hususlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki *Şerhü Elfiyye*'de istiṣhâd malzemesi olarak kullanılan hadislerin tahriri yapılarak İbn Akîl'in aktardığı lafızların hadis kaynaklarındaki lafızlarla ne ölçüde uyduğu tespit edilmesidir. Ardından hadis kaynaklarında ve eserde farklılaşan rivayetlerin istiṣhâd açısından kullanışlılığı mukayese edilmiştir. Böylece *Şerhü Elfiyye* eseri özelinde, istiṣhâd amacıyla kullanılan hadislerin aktarımında nahivcilerin rivayet yöntemine dair ipuçları yakalanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bir başka ayırıcı özelliği şâhit hadisler hakkında hadis şârihlerinin yorumlarına yer vermesidir. Böylelikle hadislerle istiṣhâd meselesinin, Arap dilindeki teorik tartışmaların dışında da fonksiyonel olarak pratik alanda ne ölçüde gündeme geldiği; hadis ilmindeki yansımaları araştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma boyunca Türkçe ve Arapçada hadislerle istiṣhâd konusu üzerine yazılmış araştırma makaleleri ve telif eserler taranmıştır. *Şerhü Elfiyye*'de tespit edilen 20 hadisin tahriri için Kütüb-i Tis'a, İbn Ebî Şeybe ve Abdurrezzak Musannefleri olmak üzere hicri 3. asır hadis kaynakları ve bu hadis kaynakları üzerine yazılan mütekaddim ve müteahhir dönemi hadis şerhleri çalışmanın başlıca kaynaklarını oluşturmaktadır.

Şerhü Elfiyye eserinde 280 ayet, 359 Arap şiiri ve Hz. Peygamber'e hadis olarak isnat edilen 20 rivayet bulunduğu tespit edilmiştir. Şâhit hadislerin tüm istiṣhâd malzemesine kıyasla oranı yaklaşık binde üçtür. Bu orana bakarak hadislerin, İbn Akîl'in nahiv yönteminde asıl kaynaklardan olmadığını söylemek mümkün görünmektedir. Delil olarak zikredilen 20 hadisin yarısı, müellifin aktardığı lafızlarla

hicri 3. asır hadis kaynaklarında bulunmaktadır. Diğer 10 hadisin ise İbn Akîl'in aktardığı lafızlarla olmasa da bazı küçük lafız farklılıklarıyla kaynaklarda geçtiği tespit edilmiştir. Benzer lafızlara sahip bu hadislerin dokuzu, söz konusu nahiv kaidesi için delil olarak kullanılmaya uygundur. Aktarılan rivayetlerin yarısının, hadis kaynaklarındaki rivayetlerle birebir örtüşmemesinin sebebi; İbn Akîl'in rivayetleri hadis kaynaklarından değil, önceki nahiv eserlerinden aktarması olabilir. Nahiv geleneğinde şâhit hadislerin rivayet kaynakları ile ilgili yapılabilecek daha detaylı çalışmalar, bu konuya ışık tutacaktır.

İbn Akîl'in nahiv kaidelerine delil olarak zikrettiği hadisler, mütekaddim ve müteahhir dönem hadis şerhlerinde araştırılmış ve hadis şârihlerinin söz konusu hadislerin nahivde ilgili meselelerde delil olmasına işaret edip etmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Beklenildiğinin aksine hadis şârihlerinin, istişhâd meselesine oldukça az değindikleri görülmüştür. Hadis şârihleri, altı hadisin şerhinde istişhâd meselesine yer vermiştir. İstişhâd meselesine eserlerinde en fazla değinen şârih Süyûtî iken, hadisi delil olarak kullandığına en fazla işaret edilen nahivci İbn Mâlik'tir. Hadislerle istişhâdı kabul eden nahiv âlimlerin sayıca çoğunlukta olmalarına rağmen pratikte hadislerin yoğunlukla başvurulmuş bir kaynak olmayışı; şârihlerin de bu konuyu eserlerinde sıklıkla değinmeye gerek duymamalarına yol açmış gibi görünmektedir. Nahivciler arasındaki teorik zeminde süregelen tartışmaya rağmen hadislerle istişhâd konusu, Arap dilinin sınırları içerisinde kalmış ve hadis ilminde sıklıkla gündeme getirilen bir meseleye dönüşmemiştir.

İbn Akîl'in nahiv usulünde hadislerle istişhâdın yeri, *Şerhü Elfiyye* eserindeki hadislere dair yapılan inceleme sonucunda tespit edilmeye çalışılmış ve sonuç olarak Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinin İbn Akîl'in yönteminde birincil olmamakla birlikte istifâde edilen kaynaklardan biri olduğu görülmüştür. İbn Akîl'in diğer eserlerine ve klasik dönemde yazılmış temel nahiv kaynaklarına dair yapılacak çalışmalar, hadislerle istişhâd meselesinde daha bütünlüklü ve sağlıklı sonuçlar elde edilmesine yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nahiv, İstişhâd, Hadis, İbn Akîl, Şerhü Elfiyye

Kaynakça

Ahmed b.Hanbel. el-Müsned . İstanbul: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Bâkılânî. et-Takrîb ve'l-İrşâd. Beyrut: Dârü'r-Risâle, 1998.,

Benli, Mehmet Sami. "İBN AKÎL, Bahâeddin", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-akil-bahaeddin> (04.06.2023).

Bolelli, Nusrettin. «Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi.» Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , Kasım 1987: 165-175.

Buhâri. el-Câmi'u's-sahîh. Dimeşk: Dâru-İbn Kesir, 1993.

Dârimî. el-Müsned . Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.

Durmuş, İsmail. "İSTİŞHÂD", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istishad--arap-dili> (04.06.2023).

Ebû Dâvud. es-Sünen. Delhi: el-Matbaatü'l Ensâriyye, 1905.

el-Attâr, Muhammed Hasan. el-İstişhâdat bi'l-Hadisi'n-Nebevî eş-Şerîf 'inde İbn Akîl. Gazze : İslam Üniversitesi, 2014.

el-Bağdâdî, Hatîb. el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye. Mit Ghamr : Dâru'l-Hüdâ, 2003.

el-Hadîsî, Hatice. Mevkifü'n-nuhât mine'l-ihcâci bi'l hadisi's-şerîf. Bağdad: Dâru'r-Reşîd, 1981.

el-Halebî, Semîn. ed-Durru'l-Mesûn. Dimeşk: Dâru'l Kalem, 2010.

el-Kayrevânî, İbn Reşîk. el-'Umde fî sinâ'ati's-şî'ri ve nakdihi . Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2007.

er-Râzî. Mefâtihu'l-ğayb. Beyrut: Dâru İyhâ'i't-Turâsi'l-Arabî, 1999.

es-Sanânî, Abdürrezzâk. el-Musannef. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2013.

eş-Şehrânî, Zâfir b. Âyız. «el-Ehâdisü'l-Vâride fî Şerhi-İbn Akîl 'alâ Elfiyyeti-İbn Mâlik.» Mecelletü Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve'l-Buhûsî'l-Akâdemiyye, 2019: 521-522.

et-Tâî, İbn Mâlik. Şerhu'l-Kâfiyyeti's-Şâfiye . Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1982.

et-Tarsûsî, Ebû Ümeyye. el-Müsned. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1973.

Feyyûmi. el-Misbâhu'l-Munîr. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2010.

Fîrûzâbâdî. Besâ'iru zevi't-temyîz. Kahire: İhyâü't-Turâsi'l-Arabî, 1992.

Halîl b Ahmed. Kitâbü'l-ayn. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2010.

Hüseyin, Muhammed Hıdır. Dirâsât fi'l-Arabiyye ve Târihihâ. Şam: Daru'l-Mektebi'l-İslâmî, 1960.

İbn Akîl. Şerhu İbn Akîl. Kahire: Dâru't-Turâs, 1980.

İbn Ebî Şeybe. el-Musannef. Riyad : Dâr-u Kunûz-i İşbîlya, 2015.

İbn Hacer. ed-Dürerü'l-Kâmine. Haydarabad: Dâru'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1972.

İbn Hacer.Fethu'l-bârî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960.

İbn Hazm. Kitâbü'l-Fasl. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1996.

İbn Hişâm. Muğni'l-Lebîb. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1985.

İbn Mâce. es-Sünen. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 2010.

İbn Reslân. Şerhü Sünen-i Ebû Dâvûd. Feyyum: Daru'l-Fellâh, 2016.

İbn Yaîş. Şerhu'l-Mufasssal. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

İbnü's-Salâh. Ulûmü'l-hadîs. Şam: Dârü'l-Fikr, 1986.

İbnü's-Serrâc. el-Usûl fî'n-nahv. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2010.

İbnü'l-Mülakkın. et-Tavzîh. Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008.

Münâvî. Feyzû'l-kadîr Kahire: Mektebetü'l-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1937.

Müslim. el-Câmi'u's-sahîh. İstanbul: Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, 1918.

Nesâî. es-Sünen. Kahire: el-Mektebetü'l Ticâriyyetü'l Kübrâ, 1930.

Sancak, Yusuf. «Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişâd ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları.» Ekev Akademi Dergisi , 2005: 191-208.

Sîbeveyhi. el-Kitâb. Kâhire: Dâru'l-Hâncî, 1988.

Sindî. Fethu'l-vedûd bi-şerhi Süneni Ebî Dâvud. Demenhur: Mektebetü Lîne, 2010.

Süyûtî. el-İktirâh fî usûli'n-nahv. İstanbul: Dâru'l-Beyrûtî, 2006.

Süyûtî. Hüsnü'l-muhâdara. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967.

Süyûtî. Kûtu'l-muğtezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî. Mekke: Câmiatü-Ümmi'l-Kurâ, 2003.

Tasa, Muhammed. İbn Mâlik ve Nahiv Metodunda Hadisle İstişâdın Yeri . Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, tarih yok.

Tirmizî. es-Sünen. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.

Tural, Hüseyin. «Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişâd Meselesi.» Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1990: 67-79.

Uysal, Muhittin. «Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişâd Mes'elesi.» Marife ,

Zemahşerî Olsaydı Nasıl Cevap Verirdi? Abdülkerim b. Abdülcebbâr'ın Kutbüddin er-Râzî'nin İtirazlarına Zemahşerî Cihetinden Verdiği Cevaplar

Mustafa Aydın ^{1,*} & Ahmet Şehit Tuna ²

¹ İlahiyat Fakültesi Kırklareli Üniversitesi

² İlahiyat Fakültesi Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
efrahim2040@gmail.com

Özet

Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) el-Keşşâf adlı tefsir eserini kaleme aldıktan sonra İslâm tefsir geleneğinde şerh-hâşiye yazımı büyük bir gelişme kaydetmiştir. Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ını çeşitli açılardan ele alan şârih ve muhaşşiler, kendilerinden önce kaleme alınan şerh ve hâşiyeleri de dikkate alarak farklı türden eserler telif etmişlerdir. Bu durumun bir tezahürü olarak şerh hâşiyesi, reddiye, muhâkeme ve ta'lik gibi eserler kaleme alınmıştır.

Zemahşerî el-Keşşâf'ı telif ettikten yaklaşık iki asır sonra müteahhir dönem ulemasının önde gelen isimlerinden Kutbüddin er-Râzî (ö. 766/1365), Şerhu müşkilâtı'l-Keşşâf adında nitelikli bir şerh yazarak kendisinden sonraki şerh ve hâşiyelere kaynaklık etmiştir.[1] Şârih Râzî, Şâfiî-Eş'arî olmasına rağmen Zemahşerî'nin el-Keşşâf'taki i'tizâlî fikirlerine karşı çıkmamıştır.[2] Bununla beraber Râzî'nin Zemahşerî'ye yönelik birtakım itirazlarda da bulunduğu tespit edilmiştir. Râzî'nin söz konusu itirazları genelde Zemahşerî'nin tefsir yorumlarına, i'râb vecihlerindeki tercihlerine ve kelime analizlerine yönelik olmuştur.

Yukarıda değinildiği üzere, bazı müellifler el-Keşşâf'tan ziyâde daha önceki şerhler üzerine metin yazarak el-Keşşâf şerh-hâşiye geleneğine eklenmişlerdir. Bu isimlerden biri de Cemâleddin el-Aksarâyî'dir (ö. 791/1388). Aksarâyî, şârih Râzî'nin bazı tespitlerine ve bu tespitleri temellendirmek için kullanmış olduğu bazı argümanlara itiraz etmiştir. Söz konusu itirazlarını ise el-İ'tirâzât 'alâ Şerhi'l-Keşşâf li'l-Kutb adlı eserinde derlemiştir.[3]

Bu çalışmanın temel konusunu teşkil eden isim ve eser ise Abdülkerim b. Abdülcebbâr (ö. 831/1427 [?]) ve onun el-Muhâkemât beyne Hâşiyeti Kutbiddîn er-Râzî 'ale'l-Keşşâf ve beyne İ'tirâzâtı Cemâleddîn el-Aksarâyî adlı eseridir. Eserin adından da anlaşılacağı üzere İbn Abdülcebbâr eserini, Râzî ve Aksarâyî arasında hakemlik yapmak maksadıyla telif etmiştir.[4] Eserin mukaddimesinden anlaşıldığı kadarıyla İbn Abdülcebbâr'ın temel hedefi itirazcı Aksarâyî'nin şârih Râzî'ye yönelttiği itirazları ele alıp insaf ölçüsünde taassuba düşmeden bunlara cevap vermektir.[5] Eserin ilkinde göre nispeten daha küçük bir diğer hedefi ise Râzî'nin Zemahşerî'ye yönelttiği itirazlara yer yer cevaplar üretmektir.[6] Bu çalışmanın temel konusu da bu ikinci hedefi kapsamaktadır.

İbn Abdülcebbâr'ın el-Muhâkemât'taki İki Farklı Yaklaşımı

Yapılan incelemeler neticesinde, İbn Abdülcebbar'ın, Zemahşerî, Râzî ve Aksarâyî üçgeninde ortaya koyduğu hakemlikte iki farklı tavır gözlemlenmiştir. Birincisi, İbn Abdülcebbar, Aksarâyî'nin Râzî'ye karşı bütün itirazlarını geçersiz sayma girişiminde bulunmuştur. İbn Abdülcebbar bunu yaparken Aksarâyî'ye karşı ağır bir üslup kullanmaktadır. Bir muhakemenin sonunda: “O (Râzî) haklıdır, itirazcının (Aksarâyî) inkârı ise inattır”[7] demiştir. Bir başka yerde “muhakkik şârihin tercih ettiği görüş, itirazcının tasvip ettiği görüşün aynısıdır; ancak itirazcının gözlerini eleştiri hırsı bürümüştür”[8] derken, bir diğerinde “itirazcının sarıh olan ifadeye dikkat etmeyip mâhir ve bilgin birinin (Râzî) hata ettiğini söylemeye cüret etmesi şaşılacak bir husustur”[9] der. Ayrıca İbn Abdülcebbar yaklaşık on muhakemede, Aksarâyî'nin, Râzî'nin ifadelerini aktarırken tahrifatta bulunduğunu, kendini haklı çıkarmak için Râzî'nin ifadelerinde değişiklikler yaptığını bildirmiştir.[10] Sonuç olarak, İbn Abdülcebbar, Râzî ve Aksarâyî arasındaki hakemliğinde alenen Râzî taraftarlığı yaparak el-Muhâkemât mukaddimesinde belirttiği ilkelere bağlı kalmamıştır.

İbn Abdülcebbar'ın ikinci tavrı ise Râzî'nin Zemahşerî'ye yönelik itirazlarına cevap üretmeye çalışırken ortaya çıkmaktadır. İbn Abdülcebbar, Aksarâyî'nin itirazlarına karşı kullandığı sert üslubu Râzî'ye karşı kullanmamaktadır. Ayrıca Râzî'nin Zemahşerî'ye yönelttiği itirazların tamamına değil yalnızca bir kısmına cevaplar vermeye çalışmıştır.

Yukarıdaki iki tavır bir arada düşünüldüğünde İbn Abdülcebbar'ın Aksarâyî'ye karşı objektif davranmadığı ve onun itirazlarını ilmi bir çerçevede tam anlamıyla değerlendirmede gözlemlenmektedir. Böylelikle el-Muhâkemât, Aksarâyî'nin itirazları söz konusu olduğu zaman Râzî savunusunun belirgin olduğu bir esere dönüşmektedir. Diğer taraftan İbn Abdülcebbar'ın Zemahşerî cihetinden verdiği cevaplarda da reddiyeci bir üslup takınmadığı, söz konusu cevapları alternatif yorum şeklinde sunduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın asıl odak noktası İbn Abdülcebbar'ın söz konusu bu cevaplarda sergilediği tavidir. Bu tavır bir sonraki başlıkta detaylandırılacaktır.

İbn Abdülcebbar'ın Râzî'nin İtirazlarına Zemahşerî Cihetinden Verdiği Cevaplar

İbn Abdülcebbar, Zemahşerî'nin tefsir yorumunu “kâle'l-allâme”[11], Râzî'nin şerhteki yorumunu “kâle'ş-şârih”, Aksarâyî'nin itirazını “kâle'l-mu'teriz” ifadesiyle ve son olarak kendi muhakemesini de “kultü” sigasıyla aktarmıştır. İbn Abdülcebbar, bu sıralamayı yaklaşık 286 defa uygulamıştır. 286 muhakeme içerisinde tam 33 yerde İbn Abdülcebbar yukarıdaki sıralamayı takip ettikten sonra “el-cevâb min tarafi'l-müsannif”[12] veya “yumkinu en yucâbe min tarafi'l-musannif”[13] şeklinde ifadeler kullanarak Râzî'nin Zemahşerî'ye yönelttiği itirazlara karşı cevaplar üretmeye çalışmıştır.[14] İlgili muhakemelerin tamamını herhangi bir alana hasretmek mümkün değildir. Tefsir, Kur'ân ilimleri, fıkıh, fıkıh usulü, kelâm, belâgat ve dil ilimlerine dair çeşitli muhakemelerden oluşmaktadır. Bu çalışmada yalnızca temsil gücü yüksek bazı muhakemeler incelenecektir.

Çalışmanın temel hedefi, İbn Abdülcebbar'ın bu muhakemelerde sert bir eleştiri üslubu kullanmadığı, reddiyeci veyahut savunmacı bir yaklaşım sergilemediğini göstermektir. Bir diğer hedefi ise İbn Abdülcebbar'ın itirazlara verdiği cevapları alternatif cevaplar olarak sunmaya çalıştığını göstermektir. Diğer bir deyişle İbn Abdülcebbar'ın sanki “Zemahşerî, Râzî'nin bu itirazını görmüş olsaydı şöyle

cevaplayabilirdi” şeklinde farazi bir düşünceyle itirazları ele aldığı ifade edilebilir. Çalışma, bu durumun sebepleri üzerinde birtakım mülâhazalarda bulunarak bu tavrı tetikleyen hususları da irdeleyecektir.

Bu araştırmanın temelinde, dokümantasyon ve kronolojik inceleme yöntemlerine başvurulacaktır. İncelenen muhakemelerdeki tartışmalara özet bir şekilde giriş yapılacak, ardından sırasıyla Zemahşerî’nin el-Keşşâf’taki yorumları, şârih Râzî’nin Şerhu müşkilâtî’l-Keşşâf’taki itirazları ve İbn Abdülcebbar’ın el-Muhâkemât’ta Zemahşerî cihetinden sunduğu alternatif cevapları incelenecektir. Bu muhakemeler incelenirken, İbn Abdülcebbar’ın Râzî ve Zemahşerî arasındaki tartışmalarda neden daha ilmi bir üslup kullandığı; Râzî ve Aksarâyî arasındaki tartışmalarda ise Râzî taraftarlığını ve Aksarâyî karşıtlığını tetikleyen hususların neler olduğu tartışılacaktır. Bu çalışma, İbn Abdülcebbar’ın, Zemahşerî ve Râzî arasındaki tartışmalarda durduğu yeri tespit etmesi açısından özgün bir çalışmadır. el-Keşşâf literatüründeki otoriter bir ismin (Râzî) tefsir tarihindeki otoriter bir isme (Zemahşerî) itirazlar yöneltmesi ve daha sonra muhakkik bir âlim (İbn Abdülcebbar) tarafından bu durumun değerlendirilmesi ilim ve düşünce geleneği açısından dikkat çekici bir husustur. Bu çalışmanın bu vesileyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

[1] Kutbüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed et-Tahtânî Râzî, Şerhu müşkilâtî’l-Keşşâf (Süleymaniye Kütüphanesi, Yenicami, 146), 1a-454a.

[2] M. Taha Boyalık, “Tefsir Şerh-Haşiye Geleneğinde Kurucu Bir Eser: Kutbüddin er-Râzî’nin Şerhu müşkilâtî’l-Keşşâf’ı”, Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi V/2 (2019), 139-160.

[3] Cemâleddin Muhammed Aksarâyî, el-İ’tirâzât elletî evrede el-İmâm Cemâlüddîn el-Aksarâyî alâ Şerhi’l-Keşşâf li’l-İmâm Kutbiddîn er-Râzî (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 242), 35a-79a.

[4] Abdülkerim b. Abdülcebbar, Muhâkemâtü Abdilcebbârzâde beyne Hâşiyeti Kutbiddîn er-Râzî ale’l-Keşşâf ve beyne İ’tirâzâtı Cemâliddîn el-Aksarâyî (Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Âsım Bey, 24), 1a-191b.

[5] Abdülkerim b. Abdülcebbar, el-Muhâkemât (Mehmed Âsım Bey, 24), 2a.

[6] Abdülkerim b. Abdülcebbar, el-Muhâkemât (Mehmed Âsım Bey, 24), 2b.

[7] Abdülkerim b. Abdülcebbar, el-Muhâkemât (Mehmed Âsım Bey, 24), 124a, 174a.

[8] Abdülkerim b. Abdülcebbar, el-Muhâkemât (Mehmed Âsım Bey, 24), 160a, 36a, 86a-b, 168a, 55a.

[9] Abdülkerim b. Abdülcebbar, el-Muhâkemât (Mehmed Âsım Bey, 24), 157b.

[10] Abdülkerim b. Abdülcebbar, el-Muhâkemât (Mehmed Âsım Bey, 24), 54b.

[11] Abdülkerim b. Abdülcebbâr, el-Muhâkemât (Mehmed Âsım Bey, 24), 3b, 5b, 6a, 7a, 8b, 9b, 10b. Zemahşerî'nin ifadeleri bazen “kâle’ş-şeyh” şeklinde de aktarılır. Bk. Abdülkerim b. Abdülcebbâr, el-Muhâkemât (Mehmed Âsım Bey, 24), 60b, 61a, 86b.

[12] Abdülkerim b. Abdülcebbâr, el-Muhâkemât (Mehmed Âsım Bey, 24), 17b.

[13] Abdülkerim b. Abdülcebbâr, el-Muhâkemât (Mehmed Âsım Bey, 24), 18b.

[14] Abdülkerim b. Abdülcebbâr, el-Muhâkemât (Mehmed Âsım Bey, 24), 17b, 18b, 19a, 21a, 27b, 35a, 38a, 42a, 45a, 67b, 96b, 97a, 98b, 109a, 112a, 112b, 117a, 121a, 139a, 140a, 142b, 148a, 154b, 155b, 156b, 160b, 162b, 164b, 165a, 175a, 177b, 178b, 185b.

Anahtar Kelimeler: Zemahşerî, Kutbüddin er-Râzî, Cemaleddin el-Aksarâyî, Abdülkerim b. Abdülcebbâr, el-Muhâkemât

Kaynakça

Abdülkerim b. Abdülcebbâr. Muhâkemâtü Abdilcebbârzâde beyne Hâşiyeti Kutbiddîn er-Râzî ale'l-Keşşâf ve beyne İ'tirâzâtı Cemâleddîn el-Aksarâyî. Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Âsım Bey, 24.

Aksarâyî, Cemâleddin Muhammed. el-İ'tirâzât elletî evrede el-İmâm Cemâlüddîn el-Aksarâyî alâ Şerhi'l-Keşşâf li'l-İmâm Kutbiddîn er-Râzî. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 242.

Boyalık, M. Taha. el-Keşşâf Literatürü: Zemahşerî'nin Tefsir Klasığının Etki Tarihi. Ankara: İSAM Yayınları, 2019.

Boyalık, M. Taha. “Tefsir Şerh-Hâşiyeler Geleneğinde Kurucu Bir Eser: Kutbüddin er-Râzî'nin Şerhu müşkilâtî'l-Keşşâf'ı”. Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi V/2 (2019), 139-160.

Kaya, Mesut. “İslâm İlimler Tarihinde Muhâkemât Geleneği: Tefsir Hâşiyeleri Merkezli Bir Deneme”. İslâm Araştırmaları Dergisi 33 (2015), 1-37.

Kaya, Mesut. Tefsir Geleneğinde el-Keşşâf: Şerh ve Hâşiyeleri Üzerine Bir İnceleme. İstanbul: İFAV, 2019.

Râzî, Kutbüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed et-Tahtânî. Şerhu müşkilâtî'l-Keşşâf. Süleymaniye Kütüphanesi, Yenicami, 146.

Temîmî, Abdurrahman İsmail Halîl et-. el-Muhakemât li Abdilkerîm b. Abdilcebbâr et-Tebrîzî: Dirâse nahviyye meâ tahkîkî'l-kitâb. Bağdat: Bağdat Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2016.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi'-
tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl (metin-tercûme). ed. Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma
Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

Kıraat İlminde Sünnet Kavramı ve Diğer İlimlerdeki Kullanımlarıyla Mukayesesi

Fatmanur Keskin Karaosman

İlahiyat Fakültesi Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
fatmanur.keskin@erdogan.edu.tr

Özet

Aynı kaynaktan neşet eden İslâmî ilimler, teşekkül süreçlerinde birbirlerinden ayrışarak kendilerine mahsus kavram ve terimler meydana getirmiştir. Ancak bu ilimlerin gerek hicrî ilk yüzyıllarda birbirleriyle sıkı ilişki içerisinde olmaları gerekse beslendikleri kaynaktaki ortaklık zaman zaman kavram ortaklığını da beraberinde getirmiştir. Ortaya çıktıkları dönemde belli bir ıstılahî anlama sahip olmayan bu kavramlar zamanla her bir ilim dalının kendi gelişim süreci içerisinde terim haline gelmiş, hususi anlamlar kazanmıştır. Bunlardan biri olan sünnet kavramı, İslâmî ilimlerin hemen hemen hepsinde kullanılan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber bu ilimlerin her birinde aynı ıstılahî anlamda kullanılmamakta, söz konusu ilimlerin kendilerine özgü terminolojileri içerisinde farklı anlamlar edinmektedir. Sırf aynı kelimenin terim olarak kullanılmasıyla aynı anlamın kastedildiği yanlışlığı pek çok meselenin kavranmasında önemli bir problem olarak kendini göstermektedir. Zira bir mesele incelenirken ilgili ilmin kendi terminolojisine vâkıf olmadan ortak kullanılan kavramlar üzerinden mana tespitinde bulunmak, neticede meselenin yanlış anlaşılmasına neden olacaktır.

Bu çalışmada kıraat ilmi literatüründe “Kıraat tabi‘ olunan sünnettir.” ifadesi ve benzer pek çok ifadeyle[1] sık sık dile getirilen sünnet kavramı üzerinde durulacaktır. Bu terimin klasik ve modern kıraat kitaplarında zikredildiği bağlamlar değerlendirmeye tabii tutulacak ve bu ilimde kazandığı anlam alanıyla diğer İslâmî ilimlerdeki kullanım alanları mukayese edilecektir. Kıraat ilmindeki kullanımının diğer İslâmî ilimlerdeki kullanımlarıyla benzeştiği ve bu kullanımlardan ayrıştığı yönleri ortaya konulacaktır.

Nitel araştırma türündeki bu çalışmada kuram oluşturma deseni kullanılacak olup sünnet kavramının İslâmî ilimler literatüründe var olan kullanım alanına dair yeni tespitler sunulacaktır.[2] Amaçlı örneklem yöntemi olarak ölçüt örnekleme kullanılacak,[3] sünnet kavramının belirli bir anlamla öne çıktığı ilim dallarının terminolojileri, ilgili ilimlere ait temel dokümanlar üzerinden araştırılacaktır. İlgili konularda tespit edilen klasik kaynakların yanı sıra, temel kitaplar, tezler, makaleler ve ansiklopedi makaleleri incelenecektir. Verilerin analizinde betimleyici analiz yöntemi tercih edilecektir. Bu doğrultuda Temel İslam Bilimleri çatısı altında yer alan fıkıh, hadis, kelam ve kıraat disiplinlerinde sünnet kelimesinin kullanım alanları tespit edilecek, kıraat ilmindeki anlamı ise irdelenerek söz konusu diğer ilimlerdeki anlamlarından ayrışması sağlanacaktır.

Çalışmanın bağlamını fıkıh, hadis, kelam ve kıraat disiplinlerine ait olup terimlerin analizine yönelik metodoloji alanları oluşturmaktadır. Çalışma, kıraat ilminin de içerisine dahil edildiği disiplinler arası

bir kavramın mukayesesini içermesi itibariyle özgün bir çalışmadır. Literatürde doğrudan bu kavramın kıraat ilmi literatüründeki kullanımı ve diğer ilimlerdeki anlamlarının mukayesesini içeren bir çalışma bulunmamaktadır. Diğer disiplinlerde sünnet kavramının kullanımlarının ya da diğer İslâmî ilimlerle ilişkisinin mukayesesini yapan farklı çalışmalar bulunsun da[4] kıraat ilminin dahil edildiği ve bu ilimdeki kullanımının detaylandırıldığı bir örneğe rastlanmamaktadır. Bununla beraber sünnet kavramı, kıraatlerin aktarım sürecine dair vermiş olduğu ipuçları nedeniyle kıraat ilmi literatüründe oldukça önemli bir konuma sahiptir. İlgili kavramın anlam alanının tanımlanması bu nedenle önemlidir. Böylece bu ilim üzerine yapılan çalışmalarda kavram karmaşasından doğan hatalar tespit edilebilecek, yine bu karmaşanın neden olabileceği yanlış anlaşılımların önüne geçilebilecektir.

Sözlükte yol,[5] izlenecek yol, gelenek, adet, kanun,[6] yöntem ve örnek alınan uygulama gibi anlamlara sahip olan sünnet kelimesinin tüm İslâmî ilimlerdeki temel ortak anlamı, bir şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v) izinden gitme anlamını ihtiva etmesidir.[7] Kelam ilmi terminolojisinde "Hz. Peygamber ve ashabının itikad ve amelde takip ettikleri yol" olarak ifade edilir. Burada bid'atın karşısında konumlandırılması söz konusudur. Aynı zamanda bilgi kaynağı olarak değerlendirilmekte ancak yalnızca tevatür derecesine ulaşmış haberlere itibar edilmektedir.[8] Fıkıh usulü ilminde ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) söz, fiil ve takrirlerine karşılık gelen şer'î delillerin ikincisi anlamının yanı sıra teklifi hükmün kısımlarından biri olarak mükelleften yapılması kesin ve bağlayıcı olmayan bir şekilde talep edilen fiiller anlamına gelmektedir.[9] Hadis ilminde de sünnet, kapsamı bazı alimlerce genişletilse de fıkıh usulündekine benzer şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v) söz, fiil ve takrirlerini ifade etmekte ve hadisle aynı anlamda kullanılmaktadır.[10]

Sünnetin nispeten sınırlandırılmış bahsi geçen anlamlarının yanı sıra İslâmî İlimler literatüründe sahabe ve daha sonraki nesillerin dinî içerikli uygulamalarına karşılık gelen, sınırları esnek bir başka anlamının daha bulunduğu görülmektedir. Bu durum Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait uygulamaların bu nesiller tarafından takip edildiği algısına dayanmaktadır. Bunun en güzel örneği İmam Mâlik'in Medîne ehlinin ameline verdiği değerde görülmektedir. Bu uygulamada aklî kaynakların yanı sıra bir topluluğun fiili aktarımının hüküm kaynağı olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır.[11] Benzer bir anlam, Hanefî mezhebinin haber-i vâhid ile amel etme şartları arasında yer alan, manevî inkıta'ın bulunmaması durumunda da göze çarpmaktadır. Muaraza sebebiyle gerçekleşen anlam kopukluklarından haberin umûmü'l-belvâda varid olması durumunda da fiili bir yaygınlığa zımnen işaret edilmektedir.[12] Nitekim umûmü'l-belvânın "bilinmemesinin âdeten mümkün olmadığı olay veya durumlar" anlamı[13] da bunu teyit eder niteliktedir. Hadis ilminde sünnet-i madiye olarak da zikredilen "herkesçe mâlum ve ma'ruf olan, herkesin kabul ettiği, kendisine göre uygulama yapılmış olan"[14] anlamındaki sünnet türünün de benzer bir anlam içerdiği söylenebilir.

"Kıraat tabi' olunan sünnettir." ifadesi, sünnet kelimesinin Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleriyle sınırlandırılmış sünnet anlamından ziyade yukarıda da bahsedilen *toplumda yaygın olma* anlamına karşılık gelmekte ve *benzer bir yaygınlıkla aktarıma* işaret etmektedir. Bu noktada ilgili anlamlandırma, umûmü'l-belvâ ve diğer örneklerde olduğu gibi örf ile içerisinin doldurulması riskini barındırmaktadır. Aynı şekilde oryantalistlerin "yaşayan sünnet/gelenek" tabirine yapılan eleştirilerde de benzer endişeler bulunmaktadır.[15] Kıraat ilminde sünnetin sahip olduğu bu *gelenek* anlamının kıraatlerin sıhhatini

tespitteki temel üç kriterden biri olmadığının altı çizildiği ölçüde ilgili anlam bu şekilde bir şüpheye mahal vermeyecektir. Kıraatlerin sünnet oluşu, *sıhhat kriterlerini sağlamış kıraatlerin iştiharı* anlamındaki tevatürünü ortaya koymakta ve bu kıraatlerin güvenilirliklerini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'den (s.a.v) aktarım noktasında tüm kıraatler ortak olsa da bu, sünnet kavramıyla değil *ittisal* ile ifade edilmektedir. Burada gelenek üzerinden aktarımı karşılayan sünnet ifadesi ile kıyasî olmamaya bir vurgu bulunmaktadır.

[1] İlgili ifade, pek çok eserde çeşitli rivayetlerle aktarılmakta, bu rivayetler sahabeden Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/664) ve Zeyd b. Sâbit'e (ö. 45/665 [?]); tabîinden Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Ömer b. Abdilazîz (ö. 101/720), Âmir eş-Şâ'bî (ö. 104/722) ve Muhammed b. Münkedir'e (131/748) dayandırılmaktadır. Ebû Bekr İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât*, 2. bs (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1400/1980), 50-52; Ebu'l-Feth İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâ'ât ve'l-îzâh 'anhâ*, 1. bs (Kahire: Vezâretü'l-Evkâf, 1386-1389/1966-1969), 1:23; Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* (Kahire: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1369/1950), 1:17.

[2] Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 12. bs (Ankara: Seçkin Yayınları, 2021), 70.

[3] Yıldırım ve Şimşek, 120.

[4] Murteza Bedir, "Sünnet", TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim 04 Eylül 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunnet--peygamber>; İbrahim Kutluay, "Hadis ve Sünnetin Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", içinde *İslâmî İlimlerde Hadis ve Sünnetin Yeri*, 1. bs (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 15-50.

[5] Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid el-Mutarrizî, *el-Muğrib fi tertîbi'l-Mu'rib* (Lübnan: Mektebetu Lübnan Naşirûn, 1999), 237.

[6] Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2011), 593.

[7] Bedir, "Sünnet".

[8] İlyas Çelebi, "Sünnet", TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim 04 Eylül 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunnet--peygamber>.

[9] Ferhat Koca, "Sünnet", TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim 04 Eylül 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunnet--hukum>; Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, 20. bs (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 71; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü Giriş Kitabı* (Ankara: Bilay Yayınları, 2017), 148-49.

[10] M. Yaşar Kandemir, "Hadis", TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim 04 Eylül 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hadis>; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987), 140-41.

[11] İbrahim Kâfi Dönmez, “Amel-i Ehl-i Medîne”, TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim 04 Eylül 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/amel-i-ehl-i-medine>.

[12] Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 58-63; Nasi Aslan, “Hanefiler’in Umûmü’l-Belvâ ve Mâlikîlerin Amel-i Ehl-i Medîne İlkesi Bağlamında Haber-i Vâhid’in Değeri Üzerine” 4, sy 2 (2004): 19-31, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/4167/54606>.

[13] Mustafa Baktır, “Umûmü’l-Belvâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim 04 Eylül 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/umumul-belva>.

[14] Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 142.

[15] Ahmet Yücel, “Oryantalistlerin Hadis ve Sünnete Yaklaşımları”, içinde *İslam Geleneği ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*, ed. Bünyamin Erul, 1. bs (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 553-90.

Anahtar Kelimeler: Kıraat İlmi, Sünnet, Mukayese, Kıraat Terimleri, Kıraat Tabi‘ Olunan Sünnettir.

Kaynakça

Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü Giriş Kitabı*. Ankara: Bilay Yayınları, 2017.

Aslan, Nasi. “Hanefiler’in Umûmü’l-Belvâ ve Mâlikîlerin Amel-i Ehl-i Medîne İlkesi Bağlamında Haber-i Vâhid’in Değeri Üzerine” 4, sy 2 (2004): 19-31. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/4167/54606>.

Aydın, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.

Baktır, Mustafa. “Umûmü’l-Belvâ”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 04 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/umumul-belva>.

Bedir, Murteza. “Sünnet”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 04 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunnet--peygamber>.

Çelebi, İlyas. “Sünnet”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 04 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunnet--peygamber>.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Amel-i Ehl-i Medîne”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 04 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/amel-i-ehl-i-medine>.

Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2011.

İbn Cinnî, Ebu’l-Feth. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzî’l-kırâ’ât ve’l-izâh ‘anhâ*. 1. bs. Kahire: Vezâretu’l-Evkâf, 1386-1389/1966-1969.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât*. 2. bs. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1400/1980.

İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*. 2 c. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1369/1950.

Kandemir, M. Yaşar. "Hadis". TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 04 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hadis>.

Koca, Ferhat. "Sünnet". TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 04 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunnet--hukum>.

Kutluay, İbrahim. "Hadis ve Sünnetin Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi". İçinde *İslâmî İlimlerde Hadis ve Sünnetin Yeri*, 1. bs, 15-50. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.

Mutarrizî, Ebû'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid el-. *el-Muğrib fi tertibi'l-Mu'rib*. Lübnan: Mektebetu Lübnan Naşirûn, 1999.

Şaban, Zekiyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. Çeviren İbrahim Kâfi Dönmez. 20. bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

Yıldırım, Ali, ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 12. bs. Ankara: Seçkin Yayınları, 2021.

Yücel, Ahmet. "Oryantalistlerin Hadis ve Sünnete Yaklaşımları". İçinde *İslam Geleneği ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*, editör Bünyamin Erul, 1. bs. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.

Mezhep İçi Tercihler Bağlamında Semerkand Hanefî Ekolüne Dair Bir Değerlendirme

Havva Altuntaş

İslami İlimler Marmara Üniversitesi
altuntashavvayazici@gmail.com

Özet

İslam düşünce tarihinde Müslümanların hayat nizamına yön verme hususundaki en önemli gelişmelerden biri mezheplerin teşekkülü olmuştur. Mezheplerin gelişim sürecine dair önemli tarihlendirmeler arasında yer alan hicri IV. asır, İslam coğrafyasında mezheplerle birlikte ilmi ve fikri birçok yenilik ve ilerlemenin kaydedildiği bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Geçmiş dönemlerde çoğunlukla sözlü edebiyat unsurlarına dayalı bir kültürün hâkim olduğu coğrafya, İslam'ın kabulü ile paralel seyreden yeni kültürel gelişimlere sahne olmuştur. Kur'an'ın muhafazası amacıyla yazıya verilen önem ve değerin artması ile başlayan değişim, farklı konularda kitapların yazılması ve tedvin edilmesi ameliyelerini de beraberinde getirmiştir. Pek çok ilim dalında gözlemlenen tedvin faaliyetlerinin etkili olduğu alanlardan biri de fıkıh sahası olmuştur. Bir mezhebe intisap fikrinin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan meşhur dört mezhepten biri olan Hanefî mezhebinin kurucu imamı olan Ebu Hanife sonrasında talebeleri ve sonraki müntesip fakihler tarafından aktarılan fıkhi görüşler, sonraki nesillerin en önemli hüküm kaynaklarından biri olarak görülmüştür.

Mezheplerin teşekkülünden sonra fıkhi hüküm elde etme ameliyesi olarak kullanılan istidlalin yöntemlerinden biri de tercih ameliyesidir. Tercih, mezhep dahilinde belirlenmiş tercih kurallarına göre ya da usûl kaide ve deliller doğrultusunda mevcut hükümlerden birini seçme yoluyla gerçekleşir. Mezhep imamlarından nakledilen görüşler başta olmak üzere o güne kadar ulaşan birikimi göz önünde bulundurup farklı kavillerden birini seçme esasına dayanan tercih yöntemi, asırlar boyu sözlü-yazılı fıkıh faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Mezhebe intisap olgusuyla irtibatlı olarak daha çok mezhep içi bir faaliyet olarak uygulanan tercih, müellifin bir konuda mezhep dahilinde ifade edilen muhtelif fikir ve görüşlerden hangisini daha sahih bulduğunu ortaya koymasını sağlar. Görüşler arasında tercih yapılırken delili güçlü olanın, insanların yararına olanın ve dinin maksatlarını gerçekleştirmeye en uygun olanın seçilmesi tercihe ilişkin başvurulacak ilkeler olarak kaydedilmiştir.

Bu tebliğde mezhep içi tercih kavramının anlaşılması ve örneklendirilmesi hususunda Hanefî mezhebinde mezhep içi tercihlerin muhtelif ifadelerle yer aldığı bir eser olan Tuhfetü'l-fukahâ merkeze alınacaktır. Mâverâünnehir Hanefiliğinin önde gelen isimlerinden biri olarak bilinen Kasânî'nin (ö. 587/1191) hocası Alâeddîn es-Semerkandî'ye (ö. 539/1144) ait olan eser, Mâverâünnehir Hanefiliğinin ilk fıkıh metinlerinden olmasının yanı sıra tertip, usul ve terminolojinin gelişimi açısından da kıymetli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Tuhfetü'l-fukahâ'da bir konu dahilinde aktarılan görüşler genelde belirli bir sistem dahilinde sıralanır. İlk olarak kabul edilen ve kuvvetli görülen görüş verilir, ardından zayıf görüşe doğru bir sıralama takip edilir. Son olarak tercih edilen görüş belirtilir ve tercih sebebinin

dayandığı delil zikredilerek konu sonlandırılır. Eserde tercihin gerçekleştiği hususlarda mezhebin kurucu imamı olan Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in yanı sıra kırk civarında fakihinin görüşüne yer verilmiştir. Mezhep imamlarının yanı sıra diğer Hanefi fakihlerin görüşlerinin de tercihe medar olduğu görülür.

Irak merkezli bir mezhep olarak hicri I. ve II. asırda oluşmaya başlayan Hanefiliğin kurucu metinleri bilindiği üzere mezhep imamının talebeleri olan Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed (ö. 189/805) tarafından kaleme alınmıştır. Sonraki iki yüzyıl boyunca aralarında Tahâvî (ö. 321/933) ve Cessâs (ö. 370/981) gibi önemli isimlerin yer aldığı fakihlerin yazdığı eserlerle gelişmeye devam eden mezhep müktesebatının odağının, Cessâs sonrasında Orta Asya'ya doğru kaydığı görülür. Sonraki dönemlerde çeşitli açılardan mezhebin muteber metinleri olarak addedilen pek çok eser, Mâverâünnehir bölgesindeki fakihler tarafından kaleme alınır. Alâeddîn es-Semerkindî'nin Tuhfetü'l-fukahâ'sı, Kâsânî'nin Bedâi'u's-sanâ'i'si, Merginânî'nin el-Hidâye'si, Mevslî'nin el-Muhtar ve el-İhtiyar'ı, Neseî'nin Kenzû'd-dekâik'i ve yine daha sonraki fukahâ arasında şöhret kazanan bir çok eserin telif edildiği coğrafya Mâverâünnehir'dir. Mezhebin muteber metinlerinin telif edildiği coğrafya ile ilgili bu değişim oldukça dikkat çekicidir. Eserlerin yazımıyla ilgili bu coğrafi değişimin yanı sıra Mâverâünnehir bölgesinde yetişen alimlerin itikadi konularda da mezhebin Iraklı temsilcilerinden farklılaşan bazı söylemlerde bulunduğu bilinmektedir.

Hanefi mezhebinde böyle bir değişime sebep olan ve Irak ve Semerkand ekolü olarak adlandırılan iki farklı ekolün varlığına yol açan ana saikin, Irak ekolü temsilcilerinin Mutezileye yakın bir tavır sergilemesi hatta doğrudan Mutezili olarak itham edilmeleri ve Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) de Mutezili olduğunu iddia etmeleri olmuştur. Irak ekolünün bu tavrı karşısında Semerkand ekolü Ebu Hanife'nin Sünni kimliği üzerinde durmuş ve iki ayrı Hanefî anlayışın olduğu vurgusunu yapmıştır. Bu hususta en önemli çabayı sergileyen ve Semerkand ekolünün fikri ve fiili çizgisinin oluşumunda en önemli katkıyı sunan isim ise Ebû Mansur el-Maturidî olmuştur. Bununla beraber ona Irak ekolünün itikadi mezhebi olan Eşarilik karşısında bir alternatif olma statüsü kendi döneminde tanınmamıştır. Onun bu konudaki çabası ancak kendisinden sonraki dönemde ifade ve takdir edilmiştir. Maturidî'yi Semerkand ekolünün bir mensubu vasfıyla Ehl-i sünnet ve'l-cemanın reislerinden biri olarak addeden Ebu'l-Yûsuf el-Pezdevî (ö. 493/1100) iken, onu Ehl-i sünnet ve'l-cemanın tek reisi olarak adlandıran Ebu'l-Muîn en-Neseî (ö. 508/1115) olmuştur. Semerkand ekolünün başta gelen temsilcilerinden biri de Alaeddin es-Semerkindî, söz konusu iki alimin de talebesidir. Eserlerinde zaman zaman hocalarına yaptığı atıflar, Semerkandî'nin hocalarının görüşlerinden etkilendiğini göstermektedir. Tuhfetü'l-fukahâ'da Mâturidî'yi "Ehl-i sünnetin başı, üstad, imam ve zahid" olarak nitelendiren Semerkandî'nin, hocalarının izinden gitmek suretiyle kendi zamanında ihmal edilmiş bir kimlik olan Mâturidî'nin ilmi şahsiyetini ve görüşlerini ortaya koyma gayreti içinde olduğu ifade edilebilir. Semerkandî'nin çalışmaları bir yandan Semerkand Hanefi ekolünün ilkelerinin ortaya konulmasına yardımcı olurken diğer taraftan da ekolün, Irak ekolü karşısındaki konumunu güçlendirmeye yönelik çabalar olarak da görülebilir.

Alâeddîn es-Semerkindî'nin Tuhfetü'l-fukahâ adlı furu' eserinde yapmış olduğu tercihlerin bir yönüyle temsilcisi olduğu Semerkand ekolünün görüşlerini yansıttığı; bu yüzden söz konusu metnin ekolün görüşlerinin tespiti açısından uygun bir kaynak olduğu söylenebilir. Yine kendilerini Irak ekolünden

ayrı bir düzleme konumlandırma uğraşını sergileyen Semerkand ekolünün iddialarının pratik bir karşılığının olup olmadığını görebilmek adına iki ekol arasında yapılması zorunlu görülen mukayeseler için de Tuhfetü'l-fukahâ elverişli bir metin olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda söz konusu karşılaştırmaya geçmeden önce Tuhfetü'l-fukahâ'da yer alan görüşlerden sadece Semerkand ekolüne ait olanların tespiti önemlidir. Eserin tamamında bu tespit karşılaştırmasının yapılması bir tebliğin sınırlarını aşacak daha ayrıntılı bir çalışmayla ortaya konabileceği için, burada sadece Semerkandî'nin tercihlerinin incelenmesi yeterli görülmüştür. Daha sonra tespit edilen tercihler, Semerkand Hanefilerinin görüşlerinin toplu halde yer aldığı Sadrüşşehîd'in Kitâbü'l-Vâkıât'ı ile karşılaştırılacak ve Semerkand Hanefiliğine ait ayırt edici görüşler tespit edilmeye çalışılacaktır. Semerkand Hanefilerine özgü olduğu ifade ve tespit edilen görüşler bulunması durumunda ise söz konusu görüşler, Irak Hanefiliğinin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Ebû Bekr el-Cessâs'ın eserlerinde taranacaktır. Bu tarama neticesinde iki ekole ait eserler arasında aynı konuya ait farklı değerlendirmelerin olup olmadığının tespiti hedeflenmektedir. Bu mukayese aracılığıyla iki ekol arasında var olduğu ifade edilen ayrışmanın furû fıkıhta herhangi bir tezahürünün olup olmadığı ortaya konmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hanefî mezhebi, mezhep içi tercih, Semerkandî, Tuhfetü'l-fukahâ, Semerkand ekolü.

Kaynakça

Bardakoğlu, Ali. “Hanefî Mezhebi”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 16:1-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bedir, Murteza. Buhara hukuk okulu : vakıf hukuku bağlamında X-XIII. yüzyıl Orta Asya Hanefî hukuku üzerine bir inceleme. İSAM yayınları; 161. İstanbul : İSAM Yayınları, 2014.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b Alî Râzî. Muhtasarı İhtilafî'l-ulema = İhtisaru İhtilafî'l-fukaha li't-Tahavi = İhtilafî'l-fukaha. ; Beyrut : Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1995.

———. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî. Câmiatu Ümmi'l-Kura Külliyyatü's-Şeria' ve'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1415.

———. Usulü'l-fıkıh = Fusul fi'l-usul. C. 3. c. (414 s.). et-Türasi'l-İslami; 14. Kuveyt : Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1985.

Kaya Eyyüp Said. Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkıhî İstidlâl, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2001.

Kutlu, Sönmez. “Mürchie ve Horasan-Maveraünnehir'de yayılışı.” ; Thesis, Ankara : Ankara Üniversitesi, 1994. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).

Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed Ebu Mansûr el-. Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.

Nesefî, Ebû'l-Muin Meymun b Muhammed b Muhammed el-Hanefî. Tebsîratü'l-edille. ; Dımaşk (Damascus) : Institut Français de Damascus, 1993.

Özen, Şükrü. “Mâtürîdî (Fıkıh ve Fıkıh Usulündeki Yeri)”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 28:159-65. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Sadrüşşehid, Ebu Hafs Hüsâmüddin Sadrü's-şehid Ömer b Abdilaziz b Ömer b Maze Buhari. el-Vakıat. ; : Yazma, 710.

es-Semerkindî, Alâaddîn. Tuhfetü'l-Fukahâ, Dımaşk: Mektebetü Dârü't-Türâs, 1998.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b Muhammed b Selâme Ezdî Hacrî Mısırî. Muhtasarü't-Tahavî. Silsiletü'l-matbuat; 8. Kahire : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1370.

21. Oturum

Tarih

Oturum Başkanı: Abdulkadir Macit

Salon 3

6 Aralık Cuma

11:00 – 12:30

Hatice Kamalı

“Sarıklı” ve “Cön Gavuru”: Balkan Müslümanları ve Jön Türkler Arasındaki İlişki, Gerilim ve Beklentiler (1897-1899)

Halis Talha Özcan

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Kafkas Cephesine Ulaşımı: Yürüyen Ordu

Armağan Yılmaz

İstanbul'un İmparatorluk Başkenti Olarak Yeniden İmarı ve 1263 Yılına Kadar Süren Gelişmeler

Yaren Özgöl

Doğu Bloğu: Çöküşü Üzerine Bir İnceleme

“Sarıklı” ve “Cön Gavuru”: Balkan Müslümanları ve Jön Türkler Arasındaki İlişki, Gerilim ve Beklentiler (1897-1899)

Hatice Kamalı

Tarih Boğaziçi Üniversitesi
htckml1995@gmail.com

Özet

Jön Türkler uzun yıllar boyunca Kur'an ayetlerine ve hadislere de başvurarak II. Abdülhamid'i gayri meşru bir sultan olarak göstermeye çalıştı. Bu minvalde, Cenevre'de İttihak Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak çıkarılan *Osmanlı* gazetesinde II. Abdülhamid'in uygun bir halife olmak için gerekli özelliklere sahip olmadığı fikri sıklıkla ileri sürülüyordu. “Bir haydutun vekaletinin geçerli olmayacağı” gibi II. Abdülhamid'in de hilafetinin meşru sayılamayacağı savunuluyordu.[1] Hatta II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesine ve infazına cevaz veren fetvalar aldıkları da gazetede yer verilen iddialardandı.[2] Buna karşılık Jön Türklerin kendileri, İslam'ın halifesi Sultan'a karşı muhalefetlerinden dolayı Balkanlar'daki pek çok Müslüman tarafından “kafir” olarak görülmekteydi. Bu imaj genel olarak Jön Türk hareketine karşı uzun yıllar sürecektir bir antipatiyi de beraberinde taşıyordu. Örneğin, *Osmanlı* gazetesi editörlerinden biri olan Ethem Ruhi, 1904 yılında *Balkan* isiminde yeni bir gazete çıkarmak için Filibe'ye geldiğinde olumsuz bir tepkiyle karşılanmıştı. Ethem Ruhi sonradan yayınlanan anılarında ve gazete sayfalarında halktan gördüğü öfkeye varan tepkiden hayatının en büyük zorluğu olarak bahseder. [3] Hatta, yine Ethem Ruhi'nin ifade ettiği şekilde, II. Abdülhamid muhaliflerine gösterilen tepki öyle büyüktür ki, Bulgaristan'ın bazı yerlerinde sadece barınmak bile Jön Türkler için pek mümkün olmaz.[4]

Bu çalışma, Balkan Müslümanları ve Jön Türkler arasındaki yukarıda kısaca açıklanan gerilimi, daha özeldir de Cenevre Jön Türkleri'nin bu gerilimin gölgesinde şekillendirdikleri Balkan politikasını incelemektedir. Bunun için ilk olarak *Osmanlı* gazetesinde 1897-1899 yılları arasında doğrudan Balkan Müslümanlarını hedef alarak yayınlanan makalelerden ve Balkanlar'dan gazeteye yazılan okur mektuplarından yararlanılmıştır. Haberler büyük ölçüde Balkanlar'dan alındığından ve *Muvazene*, *Gayret*, *Sada-yı Millet* gibi yerel gazetelere sıklıkla atıf yapıldığından gazetede yer alan ilgili içerik zengin bir malzeme oluşturur. Ayrıca son yıllarda yapılan yeni çalışmaların katkısıyla gelişen Balkan Müslümanları üzerine literatüre de önemli ölçüde başvurulmuştur. Bu çalışmaların çoğunun Bulgaristan'a odaklanıyor olması bir rastlantı değil; 1878'te özerk bir devlet haline gelen Bulgaristan'daki Müslümanların, özellikle dinî kurumlar ve yönetsel yapılar üzerine reform talepleriyle doğrudan bağlantılıdır. Müftülerin sorumluluğuna bırakılan Bulgaristan Müslümanları, müftülerin atanması, yerel yönetimin dinî kurumlara müdahalesi, okulların kötü durumu vb. konularda reform taleplerini dile getirmeye başlamışlardı. Böylelikle Jön Türk fikirleri de 1890'lardan itibaren artan bir şekilde yerel reformist gazetelerde yankı buldu.[5] Bu etki en açık haliyle dinî kurumların

başındaki ulemaya yöneltilen yoğun eleştirilerde kendini gösteriyordu. Müslüman toplumun ihtiyaçlarının görmezden gelindiği düşünülen ulemanın yozlaşmış bir yapı olarak algılanması ve ulemaya karşı artan eleştiriler, Jön Türklerin Balkanlarda özellikle genç reformcular arasında dikkat çekmesini sağlamıştır.[6] Özellikle İbrahim Temo'nun faaliyetleriyle cemiyet kısa sürede Lorn, Köstence, Filibe, Pazarcık, Varna, Vidin gibi Balkan şehirlerinde şubeler açmayı başarmıştır. [7]

Son olarak *Osmanlı* gazetesi ve Cenevre Jön Türkleri hakkındaki çalışmalar da dikkate alınmıştır. Hareket 1908 yılında bir devrimle sonuçlandığı için Jön Türklerle ilgili çalışmaların büyük çoğunluğu devrimin hemen öncesini ya da onu takip eden gelişmeleri ele alma eğilimindedir. Jön Türk hareketinin sosyal bir tabanı olup olmadığı da en çok tartışılan meselelerden biri olmuştur. Bu bağlamda literatürde ağır basan yaklaşımı oluşturan Şükrü Hanioglu ve Şerif Mardin Jön Türkleri fikrî olarak yalnızca II. Abdülhamid karşıtlığının bir araya getirdiğini öne sürer. Bu yaklaşım aynı zamanda 1908 devrimini imparatorluk dışında örgütlenen askeri bürokratik geçmişe sahip sürgünlerin çabalarına bağlamaktadır. Fakat 1908 Jön Türk Devrimi'nin arkasında daha büyük bir sosyal desteğin varlığından söz eden bazı revizyonist çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, bu çalışmaların en önemlilerinden birinin yazarı olan Aykut Kansu, devrimden kısa bir süre önce meydana gelen vergi isyanlarıyla 1908 Devrimi arasında doğrudan bir ilişki kurarak kayda değer bir sosyal tabanın varlığına işaret eder.[8] Benzer şekilde bu çalışma da Jön Türk hareketinin halkın desteğinden tamamen yoksun olmadığını iddia etmektedir. Ancak, Jön Türkler her ne kadar farklı sosyal gruplardan insanları ikna etmeyi başarmışsa da bu desteğin 1897-1899 yılları arasında mercek altına alınan Balkanlar'da sınırlı kaldığı görülmüştür. Balkanlar'daki bazı Müslümanların Jön Türklere karşı olan olumsuz tavırları, Jön Türklerin halkın desteğini kazanmalarını zorlaştırmış ve toplumda geniş bir sosyal taban oluşturma hedeflerini sınırlamıştır.

Yine de bu tartışmalı mesele bu makalenin ana meselesini oluşturmaz. Makalede asıl hedeflenen Jön Türklerin Balkan Müslümanlarının tepkilerine ve eylemlerine verdikleri karşılıklar üzerinden, hareketin yaşadığı hayal kırıklıklarını, öfke veya nadir de olsa umut anlarını vurgulamaktır. Sonuçta Jön Türkler, Müslümanların kendilerinden memnuniyetsizliğinin farkındaydılar ve onları kazanmak adına daha İslami bir dil kullanarak bu tepkiyi kırmaya çalıştılar. Aynı şekilde, Abdülhamid ve destekçilerini ahlaki eksikliklerle suçlayarak itibarsızlaştırmaya çalıştılar. Jön Türkleri meşgul eden ve ümitsizliğe düşürdüğü görülen meselelerin başında Müslümanların Balkan şehirlerinden göçleri, Müslüman cemaatin etraflarında olup biten olaylara kayıtsızlığı vb. gelmektedir. Balkan Müslümanlarının yaşadığı sıkıntılar karşısında harekete geçmemeleri tepkisizlik ve II. Abdülhamid'e sadakat Jön Türkler açısından idealleri önünde bir engel gibi görünüyordu. Buna karşılık, gazetede yayınlanan okur mektuplarında önceden Jön Türk karşıtken şimdi bundan pişmanlık duyduğunu dile getiren okurlar daha geniş bir toplumsal tabanın sinyallerini vermektedir.

Bu amaçla, çalışmanın ilk bölümünde İttihat Terakki Cemiyeti'nin Cenevre yapılanmasının ortaya çıkışı ve *Osmanlı* gazetesinin içerik, stil ve hedef kitle açısından karakteristik özellikleri incelenmektedir. Takip eden bölüm ise 1878 Berlin Anlaşması sonrasında Balkanlar'da Müslümanların durumunu ve reformistler ile Abdülhamid destekçileri arasında yaşanan çatışmayı ele almaktadır. Bu çatışmalar, reform taleplerinin artmasıyla derinleşmiş ve Jön Türklerin, özellikle de Cenevre Jön

Türklerinin politikalarının bu ortamda şekillenmesine yol açmıştır. Son olarak, bir sonraki bölüm Osmanlı’da yayınlanan makalelerden ve okur mektuplarından yola çıkarak Jön Türklerin Balkan Müslümanları’na bakış açısını ve onlardan beklentilerinin neler olduğunu tartışmaya ayrılmıştır. Jön Türklerin, Balkanlar’daki Müslümanların desteğini kazanmak adına Abdülhamid’in dinsel meşruiyetini sorgulayan söylemler geliştirdikleri ve özellikle reformist kesimleri ikna etmeye çalıştıkları görülmüştür. Ancak, bu çabalar sınırlı bir etki yaratmış ve Balkan Müslümanlarının geniş kesimlerinde Jön Türklere yönelik önyargıları gidermekte yetersiz kalmıştır.

[1] Osmanlı, no 11, 1897.

[2] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, 1895-1908, (Ankara,: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964),167.

[3] *Balkan*, 15 Temmuz 1907: “Zindanlara atıldığım zaman henüz on altı yaşında idim... Kendi efrad-ı milletimden görmüş çekmiş olduğum fenalıklar yanında zerre kadar ehemmiyeti kalmadı. Şu Filibe’de kendi milletim efradından kendi milletimden ah neler neler görmedim.”

[4] Türkiye Yayınevi, *Canlı Tarihler*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1945), 31. “Bizleri mürted sanarak hepimize ‘Cön’ diyorlardı. Bulgaristan’ın bazı yerlerinde bulunmak o kadar imkansızdı ki bunu bir missal ile izah edecek olsam şaşakalırsınız. Taşa tutuluyorduk!”

[5] Milena B. Methodieva, *Between Empire and Nation: Muslim Reform in the Balkans*, *Stanford Studies on Central and Eastern Europe*, (Stanford, California: Stanford University Press, 2021), 77.

[6] Methodieva, 132.

[7] Şükrü Hanioglu, *Young Turks in Opposition*; Muammer Göçmen, İsviçre’de Jön Türk Basını, p.136.

[8] Aykut Kansu, *The Revolution of 1908 in Turkey, Social, Economic, and Political Studies of the Middle East and Asia*, (Leiden ; New York: E.J. Brill, 1997).

Anahtar Kelimeler: Jön Türkler, Balkan Müslümanları, Osmanlı Gazetesi, Bulgaristan, İttihat Terakki Cemiyeti

Kaynakça

Birincil Kaynaklar:

Balkan, 15 July 1907

Osmanlı, “Rusçuk’tan”, 1898, no 8

Osmanlı, “Anarşist Kim?”, 1898, no.23

Osmanlı, no 11, 1897.

Osmanlı, “Rusçuk’tan”, 1897

Osmanlı, “Deliorman’dan”, 1897.

Osmanlı, Köstence’den”, no 24 , 1897

Osmanlı, 1898, no 17

Osmanlı, “Bazı amal kan ister”, 1897, No 21.

Osmanlı, İzzet-i Nefis Kalmamıştır”, 1898, no.25

Osmanlı, “Bir Tekdir Daha”, 1897, no.19

İkincil Kaynaklar

Acaroğlu, Türker. *Bulgaristan’da Türk Gazeteciliği (1865-1985)*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990.

Ahmad, Feroz. *The Young Turks; the Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*. Oxford,: Clarendon Press, 1969.

Emil, Birol, and Murad, Mizancı. *Mizancı Murad Bey : Hayatı Ve Eserleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979.

Göçmen, Muammer. *İsviçre’de Jön Türk Basını Ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri (1889-1902)*. İstanbul: Kitabevi, 1995.

Hanioğlu, M. Şükrü. *Preparation for a Revolution : The Young Turks, 1902-1908*. Studies in Middle Eastern History. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2001.

———. *The Young Turks in Opposition*. Studies in Middle Eastern History. New York: Oxford University Press, 1995.

Jelavich, Charles, and Barbara Jelavich. *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920. A History of East Central Europe*. Seattle: University of Washington Press, 1977.

Kansu, Aykut. *The Revolution of 1908 in Turkey. Social, Economic, and Political Studies of the Middle East and Asia*. Leiden ; New York: E.J. Brill, 1997.

Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, 1895-1908*. Ankara,: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964.

Methodieva, Milena B. *Between Empire and Nation : Muslim Reform in the Balkans*. Stanford Studies on Central and Eastern Europe. Stanford, California: Stanford University Press, 2021.

Popek, Krzysztof. "The Functioning of the Mufti Institution in Bulgaria the Beginning of the 20th Century. A Case Study." *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej* vol. 53 (Special Issue) (2018): 217–32.

Turan, Ömer, and Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (Turkey). *The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908*. Türk Tarih Kurumu Yayınları Vii Dizi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

Türkiye Yayınevi. *Canlı Tarihler*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1945.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Kafkas Cephesine Ulaşımı: Yürüyen Ordu

Halis Talha Özcan

Tarih Selçuk Üniversitesi
talhaozcan4290@gmail.com

Özet

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri yanında savaşa katılarak çeşitli cephelerde mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu cephelerden biri olan Kafkas Cephesi, hem stratejik önem taşıyan coğrafi konumu hem de Osmanlı Ordusu'nun karşılaştığı zorlu koşullar nedeniyle dikkat çekici bir yer teşkil eder. Bu çalışmada, Osmanlı Ordusu'nun Kafkas Cephesi'ne ulaşım süreci, bu süreçte karşılaşılan lojistik zorluklar ve operasyonel sıkıntılar incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, Kafkas Cephesi'ne yapılan yürüyüşün ve lojistik faaliyetlerin, Osmanlı Ordusu'nun savaş kabiliyetini ciddi şekilde etkileyen başlıca faktörler olduğu yönündedir. Bu bağlamda, zorlu kış koşulları, yetersiz lojistik destek ve coğrafi engellerin Osmanlı birliklerinin performansı üzerindeki etkileri ele alınmaya çalışılacaktır.

Çalışmada, dönemin askeri raporları, arşiv belgeleri, komutanların kişisel yazışmaları ve anı kitapları gibi birincil kaynaklar kullanılmıştır. Bunun yanında, literatürdeki ikincil kaynaklar da analiz edilerek mevcut çalışmalarda boşluklar tespit edilmiştir. Bu yöntem sayesinde, Kafkas Cephesi'nde Osmanlı Ordusu'nun karşılaştığı lojistik ve operasyonel sıkıntılar, daha önce göz ardı edilmiş detaylarla birlikte derinlemesine incelenme amaçlanmıştır.

Çalışmanın bağlamı, Birinci Dünya Savaşı'nın genel gidişatı ve Osmanlı Devleti'nin savaş içindeki rolü çerçevesinde değerlendirilmektedir. Kafkas Cephesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'daki hakimiyetini koruma çabaları ve Rus İmparatorluğu'nun bu bölge üzerindeki talepleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu cephe, aynı zamanda Osmanlı Ordusu'nun savaşın başlarında karşı karşıya kaldığı en zorlu cephelerden biri olmuştur. Çalışmada, bu cephedeki askeri stratejiler ve bunların hayata geçirilmesinde yaşanan aksaklıklar üzerinde durulmaktadır.

Bu bildirinin özgün yönü, Osmanlı Ordusu'nun Kafkas Cephesi'ne ulaşım sürecinde karşılaştığı lojistik ve operasyonel sorunların daha önce yeterince incelenmemiş olan ayrıntılarını ortaya koymasıdır. Özellikle, askerlerin uzun yürüyüşler sırasında karşılaştığı iklimsel ve coğrafi zorluklar, lojistik destek eksikliği ve bu durumun askerlerin moral ve motivasyonuna olan olumsuz etkileri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, bu zorlukların, cephedeki operasyonel başarıyı nasıl sekteye uğrattığı ve savaşın genel seyrine etkisi analiz edilmiştir.

Kafkas Cephesi'nin zorluğu, yalnızca askeri çatışmalarla sınırlı değildi. Bölgenin coğrafi yapısı, dağlık ve engebeli arazilerden oluşuyordu; bu da hareket kabiliyetini kısıtlıyordu. Kafkas Cephesi'nin iklimi, coğrafi farklılıkları nedeniyle iki belirgin bölgeye ayrılıyordu: Karadeniz kıyısındaki ormanlık alanlar

ılıman ve yağışlı bir iklime sahipken, iç kesimlerde sert karasal iklim etkiliydi. Yüksek rakımlı bölgelerde sıcaklıklar -30°C'ye kadar düşebilirken, kış mevsimi uzun ve zorlu olabiliyordu. Kışın sert şartları, askerlerin hareket yeteneklerini kısıtladı ve bu, stratejik planlamaları da etkiledi. Örneğin, Sarıkamış Harekâtı, kışın en sert dönemine denk gelerek büyük zorluklara neden oldu. Bu doğa koşulları, Osmanlı askerlerinin fiziksel ve moral dirençlerini ciddi şekilde etkilemiş; sert iklim koşulları, lojistik destek sorunları ve zorlayıcı arazi yapısı, askeri harekâtın başarı şansını önemli ölçüde düşürmüştür. Ayrıca, bu koşullar altında askeri birliklerin moral ve motivasyonunu yüksek tutmak oldukça güçleşmişti.

Kafkas Cephesi'nde karşılaşılan zorluklar yalnızca doğal koşullarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda lojistik destek ve malzeme taşınması konularında da ciddi problemler yaratmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun cepheye malzeme taşıyan gemileri, Rus donanmasının saldırıları sonucu batırılmış, bu da Karadeniz üzerinden yapılan lojistik sevkiyatın güvenliğini tehlikeye atmıştır. Cepheye ulaşan malzemelerin azalması, Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını karşılamada büyük güçlükler yaşamasına yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlı demiryolu ağı, Kafkas Cephesi'ne ulaşmıyor ve bu durum, savaşın gidişatını önemli ölçüde etkiliyordu. Demiryolu altyapısının yetersizliği, cephedeki lojistik desteğin sağlanmasını güçleştirmiş, bu da cephedeki askerlerin moralini olumsuz etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nin cepheye en yakın demiryolu istasyonu Niğde Ulukışla'da bulunmaktaydı ve bu istasyon cepheye yaklaşık 900 kilometre mesafedeydi. Bu mesafe, cepheye yapılacak lojistik destek ve malzeme sevkiyatının ne kadar zor ve zahmetli olduğunu göstermektedir. İstanbul'dan gönderilen her türlü malzeme veya askeri personel, Ulukışla istasyonunda inmek zorunda kalmış ve buradan itibaren cepheye ulaşmak için binek araçları veya yürüyerek yol almak durumunda kalmışlardır. Bu uzun ve zorlu yolculuk, hem malzemenin hem de askerlerin güvenli ve hızlı bir şekilde cepheye ulaşmasını engellemiş, lojistik problemleri derinleştirmiştir.

Rus ordusu, Batum-Kars-Sarıkamış demiryolu hattından yararlanarak avantaj sağladı. Bu demiryolu, Rusların erzak ve cephane taşımalarını kolaylaştırdı ve Sarıkamış'a hızlı tahkimat desteği sağladı. Osmanlı ordusu ise, lojistik ve menzil destek eksiklikleri nedeniyle büyük zorluklar yaşadı. Nakliye araçları yetersizdi, yollar bozuktu ve kış koşulları işleri daha da zorlaştırdı. Menzil Müfettişliği ve diğer lojistik kurumlar arasında koordinasyon eksiklikleri yaşandı. Menzil Teşkilatı'nın acemiliği ve eksiklikleri nedeniyle lojistik destek verimli bir şekilde sağlanamadı. Ayrıca, Karadeniz sevkiyatının güvenliğinin sağlanamaması ve bozuk yollar, ikmal ve erzak taşımalarını zorlaştırdı. Osmanlı ordusu, savaşın ilk günlerinden itibaren erzak sıkıntısı yaşadı, ve ihtiyaçları karşılamak için kadınlar ve çocuklar bile yardım etmek durumunda kalmışlardır.

Çalışmanın literatüre katkısı, Osmanlı Ordusu'nun Kafkas Cephesi'nde yaşadığı sorunların derinlemesine incelenmesi ve bu sorunların askeri stratejiye olan etkisinin ortaya konmasıdır. Mevcut literatürde, Osmanlı'nın Kafkas Cephesi'ndeki mücadelesi üzerine çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte, bu çalışmalar genellikle geniş çaplı operasyonel stratejiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bildiri ise, mikro düzeyde lojistik ve operasyonel sıkıntılarla ilgili daha detaylı bir inceleme sunarak, bu alandaki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, Kafkas Cephesi'nde Osmanlı Ordusu'nun başarısızlığının arkasındaki temel nedenlerin lojistik destek eksikliği, kötü hava koşulları ve yetersiz altyapı gibi faktörler olduğunu göstermektedir. Askerlerin zorlu coğrafi koşullarda uzun mesafeler kat etmek zorunda kalmaları, hem fiziki hem de psikolojik olarak yıpranmalarına neden olmuştur. Bu durum, cephedeki operasyonel etkinliği ciddi şekilde azaltmış ve stratejik hedeflerin gerçekleştirilememesine yol açmıştır.

Sonuç olarak, bu bildiri, Osmanlı Ordusu'nun Kafkas Cephesi'ne ulaşım sürecinde karşılaştığı zorlukların, cephedeki genel performans üzerinde nasıl belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Lojistik desteğin ve operasyonel planlamanın yeterince etkin bir şekilde sağlanamaması, Osmanlı Ordusu'nun savaş kabiliyetini zayıflatmış ve cephedeki başarısızlığın ana nedenlerinden biri olmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın sonuçları, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nun lojistik ve operasyonel kapasitelerinin, savaşın genel seyrini nasıl etkilediğine dair perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi, Yürüyüş, Ulaşım, Lojistik

Kaynakça

AKBAY Cemal, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991

ALLEN W.E.D.; MURATOFF Paul, Kafkas Harekatı: 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

ATAMAN Halil, Harp ve Esaret Doğu Cephesi'nden Sibiry'a, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

AYDIN Nurhan, Kafkas Cephesi'nde Tahliye ve Sıhhiye Hizmetleri, Sonçağ Yayınevi, Ankara 2015.

Baki, Büyük Harpte Kafkas Cephesi, C. 1, Askeri Matbaa, İstanbul 1933.

BEŞİKÇİ Mehmet, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği, İletişim Yayınları, İstanbul 2023.

BAYKOÇ Hulusi, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak Cephesi'nde 5'nci Seferi Kuvvetler (52'nci Tümen), Yay. Haz.: Zekeriya Türkmen, Özlem Demireğen, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 2. Ordu Harekâtı 1916-1918, Cilt: II Kısım: II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, Cilt: II Kitap: I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, Cilt: II Kitap: II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri, Yay. Haz.: Özlem Demireğen, Alev Keskin, Fatma İlhan, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.

ÇAKMAK Fevzi, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.

ERİCKSON Edward J., Dünya Savaş Tarihi I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı 1914- 1918, C. IV, Çev.: Sare Levin Atalay, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

_____, Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çev.: Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

ETİ Ali Rıza, Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915, Haz.: Gönül Eti, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

GÖRGÜLÜ İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, TTK, Ankara 2014.

Guze, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler, Çev.: Yarbay Hakkı (Akoğuz), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007.

Hafız Hakkı Paşa, Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü, Yay. Haz.: Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

İLDEN Şerif, Birinci Dünya Savaşı Başlangıcında 3. Ordu Sarıkamış Kuşatma Manevrası ve Meydan Savaşı, Yay. Haz.: Sami Önal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

İLTER Aziz Samih, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları, Yay. Haz.: Zekeriya Türkmen, Elmas Çelik, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007.

KARABEKİR Kazım, Birinci Dünya Savaşı Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2013.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2013.

ÖNAL Sami, Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920), Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

Seferiye Nizamnamesi, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet-Süleymaniye 1332.

İstanbul'un İmparatorluk Başkenti Olarak Yeniden İmarı ve 1263 Yılına Kadar Süren Gelişmeler

Armağan Yılmaz

Tarih Doktora Dokuz Eylül Üniversitesi
armagan.yilmaz34@gmail.com

Özet

1204 yılında, Haçlı Seferi'nin Mısır'ın İskenderiye kentine yönelik planlanması, Latinlerin deniz gücünün yetersizliği nedeniyle dış yardım alma zorunluluğunu doğurmuştur. Bu yardım arayışı Venedik'te sonuçlanmış ve en nihayetinde Venediklilerin ticari hırsları sonucu haçlı seferi, İstanbul'a yapılmıştır. Akabinde 1204 yılında İstanbul Latin Krallığı teşekkül etmiştir. İstanbul Latin Krallığı, 1204 yılından 1261 yılına kadar ancak ayakta kalabilmiştir. Sonuç olarak İstanbul, İznik İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos tarafından 1261 yılında tekrardan Bizans İmparatorluğu'nu egemenliğine alınmıştır.

İstanbul'un yeniden Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olması, VIII. Mikhail Paleologos'un hükümdarlığı döneminde imparatorluğun stratejik ve kültürel yeniden yapılanmasının zirvesidir. Latin işgali sonrası şehrin restore edilmesi, Bizans nüfusunun tekrar çekilmesi ve aristokratların desteklenmesi gibi çabalarla başlamıştır. İmparator, kiliselerin yeniden inşası ve Ortodoks kültürünün canlanması için büyük yatırımlar yapmıştır. Aynı zamanda, şehrin savunmasını güçlendirmek amacıyla surları onarmış ve deniz surlarını özellikle Haliç boyunca güçlendirmiştir. Donanmayı Marmara Denizi kıyısındaki Kostoscalion Limanı'nda yeniden inşa ederek stratejik konumunu kuvvetlendirmiştir.

Bu büyük inşaat faaliyetleri ve askeri yatırımlar, imparatorluğun mali kaynaklarını ciddi şekilde zorlamış ve bu durum para değerinin düşürülmesi ile sonuçlanmıştır. Hyperpyron adlı altın parasının değerinin düşürülmesi, uluslararası ticarette Bizans'ın rekabet gücünü azaltmış ve İtalyan deniz cumhuriyetlerinin (özellikle Ceneviz, Pisa ve Venedik) ticari çıkarlarını arttırmıştır.

İstanbul'un tekrar alınmasının ardından, Latinlerin durumu önemli bir konu haline gelmiştir. İmparator, şehirde kalan Latinlerle iş birliği yaparak onları affetmiş ve hatta bazılarını diplomatik görevler vermiştir. Bu politika, imparatorluğun iç bölünmelerini önlemeye yönelik bir stratejiydi ve Latin tüccarların imparatorluğun ticaret hayatına entegrasyonunu kolaylaştırdı. Sonuç olarak, VIII. Mikhail Paleologos dönemi, Bizans İmparatorluğu'nun yeniden inşası ve stratejik konumunu güçlendirmesi açısından kritik bir dönemdir. İstanbul'un geri alınması, imparatorluğun Avrupa ve Akdeniz'deki varlığını sağlamlaştırma çabalarının en önemli örneğidir ve bu süreç, Bizans tarihindeki önemli bir dönüm noktasını temsil etmiştir.

Bizans İmparatorluğu'nun sınırları genişlemiş olsa da eski ihtişamından uzak bir durumdaydı. Latin işgali, özellikle 57 yıl süren süreç, İmparatorluk üzerinde derin yaralar açmıştır. Trabzon İmparatorluğu Karadeniz bölgesinde hakimiyetini sürdürürken, Epir Despotluğu, 1261'den sonra oluşturulan Latin

ittifaklarına karşı aktif bir düşmanlık politikası izlemiştir. Balkanlar'da ise İkinci Bulgar Devleti ve Stefan Duşan liderliğindeki Sırp Devleti güçlerini korumuştur. Venedikliler, Adalar Denizi'nde birçok adayı kolonileştirmişti. Orta Yunanistan'da Akhaia Prensi ve Atina Latin Dukalığı bulunmaktaydı. 1261'de restore edilen Bizans İmparatorluğu'nun sınırları, Başkent İstanbul, Trakya, Selanik, Makedonya'nın bir kısmı, Anadolu'da eski İznik İmparatorluğu toprakları ile Rodos, Lesbos, Samothraki ve İmroz adalarını içermektedir. Çanakkale ve İstanbul Boğazları da İmparatorluğun kontrolündeydi.

Papa IV. Urbanus, İstanbul'un tekrar Bizans egemenliğine geçtiği haberini duyduğunda büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Bu durum, İstanbul'un Doğu Katolikliği için önemli bir merkez olarak tekrar Bizans'ın kontrolüne girmesiyle Papalık'ta prestij kaybına yol açmıştır. Papa, bu durumu manevi açıdan kabul edilemez bulmuştur. VIII. Mikhail Palaiologos, taç giyme merasimi sonrasında Papa'ya elçiler göndermiş ancak elçilerinden biri ciddi şekilde zarar görmüş, diğeri ise zar zor kaçabilmiştir. Papa, İstanbul'u geri alma umuduyla Manfred ve diğer Latin güçlerinden destek istemiştir. Manfred'in desteğiyle İstanbul'un tekrar Katolik hakimiyetine geçirilmesini ummuş, bu amaçla Haçlı seferi çağrısında bulunmuştur. Ancak Papa'nın bu çağrısı beklediği ilgiyi görmemiştir. İstanbul'un Bizans egemenliğine geçmesi sonrasında Papa'nın yapmış olduğu Haçlı çağrısı geniş bir destek bulmamıştır. Papa, özellikle IX. Louis'i bu sefere katılmaya teşvik etmek için çaba sarf etmiş, ancak istediği desteği alamamıştır. Bu durum, Hristiyan dünyasında bir tür moral bozukluğuna yol açmıştır. Manfred, Papa IV. Urbanus'un Haçlı çağrısına olumlu yanıt veren isimlerdendir. Ancak Papa'nın desteğiyle Bizans'a karşı birlikte hareket etme teklifi reddedilmiştir. Manfred'in Papa ve Hohenstaufen Hanedanlığı arasındaki tarihsel gerilimler, bu kararın arkasındaki nedenlerden biridir. Venedik, İstanbul'un tekrar Bizans egemenliğine geçmesinden dolayı önemli zararlar görmüş ve Papalık'ı İstanbul'u geri almak için desteklemiştir. Bu süreçte Venedik, Ceneviz'e karşı Papa'nın yanında yer almış ve Haçlı çağrısını desteklemiştir. İstanbul'un tekrar Bizans hakimiyetine geçmesi, Papa IV. Urbanus'un İmparator VIII. Mikhail Palaiologos ile ilişkisinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Papa, İmparator ile mektuplar yoluyla iletişim kurarak Latin tebaasını İmparatorlukla bağlamış ve siyasi olarak da Bizans'ın Latin egemenliği altında olmasını savunmuştur. Bu zorlu durumda VIII. Mikhail Palaiologos'un en büyük gücü diplomasiydi, çünkü İmparatorluğun askeri kapasitesi, bu çeşitli düşmanlara karşı uzun süreli bir savaş yürütmek için yeterli değildi. Dolayısıyla İmparator, düşmanlarının çokluğu ve değişkenliği karşısında diplomatik çözümler aramaya yönelmiştir. Örneğin, Sicilya merkezli Manfred'in yönettiği ittifaklar, 1266'dan itibaren Charles de Anjou'nun liderliğinde İmparator VIII. Mikhail'e karşı düşmanlık sergilemiştir. Bu nedenle İmparator, değişen düşmanlara karşı esnek politik hamleler geliştirmek zorundaydı.

İmparator VIII. Mikhail Palaiologos'un güney Yunanistan'daki hakimiyetini genişletme çabaları, Akhaia Prensi William ile ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasıydı. William, 1259'da Pelagonia Savaşı'nda esir düşmüş ve 1262'de serbest bırakılmıştı. Serbest bırakılma şartları arasında Maina, Monemvasia, Mistra ve Geraki kalelerinin Bizans'a devredilmesi ve William'ın VIII. Mikhail'in oğlu Konstantinos'un vaftiz babası olması yer alıyordu. William ayrıca megas domestikos unvanı ile Bizans ordusunun başkomutanı olarak atanmıştı. Ancak 1262 yazında Papa IV. Urbanus, Venedik ve diğer Latin güçleriyle birlikte William'ı ve Akhaia'yı VIII. Mikhail Palaiologos'a karşı birleşmişti. Bu ittifaklar, Prinitza Savaşı'na (1263) yol açtı. William, Mistra yakınlarında Bizanslılar tarafından takip edilmiş ve bölgede

kuşatma altında kalmıştı. Ancak Sebastokrator Konstantinos'un yönettiği Bizans ordusu, William'ın destek bulma çabalarını engelleyerek Prens'in etkisiz hale gelmesini sağladı. Bu çatışma, Güney Yunanistan'daki siyasi dinamikleri ve Bizans'ın bölgedeki hakimiyetini yeniden tesis etme çabalarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Akhaia Prenslığı'nın VIII. Mikhail Palaiologos'un hükümetiyle yaşadığı mücadeleler, özellikle Prinitza Savaşı'nın ardından Prens William'ın finansal zorluklarla karşı karşıya kalmasına ve Papa IV. Urbanus'tan maddi destek talep etmesine neden oldu. Sebastokrator Konstantinos'un Nikli'yi kuşatması sırasında, Selçuklu ücretli askerlerinin istikrarsızlığı ve mali sıkıntılar, Türk birliklerinin Akhaia'ya katılmasına yol açtı ve Makri Plagi Savaşı'nda önemli bir rol oynadı. Bu savaşta Türklerin desteğiyle Latin güçleri galip gelince, Bizans İmparatorluğu için büyük bir mağlubiyet yaşandı. VIII. Mikhail Palaiologos'un Papa IV. Urbanus'a yönelik birleşme teklifleri, Latin Yunanistan'ın yeniden ele geçirilmesi amacıyla yürütülen savaşların sonucunda belirsizlik kazanmıştır.

Temel Tez:

Bu çalışma, VIII. Mikhail Palaiologos döneminde İstanbul'un tekrar Bizans İmparatorluğu egemenliğine geçiş sürecini ve bu sürecin Bizans İmparatorluğu'nun stratejik, kültürel ve politik yeniden yapılanması üzerindeki etkilerini incelemektedir. Özellikle Latin işgali sonrası İstanbul'un restore edilmesi, Bizans nüfusunun yeniden toplanması, kültürel canlanma çabaları ve savunma güçlerinin güçlendirilmesi gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Kullanılan Yöntem ve Temel Araçlar:

Bu çalışma, tarihsel araştırma yöntemlerini kullanarak birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen verileri analiz etmektedir. Tarihi belgeler, diplomatik yazışmalar, dönemin tarihçilerinin eserleri ve arkeolojik bulgular, çalışmanın temel araçları olarak kullanılmaktadır.

Çalışmanın Bağlamı ve Özgün Yönleri:

Çalışma, Bizans İmparatorluğu'nun Latin işgali sonrası toparlanma sürecini derinlemesine ele alarak, bu dönemin stratejik önemini ve kültürel dönüşümünü vurgulamaktadır. Özellikle VIII. Mikhail Palaiologos'un döneminde gerçekleşen İstanbul'un restore edilmesi ve savunma güçlerinin güçlendirilmesi gibi özgün politikalar üzerinde durulmaktadır.

Çalışmanın Literatüre Katkıları:

Bu çalışma, Bizans İmparatorluğu'nun tarihindeki bu önemli döneme odaklanarak, mevcut literatüre yeni bir bakış açısı getirmeyi amaçlamaktadır. İstanbul'un Latin işgalinden kurtarılması sürecindeki politikaların ve stratejilerin analizi, Bizans'ın dönemindeki uluslararası ilişkiler ve iç politika dinamikleri hakkında derinlemesine bir anlayış sunmayı hedeflemektedir.

Bulgular ve Sonuçlar:

Çalışma, VIII. Mikhail Palaiologos döneminde İstanbul'un geri alınması sürecindeki politikaların etkinliğini ve bu sürecin Bizans İmparatorluğu'nun geleceği üzerindeki uzun vadeli etkilerini değerlendirir. Latin işgalinin yarattığı zorluklara karşı geliştirilen stratejik hamlelerin, imparatorluğun yeniden canlanması ve stratejik konumunu güçlendirmesi açısından kritik önem taşıdığı vurgulanmaktadır.

Bu şekilde çalışma, Bizans İmparatorluğu tarihi üzerine yapılan çalışmalara önemli bir katkı sunmayı ve bu dönemin karmaşıklığını ve önemini okuyucuya aktarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: İstanbul, Bizans, Palaiologos, Batı,Papa

Kaynakça

BAŞTAV, Şerif, Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461), İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015.

OSTROGORSKY, Georg, Bizans Devleti Tarihi, (çev.Fikret Işıltan), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

CHEYNET, Jean-Claude, Bizans Tarihi, (çev. İsmail Yerguz), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2016.

PACHYMERES, Georgios, Relations Historiques, C. I, notlar Albert Failler, (çev. Vitalien Laurent), Paris, 1984.

_____,De Michaele et Andronico Palaeologis, Cilt 1-2,(hzr. I. Bekker), Bonn, 1835.

GEANAKAPLOS, Deno John,“Emperor Michael Palaeologus And The West 1258 1282” Cambridge, Harvard University, 1959.

GREGORAS, Nikephoros, Bizantina Historia,(hzr.L Schopen , I. Bekker), Cilt 1-3, Bonn, 1830-1845.

NORWICH, John Julius, Bizans Gerileme ve Çöküş (MS.1082-1453), (çev.Hırçın Riegel), İstanbul, Kabalcı, 2013.

KYRIAKIDIS, Savvas, Warfare in Late Byzantium 1204-1454, Leiden: Brill, 2011

VAN MILLIGEN, Alexander,“ Byzantine Constantinople. The Walls of the City and Adjoining Histroical Site”,London, John Murray, Albemarle Street, 1899.

KAZHDAN, Alexander ,“Hyperpyron”, ODB, Cilt. 2, s. 964-965.

RUNCİMAN, Steven, The Sicilian Vespers, Cambridge, Penguin Books, 1960.

VASILIEV, Alexander A., “Bizans İmparatorluğu Tarihi”, (çev. Tevabil Alkoç), İstanbul: Alfa, 2016.

DAVIES, Norman, Avrupa Tarihi, (çev.ed. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul, İmge Kitabevi, 2006.

Nicol, Donald M., Bizans ve Venedik, Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine, (çev.Gül Çağalı Güven), İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2000, s. 177.

Conrad Chapman, Michel Paleologue, restaurateur de l'Empire byzantin (1261 1282), Paris, 1926.

Charles Hopf, Chroniques Gréco-Romanes, Berlin 1873 içinde Marino Sanudo Torsello, Istoria del Regno di Romania.

Bartusis, Mark C., Late Byzantine Army Arms and Society, 1204-1453, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.

Doğu Bloğu: Çöküşü Üzerine Bir İnceleme

Yaren Özgöl

Tarih İstanbul Aydın Üniversitesi
yaren_zgul@outlook.com

Özet

Doğu Bloğu'nun çöküşü, 20. yüzyılın sonlarına yaklaşırken meydana gelen ve dünya siyasetini köklü bir şekilde değiştiren bir olaydır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile, sosyalist yönetim altında bulunan birçok ülke, ekonomik, politik ve toplumsal sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldı. Bu bildiride, Doğu Bloğu'nun çöküşüne yol açan başlıca sebepleri değerlendireceğiz.

Öncelikle, ekonomik duraklama, çöküşün en belirgin sebeplerinden biridir. 1980'lerde, sosyalist ekonomilerin uygulamaları, ülke genelinde yetersizlik ve kıtlık yaratırken, Batı'nın piyasa odaklı ekonomisi karşısında rekabet edemez hale geldi. Bu ekonomik sıkıntılar, halk arasında huzursuzluk fitilini ateşlerken, alternatif çözümlerin arayışını hızlandırdı.

Diğer bir önemli faktör, siyasi baskılar ve otoritedir. Doğu Bloğu ülkeleri, genelde baskıcı yönetim anlayışları ve muhalefeti susturma eğilimleri ile tanınıyordu. Toplumsal talepler de önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. İnsanlar, daha fazla özgürlük, demokrasi ve ekonomik refah isteğiyle sokağa döküldü. Bu talepler, sadece bireysel hakların değil, tüm toplumun demokratikleşmesi yönünde bir ivme kazandırdı.

Sonuç olarak, ekonomik duraklama, siyasi baskılar, toplumsal talepler ve Sovyetler Birliği'nin iç dinamikleri, Doğu Bloğu'nu çöküşe götüren başlıca sebeplerdir. Bu çalışmada, bu etkenlerin birbirleriyle nasıl etkileşime geçtiği ve Doğu Bloku'nu zayıflatarak çökmesine neden olduğuna dair bir değerlendirme yapılacaktır.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde savaştan galip çıkan iki tarafın olduğunu görmekteyiz. Batı dünyasında ABD ve aynı safta yer alan Batı Bloğu ile Doğu dünyasında Sovyetler Birliği ve aynı safta yer alan Doğu Bloğu olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki bloğunda başlarda Alman İmparatorluğu'nu karşı benzer eylem ve amaçları olsa da ilerleyen zamanlarda ideolojik farklılıklar ve dünya vizyonlarının farklılığı nedeniyle iki kutuplu bir güce dönüşmüştür.

Dünyanın bu iki süper gücü birbirlerine doğrudan müdahale etmemiş ve saldırmamıştır. Bu yüzden Soğuk Savaş olarak anılır. Bu savaşın özellikle bu iki güç ile ittifak kuran ülkelerde yarattığı etki, ekonomik, politik ve dış ilişkileri köklü biçimde değiştirmiştir. Savaşın sonunda Sovyetlerin çöküşü ile

ABD politikalarının global çapta kendine yer bulduğunu ve kapitalist yaklaşımın yaygınlaştığını görmekteyiz.

Bu çalışmada ise; Soğuk Savaş'ın son demlerinde Sovyetler Birliği çatısı altındaki Doğu kanadını çöküşe götüren etmenleri ele alacağız.

1. Çalışmanın Temel Tezi

Temel olarak Doğu Bloğu'nun çöküşünün yalnızca ekonomik faktörler ve dış baskılarla açıklanamayacağı, bu sürecin toplumsal dinamikler, ideolojik çözülme ve halk hareketlerinin de büyük rol oynadığı çok boyutlu bir süreç olduğunu görmekteyiz. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin çöküşü, genellikle ekonomik sorunlar, yönetim zafiyetleri ve Soğuk Savaş sırasında Batı tarafından uygulanan politik baskılar çerçevesinde açıklanmıştır. Ancak bu çalışma, bu tür açıklamaların eksik kaldığını ve rejimlerin çöküşünde halkın sisteme olan inancını yitirmesine neden olan etmenleri ele almaktadır (Furet, 1999).

Bir diğer konu ise, ideolojik çözülmenin ve toplumsal başkalaşımın rejimlerin dayanıklılığını zayıflattığı yönündedir. Doğu Bloğu'ndaki komünist rejimler, kurulduğu ilk yıllarda geniş bir toplumsal destek bulmuş olsa da zaman içinde halkın gözündeki imajını ve anlamını yitirmiştir. Bu Çalışmada, bu ideolojik çözülmenin, ekonomik krizin verdiği tahribattan daha etkili bir iz bıraktığını söyleyebiliriz (Huntington, 1991).

2. Çalışmada Kullanılan Yöntem ve Temel Araçlar

Tarihsel ve sosyolojik analizlere dayanmaktadır. Tarihsel analiz yöntemi, Doğu Bloğu'nun çöküş sürecinde yaşanan olayları kronolojik bir sırayla ele alarak, bu olayların rejimlerin çöküşüne nasıl katkıda bulunduğunu tartışmaktadır.(Garton Ash, 1993). Sosyolojik analiz yöntemi ise halkın reform taleplerini, toplumsal hareketlerin gücünü ve ideolojik çözülmenin nasıl toplumsal bir tepkiye dönüştüğünü gözlememiz açısından önemlidir.

Tarihsel analizde kullanılan araç-gereçler ise; arşiv belgeleri, siyasi liderlerin konuşmaları ve dönemin basın-yayın medya kaynaklarıdır. Örneğin, Mikhail Gorbaçov'un Perestroika ve Glasnost politikaları üzerine yaptığı konuşmalar toplumsal beklentilere cevap veremediğini göstermektedir (Kenez, 2006). Sosyolojik analizde ise halkın reform talepleri ve toplumsal hareketler ön plana çıkarılmaktadır. Kullanılan veri toplama araçları ise; dönemin gazete arşivleri, gözlem raporları ve halkın rejimlere karşı tepkilerini yansıtan arşivler bulunmaktadır (Aksel, 2017).

Çalışmada ayrıca, ikincil kaynaklar olarak akademik makaleler, tarih kitapları ve sosyoloji alanında yapılmış araştırmalar da kullanılmıştır. Özellikle, Eric Hobsbawm'ın 20. yüzyılın son dönemlerine dair analizleri ve Juan Linz'in otoriter rejimlerin yenileşme krizleri üzerine çalışmaları, bu süreçte kullanılan önemli kaynaklardır (Linz, 2000).

3. Çalışmanın Bağlamı ve Özgün Yönleri

Bu çalışmada, Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru Doğu Bloğu'ndaki komünist rejimin çöküşünü analiz ederken, bu çöküşü hem dış baskılar hem de iç dinamiklerle açıklamaya çalışmaktadır. Çalışmanın özgün yönü, bu süreci sadece ekonomik ve politik perspektifler ile aynı zamanda sosyo-kültürel faktörleri de dikkate alarak birden fazla görüşe başvurarak geniş bir analiz sunmasıdır (Sancaktar, 2019).

Çalışmanın özgün bir diğer yönü, milliyetçilik ve dini özgürlük taleplerinin komünist rejimlere karşı birer direniş aracı olarak nasıl kullanıldığını ele almasıdır. Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin meşruiyet kaybı, yalnızca ekonomik ve siyasi nedenlerle değil, aynı zamanda bu ülkelerde milliyetçilik akımlarının güçlenmesi ve halkın dini özgürlükler konusunda artan talepleriyle de ilişkilidir (Aksu, 2015).

4. Çalışmanın Literatüre Katkı Sunacağı Düşünülen Hususlar

Bu çalışma iki ana konuda katkı sağlayacaktır. İlki, Doğu Bloğu'nun çöküşü üzerine yapılan araştırmalarda genellikle ekonomik faktörlere odaklanılmaktadır. Fakat ideolojik çözülme, toplumsal hareketler ve milliyetçilik kavramının öne çıkması bu çöküş sürecinde önemli rol oynamıştır fakat literatürde daha önce yeterince ele alınmamıştır. (Huntington, 1991).

İkinci olarak, çalışmanın Doğu Avrupa'daki sivil toplum hareketlerine odaklanması, bu süreci sadece liderler ve devletler arası ilişkiler çerçevesinde değil, aynı zamanda halk hareketleri perspektifinden de ele almaktadır. (Hobsbawm, 1996).

Bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası ilişkileri bağlamında da ele almaktadır. Doğu Avrupa'daki rejim değişikliklerinin, küresel düzeyde demokratikleşme dalgalarının bir parçası olduğu ve bu süreçlerin uluslararası siyaset üzerindeki etkileri de değerlendirilir (Huntington, 1991). Bu yönüyle çalışma, literatüre Doğu Bloğu'nun çöküşü ile ilgili yeni bir yaklaşım sunmaktadır.

5. Çalışmanın Bulguları ve Sonuçları

Çalışmanın bulguları, Doğu Bloğu'nun çöküşünün çok boyutlu bir süreç olduğunu ve tek bir neden üzerinden açıklanamayacağını göstermektedir. Ekonomik sorunlar, dış politik baskılar ve askeri yarış gibi faktörler, rejimlerin zayıflamasında etkili olmuşsa da halkın ideolojik inancını kaybetmesi ve toplumsal reform taleplerinin karşılanamaması bu çöküşte belirleyici olmuştur (Aksu, 2015).

Çalışmanın en önemli bulgularından biri, ideolojik çözülmenin ekonomik krizlerden bile daha önemli bir rol oynadığıdır. Halklar, 1970'lerin sonlarından itibaren komünizmin vaat ettiği eşitlik ve refahın sağlanmadığını görerek rejimlere olan inançlarını kaybetmişlerdir. Bu durum kitlesel protestolara dönüşmüştür (Sancaktar, 2019).

Sonuç

Doğu Avrupa'daki komünist rejimin çöküşünün, sadece ekonomik sorunlar ve dış baskılarla değil, bazı iç dinamiklerin karmaşası nedeniyle de ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreci anlayabilmek

için, Doğu Avrupa halklarının rejime olan yaklaşımının nasıl değiştiğini ve toplumsal taleplerin nasıl karşılıksız kaldığını da incelemek gerekmektedir.

Çalışmaya göre, bu rejimin vadettikleri karşılanamamış, bu da komünist ideolojiye olan inancın zayıflamasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği'nin uyguladığı Perestroyka ve Glasnost gibi reform politikaları da halkın reform taleplerine tam anlamıyla yanıt verememiş ve rejimin çöküşünü durdurmakta yetersiz kalmıştır. (Sancaktar, 2019). Bu açıdan, ideolojik çözülmenin ekonomik ve dış politik faktörlerden daha önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışma, ayrıca milliyetçilik ve dini özgürlük isteğinin de bu süreci hızlandırdığına dikkat çekmektedir. Doğu Avrupa ülkelerinde milliyetçilik akımlarının güçlenmesi ve dini özgürlükler konusundaki ısrarı, halkın komünist rejime olan güvenini daha da zayıflatmıştır (Furet, 1999).

Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu, bu sürecin yalnızca bir içsel sorunlar ile alakalı olmadığı, aynı zamanda küresel demokratikleşme düşünün bir parçası olarak değerlendirilebileceğidir. Huntington'un Üçüncü Dalga olarak adlandırdığı küresel demokratikleşme süreci, Doğu Avrupa'daki rejimlerin çöküşüyle de paralellik göstermektedir (Huntington, 1991).

Sonuç olarak, Ekonomik krizler, ideolojik çözülme, halk hareketleri, milliyetçilik ve dini özgürlük talepleri gibi çeşitli faktörlerin bir araya gelmesiyle çöküş gerçekleşmiştir. Çalışmanın sunduğu bu geniş perspektif, literatürdeki tek boyutlu açıklamalara yeni bir bakış açısı getirmekte ve bu tarihsel sürecin daha derin bir şekilde anlaşılmasına katkı sunmaktadır (Hobsbawm, 1996; Kenez, 2006).

Anahtar Kelimeler: Doğu Bloğu, Soğuk Savaş, Sovyetler Birliği, Reform Hareketleri, Doğu Avrupa

Kaynakça

Aksel, S. C. (2017). Orta ve Doğu Avrupa'da Siyasal Rejim Değişimi ve Medyanın Dönüşümü. İlef Dergisi

Aksu, F. (2015). Uluslararası İlişkilerde Dönüşüm ve Değişim: Avrupa'nın Siyasal Yapılanması. Seçkin Yayıncılık.

Furet, F. (1999). The passing of an illusion: The idea of communism in the twentieth century. University of Chicago Press.

Garton Ash, T. (1993). The magic lantern: The revolution of '89 witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, and Prague. Vintage Books.

Hobsbawm, E. (1996). Aşırılikler Çağı: 1914-1991 Kısa Yüzyıl. Çeviri: Osman Akınhay. Sarmal Yayınevi.

Huntington, S. P. (1991). Üçüncü Dalga: 20. Yüzyıl Sonlarında Demokratikleşme. Çeviri: Ergun Özbudun. TUSAŞ Yayınları.

Kenez, P. (2006). A history of the Soviet Union from the beginning to the end. Cambridge University Press.

Linz, J. J. (2000). Totaliter ve Otoriter Rejimler. Çeviri: Ersin Çoban. Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sancaktar, C. (2019). Doğu Avrupa’da Devletçi Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya. Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi.

22. Oturum

İlahiyat

Oturum Başkanı: Rahile Kızılkaya Yılmaz

Salon 1

6 Aralık Cuma

14:00 – 15:30

Fatıma Nur Demir

Yemen’de Zeydi Bir İmamın Tasavvuf Karşısı Mücadelesi: Mansur-Billah Kasım
b. Muhammed Örneği

Sevde Gül Sert

Tekfir’in Sosyal Boyutu Öteki Algısı

Şule Soyal Şenol

Kadın Tâbiîn Râviler ve Rivâyetleri

Büşra Yüksel

Ricâl Tenkidinde Aşırı Bid‘atçı ve Dâî Kavramları: Cerh-Terk Bağlamında Bir
İnceleme

Fatma Solaker

İslam Hukukunda Süt Bankalarının Kurulması

Yemen’de Zeydi Bir İmanın Tasavvuf Karşıtı Mücadelesi: Mansur-Billah Kasım b. Muhammed Örneği

Fatıma Nur Demir

İlahiyat Ankara Üniversitesi
nurfatma67@gmail.com

Özet

Günümüze kadar süregelen bir mezhep olarak Zeydiliğin Yemen bölgesinde geçirdiği süreçlerden birisi de 16. Yy.’da imametini ilan eden Mansur-Billah Kasım b. Muhammed ile başlayan ve Cumhuriyetin ilanına kadar iktidarın soyundan gelenlerle devam ettirildiği bir dönem bulunmaktadır. Ancak Kasımiler dönemi olarak bilinen bu sürece dair literatürde yeterli bilgi bulunmamaktadır. H.967/1559 yılında dünyaya gelen Kâsım b. Muhammed’in soyu Yemen’de ilk Zeydi hakimiyetini kuran Hadi-İlelhak’a dayanmaktadır.[1] O, hem siyasî hem de ilmî bir atmosfer içinde yetişmiştir.[2]

Kasım b. Muhammed, müçtehid, mütefekkir ve şair imamların silsilesinden gelen önemli bir Zeydi alimdir.[3] O, genelde İslâm düşüncesine özelde ise Zeydi düşünceye bir teddid vizyonu ile canlılık kazandırmıştır. Çalışkanlığı ve ilim konusundaki başarısını anlatmak için Ehl-i Beytin mütekaddimunu ve müteahhirinu birleştiren büyük bir köprü olarak nitelenmiştir.[4]

Kasım b. Muhammed, H. 1006/1597 yılında Şehare’de imametini ilan etmiştir. Onun imameti Yemen’de siyasî ve dinî bir değişim hareketi olarak ortaya çıkmıştır.[5] İmameti süresince en büyük mücadelesi bölgedeki Osmanlı idaresine karşı olmuştur. İlk zamanlarda Osmanlı karşısında yeterli askerî ve maddî güce sahip olamadığı için halkı yanına çekmek adına çeşitli çağrılarda bulunmuştur. Bu bağlamda pek çok mektup kaleme almıştır. Mektuplarında Osmanlı idaresinin kötü yönetim şekli ve toplumda ahlakî yozlaşmaya sebep olduğuna dair iddialarda bulunmuştur.[6] Yemen’de bulunan tasavvufî oluşumların Osmanlı ile iyi ilişkiler kurması ise onun için en büyük tehlikelerden biridir. Zira onun tasavvufî yapılanmalara karşı tepkisi Osmanlı idaresine karşıtlığının bir tezahürüdür ve temelde siyasî kaygılara dayanmaktadır.

Bununla birlikte tasavvufî yapılanmaları her fırsatta ağır bir dille eleştirmiş ve konuyu şer’i açıdan ele almıştır. Yemen Zeydileri arasında tasavvuf karşıtlığını incelediğimizde bu durumun geçmişe dayanmakla birlikte bu oluşumlarla ilgili ilk sistematik mücadelenin H. 912/1506 yılından itibaren imam Mütevekkil Şerefüddin Yahya b. Şemsüddin tarafından başlatıldığını görmekteyiz.[7]. Tasavvuf karşıtı bu tartışmalar Kasım b. Muhammed döneminde ise zirveye çıkmıştır.[8]

İslam Mezhepleri Tarihi alanının kendine özgü araştırma yöntemleri bulunmaktadır. İlk olarak fikir-hadise irtibatı olarak niteleyebileceğimiz “fikirlerin ortaya çıktığı zaman, şartlar ve sosyal-siyasî durumları dikkate alarak bağlamı analiz etmek ve fikirlerin kimler tarafından benimsendiğinin objektif bir gözle ortaya konulması oluşturmaktadır.[9] Yemen’de tasavvufun varlığın inkar edilemez bir gerçeklik olmasıyla birlikte bu dönemde tasavvuf karşıtlığının artmasının sebebi epistemolojik

farklılıklardan ziyade temelde siyasî çekişmelerdir. Ancak siyasî kaygılardan hareketle artan bu karşıtlık tekfir söylemi üzerinden yürütülmüştür. Zira Kasım b. Muhammed de konuyu iman-küfür bağlamında ele almıştır.

Çalışmamızın ana kaynakları tasavvufa karşı eleştirilerinin yer aldığı Kasım b. Muhammed'in kendi eserleri oluşturmaktadır. Müstakil olarak konuyla ilgili kaleme aldığı bir eseri olmamakla birlikte akaid ve fıkıh eserlerinde tasavvufla ilgili görüşleri çalışmamızı doğrudan ilgilendirmektedir. Özellikle Zeydiliğin beş esasını içeren Kitâbu'l-Esâs li-'Akāidi'l-Ekyâs'[10] adlı eserinde tasavvufî görüşlere reddiye niteliğinde değerlendirmeleri mevcuttur. Ayrıca Kasım b. Muhammed'in hayatını ihtiva eden çağdaşı Yemenli tarihçi Cürmûzi tarafından kaleme alınan en-Nübzetü'l-müşîre ilâ cümelin min 'uyûni's-sîre fî ahbâri Mevlânâ el-Manşûr-Billâh el-Kâsım b. Muhammed adlı iki ciltlik eser başvurduğumuz temel kaynaklardandır. Bu eserde onun tasavvufa ve tasavvufî oluşumlara karşı görüşlerini daha detaylı öğrenmekteyiz. Özellikle halkı uyarmak adına yazdığı mektuplar ve şiirleri ihtiva eden eser çalışmamız açısından oldukça önemlidir.

Tasavvuf karşıtlığını iman-küfür meselesi olarak ele alması, köklerinin Mecusilik'e dayandığını ve batını bir fırka olduklarını söylemesi, kadın-erkek ilişkilerine dair ahlaksızlıkları yaydıklarını ve müzikli eğlencelere düşkünlüklerini dile getirmesi siyaseten aradığı desteği bulamayışı karşısında onları halk nezdinde pejoratifleştirme çabası olarak okunabilir. Kasım b. Muhammed, tasavvuf ehlini peygamber döneminde yaşayan müşriklerden daha aşağı bir konumda görmektedir. Onları, İslam'ın başlıca düşmanları olarak addeder.[11]

Kasım b. Muhammed'in eserleri ve özellikle en-Nübzetü'l-müşîre isimli eser hakkında Türkçe literatürde müstakil bir çalışma bulunmamakla birlikte, bazı çalışmalarda konuya dair birkaç satır veya paragraf olarak değinilmiştir. Çalışmamızda onun tasavvuf karşıtlığını kendi eserleri başta olmak üzere biyografisini içeren temel kaynaktan hareketle ayrıca onun içinde bulunduğu sosyal-siyasi şartları ve imametini göz önüne alarak değerlendirmeye çalışacağız. Meseleyi emr-i bi'l maruf ve'n-nehy-i ani'l-münker ilkesi bağlamında değerlendirerek çağrıda bulunmasından hareketle hem sosyal hayatla hem siyasî saikler bağlamında değerlendirdiğini ve buradan hareketle tasavvuf karşıtlığında yürüttüğü mücadelede neler yaptığını ve ithamlarını ele alacağız.[12]

[1] Kasım b. Muhammed'in tam künyesi şu şekildedir; Ebu Muhammed Kasım b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. er-Reşid b. Ahmed b. Emiru'l Hüseyin b. Ali b. Yahya b. Muhammed b. İmam Yusuf el-Eşel b. İmam ed-Dai-İlallah Kasım b. imam Dai-ilallah Yusuf b. imam Mansur-Billah Yahya b. Nasır Li-Dinillah Ahmed b. İmam el-Hadi İle'l-Hak Yahya b. Hüseyin el-Hafız b. İmam Kasım b. İbrahim. Bazı kaynaklarda bu künye Hz. Ali'ye kadar zikredilmiştir. Cürmûzi, En-Nübzetü'l-Müşîra ilâ Cümelin min Uyuni's-Siret, thk. Abdülkerim b. Abdulmecit el-Hicri (Sa'na: Müessesetu İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 2023), 1: 48-49. Mecidüddin b. Muhammed el-Müeyyedi, et-Tuhaf Şerh-u ez-Zülef (Sa'da: Mektebetü'l Ehl-i Beyt, 2017), 320. Abdusselam b. Abbas el-Vecih, Tabakatu'z-Zeydiyyeti'l-Kubra (Amman: Müessesetu'l İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 2001), 2: 860-869. Yahya b. El-Hüseyin, Gayetu'l-Emani fî Ahbari'l-Katri'l-Yemani (Kahire: Daru'l Küttabi'l- Arabi, 1978), 815; Şevkânî, El-Bedru't-Tâli'(Kahire: Daru'l-Küttab el-İslamiyye, 1799), 2: 47-51.; el-Vecih, El-Emaliye es-Suğra (Sada: Daru't-Turas el-İslamiyye, 1993), 57.; Muhibbî, Hulâsatü'l-Eser fî a'yani'l-Karni'l-Hadi Aşer

(Beyrut: Dâru Sadır), 3:293; Abdullah Muhammed el-Habşi, Mesadiru'l-Fikri'l İslami fi'l-Yemen (Sana: 2013), 812-821.; Ömer Rıza Kehhale, Mu'cemü'l-Mü'ellifin (Dımaşk: 1957-1961), 652.; el-Habşi, Hukkamü'l-Yemen el-Müellifin el-Müctehidun (Beyrut: Daru'l-Kuran-ı Kerim, 1979), 229-244.

[2] el-Vecih, Mecmu-u Kütüb ve Resaili'l İmam Mansur-Billah Kasım b. Muhammed, (San'a:Müessetu İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 2003), 9; A'lamu'l-Müellifin ez-Zeydiyye, (Amman: Müessetu İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 1999), 777. Kasım b. Muhammed, el-Esas li-Akaidi'l Ekyas (Sa'da: Mektebetü'l Ehl-i Beyt, ts.), 13.

[3] El-Vecihi, A'lamu'l-Müellifin ez-Zeydiyye, 777.

[4]El-Vecihi, Mecmu-u Kütüb ve Resaili'l İmam Mansur-Billah Kasım b. Muhammed, 5-6; A'lamu'l-Müellifin ez-Zeydiyye, 778.

[5] Onun imamet mücadelesinde destekçisi olan akrabalarından ve arkadaşlarından pek çok kişi hayatını yitirmiş ya da hapsedilmiştir. Hatta oğlu Osmanlı paşası tarafından yakalanıp hapsedilmiştir. Ancak daha sonra yapılan anlaşma ile serbest bırakılmıştır. En büyük destekçilerinden biri olan amcası Amr b. Ali ise iddialara göre diri diri derisi yüzülerek can vermiştir. Geniş bilgi için bkz; el-Vecihi, A'lamu'l-Müellifin ez-Zeydiyye, 777-778. El-Müeyyedi, Muhammed b. Mansur, et-Tuhaf Şerhu Zülef (Sana: Mektebetu Ehl-i Beyt, 2017), 320.; Yahya b. El-Hüseyin, Gayetu'l-Emani fi Ahbari'l-Katri'l-Yemani (Kahire: Daru'l Küttabi'l- Arabi, 1978), 770.

[6] İlgili mektuplar için bkz; Cürmûzi, en-Nübzetü'l-Müşira, 1: 57, 58, 66,67,78,84, 204, 212, 213; 2:570.

[7] Yemen'de tasavvufun oluşumu ve sufi gruplar hakkında detaylı bilgi için bkz; Abdullah Muhammed el-Habşi, es-Sufiyye ve'l-Fukaha fi'l Yemen, (Sana: Mektebet-u Ceylü Cedit, 1976), 57-58

[8] Kasım b. Muhammed ve oğlu Müeyyed-Billah döneminde tasavvuf karşıtı mücadele için bkz; Habşi, es-Sufiyye ve'l-Fukaha fi'l Yemen, 59-62.; Wilfred Madelung, "Zeydilik ve Tasavvuf", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11, sy. 9 (2000): 775-790.

[9] Sönmez, Kutlu, Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie Ve Tesirleri (Ankara: TDV Yay., 2010), 27.

[10] Bu eser Mektebetü Ehl-i Beyt tarafından tahkik edilmiş ve online platformda erişime açılmıştır. Ayrıca eser, Albert Nasri Nadir tarafından 1980'de tahkik edilmiş ve bu tahkikin bir nüshası İSAM kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserin şerhlerinden biri Ahmed b. Muhammed eş-Şerefi tarafından yapılan 'Uddetü'l-Ekyâs fi Me'âni'l-Esâs'tır, Bkz; Ahmed b. Muhammed b. Salah eş-Şerefi el-Kasimi, 'Uddetü'l-Ekyas (Sana: Daru'l-Hikmet el-Yemeniyye, 2013).

[11] Kasım b. Muhammed'in iddiasına göre sufiler, tanrının genç güzel kadınlarda ve tüyü bitmemiş genç erkeklerde hulul ettiğine inanmaktadır. Hulul konusunda sufilerin görüşlerini eleştirip kendi

görüşünü beyan etmiştir. Detaylı bilgi için bkz; Kasım b. Muhammed, el-Esas, 46,49,69; Cürmûzi, en-Nübzetü'l-Müşira, 99.

[12] Cürmûzi, en-Nübzetü'l-Müşira, 103.

Anahtar Kelimeler: : Zeydilik, Tasavvuf, İmamet, Tekfir, Yemen

Kaynakça

Abdullah Muhammed el-Habşi. Mesadiru'l-Fikri'l İslami fi'l-Yemen. Sana: 2013.

Abdusselam b. Abbas el-Vecih. Tabakatu'z-Zeydiyyeti'l-Kubra. 3 cilt. Amman: Müessesetü'l İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 2001.

Ahmed b. Muhammed b. Salah eş-Şerefi el-Kasimi. 'Uddetü'l-Ekyas. Sana: Daru'l-Hikmet el-Yemeniyye, 2013.

Cürmûzi. En-Nübzetü'l-Müşira ila Cümelin min Uyuni's-Siret. thk. Abdülkerim b. Abdulmecit

el-Habşi. Hukkamü'l-Yemen el-Müellifun el-Müctehidun. Beyrut: Daru'l-Kuran-ı Kerim, 1979.

el-Habşi. es-Sufiyye ve'l-Fukaha fi'l Yemen. Sana: Mektebet-u Ceylü Cedid, 1976.

el-Hicri. 2 cilt. Sa'na: Müessesetü İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 2023.

Kasım b. Muhammed. El-Esas li-Akaidi'l-Ekyas. Sa'da: Mektebetü'l Ehl-i Beyt, ts.

Kutlu, Sönmez. Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie Ve Tesirleri. Ankara: TDV Yay., 2010.

Madelung, Wilfred. "Zeydilik ve Tasavvuf". Çev. Salih Çift. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11, sy. 9 (2000): 775-790.

Mecidüddin b. Muhammed el-Müeyyedi. Et-Tuhaf Şerh-u ez-Zülef. Sa'da: Mektebetü'l-Ehl-i Beyt, 2017.

Muhibbî. Hulâsatü'l-Eser fi a'yani'l-Karni'l-Hadi Aşer. Beyrut: Dâru Sadır.

Ömer Rıza Kehhale. Mu'cemü'l-Mü'ellifin. Dımaşk: 1957-1961.

Şevkânî. El-Bedru't-Tâli'. Kahire: Daru'l-Küttâb el-İslamiyye, 1799.

el-Vecih. A'lamu'l-Müellifin ez-Zeydiyye. Amman: Müessesetü İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 1999.

El-Vecih. Mecmu-u Kütüb ve Resaili'l İmam Mansur-Billah Kasım b. Muhammed. San'a: Müessesetü İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 2003.

el-Vecih. El-Emaliye es-Suğra. Sada: Daru't-Turas el-İslamiyye, 1993.

Yahya b. El-Hüseyin. Gayetu'l-Emani fi Ahbari'l-Katri'l-Yemani. Kahire: Daru'l Küttabi'l- Arabi, 1978.

Tekfir'in Sosyal Boyutu Öteki Algısı

Sevde Gül Sert

İslami İlimler İstanbul Üniversitesi

sertsevdegul@gmail.com

Özet

İnsanlık tarihinin ilk günlerinden itibaren bireyin varlığı toplum içerisinde anlam bulmuş ve insan sosyal bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bireyin sosyalleşmesinde politika, psikoloji , iktisat ve din alanlarında benimsediği tavır etkili olmuştur. Bunların içerisinde dini alan araştırmamızda üzerinde duracağımız konuların temel bahislerinden birini oluşturmaktadır. İnsan, psikolojik veya sosyolojik amaçlar başta olmak üzere dini fikir ve yaklaşımları üzerinden de hayatını şekillendirip sosyalleşmeyi sürdürebilmektedir. Genel manada dini bakış açıları bireyin sosyalleşme üzerindeki tercihlerine etki edebilmektedir. Dini bağlamda sosyalleşme İslam dini özelinde bakıldığında Hz. Muhammed (s.a.v) döneminden itibaren hem ayetlerle hem hadislerle teşvik edilmiştir. Bu durum Müslümanların birbirine kardeş olması, birlik olmaları, tek vücut olmaları veya ümmet olmaları şeklindeki ifadelerle ele alınarak dini sosyalleşme öğretileri pekiştirilmeye çalışılmıştır. Hulefa-i Raşidin döneminin sonuna gelindiğinde ise siyasi ve iktisadi birtakım ayrılıklar oluşmuş ve bu durum İslam toplumunda ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Ayrışma her ne kadar politik ve iktisadi bir noktadan oluşmuş olsa da dini bir kisveye büründürülmüştür. İnsan ve toplum varlığını sürdürmeye devam ettikçe ayrışmalar da devam edebilmektedir. Mezheplerin oluşum süreci olarak ele alınan bu dönem aslına bakıldığında fikişel bir ayrışma olarak başlamış fakat insan canına haksız yere kastedilmesiyle farklı bir boyuta taşınmıştır. İslam dininin öğretileri içerisinde ihtiyatla yaklaşılması gereken bir husus olan tekfir, ayrışmaların yaşanmasında psikolojik veya fiziki şiddet eğilimi ile kullanılan bir mekanizmadır. Bahsedilen bu durum araştırmamızın temel bahislerin bir kolunu oluşturmaktadır. İslam Mezhepleri Tarihi alanında kullanılan temel kavramlardan biri olan tekfir, belli kıstaslara tabi tutularak birtakım özelliklere sahip kişi ve grupları din dışı saymak şeklinde kısaca açıklanabilir. Dışlama her toplum için tehlike arz etmekte olup İslam toplumu bahse konu olduğunda daha da önemli olmaktadır. Her bilim dalında olduğu gibi İslami İlimlerde de kavramlar üzerine araştırma yapılması gerekmektedir. Kavramlar üzerine yapılan araştırmalar kavramların ele alındığı farklı bağlamları anlamlandırmak ve süreç içerisinde yaşadığı değişimi anlamak için yapılmaktadır. Kavram haritaları oluşturmak ve arka planların takibini yapmak alanların gelişimi için önemsenmektedir. Kavramın farklı bağlamlarda açıklanması çeşitli perspektifler ortaya çıkarabilmektedir. Araştırmamızda tekfir kavramı güncelliğini koruyan ve yaşayan bir kavram olması nedeniyle seçilmiştir. İslam Mezhepleri Tarihi alanı, bünyesinde çeşitli sosyal bilimlere barındırmaktadır. Bu özelliği nedeniyle Mezhepler Tarihi alanının kavramı olarak kabul ettiğimiz birçok kavram psikoloji, sosyoloji, felsefe ve politika alanlarıyla ilintili olarak karşımıza çıkmaktadır . Bu disiplinler arası ilişkilerden yararlanmayı amaçlayan çalışmamız Tekfir kavramı ile Sosyoloji ve Felsefe bilim dallarında kullanılan Öteki kavramı arasındaki ilişki üzerine yapılmıştır. Öteki kavramı insan psikolojisi ve sosyoloji başta olmak üzere felsefe gibi bilim dallarının araştırma konusu olmuştur. Öteki hakkında çeşitli bakış açıları ve tanımlar geliştirilmiştir. Öteki kavramı bireyin veya toplumun kimlik

arayışıyla ortaya çıkmaktadır. Bu arayış süreciyle birlikte bireyin ve toplumun kimliğini inşa ederken kendi sınırlarını çizdiği ve kendisini merkeze alarak dışarıda bıraktığı unsur öteki oluşturmaktadır. Öteki bireyin ve toplumun kendini varlığını anlamlandırdığı ve anlamaya başladığı alandır. Aslına bakıldığında öteki olmadan “beni” anlamlandırmak imkansız görünmektedir. İnsanlık tarihi boyunca var olan bu algı her dönemde kendisini göstermiştir. Modern dönemde her ne kadar sınırlar daha geçirgen bir hal alsada öteki algısı birey ve toplumda farklı sorgulamalara neden olmuştur. Toplumsal olarak oluşturulmaya çalışılan kimlik, ben merkezli ve ben’in sınırlarını önemseyen bir şekilde inşa edilmiştir. Ben’in karşısında konuşlandırılan öteki birçok amaçla kullanılmıştır. Öteki, bazen olumsuz bazen olumlu bazense nötr bir referans olabilmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde ve hatta günümüzde de öteki, mevcut olmakla birlikte çalışmamızın konusu bu yönde olmaması sebebiyle bunlar üzerinde durulmayacaktır. Çalışmamızda da genel manada olumsuz referans olarak alınması baz alınmış olup bahsi geçen iki kavrama dair bilgi verildikten sonra aralarındaki bağlantıdan bahsedilmektedir. İslam toplum yapısı ve fikir dünyasında karşılaşılan Tekfir, felsefe ve sosyoloji alanlarındaki Öteki kavramının dini bir boyutunu teşkil etmektedir. Başka bir ifadeyle Tekfir zihniyetinin sosyolojik bir boyutunu Öteki algısı oluşturmaktadır. Birey veya toplum kendisini öteki üzerinden inşa etmekte bu durum ilerledikçe ciddi ayrışmalar yaşanmaktadır. İslam toplumları üzerinde düşünüldüğünde dini bir bakış açısından hareket edilip bir öteki algısı oluşturulduğu zaman toplumun temel dinamiklerine nüfuz eden bir tutum sergilenmektedir. Ötekini olumsuz bir referansla oluşturan tekfir anlayışı, dini dinamiklere sahip toplumda İslam dinin temel öğretileri ile çatışan bir resim ortaya çıkartmaktadır. İslam dininin öğretileri ile çelişen bu durum Çalışmamızda da bu iki kavram bazında disiplinler arası bir ilişki ile ele alınmaya çalışılmıştır. Öteki algısının ve tekfir zihniyetinin bağlantılı olduğu noktalara değinildikten sonra bu tutumların tehlikeli boyutlara ulaşmasından bahsedilmiştir. Öteki algısı aslında bireyin ve toplumun kendine varlık alanı bulduğu alandır ve ötekine hayat hakkı tanıdıkça kendi varlığını devam ettirebilecektir. Kavramsal çerçeve tamamlandıktan sonra bu durumun İslam düşünce dünyasında aktif varlığını sürdüren aşırı tekfir zihniyetine sahip gruplardan bahsedilmiştir. Çalışmada asıl amaç kavramlar arası ilişkiyi ele almak olduğundan aşırı gruplar, yalnızca tehlikeli bir boyutta tekfir zihniyetine sahip olmaları üzerinden ele alınmıştır. Günümüz İslam dünyasında bu durum yalnızca şiddet eğilimli gruplarda değil, ılımlı olarak bilinen gruplarda da görülmektedir. Bu durumda her ne kadar fizik bir şiddetten bahsetmek mümkün olmasa da psikolojik bir bağlamda tekfir uygulamaları devam etmektedir. Toplumdan dışlama ile kendisini ortaya çıkaran bu durum araştırmamızda da ele aldığımız öteki algısını daha belirgin bir şekilde işlemektedir. Toplumdan dışlama şeklinde yansıyan tekfir ve ötekileştirme eylemi toplumlarının bütünlüğünü etkileyen bir gerçeklik oluşturmaktadır. Araştırma konumuz bu hususu disiplinler arası bir konu olarak ele alması bakımından önem arz etmektedir. Daha önce tekfir zihniyeti, öteki, kimlik inşası, ötekileştirme vb. konularda yapılan çalışmalar mevcuttur fakat çalışmamız bu kavramları birlikte ele alması bakımından öneme sahiptir. Çalışmamızda tasvirici bir bakış açısı benimsenmiş ve bu bakış açısı kullanılarak problem olarak görülen tekfir zihniyetinin öteki algısı bağlamında anlaşılması üzerinde odaklanılmıştır. Çalışma hazırlanırken Zihniyet Çözümleyici Yaklaşım kullanılmış olup Tekfir ve Öteki kavramlarının oluşmasında gizil olarak var olan zihniyetler tahlil edilmeye çalışılmıştır. Problem olarak görülen Tekfir kavramı disiplinler arası ilişkili olduğu öteki kavramı üzerinden bir tahlil sunulmaya çalışılmıştır. İslam Mezhepleri Tarihi alanında kullanılan ana kavramlardan olan tekfir kavramı üzerine yapılan bu çalışma, alan araştırmacılarını kavramlar üzerinde çalışmak konusunda teşvik etmeyi de amaçlamaktadır.

Kavramların tarihsel süreçleri ve güncel hayatta kullanıldığı bağlamlar araştırmacının bugünü anlamlandırması için önemlidir. Sadece kavramın arka planını değil farklı disiplinlerde kendisine paralel olarak kullanılan kavramları konu edinilmesi araştırmaları disiplinler arası bir boyuta taşımaktadır. Günümüz toplumunda yaşanan gelişmeleri anlamak ve farklı perspektifler geliştirmek kanaatimizce kavramları anlamlandırmakla mümkündür. Tekfir zihniyeti ve Öteki algısı arasındaki ilişki baz alan araştırmamız bu alanda çalışan araştırmacılar için farklı araştırma konuları bulmaları hususunda ilham kaynağı olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri, Sosyoloji , Tekfir , Öteki , Kimlik İnşası

Kaynakça

Büyükkara, M. A. (2021). Çağdaş İslami Akımlar. İstanbul: Klasik Yayınları.

Bauman, Z., & Türkmen, ç. İ. (2003). Modernlik ve Müphemlik. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baure, T., & Bora, ç. T. (2019). Müphemlik Kültürü ve İslam. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bağlıoğlu, A. (2023). Mezhep Çatışmaları Karşısında Bütünleştirici Yaklaşım ve Çözüm Önerileri. Mezhep Araştırmaları Dergisi, 220-255.

Bilgin, N. (1999). Kolektif Kimlik. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Bilgin, N. (2007). Kimlik İnşası . İzmir: Aşına Kitaplar.

Bulut, H. İ. (2022). İslam Mezhepleri Tarihi . İstanbul : Ketebe Yayınları.

Dalıcı, E. (2013). Öteki ile Çarpışma. TLÇK, Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi.

Demircan, A. (2023). Fitne& Kardeşlerin Savaşı. İstanbul: Beyan Yayınları.

Durna, T. (2014). “Azınlıklar, Ötekiler ve Medya” Üzerine. Mayıs 2024 tarihinde DergiPark: <https://doi.org/10.24955/ilef.106588> adresinden alındı

Esen, M. (2011). Tekfir Söyleminin Dini ve İdeolojik Boyutları. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi(52:2), 97-110.

Fığlalı, E. R. (1997). Hariciler. 2024 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler#1> adresinden alındı

Gömbeyaz, K. (2016). Haricilerin Günümüzdeki Devamı İbadiler mi, Selefiler mi? Metodik Bir Tartışma. Mezhep Araştırmaları Dergisi, 77-98.

Kılavuz, P. D. (1979). İman Küfür Sınırı / Tekfir Meselesi. İstanbul: Marifet Yayınları.

Kutlu, S. (2019). Mezhepler Tarihine Giriş. İstanbul: Dem Yayınları.

Ödemiş, M. (2020). Kullanışlı Bir Teolojik Silah Olarak Tekfir -Mezhebî İzdüşüm. SİİRT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ, 101-127.

Özensel, E. (2020). Farklılıkların Birarada Yaşamasında Bir Sorun Alanı Olarak Ötekinin Ötekileştirilmesi. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 369-378.

Salih:, E. (2019). İŞİD, ŞİDDET VE PROPAGANDA: EN-NEBE DERGİSİ İNCELEMESİ. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 399-411.

Schnapper, D., & A.Sönmezay, ç. (2005). Sosyoloji düşüncesinde öteki ile ilişki. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sezgül, İ. (2010). Marx'ın Diyalektik -Tarihsel Materyalizmi ve Etik. Toplum Bilimleri Dergisi, 216-231.

Tıglioğlu, M. Z. (2021). Tekfir, Teşbih ve Tecsim Bağlamında Selefî- Vahhabî Söylemin Çıkmazları. Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 205-229.

Yaşar, M. (2017). Teoride, Pratikte ve Araştırmalarda Öteki ve Ötekileştirme. Journal of Turkish Studies.

Yavuz, Y. Ş. (tarih yok). Tekfir. Mayıs 2024 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekfir> adresinden alındı

Kadın Tâbiîn Râviler ve Rivâyetleri

Şule Soyol Şenol

Hadis Diyanet İşleri Başkanlığı
bisenol@hotmail.com

Özet

Günümüzde, sahâbenin ve tâbiînin öğrencileri durumunda olan mezhep imamlarının görüşlerini incelemek için birçok araştırma yapılmış olmasına rağmen tâbiîn nesline yeterince ilgi gösterilmemiştir. Yapılan çalışmaların birçoğunda, tâbiîn dönemine ya hiç temas edilmemiş ya da sıkça tekrarlanan birtakım bilgilerin verilmesiyle yetinilmiş, bazılarında ise sadece hadislerin tedvini konusuna odaklanılmıştır. Hz. Peygamberin yaşadığı dönemden itibaren İslam'ın sonraki kuşaklara aktarılmasında kadınların büyük hizmetleri olmuştur. Kadınlar hadis, fıkıh ve tefsir gibi ilim dallarında etkin bir hizmet verdikleri gibi hayatın diğer sosyal alanlarında da roller üstlenmişlerdir. Bir taraftan savaşlarda görev aldıkları gibi diğer taraftan hadis rivâyetinde aktif bir rol üstlenerek hadislerin gelecek nesillere ulaştırılmasını sağlamışlardır. Kadınların hadis ilmine katkıları konusunda birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların sayıları çok sınırlıdır, içerik olarak ise birbirlerinin tekrarı olduğu görülmektedir. Genel olarak çalışmaların ilk bölümlerinde İslam'da ilim-hadis öğrenme ve öğretmede kadın-erkek farkı olmadığı vurgulandıktan sonra sahâbî, tabiîn, tebei't-tâbiîn döneminden birkaç isim ve rivâyet sıralanmıştır.

Türkiye'de kadın râvilerin hadis ilmine katkılarını ya da rivâyetlerinin toplu değerlendirilmesini konu alan çalışmalar da sınırlı sayıdadır. Bu çalışmaların konusunun da ağırlıklı olarak kadın sahâbî râviler olduğu görülmektedir. Rivâyet zincirinin ikinci halkası olan tâbiîn nesli ile ilgili özel ve kapsamlı çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Hadislerin tedvini, isnad sistemi ve rical tenkidi gibi hadis tarihi açısından son derece önemli olan faaliyetler tâbiîn döneminde gerçekleşmiştir. Bu sebeple tâbiîn dönemi kadın râviler ve rivâyetleri hakkında bir çalışma yapmak önem arz etmektedir. Böylece hem hal tercemeleri ile ilgili malumatları hem de rivâyetlerini topluca görme imkânı olacak ve tâbiîn kadın râvilerin hadis ilmine katkıları gözler önüne serilecektir.

İslâmî ilimlerin oluşumunda önemli bir role sahip olan tâbiîn dönemi kadın râvilerinin rivâyetlerini bir araya getirmek ve bu râvilerin hadis ilmine katkılarını ortaya koymak çalışmanın temel amacıdır. Bu bağlamda Kütüb-i Sitte'deki tâbiîn kadın râvilerin rivâyetleri tespit edilerek bir araya getirilmiş, konu dağılımları çıkarılmış, tekrarları saptanmış, kadınların rivâyetlere ulaşma ve onları aktarma imkânları incelenmiştir. Bilgiler bir araya getirildikten sonra rivâyetler bir bütün olarak anlamaya ve yorumlanmaya çalışılmış, râvilerin hangi konularda Hz. Peygamber'den hadis naklettikleri tespit edilmiştir.

Tâbiîn kadın râvilerin hayatı, tabakât ve terâcim kitaplarından araştırılmış, adı, lakabı, vefat yılı, hocaları, talebeleri, İbn Hacer'e (ö. 852/1449) göre tabakaları ve varsa haklarında diğer bilgiler derlenmiştir. Bu bilgiler verildikten sonra tâbiîn kadın râvilerin Kütüb-i Sitte'de yer alan rivâyetleri bir araya getirilerek tüm rivâyetleri tespit edilmiştir. Rivâyetin senedine göre hüküm verme konusunda cerh ve tadil yöntemleri esas alınmıştır.

Konu başlığının “Kadın Tâbiîn Râviler ve Rivâyetleri” olması sebebiyle çalışmanın hacminin çok fazla genişlememesi için kaynaklarda sınırlamaya gitmek gerekmiştir. Bu sebeple temel kaynak olarak Kütüb-i Sitte olarak bilinen, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) el-Câmi'u's-şâhîh'leri ve Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) es-Sünen'leri esas alınmıştır. Bu eserlerdeki rivâyetler incelendiğinde, rivâyet külliyyatının önemli bir kısmının incelenmiş olacağı düşünülmüştür.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde hadis rivâyetinde kadınların konumu üzerinde durularak “Kavramlar”, “Rivâyeti Bulunan Kadın Râvi Sayısı”, “Kadın Râvilerden Gelen Rivâyetlerin Sayısı”, “Hadis İmamlarının Kadın Râvilerden Rivâyeti” ve “Kadın Râvilerin Cerh-Ta'dil Durumu” başlıkları hakkında tartışılmıştır.

Tâbiî kadın râvilerin isimleri *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, *Tehzibu't-Tehzîb*, *Kitâbu's-sikât* ve *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı kaynaklardan araştırılmıştır. Kaynak taraması sonucunda 107 tâbiî kadın râvi tespit edilmiş olup onlara ait 609 rivâyet nakledildiği görülmüştür. Bu rakamların çok olması sebebiyle bilgilerin gruplandırılması gerekmiştir. Bu sebeple râviler rivâyet sayısına göre gruplandırılmıştır.

Birinci bölümde; rivâyet sayısı 30'dan fazla olan tâbiîn kadın râviler incelenmiş olup 6 râvi tespit edilmiştir. İlk olarak râvilerin hayatları hakkında bilgiler araştırılmıştır. Daha sonra râvilerin Kütüb-i Sitte'de yer alan bütün rivâyetlerini tespit etmek amacıyla rivâyetleri bir araya getirilmiştir. Rivâyetler tespit edildikten sonra konularına göre tasnif edilmiş ve o bölüme hadisin içeriğine uygun bir konu başlığı verilmiştir. Bölümde birden fazla rivâyet bulunması durumunda sadece bir rivâyetin metni ve tercümesine yer verilmiş, diğer rivâyetlere dipnotta işaret edilmiştir. Aynı bölümde yer alan rivâyetlerin sened zinciri şema ile gösterilmiş ve lafız farklılıklarına işaret edilmiştir. Daha sonra bu zincirdeki cerh edilen râviler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu aşamada çalışmanın hacminin artmaması için cerh edilmeyen diğer râviler hakkında başvurulabilecek bir indeks oluşturularak çalışmanın sonuna eklenmiştir. Her bir senedin sıhhat durumu ile ilgili elde edilen sonuç kısaca ifade edilmiştir. Metin incelemesi için şerh ve fıkıh kitaplarına başvurularak değerlendirme yapılmıştır. Aynı bir başlık altında kadın tâbiî râvilerin rivâyetlerinin hoca ve talebe râvilerine göre dağılımı gösterilerek kimlerden hadis alıp, naklettikleri ve bu kimselerle aralarında akrabalık bağının bulunup bulunmadığı tespit edilmiştir. Son olarak râvilerin hangi konularda hadis rivâyet ettiklerine işaret edilerek rivâyetlerin konulara göre tasnifi şema ile gösterilmiş, rivâyet sayısı ve sened değerlendirmesi sonucunda elde edilen veriler kaydedilmiştir.

İkinci bölümde; 3-30 arası rivâyeti olan 27 tâbiîn kadın râvi, rivâyet sayısına göre çoktan aza doğru sıralanmıştır. Her bir râvinin hayatı ile ilgili bilgiler verildikten sonra rivâyetlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Râvilerin Kütüb-i Sitte eserlerinde yer alan rivâyetleri konularına göre tasnif edilmiştir.

Bölümde birden fazla rivâyet olması durumunda muhtevası en geniş rivâyet esas alınarak rivâyetin Arapça ve Türkçe metni kaydedilmiştir. Çalışmanın hacminin genişlememesi için ana metinde mükerrer rivâyetlerin sadece sened zinciri yazılmış, dipnotta Arapça metni kaydedilmiştir. Sened zincirleri şema ile gösterilerek konunun daha iyi anlaşılacağı düşünülmüştür. Râvinin rivâyeti kimden alıp naklettiği zikredildikten sonra metinler arasındaki lafız farklılıklarına dikkat çekilmiştir. Birinci bölümde olduğu gibi senedlerdeki cerh edilen râviler hakkında bilgi verilmiş, diğer râviler için başvurulabilecek bir indeks hazırlanmıştır. Rivâyetin senedinin sıhhati hakkında görüş belirttikten sonra şerh ve fıkıh kitaplarından istifade ederek metin değerlendirmesi yapılmıştır.

Üçüncü bölümde; rivâyet sayısı 3'ten az olan 74 tâbiî kadın râvi bulunmaktadır. Kadın râviler rivâyet sayısına göre çoktan aza doğru sıralanmış, rivâyet sayısının eşit olması durumunda da râvi isimleri alfabetik olarak dizilmiştir. Kadın râvilerin aynı senedde bulunması durumunda alfabetik sıra bozularak bu isimler peş peşe zikredilmiştir. Her bir râvinin hayatı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bölümde yer alan râviler hakkında başvuru kaynaklarda bilgilerin oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Râvilerin, ilk olarak vefat tarihleri hakkında bilgi aranmış fakat bulunamamıştır. Daha sonra rivâyetlerin senet değerlendirmesine geçilmiştir. Sened değerlendirmesinde, bazı kadın tâbiî râviler için “teferrüd (rivâyette tek başına kalması)” ve “meçhûl (tanınmıyor)” cerh lafızlarının kullanıldığı görülmüştür. Münekkidler meçhûl kavramını farklı tanımlamışlardır. Bu sebeple senedde yer alan kadın tâbiî râvinin meçhûl olması, senedin zayıf olması için tek başına yeterli görülmemiştir. Seneddeki diğer râvilerin cerh ve ta'dil durumlarına göre sıhhat değerlendirmesi yapılmıştır. Rivâyetlerin metin değerlendirmesi için diğer bölümlerde olduğu gibi şerh kitaplarına başvurulmuştur.

Sonuç bölümünde elde edilen bilgilerin analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonuna râvi ve rivâyetlerle ilgili iki tablo eklenerek elde edilen bilgilerin özetlenmesi amaçlanmıştır. Râviler ile ilgili tabloda râvi adı ve vefat tarihi, vefat tarihi bilinmeyenlerin râvilerin tabakası, râvinin hoca ve talebeleri ve varsa akrabalık ilişkileri, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî ve Tirmizî'deki rivâyet sayısı, Kütüb-Sitte'deki toplam rivâyetlerinin sıhhat derecesi gösterilmiştir. Rivâyetler ile ilgili tabloda rivâyetin sıra sayısı, rivâyetin başlangıcı, rivâyetin sahâbî ve tâbiî râvisi, müelliflere göre Kütüb-i Sitte'de yer alan sened sayısı ve rivâyetin sıhhat derecesi derlenmiştir.

Bu çalışmada kadın râvilerin sayısının erkek râvilere göre oldukça az olduğu görülmüştür. Ancak kadınlar, sahabe devrinden itibaren hadis rivâyetiyle meşgul olmuşlardır. Günümüzde de kadınların aynı hassasiyet ile hadis ilmiyle meşgul olmaları ve hadis konusundaki çalışmalara katkıda bulunmaları çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Râvi, Tabiî Kadın Râvi, Sened Tenkidi, Metin Tahlili

Kaynakça

Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî. *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Ebu'l-Münzir Hâlid b. İbrâhîm. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.

Aynî. *'Umdetü'l-kârî*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî. *Avnü'l-ma'bûd*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân. Medine: Meketebetü's-Selefiyye, 1968.

Bolelli, Nusrettin. *Kadınların Hadis İlmindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Câmiu's-Sahîh*. Riyâd: Beytü'l-Efkâr, 1998.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eşâsî el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Avvâme. Beyrût: Müessesetü'r-Rayyân, 2004.

Eren, Mehmet. "Kadınların Hadis İlmine Katkıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003): 83-110.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fetḥu'l-bârî bi-şerḥi Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdü'l-Azîz b. Abdillâh. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1959.

İbn Hacer. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1995.

İbn Hacer. *Takrîbu't-tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, ts.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *A'lâmü'n-nisâ' fî âlemi'l-Arab ve'l-İslâm*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1959.

Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fî Esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhi Müslim*. Riyâd: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, 1998.

Müslim. *el-Münferidâtü ve'l-Vahdân*. thk. Abdülgaffâr Süleymân el-Bezârî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. haz. Abdullah bin Abdu'l-Muhsin. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ İbn-i Şeref. *el-Minhâc fî şerḥi Şahîhi Müslim b. Haccâc Şerḥu Müslim*. Mısır: Matbaâtü'l-Mısriyye, 1929.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî. *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Muhammed Nâsıru'd-dîn el-Bânî. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1997.

Zehebî. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*. thk. Ali Muhammed Becâvî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1963.

Zehebî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Beyrût: Müesssetü'r-Risâle, 1985.

Ricâl Tenkidinde Aşırı Bid‘atçı ve Dâî Kavramları: Cerh-Terk Bağlamında Bir İnceleme*

Büşra Yüksel

İslami İlimler Fakültesi İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
busra.yuksel@izu.edu.tr

Özet

Hadis usulü ilmi, dinî bilgi kaynağı olan hadislerin tespiti açısından önemli bir konuma sahiptir. Hadisler hakkında isabetli bir değerlendirme yapılabilmesi için ricâl tenkidine ihtiyaç duyulmaktadır. Münekkîtt muhaddislerin cerh-ta‘dîl değerlendirmeleri incelendiğinde bid‘at müntesibi bazı râvileri bid‘atine davet etmek veya bid‘atinde aşırı olmakla niteledikleri görülmektedir. Bu nitelemeler genellikle râvinin bid‘atiyle birlikte *dâî*, *imâm*, *mufrit* ve *ğâli* lafızları kullanılarak ifade edilmiştir. Bir kısım münekkîtt, râvinin bid‘atinde aşırı veya dâî olmasını, rivayetlerinin terk edilmesini gerektiren bir nâkisa olarak değerlendirmiştir. Öyle ki hicri üçüncü asrın en önemli rical münekkîtlerinden Yahya b. Maîn (ö. 233/848), dâî râvinin hadislerinin yazılmayacağını ifade etmiştir. [1] Bu noktada dâîlerin hadislerinin terk edilmesinin, doğrudan hadis rivayetindeki ehliyetlerine yönelik bir cerh olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Bir başka ifadeyle bu durum, râvinin cerh edilmesi ile rivayetlerinin terk edilmesi arasında nasıl bir ayrım olduğu sorusuna kapı aralamaktadır. Bid‘atinde aşırı veya dâî olmanın tanımı, kapsamı ve iki kavram arasında nasıl bir ayrım olduğu ise izaha muhtaç bir konudur.

Araştırmamızın öncelikli hedefi, dâî ve aşırı bid‘atçı kavramlarının hadis ilminde ifade ettiği anlamları İbn Maîn özelinde tartışmaktır. Bununla beraber, İbn Maîn’in, aşırılık veya dâîlikle nitelediği râvilere kullandığı cerh veya terke işaret eden lafızlar değerlendirilecektir. Muhaddislerin, aşırı ve dâî kavramlarını nasıl anladıklarını tahlil etmek için *el-Mektebetü’ş-şâmile* programı üzerinden dâî lafzı taranarak hangi bağlamda ve hangi lafızlarla kullanıldığı değerlendirilecektir. İbn Maîn’in bahsi geçen râviler hakkındaki açıklamaları için *Mevsûatu akvâli Yahya b. Maîn fî ricâli’l-hadîs ve ilelihî* isimli ansiklopedi esas alınacaktır. [2] Mezkûr eserde İbn Maîn’in dâî veya aşırı bid‘atçı olduğunu belirttiği ve hakkında cerh-ta‘dîl hükmü verdiği tespit edilen 27 râvi değerlendirilecektir. İbn Maîn’in, dâî olduğunu belirttiği bazı râviler hakkında kullandığı “*lâ yuktebu hadîsuhu*” açıklamasını yapmasının sebebi ile ilgili lafzın ifade ettiği anlam tartışılacaktır. [3]

Günümüz hadis çalışmaları incelendiğinde ehl-i bid‘atten hadis rivayeti, [4] Yahya b. Maîn’in cerh-ta‘dîl metodu [5] ve cerh-ta‘dîl lafızlarının anlamları [6] üzerine araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte araştırmamız, dâî ile aşırı bid‘atçı lafızları arasındaki farka eğilen detaylı bir çalışma olması ve râvinin hadislerinin yazılmamasının mutlak bir cerh ifade edip etmemesi sorusunu gündeme getirmesi yönüyle özgünlüğünü korumaktadır.

Dâî ve aşırı bid'atçı kavramlarının muhaddisler nazarında ne ifade ettiği sorusunun cevabıyla ilgili olarak göze çarpan ilk husus, söz konusu kavramların dinamik bir süreçten geçerek zaman içerisinde değişikliğe uğramasıdır. Dâî kelimesi, hicrî üçüncü asrın sonu ile dördüncü asrın başından itibaren Mutezili, Karmatî ve İsmâîlî mezhep davetçileri hakkında kullanılmış olmakla birlikte [7] genellikle İsmâîlî dâîler hakkında kullanılan bir lafız haline gelmiştir. [8] Fakat hicri ilk üç asrın sonlarına kadar bu yöndeki kullanımına rastlanmadığı gibi muhaddisler de dâî lafzını her zaman bir mezhebin maaşlı, silahlı ve resmî davetçileri hakkında da kullanmamıştır. Nitekim muhaddisler, bazı Mürciî [9] ve Kaderî [10] râviler hakkında da bu kavramı kullanmıştır. Dâî lafzının kapsamı hakkında ulaşılan en genel sonuç ise muhaddislerin bu lafzı genellikle mezhebine davet edici bazı unsurlar taşıyan râviler hakkında kullandığıdır. Bu unsurlar; mezhebin lideri olmak, [11] mezhebinin görüşleri hakkında diğer görüştekilerle ilmî münazara etmek [12] ve mezhebini destekleyen eser yazmak [13] olarak sıralanabilir. Öte yandan dâî râvi, doğrudan mezhebi lehine hadis uyduran râvi anlamına da gelmemektedir. Zira muhaddislerin, râvileri yalan söyleyen (*kezzâb*) ve mezhebine davet eden olarak ikiye ayırdıkları ve bazı dâîleri tevsîk ettikleri görülmüştür. [14] Bununla birlikte İbn Maîn gibi bazı muhaddislerin, teorik bir kurala bağlı kalarak rical tenkidi yapmadığı ve güven duydukları takdirde dâî veya aşırı bid'atî râvileri tevsîk edip onlardan hadis yazdıkları tespit edilmiştir. [15]

Çalışmamızda, aşırı bid'atçı lafzının Şîî râviler hakkında sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Öyle ki *Mevsûa*'da aşırılıkla nitelenen dokuz râvinin tümü Şîî'dir. Hicrî ilk üç asırda bir râvinin aşırı Şîî olarak nitelenme sebepleri şu şekilde sıralanabilir: Hz. Ali'yi (r.a.) Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e (r.a.) tafdîl etmek, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e (r.a.) buğz etmek, Hz. Ali'nin muhaliflerine veya Hz. Osman'a (r.a.) hakaret etmek, rec'at gibi o dönem aşırı bulunan inançlara sahip olmak ve mezhebine mutaassıp bir şekilde bağlı olmak. Bu verilere istinaden benzer şekilde mezhebinde aşırılık unsuru bulunan yahut kendi mezhebine muhalefet edenlere hakaret eden râvilerin de bid'atinde aşırı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte aşırılıkla nitelenen bazı isimlerin aynı zamanda mezheplerinin davetçisi olduğu tespit edilmiştir. [16] Bu durum bid'atinde aşırı olan bazı râvilerin dâî olması ihtimalini de gündeme getirmektedir. Öte yandan araştırmamızda, her dâînin mezhebinde aşırı olmadığı da tespit etmiştir. Çalışmanın ulaştığı sonuçlardan bir diğeri, genel olarak cerh ifade eden ve dâî râviler hakkında kullanılan "hadisi yazılmaz" ifadesinin mutlak surette cerh ifade etmediğidir. Nitekim Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), Zühli'nin (ö. 258/872) Ebû Kudâme'den (ö. 241/855) bir dönem hadis rivayet ederken, aralarında bir sorun yaşandıktan sonra hadislerini terk ettiğini fakat bunu cerh niyetiyle yapmadığını belirtmiştir. [17] Benzer bir şekilde İbn Maîn, bazı dâîlerin hadislerini yazmadığını belirtmekle beraber onları şartlı tevsîk etmiştir. [18] Dolayısıyla bid'atçı ve dâîler hakkında kullanılan bu ifadenin mutlak olarak cerh ifade etmediği hatırd tutulmalı ve râviler, münekkittlerin bütün görüşleri göz önünde bulundurularak bütüncül bir şekilde değerlendirilmelidir. [19]

[1] Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu medîneti's-selâm*, cilt 16, editör Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 263-276.

[2] Beşşâr Avvâd Marûf, Cihâd Mahmûd Halil ve Mahmûd Muhammed Halil, *Mevsûatu akvâli Yahya b. Maîn fî ricâli'l-hadîsi ve ilelihî*, cilt 1 (Tunus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1430/2009), 10-32.

[3] İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah, *el-Kâmil fi duafâi'-'ricâl*, cilt 6, editör Abdulfettâh Ebû Sünne, (Beyrut: el-kutübü'l- ilmiyye, 1997), 176; Yahya b. Maîn, *et-Târîh* cilt 4 (Mekke: Merkezu'l-bahsi'l-ilmî ve ihyâi't-turasi'l-İslâmî, 1979), 139.

[4] Fuat Karabulut, *Bid'at Ehinden Hadis Rivayeti: Sahîh-i Müslim Özelinde* (Ankara: Fenomen Yayınları, 2022), 9-215; Zehra Özdemir, "Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 22-140.

[5] Erdinç Ahatlı, "Yahya b. Maîn ve Cerh Ta'dildeki Metodu" (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 40-102.

[6] Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 20-154; Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 29-192.

[7] Mustafa Öz, "Dâî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993), 8: 420; Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye minhüm* (Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 1977), 276.

[8] Mehmet Ali Büyükkara, "İsmâilî Dâî ve Fâtımî Davet", *İLAM Araştırma Dergisi* 3, 1 (1998): 10, 25.

[9] Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâuddîn, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, cilt 8, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2011), 299.

[10] Ebû Zür'a er-Râzî, Ubeydullâh b. Abdilkerîm, *ed-Du'afâ*, cilt 2, (Medine: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1402/1982), 668.

[11] Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *ed-Duafâu'l-kebîr*, cilt 1, Editör Abdulmutî' Emin el-Kalecî, (Beyrut: Daru'l-mektebeti'l-ilmîyye, 1983), 8.

[12] Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, cilt 5, editör Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Y.y.: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2003), 351.

[13] Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Suâlât Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es- Sicistânî fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, cilt 1, (Beyrut: el-Fârûk el-hadîsiyye lit't-ibâati ve'n-neşr, 1431/2010) 249.

[14] Hatîb Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, (Medine: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1457), 144; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, cilt 14, 490.

[15] İbn Maîn, *et-Târîh*, cilt 4, 247; İbn Adî, *el-Kâmil*, cilt 6, 50; İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, cilt 5, (Beyrut: Dâru ihyai't-turasi'l-ilmî, 1952), 394.

[16] İbn Adî, *el-Kâmil*, cilt 2, 454; Moğultay, *İkmâl*, cilt 2, 148.

[17] Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, cilt 5, 137.

[18] İbn Adî, *el-Kâmil*, cilt 5, 557; İbn Maîn, *et-Târîh*, cilt 3, 95, 365; cilt 4, 247.

[19] Bkz. Şerîf Hâtîm b. Avf el-Avnî, *Hukmu rivâyeti'l-mubtedi' ve munâkaşatu'l-mezâhibi'l-mensûbeti ile'l-eimmeti fîhi*, (Şam: Dâru'l-mi'râc, 1444/2023), 106, 108.

Anahtar Kelimeler: Rical Tenkidi, Yahya b. Maîn, Cerh-Terk, Aşırı Bid'atçı, Dâî.

Kaynakça

Avnî, Şerîf Hâtîm b. Avf. *Hukmu rivâyeti'l-mubtedi' ve munâkaşatu'l-mezâhibi'l-mensûbeti ile'l-eimmeti fîhi*. Şam: Dâru'l-mi'râc, 1444/2023.

el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir. *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye minhüm*. Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 1977.

Büyükkara, Mehmet Ali. "İsmâilî Dâî ve Fâtîmî Davet". *İLAM Araştırma Dergisi* 3, 1 (1998): 10-25.

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Suâlât Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvud es- Sicistânî fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, cilt 1. Beyrut: el-Fârûk el-hadîsiyye lit't-ibâati ve'n-neşr, 1431/2010.

Ebû Zûr'a er-Râzî, Ubeydullâh b. Abdilkerîm. *ed-Du'afâ*, cilt 2. Medine: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-câmiati'l-İslâmiyye, 1402/1982.

Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Târîhu medîneti's-selâm*, cilt 16. Editör Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l ğarbi'l- İslâmî, 1422/2002.

Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. Medine: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1457.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, cilt 5. Beyrut: Dâru İhyai't-turasi'l-ilmî, 1952.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fi duafâi'-ricâl*, cilt 6. Editör Abdulfettâh Ebû Sünne. Beyrut: el-kutübü'l-ilmîyye, 1997.

İbn Maîn, Ebû Zekerîyya Yahya. *et-Târîh* (Dûrî rivayeti), cilt 4. Mekke: Merkezu'l-bahsi'l-ilmî ve İhyai't-turasi'l-İslâmî, 1979.

Karabulut, Fuat. *Bid'at Ehinden Hadis Rivayeti: Sahîh-i Müslim Özelinde*. Ankara: Fenomen Yayınları, 2022.

Ma'rûf, Beşşâr Avvâd, Cihâd Mahmûd Halil ve Mahmûd Muhammed Halil. *Mevsûatu akvâli Yahya b. Maîn fî ricâli'l-hadîsi ve ilelihi*, cilt 1. Tunus: Dâru'l-ğabi'l-İslâmî, 1430/2009.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn. *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, cilt 2-8. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2011.

Öz, Mustafa. “Dâî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993.

Özdemir, Zehra. “Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları”. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *ed-Duaîâu'l-kebîr*. Editör Abdulmutî' Emin el-Kalecî. Beyrut: Daru'l-mektebeti'l-ilmiyye, 1983.

Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.

Yücel, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, cilt 5. Editör Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Y.y.: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2003.

İslam Hukukunda Süt Bankalarının Kurulması

Fatma Solaker

İslami İlimler Diyanet İşleri Başkanlığı
fatma_ihukuk@hotmail.com

Özet

WHO tarafından desteklenen süt bankaları; çeşitli sebeplerle öz annesi tarafından anne sütü alamayan bebekler için, gerekli olan sağlık taramaları yapılmış sütü bol anneler tarafından bağışlanan sütleri toplayan ve pastörize ederek ihtiyaç sahipleri için anne sütü imkânı sağlayan kuruluşlardır. Ülkemizde kurulması planlanan süt bankalarının önündeki en büyük problem, Kur'an hükmü ve Hz. Peygamber'in "Nesebten haram olan süttten de haram kılınmıştır" kavli sebebiyle anne sütü yoluyla oluşan "süt akrabalığı"dır. Nitekim İslam ülkeleri kültürel altyapı ve dinin getirmiş olduğu bu hüküm sebebiyle "süt bankaları"nın kurulmasını yasaklamışlardır. Çünkü böyle bir sistemin yapılması, tıbbın bile henüz açıklamada yetersiz kaldığı "anne sütü" yoluyla genetik geçişlere ve dolayısıyla nesillerin bozulmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla dinî ve kültürel engelleri aşmak adına bazı prosedürler oluşturulmaya çalışılmıştır; ancak bu önlemlere rağmen Türkiye özelinde "anne sütü bankaları"nın kurulmasına yönelik çabalar dinî kaygıları gidermede yetersiz kalmaktadır. Nihayetinde İslam dünyasında ve ülkemizde "anne sütü bankaları"nın kurulabilmesi ve gerekli yasal prosedürler oluşturulmadan böyle bir riski üstlenerek böylesi bir projeyi hayata geçirmek, kaş yaparken göz çıkarmak deyimi misali telafisi mümkün olmayan problemlere sebep olabilir. Burada ayırt edilmesi gereken en büyük problemlerden birisi bizzat anneden emme olmaksızın süt sağma makineleri ile toplanan sütler ile anne sütü bankalarının kurulmasının "süt kardeşliği"ni doğurup doğurmayacağıdır? Bir diğer önemli problem ise, toplanan anne sütlerinin karıştırılmasının hükmü nedir? Nitekim İslamî açıdan "anne sütü" ile oluşan akrabalık bağıyla birlikte evlenme yasağının konulmasında bilmediğimiz birçok yönünün olması yanında biyolojik ve psikolojik olmak üzere iki açıdan değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Her ne kadar ülkemizde süt bankası kurulmamış olsa da prematüre doğan ya da süt ememeyen bebekler için öz annelerinin sütlerinin saklandığı Ankara Zekâî Tahir Burak Kadın Sağlığı Eğitim Hastanesi ve Hacettepe Çocuk Hastanesi'nde "anne sütü bankası" mevcuttur. Dolayısıyla çeşitli sebeplerle öz annesi tarafından emzirilemeyen bebekler, "süt anne" yoluyla hem anne sütünden mahrum olmayacak hem de bebeğin ruh ve beden bakımından daha sağlıklı bir kişilik gelişimi göstermesine imkân sağlayacaktır. Buna göre ülkemizde alternatif bir çözüm olarak "süt anne kütüğü" nün oluşturulduğu ve yasal düzenlemelerin yapıldığı "sütanne vakıfları" kurulmasının mümkün olabileceğine dair bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anne sütü ile beslenme, süt bankaları, süt akrabalığı, süt kardeşliği, sütanne vakfı.

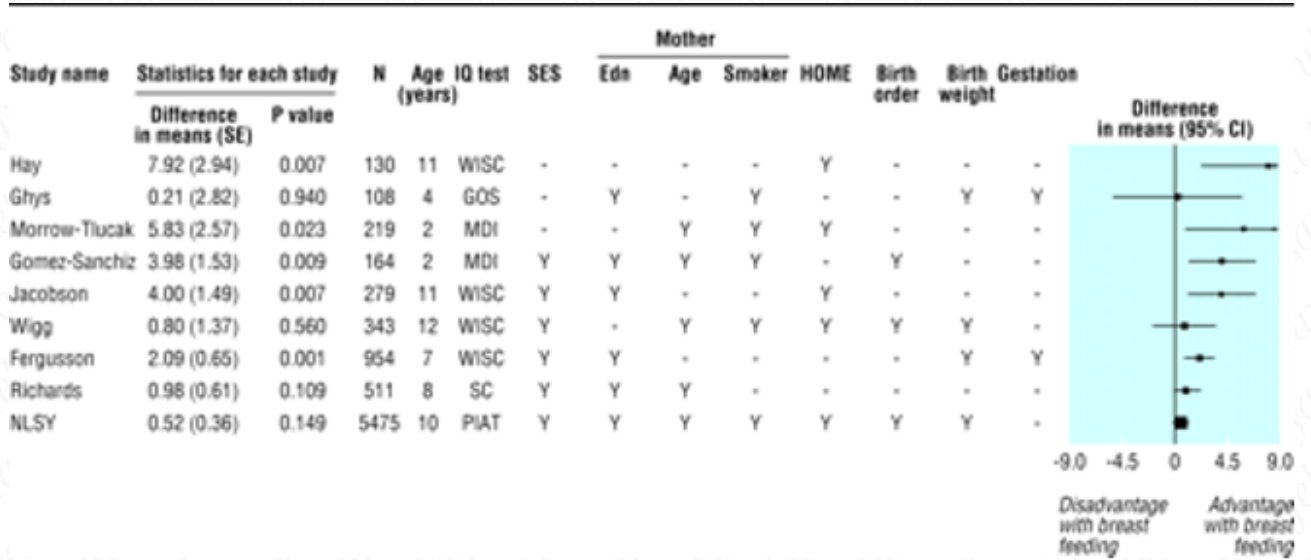
Giriş

Her asırda sosyal çevrenin, toplumun ihtiyaç ve ilgi alanlarının değişikliğe uğraması ile alakalı olarak fikhî hükümler belirlenmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak değişen ictihâdî görüşler de “ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunmaz” gerçeğinin bir tezahürüdür. Bu sebeple İslâm literatürü alanında her asrın insanına hitap eden ve dinî vecibelerin ifasını pratik bir şekilde öğreten pek çok araştırma yapılmaktadır. İşte bu, kültürel alt yapıya bağlı olarak dönemsel kabul gören muayyen uygulamaları taklidi zorunlu olmadığı aksine ilmî hareketliliğin ve içtihat düşüncesinin hâkim olduğu bir anlayışı zorunlu kılmaktadır. Bu cümleden olarak “İslam Hukukunda Süt Bankalarının Kurulması” konusuna açıklık getirecek bir çalışmaya duyulan ihtiyacın olduğunu tespit ettik ve bilimsel veriler ışığında farklı görüşlere yer veren yeni bir formatta makale çalışması ile ele aldık. Çalışmamızda konumuzla ilgili mezheplerin görüşlerini hiyerarşik olarak ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca çalışma boyunca mezheplerin görüşlerini analiz ederek inceledik. Bu bilgiler ışığında söz konusu görüşler günümüz şartları açısından yeniden değerlendirilerek bilgi üretme yolunun benimsenmesi gerektiği kanaatine vardık.

İnsanlığın ortak mirası olan bilimsel verilerden hareketle böyle bir çalışma neşrederek “anne sütü” gerçeğini yeniden gün yüzüne çıkartılması ile fikhî müktesebatımıza önemli katkılar sunmak en büyük temennimizdir. Hem klasik kaynakları hem de modern dönem uygulamaları açısından incelemeye tabi tuttuğumuz ve dönemsel ihtiyaçlara cevap verecek tarzda bilimsel yöntem ve usullerle sunduğumuz çalışmamız, literatürdeki boşluğu doldurmak üzere atılmış bir adım olmayı hedeflemekte ve daha sonraki çalışmalara yönelik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Daha önce müstakil olarak ele alınmayan “süt bankaları” problemini gündeme taşıyarak fikhî yorumları güçlendirmek ve pratikteki uygulamaları ilmî saiklerle açıklama çabasıyla kaleme aldığımızı söyleyebiliriz.

Anne Sütünün Önemi

Son yapılan çalışmalar gösteriyor ki; anne sütü ile beslenen bebekler, mama ile beslenen bebeklerden önemli oranda daha yüksek seviyede zihinsel gelişim göstermiştir. Bununla birlikte emziren anneler ile bebek arasında oluşan sevgi bağını olumlu yönde geliştirdiği dahası yeni doğum yapan anne üzerindeki stresi azaltması gibi pek çok faydası olduğu da kanıtlanmıştır.[2]

[3]

(IQ testi: GOS=gelişimsel ölçek, HOME=çevre ölçümü, MDI=zihinsel gelişim ölçeği, PIAT=bireysel başarı testi, SES=sosyo-ekonomik statü, WISC=Weschler çocuk zeka ölçeği)

Anne sütü gerçeğinin bir diğer göstergesi ise nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırmayla ortaya çıkmış ve belirgin bir oranda sunî süt ve mamaların yerini yalnızca anne sütünün aldığı kanıtlanmıştır. Bu tabloya göre 1960'larda bebek sahibi annelerin emzirme oranı %28,4 iken bu oran 1980'de %54 gibi neredeyse iki katı kadar artmıştır.[4]

Anne sütünün bu denli önemli oluşunu; zaten Kur'an-ı Kerim, birden çok ayette geçtiği üzere çocuğun özellikle annesi tarafından emzirilmesini, annesinin emzirmesinin mümkün olmadığı takdirde ise "süt anne" temin edilmesi hususunda anne-baba'ya hatta mirasçılara da sorumluluk yükleyerek vurgulamıştır.

"Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların yiyeceği ve giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın. Mirasçı da aynı şekilde sorumludur. Eğer (anne-baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur..."[5]

"...Boşadığınız da...Çocuğu sizin için emzirirlerse, onlara ücretlerini ödeyin, aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer güçlükle karşılaşırsanız çocuğu başka bir kadın emzirebilir."[6]

Dolayısıyla çeşitli sebeplerle öz annesi tarafından emzirilemeyen bebekler, "süt anne" yoluyla hem anne sütünden mahrum olmayacak hem de bebeğin ruh ve beden bakımından daha sağlıklı bir kişilik gelişimi göstermesine imkân sağlayacaktır.[7]

[1] Diyanet İşleri Başkanlığı-Vaiz.

[2] De Andraca I, Peirano P ve Uauy R. Nutrition and care in the prenatal and neonatal period and later development: human milk is best for optimal mental development. In: Nutrition, health and child development. Research advances and policy implications. Washington, DC: PAHO/University of the West Indies/The World Bank. (Scientific publication no. 566.1998:43–68.)

[3] Der, Geoff, G. David Batty ve Ian J. Deary. Effect of breast feeding on intelligence in children: prospective study, sibling pairs analysis, and meta-analysis. (Bmj 333.7575, 2006): 945.

[4] Martinez GA et al: Milk feeding patterns in the United States during the first 12 months of life. Pediatr. 68; Özsoylu, Pediatri’de Yenilikler, Neşr. Türkiye Sağlık ve Tedavi Vakfı, (Ankara 1983), s: 5.

[5] (Bakara 2/233) “رَزَقْنَاهُ لَهٗ الْمَوْلُودَ وَعَلَى الرِّضَاعَةِ يَتِمُّ أَنْ أَرَادَ لِمَنْ كَامِلَيْنِ حَوْلَيْنِ أَوْلَادَهُنَّ يُرْضِعْنَ وَالْوَالِدَاتُ ...”

[6] (Talâk 65/6) “...وَإِنْ بِمَعْرُوفٍ بَيْنَكُمْ وَأَتَمِرُوا أُجُورَهُنَّ فَاتَّوهُنَّ لَكُمْ أَرْضَعْنَ فَإِنْ...”

[7] Ataseven, Asaf, **Çocuğun Süt Dönemi ve Süt ile Beslenme**, İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu, İlmî Neşriyat, Şanlı Urfa, 1994, 267-269.

Anahtar Kelimeler: Anne sütü ile beslenme, süt bankaları, süt akrabalığı, süt kardeşliği, sütanne vakfı.

Kaynakça

Ataseven, Asaf, “Çocuğun Süt Dönemi ve Süt ile Beslenme”, İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu, (İlmî Neşriyat, Şanlı Urfa, 1994).

Cin, Halil, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, (Konya, 1988).

Czank C, Prime DK, Hartmann B, Simmer K ve Hartmenn PE. Retention of the immunological proteins of pasteurized human milk in relation to pasteurizer design and practice. (Pediatr Res. 2009).

Der, Geoff, G. David Batty, ve Ian J. Deary. "Effect of breast feeding on intelligence in children: prospective study, sibling pairs analysis, and meta-analysis." (Bmj 333.7575, 2006): 945.

Ebû Zehra, Muhammed, el-Ahvâlu’ş-Şahsiyye, (Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Mısır), t.y.

Emel GÜR, Anne sütü ile beslenme, (Türk Ped A. Özel sayı:12, 2007), 42.

Fernandez A, Mondkar J ve Nanavati R. The establishment of a human milk bank in India. (J Hum Lact 1993), 9: 189-190.

Gürol, Ayşe, Hava Özkan ve Ayda Çelebioğlu. "Turkish women's knowledge and views regarding mother's milk banking."(Collegian: The Australian Journal of Nursing Practice, Scholarship and Research).

<http://kurul.diyaret.gov.tr/sorusor/SoruAra.aspx>. (2012).

<http://arsiv.sabah.com.tr>, (28.01.2004).

<http://www.gidahareketi.org/Endustriyel-Bir-Urun-Olarak-Anne-Sutu-700-yazisi>.

Human Milk Banking Association of North America < www.hmbana.org > (Accessed on September 14, 2010).

İbn Fâris (ö.395/1004), Mu'cemu makâyîsi'l-luğa, (Beyrut 1415/1994).

İbn Hazm (ö.450/1063), el-Muhallâ, (Beyrut 1408/1988).

İbn Kudâme (ö. 520/1223), Muğnî, (Beyrut 1405/1985).

İbn Rüşd el-Hafîd (v.595/1199), Bidâyetü'l-müctehid, İstanbul, 1985.

JH KİM and S Unger, "Human milk banking", Canadian Pediatric Society, Nutrition Gastroenterology Committee, (Nov 2010), 15(9): 595–598.

Jones F. History of North American donor milk banking: One hundred years of progress. (J Hum Lact. 2003).

Lucas A, Morley R, Cole TJ, Lister G ve Leeson-Payne C. Breast milk and subsequent intelligence quotient in children born preterm. (Lancet. 1992), 339:261–4.

www.hurriyet.com.tr/gundem/22714333.asp, Bakanlık, "Anne Sütü Bankası Kurulacak", (1 Mart 2013).

World Health Assembly Resolution, (1980).

Mâlik (ö.179/795), el-Müdevvenetü'l-kübrâ, (Beyrut Dâru Sâdır).

Martinez GA et al: Milk feeding patterns in the United States during the first 12 months of life. Pediatr. 68; Özsoylu, Pediatri'de Yenilikler, (Neşr. Türkiye Sağlık ve Tedavi Vakfı Ankara 1983), s: 5.

Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslamî, (ed-devratü's-sâniye, sy. 2/1 (1407/1986), Cidde).

Serahsî (ö.483/1090), el-Mebsût, (İstanbul 1983).

Şâfiî (ö.204/819), el-Ümm, (Beyrut 1413/1993).

Ramli N, Human milk banks, (Eastern Journal of Medicine, 15:2010).

Yaman, Ahmet, İslam Hukukuna Özgü Bir Kurum Süt Akralalığı, (Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 2002, Bahar sayı: 13), 58.

23. Oturum

Felsefe

Oturum Başkanı: Ömer Faruk Uysal

Salon 2

6 Aralık Cuma

14:00 – 15:30

Leyla Dündar

Çağdaş Matematik Felsefesinde Sayının Onto-Epistemik İmkânı: P. Benacerraf'ın İtirazları ve P. Maddy'nin Küme Kuramsal Realizmi

Beyza Atalar

Transhümanizm Bağlamında Modern Teknoloji ve Dilin İnsan Düşüncesindeki Yeri

Ayten Ünal

Matthew Lipman'da Çocuklar İçin Felsefenin Düşünsel İşlevleri ve Düşünmenin Transaktif Boyutları

Şeyma Keskin

Şüphenin Gölgesinde İki Filozof: Augustinus ve Descartes

Çağdaş Matematik Felsefesinde Sayının Onto-Epistemik İmkânı: P. Benacerraf'ın İtirazları ve P. Maddy'nin Küme Kuramsal Realizmi

Leyla Dünder

İlahiyat Fakültesi Hitit Üniversitesi
mahileyl@gmail.com

Özet

Felsefe tarihinde en çok tartışılan konuların başında kuşkusuz hakikat (truth) gelmektedir. Bu girift konuyla ilgili tartışmaları karakterize eden iki ana problem vardır. Bunların ilki, kendinde bir hakikatin olup olmadığı; ikincisi, bir hakikat varsa bile bu hakikate dair bilginin mümkün olup olmadığıdır. Bu iki ana unsur çerçevesinde tartışmalar oldukça çeşitlenmiştir. Özellikle mantık, matematik ve bilim alanında meydana gelen gelişmeler, bu alanlar arasındaki etkileşimi artırarak tartışmaların boyutlarını genişletmiştir. Söz konusu etkileşimin ortaya çıkardığı geniş problem alanı, konuları ele almayı zorlaştırıyor görünse de meselenin temelde bir “hakikat” meselesi olduğu fark edildiğinde tartışmaların takibi nispeten kolaylaşabilmektedir. Bu takip yapıldığında hakikat tartışmalarında iki ana akımın belirgin etkisi açıkça fark edilir. Bunlar realizm ve natüralizmdir. Bu çalışmada, yalnızca realizm ile eleştirilerine yer verilecektir. Bu bağlamda literatürde oldukça etkili olmuş Paul Benacerraf ile Penelope Maddy'nin görüşleri merkeze alınacaktır. Bu çerçevede, Benacerraf'ın sayı üzerinden realizme yönettiği epistemolojik ve ontolojik itirazlar ile Maddy'nin bu itirazlara verdiği cevaplar ele alınacaktır.

Realizmin çeşitli tanımları vardır. Bu çeşitlilik tanım yapmayı zorlaştırırsa da standart realizm tanımı, varlık ve bağımsızlık tezleri etrafında şekillenmektedir. Varlık tezi, belirli bir nesne alanı ve/veya belirli nesneler, özellikler, ilişkiler ve olguların varlığını kabul etmektir. Bağımsızlık tezi ise söz konusu nesne alanının bir şekilde nesnel ve zihinden bağımsız olduğu anlamına gelmektedir (Bahçi, 2021, 32). Dolayısıyla realizm, insanın dil ve düşüncesinden bağımsız nesnelerin varlığını kabul etmek ve bu nesnelere dair bilginin mümkün olduğunu savunmak anlamına gelen felsefi bir pozisyon olmaktadır. Matematikte realizm ise sayılar, fonksiyonlar, kümeler gibi matematiksel varlıkların gerçekten var olduğunu kabul eden görüştür. Buna göre “17'den daha büyük asal sayılar vardır” cümlesi, en azından sayı olmak, asal olmak ve 17'den büyük olmak özelliklerine sahip bir varlık var ise doğrudur ve bu açıkça matematiksel bir varlıktır anlamına gelmektedir (Field, 1982, 1). Sayı, matematik felsefesinde soyut nesne olarak kabul edilmektedir. Soyut nesneler iki ana unsur ile karakterize edilir ki bunlar nedenselliğe tabi olmama ve uzam-zamandan yoksun olmadır (Liggins, 2024, 2)

Benacerraf'ın İtirazları

P. Benacerraf realizme yönelttiği itirazlarında iki ana problemi gündeme getirmektedir. Birincisi, sayının insan düşüncesinden bağımsız olduğu kabul edildiğinde ortaya çıkan epistemolojik erişilebilirlik sorunudur. Buna göre x 'in p 'yi bildiği bir örneklemde x 'in p 'yi bilmesi, x 'in p 'ye dair inançlarının p ile nedensel ilişki içinde olması ile mümkündür. Aksi takdirde x , p 'yi bilemez. Sayıya dair bilgimiz, bu tür

bir nedensellik ilişkisinden yoksundur. Dolayısıyla matematiksel önermelerin doğruluk koşulları hakkında tam bir bilginiz yoktur ve aksiyomlar da bu tür bir bilgiyi bize sağlamada yeterli değildir (Benacerraf, 1973, 671-673). Bu eleştirinin merkezini (Maddy'nin ifade ettiği üzere) Gödel'in matematiksel sezgi görüşü oluşturmaktadır. Gödel, duyu tecrübelerimizden uzak olmasına rağmen aksiyomların bize kendilerini doğru kabul ettirmesi gibi küme kuramının nesnelerini bize doğru kabul ettiren bir çeşit algıya sahip olduğumuzu ifade etmekte ve bunu matematiksel sezgi olarak adlandırmaktadır. Gödel, matematiksel sezgiye duyu algısından daha az güvenmememiz için herhangi bir sebep olmadığını da eklemektedir. Dahası duyuusal algılarımızın başarılı bir kuramı için fiziksel nesneler gerekli olduğu gibi başarılı bir matematiksel sistem elde etmek için de kümeler gereklidir (Gödel, 1983, 477).

İkincisi, sayılar kümelerine göre tanımlandığı için bu kümelerin ne türden kümeler olduğu problemi söz konusudur. Bu ise sayıların ontolojisi ile ilgili bir problemidir. Bir başka ifadeyle küme kuramına göre değişen sayı tanımlarının çokluğu, hangi tanımın doğru olduğu tespitini zorlaştırdığı için ortaya çıkan ontolojik problemidir. Eğer sayılar küme ise bu kümenin belirli olması ve neden bu belirli küme olduğunun gerekçesinin sunulması gerekir. Örneğin 3 sayısı için belirli bir küme olmalıdır; ancak 3 sayısı farklı küme kuramları içinde farklı şekilde tanımlanmaktadır. Benacerraf buradan hareketle bu çokluk içinde seçim yapmanın mümkün olmadığını söyleyerek sayıyı küme olarak tanımlayacak bir tez olmadığını ifade etmektedir (Benacerraf, 1965, 62). Gerçekten de 3 sayısının farklı küme kuramlarında farklı tanımlanmaktadır. 3 sayısı,

- Zermelo'ya göre $3 = \{ \{ \{ \emptyset \} \} \}$
- von Neumann'a göre $3 = \{ \emptyset, \{ \emptyset \}, \{ \emptyset, \{ \emptyset \} \} \}$ olarak tanımlanır.

Maddy'nin Küme Kuramsal Realizmi

Maddy, Benacerraf'ın Gödel'e yönelttiği epistemolojik itirazın merkezinde matematiksel sezginin olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden o, ilk olarak matematiksel sezgi üzerinde durarak Gödel'in matematiksel sezgiyi “biz ve gerçeklik arasında bir çeşit ilişki” olarak tanımladığını ifade eder. Buradan hareketle Maddy, Benacerraf'ın itirazlarına yanıt vereceğini söyleyerek küme kuramsal realizmini ortaya koyar (Maddy, 1980, 164-169). Maddy'ye göre Benacerraf'ın epistemolojik itirazının temelinde kümelerin nedenselliğe tabi olmadığı iddiası vardır. O, Gödel'i takip ederek matematiksel sezginin küme kuramının gelişiminde, fiziksel duyuların gelişiminde algının rolüne benzer bir rol oynadığını ifade eder. Buradaki temel problem, nedensel etkileşime girilen şey ile bu şey hakkında bilinenler arasındaki boşluğu neyin meşrulaştırdığıdır. Bu problemten hareketle Maddy, fiziksel nesne kümelerinin algılandığını söylemektedir. Algılar ise inançlara dayalıdır ve bir bütünde ortaya çıkmaktadır. Ancak bizi fiziksel nesneler hakkında algısal inançlar edinmeye muktedir kılan nedir? Maddy bu soruya yanıt vermek için bazı duyu deneylerinden faydalanır. Buna göre çocuklar, bir ay ile iki yaş arasında nesnelere dair inanç geliştirirler. Bu inanç geliştikten sonra, örneğin çocukta üçgen duyusu belli bir şekle dair bir inancı oluşturduktan sonra, çocuk herhangi bir üçgene baktığında bu inancı nedeniyle onu hemen tanıır. Çünkü çocukta bir “üçgen dedektörü” oluşmuştur. Bu dedektörün daha genel adı “nesne dedektörü”dür. Nesne dedektörü, belirli fiziksel bir nesnenin duyu organlarımızla daha

özelde retinamızla nedensel etkileşimi sonucunda oluşur. (Maddy, 1980, 174-177). Böylece Maddy, Gödel'in "bir çeşit ilişki" olarak ifade ettiği matematiksel sezgiyi kendi perspektifinden açıklamaktadır.

Maddy'in asıl ilginç önerisi yukarıda ifade edilen arka plana dayanan "algısal kümeler" görüşüdür. Ona göre kümeleri algılama biçimimiz, fiziksel nesneleri algılama biçimimiz gibidir. Örneğin buzdolabındaki kartonda 3 yumurta gören biri algısal bir inanca yani kartonun içinde 3 yumurta gördüğüne dair sayısal bir inanca (numerical beliefs) sahiptir. Bu sayısal inanç aynı zamanda kümeler hakkındadır çünkü bu kişi aynı zamanda bir küme de algılamaktadır. Maddy, yukarıda soyut nesneler hakkında ifade edilen uzam-zamanda yer almama itirazının da farkındadır. Bu itiraz, kümelerin uzam-zamanda yer almaması nedeniyle algısal olamayacağına yöneliktir. Ancak Maddy'ye göre fiziksel nesne kümeleri (3lü yumurta kümesi) belli bir konuma (location) sahiptir. Söz konusu itiraz, ancak boş küme ya da reel sayılar kümesi gibi kümeler hakkında yapılabilir. Dolayısıyla yumurta kümesi, yumurta kartonunda yani yumurtalardan oluşan fiziksel bütünün bulunduğu yerde bulunur (Maddy, 1980, 178-179). Böylece Maddy, Benacerraf'ın soyut nesnelerin uzam-zamanda yer almamaları nedeniyle kendileriyle nedensel etkileşime girilemeyeceği itirazına yanıt vermektedir.

Maddy, Benacerraf'ın ikinci itirazına yanıt vermek için tekrar Gödel'in yukarıda ifade edilen matematiksel sezgi tanımından hareket etmektedir. Buna göre fiziksel nesneleri algılar, matematiksel nesneleri ise sezinleriz. Bu bağlamda Maddy, küme kuramsal realizmine göre matematik bilimi ile fizik biliminin paralel olduğunu ifade etmektedir. Her ikisi de algısal ve sezgisel temellerden başlar ancak algısal ve sezgisel olarak doğrulanmaz; yalnızca kuramsal olarak doğrulanır ve ilave kuram basamakları ile gelişirler (Maddy, 1981, 497). Küme kuramsal realizme göre kümeler, diğer fiziksel nesneler gibi nedenselliğe tabi ve uzam-zamanda yer kaplar. Bu bağlamda yukarıda ifade edilen bilim ve matematik arasındaki benzerlik şu şekilde genişletilir: sayılar kümelerin nitelikleridir (uzunlukların fiziksel nesnelerin nitelikleri olması gibi) ve sayı kuramı temelde sonlu kümelerin sayısal nitelikleriyle ilgilenen bölümüdür (Maddy, 1981, 502-503).

Maddy, daha sonra sayılar ve kümeler arasındaki ilişkiye bakmaktadır. Genel kabulde sayılar, basitçe belirli kümeler olarak tanımlanırlar. Bu yaklaşım, sayıların belirli bir epistemolojik kuram içinde yer almasını da sağlar. Maddy, Benacerraf'ın sayıların kümeler olmadığı konusundaki itirazını yeterince açık görmemekle birlikte sayıların kümeler olmadığı fikrine katılmaktadır. Çünkü ona göre sayılar kümeler değil kümelerin nitelikleridir. Sayı kuramı ise küme kuramının sonlu kümelerinin sayı nitelikleriyle ilgilenen bölümüdür. Sayılar kuramının küme kuramı içinde birçok yorumunun olmasının sebebi ise bu yorumlar sayesinde kümelerin sayı niteliklerinin ölçülebilmesidir (Maddy, 1981, 503).

Anahtar Kelimeler: Matematik Felsefesi, Küme Kuramsal Realizm, Sayı, Benacerraf, Maddy

Kaynakça

Bahçi, İbrahim. (2021). Varlık Ve Gerçeklik Çağdaş Felsefede Yeni Realizm ve Anlam Alanları Ontolojisi. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Benacerraf, Paul. (1973). "Mathematical Truth". The Journal of Philosophy. 70/19, 661-679.

Benacerraf, Paul. (1965). "What Numbers Could not Be". The Philosophical Review. 74/1, 47-73.

Field, Hartry. (1982). "Realism and Anti-Realism about Mathematics". Philosophical Topics. 13/1, 45-69.

Gödel, Kurt. (1947). "What Is Cantor's Continuum Problem". In Philosophy of Mathematics Selected Readings. Ed. Paul Benacerraf & Hilary Putnam. 470-485. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Liggins, David. (2024). Abstract Objects. Cambridge: Cambridge University Press.

Maddy, Penelope. (1980). "Perception and Mathematical Intuition". The Philosophical Review. 89/70, 163-196.

Maddy, Penelope. (1981). "Sets and Numbers". Noûs. 15/4, 495-511.

Transhümanizm Bağlamında Modern Teknoloji ve Dilin İnsan Düşüncesindeki Yeri

Beyza Atalar

Felsefe İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
beyzatalar@yahoo.com

Özet

Transhümanizm, insanın biyolojik ve zihinsel sınırlarını aşarak teknoloji aracılığıyla kendini yeniden yaratma idealini taşımaktadır. Bu yaklaşımda bilişsel kapasitenin sınırları, biyolojik sınırların ötesine geçmeyi hedefler. Ne var ki insanın teknolojiyle olan teknik ve toplumsal boyuttaki ilişkisi, insanın mevcut doğasını değiştirmekle kalmayarak varoluşunu, kimliğini ve dünyayla olan ilişkisini yeniden tanımlamaktadır. Bu yeniden tanımlama süreci Heidegger'in modern teknoloji eleştirisi ve Wittgenstein'in dil oyunları perspektifinden çizdiği dünyanın sınırları ile yeniden düşünüldüğünde insanın sadece teknolojik bir varlık olarak değil, aynı zamanda dilsel ve kültürel bir varlık olarak nasıl dönüştürüldüğü de ortaya konmuş olacaktır. Çalışmanın temel tezi, transhümanizmin insanı sadece biyolojik sınırlarının ötesine geçirmede, aynı zamanda dil dolayısıyla yeni bir varoluş biçimine dönüştürdüğünü göstermektir.

Heidegger, teknolojiyi yalnızca insanı doğadan uzaklaştıran bir araç değil insan varoluşuna dair süreçlerini etkileyen bir unsur olarak da değerlendirmektedir. Bu bağlamda teknoloji hem düşünüleni hem de eyleme döküleni etkileyen olarak modern toplumlarda egemen bir güç konumundadır ve insanlar, onun tarafından bir anlamda ele geçirilerek "Varlık nedir?" sorusunu sormayı unutmuşlardır. Bu bağlamda Heidegger'in temel gayesi, insanı bu düşünme yoluna döndürmek ve Varlık ile serbest bir bağlantıya sokmaktır.[1] Bunu yapmak ise dil ile mümkündür, çünkü ona göre dil sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda "Varlık'ın evi"dir; insanın dünyada olma biçimini ifade etmektedir. Transhümanizm, Heideggerci bu bakış açısı ile değerlendirildiğinde teknolojinin insanın varoluşsal gerçekliğini nasıl şekillendirdiğini anlamaya uygun, güncel bir örnektir. Heidegger, teknolojiyi sadece bir araç olarak görmek yerine, teknolojinin insanı açığa-çıkarıcı (*aletheia*) bir varoluş biçimi olduğunu savunmaktadır.[2] İnsan doğasını teknoloji yoluyla geliştirme çabası, Heidegger'in tehlike olarak gördüğü ve kendini hakikat olmanın bir alanı olarak açma biçimi olan çerçeveleme (*Gestell*) kuramının bir yansımasıdır. İnsan kendi varoluşunu teknoloji aracılığıyla yeniden tasarlamaya çalıştıkça Varlık ile olan bağı kopacak ve dil de modern teknolojinin hâkim olduğu bu dünya görüşü içerisinde anlamını yitirecektir. Dolayısıyla varlığın kendisini deneyimlemeyi mümkün kılma işleviyle varlığa ev sahipliği yapan dil, bu bağlamda sahip olduğu merkezi konumu yitirecektir. Benzer biçimde teknoloji, transhümanist düşüncede de insanın varoluşunu dönüştüren bir güç olarak kabul edilmektedir. Sözelimi insanın biyolojik sınırları aşarak sibernetik uzuvlar veya yapay zekâ destekli zihinler aracılığıyla yeni bir teknolojik-biyolojik uzuvlardan oluşan bir varlık haline getirilmesi, Heidegger'in tanımladığı modern teknolojinin dünyası ile ilişkilendirilebilir. Böyle bir dünya, insanın doğal sınırlarını aşarak varoluşunu yeniden inşa ettiği bir alandır. Sibernetik uzuvların kullanımı, insan tanımını

genişletmekte ve “doğal” insan ile “teknolojik” insan arasında yeni bir ontolojik alan yaratmaktır. Bu yeni varoluş biçimi, Heidegger’in Varlık kavramının ötesine geçerek yeni bir “post-varlık” kavramını da gündeme getirmektedir. Ne var ki bu yaklaşım, transhümanist bakıştaki insanın bilişsel ve mekanik olarak ele alınış yöntemine ters düşmekte ve yeni ontolojik sorular doğurmaktadır. Yapay zekâ destekli zihinlerin entegre edildiği bir mümkün dünyada dilin kullanım biçimleri de değişecek, böylece mekanikleşen zihinlerin Varlık ile olan ilişkisi arasındaki bağıntının da kurulması zorlaşacaktır. Sözelimi insan beynini doğrudan bilgisayarlar ile bağlayarak beyin-bilgisayar arayüzü (BCI) geliştirme hedefindeki “Neuralink” gibi nöroteknoloji şirketleri, insanların düşüncelerini doğrudan dijital veriler olarak iletebilmelerini ve beyin faaliyetlerinin bilgisayarlar tarafından okunup işlenebilmesini mümkün kılmayı hedeflemektedir. Bu teknoloji düşünce süreçlerini hızlandırma, öğrenmeyi kolaylaştırma ve hatta zihinsel hastalıkları tedavi etme potansiyeline sahip olarak sunulmaktadır. Böyle bir teknoloji, dil ve düşünce arasındaki geleneksel ilişkiyi radikal bir şekilde dönüştürebilir: Düşüncelerin doğrudan aktarılmasını mümkün kılarak dilin aktarım işlevini gereksiz hale getirebilir. Bu durumda dilin deneyime katkısı büyük ölçüde azalacak ve deneyim, dilin getirdiği toplumsal ve kültürel bağlamlardan uzaklaşmış olacaktır.

Wittgenstein ise dilin deneyim dünyasındaki belirli oyunlardan oluştuğunu, bu oyunun kurallarının toplumsal pratikler ve kültürel bağlamlar içinde belirlendiğini öne sürmektedir.[3] Resim yapmak, otobüse binmek, su içmek, uyumak gibi eylemlerin her biri birer dil oyunudur ve belli bağlamlarda bir araya gelerek devamlı yeniden şekillendirilirler. Yaşam biçimlerinin (*forms of life*) bir parçası olarak açığa çıkan bu oyunlar, oynandıkları toplumlardaki kullanımlarına göre şekillendiklerinden, sonuçları da kültürlerarası farklılık göstermektedir. Sözelimi bir çocuğun konuşmayı öğrenirken gerçekteştirdiği eylemler birer açıklama değil, alıştırmadır ve bir bilgi birikimi (*know-how*) ve güven üzerine kuruludur.[4] Transhümanist düşünce ise bu dil oyunlarını değiştirerek, insanın kendini ve dünyayı algılama biçimini de değiştirmektedir. Nitekim genetik mühendisliği veya biyoteknoloji gibi alanlarda yaşanan gelişmeler insanın sadece biyolojik yapısını değil, aynı zamanda dilsel ve kavramsal dünyasını da dönüştirmektedir: Genetik kodların “düzenlenmesi” veya “modifikasyonu” gibi terimler, yeni bir dil oyununun kurallarıdır. Bu oyun, insanın biyolojik gerçekliği ile dilsel gerçekliği arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamaktadır.

Çalışmanın bağlamı, transhümanizmin felsefi temellerini Heidegger ve Wittgenstein üzerinden inceleyerek, insan doğasının modern teknoloji ile nasıl yeniden tanımlandığını ve bu tanımlamanın dil ile ilişkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda transhümanizm sadece bir bilimsel veya teknolojik ilerleme ideali olarak değil, aynı zamanda insanın varoluşunu dil ve teknoloji aracılığıyla yeniden inşa etme süreci olarak ele alınmaktadır. Bu süreç insanın dünyayla olan ilişkisini, kendini anlama biçimini ve etik sorumluluklarını da köklü bir şekilde değiştirmektedir. Heidegger’in teknolojinin varoluşsal boyutuna dair endişeleri, transhümanizmin insanı nasıl dönüştürdüğünü anlamada önemli bir rehberdir. Wittgenstein’in dil oyunları ise bu dönüşümün dilsel ve kavramsal boyutunu ortaya koymaktadır. Transhümanizm çalışmalarının kapsamı genellikle yapay zekâ etiği, nörobilim veya biyoteknoloji gibi alanlar ile ilişkilendirilir. Bu çalışma ise transhümanizmin dilsel ve ontolojik boyutlarına dair yeni bir anlayış sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda transhümanizm, insanın yalnızca biyolojik sınırlarını değil, aynı zamanda dilsel ve kavramsal sınırlarını da aşma süreci bağlamında ele alınmaktadır.

Heidegger'in teknoloji anlayışı ve Wittgenstein'in dil oyunları kavramı, transhümanizmin insan doğasını nasıl yeniden tanımladığını anlamaya katkı sunmaktadır. Bu çerçeve, transhümanizmin insan varoluşunu nasıl dönüştürdüğünü ve bu dönüşümün etik, ontolojik ve epistemolojik boyutlarını anlamada da kritik bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak transhümanizm kavramı sadece teknolojik yeniliklerin ürünü olarak araçsal boyutta değil, aynı zamanda insan düşüncesinin ve yaşam biçimlerinin dönüşümünün bir parçası olarak ele alınmalıdır. Bu çalışma, bu kavramların felsefi kökenlerini ve insan doğasının yeniden tanımlanmasındaki rollerini analiz ederek, transhümanizm tartışmalarına yeni bir ışık tutmaktadır. İnsanın gelecekteki evrimi yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda ontolojik olarak da yeni bir insanlık tanımı gerektirecektir. Heidegger ve Wittgenstein gibi düşünürlerin perspektifleri, transhümanizmin bu süreçte temsil edeceği rolü anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır.

[1] Martin Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998, s. 14.

[2] Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, s. 11.

[3] Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Deniz Kandır, İstanbul: Totem Yayınları, 2006, s. 16.

[4] Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s. 15

Anahtar Kelimeler: Dil Oyunları, Gestell, Modern Teknoloji, Dil-Düşünce İlişkisi, Transhümanizm.

Kaynakça

Heidegger, Martin. *Tekniğe İlişkin Soruşturma*. Çev. Doğan Özlem. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998.

Heidegger, Martin. *Hümanizm Üzerine*. Çev. Yusuf Örnek. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2013.

Heidegger, Martin. *On the Way to Language*. İng. Çev. Peter D. Hertz. New York: Harperone & Row, 1982, s.117-124.

Heidegger, Martin. *Pathmarks*, ed. William McNeil. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*, Çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Alfa Yayınları, 2024.

Wittgenstein, Ludwig. *Felsefi Soruşturmalar*. Çev. Deniz Kandır. İstanbul: Totem Yayınları, 2006.

Wittgenstein, Ludwig. *On Certainty*. İng. Çev. Denis Paul ve G. E. M. Anscombe, Oxford: Blackwell Publishing, 1972.

Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical Investigations*, İng. Çev. G. E. M. Anscombe. Oxford: Blackwell Publishing, 1986.

Matthew Lipman'da Çocuklar İçin Felsefenin Düşünsel İşlevleri ve Düşünmenin Transaktif Boyutları

Ayten Ünal

Felsefe Sinop Bilim ve Sanat Merkezi
ayten_nal@yahoo.com

Özet

Bu çalışma, Matthew Lipman'ın geliştirdiği “Çocuklar İçin Felsefe” (P4C) yaklaşımının düşünsel işlevlerini ve bu yaklaşımın, düşünmenin transaktif boyutları üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Çalışmanın temel tezi, Lipman'ın P4C modelinin, çocukların düşünme süreçlerine hem bireysel hem de kolektif düzeyde katkı sunduğudur. Bu model, çocukların “eleştirel”, “yaratıcı” ve “özenli” düşünme becerilerini geliştirirken, aynı zamanda düşünmenin transaktif (karşılıklı etkileşimli) boyutlarını da güçlendirmektedir. Bu bağlamda P4C, düşünmenin yalnızca bireysel bir faaliyet olmadığını, aksine sosyal bir süreç olarak diğer bireylerin düşünceleriyle sürekli etkileşim içinde gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Lipman'ın söz konusu yaklaşımı, çocuklara yalnızca bireysel anlamda mantıksal ve eleştirel düşünme yetileri kazandırmakla kalmaz; aynı zamanda, onların düşüncelerini diğer bireylerin düşünceleriyle dinamik bir şekilde etkileşim içinde şekillendirmelerini teşvik eder. Bu süreç, çocukların karşılıklı olarak düşüncelerini test etmelerine, yeniden değerlendirmelerine ve yeni fikirler geliştirmelerine olanak tanır. Dolayısıyla P4C, çocukların düşünsel gelişimini sosyal bir bağlamda, diğerlerinin düşünceleriyle işbirliği içinde ilerleten bir pedagojik model olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmanın yöntemi, nitel araştırma paradigması çerçevesinde yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması, P4C pedagojik modeli üzerine yazılmış temel eserleri, bu modelin eğitimdeki uygulamalarını ele alan akademik makaleleri, Lipman'ın kendi eserlerini ve bu alandaki diğer ilgili çalışmaları kapsamaktadır. Literatür taraması, P4C'nin düşünsel işlevlerini ve transaktif düşünme üzerindeki etkilerini anlamak için teorik bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır. Literatür taramasını takiben, doküman analizi yöntemi uygulanmıştır. Doküman analizi P4C modelinin uygulandığı çeşitli eğitim materyalleri, Lipman'ın eserleri ve öğretim kılavuzları gibi dokümanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu dokümanlar, Lipman'ın felsefi yaklaşımlarının pratikte nasıl hayata geçirildiğini, çocukların düşünme süreçlerine nasıl entegre edildiğini ve bu süreçlerin transaktif boyutlara nasıl yansıdığını anlamak amacıyla detaylı bir şekilde incelenmiştir. Analiz edilen dokümanlar, P4C'nin eğitimsel bağlamlarda çocukların eleştirel, yaratıcı ve özenli düşünme becerilerini nasıl geliştirdiğini ve bu becerilerin grup içi etkileşimlerle nasıl pekiştiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan bir diğer yöntem olarak hermeneutik yöntem tercih edilmiştir. Hermeneutik yöntem, metinlerin ve eğitimsel materyallerin yorumlanmasında kullanılan bir yaklaşım olup, özellikle metinlerin anlam katmanlarını ortaya çıkarmaya yönelik derinlemesine analizler yapmayı hedefler. Bu bağlamda P4C pedagojik modeline dair metinler, müfredat dokümanları ve Lipman'ın eserleri hermeneutik bir çerçevede analiz edilmiştir. Hermeneutik yöntem, metinlerin içsel anlamlarını, dilin ve kültürel bağlamın etkilerini ortaya koyarak, P4C'nin

felsefi ve pedagojik ilkelerinin çocukların düşünme süreçlerindeki etkilerini derinlemesine anlamayı mümkün kılmıştır. Bu yöntem sayesinde, Lipman'ın felsefi yaklaşımının, çocuklar arasında nasıl bir düşünsel dönüşüm sağladığı ve bu dönüşümün transaktif düşünme boyutlarıyla nasıl ilişkili olduğu daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Çalışma, eğitimde felsefenin rolü ve özellikle çocukların düşünsel gelişiminde P4C modelinin önemi üzerine odaklanmaktadır. P4C çocukların eleştirel, yaratıcı ve özenli düşünme becerilerini geliştirmek amacıyla tasarlanmış bir pedagojik modeldir ve bu model, eğitimde felsefi düşünmenin sadece yetişkinlere yönelik değil, çocuklar için de önemli bir alan olduğunu savunur. Son yıllarda, felsefenin çocuklar üzerindeki etkileri ve onların düşünme süreçlerini nasıl şekillendirdiği üzerine artan bir akademik ilgi söz konusudur. Ancak P4C'nin düşünmenin transaktif boyutları üzerindeki etkileri yani çocukların düşüncelerini diğer bireylerin düşünceleriyle etkileşim içinde nasıl geliştirdikleri ve dönüştürdükleri konusu daha az incelenmiştir. Bu çalışma, bu eksikliği gidermeyi ve P4C'nin bu özgül yönünü derinlemesine araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma dahası modern eğitim yaklaşımlarında işbirlikçi öğrenme ve eleştirel düşünmenin önemini vurgulayan geniş bir bağlamda yer almaktadır. Günümüz eğitim sistemlerinde bireysel öğrenmenin ötesine geçerek, öğrencilerin düşüncelerini grup içinde paylaşımları, tartışmaları ve ortak bir anlam oluşturmaları giderek daha fazla değer kazanmaktadır. Bu çerçevede P4C modeli çocukların hem bireysel hem de sosyal bir bağlamda nasıl düşündüklerine dair değerli bir perspektif sunmaktadır.

Bu çalışmanın özgün yönü, P4C modelinin daha önce yeterince incelenmemiş olan düşünmenin transaktif boyutlarına odaklanmasında yatmaktadır. Birçok çalışma, P4C'nin çocukların bireysel eleştirel düşünme becerileri üzerindeki etkilerini ele alırken, bu araştırma düşüncenin sosyal bir süreç olarak nasıl şekillendiğini ve P4C'nin bu süreci nasıl desteklediğini detaylandırmaktadır. Çalışma, P4C'nin çocuklar arasındaki etkileşimi nasıl yapılandırıldığını, bu etkileşimlerin düşünsel süreçlere nasıl katkıda bulunduğunu ve sonuç olarak çocukların düşüncelerinin nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Yine çalışmanın özgünlüğü P4C'nin düşünsel işlevleri ile transaktif düşünme boyutları arasındaki ilişkiyi inceleyen çok disiplinli bir bakış açısına dayanmasından kaynaklanmaktadır. Felsefe, eğitim ve psikoloji gibi farklı disiplinlerin kesişim noktasında konumlanan bu çalışma, P4C'nin teorik temellerini ve uygulama alanlarını bir arada değerlendirerek, bu modelin çocukların düşünsel gelişimi üzerindeki etkilerini daha geniş bir çerçevede tartışmaktadır.

Bu çalışma, eğitim ve felsefe literatürüne bir dizi önemli katkı sunmaktadır. Öncelikle P4C modelinin düşünmenin transaktif boyutları üzerindeki etkilerini inceleyerek düşünmenin sosyal bir süreç olarak ele alınması gerektiğine dair yeni bir perspektif kazandırmaktadır. Bu, eğitimde işbirlikçi öğrenme ve diyalojik pedagojinin önemine vurgu yaparak bu alanlardaki tartışmalara değerli bir katkı sağlar. Hermeneutik yöntemle yapılan derinlemesine analizler, P4C'nin çocukların düşünsel ve sosyal gelişimlerine nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koyarak bu modelin pedagojik değerine dair literatürdeki mevcut anlayışı derinleştirir. Ayrıca, çalışmanın çok disiplinli yaklaşımı felsefe, eğitim ve psikoloji gibi farklı disiplinlerin perspektiflerini bir araya getirerek, çocukların düşünsel gelişimi üzerine daha kapsamlı bir çerçeve sunar. Bu bağlamda, felsefenin çocukların eğitiminde oynadığı rolü ve erken yaşlarda felsefi düşünmenin nasıl teşvik edilebileceğini derinlemesine inceleyerek, felsefenin

eğitimdeki yerini tartışan çalışmalara teorik bir zemin kazandırır. Son olarak, çalışmada elde edilen bulgular, P4C'nin eğitimde daha etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik pratik öneriler geliştirerek, bu modelin farklı eğitim bağlamlarında nasıl kullanılabileceğine dair öğretmenler ve eğitimciler için yol gösterici olacaktır. Bu kapsamda çalışma, P4C'nin pedagojik uygulamaları ve çocukların düşünsel gelişimi üzerindeki etkilerine dair literatüre hem teorik hem de pratik açılardan önemli katkılar sunmaktadır.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular, P4C'nin çocukların düşüncelerini bireysel düzeyde derinleştirmenin yanı sıra, bu düşüncelerin sosyal etkileşimler yoluyla zenginleşmesine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu göstermektedir. P4C modelinin çocukların eleştirel, yaratıcı ve özenli düşünme becerilerini etkin bir şekilde geliştirdiği, bu süreçte onların sorular sormasını, varsayımlarını sorgulamasını ve sorunlara yaratıcı çözümler üretmesini teşvik ettiği görülmüştür. Ayrıca çalışmada kullanılan hermeneutik yöntem, P4C'nin felsefi metinlerindeki derin anlamları ortaya çıkararak, bu modelin çocukların düşünsel ve sosyal gelişimleri üzerindeki etkilerini daha geniş bir perspektifle anlamamıza olanak tanımıştır. Çalışma, aynı zamanda felsefenin çocukların eğitiminde oynadığı kritik rolü vurgulamakta ve P4C'nin çocukların daha katılımcı, sorgulayıcı ve bilinçli bireyler olarak yetişmelerine nasıl katkıda bulunduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, P4C modelinin eğitimde daha yaygın ve etkili bir şekilde uygulanabilmesi için pratik öneriler geliştirilmiş; bu öneriler, P4C'nin farklı eğitim düzeylerinde ve çeşitli kültürel bağlamlarda uygulanabilirliğini artırmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın genel sonucunda P4C'nin çocukların düşünsel ve sosyal becerilerini derinleştirerek, onları daha bilinçli ve eleştirel düşünebilen bireyler olarak yetiştirmede güçlü bir pedagojik araç olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: P4C, Matthew Lipman, Yaratıcı Düşünme, Eleştirel Düşünme, Özenli Düşünme.

Kaynakça

Gregory, M. (2008). *Philosophy for Children: Practitioner Book*, Montclair: IAPC Publication.

Lipman, M. (1977). *Philosophy in the Classroom*, Philadelphia: Temple University Press.

Lipman, M. (1995). Good Thinking. *Inquiry: Critical Thinking Across Disciplines*, 15(2), 37-41.

Lipman, M. (1996). *Deciding What to Do: Instructional Manual to Accompany Nous*, New Jersey: IAPC Montclair.

Lipman, M. (1996). Philosophical Discussion Plans and Exercises. *Analytic Teaching*, 16(2), 64-77.

Lipman, M. (1998). Teaching Students to Think Reasonably: Some Findings of The Philosophy for Children Program. *Jurnal of The Clearing House*, 71(5), 1998, 277-280.

Lipman, M. (2002). Where to P4C?. *Thinking: The Journal of Philosophy for Children*, 16(2), 12-13.

Lipman, M. (2003). *Thinking in Education*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lipman, M. (2008). A Life Teaching Thinking, New Jersey: Upper Montclair.

Lipman, M. (2011). Philosophy for Children: Some Assumptions and Implications. Ethics in Progress, 2(1), 3-16.

Marzio, D. M. (2011). What Happens in Philosophical Texts: Matthew Lipman's Theory and Practice of The Philosophical Text As Model. Childhood&Philosophy, 7(13), 29-47.

Paine, M. R. (2012). The Pedagogy of Philosophy for Children/Philosophical Enquiry, Doctoral Dissertation, York: University of York Department of Education.

Şüphenin Gölgesinde İki Filozof: Augustinus ve Descartes

Şeyma Keskin

İlahiyat İstanbul Üniversitesi
seymakeskin_99@outlook.com

Özet

Augustinus ve Descartes'ın felsefelerinde bir dönüm noktası teşkil eden *şüphe* ve filozofların bu konuyu epistemolojik olarak ele alış biçimlerini konu edinen bu çalışma, benzer bilgikuramsal krizlere şahit olan Augustinus ve Descartes'ta bu krize sebep olan şüphenin kaynaklarını tespit etmeyi, filozofların konuya eğilme noktasındaki motivasyonları, ileri sürdükleri deliller ve takip ettikleri yöntemleri açığa çıkarmayı ve bu süreçlerin sonunda şekillenen epistemolojik tavra ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Karşılaştırmalı bir yöneme sahip olan bu çalışmada filozofların düşünceleri bağımsız bir şekilde ele alınmıştır. Augustinus'un Descartes'tan daha önce yaşamış olması dolayısıyla karşılaştırmadan ziyade Augustinus'un Descartes üzerindeki etkisinin incelenmesi daha uygun görülebilir. Nitekim Descartes'ın Augustinus'un düşüncelerinden habersiz olması, özellikle de Augustinus'a ait düşüncelerin kendi dönemindeki yaygınlığı göz önünde bulundurulduğu takdirde, düşük bir olasılığa sahiptir. Fakat Descartes'ın Augustinus'u doğrudan okumamış olması da mümkündür.[1] Bu etkilerin tespitinin güçlüğü nedeniyle bu çalışmada iki filozofun birbiriyle temasından ziyade epistemolojilerindeki çarpıcı benzerliklerin açığa çıkarılması hedeflenmiştir.

Her iki filozofun sırayla ele alındığı bu araştırmanın hareket noktası şüphedir. Bu doğrultuda öncelikle filozofların şüpheyne yönelmedeki amaçları, metodik şüphelerine konu olan bilgi kaynakları, ileri sürdükleri ego bilgisi ve diğer kesinlik kaynakları, yargılara doğruluğunu kazandıran zihinsel süreçler ve Tanrı'nın bu konudaki etkinliği ele alınacak, ardından bu görüşler bir arada değerlendirilecektir. Nitel karakterdeki bu çalışmada döküman inceleme[2] yöntemi tercih edilmiş, veriler tümevarımsal analizden[3] geçirilerek bir araya getirilmiştir.

Türk akademisinde Descartes epistemolojisi üzerine pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen Augustinus'un epistemolojisi fazla ilgi görmemiştir. Bu konuda en kapsamlı çalışmalardan biri Halil Kayıkçı'nın "Augustinus'un Bilgi Anlayışı" başlıklı doktora tezidir. Augustinus ve Descartes'ı karşılaştırmalı bir şekilde ele alan çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Konuyla ilgili Özden Özkaya Demirhan'ın *Egonun İnşası* eseri bulunmaktadır. Bu çalışmada müellif, Augustinus ve Descartes'ta ortak bir biçimde vurgulanan ego/kendilik kavramına odaklanmaktadır. Bu kavramı açıklamanın yanı sıra adı geçen filozoflarda şüphenin etkinliği, ruh kavramı ve bilme sürecinde Tanrı'nın rolüne vurgu yapmıştır. Çalışmamız Augustinus ve Descartes'ın epistemolojilerinin benzer ve farklı yönlerine işaret etmesi bakımından, kendi dönemlerinde geniş yankı uyandırmış iki filozofun dolayısıyla da iki farklı felsefi geleneğin kesişme noktalarına işaret etmekte ve Özkaya Demirhan'dan farklı olarak bilişsel süreçleri de konu edinmektedir. Böylece adı geçen filozoflarda kesinlik arayışını ego bilgisi haricindeki sonuçlarına işaret ederek daha geniş bir perspektif sunmakta, fakat çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle

yalnızca temel kabullere eğilmektedir. Augustinus'un epistemolojisinin gölgede kaldığı, diğer yandan Descartes'ın, yapmış olduğu bilgikuramsal atılımlarla öne çıktığı bir durumda bu çalışma, hem Augustinus'un bilgi konusunu ele alışındaki yetkinliğine hem de Descartes'tın Ortaçağ'dan almış olduğu mirası nasıl özgün bir felsefeye dönüştürdüğüne vurgu yapmakla birlikte iki filozof arasında sürekli göze çarpan bir benzerliğin içeriğini görünür kılmaktadır.

Augustinus ve Descartes farklı yüzyıllarda yaşamış iki filozof olmakla birlikte benzer şüphecî atmosferlerde felsefelerini inşa etmişlerdir. Akademia Şüphecîliliği Augustinus döneminde etkin olduğu gibi Cicero benzeri yazarlar tarafından Descartes'ın döneminde de yoğun bir şekilde okunmaktadır.[4] Fakat Descartes, Augustinus'un aksine bu düşünürleri doğrudan eleştiriye tabi tutmamıştır.[5] Yine de şüpheyi bir tez olarak ele almak ve düşüncelerine dahil etmek bakımından ortak bir tutum sergilemişlerdir.

Kesinlik arayışında Augustinus'un temel kaygısı şüpheyi mutluluğun ve ona götüren bilginin önündeki engel olarak görmesidir.[6] Descartes ise kesinlik arayışı içerisindedir. Onun şüpheden kaçınması açık, seçik, değişmez bilgiyi ve ona götüren yöntemi bulma çabasından ötürüdür.[7] Fakat yine de ahlaki amaçlardan tümüyle yoksun değildir. Descartes'ın bu tutumu onu Augustinus'a biraz daha yaklaştırır.[8]

Her iki filozof da benzer bir akıl yürütmeyle kesin bilgiye ulaşmayı hedeflemiştir. Duyuların yanıltıcı oluşundan yola çıkan filozoflar arasında Descartes şüphe edilir şeyler arasında matematiğin ve mantığın doğrularını da zikreder.[9] Ancak Augustinus için böyle bir şüphe söz konusu değildir.[10] Diğer yandan ego bilgisi ve tecrübenin doğruluğunu ortaya koyma noktasında benzer tavırlara sahip olmuşlardır.[11] Filozofların bilginin oluşumu ve zihnin etkinliği noktasında da benzer görüşleri vardır. Dışsal gerçeklikle algıyı birbirinden ayırırlar. Duyumsama sürecinin algı tecrübesiyle sonuçlanması için her ikisinde de zihnin etkinliği gereklidir. Diğer yandan iradeyi bilme sürecine dahil etmeleri ve hatanın kaynağına iradeyi yerleştirmeleri bakımından da benzer bir tutum içerisindedirler.[12]

Adı geçen filozofların düşünce sisteminde Tanrı, merkezi bir rol oynamaktadır. Augustinus'ta Tanrı bilgi edinme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır.[13] Fakat Descartes'ın düşüncesinde Tanrı ikincil plandadır. Düşüncesinin en kilit noktasında bulunuyor olmakla birlikte ortaya koymuş olduğu yöntemin sonraki aşamalarında sahneden çekilir.[14] Ancak Descartes'a göre Tanrı, mükemmellik vasfını taşıması itibarıyla aktiftir ve her şeyin bilgisini taşımaktadır. Bu durum onun Tanrı tasavvurunu Augustinus'a yaklaştırır gözükmektedir.[15] Yine de bu durum Descartes'ın metodundaki seküler karakteri ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Descartes'ın içinde yaşadığı dönemin karakteristiğinin onun bu tutumuna neden olduğu ileri sürülebilir.

Augustinus ve Descartes farklı dönemlerde yaşamış iki filozof olmakla birlikte moral hedeflerle kendi dönemlerindeki şüphecî eğilimlerle mücadele etmiş, bu doğrultuda ise ego bilgisini ortaya atmışlardır. Filozoflar, zihne yaklaşımları ve Tanrı'nın biliş üzerindeki etkisine yapmış oldukları vurgular bakımından benzer eğilimlere sahiptirler. Daha sonraki bir dönemde yaşamış olması itibarıyla Descartes'ın Augustinus'tan etkilenmiş olması ihtimali akla gelmektedir. Fakat bu durumun Descartes'ın Augustinus'un eserleriyle doğrudan temasıyla gerçekleşmiş olduğu tespit edilememiştir. Öte yandan böyle bir etkileşimin gerçekleşmesi de zorunlu değildir. Descartes'ın, içinde yaşadığı

dönemin hâkim düşünce kalıplarını doğru şekilde tespit edip başarılı bir şekilde felsefesinde uygulamış olması durumunda bu benzerlik kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır. Yine de Descartes'ın başarısı bununla sınırlı değildir. Ona kendi özgünlüğünü kazandıran şey dönemin felsefesinin ihtiyaç duyduğu çıkışı yaparak yöntem sorununa eğilmiş olmasıdır. Doğrudan epistemolojik kaygılarla yöntem sorununa eğilmiş olması ve Tanrı'yı bilişsel sürecin dışında tutma eğilimi itibariyle Descartes Augustinus'tan farklı bir felsefe ortaya koymuş bulunmaktadır.

[1] Özden Özkaya Demirhan, *Egonun İnşası* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 201-2; Anthony Gottlieb, *Aydınlanma Rüyası*, çev. Cansen Mavituna (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2021), 29.

[2] Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin, 2021), 189-90.

[3] Yıldırım ve Şimşek, 249-50.

[4] Özkaya Demirhan, *Egonun İnşası*, 133,159-62; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 31. bs (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018), 221-22.

[5] Halil Kayıkcı, "Augustinus'un Bilgi Anlayışı" (Doktora, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2009), 23-25.

[6] Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, c. 4 (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 473; Cemal Güzel, "Aurelius Augustinus'un Varlık ile Bilgi Kavramları" 19, sy 2 (2002): 146.

[7] Ahmet Cevizci, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi* (Bursa: Asa Kitabevi, 2001), 60.

[8] Alper Darıcı, "Descartes'ın Felsefesinde Bilgi ve Yöntem" (Yüksek Lisans, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2014), 37; Solmaz Zelyüt, *Dört Adalı (Bir Kıtah)* (İstanbul: Öteki Yayınevi, 2017), 132-34; Sümeyya Sağman, "Descartes Felsefesinde Cogito-Tanrı İlişkisi" (Yüksek Lisans, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2021), 165.

[9] René Descartes, *Meditasyonlar*, çev. Engin Sunar (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 47-58.

[10] Kayıkcı, "Augustinus'un Bilgi Anlayışı", 37.

[11] Özkaya Demirhan, *Egonun İnşası*, 137-42; Kayıkcı, "Augustinus'un Bilgi Anlayışı", 33-35; Descartes, *Meditasyonlar*, 47-58, 64-77; Augustine, *The City of God: Books VIII-XVI*, çev. Gerald G. Walsh ve Grace Monahan (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2008), 228-29.

[12] Özkaya Demirhan, *Egonun İnşası*, 120-25; Descartes, *Meditasyonlar*, 98-103.; Cevizci, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, 63-64.

[13] Kayıkcı, "Augustinus'un Bilgi Anlayışı", 86-87, 209.

[14] Özkaya Demirhan, *Egonun İnşası*, 207.

[15] Descartes, *Meditasyonlar*, 79-85.

Anahtar Kelimeler: Epistemoloji, Descartes, Augustinus, Şüphe, Bilgi

Kaynakça

Arslan, Ahmet. İlkçağ Felsefe Tarihi. C. 4. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Augustine. The City of God: Books VIII-XVI. Çeviren Gerald G. Walsh ve Grace Monahan. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2008.

Cevizci, Ahmet. Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi. Bursa: Asa Kitabevi, 2001.

Darıcı, Alper. “Descartes’ın Felsefesinde Bilgi ve Yöntem”. Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi, 2014.

Descartes, René. Meditasyonlar. Çeviren Engin Sunar. İstanbul: Say Yayınları, 2018.

Gottlieb, Anthony. Aydınlanma Rüyası. Çeviren Cansen Mavituna. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2021.

Gökberk, Macit. Felsefe Tarihi. 31. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018.

Güzel, Cemal. “Aurelius Augustinus’un Varlık ile Bilgi Kavramları” 19, sy 2 (2002): 141-51.

Kayıkçı, Halil. “Augustinus’un Bilgi Anlayışı”. Doktora, Ankara Üniversitesi, 2009.

Özkaya Demirhan, Özden. Egonun İnşası. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.

Sağman, Sümeyya. “Descartes Felsefesinde Cogito-Tanrı İlişkisi”. Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi, 2021.

Yıldırım, Ali, ve Hasan Şimşek. Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin, 2021.

Zelyüt, Solmaz. Dört Adalı (Bir Kıtalı). İstanbul: Öteki Yayınevi, 2017.

24. Oturum

Sosyoloji

Oturum Başkanı: Elyesa Koytak

Salon 3

6 Aralık Cuma

14:00 – 15:30

Sevil Kaysı

Filistin Kolonileri ve Bir Müşterek Mekanı Olarak Gazze Tünelleri

Elif Kaşık

Güven Veren Evden Korku Nesnesine: Konteyner Kentte Yaşayan Depremzede Kadınların Dönüşen Ev Anlatıları

Ayşenur Ergin

Aktör-Mekân İlişkisinin Kent Hakkı Bağlamında İncelenmesi: Küçükso Mahallesi Örneği

Hülya Doğan

Bir Göçmen Ülkesi Olan İsrail'in Ulus Devlet Olarak İnşa Edilmesinde Modern İbranice'nin Rolü

Filistin Kolonileri ve Bir Müşterek Mekanı Olarak Gazze Tünelleri

Sevil Kaysı

Sosyoloji Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
ssevil_kaysii@hotmail.com

Özet

Filistin coğrafi olarak Doğu Akdeniz’de bulunan 10,435 mil karelik toprak parçasını ifade etmektedir. 1948 yılında kurulan İsrail devletinin, bu toprakların tamamında hak iddia ederek başlattığı yerleşim ve işgal girişimi günümüz dünyasında da oldukça tartışılan ve yaşanan gelişmelerle güncelliğini koruyan bir meseledir. ‘‘Halksız bir toprağa topraksız bir halk götürme’’ sloganıyla dünyaya sunulacak gerçekleştirilen bu işgal siyaseti, Filistin’de yaşayan yerli Arap halkın katledilmesi, yerinden edilmesi, kendi yaşadıkları coğrafyada ve başka ülkelerde mülteci statüsüne düşürülmeleri ile sonuçlanmıştır. İsrail ise günümüz modern devletleri arasında sınırlarını net olarak belirlemeden yayılmacı politikasına hız kesmeden devam eden ve bu politikası nedeniyle sınırlarını her an geliştirmeye açık bir devlettir. Filistin bugün Akdeniz’in güneydoğu ucunda kalan, Asya ile Afrika kıtasının birleşim noktalarından birinin bulunduğu coğrafyada 10,435 mil karelik toprak parçasıdır. İsmi milattan önce XII. Yüzyılda Kavimler Göçü ile bu topraklara gelmiş Filist halkından almıştır.(Karaman,1996) Antik dönemlerden itibaren insanlığın yerleşim kurduğu noktalardan biri olan bu coğrafya hem bulunduğu stratejik konum hem de birçok din için önemli merkezlerden biri olması nedeniyle farklı insan gruplarına ev sahipliği yapmıştır. İmparatorluklar çağının bitişinden önce 1516 yılından itibaren Osmanlı Devleti’nin hakimiyeti altında bulunan coğrafya o dönem ‘‘Arz-ı Filistin’’ olarak adlandırılmaktaydı. Dönem toplumu büyük oranda Müslüman Araplardan oluşmaktaydı ve toplumda belirli oranda Yahudi ve Hristiyan nüfus da yer almaktaydı. Nitekim Hristiyanların bir hac mekanı olan bölge aynı zamanda Yahudiler için de kutsaldır ve ilk mabetlerinin burada inşa edilmiş olması nedeniyle önemlidir. 15.yüzyıldan itibaren bu dini sebeplerle Filistin’e Yahudi göçleri yaşanmıştır. Ancak bu makale çalışmasında incelenecek olan kısım politik siyonizm ile birlikte Filistin’i bir Yahudi devletine dönüştürme çabasıyla yaşanan göçler ve yerleşimlerdir. Daha sonrasında müşterekler tartışması ile birlikte işgallere ve mülksüzleştirmeye karşı başlayan direnişin bir sonucu olarak açık hava hapishanesine dönüştürülmüş olan Gazze Tünelleri bir müşterek olarak ele alınacaktır.

Çalışmanın belkemiği olarak incelenecek ilk husus Filistin’de kolonileşme faaliyetidir. Marx tarafından ilkel birikim olarak adlandırılan üreticiyi üretim araçlarından kopartan tarihsel süreç (Marx, Çev: 2021) Filistin coğrafyasında da kolonileşme faaliyetleri ile kendini kolonyal motivasyonlarla yeni bir biçimde göstermiştir. Üretim ve geçim araçlarını özellikle toprağı özel mülkiyetine geçirerek sermayeye dönüştüren kapitalist sınıf, Filistin’de kurduğu kolonilerde çoğu zaman birkaç köyü içine alarak yeni bir mülksüzleştirme hareketi başlatmıştır. Buna bağlı olarak bir çitleme hareketi ve göreneğe bağlı olarak meydana gelen bir direniş hareketiyle karşı karşıya gelindiğini söylemek de mümkündür. Bu mülksüzleştirme hareketi ve çitlemeler ekonomik sebepler haricinde çok kuvvetli kolonyal motivasyonlara sahiptir. Üzerinde yaşayan halkı kiracı ve zorunlu işçi-fellahlara dönüştüren bu koloniler

hem bu işletmelerin tarımsal faaliyetlerini yürüterek gelen yerleşimcilerin “biriktir, çalış, zenginleş” (Schama, Çev: 2016) mantığıyla kendi işinin, yani toprağın ve üretim araçlarının sahibi olmasına, yerli halkın da toprağa bağlı işçiler haline getirilmesine sebebiyet vermiştir. Marx’ın ilksel birikimi kapitalizmin ortaya çıkışındaki sermaye süreci olarak incelemesi ve tarihsel bir vakıa tarihin bir döneminde yaşanıp sürecin tamamlandığına dair iddiasına bir eleştiri olarak ilksel birikimin farklı dönemlerde farklı tezahürlerde yeniden gerçekleştiğini 1870 yılında Filistin’de kurulmaya başlayan koloniler üzerinde gördüğümüzü söylemek de mümkündür. Toprağın metalaştırılması - özelleştirilmesi, köylülerin zorla topraklarından çıkarılması ve hatta yaşadıkları topraklarda fellahlar olarak çalışmaya mecbur bırakılmaları, ortak – kolektif yahut devlete ait miri arazi topraklarının aşama aşama özel mülkiyete çevrilmesi, yerli halka tanınan haklarda daraltılmaya gidilmesi yahut tamamen yok sayılması, topraklarında kendi üretimlerini yapan yerli halkının emeğinin ve işgücünün metalaştırılması, toprakların ve varlıkların sömürgeci ve emperyalist yöntemlerle işgali ilksel birikim sürecini aşarak geçen yüzyılda gerçekleşen olaylar olarak tarihte yer almışlardır. Kapitalizmin ilk aşaması sayılan ilksel birikim ve sermaye oluşumu bu topraklarda dinsel, ekonomik kolonyal ve emperyalist motivasyonlarla yeniden gerçekleştirilmiştir. Marx’ın “henüz ellerinde alınabilecek bir şeyleri bulunan bir avuç doğrudan üreticinin mülksüzleştirilmesi” dediği ilk süreç farklı tarihsel süreçlerde Filistin’de halkın önce kendi toprağında dışarıdan gelen beyaz adamın altında çalışan fellahlara dönüşümü sonrasında ise tamamen yersiz yurtsuz kalarak mültecilere dönüşmesi ile daha farklı bir düzlemde yaşanmıştır. Nitekim bu sürece baktığımızda kapitalizmin son aşaması olarak adlandırılan emperyalizmin sömürge kurduğu coğrafyalarda sömürgecinin sömürerek, asimile ederek, köleleştirerek birlikte yaşama pratiği de edindiği görülmektedir. Filistin’de yaşanan süreç yerli halkın önce toprağında mülksüzleştirilmesi ve zorunlu çalışan fellahlara dönüştürülmesi ileriki aşamada ise yerinden edilmesi ile sonuçlanmıştır. Emperyalist ve kolonyal pratiklerle başlayan süreç giderek siyonizm ideolojisinin oluşturduğu zihni altyapı ile topraklarda yaşayan yerli halkı yok sayma, hiç orada olmamışlar gibi davranma ve katletme yahut sürgün etme durumuyla çok daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. Makalede ele alınacak kavramlardan biri de bu coğrafyada yaşayan halkın mülksüzleştirilmesi ve toprak sahiplerine çalışmaktan başka şansları olmayan işçilere dönüştürülmelerinin yanı sıra hiç o topraklarda var olmamışlar gibi yok sayılmalarıdır. Nitekim ileri tarihlerde yaşanacak toplu göçlerde (aliyah) “halksız bir toprağa topraksız bir halk götürme” pratiği tam da bu ideolojik çerçevede anlam bulacaktır. Bunu da yaşanan kolonyal sürece dair olarak yerlilik fenomenine dair kültürel ve ideolojik olarak yeni bir çitleme hareketi olarak görmek yanlış olmayacaktır.

Bu çalışmada Filistin’de mülkiyet ve toprak fenomenleri ele alınacak ve Filistin halkının mülksüzleştirilmesi üzerinden İsrail’in kuruluş politikası üzerinde durulacaktır. 1948’den çok önce başlayan yerleşme siyasetine bir pencere açılacak ve toprakların gasbının gerçekleşme süreci çalışmanın merkez unsurunu oluşturacaktır. Bu gasp sürecinin ilk nüvesi olan Yahudi tarım kolonileri çalışmada mülksüzleştirme pratikleri arasından ele alınan kısım olacaktır. Coğrafyanın büyük bir kısmını egemenliği altında bulunduran İsrail devletinin yıllar süren ve hala devam eden bu mülksüzleştirme pratiği karşısında takındığı apartheid yaklaşım ve ambargo politikasıyla bir açık hava hapishanesine çevirdiği Gazze’de bu sisteme bir direniş olarak ortaya çıkan Gazze Tünelleri’ne, oluşan mevcut otonomlaştırmanın yarattığı bir müşterek olarak yeni bir bakış açısı sunulacaktır.

Çalışmanın ana konusu günümüzde toplumsal hareketler ve mekan bağlamında farklı politikalarla üretilen kentsel müştereklere, işgal altında mecburiyetin ve yaşama tutunmanın bir yansıması olarak tezahür eden Gazze Tünelleri örneğinden bakmaktır. Gazze Tünellerine bir müşterek olarak bakmak fikri işlenen ve ele alınan politikalar bağlamında özgün bir konudur. Çalışmanın ilk bölümünde toprak ve mülkiyet konusuna tarihsel bir bakış açısı sunulacağından tarihsel sosyoloji metodu kullanılacaktır. İşgalin şimdiki halini anlamlandırabilmek için tarihsel analiz gerekmektedir. Bir müşterek mekanı örneği olarak sunulacak Gazze Tünellerini ele alan ikinci bölüm ise tarihsel sürece, son güncel olaylara ve gelişmelere, deneyimlere dayanarak mekanı ele almaktadır. Bu nedenle bu bölümde anlamayı ve anlamlandırmayı sağlayan yorumlayıcı bir sosyal bilim anlayışından yola çıkan nitel çözümleme yöntemi tercih edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Toprak, Mülksüzleştirme, Özel Mülkiyet, Apartheid, Emperyalizm, Müşterekler.

Kaynakça

Davis, R. A., Yerinden Edilenlerin Coğrafyaları-Filistin Köy Tarihleri, Çev: Hayrullah Doğan, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016

Filiu, J. P., Gazze Tarihi, Çev: Eylem Alp, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, Mart, 2016

Karaman, L., İslam Ansiklopedisi, Cilt 13, 1996, İstanbul

Lucas, N., The Modern History of Israel, 1975, London

Marx, K., Kapital, Çev: Nail Satlıgan, Erkin Özalp, Mehmet Selik, Yordam Yayınları, 2021

Schama, S., İki Rothschild-İsrail Devletinin Kuruluşu, Alfa Yayınları, Çev: Belkıs Çorakçı Dışbudak, İstanbul, 2016

Tellioğlu, Ö., Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015

Topuz, Z., Tek Taraflı Çekilmenin Ardından Gazze, International Journal of Social Inquiry Volume 15, Issue 1, Haziran 2022

Güven Veren Evden Korku Nesnesine: Konteyner Kentte Yaşayan Depremzede Kadınların Dönüşen Ev Anlatıları

Elif Kaşık

Sosyoloji Siirt Üniversitesi
elifkasik0@gmail.com

Özet

Bu araştırmanın en temel amacı, evin deprem sonrasında dönüşen anlam ve açılımlarına odaklanarak depremzede kadınların eve ilişkin anlatılarını açığa çıkarmaktır. Literatürde sıklıkla evin insan doğası ile olan yakın ilişkisine yer verilmekte ve evin insan için güven, huzur ve mutluluk gibi olumlu anlamları olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim ev, insan için sadece barınma gibi bir temel ihtiyaç değil; anlam atfettiği, anılar biriktirdiği bir yaşam alanıdır. Başka bir deyişle “sınırları ve nitelikleri özne tarafından belirlenmiş ev, insanın kendi bedeninden sonra somutlaşan, müdahale edilebilir egemenlik alanıdır” (Barlas, 2019, s. 96). Dolayısıyla ev, öznenin sadece aidiyet değil aynı zamanda hakimiyet kurabileceği bir alandır. Bachelard (2020, s. 36), bunun evde gerçekleşen anılara insanın düşsel anlamlar atfetmesiyle de ilişkili olduğunu düşünür. Ona göre insan, evden bahsederken bir şaire dönüşür ve heyecan yaşar. Bu nedenle evin insan doğası için vazgeçilmez bir anlamı vardır. Nitekim bunu “ev olmasa, insan dağılmış bir varlık olurdu. Ev, insanı gökten inen fırtınalara karşı koruduğu gibi, yaşamdaki fırtınalara karşı da ayakta tutar” (Bachelard, 2020, s. 37) sözleriyle ifade etmektedir. Ancak deprem gibi yıkıcı bir afet eve ilişkin bu anlatıları ters yüz etmekte ve anılar birer acıya dönüşmektedir.

Eco ise Bachelard’ın eve ilişkin kurduğu şiirsel anlatımdan farklı olarak mimari göstergelerin anlamını göstergebilimsel bir yaklaşımla inceler. Bu bağlamda Eco’ya göre aslında mimari göstergeler onu gösteren özneler tarafından mümkün kılınan işlevi içerir (Eco, 2016, s. 27). Dolayısıyla bir kişi ev ile ilgili düşünmeye başladığında aslında öncelikle evin işlevi üzerine anlamlar üretir. Buradaki işlev, nesnenin birincil anlamını ifade etmektedir. Dolayısıyla Eco, Bachelard’ın ele almadığı, değinmediği mimari eserin kendi içerisinde göstergebilimsel bir anlamı içerdiğini ortaya koyar. Bu bağlamda Eco (2016, s. 28), bir binanın kullanılıp kullanılmaması önemli olmadan düz anlamının yani işlevinin geçerli olduğunu düşünmektedir. Aslında “gerçekten de burada, hayallerini keşfetmemiz gereken bir karşılıklığa varıyoruz; gerçekten ikamet edilen her mekan, kendinde ev kavramının özünü barındırır” (Bachelard, 2020, s. 35). Dolayısıyla Bachelard ikamet edilen alanın ev düşüncesiyle ilişkilendirildiğinden bahsederken Eco evin hiçbir anlama ihtiyaç duymadan ikamet edilen bir alanı ifade ettiğini belirtmektedir.

Ev fikrinin özellikle feminist coğrafyacılar tarafından gündeme getirildiği ve ev-beden ilişkisi bağlamında tartışıldığını belirten Cresswell (2008, s. 25) ise evin, kadınlar için yalnızca düşsel boyutta olumlayıcı anlamları olmadığını ifade etmektedir. Nitekim kadınların afet süreçlerinde erkeklere kıyasla

daha dezavantajlı bir konumda yer aldığını belirten çalışmalar (Ayata vd., 2023, s. 405; Ikeda, 1995; Ilgın & Karagül, 2022, s. 87; Morrow & Enarson, 1996, s. 6; Ünür, 2021, s. 353) afet sonrası kadının aile bakımıyla ilgilenmesi bir yana afet öncesi tüm toplumsal normları yerine getirme çabası içerisinde olduğunu belirtmektedir. Özellikle de çocuk ve yaşlıların bakımıyla da ilgilenmesi gereken kişiler çoğunlukla kadınlar olmaktadır. Bu nedenle kadınlar erkeklere kıyasla afetlerden daha çok etkilenmektedirler. Dolayısıyla afetlerden etkilenme durumu dikkate alındığında öncelikle sosyoekonomik olarak dezavantajlı durumda olan bireylerin daha sonra ise toplumsal cinsiyet konusunda daha çok kadınların dezavantajlı konumda yer aldıkları görülmektedir.

Bu araştırmada insanların deprem sonrası evi nasıl tanımladıkları, anlamlandırdıkları ve ifade ettikleri sorunsallaştırılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve Kahramanmaraş'ta konteyner kentte yaşayan 13 ev kadını ile tariyari yapılandırılmış soru formu eşliğinde mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Sorular hazırlanmadan önce ön hazırlık yapılmış ve sorularla ilgili depremi yaşamış, o bölgede yaşayan insanlarla oradaki son durum, konteynerde yaşamaya dair bilgiler ve insanların özellikle hangi noktalarda hassasiyet gösterdikleri öğrenilmiştir. Araştırma sorularının hazırlanması dahil olmak üzere katılımcılara ulaşma ve görüşme süreci boyunca depremde kadınların hassasiyetleri dikkate alınmış ve araştırma süreci tamamlanmıştır. Mülakatlar MAXQDA 2024 veri analiz programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde öncelikle ses kayıtları transkript edilmiş sonrasında tüm bulgular okunmuş daha sonra programda kod, kategori ve temalar oluşturularak tematik kodlama tekniği ile analiz yapılmıştır. Ev, deprem sürecinde insanlar için büyük bir korku nesnesine dönüşse de evin kendisinin depremde kadınlar için hâlâ Bachelard'ın bahsettiği şekilde kişiyi koruyan, düş kurmasını sağlayan ve huzur içerisinde yaşamasını mümkün kılan bir anlama sahip olduğu görülmüştür. Bu noktada Eco'nun mimari nesnenin birincil işlevi noktasında evin kendinde olan işlevsel anlamının da geçerliliğini koruduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda öne çıkan bulgular ise; evin anlamı deprem sonrası farklılaşmış olsa da evin işlevi ve önemi konusunda hala düşsel anlatılara başvurulmaktadır. Sonuç olarak katılımcıların her birinin eve dair özlediği şeyler aslında depremde önceki yaşamlarında onlar için sıradan bir unsura dönüşen ancak deprem sonrası konteynerde yaşamaya başladıktan sonra önemi anlaşılan anlatılara dönüşmüştür. Nitekim bu bazen yatak iken bazen de geniş odalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca özel alanın olmayışı sadece aile ilişkilerini değil sosyal ilişkileri de büyük oranda etkilemektedir. Konteynerde yaşıyor olmak başlı başına güç bir anlam ifade ederken misafir, dost ağırlamak için imkan bulunmamakta ve kadınların belki de tek sosyalleşme imkanı olan misafir durumu da ortadan kalkmaktadır. Bunlara ek olarak katılımcıların eve dair anlatılarında mutfak öne çıkan bir mekan olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcıların ev kadını olmaları ve çalışmıyor olmalarından kaynaklı olarak zamanlarının büyük bir çoğunluğunu mutfakta geçiriyor olmaları bunda etkili olabilir. Dolayısıyla çoğu kadının kendisine zaman ayırdığı arkadaşlarıyla sohbet ederek sosyal ilişkiler geliştirdiği mutfak, konteynerde büyük yoksunluğa neden olmaktadır. Tüm bunlar afet sonrası kadınların ev ile ilgili olarak kurdukları anlatıları dönüştürmekte ve farklılaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ev, depremde kadınlar, konteynerde yaşamak, mekan, korku

Kaynakça

Ayata, G., Kapdan, Ö., Ozan, Ö., Gürbüz, N., & Onuk, B. (2023). Deprem Bölgesinde Kadın Olmak. REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), 403-417. <https://doi.org/10.47613/reflektif.2023.113>

Bachelard, G. (2020). Mekanın Poetikası (A. Tümertekin, Çev.). İthaki Yayınları.

Barlas, M. (2019). Çağdaş Sanatta Nesne- Mekan Olarak Ev İmgesi. Sanat ve Tasarım Dergisi, 24, 95-109.

Cresswell, T. (2008). Place: An Introduction. Blackwell Publishing.

Eco, U. (2016). Mimarlık Göstergebilimi (F. E. Akerson, Çev.). Daimon Yayınları.

Ikeda, K. (1995). Gender Differences in Human Loss and Vulnerability in Natural Disasters: A Case Study from Bangladesh. Indian Journal of Gender Studies, 2(2), 171-193. <https://doi.org/10.1177/097152159500200202>

İlgın, H. Ö., & Karagül, D. (2022). Afet Süreçlerinde Kadınlara Yönelik Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinde Sivil Toplum Kuruluşu Çalışanlarının Deneyimleri: Çanakkale İli Örneği. Journal of Emerging Economies and Policy, 7(2), 85-103.

Morrow, B. H., & Enarson, E. (1996). Hurricane Andrew through Women's Eyes: Issues and Recommendations. International Journal of Mass Emergencies & Disasters, 14(1), 5-22. <https://doi.org/10.1177/028072709601400101>

Ünür, E. (2021). Afet Yönetiminde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Doğal Afetlerde Cinsiyete Dayalı Zarar Görebilirlik Farkı. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), 351-381. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iausos/issue/61127/899178>

Aktör-Mekân İlişkisinin Kent Hakkı Bağlamında İncelenmesi: Küçüksu Mahallesi Örneği

Ayşenur Ergin

Sosyoloji/2024 Lisans Mezunu İstanbul Medeniyet Üniversitesi

aysenurergin73@gmail.com

Özet

Giriş

Kentsel mekânlar, bireylerin sosyal yaşamdaki etkileşim süreçlerini sürdürdükleri alanlardır. Bu süreç mekânın yeniden üretiminde temel bir ilişki biçimi olan aktör ve mekân ilişkisini oraya çıkarır. Kendine özgü bir yapıya sahip yaşam alanı olarak mahalleler ise kentsel mekânın en küçük birimini oluşturur ve insan ve mekân ilişkisini inceleme noktasında önemli bir sahne olarak ortaya çıkar. İstanbul/Üsküdar'a bağlı Küçüksu Mahallesi de bu değişim süreciyle ele alınabilir bir mekân olarak araştırmanın esas odağını oluşturmuştur. Küçüksu Mahallesi, merkezinde Üsküdar'a, çeperlerinde Ümraniye ve Beykoz'a bağlı bir mahalle olarak önemli bir konuma sahiptir. Mahallenin gözlemlenen mevcut fiziksel ve sosyal sorunları yanında kentsel dönüşüm planlamalarıyla da bazı bölgelerinde yapısal değişimler gerçekleştirilmiştir. Bu değişimlerden hareketle, mahalle halkının mevcut kentsel deneyimleri, yaşam alanlarıyla kurdukları ilişkiler ve bu ilişkiler etrafında talep ve ihtiyaçlarını iletme yolları araştırmanın odağını oluşturmuştur.

Amaç ve Kapsam

Kentsel dönüşüm planlamalarının yapıldığı Küçüksu Mahallesinde bazı bölgelerde yenilenme çalışmaları tamamlanmışken bazı bölgelerde çalışmalar ve planlamalar devam etmektedir. Yenilenen evler, düzenli bir yaşam alanı görüntüsü sunarken yenilenmeyen ve eski evlerin bulunduğu bölgelerde karmaşık bir görüntü hakimdir. Bölgede yaşayan insanların çoğu seneler önce bu mahalleye yerleşen, dönüşüm sürecinin en yakın tanıkları olan aktörlerdir. Bu kapsamda çalışmada, bu aktörlerin yaşam alanı olarak mahalleleriyle kurdukları ilişkiler, yaşadıkları sorunlar ve dönüşümle ortaya çıkan değişimler incelenmiştir. Beraberinde, değişimin bir parçası olarak yaşam alanlarında kent hakkını nasıl talep ettikleri ve mevcut deneyimlerinin nasıl şekillendiği keşfedilmeye çalışılmıştır.

Gözlemlenen sorunlara süreçten etkilenen insanların bakışı ve yaşam alanının kullanımı bağlamında bakarak aktör ve mekân ilişkisini ortaya koymak hedeflenmiştir. Diğer taraftan aktörler özelinde üretim, değişim ve dönüşüm süreçlerinin sosyal etkileriyle işleyişi değerlendirilerek yeniden imar sürecine giren mahalleyle kurulan ilişkinin nasıl şekillendiği anlaşılmıştır. Lefebvre'in (1967) ortaya attığı ve Harvey'nin (1989) geliştirdiği kent hakkı kavramı bu noktada ele alınmıştır. Kent hakkı talebi, aktörlerin mekânın üreticisi olma rollerine ilişkin kavrayışta önemli bir zemin oluşturmuştur.

Bu doğrultuda, çalışmada kent sosyolojisi alt alanı çerçevesinde ilgili literatüre ve kavram setine yer verilmiştir. Önemli bir sosyal olgu olarak kent, değişime ve dönüşüme sahip olma nitelikleriyle her daim incelenilecek bir çeşitliliğe ve kapsama sahiptir. Kent, mekân ve kentsel dönüşüm odağında fazlaca çalışmalar yapılmış olması da ülkemizde bu konunun önemini ve güncelliği koruduğunu göstermektedir. Bunun yanında Küçüksu Mahallesi, üzerinde henüz hiç çalışma yapılmamış olması ve incelenmeye açık sorunlar taşıması sebebiyle bu konunun özgün yanı ve de temel motivasyonunu oluşturmuştur. Kentsel dönüşüm sürecinin başlangıç ve bitişinin net olmayıp halihazırda deneyimlenen bir süreç olması da Küçüksu'nun güncelliğini ilerleyen zamanlar için de koruyacaktır.

Araştırma Yöntemi

Nitel durum çalışmasının yapıldığı araştırma (Creswell,2013, s.99), belli bir mahalleye odaklanarak bir mekân sınırları içerisindeki kurumsal aktörler ve yorumları ekseninde sürdürülmüştür. Kurumsal aktörler, mahallenin diğer sakinlerine göre görece belli temsiliyeti bulunan ve yaşanan sürece dair çok yönlü fikir sahibi olanlar arasından seçilmiştir. Bu hususta mahallede uzun süre yaşamış veya sürecin öncesi ve sonrasına dair bilgi sahibi olacak kadar mahallede bulunmuş kişiler olması ilk kriterlerden biriydi. Aktör-mekân ilişkisi, mahallenin sorunları karşısında taleplerde bulunan kurumsal aktörler ve Küçüksu Mahallesi sınırları içerisinde tutulmuştur. Aktörlerin mülakatlar yoluyla aktardıkları yorumlar, gözlem yanında temel veri kaynağı olmuştur. Bu doğrultuda Küçüksu Mahallesi muhtarı, bir camii imamı, bir dernek ve bir parti başkanı ve de çeşitli esnaflarla (toplam 8) ortalama bir-bir buçuk saat aralığında süren yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Türkiye’de kent hakkı sorunsal ve yapısal olarak iki temel boyutta ele alınmaktadır. Sorunsal boyut, “kentleşmeye bağlı olarak bilhassa büyük kentlerde yaşanan birtakım sorunları ve bu sorunlar karşısında kentlilerin verdiği tepkileri kapsar. Yapısal boyut ise kentlilik bilinci ve kent hakkı olgusunun hukuksal, siyasal ve yönetsel ilişkisine yönelik eylem ve mücadeleleri kapsar.” (Mutlu & Yücel Batmaz, 2013). Bu doğrultuda sorunsal ve yapısal boyutla kent hakkı, Küçüksu Mahallesi’nin kendi gerçekliği ve tecrübesi bağlamında ele alınmıştır. Esasında aktör ve mekân ilişkisinin kent hakkı bağlamında inceleneyeceği durumda mahallenin aktörlerinin deneyimledikleri sorunlar karşısında yönelttikleri tepkiler, sorunsal boyut etrafında ortaya çıkmıştır. Yapısal boyutta ise yaşanan hak ihlalleri, yerinde edilme durumu gibi sürecin içerisinde ortaya çıkması muhtemel durumlar karşısında verilen siyasal ve hukuki mücadeleler ele alınmıştır. Küçüksu Mahallesi’nde aktörlerin kent hakkını talep etme odağında “İnsanlar yaşadıkları alanda nasıl bir yenilenme istiyor olabilir?” sorusundan yola çıkılmıştır. Bu anlamda Kirazlıtepe ve Fikirtepe Mahalleleri, kentsel dönüşüm planlamaları kapsamında ve fiziksel taraflarıyla Küçüksu’yla ortaklık taşıması itibarıyla bir karşılaştırma boyutu sunmuştur (Yontan & Baz, 2021).

Bulgular

Kentsel sorunlar ve kentsel dönüşüm etrafında şekillenen aktör ve mekân ilişkisi, Küçüksu Mahallesi’nde güçlü bağlara ve temellere sahip bir mahalle algısıyla bütünleşiktir. Görüşmecilerin *mahalle kültürü*

bağlamında sık sık yinelediği *herkes birbirini tanır, yardımcı olur, temas kurar* gibi ifadeler, Küçükusu'nun fiziksel ve sosyal özelliklerinin etkisiyle oluşabilen bağlar niteliğindedir. Öte taraftan site kültürü olarak ifade edilen ve yapısal farklılıklarla bağlantılı olan hususlar ise ekonomik koşullardan doğan farklılaşmaların aktör-mekân ilişkisine yansıyan etkileridir. Küçükusu Mahallesinde kent hakkının savunulması noktasında *mekânı koruma çabasının* aktörlerde tezahür eden tarafı ortaya çıkmış ve mahallenin *mahalle olarak kalması* şeklinde korumacı bir tavır taşıdığı anlaşılmıştır. Bu noktada Lefebvre'in kent hakkı, Küçükusu'da *sahiplenme ve koruma* kavramlarıyla iç içe geçerek anlam kazanmıştır (Mitchell, 2020). Aynı zamanda, yaşam alanlarında aktörlerin inşa ettiği dokunun devamlılığı talebiyle de mekânsal aidiyetin ve failliğin bir göstergesi olmuştur (Mutlu & Yücel Batmaz, 2013).

Kentsel dönüşüm, Küçükusu'da da Türkiye genelinde planlanan "6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun" (İPA, 2023) kapsamında yer bulmuştur. Deprem riski altındaki eski binaların yenilenmesi hedefiyle süregelen kentsel dönüşüm, Küçükusu'da kimi görüşmecilerce "Henüz başlamış bir şey yok" gibi başlamadığını ancak planlandığını belirten ifadelerle; kimi görüşmecilerce de "Ben kendimi bildim bileli var, inşaat, toz hep var" gibi uzun soluklu ve bitmeyen bir planlama vurgusu ifadeleriyle açıklanmıştır. Bu anlamda Küçükusu'da var olan söz konusu hisseli tapu sorunu, müteahhit ve ev sahiplerinin anlaşılamaması gibi süreci sekteye uğratan ve belirsizlik yaratan durumların kentsel dönüşüm algısını etkilediği görülmüştür. Öte yandan, Türkiye'nin kentsel dönüşüm gerçekliğiyle düşünüldüğünde yerinden edilme sorunu da bir ihtimal olarak gündemde ve endişe yaratan bir boyuttur. Soylulaştırma kavramı ile literatürde yer bulan bu mesele, kimlerin yerinden edileceği veya kimlerin kalacağı ikileminin arkasında işleyen ekonomik, kültürel ve siyasi faktörlerle ilintilidir. Soylulaştırmanın muhatabı olan grupların seçiminde bir eşitsizlik yattığı aşikâr iken bunun karşısındaki grupların örgütlenmeleri de aktör ve mekân ilişkisinin bir gücünü temsil eder (Park & Burgess, 2015). Bu talep, Küçükusu'da yapısal ve sorunsal boyutları ile deneyimlenerek kendini göstermiştir.

Sonuç

Küçükusu'yu yaşanan diğer dönüşüm örneklerinden ayıran temel husus, sürecin tam anlamıyla bütünden başlamamış olması ve kesinleşmiş bir projeye halka tam olarak tanıtılmamış olmasıdır. Bu sebeple insanların yaşadığı belirsizliğin temelinde kulaktan kulağa aktarılan bilgilerin dışında herhangi bir bilirkşi tarafından açıklama ve bilgilendirme yapılmamış olması yatıyor. Sürecin uzunluğu hasebiyle herkesin muhatabı olduğu uygulamaların, değişen zaman dilimlerinde ve değişen biçimleriyle mahallede yer bulması, dönüşümü zaten bekleyen mahalle sakinlerinin yaşam alanlarıyla kurduğu ilişkiyi etkileyip dönüştürüyor.

Neticede sürecin halen devam ediyor olması, uygulamalar ve kararlar hakkında net yaklaşımlar sunmayı olanaksız kılıyor. Mekân odaklı bir çalışmanın kaçınılmaz parçası olan canlı ve devingen ortam ise yapılan incelemeyi aynı canlılıkta sürdürmeye imkân sağlıyor. Öte yandan kent mekânının karmaşık ve dinamik özellikleri karşısında sürecin çok boyutluluğu da daha farklı odaklarda araştırmaları gerekli kılıyor. Küçükusu, bu konuda halihazırda sahip olduğu hareketliliğin ilerleyen zamanlarda farklı durumlar ve yeni ihtiyaçlar doğurarak devam edeceğinin önemli bir örneğidir.

Öneriler (Başlıca)

- Yerel yönetimlere bağlı kentsel dönüşüm inceleme ve takip birimi oluşturulmalı.
- Yerel yönetimler, kentsel dönüşümün başat aktörleriyle sürdürdükleri iş birliğinde halkın ihtiyaç ve taleplerini önceledikleri planlamalar yapmalıdır.
- Kurumsal aktörlerin mahalle içerisindeki falliklerini yerel yönetimlerle birebir iş birliği yaparak sürdürecekleri alanlar yaratılmalı.
- Sosyologlar ve şehir ve bölge planlamacıları gibi çeşitli uzmanlık alanlarından görüşler alınmalı, bu görüşlere karar ve uygulamalarda yer verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Küçüksu Mahallesi, Kentsel Mekân, Aktör ve Mekân İlişkisi, Kent Hakkı, Kentsel Dönüşüm

Kaynakça

Creswell, J. W. (2018). Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni. (M. Bütün ve S. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi

Harvey, D. (1989-2015). Kent deneyimi. İstanbul: Sel Yayıncılık.

İPA. (2023). Kentsel dönüşüm yasa değişikliği: Dönüşüm kimin için? İstanbul Büyükşehir Belediye İştiraki Kültür A.Ş. yayını.

Lefebvre, H. (1967-2015). Şehir hakkı. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Mutlu, A. & Batmaz Yücel, N. (2013). Türkiye’de kent hakkı. Ankara: Orion Kitabevi.

Mitchell, D. (2020). Kent hakkı: Sosyal adalet ve kamusal alan mücadelesi. Ayrıntı yayınları.

Park, R. E. & Burgess, E.W. (1967-2015). Şehir: Kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler. Ankara: Heretik Yayınları.

Üsküdar Belediyesi. (2022). Küçüksu Konut Projesi. <https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/proje/sosyal-projelerimiz/21/kucuksu-konut-projesi/382> adresinden erişilmiştir.

Yontan, H., & Baz, İ. (2021). Katılımlı kentsel dönüşüm planlama boyutunun değerlendirilmesi: Kirazlıtepe mahallesi örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(1), 1-17.

Bir Göçmen Ülkesi Olan İsrail'in Ulus Devlet Olarak İnşa Edilmesinde Modern İbranice'nin Rolü

Hülya Doğan

Sosyoloji Atatürk Üniversitesi
hulya.dogan@atauni.edu.tr

Özet

14 Mayıs 1948'de kurulan İsrail devletinin resmi dili olan modern İbranice 19. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. İsrail'in kuruluşu ve Modern İbranice'nin ortaya çıkmasını sağlayan dinamikleri birbirinden ayrı olarak değerlendirmek mümkün değildir.

İsrail devletinin kuruluşunun tarihsel arka planında Yahudilerin dünyanın birçok bölgesine yayılmış diaspora topluluğu olarak yaşarken Filistin topraklarında Yahudi toplumunu yeniden bir araya getirecek olan bir ulus devlet kurma hedefiyle ortaya çıkan Siyonizm ideolojisi önemli bir etkidir. Siyonizm 19. Yüzyılda Avrupa'da yaygınlaşan milliyetçilik hareketlerinin etkisiyle Yahudilere karşı artan antisemitik saldırılar sonucunda ortaya çıkmıştır. Kurucusu Theodor Herzl'in Yahudilerin bağımsız bir devlet etrafında bir araya gelmeleri gerektiğini savunan manifestosu ve İngilizlerin de Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulmasını desteklemeleri sonucunda bölgeye Yahudi göçü başlamıştır. Farklı zamanlarda, farklı bölgelerden birçok göç gerçekleşmiştir. Aliyah olarak adlandırılan bu göç hareketlerinin birincisinde, 1882 ve 1903 yılları arasında, daha çok Rusya ve doğu Avrupa kökenli Yahudiler Filistin topraklarına gelerek tarımsal yerleşimlere başlamışlardır. İkinci dalga göç Rusya'dan gelen sosyalist gruplardan oluşmuş, kibbutz ve moşavları ortaya çıkmıştır. Kibbutz ve moşavlar İsrail'in karakteristik tarımsal kuruluşlarıdır. Üçüncü ve dördüncü aliyah ise 1919-1939 yılları arasında Avrupa'da artan antisemitizm sebebiyle gerçekleşmiştir. İkinci dünya savaşı sırasında yaşanan holokost ve 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıyla bölgeye bütün dünyadan göçmen Yahudiler gelmiştir. İsrail'e kitlesel Yahudi göçü artık yaşanmasa da göç sürekli olarak devam etmektedir. Göçün devamlılığının sağlanması, ona yüklenen kutsal anlam ve İsrail Devleti'nin Yahudi nüfusunu artırma politikasından bağımsız olarak düşünülemez. Aliyah kelime anlamı olarak yukarı çıkmak, yükselmek anlamına gelmekte ve terimsel olarak da diğer ülkelere İsrail'e yapılan göçün özel adıdır. Bunun tam karşılığı olarak kullanılan bir kelime daha vardır: Yerida. Yerida ise İsrail'den diğer ülkelere yapılan göçü ifade eder ve anlamı aşağı gitmek ve inmektir.

1922 yılında İngilizler tarafından yapılan nüfus sayımına göre bölge nüfusu 750 bin, Yahudi nüfusun bölgedeki oranı %11'dir. 14 Mayıs 1948'de bölgede toplam nüfus 2.042.600 yahudi nüfusunun toplam nüfusa oranı % 31,8, nekbeden sonra ise toplam nüfus 805,900'e gerileyerek Yahudi nüfusunun oranı %80,6'ya ulaşmıştır. Gelen göçmenlerin %74'ü toplamda yedi ülkeden gelmiştir: Polonya (%35,2), Almanya (%10,9), Rusya (%10,8), Romanya (%8,5), Çekoslovakya (%3,4), Yemen (%3,2) ve Macaristan (%2,1). İsrail Devleti'nin kuruluşundan günümüze kadar göç hareketleri devam etmiş, Rusya, Etiyopya ve dünyanın farklı bölgelerinden Yahudiler bölgeye gelmişlerdir.

Dünyanın farklı yerlerinden gelen göçlerle bölgede Yahudi nüfusu artırılmış, ayrıca çatışma ve baskılarla arap nüfusu yerlerinden edilerek bölgede Yahudi çoğunluk tesis edilerek Yahudileri diasporadan kurtaracak ve Yahudi ulusu yaratmak için ihtiyaç duyulan Yahudi vatanına sahip olunmuştur. Ancak etnik ve dilsel olarak farklı kökenlere sahip olan Yahudiler için belli bir toprak parçasına ihtiyaç olduğu gibi ortak bir dile de ihtiyaç duyulması kaçınılmaz olmuştur.

Tarih boyunca farklı coğrafyalarda yaşamış, bu süreçte gündelik hayatta farklı diller edinmiş Yahudi toplumunun gündelik yaşamda kullandıkları ortak bir dil bulunmamaktaydı. Yahudilerin yaşadıkları toplumun dilinin yanı sıra kendi topluluklarına ait dilleri de vardı. Orta Avrupalı Yahudiler tarafından kullanılan Almanca kökenli Yiddiş ve Türkiye, Yunanistan, ve Balkanlar'daki Sefaradların kullandığı İspanyolca etkili Ladino Yahudilerin kendi aralarında kullandıkları dillerdi. Bunların yanı sıra Mizrahiler Yahudi Arapçası denilen bir dil kullanmaktaydı. İbranice Yahudiler için kutsal ve ibadet dili olarak kalmış ve gündelik konuşma ve iletişim dili özelliklerini yitirmişti.

19. yüzyılda Siyonizm'in yükselişi ve Haskala olarak adlandırılan Yahudi Aydınlanması İbranice'nin günlük konuşma dili olarak kullanılması için yapılan çalışmaları ortaya çıkardı. İbraniceyi yeniden canlandırma faaliyetlerinin öncüsü Elizar ben Yehuda olmuştur. Elizar ben Yehuda İbranice'nin babası olarak anılır ve oğlu İtamar ben Avi Modern İbraniceyi anadili olarak konuşan ilk kişi olmuştur.

Modern İbranice, temeli klasik İbraniceye dayanmakla birlikte; Yahudilerin konuştuğu diğer dillerden, Arapça, Rusça, Almanca ve İngilizceden, ödünç kelimeler olarak veya yeni yapılar oluşturularak gündelik yaşama uygun bir dil ortaya çıkarılmıştır. Modern İbranice'nin gramer kuralları da ağırlıklı olarak Klasik İbraniceden alınmış olmakla beraber sadeleştirme yoluna gidilmiştir. İbranice planlı ve bilinçli olarak yapılan yönlendirme ve gelişmelerle yapay bir dil özellikleri göstermekte; tarihsel kökleri ve sahip olduğu birikim ile yaklaşık 10 milyonluk bir nüfus tarafından konuşularak toplumsal kabulünü gerçekleştirmesi nedeniyle de tamamen yapay dillerden ayrılmaktadır.

İsrail'de yeni gelen göçmenlerin entegrasyonunu sağlama ve kültürel bağlar kurmanın ilk adımı olarak İbranice öğrenmek yer almaktadır. Bunun için yeni gelen göçmenler için dil eğitimi veren Ulpan adlı kurslar vardır. Kursların bazıları tamamen ücretsiz veya ücretin çoğu devlet tarafından karşılanarak göç cazip hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Modern İbranice bir ulusun anadili olan genç bir dil olarak en başından beri kendi edebiyatını da ortaya çıkarmıştır. İsrail Devleti'nin kurulduğu 1948'den önce de bireysel ve ulusal acılar, Yahudi tarihi ve kimliği gibi temalarda eserler üretilmiştir.

İbranice yazar edebiyatçıları; 1948'den sonra da uluslaşma süreci, savaş, barış, göçmenlerin yaşadıkları sorunlar, Yahudi kimliği, toplumda yaşanan bireysel çatışmalar, savaşın etkileri gibi temalar etrafında edebi eserler vermektedir.

Çağdaş ve postmodern İbranice edebiyatın da bazı karakterize temaları vardır: bireysel kimlik, cinsiyet rolleri, diaspora deneyimi, küreselleşme ve modern yaşam. Bu konuların yanı sıra geleneksel konular da işlenmeye devam etmektedir. Arap-İsraili yazarların eserlerinde kimlik çatışması ve İsrail'de

yaşayan Arap olmanın zorlukları gibi konular da yer bulmaktadır. Edebiyat toplumun gündemini yansıtmaya açısından önemli doneler ortaya koymaktadır.

Kültürel aktarımın en güçlü aracı olan dil toplumsal belleğin oluşumunu sağlar. Bir milletin tarihini, kültürünü değerlerini sonraki nesillere aktarmayı sağlayan dil ulusal bilincin oluşmasında ve gelişmesinde de katkı sağlar. Ulus devletlerin kurulma sürecinde ulusal kimliğin oluşmasında anadilin önemi anlaşılmış ve anadil ulusal birliğin simgelerinden biri haline gelmiştir.

Anadilin bir milletin kimlik ve aidiyet üzerindeki etkisi tartışılmaz derecede önemlidir. Anadil sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda düşünme süreçlerini geliştirmede etkili olduğu için kültürel mirasın taşıyıcısı ve ulusal bilincin inşasında etkilidir. Modern İbranice bir dilin yeniden canlandırılması ve ulusal bilinç inşasında güçlü bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern İbranice, diasporadan sonra vatanda bir araya gelmiş Yahudilerin ortak dili olarak ulusal bir kimlik etrafında birleşmelerini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: göç, ulusal bilinç, anadil, diaspora, İsrail

Kaynakça

Aytaç, B.(2008) İbranice'nin yeniden doğuşu. Dil Dergisi, 139, 25-35.

Herzl, Theodor (2002). Yahudi Devleti (Çev.Sedat Demir), İstanbul, Ataç Yayınları.

Naml, H. A. el. (2010). Population growth and demographic balance between Arabs and Jews in Israel and historic Palestine. Contemporary Arab Affairs, 3(1), 71–82. <https://www.jstor.org/stable/48599702>

Öke Mim Kemal. (2011). Siyonizm ve Filistin Sorunu. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Öke, Mim Kemal. (2002).Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu, İstanbul, Ufuk Kitapları.

Özmen Süleyman.(2014.)Tarihsel Süreçte İsrail-Filistin Gerçeği. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

“Palestinian Authority: U.S. Assistance Is Training and Equipping Security Forces, but the Program Needs to Measure Progress and Faces Logistical Constraints”. United States Government Accountability Office Report to the Committee on Foreign Affairs and Its Subcommittee on the Middle East and South Asia, House of Representatives. 11 May 2010.

ONUR KURULU

Gülfettin Çelik, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Rektör
Taha Eğri, Doç. Dr., İlmi Etüdler Derneği Yönetim Kurulu Başkanı

DÜZENLEME KURULU

Mahmut Hakkı Akın, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi (TLÇK Düzenleme Kurulu Başkanı)
Burak Yuvalı, İlmi Etüdler Derneği
Canan Özge Eğri, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi
Ekrem Tak, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Elyesa Koytak, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Esra Çifci, Dr., İlmi Etüdler Derneği
Faruk Karaaslan, Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi
Merve Akkuş Güvendi, Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Muhammed Hüseyin Mercan, Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Mustafa Kömürcüoğlu, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Sümeyye Cinisli, Doktora Adayı, İlmi Etüdler Derneği
Şeyda Karabatak, İlmi Etüdler Derneği
Şeyma Kömürcüoğlu, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Talha Erdoğan, Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi
Yusuf Ziya Gökçek, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Züleyha Sayın, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

SEKRETERYA

Şeyda Karabatak, İlmi Etüdler Derneği (İLEM)

BİLİM KURULU

Abdulkadir Baharçipek, Prof. Dr. İnönü Üniversitesi
Abdulkadir Macit, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi
Abdullah Musab Şahin, Dr. Öğr. Üyesi, Medipol Üniversitesi
Abdurrahman Hamza Tüzgen, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Abdülkadir Yıldız, Doç. Dr. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi

Adem Bölükbaşı, Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Ahmet Ayhan Koyuncu, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi
Ahmet Faruk Aysan, Prof. Dr., Hamad Bin Khalifa University
Ahmet İğdi, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi
Ahmet Köroğlu, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi
Ahmet Türkan, Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ahmet Zahid Demirciler, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi
Akif Pamuk, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Alev Erkilet, Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi
Ali Cançelik, Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi
Ali Osman Karaoğlu, Doç. Dr., Yalova Üniversitesi
Alparslan Nas, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Alpay Doğan Yıldız, Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Edebiyat)
Arife Gümüş Sarı, Dr. İlmi Etüdler Derneği
Asena Demirer, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Asiye Aykıt, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Aslı Okay Toprak, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi
Ayşe Betül Dönmez Tekin, Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi
Ayşe Kaya Göktepe, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Banu Gürer, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Beraç Açı, Prof. Dr., Boğaziçi Üniversitesi
Berna Terzi Eskin, Arş. Gör. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Betül Sinan, Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Bilal Kemikli, Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi
Bilgin Güngör, Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Birol Bulut, Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi
Bünyamin Bezci, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi
Büşra Özudoğru, Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Canan Özge Eğri, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi
Cemil Osmanoğlu, Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi
Cenk Beyaz, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Emrullah Yakut, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi
Ercan Alkan, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Ercan Şen, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi
Ercüment Asil, Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi
Erhan Tecim, Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi
Erol Yıldırım, Doç. Dr., Medipol Üniversitesi
Ertuğrul İsmail Ökten, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Esra Çiftci, Dr., İlmi Etüdler Derneği
Eyüp Al, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi

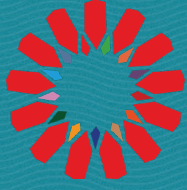
Faruk Karaarslan, Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Faruk Taşçı, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi
Faruk Yaslıçimen, Dr. Öğr. Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi
Fatih Yaman, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Fatih Yiğit, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Ferhat Yöney, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Furkan Yıldız, Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi
Gaye Gökalep Yılmaz, Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Gökhan Bozbaş, Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Gökhan Tuncel, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi
Hakan Hemşinli, Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Hale Nur Uyanık, Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi
Halil İbrahim Erol, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi
Halil İbrahim Kaya, Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Halis Sakız, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi
Haluk Alkan, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi
Haluk Songur, Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi
Hamdi Çilingir, Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
Harun Bekiroğlu, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi
Hasan Ramazan Yılmaz, Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi
Hayrettin Nebi Güdekli, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi
İbrahim Halil Üçer, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
İbrahim Özcoşar, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi
İbrahim Taşdemir, Dr., Milli Eğitim Bakanlığı
İhsan Fazlıoğlu, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
İlhan Erdem, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi
İsmail Taş, Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi
Kadir Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi
Kamuran Gökdağ, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi
Kenan Tekin, Dr. Öğr. Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi
Kübra Bilgin Tiryaki, Dr., İlmi Etüdler Derneği
Latif Karagöz, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Lütfi Sunar, Prof. Dr., Uluslararası Balkan Üniversitesi
Mahmut Bilen, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi
Mahmut Hakkı Akın, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Mehmet Cüneyt Kaya, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi
Mehmet Güneş, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi
Mehmet Özturan, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Mehmet Selim Ayday, Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Mehmet Şerif Eskin, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi

Mehmet Taha Boyalık, Doç. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Mehmet Ulukütük, Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi
Meltem Karatepe Kaya, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Merve Betül Üçer, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi
Mesut Aytekin, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi
Mevlüt Türk, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi
Muhammed Göçgün, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Medipol Üniversitesi
Muhammed Hüseyin Mercan, Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Muhammed Veysel Bilici, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi
Muhammet Tahir Kılavuz, Doç. Dr. Marmara Üniversitesi
Murat Çemrek, Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Murat Kacıroğlu, Prof. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi
Murat Sezik, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi
Murat Şentürk, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi
Musa Öztürk, Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Mustafa Başkan, Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Mustafa Cüneyt Özşahin, Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Mustafa Deste, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi
Mustafa Ercan Kılıç, Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi
Mustafa Kömürcüoğlu, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Mustafa Tekin, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi
Necati Anaz, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi
Necip Taha Gür, Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi
Osman Çalışkan, Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi
Osman Vahdet İşsevenler, Doç. Dr., Yalova Üniversitesi
Osman Yılmaz, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Ömer Çaha, Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi
Ömer Türker, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi
Rahile Kızılkaya Yılmaz, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Rahim Acar, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi
Ramazan Turgut, Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi
Selahattin Polatoğlu, Dr. Öğr. Üyesi., İnönü Üniversitesi
Serhan Afacan, Doç. Dr. Marmara Üniversitesi
Serhat Anıktar, Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Sıtkı Karadeniz, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi
Sibel Özil Erdağı, Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi
Süleyman Güder, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi
Şeyma Kömürcüoğlu, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Şükrü Sim, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi
Taha Eğri, Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi

Tuba Nur Umut, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi
Turgut Akyüz, Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi
Ümran Ay, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi
Vahide Ulusoy Gökçek, Öğr. Gör. Dr., İstinye Üniversitesi
Yunus Kaya, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi
Yusuf Alpaydın, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Yusuf Ziya Gökçek, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Zeyneb Hafsa Orhan, Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Ziya Polat, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi

* Tüm kurullar isme göre alfabetik sıralanmıştır.

** Organizasyon sürecindeki destekleri için Abdullah Fuad Kılınçlı, Agit Adıbelli, Berk Yarıcı, Ceren Erdoğan, Elif Saylan Yavuz, Fatma Zehra Hamarat, Korkut Demir, Muhammed Emin Selvi, ve Sena Yılgı'ya teşekkür ederiz.

13. TÜRKİYE LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR KONGRESİ

www.tlck.org.tr